

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Kulturní dějiny Podřipska 1860–1914 v kontextu českého národního hnutí

Mgr. Nina Milotová

(Studijní obor – České dějiny)

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci vypracovala zcela samostatně a pouze na základě citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci dne 15. prosince 2015

.....

OBSAH

ÚVOD	4
ČÁST I. NÁROD – KULTURA – KRAJINA	15
Prolog I	16
1. kapitola: České národní hnutí v kontextu formování novodobých národů	17
2. kapitola: Kulturní aspekty	40
3. kapitola: Nejen za podřípskou krajinou.....	57
ČÁST II. V HUDBĚ ŽIVOT ČECHŮ	91
Prolog II	92
4. kapitola: Národ dotud bude živý, dokud znít mu bude zpěv... ..	93
5. kapitola: Bedřich Smetana a Podřípsko	118
6. kapitola: Verdiho podřípská Amneris	134
ČÁST III. LITERÁRNÍ TOULKY	154
Prolog III	155
7. kapitola: Literární tvorba ve městě pod Řípem	156
8. kapitola: Za Písněmi kosmickými i Bar Kochbou	181
9. kapitola: Vídeňští patroni	203
ČÁST IV. VÝTVARNÉ UMĚNÍ	224
Prolog IV	225
10. kapitola: Od Mánesa k Alšovi. Podřípská krajina (a její obyvatelé) očima výtvarných umělců	226
11. kapitola: Otakar Nejedlý – Antonín Hudeček – Max Dvořák. Z roudnického gymnázia až na výtvarný Parnas	247
12. kapitola: Tichý mecenáš August Švagrovský	269
ZÁVĚR	300
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	316
SUMMARY	330
ZUSAMMENFASSUNG	331
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	332
ANOTACE	339

ÚVOD

V době druhé světové války byla vydána kniha akademického malíře Otakara Nejedlého (1883–1957), v níž její autor, roudnický rodák, vzpomínal na svá dětská a mladistvá léta strávená na Podřipsku.¹ Čtenář těchto půvabných pamětí si zde mohl přečíst mj. o podřipské krajině, která Nejedlého, budoucího krajináře, již v útlém věku velmi zajímala. Kromě vzhledu krajiny, jejíž nedílnou součástí byla památná hora Říp, si zde autor všiml také zvuků, které ji charakterizovaly. Nejedlý vzpomínal: „*Tak celá krajina naplněna byla zvuky, které dojímalý mé dětské nitro a nezapomenutelně se v něm uložily. Zvuky přírody. Toť také jeden z oněch prvků, který člověka připoutává k rodné zemi a domovu. Přicházím-li do jiných krajů, vždy naslouchám tamním zvukům přírody a vzpomínám na ty, které se ve mně zasadily jako zvuky domova. Nejen, že každá země má své zvláštní ladění zvuků, ale i jednotlivé kraje, ba jednotlivá místa každé země mají tóny své.*“² K těmto zvukům patřil také zpěv skřivanů. Umělec k tomu poznamenal: „*Kdo chce mluvit o Podřipsku, nikdy nemůže přejít třeba jen zmínkou tento rod drobných polních ptáčků, i kdyby vnímal přírodu jen pozorností zcela povrchní.*“³ Skřivany, resp. skřivany polní (*Alauda arvensis*) žijící na hospodářské půdě a loukách, v otevřené zemědělské krajině⁴, bylo možné považovat za jeden ze symbolů úrodného Podřipska.⁵

Předkládaná dizertační práce se zabývá problematikou kulturních dějin Podřipska v letech 1860–1914 v kontextu vývoje českého národního hnutí (pojem *český* je zde chápán v jazykově-etnickém pojetí). Ve sledovaném období zažil tento český region, nacházející se v tehdejší době na jazykové a národnostní hranici s německými oblastmi Čech, svou „hvězdnou hodinu“. Bohatá zemědělská oblast tehdy prodělala svůj hospodářský a průmyslový rozvoj, ve sféře kulturní a politické se zde setkáváme se širokou škálou národních aktivit a s působením celé řady významných osobností českého i evropského významu. Mnohé tvůrčí osobnosti, jež zasáhly do tehdejšího kulturního dění, byly

¹ Otakar NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*. Praha 1940.

² Tamtéž, s. 100.

³ Tamtéž, s. 118.

⁴ Ke zvukům spojeným se zemědělskou krajinou patřila neodmyslitelně také „*píseň cepů*“. Na ní naopak vzpomínal ve své knize filolog a spisovatel Pavel Váša (1874–1954), který vyrůstal v Krabčicích pod Řípem. Viz Pavel VÁŠA, *Pod Řípem*. Praha 1947, 4. vydání, s. 56.

⁵ Podřipskou krajinu tak můžeme poeticky nazvat *krajinou skřivanů*. Shodou okolností realizovaly Galerie Středočeského kraje v Kutné Hoře, Galerie moderního umění v Hradci Králové a Východočeská galerie v Pardubicích v termínu 4. 3. – 31. 5. 2015 výstavu s názvem *Sám se skřivany. Česká lyrická krajina přelomu 19. a 20. století ze sbírek VČG v Pardubicích*, GASK – Galerie Středočeského kraje a GMU v Hradci Králové (autor: Richard Drury), která se svým názvem i tématem částečně dotýká předkládané práce. Výstava se zaměřila na dílo Julia Mařáka a jeho krajinářské školy a na práce českých symbolistů.

podřipskými rodáky (jména některých z nich jsou dnes známa již jen v samotném regionu, popř. úzkému okruhu badatelů). Zraky české společnosti se tehdy obracely k národní hoře Říp, nacházející se nedaleko Roudnice nad Labem.

Je možné konstatovat, že přes tehdejší význam regionu byla věnována problematice (nejen) kulturních dějin Podřipska sledovaného období v odborné literatuře doposud jen malá pozornost. Dějiny Roudnicka byly nahlíženy především prizmatem národních aktivit období táborového hnutí let 1868–1871⁶, řada drobných studií a článků věnovaných jednotlivým regionálním osobnostem byla publikována v místních sbornících⁷. Další informace o dění v regionu se objevují v literatuře zabývající se významnými českými osobnostmi, které jejich životní či umělecké osudy určitým způsobem spojily s Podřipskem, podřipskými národními aktivitami či se samotným Řípem⁸. V posledních letech byla věnována pozornost této oblasti především jako důležitému místu paměti českého národa.⁹ Jako negativní se v této oblasti jeví skutečnost, že region ani samotné město Roudnice nad Labem nemají dosud zpracovány své dějiny.¹⁰ Z hlediska zasazení vytyčené problematiky do kontextu vývoje českého národního hnutí na Podřipsku se autorka opírala o svoji magisterskou diplomovou práci zabývající se tímto tématem v období šedesátých až devadesátých let 19. století.¹¹ Mnohé výsledky bádání autorky z oblasti kulturních dějin Podřipska sledovaného období byly v minulých letech

⁶ Jedná se např. o práci Jaroslav MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice*. Litoměřice 1968. Dále Jan ŠTOVÍČEK, *Tradice řípských táborů*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993, s. 6–25. Nejnověji např. Milan HLAVÁČKA, *Samospráva a festivita. Tábor lidu na Řípu jako reálná a virtuální performance*, in: Historik nad šachovnicí dějin, K pětasedmdesátinám Jana Galandauera. K vydání připravili Dagmar Hájková, Luboš Velek a kol. Praha 2011, s. 92–111.

⁷ Především ve sbornících Podřipska, Podřipsko a Litoměřicko a časopis Kulturní měsíčník.

⁸ Viz závěrečný přehled literatury. K hoře Říp např. Jan Valerián JIRSÍK, *Říp a jeho chrám*. Praha 1826; Václav KOTRCH, *Říp. Jeho památosti a vyhlídka*. Praha 1898; Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*. Praha 1919; V. TOUŽIMSKÝ, *Říp. Popis hory a kostelíka*. Roudnice n. L. [1922], 4. doplněné vydání.

⁹ Např. Eduard MAUR, *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť*. Praha 2006.

¹⁰ Tuto skutečnost mohou do určité míry suplovat publikace Quido KASTNER, *Roudnice nad Labem. Od nejstarších písemných zpráv do roku 1945*. Roudnice nad Labem 1989; Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA, *Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Vlastivědná encyklopedie okresu Litoměřice, sv. 1*. Litoměřice 2000; *Podřipsko. Celkový obraz kraje*. Roudnice n. L. 1940. Historii Roudnice zpracoval tamější učitel František KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem 1956 (1949)*, čistopis v rkp. dokončen r. 1935. Strojopis nepublikované práce je uložen ve Státním okresním archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond František Kučera, č. fondu 1217, karton č. 2. Práce je členěna do třech dílů, odkazy na příslušné strany textu uvedené v této práci se vztahují ke třetímu dílu. Ve fondu Františka Kučery (1866–1949) se nachází řada studií, výpisků a opisů vztahujících se k historii města, většinou se však jedná o starší období.

¹¹ Nina MILOTOVÁ, *České národní hnutí na Podřipsku v 60. – 90. letech 19. století ve stínu místních mladočeských aktivit*. Magisterská diplomová práce, FF UP v Olomouci 2008 (vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.), 196 s. Důvodem přístupu ke zvolenému tématu především z perspektivy tamějších mladočeských aktivit byly dvě skutečnosti. Zaprvé, většina dochovaných pramenů potřebných pro zpracování dané problematiky je mladočeské proveniencie (regionální dobový tisk, dokumenty vzešlé z činnosti spolků, vzpomínky současníků). Zadruhé, podřipský venkov tehdy vystupoval jako výrazně mladočeský a k mladočeskému táboru se hlásily také nejvýznamnější v regionu působící osobnosti.

publikovány v odborných studiích a člancích¹², prezentovány na konferencích a v přednáškách určených pro veřejnost¹³. Vedle literatury vážící se k regionálnímu tématu je nezbytné zmínit autory prací (jejich bibliografický soupis je uveden v závěrečném seznamu literatury a v poznámkovém aparátu u příslušných pasáží věnujících se konkrétní problematice), jež částečně sloužily autorce jako podnětný inspirační a informativní zdroj. Z domácích autorů se jednalo především o práce Jaroslava Marka, Miroslava Hrocha, Jiřího Raka, Otto Urbana, Vladimíra Macury, Eduarda Maura, Jiřího Kořalky, Jana Křena, Miloše Řezníka, Milana Řepy, Karla Šimy, Jiřího Štaifa či – z nehistorické obce – Václava Cílka. V rámci německo-jazyčné a anglicko-jazyčné historiografické produkce to byly např. studie Dietera Langewiescheho, Dietera Düdinga, Erica J. Hobsbawma či Benedicta Andersona. Ze zahraničních autorů, jejichž díla vyšla v českém jazyce, dále zmiňme např. Anne-Marie Thiessovou a Simona Schamu.

Pramenná základna k vybranému tématu je poměrně široká a rozptýlená v řadě českých paměťových institucí.¹⁴ Při výzkumu zvoleného tématu bylo pracováno s archivními prameny uloženými především ve Státním okresním archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích (zde se jednalo o materiál vzešlý z působnosti roudnického okresního zastupitelstva, hejtmánství, města Roudnice nad Labem, činnosti spolků¹⁵, tamějšího

¹² TÁŽ, *Kulturně-politické aktivity českého národního hnutí na Podřipsku v letech 1860–1914*, *Moderní dějiny* 19, 2011, č. 1, s. 1–46; TÁŽ, *Vzhůru na Říp! Různé podoby putování na posvátnou horu Čech ve 2. polovině 19. století*, in: *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 277–306; TÁŽ, „Dokud' národy – i pěvci pěti budou...“ *Dobře zatajená tvorba Ervína Špindlera*, in: Martin Hrdina – Kateřina Piorecká (eds.), *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 33. ročníku plzeňského sympózia k problematice 19. století, Plzeň 21. – 23. února 2013*, Praha 2014, s. 281–287; TÁŽ, *Utajený a znovuobjevený: Ervín Špindler – zapomenutý spoluvůdce Smetanovy Libuše*. *Dějiny a současnost* 4/2011, s. 18–20; TÁŽ, *Vídeňský patron. Životní osudy historika a archiváře Václava Kratochvíla*. *Dějiny a současnost* 5/2012, s. 24–27; TÁŽ, *Háje a lesy v krajině Podřipska 2. poloviny „dlouhého“ 19. století*. Kapitola v kolektivní monografii Václav Matoušek – Tereza Blažková (eds.), *Les a industrializace*. Praha, Togga 2015, s. 181–194. Připravováno do tisku.

¹³ TÁŽ, *Religious Identity and Nationalism of the Podřipsko Region in the Context of the Czech National Movement of the 19th Century*. CEEPUS Summer School 2010 „Regional, Religious and Ethnic Identities in Central Europe“, Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca (Romania), August 22nd – 30th 2010; TÁŽ, *Bedřich Smetana a Podřipsko*. Přednáška u příležitosti 130. výročí uvedení Smetanovy opery *Libuše*. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 26. května 2011; TÁŽ, *Ve jménu národa... (Ne)naplněné sny české společnosti 2. poloviny 19. století*. Přednáška u příležitosti výstavního cyklu Národního muzea „Monarchie“. Nová budova Národního muzea, 17. dubna 2013; TÁŽ, *Má prsa Tvá jsou, vlasti má... Ervín Špindler (1843–1918)*. Přednáška u příležitosti 170. výročí narození Ervína Špindlera. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 12. září 2013; TÁŽ, *Říp. Mytická hora v českých dějinách 19. a 20. století*. Přednáška pořádaná Maticí českou. Nová budova Národního muzea, 24. října 2013.

¹⁴ Přehled všech pramenů, se kterými bylo pracováno v rámci výzkumu sledované problematiky, je uveden v závěrečném Seznamu pramenů a literatury.

¹⁵ Špatnou zachovalost materiálů vzešlých ze spolkové činnosti suplovaly vedle místního tisku především spolkové publikace vydané u příležitosti významných výročí zmíněných spolků. Jednalo se o práce *Památník Jednoty Řípu v Roudnici nad Labem 1872–1897*. Roudnice n. L. 1897; dále *Památník podřipského Sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888*. Roudnice n. L. 1888; *Památník dělnické vzdělávací jednoty Budislav v Roudnici n. L. 1868–1928*. Roudnice n. L. 1928.

gymnázia a o osobní fondy v regionu působících osobností) a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze a ve Starých Hradech (osobní fondy). Dále autorka pracovala s především osobními fondy nacházejícími se v Národním muzeu (Archivu Národního muzea a v Českém muzeu hudby – Muzeu Bedřicha Smetany), Národním archivu, Archivu Akademie věd České republiky, Národní galerii v Praze (Archivu Národní galerie v Praze a Sbírcce grafiky a kresby), Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a v Archivu Vídeňské univerzity. Pro studium problematiky byly také využity materiály uložené v Národním filmovém archivu a Městském muzeu v Žamberku. Důležitým pramenem pro pochopení a vylíčení dění spjatého se zvolenou problematikou se dále stal dobový tisk (regionální i celonárodní provenience) a široká škála pramenů vydaných tiskem – paměti¹⁶, korespondence, poezie, próza, libreta, konkrétní výtvarná díla¹⁷.

V rámci představení koncepce celé práce začneme u jejího základního vymezení, kterými jsou PROSTOR A ČAS. Jedná se o výzkum dané problematiky zasazený do oblasti Podřipska v období závěrečné fáze formování novodobého českého národa¹⁸, během níž se začaly hlásit k myšlence příslušnosti k tomuto národu již široké vrstvy českého obyvatelstva. Pokud se týká prostorového vymezení tématu, termín Podřipsko je zde užíván jako ekvivalent výrazu Roudnicko, tj. soudní okres Roudnice nad Labem (tvořil tehdy spolu se soudním okresem Libochovice společný politický okres Roudnice nad Labem, jediným městem nacházejícím se na území tohoto soudního okresu byla Roudnice). V případě potřeby rozsáhlejšího vymezení oblasti, která spadala do obecně širěji chápaného Podřipska, je poté používáno termínu *širší Podřipsko*. Jak totiž napsal Václav Chaloupecký, „*Podřipsko ani přirozených, geografických, ani umělých, historických hranic nemá a nikdy nemělo*“.¹⁹ Ve středověku se používalo pojmu Řípsko, avšak tím byla míněna pouze krajina pod Řípem.²⁰ Ve

¹⁶ Z vydaných pamětí a vzpomínek, jejichž autory byly osobnosti spjaté s Podřipskem, se jednalo v první řadě o následující práce – Miloš Václav KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem 1984, 2. doplněné vydání (v této knize podkryl její autor tehdejší dějiny Podřipska prostřednictvím historie rodů Kratochvílů a Švagrovských); Otokar NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*. Praha 1940; Pavel VÁŠA, *Pod Řípem. Paměti I*. Praha 1947, 4. vydání; Jan KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. III. Na školách ještě vyšších. Doba rýnokolínská, roudnická, edinburská a čáslavská*. Praha 1922.

¹⁷ Mnohá z výtvarných děl vztahujících se k Podřipsku a zmíněných v předkládané práci měla autorka možnost zhlédnout v expozicích a na výstavách pořádaných v minulých letech v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem, Národní galerii v Praze či na Pražském hradě. Tato díla jsou také zahrnuta do příslušných katalogů vydaných zmíněnými institucemi. Autorka též pracovala s listkovými katalogy (Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Národní galerie v Praze – Sběrka grafiky a kresby).

¹⁸ Dle periodizace vývoje národních hnutí u nevládnoucích národů Miroslava Hrocha se jedná o tzv. fázi C. Miroslav HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha 1986; TÝŽ, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999.

¹⁹Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*. Praha 1919, s. 20–21.

²⁰Tamtéž, s. 29.

druhé polovině 19. století se setkáváme s používáním pojmu Podřipsko v širokém geografickém pojetí, čehož dokladem byly např. plakáty zvoucí na řipský tábor lidu roku 1868, které se obracely ke všem Podřipanům z okresů roudnického, libochovického, mělnického, velvarského, slánského, novostrašeckého, lounského, lovosického a litoměřického.²¹ To bylo zárodkem pozdějšího rozdělování na tzv. širší a užší Podřipsko (pouze Roudnicko, Mělnicko, Velvarsko – v tomto slova smyslu také převažovalo vnímání termínu od 20. a 30. let 20. století).²²

Stěžejním tématem práce jsou v rámci kulturního dění a aktivit s ním spjatých konkrétní LIDÉ (nositelé těchto aktivit), jedinci vnímaní v kontextu celku, tedy české národní společnosti (tato skutečnost s sebou nese možnost uchopit částečně zkoumanou problematiku v sociologických a psychologických pojmech či konceptech). Jsou sledováni mj. perspektivou vzájemných vztahů a vazeb (rodinných, přátelských, pracovních, společenských). Jedná se tedy o jakousi síť vztahů a kontaktů, v jejímž poli probíhala vzájemná interakce. Jestliže máme v úmyslu zabývat se problematikou spojenou se společností, již můžeme obecně chápat jako soubor individuí jednajících v určitém historickém, kulturním a sociálním kontextu s ohledem na jednání druhých příslušníků této skupiny lidí, musíme zmínit sociologický koncept dvou komplementárních a zároveň protichůdných tendencí, jež se objevují v lidském světě – tzv. KONSENSUS a KONFLIKT. Interpretací těchto dvou tendencí vzniká *mocenské pole* neboli *pole interpretací*, jakési sémantické pole, mocenské pole mnohoznačnosti významů, jež dle různých kontextů (závisejících na našem poznání a motivaci) přikládáme v procesu komunikace jednotlivým informacím.²³ Zatímco komplementární interakcí konfliktu a interpretace vzniká KOMUNIKACE, výsledkem interakce konsensu a interpretace je INSTITUCE. Zastavme se nejprve u komunikace. Latinské sloveso *communico* (*are, avi, atum*) a od něj odvozené substantivum *communicatio* (*onis, f.*) neznamenaají pouze sdělovat, svěřovat, popř. sdělení, nýbrž také sdílet či sdílení – např. *societas et communicatio utilitatum*

²¹K vývoji pojmu Podřipsko blíže Quido KASTNER, *Podřipsko*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, roč. 2001, s. 6–9.

²²Tamtéž, s. 6.

²³K sociologickým teoriím konsensu a konfliktu Jan KELLER, *Úvod do sociologie*. Praha 2010, 5. vydání (dotisk), s. 98–129; či Anthony GIDDENS, *Sociologie*. Praha 1999, 1. vydání (dotisk), s. 538–542. Zatímco pro některé sociology je stěžejním rysem společnosti konsensus, úsilí o harmonii, řád, kooperaci (jež je zásadní pro její dlouhodobé přežití), pro jiné je dominantním principem konflikt, soupeření a rozpory. V prvním případě se lidé zavazují k dodržování určitých pravidel, jež umožňují vzájemné soužití celé společnosti. Zastánci teorie konfliktu naopak vycházejí z předpokladu, že určitá forma lidského soužití vyhovuje vždy pouze části společnosti, ostatní její členové jsou k participaci na konkrétním sociálním řádu donuceni, čímž se logicky vytváří opozice vůči převládající společenské realitě. Ve skutečnosti však nestojí tyto dvě tendence odděleně od sebe, nýbrž obě se ve společnosti objevují. Proměňuje se však míra jejich působení (v závislosti na zájmech, cílech a zvolených strategiích členů této společnosti).

neboli vzájemné sdílení věcí prospěšných (Cicero).²⁴ Setkáváme se zde tedy s procesem, který je mimo jiné charakterizován společným sdílením určité skutečnosti. Komunikace (verbální/neverbální, vnitřní/vnější) je uskutečňována prostřednictvím symbolů. Na vývoji kultury (v této souvislosti chápáné v širokém sociologickém či kulturně-antropologickém pojetí)²⁵ se výraznou měrou také podílejí instituce, jež cíleně zasahují do jejích oblastí (zároveň jsou však kulturou samotnou ovlivňovány). Každá doba tak vytváří předpoklady pro jiný typ institucí. Latinské sloveso *instituo* (*ere, stitui, –*) značí vstavit, postavit (na něco), ustanovit, zavést, uspořádat či organizovat.²⁶ V humanitních vědách existuje nepřeborné množství definic tohoto pojmu. Všechny se však shodují v tom, že instituce považují za osu každé kultury. Instituci můžeme definovat jako „každý obecně praktikovaný způsob jednání sloužící naplnění určité reálné nebo fiktivní potřeby“.²⁷ Instituce představující standardizovaný způsob řešení určitých problémů příslušníky dané kultury. V předkládané práci však autorka nepoužívá pojmu instituce v širokém sociologickém pojetí, nýbrž jako ekvivalentu k – v sociologii – používanému užšímu pojmu organizace.

Vraťme se však ještě k otázce konfliktu. Problematice konfliktů mezi lidmi, jejichž řešením je buď spolupráce, nebo soupeření (jedná se však o dva „extrémní“ způsoby řešení mezilidských konfliktů), se věnoval ve své práci psycholog Jaro Křivohlavý.²⁸ V obecné rovině rozdělil konflikty dle dvou hledisek (zde podotkněme, že ačkoliv termín konflikt s sebou obecně nese výrazně negativní konotace, v této souvislosti je nutné ho vnímat jako objektivní skutečnost, bez a priori záporného významu). Tím prvním je počet zúčastněných osob, přičemž do této kategorie spadají konflikty *intrapersonální* (vnitřní, individuální, týkající se jedné osoby), *interpersonální* (mezi dvěma lidmi), *skupinové* (uvnitř určité skupiny lidí, zvláštním druhem tohoto konfliktu je konflikt jedince se skupinou) a *meziskupinové* (mezi dvěma skupinami lidí). Druhým hlediskem je rozdělení konfliktů dle jejich psychologické charakteristiky. Zde se jedná o konflikty představ, názorů, postojů a zájmů.^{29, 30}

²⁴ Kolektiv autorů: *Latinsko-český slovník*. Praha 1996, 4. vydání, s. 89.

²⁵ Druhým hraničním pólem definice pojmu kultura je její redukcionistické chápání jako pouhého synonyma pojmu umění.

²⁶ Kolektiv autorů: *Latinsko-český slovník*, s. 238.

²⁷ J. KELLER, *Úvod do sociologie*, s. 67.

²⁸ Jaro KŘIVOHLAVÝ, *Konflikty mezi lidmi*, Praha 2002, 2. přepracované vydání, s. 17–37.

²⁹ Důležité je však brát v úvahu, že v reálném životě jsou skutečné konflikty většinou smíšeného typu.

³⁰ Např. v rámci interpersonálních konfliktů můžeme dle Křivohlavého sledovat *konflikty představ* (odlišné představy jedinců vedené různými motivacemi, očekáváními i percepce, roli zde hrají také předsudky či fantazie), *konflikty názorů* (podléhají hodnotícím soudům), *konflikty postojů* (názory zabarvené citovým vztahem, na rozdíl od sporu názorů se zde argumenty nedá mnoho získat) a *konflikty zájmů* (patří mezi nejsložitější a nejzávažnější druhy mezilidských konfliktů).³⁰ Tamtéž.

Celá problematika kulturního dění Podřipska je v předkládané práci nahlížena prostřednictvím TŘÍ SLOŽEK UMĚNÍ (HUDBA – LITERATURA – VÝTVARNÉ UMĚNÍ), jejichž vzájemné úzké propojení bylo typické pro sledované období (model č. 1). V těchto uměleckých oblastech, resp. v jejich výtvořích, se zároveň tehdy nezřídka zrcadlila a byla reflektována krajina, v našem případě ta podřipská (kromě *krajiny v umění* je na tomto místě možné sledovat také *umění v krajině*). Dále je věnována pozornost třem složkám charakteristických pro každou uměleckou tvorbu, jimiž jsou TVŮRCE – DÍLO³¹ – PUBLIKUM. Jsou to však především tvůrčí osobnosti a umělci, kteří se dostávají do centra této pozornosti (cílem je mj. pokus rekonstruovat jejich vztahy a vazby). Ovšem jak již pronesl a napsal Otakar Hostinský, v osobnosti umělce spatřujeme „*důležitého činitele, který však – na to nikdy nesmíme zapomínati – uplatňuje se vždy uvnitř oněch, ostatně velmi širokých mezí, jež mu vykazují mohutné proudy dějinné, a to i tenkrát, když mu připadla úloha, aby přispěl vlastními činy svými k zahájení nových směrů uměleckých, anebo když dokonce zdá se býti radikálním reformátorem samotných základů umění.*“³² Tyto umělecky činné osobnosti a osobnosti pohybující se ve světě kultury mohly oplývat – slovy Pierra Bourdieu³³ – různými druhy kapitálu – kulturním (kulturním zvýhodněním přenášeným na potomky středních a vyšších vrstev), sociálním (sítí vztahů a známostí), symbolickým (uznáním)³⁴, ekonomickým či politickým.

Model č. 2 představuje zmíněný základní trojúhelník zasazený tentokrát již do složitějšího prostorového MODELU REALITY vyznačujícího komplementární vztah mezi třemi „prostředími“, které můžeme označit jako REÁLNÝ SVĚT – IMAGINÁRNÍ SVĚT – SYMBOLICKÝ SVĚT (model je inspirován třemi řády francouzského psychoanalytika Jacqua Lacana (1901–1981), jejichž pomocí klasifikoval veškeré duševní fungování).³⁵ Reálný svět chápeme jako oblast, objektivní skutečnost, která člověka přesahuje a jejíž je zároveň součástí (vesmír, příroda). Tento svět se snažíme ovládnout kritickým rozumovým

³¹ Jedná se o interpretace uměleckých děl, a to především v historickém kontextu.

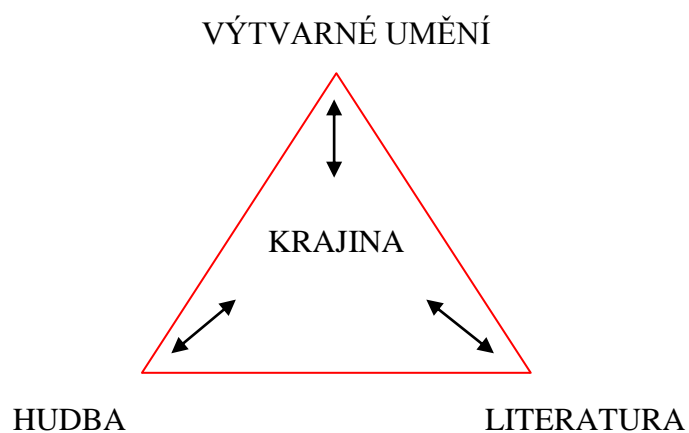
³² Otakar HOSTINSKÝ, *Umění a společnost*, in: *Umění a společnost*. Praha 1941, s. 100. Hostinský připomíná, že „*zdar činnosti umělecké nezávisí výhradně jen na umělcích samých, nýbrž i na obecenstvu, pro které oni tvoří, tedy na vzájemném poměru a styku obou těchto k spolupůsobení povolaných činitelů [...]*.“ Tamtéž, s. 143. Přednáškový kurs „Umění a společnost“ vyšel tiskem v Praze roku 1907 jako součást Sbírky přednášek a rozprav (Výbor lidových přednášek české univerzity).

³³ Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*. Praha 1998.

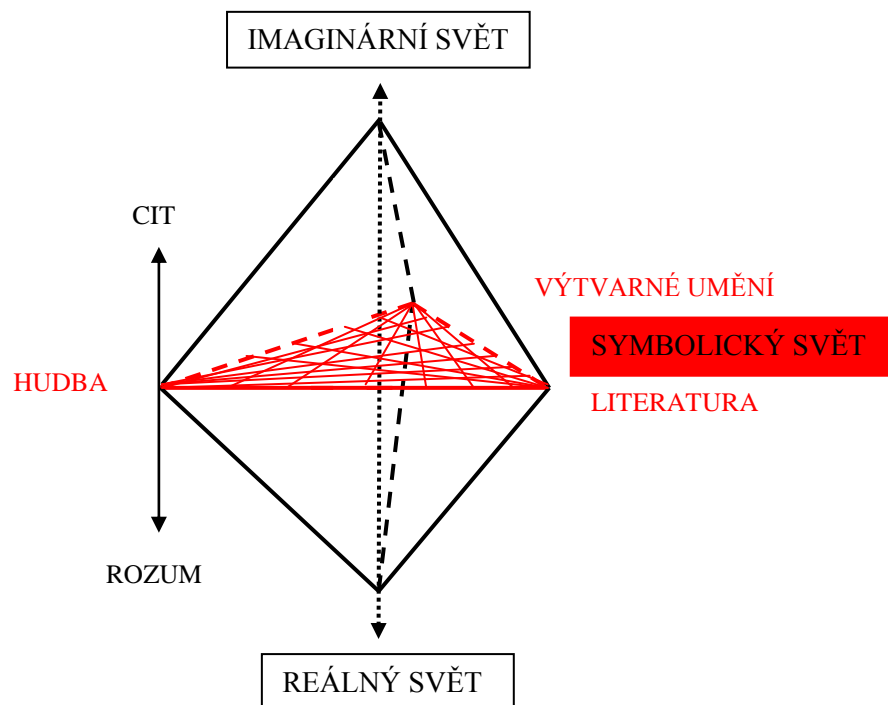
³⁴ Může se jednat o jakoukoliv „vlastnost“, kapitál kteréhokoliv druhu, a to v případě, že je sociálními činiteli nahlížena jako oceňovaná. Bourdieu hovoří doslova o „magické síle“. Tento kapitál, jenž je společný všem příslušníkům určité skupiny, odpovídá na sociálně ustavená kolektivní očekávání, působí „na dálku“, bez fyzického kontaktu. Typickým symbolickým kapitálem může být např. čest, jméno apod. Také kapitál umělce je kapitálem symbolickým, neboť při velké řadě uměleckých bojů jde právě o čest. Tamtéž, s. 131–132, 139.

³⁵ Jedná se o Reálný řád (Reálno), Imaginární řád (Imaginárno) a Symbolický řád (Symbolično). Podrobně k Lacanovým myšlenkám a konceptům Tony Myers, *Slavoj Žižek*. Praha 2008, s. 27–35.

Model č. 1 – Krajina v umění / Umění v krajině

Model č. 2 – Model reality

poznáním. Na opačném pólu modelu stojí svět imaginární, jenž je výtvořem lidského mozku, lidské představivosti, schopnosti abstrakce i snění. Imaginární myšlení je nedílnou součástí jakékoliv tvůrčí činnosti, samozřejmě také práce umělců všech uměleckých oborů. Schopnost imaginace a případné následné „zhmotnění“ těchto původních představ posunuje lidstvo stále dál. Se světem imaginárním je spojen cit, emoce, empatie, iracionalita či intuice. Mezi oběma popsány světy stojí svět třetí, můžeme jej označit jako svět symbolický. Jedná se právě o ten svět, jehož hranice jsou ohraničeny lidskou kulturou v nejširším slova smyslu, svět vytvořený ze symbolů, které dodávají našemu světu určitý řád. Je to svět interpretací, jež vytváříme při snaze pochopit a popsat (zásadní roli zde hraje jazyk) prostředí, které nás obklopuje. Antropolog Clifford Geertz napsal: „*Domnívaje se, společně s Maxem Weberem, že člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo, považují kulturu za tyto pavučiny a její analýzu tudíž nikoliv za experimentální vědu, pátrající po zákonu, nýbrž za vědu interpretativní, pátrající po významu.*“³⁶ V antropologickém smyslu můžeme kulturu vnímat jako síť významů, do níž se člověk musí socializovat, pokud se má stát členem určité společnosti.³⁷ Je možné říci, že každý člověk je do určité míry zajatcem kultury, v jejímž prostředí či dosahu žije (touto kulturou je vždy formován, avšak zároveň může svým vlastním přičiněním zasahovat do jejího vývoje), zároveň mu však tato kultura pomáhá utvářet si určitý pohled na svět, orientovat se v něm, přináší mu schopnost interpretovat okolní svět.³⁸ Konkrétní REALITA jedince či společnosti je vytvářena jako součást symbolického řádu v interakci s reálným a imaginárním světem, snažíme se ji poznat a popsat. I při nejlepší vůli jedince se však vždy jedná o pouhou interpretaci dané skutečnosti.³⁹

Předkládaná práce je rozdělena do čtyř částí (uvozených vždy krátkým prologem), z nichž každá je dále členěna do tří kapitol. Zatímco první část práce nazvaná *NÁROD* –

³⁶ Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha, 2000, s. 15. Geertz chápe kulturu (vzájemně působící systém interpretovatelných znaků, symbolů) především jako kontext, v jehož rámci mohou být sociální události, chování, instituce či procesy srozumitelně popsány. Tamtéž, s. 24.

³⁷ Viz J. SOKOL, *O kultuře, jazyku a češství*, in: D. Bittnerová – M. Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha 2008, s. 15.

³⁸ Dana BITTNEROVÁ – Martin HEŘMANSKÝ, *Kultura českého prostoru a prostor české kultury očima české antropologie a příbuzných oborů*, in: Tamtéž, s. 7–14. Jedinec de facto vnímá kulturu jako určitou nabídku, se kterou se buď musí vyrovnat a přijmout tak jednotlivé její prvky, nebo ji může zavrhnout či reinterpretovat.

³⁹ Zde se dostáváme k někdy diskutované otázce práce historiků, jejichž „popis dějů minulých“ by dle některých radikálních zastánců postmodernismu vlastně vůbec nemusel mít smysl, neboť se ve své podstatě opravdu vždy jedná o určitou interpretaci minulosti (ovlivněnou mj. osobou historika – jeho schopnostmi, prostředím, z nějž vzešel, ve kterém se pohybuje a s tím související názorovou orientací; ale také soudobými objektivními společenskými poměry a možnostmi poznání). Přestože všechny uvedené aspekty komplikují historikovo úsilí o porozumění a následné zobrazení historických skutečností v textu, smysl taková činnost nepochybně má. Podle autorčina názoru je jedinou možností neustálá snaha o alespoň limitní se „přibližování“ popisu reality dle nejlepšího osobního vědomí a svědomí historika.

KULTURA – KRAJINA si klade za cíl nabídnout odpověď na otázku smyslu, tedy PROČ (předpoklady regionu pro realizaci výrazných kulturních aktivit, zasazení zkoumané problematiky do širšího kontextu, pozornost je věnována především třem zmíněným pojmům, jež kromě široké škály definic a transdisciplinárního zájmu spojuje vzájemná úzká souvislost – zvolené téma je možné zkoumat pouze s vědomím jejich vzájemné podmíněnosti), zbývající tři tematické části se snaží odpovědět na otázku JAK. Druhá část nesoucí název *V HUDBĚ ŽIVOT ČECHŮ* se zabývá fenoménem hudby v kontextu českého národního hnutí, umělecké složky, jež nabývala právě ve sledovaném období povahy národního symbolu. Pozornost je věnována jak hudebním aktivitám (především společenskému zpěvu, otázce pěveckých slavností a pěveckých spolků), tak dvěma významným osobnostem, jejichž životní osudy se propojily se sledovaným regionem – Bedřichu Smetanovi a podřipské rodačce, celosvětově známé operní pěvkyni Klementině Kalašové.

Třetí část práce, pojmenovaná *LITERÁRNÍ TOULKY*, nás zavede k otázkám spojeným s literaturou, jež sehrála v české národní společnosti zcela zásadní roli a byla to také ona (a kultura obecně), jež v tehdejších podmínkách po dlouhá léta suplovala funkci politiky. S postavením literatury souviselo důležité postavení, které zaujímali čeští spisovatelé. Problematika české literární tvorby a jejích autorů spojených s Roudnickem je sledována po linii PODŘIPSKO – PRAHA – VÍDEŇ. V této souvislosti se objevují vedle regionálních osobností jména jako Jan Neruda, Jaroslav Vrchlický, Jan Karafiát, Antal Stašek či Lev Šolc. Ve vídeňském prostředí jsou to – vedle Josefa Svatopluka Machara – poezii milující lékař – chirurg Eduard Albert a historik a archivář tamějšího dvorního a státního archivu Václav Kratochvíl, jenž se stal ve druhé polovině 20. století předobrazem literární i filmové postavy. V závěrečné části *VÝTVARNÉ UMĚNÍ* je následně dán prostor umělcům, kteří zobrazovali ve svém díle podřipskou krajinu (např. Josef Mánes, Julius Mařák, Mikoláš Aleš) či patřili k mladé generaci moderních umělců devadesátých let 19. století, které již sice podřipská krajina a její dominanta Říp nelákaly, avšak byli propojeni svými životními osudy s regionem (např. Miloš Jiránek, Antonín Hudeček, Otakar Nejedlý, Angelo Zeyer, či teoretik umění Max Dvořák). Poslední kapitola předkládané práce je věnována osobnosti roudnického mecenáše Augusta Švagrovského, známého především jako podporovatele Antonína Slavíčka, a s ním souvisejícímu vzniku roudnické Galerie moderního umění (1910).

Na závěr zmiňme ještě důvody, které vedly autorku k volbě zmíněného tématu. Jeho prostor byl vymezen zájmem o dějiny formující se moderní české společnosti druhé poloviny 19. století, konkrétní volba tématu následně padla na kulturní dějiny regionu (sousedícího s autorčiným rodným Litoměřickem), jenž ve sledované době vykazoval, a to i v kontextu

celé české národní společnosti, výraznou národní aktivitu, avšak mnohé z jeho historie dosud nebylo v odborné literatuře zpracováno. Na tomto místě patří velké poděkování Dr. Jaroslavu Mackovi (1925–2008), který autorku k tématu podřipských dějin přivedl. Důležitá je dále skutečnost, že se jedná o téma, které má jistě co říci také současníkům. Nejen v této oblasti se vyvíjí situace rychleji, než bychom očekávali. Zatímco v roce 2007, v době dokončování magisterské diplomové práce, měla autorka potřebu v jejím úvodu „obhájit“ důležitost zkoumání problematiky spojené s národními dějinami: *„Přestože se v dnešní době sjednocující se Evropy příliš „nenosí“ otázky spojené s národními dějinami (ty je samozřejmě nutné vnímat v kontextu dějin evropských), znalost dějin vlastního národa je důležitým předpokladem a výchozí pozicí k vlastnímu přispění do společné studnice tohoto kontinentu. Do jisté míry je tak možné použít následujícího výroku – „Chceme-li být dobrými Evropany, musíme být nejprve dobrými Čechy“⁴⁰*, překotné celospolečenské děje současného globalizovaného světa samy opět začínají stavět v našem (nejen) středoevropském prostoru do centra pozornosti otázky spojené s národem, jeho dějinami a tradicí. Nezbyvá než si přát, aby nastávající nezbytný proces redefinování vlastní identity nepřesáhl do slepých extrémních nacionálních poloh, ale naopak přispěl ke kvalitativně hodnotnějšímu vnímání a vědomí si svých vlastních kořenů, jenž může následně přispět k obohacení celé, stále komplikovanější evropské společnosti.

⁴⁰ N. MILOTOVÁ, *České národní hnutí na Podřipsku v 60. – 90. letech 19. století ve stínu místních mladočeských aktivit*, s. 7.

ČÁST I.
NÁROD – KULTURA – KRAJINA

PROLOG I

V polovině sedmdesátých let 19. století vytvořil František Chalupa (1828–1887), malíř zaměřující se ve své tvorbě na krajinu a architekturu, obraz nesoucí prostý a výstižný název *Roudnice*.⁴¹ Na tomto uměleckém díle jeho autor vyobrazil pohled na město s okolím od západu. Pod blankytně modrým nebem se v pozadí tyčí majestátná, tehdy ještě nezalesněná posvátná hora Říp, jež ve skutečnosti tvoří dominantu celé malby. Před ní zobrazil malíř v levé části město Roudnici s jejími nejvýraznějšími architektonickými dominantami – roudnickým lobkovickým zámekem, věží Hláskou, chrámem Panny Marie Sněžné a zvonicí. V samotném popředí obrazu vidíme v jeho levé části rameno Labe, řeky, jež tvoří výraznou krajinnou dominantu regionu. V polovině pravé poté divák spatřuje postavu ženy jdoucí po cestě, za níž je znázorněn pod skálou nalézající se železniční násep s právě projíždějícím vlakem, symbolem moderní, průmyslové éry.

Na malém prostoru jednoho uměleckého díla nás jeho autor nevědomky inspiruje k zamyšlení se nad celou řadou otázek spojených se širokou problematikou nejen výtvarného umění – jeho tvůrců, příjemců i jednotlivých děl, ale obecně kultury, krajiny a symbolického významu hory Říp, dějiště národního mýtu, místa spojovaného s bájnými počátky českého národa, a to v časoprostorovém vymezení regionu Podřipska v období druhé poloviny „dlouhého“ 19. století (1860–1914), tedy v době závěrečné fáze formování novodobého českého národa. Do centra pozornosti se tak dostává Roudnice nad Labem (a další obce tehdejšího soudního okresu), a to v době, kdy český národ usiloval o svoji emancipaci nejen v oblasti kulturní, ale nově také politické a hospodářské a začaly se k němu hlásit široké vrstvy jazykově a etnicky českého obyvatelstva.

Vyvstávají před námi tři termíny, jež zastřešují jednotlivé oblasti zmíněné problematiky, tj. NÁROD – KULTURA – KRAJINA. Zajímavé je, že mají několik společných rysů. Tím prvním je existence široké škály definic každého z těchto pojmů a tudíž neexistující jedna, ve vědecké obci všeobecně uznávaná definice. S tím do jisté míry souvisí i skutečnost, že se v případě každého pojmu jedná o složitou a komplexní problematiku, o níž se zajímají odborníci z celé řady vědních oborů. Narážíme zde tudíž na výrazně transdisciplinární téma. Všechny tři oblasti spolu navíc komplementárně souvisí, zvolené téma je možné zkoumat pouze s vědomím jejich vzájemné podmíněnosti.

⁴¹ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, František Chalupa: *Roudnice* (kolem roku 1874), olej, plátno, 75 x 100 cm, inv. č. O 958.

1. KAPITOLA: České národní hnutí v kontextu formování novodobých národů

Problematiku českého národního hnutí v období „dlouhého“ 19. století nelze pochopit bez jejího zasazení do širšího celoevropského dobového kontextu. Podobně jako ostatní evropská národní hnutí, spadalo také české hnutí do širšího procesu tzv. formování novodobých národů, které probíhalo v období celkové modernizace evropské společnosti. V této době docházelo ve většině evropských zemí (s různými časovými posuny) k formování moderní občanské společnosti. Jednalo se o složitý transformační proces⁴² související s rozpadem stavovského uspořádání spojeného s tzv. starým režimem (*ancien régime*), s modernizačními procesy v oblasti hospodářství, nástupem průmyslové revoluce⁴³ a industrializace, změnami v sociální skladbě společnosti, demografickou revolucí⁴⁴ a změnami v oblastech společenské komunikace a mobility.

⁴² Vznik moderního národa byl výsledkem složitého konglomerátu příčin a procesů, které byly mnohdy rozdílné či dokonce protichůdné. Nástin hlavních faktorů podává Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 101–102.

⁴³ Právě průmyslová revoluce, jejíž důsledky zásadním způsobem změnilly společenské paradigma, bývá považována za pověstnou „alfu a omegu“ celého transformačního procesu (pro české prostředí je signifikantní, že se nejdříve rozvíjela v pohraničních oblastech na hranicích národního území, tzn. na územích obývaných především německým obyvatelstvem, nebo v průmyslových centrech, kde byli Češi v menšině – výjimkou byla Praha). Nástup průmyslové revoluce s jejími doprovodnými rysy se podílel na rozbití tzv. tradiční společnosti a nástupu tzv. společnosti moderní. Tradiční společnost, jejíž počátky můžeme spatřovat v období neolitu (přechod k zemědělství) se od té moderní liší v mnoha ohledech – typem ekonomiky, uspořádáním moci, typem sociální struktury a způsobem výkladu světa, jenž má mytologickou či náboženskou podobu. Společnost moderní (produkt průmyslové revoluce ve spojení s centralizací moci v rámci národních států) úzce souvisí s radikální proměnou trhu, který se postupně stává regulátorem chodu nejen celé ekonomiky, nýbrž postupně celé společnosti. Těžiště se přesouvá ze sektoru zemědělství do oblasti průmyslové výroby, roste význam služeb. Argumentace vědy se stává převládajícím typem výkladu světa. Dochází k sekularizaci, postupnému mizení či záměrnému odstraňování náboženství z veřejného prostoru. K této problematice podrobněji KELLER, *Úvod do sociologie*. Praha 2010, 5. vydání (dotisk). Tato skutečnost však nevyklučuje transformaci a začlenění některých náboženských prvků a tradic do národních aktivit. Procesem sekularizace české společnosti se zabývá Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno 2007. K sekularizaci společnosti na příkladu Anglie, Francie a Německa viz Hugh McLEOD, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*. Brno 2008. Do poloviny 19. století označoval tento pojem proces převodu církevního majetku do světských rukou nebo odchod kněží, mnichů či jeptišek z řádů. Ačkoliv mezi historiky převládá konsenzus ohledně vnímání procesu sekularizace jako hlavního tématu moderní evropské náboženské historie, jednotliví autoři se neshodují v názorech na jeho příčiny, míru i časové zařazení. Procesu přechodu od tradiční společnosti ke společnosti moderní a průmyslové revoluci se věnoval Karl Polanyi ve své knize *Velká transformace*. Autor se v ní pokouší o postihu základních socioekonomických trendů daného období, poukazuje na skutečnost, že ačkoliv ve všech typech společností hrají ekonomické faktory svoji roli, pouze nově se rozvíjející společnost kapitalistická postavila na svůj piedestal zisk, resp. seberegulující tržní systém, tržní ekonomiku (úloha instituce trhu byla dříve v ekonomickém životě vždy jen vedlejší). Nový tržní systém, jenž přeměnil práci a půdu ve zboží, výrazně proměnil celou společnost, včetně její kultury. Viz Karl POLANYI, *Velká transformace*. Brno 2006. Kniha vyšla poprvé roku 1944.

⁴⁴ V 19. století prodělala Evropa demografickou revoluci spojenou s vysokým nárůstem počtu obyvatelstva, kterou opustila tzv. starý demografický režim. Pro něj byla charakteristická vysoká míra porodnosti i úmrtnosti. Na transformaci evropské společnosti se zásadním způsobem podílela řada navzájem provázaných jevů spjatých s demografickými změnami (průmyslová revoluce, zvýšení zemědělských výnosů, lepší organizace trhu, zvýšení dělby práce, urbanizace, masová emigrace atd.). Srov. Massimo Livi BACCI, *Populace v evropské historii*. Praha 2003, s. 154–198.

Na pozadí hlubokých změn celospolečenských a socioekonomických poměrů, vyvolávajících potřebu definování identity, docházelo k postupnému vzniku novodobých evropských národů, které s sebou přinesly zásadní proměnu v postojích a myšlení lidí – identifikace s národem, založeným na konceptu rovnosti všech jeho příslušníků jako členů občanské společnosti, se stala dominantní a všeobecně nejvýznamnější uznávanou formou kolektivního identity.⁴⁵ Toto národní vědomí, jenž je „určitou historickou formou sebevědomění svého vztahu ke světu a společnosti“⁴⁶, získalo poté nejvyšší legitimizační sílu (došlo tak k vymezení a zvýraznění vnímání rozdílů mezi MY a ONI, tj. mezi příslušníky vlastního národa a ostatních národních společností). Zároveň však nevyklučovalo možnost pocíťování příslušnosti k celé řadě jiných skupin (náboženskému vyznání, zemskému celku, regionu, městu, profesní skupině apod.).⁴⁷ Vědomí národní příslušnosti však nezapouštělo své kořeny všude stejně rychle. Např. v případě českého národního hnutí se zde jako signifikantní jeví případ Moravy, která si mnohem déle než Čechy podržela vědomí příslušnosti k moravskému zemskému celku či konkrétnímu regionu.⁴⁸ Vzhledem k tomu, že se zásadní změna, jež souvisela se vznikem národního vědomí, musela uskutečnit v lidské představivosti, bylo nezbytné tlumočit národní ideu prostřednictvím celé řady reprezentací – symbolů, příběhů, obrazů a znaků, obsahujících potřebný emocionální náboj.⁴⁹ Postupem doby se tak stále více přesouvá pozornost (nejen) evropských badatelů do sféry studia celé řady národních symbolů, veřejných aktivit nejrůznějšího druhu – široké škály slavností⁵⁰ a jejich gest,

⁴⁵ Problematice této kolektivní identity a obecně otázkám spojeným se vznikem novodobých národů se věnuje např. Miloš ŘEZNÍK, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*. Praha 2003. Dále podnětný přístup k problematice kulturních dějin národních hnutí nabízí Anne-Marie THIESSOVÁ, *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno 2007.

⁴⁶ Otto URBAN: *K problematice formování občanské společnosti*, Československý časopis historický 16, 1968, s. 878.

⁴⁷ Srov. M. ŘEZNÍK, *Historické formy kolektivních identit, moderní národ a teritoriální patriotismus. Úvod do problematiky*, in: Martin Elbel (ed.): *Limity a možnosti historického poznání*. Sborník z cyklu přednášek. Olomouc – Pardubice 2008, s. 145–156.

⁴⁸ Srov. např. Jiří MALÍŘ – Radomír VLČEK (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Sborník příspěvků z konference „Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě“, konané dne 28. 2. 2001 v Brně. Brno 2001; Milan ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno 2001; TÝŽ, *Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě*, in: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, s. 93–97; Jan JANÁK, *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno 2007; Miloslav TRAPL, *České národní obrození na Moravě v době předbřeznové a v revolučních letech 1848–1849*. Brno 1977. V případě dnešního českého Slezska je daná problematika ještě mnohem komplikovanější, viz Marie GAWRECKÁ – Dan GAWRECKI, *Slezské legendy, mýty, symboly a stereotypy*, in: *19. století v nás*. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Ed. Milan Řepa. Praha 2008, s. 50–64.

⁴⁹ Srov. např. *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Etienne FRANÇOIS – Hannes SIEGRIST und Jakob VOGEL. Göttingen 1995.

⁵⁰ Srov. např. *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von Dieter DÜDING, Peter FRIEDEMANN und Paul MÜNCH. Reinbek bei Hamburg 1988; *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred HETTLING und Paul NOLTE. Göttingen 1993. K problematice národních slavností a jejich slavnostních gest

národních mítinků, pro národní společnost významných pohřbů, ale také verbálních projevů, mýtů či autostereotypů a heterostereotypů. Mezi frekventovaná témata patří též studium problematiky pomníků (na prvním místě chápaných jako symbolů a až teprve poté jako uměleckých artefaktů)⁵¹ či krajiny⁵² a s ní spojených památných míst⁵³, přičemž *národní krajina* a s ní související představa *vlasti* a *domova* hrála nezastupitelnou úlohu v myšlenkových imaginacích příslušníků národních hnutí.

Mnohohrstevnatou a komplexní problematikou vzniku národa⁵⁴ a s ní související otázkou nacionalismu⁵⁵ se doposud zabýval početný zástup autorů, kteří tak přispěli svým výkladem do rozsáhlé množiny interpretací. Jejich vidění dané problematiky se rozprostírá na široké názorové škále vymezené dvěma hraničními póly, které na jedné straně zosobňují tzv.

viz Karel ŠIMA, *Národní slavnosti šedesátých let 19. století jako performativní akty konstruování národní identity*, Český časopis historický 104, 2006, č. 1, s. 81–110.

⁵¹ K tomu zajímavě Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*. Praha – Litomyšl 1997, 2. vydání.

⁵² Např. dnes již slavná kniha – Simon SCHAMA, *Krajina a paměť*. Praha 2007.

⁵³ Srov. Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ (eds.), *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha 2011.

⁵⁴ Moderní národ je možné charakterizovat jako velkou sociální skupinu lidí rovných si ve svých občanských právech a spjatou kombinací vazeb (jazykových, kulturních, politických, hospodářských apod.). Zásadní vklad pro ideu národa jako společenství postaveného na suverenitě lidu a uvědomělý vztah jeho rovnoprávných příslušníků k tomuto národu přinesla Francouzská revoluce. Význam termínu národ se v průběhu dějin proměňoval (středověký a raně novověký národ byl chápán především ve smyslu politickém, byl tvořen jedinci podílejícími se na výkonu moci – příslušníky stavovské obce; dále např. tzv. univerzitní národy). Existují také rozdíly mezi chápáním tohoto pojmu v různých evropských jazycích. Zatímco v západní Evropě se od 17. století rozuměl pod tímto termínem soubor občanů jednoho státu žijících na zřetelně vymezeném území pod vládou jednoho panovníka (je zde patrný politický obsah termínu), ve střední a východní Evropě byl a je kladen důraz na souvislost národa s jazykem a kulturou. Této problematice se věnoval Jiří KOŘALKA, *Co je národ?* Praha 1969; TÝŽ, *K diskusím o pojmu „národ“*, Československý časopis historický 15, 1967, s. 873–884. Díky nemožnosti nalezení univerzální charakteristiky aplikovatelné na všechny národy se někdy používá typologie německého historika Friedricha Meineckeho rozdělující národy na tzv. *Staatsnationen* a *Kulturnationen*.

⁵⁵ Mezi „otce zakladatele“ akademického bádání v problematice nacionalismu meziválečného období, jež se objevilo v americkém prostředí, je možné považovat anglického historika Carltona Hayese a amerického politologa českého původu Hanse Kohna. Hayes definoval nacionalismus jako „spojení patriotismu s vědomím národnosti“. Polarizovanou variantu jeho rozlišení řady různých typů nacionalismu poté vypracoval Hans Kohn. Ten po jistou dobu prosazoval – z mnoha stran kritizovanou, avšak pro řadu badatelů zároveň inspirativní – teorii dvojí historické podoby nacionalismu – tzv. západního (*western*) a nezápadního (*non-western*). Zatímco západní nacionalismus (zrozený v západní Evropě z anglického liberalismu a z ideálů Francouzské revoluce) se jevil v Kohnových očích jako pokrokový, demokratický a liberální, nacionalismus nezápadní (určovaný kulturní a jazykovou definicí národa – především případ Německa) naopak vnímal jako reakční, autoritativní a iracionální. Takto výrazně vyhraněnou polarizaci v chápání nacionalismu však Kohn postupem doby zmínil. Fenomén nacionalismu stojí v centru pozornosti objemné dvoudílné encyklopedicky pojaté publikace *Encyclopedia of Nationalism. Vol. 1 – Fundamental themes, Vol. 2 – Leaders, movements and concepts*. Ed. Alexander J. Motyl. San Diego – San Francisco – New York – Boston – London – Sydney – Tokio 2001. Dále např. Dieter LANGEWIESCHE, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. München 2000; dále James G. KELLAS, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London 1991. V předkládané práci se autorka přiklání k chápání zmíněného termínu (ve druhé polovině 19. století) jako vypjatého vlastenectví, výrazně vyhraněné národní identity, jež může nabývat útočné až xenofobní povahy. Nacionalisté vnímají nacionalismus jako věčný princip, proto je pro ně nepostradatelná teorie jeho spánku a následného probuzení. Aktivizace vlasteneckého hnutí byla vnímána jako „*probuzení spícího národa*“ a přímí účastníci emancipačního procesu se považovali za „*probuzence*“, tj. za bdící (ti, kteří veřejně nemanifestovali svou národní identitu, byli označeni za ospalce). K tomu Vladimír MACURA, *Český sen*. Praha 1998, s. 42.

primordialisté (národy mají starobylý původ)⁵⁶, na straně druhé poté modernisté (národy jsou produktem moderní doby, dle radikálního konstruktivistického přístupu pouze kulturním konstruktem). Dle autorčina názoru je třeba vnímat zmiňovanou problematiku zorným úhlem vzájemné polarit (ta nemusí apriori značit pravý opak, metafora zemských pólů ukazuje zdánlivě protikladné kvality jednoho celku), na procesu vzniku novodobých národů můžeme pozorovat prvky odrážející jak kontinuitu, tak diskontinuitu se starším obdobím.⁵⁷

Zmíňme myšlenky a koncepty několika autorů, kteří výrazněji zasáhli do sledované problematiky. Tezí o národu jako především společenství vzniklém v představitosti se proslavil na počátku osmdesátých let 20. století americký politolog a historik Benedict Anderson, jehož kniha *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* se stala „povinnou četbou“ všech zájemců o problematiku nacionalismu.⁵⁸ Anderson v této souvislosti navrhuje definici národa jako politického společenství vytvořeného v představách, společenství ze své podstaty ohraničeného a zároveň suverénního.⁵⁹ Zásadní vliv na vznik nově se utvářejících národů a s tím související nacionalismus měl dle Andersona kapitalismus technologie tisku, neboť právě rozvoj výroby tištěného slova umožnil vytváření nových představ sounáležitosti a simultánnosti.⁶⁰ Benedict

⁵⁶ Naprostá většina autorů začala tento názor odmítat po skončení druhé světové války.

⁵⁷ Při analýze problematiky je nezbytné brát v úvahu historický vývoj široké škály vztahů vytvářejících se v předcházejících staletích i specifické národní aktivity. Miroslav Hroch v této souvislosti zmínil vývoj vztahů etnických (Anthony Smith přišel s termínem *etnosymbolismu*, tj. přístupem, který zkoumá, jak národy znovu interpretují hodnoty a symboly minulosti za účelem vytváření moderního národního vědomí), politických a ekonomických (absolutistický stát raného novověku měl např. výrazný vliv na centralizaci správy, homogenizaci jejího jazyka, upevnění politické hranice). Sféra vztahů mezi lidmi a sféra jejich národního uvědomění nutně potřebovaly ke své vzájemné závislosti širokou oblast tzv. zprostředkujících činitelů, kteří rozhodovali o rychlosti, formách a rozsahu šíření těchto vlasteneckých postojů (např. zájmové rozpory nebo stupeň komunikace a sociální mobility). Viz Miroslav HROCH, *Vlastenci bez národa*, in: Naše živá i mrtvá minulost (red. Fr. Graus). Praha 1968, s. 109. K problematice komunikace v české kultuře 19. století viz Kateřina BLÁHOVÁ (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného ve dnech 8. – 10. března 2001 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem dějin umění AV ČR a Archivem města Plzně. Praha 2002.

⁵⁸ Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1990. Česky vyšlo pod názvem *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008.

⁵⁹ O pouhou představu se jedná z toho důvodu, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se s nimi nesetkají a ani o nich nikdy neuslyší. Tamtéž, s. 21. Přes tyto skutečnosti však v myslích konkrétního národa přežívá obraz jejich sounáležitosti. Autor uvádí příklad „pozoruhodného“ a zároveň všedního obřadu, jímž je čtení denního tisku, v jehož průběhu v téměř naprosto stejnou dobu dochází ke konzumaci (a tím zároveň k vytváření představy) novin jako fikce. Ačkoliv se tento obřad provádí v soukromí, každý čtenář novin si je vědom, že stejnou činnost provozují současně tisíce jiných lidí, o jejichž existenci ví, přestože naprostou většinu z nich osobně nezná. Tamtéž, s. 50.

⁶⁰ Anderson se ve své práci snažil také poukázat na skutečnost, že nacionalismus má svůj původ v Novém světě. Vymezuje se tak vůči evropským odborníkům, jenž dle jeho názoru podléhají přílišnému europocentrismu, kdy tyto „teoretici navykli na domyšlivou představu, že všechno, co je v moderním světě důležité, vzniká v Evropě, až příliš snadno přijímali za výchozí bod svých konstrukcí etnicko-jazyková národní hnutí druhé generace (maďarský, český, řecký, polský atd.) bez ohledu na to, jestli oni sami byli spíše „pro“ nacionalismus, či „proti“ němu.“ Tamtéž, s. 13. I v mnoha recenzích prvního vydání knihy dle autora zůstal nenarušen tento

Anderson, mimo jiné specialista na kultury jihovýchodní Asie, se na stránkách své knihy několikrát zmiňuje o José Rizalovi (1861–1896), lékaři, filipínském národním hrdinovi a „otci filipínského nacionalismu“, který byl popraven Španěly v Manile jako představitel tamějších národně osvobozeneckých snah. Zmiňuje především jeho román *Noli me tangere*, dnes považovaný za největší úspěch moderní filipínské literatury, který Rizal napsal roku 1887. Pro nás je zajímavé, že v květnu téhož roku Rizal navštívil Čechy, konkrétně Litoměřice, aby se zde osobně poznal s profesorem litoměřické reálky Ferdinandem Blumentrittem, tehdy již známým odborníkem na Filipíny. Z obou mužů se stali blízcí přátelé, což dosvědčuje také skutečnost, že poslední Rizalův dopis z vězení před popravou byl adresován právě Blumentrittovi. Ferdinand Blumentritt (1853–1913), mimo jiné autor první Rizalovy biografie, pocházel z německé úřednické rodiny. Jeho předkové po otcovské linii byli v 18. a koncem 17. století většinou úředníky knížecí rodiny Lobkoviců v Roudnici nad Labem.⁶¹

Citovou prázdnotu, pocit vykořenění a nezakotvenost člověka nastupujícího průmyslového věku, jenž oslabil či zcela zpřetrhal staré společenské struktury, měl lidem nahradit moderní národ, který další autor modernistického přístupu Eric Hobsbawm charakterizuje ve své proslulé knize *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* jako myšlené společenství.⁶² V této práci upozornil Hobsbawm mj. na nutnost zkoumání pohledu „zdola“, tj. věnování pozornosti také podílu lidových vrstev na procesu formování moderního národa. Spolu s pěticí dalších autorů přinesl Hobsbawm do odborného

evropocentrický provincialismus a autoři kritik většinou ignorovali důležitou kapitolu věnující se národním hnutím a nacionalismu v nových amerických státech konce 18. a počátku 19. století (z tohoto důvodu přejmenoval ve druhém vydání autor 4. kapitolu na „Kreolské průkopníky“). Anderson upozorňuje, že vznik nových amerických států nelze vysvětlit pomocí dvou faktorů, jež bývají odvozeny z problematiky evropského nacionalismu poloviny 19. století. Zaprvé, jazyk tyto společnosti neodlišoval od jejich imperiálních metropolí. Ve všech případech se jednalo o kreolské státy, které vedli lidé sdílející společný jazyk i původ s těmi, proti nimž bojovali. Zadruhé, minimálně v Jižní a Střední Americe v období konce 18. století měly střední vrstvy ještě zanedbatelný význam. V čele hnutí stáli četní majitelé půdy a méně početná skupina obchodníků a některých dalších profesních skupin. Kreolská společenství tak rozvinula své pojetí identity dříve než většina Evropy. Tamtéž, s. 63–66. K problematice latinsko-amerických národních hnutí zajímavě Carlos FUENTES, *Pohřbené zrcadlo*. Praha 2003. S Andersonovým názorem nesouhlasí jeden z významných evropských historiků na poli dané problematiky Miroslav Hroch. Přestože upozorňuje na nezbytnost vnímání rozdílů mezi evropským a mimoevropským vývojem v této oblasti, ve skutečnosti je dle jeho názoru národ specificky evropským fenoménem. Nacionalismus byl importován z Evropy do ostatních částí světa a zde „implantován na zásadně odlišnou sociální, kulturní i ekonomickou realitu“. Miroslav HROCH, *Úvodem k čítance textů o nacionalismu*, in: M. HROCH (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*, s. 23.

⁶¹ Srov. Jindřich TOMAS, *José Rizal, Ferdinand Blumentritt a novodobé Filipíny*. Litoměřice 1998; Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS a kol., *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice 1997, s. 394, 412.

⁶² Eric J. HOBSBAWM, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge 1990. Český vydání pod názvem *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno 2000. V knize se věnuje především fázi C národních hnutí (přejímá Hrochovu periodizaci). Charakterizuje proměnu nacionalismu let 1870–1918 ve srovnání s předchozími obdobími: 1. Opuštění „prahového principu“, který hrál důležitou roli v době liberální éry, 2. Díky znásobení možných „nehistorických“ národů se hlavním kritériem národní příslušnosti stal jazyk a etnická příslušnost, 3. Výrazný posun k politickému oprávnění národa.

vědeckého diskursu fenomén „vynalézání tradic“, kterým se zabývá práce vydaná pod názvem *The Invention of Tradition*⁶³ (kniha vyšla poprvé roku 1983, jejími editory byli Eric J. Hobsbawm a Terence Ranger). Hobsbawm, jenž je autorem samotného pojmu, rozebírá v úvodní části knihy skutečnost, jež může být pro řadu současných lidí překvapivá, totiž, že řada tradic, o nichž se domníváme, že mají starobylý původ, byla ve skutečnosti „vynalezena“ v relativně nedávné době (dle autora však nejsou všechny tradice „vynalezené“).⁶⁴ Jedná se o celou řadu rituálů, symbolů (národní hymna, národní vlajka apod.) a obecně o vytváření národní kultury v souvislosti s utvářením novodobých národů.

Na zmíněný fenomén „vynalézání tradic“ se někdy odvolávají zastánci „vynalézání národa“. Výrazným rysem devadesátých let 20. století byl nástup radikálního konstruktivistického přístupu některých autorů⁶⁵, pracujících s paradigmatickým tzv. *vymyšlením národa*, přičemž v českém prostředí byl nejvýraznějším představitelem tohoto přístupu historik Dušan Třeštík.⁶⁶ Dle Třeštíka vznikl český národ především „cíleným myšlenkovým snažením“ jeho členů, díky jejich snaze o „vymyšlení“ této sociální skupiny. Nový národ sice má něco společného s tím, co mu předcházelo ve středověku, nejedná se však o žádnou podstatnou souvislost. Zásadní pro něj není jazyk, ale vědomí skutečnosti, že národem vskutku je – „*Národ není totožný s obyvatelstvem, nesídlí v krvi a jazyku, ale v hlavách.*“⁶⁷ Národ tak musíme aktivně stále znovu vymýšlet a neustále utvářet jeho podobu, odpovídající dobovým nárokům. Podle Třeštíka bychom tedy měli být *permanentními obrozenci*. Radikální konstruktivisté pracují s představou, že za předpokladu přání dostatečně vlivné skupiny a dostatku prostředků je možné takový národ „vymyslet“.

V rámci bádání českých či z Čech pocházejících autorů zmiňme nejprve Ernesta Gellnera (1925–1995), pocházejícího z české židovské německojazyčné rodiny, jenž v Čechách strávil dětství a poté poslední roky svého života. Dle jeho názoru národy nejsou jednou pro vždy dány, nejsou něčím trvalým, přirozeným či univerzálním, nýbrž se jedná o výtvar nacionalistů.⁶⁸ Nacionalismus, tato forma kolektivní identity, je přitom fenoménem moderní doby, součástí moderní průmyslové společnosti. Právě ta je také podmínkou jeho vzniku a rozšíření. Jedná se původně o politickou doktrínu, která tvrdí, že politická a národní

⁶³ *The Invention of Tradition*. Edited by E. J. HOBSBAWM and Terence RANGER. New York 2010.

⁶⁴ E. J. HOBSBAWM, *Introduction: Inventing Traditions*, in: Tamtéž, s. 1–14.

⁶⁵ Srov. M. ŘEPA, *Obrozený, nebo vymyšlený? Český národ a jeho nacionalismus*, in: 19. století v nás, s. 132–138.

⁶⁶ Dušan TŘEŠTÍK, *Vymyšlení českého národa*, *Dějiny a současnost* 2/2000, s. 41–43. V obecné rovině na Třeštíkovu iniciativu k zastávání postmoderních přístupů v historiografii reagoval poté v teoretické stati Jaroslav MAREK, *Historie a postmoderna*, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 3, s. 477–495.

⁶⁷ Tamtéž, s. 41.

⁶⁸ Ernest GELLNER, *Nacionalismus*. Brno 2003; TÝŽ, *Národy a nacionalismus*. Praha 1993, 2. vydání.

jednotka musejí být shodné. Do sledované problematiky dále zasáhl výrazným způsobem svými interpretacemi, a to nejen v kontextu českého prostředí, Miroslav Hroch.⁶⁹ Ten se věnoval především otázce formování novodobého evropského národa v situaci nevládnoucí etnické skupiny (tato neměla svou vlastní třídu a její jazyk buď neměl podobu literárního jazyka, nebo byl modernizační vývoj tohoto jazyka narušen).⁷⁰ V jejích podmínkách, kde převládala etnicko-jazyková definice moderního národa, mělo formování tohoto národa povahu tzv. národního hnutí, tj. cílevědomého úsilí o získání všech atributů plnohodnotného národa.

Jedním z významných přínosů Miroslava Hrocha k mezinárodním studiím o národních hnutích a nacionalismu je jeho třífázová periodizace národních hnutí: fáze A – období učeneckého zájmu, B – období národní agitace⁷¹ (k vlastenecky nejaktivnějším územím tehdy patřilo střední Polabí)⁷², C – období masového rozšíření hnutí).⁷³ Jednalo se o proces, na jehož počátku se setkáváme se zájmem malého okruhu jedinců s vědeckými zájmy o danou etnickou skupinu, jazyk a minulost, zatímco na jeho konci (pokud ovšem ve společnosti existovala určitá poptávka a vhodné podmínky umožňující úspěch daných aktivit, hnutí bylo úspěšné a přešlo do poslední fáze) nabývá hnutí masové podoby, kdy se s myšlenkou příslušnosti k národu ztotožňují již široké vrstvy obyvatelstva.⁷⁴ Dle Hrochovy komparativní typologie

⁶⁹ Viz např. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009. Ve třech částech této publikace věnuje autor pozornost otázce týkající se národů a nacionalismu jako badatelskému problému, zdrojům a složkám národotvorných procesů a na závěr aktivitám, jež byly konány ve jménu národa. Usiluje o analýzu co nejširšího spektra vztahů a kauzálních souvislostí a o celoevropský horizont komparativního pohledu.

⁷⁰ M. HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha 1999, s. 8–9. Autor operuje ve svých pracích s termínem *malé národy*. Novodobý evropský národ se mohl dle Hrocha formovat v situaci tzv. státního národa (např. Anglie a Francie), jenž měl svou vlastní třídu a stát. V takovém případě se moderní občanský národ utvářel vnitřní transformací a emancipací (revolucemi, reformami).

⁷¹ Právě této fázi věnoval Hroch největší pozornost. Nástup období tzv. národní agitace souvisel s hlubokou krizí pozdně-feudálního režimu, starých vazeb, hodnot a nástupem procesu modernizace. Dle Otto Urbana došlo k rozložení světa *malých struktur* a průhledných společenských vztahů, jenž byly vystřídány vznikem nových struktur a komplexů. Proces formování moderní české společnosti chápe Urban od počátku jako obrannou akci. Utvářející se národní vědomí bylo dle jeho názoru defenzivní reflexí rozvíjejících se kapitalistických vztahů. Viz Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha 2003, s. 32, 149.

⁷² Vedle východních Čech a Pojizeří, tj. území spadající z velké části do obilnářské oblasti kombinované na západním okraji s oblastí chmelařskou. K tomu blíže M. HROCH, *K otázce územní skladby národního hnutí*, *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 513–536. K podprůměrně aktivním oblastem naopak patřily jihovýchodní Čechy, jižní Čechy a jižní část středních Čech včetně širšího okolí Prahy.

⁷³ Viz TÝŽ, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha 1986; TÝŽ, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1999. Aspektům Hrochova celoživotního výzkumu a hlavním charakteristickým rysům jeho konceptů, modelů a interpretačních výsledků věnoval pozornost M. ŘEZNÍK, *Miroslav Hroch a evropské studium formování moderního národa*, in: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století, roč. 3, 2/2011 („Za naše i vaše práva! Útlak a emancipace 1890–2000“), s. 82–105. Starší pojetí periodizace hnutí bylo založeno na generačním členění – jednalo se o tzv. *generaci osvícenskou* (Josef Dobrovský), *romantickou* (Josef Jungmann) a *politicko-liberální* (František Ladislav Rieger).

⁷⁴ V českém prostředí můžeme hovořit o tzv. období učeneckého zájmu od poslední třetiny 18. století (souvislost s reformní činností Josefa II.) přibližně do druhého desetiletí 19. století (nástup Jungmannovské generace). Fáze

národních hnutí vycházející ze souslednosti událostí a procesů klíčově významných pro formování národa, spadá české hnutí do tzv. integrovaného typu, který se vyznačoval nástupem národního hnutí v období před buržoazní revolucí, přičemž jeho masová fáze se rozvinula během revoluce nebo nedlouho po ní. Dělnické hnutí nastoupilo až v pozdní fázi nebo dokonce po zformování národní společnosti. Plně zformovaný novodobý národ se poté vykazoval plnou, organickou sociální strukturou společnosti.

Vraťme se však obecně k problematice moderního národa. V 19. století se setkáváme s konceptem národa jako svébytné osobnosti. Ta měla kromě jiného své vlastní zájmy, o něž usilovala, přičemž zvýšení moci konkrétního národa měl vnímat každý z jeho příslušníků jako zvýšení své osobní moci.⁷⁵ Zmíněná osobnost, tj. národ, musela používat pouze jednoho kodifikovaného jazyka, mohla mít pouze jednu paměť, vzpomínky (a s ní související záležitosti, jež ze své paměti vytěsnila), jednu minulost – řečeno slovy Ernesta Renana „*podstatou národa je, aby všichni sdíleli mnohé a také aby všichni leccos zapomněli*“⁷⁶. V této oblasti mělo české národní hnutí výhodu, neboť mohlo navazovat na starou literární tradici (vzorem pro moderní češtinu se stal jazyk Bible kralické) a odkazovat na svou „slavnou“ minulost. Národní hnutí se dovolávalo historické státnosti, která byla v minulých staletích narušena (toto hnutí se tak např. od šedesátých let 19. století hlásilo k ideji tzv. historického státního práva, která usilovala o prosazení svébytnosti českých zemí v rámci habsburské monarchie). Podobně se objevovala antropologizující představa národa jako jednoho těla, s níž úzce souviselo působení tělesné kultury a sportu jako médií národního sebezobrazení a reprezentace národa.⁷⁷

národní agitace je poté ohraničena rokem 1848, kdy se poprvé objevil masový charakter českého národního hnutí, přičemž Bachův neoabsolutismus let padesátých odsunul definitivní nástup fáze masového rozšíření hnutí na počátek šedesátých let. Aktivita národního hnutí, postupně zformovaného *národa bez státu* byl poté završena vznikem samostatného Československého státu roku 1918, jenž zdědil složitou národnostní situaci staré habsburské monarchie. K tomu Jiří KOŘALKA, *Národ bez státu*, in: Naše živá i mrtvá minulost, s. 136–157.

⁷⁵ K otázce boje o moc – jako významného zájmového rozporu – v kontextu formování národů srov. M. HROCH, *Formování národa jako zápas o moc*, in: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková (eds.): Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám. Praha 2007, s. 29–37. Autor zde mimo jiné zmiňuje možnost vedení zápasu o moc po horizontále (mezi tradičními držiteli státní moci, tj. uvnitř vládnoucích tříd) či naopak po vertikále (boj jedinců, kteří nebyli příslušníky vládnoucích tříd – revolucionářů, rebelů proti držitelům státní moci). Z tohoto úhlu pohledu spadá národní hnutí do druhé, vertikální kategorie boje o moc. V typologickém smyslu tak jedinci, kteří usilovali o podíl na moci ve jménu národa, stojí po boku revolučnímu hnutí.

⁷⁶ Zmíněná slova přednesl francouzský filozof a historik Ernest Renan (1823–1892) v rámci své přednášky *Qu'est-ce qu'une nation?* roku 1882 na pařížské Sorbonně. Srov. Ernest RENAN, *Co je to národ?*, in: M. HROCH (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus, s. 27–28. Dle Renana je národ duchovním principem utvářeným na jedné straně společným vlastnictvím vzpomínek, na straně druhé poté současným souhlasem žít v jedné pospolitosti a vůli navázat na společné dědictví. „*Sdílet slávu minulosti, společnou vůli v přítomnosti, mít za sebou velké věci a chtít dosáhnout dalších, to jsou základní podmínky existence národa.*“ Tamtéž, s. 33.

⁷⁷ K tomu Wolfgang KASCHUBA, *Die Nation als Körper. Zur symbolischen Konstruktion „nationaler“ Alltagswelt*, in: Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg.

Důležité je, že příslušníci novodobého národa získali přihlášením se k danému národnímu společenství „nesmrtelnost“, neboť se stali integrální součástí „nesmrtelné“ národní pospolitosti. Myšlenkově tak byli spojeni jak se svými předky, tak s „bližními“ budoucích generací. Antropolog Clifford Geertz zmiňuje rozdělení všeobecného pojmu *bližní*, jehož autorem je filozof a sociolog Alfred Schutz, na následující čtyři podskupiny, které se však ve skutečnosti často překrývají.⁷⁸ První skupinou jsou *spolubližní*, tj. jedinci, kteří se setkávají v každodenním životě a sdílejí tak spolu společný čas i prostor. *Současníci* sice sdílejí společný čas, nikoliv však prostor. Tito lidé žijí ve stejném historickém období, ale osobně se nesetkávají. Jsou však spojeni „*prostřednictvím generalizovaného souboru symbolicky formulovaných (tj. kulturních) předpokladů o typických modech chování těch druhých*“. Další dvě skupiny tvoří *předchůdci* a *následovníci*, jejichž charakteristikou je skutečnost, že nesdílejí společný čas a nemohou tak vstupovat do vzájemné interakce. *Předchůdci* mohou ovlivňovat přítomnost, neboť o nich mohou být zachovány určité informace. *Následovníci* jsou naopak pro lidi žijící v přítomnosti neznámí, jejich životy však mohou být ovlivněny těmi, jejichž následovníky jsou.

Jednou z důležitých charakteristik nově vznikajících národů bylo vědomí společné historie, přičemž moderní společnost si musela vytvořit nový vztah k minulosti (konstrukce národních dějin). Ten se na jedné straně vyznačoval sekularizovaným chápáním historického dění (vliv osvícenství), na straně druhé však také emocionálním vztahem k minulosti (vliv romantismu).⁷⁹ Důležitou úlohu při formování moderních národů sehrála mystifikace⁸⁰ –

von. Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen 1995, s. 291–299; dále Inge BAXMANN, *Der Körper der Nation*. Tamtéž, s. 353–365.

⁷⁸ Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha 2000, s. 404–405.

⁷⁹ V souvislosti s ideologií národního hnutí není možné nezmínit schizma rozumu (racionality) a citu (vcítění se až iracionality), dvou nedílných složek daného procesu. Moderní společnost, vycházející z newtonovsko-descartovského paradigmatu (mechanistického vidění světa) a ovlivněná osvícenskou filozofií, jež chápala dějiny společnosti jako boj „světla rozumu“ s „tmou nevědomosti“ a věřila v neutuchající Pokrok, kladla důraz na racionalitu (bez „zpětných“ vazeb). Osvícenství poté položilo základ dvěma myšlenkovým směrům – tzv. racionalismu (s důrazem na rozumový důkaz) a empirismu (upřednostňujícímu smyslovou zkušenost). Reakcí na bezútěšnou současnost, jež s sebou mimo jiné přinesla krvavou jakobínskou fázi Francouzské revoluce či napoleonské války, byl vznik romantismu se svou idealizovanou představou minulosti a na místo chladného rozumu upřednostňující cit, intuici, představivost a duchovno. Jedním z myslitelů, na něž se romantici 19. století odvolávali, byl Jean Jacques Rousseau, který reagoval – jako současník francouzských osvícenců – na jednostranné upřednostňování rozumu již před pádem *ancien régime* ve Francii. Ve svých *Vyznáních* napsal: „*Cítil jsem dříve, než jsem myslel – toť obvyklý osud lidský. Zakoušel jsem více než kdo jiný. Nevím, co jsem dělal do pěti nebo šesti let. Nevím, jak jsem se naučil čísti. Vzpomínám pouze své první četby a jejího účinku na sebe; od té doby si nepřerušene sebe uvědomuji. [...] Neměl jsem potuchy o věcech, ale všechny city byly mně již známy. Nic jsem nevěděl, ale vše jsem procítil. Tato zmatená rozechvění, dopadající jako rána za ranou, nedotýkala se sice rozumu, jehož jsem ještě neměl, ale vytvořila ve mně jiná nového druhu a přinesla mně o lidském životě bizarní a romantické představy, z nichž zúplna mne nikdy nevyhnojila ani zkušenost ani uvažování.*“ Viz Jean Jacques ROUSSEAU, *Vyznání, Díl I. – Mládí*. Praha 1929, s. 8–9. Proces formování novodobých národů s sebou přinesl jak potřebu znalosti, racionální jevy a argumenty, tak iracionální projevy a vypjaté emoce příslušníků národa (historiografie posledních let věnuje pozornost především iracionálním

padělky vydávané za starodávné literární památky, u nás *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský*, jež vznikly z potřeby tehdejších formujících se národních společností po dokázání svého starobylého původu a vyspělosti dávné kultury (staly se tak argumentem pro současnost). Přestože se jednalo o falza, *Rukopisy* sehrály v moderní české kultuře nezastupitelnou úlohu. Staly se inspirací pro širokou škálu uměleckých projevů v oblasti výtvarného umění, literatury i hudby (Mikoláš Aleš, Alois Jirásek, Bedřich Smetana a další). V českém prostředí významnou roli sehrály Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, historiografické dílo navýsost fundované, přesto však pro nejstarší dějiny vycházející z *Rukopisů*. Obraz minulosti, který v nich František Palacký českým čtenářům předložil, byl jedním z opěrných bodů vznikající moderní kultury.⁸¹ Dodejme, že Palacký při svém výzkumu archivních pramenů, jejichž znalost potřeboval k sepsání objemného díla, zamířil také do význačného archivu roudnických Lobkoviců, kde pobýval v letech 1826, 1829 a 1862.⁸² Poprvé přijel do Roudnice v červnu roku 1826 a pobyl zde skoro dva týdny. Ubytoval se v zámku, avšak pohoštění se mu dostalo také u syna historika Františka Martina Pelcla, jímž byl František Karel Pelzel, tehdejší knížecí justiciář. V jeho rodině se Palacký též seznámil s vlasteneckým knězem a budoucím českobudějovickým biskupem Janem Valeriánem Jirsíkem. Studijním zájmem historika v archivu samotném byly tehdy především

faktorům v procesu formování národů). Otázka, jak se vyhnout schizmatu rozumu a citu, racionalismu a iracionalismu, kdy se jako reakce na extrémní racionalismus a bezmeznou víru v lidský rozum vynořuje podobně extrémní iracionalismus, vypjatý nacionalismus apod., je aktuální dodnes. Jako jediná možnost se dle autorky jeví pokus o zachování správné míry, vyváženosti a dynamické jednoty obou zmíněných *ismů*. Nejen otázkám spojeným s rolemi osvícenství a romantismu, ale obecně hledání smyslů novodobého českého národa, tohoto „*společensví poutníků dějinami*“, věnoval pozornost filozof Erazim Kohák ve své práci *Domov a dálava*. Dle Koháka, chápajícího pojem národ jako společensví, jež se ustavilo volbou sdílených vzpomínek (minulost), společně prožívanou současností (přítomnost) a sdílejícího naděje a ideály (budoucnost), je národ skutečností navýsost filozofickou, založenou na souhře myšlení a konání. Kromě historické exkurze podává autor podnětné zamyšlení nad hledáním smyslu národní totožnosti v dnešním globalizovaném světě, „*věku vyhořelých ideologií*“ a „*věku bavičů a spotřebitelů*“. Základní kulturní potřebou současnosti je dle Kohákovy názoru propojení možnosti *univerzálního* s bohatstvím *zvláštního*, tedy vědomí si vlastního kulturního dědictví v komplementární souvislosti s vnímáním našeho evropanství. Nezbytnou podmínkou je však podívat se na svou minulost skutečně kriticky, bez ideologických brýlí, jejichž následkem máme dodnes tendenci po každé změně politicko-společenského paradigmatu dle zájmů paradigmatu nově nastupujícího přepisovat svoji historii. Viz Erazim KOHÁK, *Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha 2010, 2. opravené a rozšířené vydání.

⁸⁰ K problematice mystifikace zajímavě Martin HRDINA – Kateřina PÍORECKÁ (eds.), *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň 21. – 23. února 2013. Praha 2014.

⁸¹ Vliv Palackého *Dějin* na formování českého historického povědomí na přelomu 19. a 20. století, recepci a rozvíjení Palackého myšlenek v české a německé krásné literatuře stejného období a v českém výtvarném umění zkoumá Kamil ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha 2011. Osobností Františka Palackého nejen jako tvůrce význačného dějepisného díla se zabýval např. Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*. Praha 2009.

⁸² Srov. Václav CHALOUPECKÝ, *Palacký v archivu roudnickém*, Český časopis historický 18, 1912, s. 332–336. Dále např. Alena RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny (na základě průzkumu archivních pramenů)*. Praha 1989.

dokumenty z husitského období a české rukopisy. Po průzkumu archivu tehdy dokonce navrhl jeho nové uspořádání. Následující dvě archivní návštěvy byly již kratší, obě trvaly dva dny. Roku 1862 byla cílem studia příprava posledního dílu *Dějin* věnovaná době Jagellonců. S roudnickým archivem však Palacký zůstával v kontaktu po celý život a vypůjčoval si odtud rukopisy do Prahy, většinou si však listiny nechával v Roudnici opisovat.

Zajímavou paralelou je spojitost národní a nacionalistické imaginace s představivostí náboženskou. Dle Jiřího Raka je novodobý nacionalismus klasickým příkladem zbožnění čistě světské konstrukce.⁸³ Představitelé národních hnutí přejímali náboženský slovník, řadu náboženských prvků můžeme spatřit také v početných vlasteneckých rituálech. Alexis de Tocqueville, autor slavné knihy *Starý režim a revoluce*, popsal v souvislosti s osvícenskou ztrátou důvěry v náboženskou víru, jež výrazně ovlivnila Velkou francouzskou revoluci a poznamenala tak její charakter, nástup víry nové, víry v pokrok Rozumu. Mimo jiné napsal: „*Náboženství opustilo lidské duše, avšak nenechalo je, jak se to často děje, prázdné a oslabené: dočasně byly naplněny city a ideami, které přechodně zaujaly jeho místo a především jim nedovolovaly zeslábnout. [...] Vůbec nepochybovali o tom, že byli povoláni přeměnit společnost a obrodit lidské pokolení. Tyto city a tyto vášně se pro ně staly jakýmsi novým náboženstvím.*“⁸⁴ Jiný Francouz, Pierre Proudhon, teoretik socialismu a stoupenec anarchismu, ve čtyřicátých letech 19. století tvrdil, že lidé usilující o přebudování francouzské společnosti na zcela nových základech jsou nuceni zachovávat náboženský jazyk, jelikož „*naše památníky, naše tradice, naše zákony, naše ideje, naše jazyky a naše vědy, to vše je zamořeno touto neodstranitelnou pověrou, mimo jejíž rámec nemůžeme ani mluvit, ani jednat, a bez níž nemůžeme dokonce ani myslet*“.⁸⁵

Aktivní účastníci národních hnutí ve skutečnosti zaváděli celou řadu nových mýtů. Místo víry v Boha byla do popředí postavena víra v národ, jenž byl vnímán jako věčný, a láska k vlasti. Lidé vědomě se hlásící k národu se stali „novými věřícími“, jež svou víru potvrzovali při nových národních rituálech či iniciačních obřadech. Na místo do té doby uctívaných světců byli dosazováni národní „mučedníci“ (např. Karel Havlíček), jež vložili své síly do služeb vlasti. Konfesní příslušnost a později se objevující příslušnost národní byly obě

⁸³ Jiří RAK, *Národy místo Boha*, in: Kristina KAISEROVÁ – Martin VESELÝ (eds.), *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 2006, s. 9–12.

⁸⁴ Alexis de TOCQUEVILLE, *Starý režim a revoluce*. Praha 2003, s. 186–187.

⁸⁵ Cit. dle H. McLEOD, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, s. 20. Nijak výjimečná provázanost náboženství a nacionalismu se objevovala např. v Německu pozdního 19. století, kde tyto dvě identity nebyly vždy jasně rozlišitelné. Většina evropské populace byla navíc stále vystavena určitému vlivu náboženství. Ačkoliv si obě zmíněné identity potenciálně konkurovaly, často se ve skutečnosti prolínaly – docházelo tak k vytváření *nacionalistických náboženství a nábožensky zabarveného nacionalismu*. Tamtéž, s. 330.

formami celospolečensky dominantních kolektivních identit s výrazným legitimizačním faktorem. Díky svému významu náboženství představovalo jeden z nejnápadnějších prvků kontinuity v procesu vývoje kolektivních identit v přechodu od tradiční k moderní společnosti.⁸⁶

Mezi důležité aspekty, jež se podílely na formování české moderní společnosti, patří existence dvou raně novověkých forem kolektivního vědomí – osvícenského (osvícenství s sebou přineslo koncept státního, občanského národa s postulátem rovnosti a suverenity lidu) a zemského patriotismu. Výraznou roli sehrál také romantismus, který pomohl legitimizovat koncept národa definovaného etnickými kritérii. V této souvislosti bývá nejčastěji zmiňováno jméno německého preromantika Johanna Gottfrieda Herdera, který obrátil svou pozornost k folklorním, etnickým a jazykovým specifikům národa, jenž mohl dle jeho názoru nalézt ve své jedinečné kultuře *ducha dějin*. Herder získal značný vliv a stal se autoritou pro národní agitátory, kteří se při své argumentaci zaštiťovali jeho filozofií. Z hlediska vnímání historického dění moderní evropská společnost navazovala na epochu osvícenského racionalismu v sekularizovaném chápání historického dění, avšak zároveň si utvářela emocionální vztah k minulosti.

Na rozdíl od osvícenského patriotismu, představovaného vzdělanci a založeného na identifikaci s regionem (objevoval se zde závazek služby a prospěšnosti určitému regionu a jeho obyvatelům), se zemský patriotismus orientoval na vyzdvižení práv a privilegií země (jednalo se o reakci na absolutistický centralismus), na něž kladli důraz příslušníci staré stavovské hierarchie. Římskokatolická církev respektovala staré historické zemské celky, a proto byl její vztah k zemskému patriotismu buď neutrální, nebo ho její příslušníci sami podporovali. Právě mezi katolickými duchovními nalezneme především v prvních fázích českého národního hnutí velké množství vlastenců, kteří publikovali v českém jazyce a vyjadřovali svou lásku k české vlasti (návaznost na barokní patriotismus). Na Podřipsku první poloviny 19. století se tak setkáváme se jmény řady vlasteneckých kněží podporujících aktivity místního národního hnutí. V tehdy značně konzervativní Roudnici, jež měla vnější

⁸⁶ M. ŘEZNÍK, *Konfese a národní identita: české hnutí v evropském kontextu*, in: *Národ místo Boha*, s. 74–91. Autor uvádí zásadní rozdíl mezi identitou konfesionální a národní. Zatímco v případě konfesionální identity se jedná o typově kulturní formu kolektivity vycházející ze sdílení vztahu k určitým hodnotám, etnicko-jazykově definovaná národnost je naopak typově primordiálním druhem kolektivní identity, jež vychází většinou z předpokladu danosti a objektivní existence národa i národní příslušnosti jedince. V případě národní identity politicky definované primárně státní příslušností (občanstvím), se naopak jedná o identitu formálního „občanského“ kódování, jež spočívá ve splnění určitých formálních podmínek nutných pro přijetí do kolektivního organismu.

německý ráz a jejíž český národní život neustále slábl⁸⁷, tak patřilo k centřům těchto snah především tamější proboštví. Nejvýraznějšími osobnostmi zde byli kaplani Jan Valerián Jirsík, pobývající v Roudnici v letech 1822–1828, a Josef Hochmann⁸⁸, působící zde v letech 1828–1847 (ten mimo jiné organizoval pro žáky městské školy a jejich rodiče vlastenecké výlety po památných místech regionu).⁸⁹ Mezi evangelickými duchovními zmiňme např. jméno – původem Slováka – Štěpána Lešky, jenž na přelomu osmdesátých a devadesátých let 18. století působil jako kazatel a učitel v evangelickém sboru v Krabčicích. Před příchodem do Čech pracoval jako korektor knih v Bratislavě a nějaký čas též redigoval Prešpurské noviny. Josefu Dobrovskému pomáhal shromažďovat materiál pro německo-český slovník. Druhým centrem podřipského národního hnutí se stala vlastenecká kavárna, kterou založil v Roudnici ve třicátých letech 19. století František Řeháček, původem kovář z Vražkova. V prvních dvou desetiletích navíc místní národní dění ovlivňovala skutečnost existence vlasteneckého centra, které vzniklo zásluhou Josefa Jungmanna v nedalekých Litoměřicích.⁹⁰

Moderní český národ se vytvářel v širším kontextu procesu formování novodobých evropských národů, avšak jeho vývoj byl ovlivněn specifickými českými podmínkami.⁹¹

⁸⁷ Václav Chaloupecký hovořil v souvislosti s postupnými úspěchy českého národního hnutí na Podřipsku v pozdějších letech o počestění a znovu počestění této oblasti, neboť zdejší selský venkov svůj výlučně český ráz nikdy neztratil. V. CHALOUPECKÝ, *O Řípu*, Praha 1919, s. 43–44. Chaloupecký působil v letech 1907–1919 jako archivář roudnických Lobkoviců.

⁸⁸ K Hochmannovým žákům na roudnické městské škole, kde vyučoval česky náboženství a také kostelní a národní zpěv, patřil např. roudnický rodák a budoucí právník Josef Stanislav Prachenský (1829–1893).

⁸⁹ Srov. Josef PEŘINA, *Věrní vlasti a víře... (30 katolických duchovních z Podřipska 19. století)*. Ústí nad Labem 2005; TÝŽ, *P. Josef Hochmann – buditel Podřipska*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993, s. 38–47; TÝŽ, *Život a dílo podřipského buditele P. Josefa Hochmanna*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1996, č. 6/1, s. 97–117; TÝŽ, *K počátkům národního obrození na Podřipsku*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1994, č. 4, s. 41–47; Otakar ŠPECINGER, *P. Jan Valerián Jirsík*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993, s. 48–52.

⁹⁰ Jungmann získal po absolvování pražské univerzity v roce 1799 profesorské místo na litoměřickém gymnáziu. Do Prahy se vrátil roku 1815, v té době již jako uznávaná osobnost českého národního hnutí. Od roku 1811, kdy do Litoměřic přišel profesor církevních dějin a církevního práva Michael Josef Fesl, hlásící se k reformním zásadám Bernarda Bolzana, se navíc stal litoměřický biskupský seminář jedním z nejvýznamnějších středisek zastánců katolického osvícenství a bolzanismu v Čechách. Srov. Robert SAK, *Josef Jungmann. Život obrozence*. Praha 2007; dále O. KOTYZA – J. SMETANA – J. TOMAS a kolektiv: *Dějiny města Litoměřic*, s. 245, 401. K nejvěrnějším Jungmannovým ctitelům a žákům patřil dramatik a básník František Turinský (1797–1852), autor básně *Říp*, působící mimo jiné jako vrchní úředník na velkostatku knížete Dietrichštejna v Libochovicích. K tomu Josef BECHYNĚ, *František Turinský*, *Kulturní měsíčník*, 1971, č. 2, s. 21–22; č. 3, s. 37–38; č. 4, s. 53–55; č. 5, s. 73–74; č. 4, s. 88–89; č. 7–8, s. 112–113.

⁹¹ Vladimír Macura zmiňuje v této souvislosti narušenou plynulost českého kulturního vývoje, rozbití národní sociální struktury, vytlačení češtiny němčinou z nejdůležitějších funkcí intrakulturní komunikace, vytváření novodobé české kultury uvnitř kultury jiné – jazykově německé. Viz V. MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany 1995, 2. vydání, s. 7. Autor se v této práci věnuje *Jungmannovskému období*, tj. *klasickému období národního obrození*. Dochází k závěru, že smyslem obrozeneckého procesu byl v konečných důsledcích rozchod s obrozencem samotným. Tamtéž, s. 257. Národní symboly, které se v dané době ustálily, byly ve druhé polovině 19. století chápány již jako tradiční a přirozené. Zahraniční pohled na období českého národního obrození podává Hugh LeCaine AGNEW, *Origins of the Czech National Renaissance*. Pittsburgh – London 1993.

Skutečnost, že se těžiště českého národního hnutí nacházelo ve městech, tzn. především ve smíšeném a de facto nejvíce germanizovaném prostředí a nikoliv v souvislém českém osídlení na venkově, měla svůj vliv na zaměření a ráz tohoto hnutí. Jeho náplní se tak stala odluka od německví.⁹² Jak upozornil Vladimír Macura, snaha o odpoutání se od rozvinuté německé kultury však probíhala paradoxně skrze vztah k ní, česká kultura byla budována zrcadlově a vlastně závisle na kultuře německé.⁹³ K nejdůležitějším programům českého národního hnutí, které bylo samo vymezeno především etnicko-jazykově a právě jazyk se také stal podstatou národní identity a příslušnosti (tzv. *češství* se nakonec prosadilo jako nejsilnější národně politická tendence)⁹⁴, následně patřil program jazykový.⁹⁵ Právě na jazykových požadavcích lze sledovat postupný vývoj a měnící se snahy hnutí, z jazyka byly vyvozeny základní pojmy obrozenské ideologie.⁹⁶ Josef Jungmann vymezil pojem národa vztahem k jazyku⁹⁷, celá česká kultura „klasického období“ obrození měla dle Vladimíra Macury v zásadě přímo metajazykový charakter, existovala skrze jazyk. Ze schopnosti jazyka vytvářet kolem sebe zdánlivě „plnokrevný“ svět české kultury (ta byla díky objektivním skutečnostem budována „mimo skutečnost“, *mimo prostor a čas*) pramenil také filologický ráz českého obrození. Nejvyšší rovinou jazykového programu objevující se především v závěrečné fázi národního hnutí, se staly snahy o uskutečnění plné jazykové rovnoprávnosti, a to nejen ve

⁹² Jan KŘEN, *Konfliktní společenství*. Toronto 1989, s. 63.

⁹³ V. MACURA, *Znamení zrodu*, s. 36.

⁹⁴ J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996, s. 16–82. Autor zmiňuje pět národně politických tendencí, kterými bylo ovlivňováno české národní hnutí. Kromě nakonec se prosadivšího češství, jež kladlo důraz na etnicko-jazykovou složku novodobé české národní existence, se jednalo o rakušanství, velkoněmectví, slovanství a bohemismus (identifikace s českými zeměmi bez ohledu na etnicko-jazyková hlediska, charakteristický pro něj byl zemský patriotismus). Problematická může být skutečnost, že v českém jazyce neexistují ekvivalenty k německým výrazům *tschechisch* (chápáno ve smyslu etnickém a jazykovém) a *böhmisch* (chápáno ve smyslu zeměpisném). Zemskému (a stavovskému) vědomí zůstala nakonec věrná pouze šlechta, což v českém prostředí přispělo k vytvoření jejího negativního obrazu – slovy Jiřího Raka jako „šlechty zrádné a cizácké“. České národní hnutí tak bylo nuceno zdůrazňovat jako svůj atribut plebejství. Viz J. RAK, *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Jinočany 1994, kapitola *Šlechta zrádná a cizácká*.

⁹⁵ V počátečních obdobích českého národního hnutí se stal jazyk předmětem zájmu osvícenských učenců, kteří usilovali o jeho obranu a oslavu, zdůrazňovali jeho estetické hodnoty a slavnou minulost. Dále se objevily tendence o kodifikaci jazyka, hledání jazykových norem a intelektualizaci jazyka. Postupem doby se setkáváme se snahou o prosazení jazyka do školní výuky (tzv. nacionalizace škol, tj. zavedení národního jazyka jako jazyka vyučovacího a jako učebního předmětu). Jazykový program se průběhem času stále více politizoval, každé poškození jazyka či omezení jeho rovnoprávnosti bylo vnímáno jako ohrožení národní existence. K tomu podrobněji M. HROCH, *Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady*, *Český časopis historický* 93, 1995, č. 3, s. 398–418. Rozhodujícím okamžikem pro utváření vztahu k jazyku byl nástup absolutismu v raném novověku se svým principem homogenizace a snahou o posílení jednotného úředního jazyka.

⁹⁶ V. MACURA, *Znamení zrodu*, s. 53–60.

⁹⁷ Obecně v souvislosti s významem jazyka je nezbytné si uvědomit skutečnost, že se nejedná pouze o komunikační nástroj, nýbrž prostřednictvím konkrétního jazyka člověk vnímá, utváří si představy a chápe okolní realitu.

školách, ale také ve správě, u soudů apod. Jazykové požadavky a s nimi spojené požadavky sociální se tak postupně staly integrální součástí politického programu národního hnutí. Snahy českých vzdělavců směřovaly k naplnění sociálního požadavku stejných šancí politického vzestupu pro všechny občany habsburské monarchie, bez ohledu na jejich etnický původ. V programu českého hnutí, vyznačujícího se svou neúplnou sociální strukturou, dominovaly zpočátku jazykové a kulturní požadavky, naopak politický program byl formulován později, na prahu a v průběhu závěrečné fáze českého národního hnutí. Teprve když získala česká kultura reálnější prostor pro svou existenci, začala se ze své závislosti na jazyku vymaňovat a včlenila ho do sebe jen jako svou součást.

Nejen s ohledem na téma předkládané práce vztahující se k regionu zemědělsky orientovaného Podřipska je nutné zmínit skutečnost, jakou měrou se obecně na českém hnutí aktivně podílelo rolnické obyvatelstvo. Je možné konstatovat, že rolnictvo se zapojovalo do národního dění v období národní agitace pouze zřídka, což však znamená, že podíl rolnictva na národním hnutí neodpovídal jeho podílu v sociální skladbě společnosti. Příčinou byl na jedné straně problém komunikační bariéry, na straně druhé poté nedostatečná úroveň vzdělanosti a s ní spojená nepostačující míra abstrakce, nutná pro schopnost ztotožnění se s národní identitou. Národní požadavky se tehdy zdály rolníkům málo srozumitelné, zmíněná sociální skupina byla ještě mentálně zakotvena v patriarchálních a patrimoniálních vazbách.⁹⁸ Město bylo navíc v očích rolníka vnímáno jako něco cizorodého. S určitou změnou pohledu na rolnictvo přišel Josef Jungmann, pro kterého se základní hodnotou tohoto jádra národa stalo jeho češství, přičemž český národ se dle jeho mínění již mohl obejít bez šlechty. Venkov samotný však na tuto výzvu dlouhou dobu nereagoval. Přestože tedy čeští vlastenci zdůrazňovali význam rolnictva, které romanticky vnímali jako uchovatele čistoty jazyka a mravů (tzv. selský mýtus), rolníci samotní zůstávali v rámci národních aktivit v prvních fázích hnutí pasivní. České národní hnutí našlo širší ohlas mezi rolnictvem až v průběhu fáze C, tzn. v období výrazného zlepšení svého postavení v souvislosti se zrušením feudální závislosti (zrušením roboty roku 1848). Teprve vstup rolnictva do národního hnutí v jeho závěrečné fázi rozhodoval o definitivním úspěchu národního hnutí. Svého vrcholu dostoupila představa venkova jako uchovatele jazyka a prostředí majícího zásadní význam pro národní hnutí ve druhé polovině 19. století.⁹⁹

Neexistující plně rozvinutou národní společnost „suploval“ zpočátku vlastenecký společenský život. S pronikáním vlasteneckého hnutí na veřejnost se však setkáváme až ve

⁹⁸ M. HROCH, *V národním zájmu*, s. 122.

⁹⁹ J. RAK, *Bývali Čechové*, kapitola „Ty naše chaloupky české“.

čtyřicátých letech 19. století. V dřívějším období tvořila vlastenecká společnost jakýsi „umělý mikrosvět“ zřetelně se vyčleňující od svého okolí. Mezi touto společností, jež pocházela většinou z měst, nalezneme především potomky řemeslníků a obchodníků. Ze sociálních skupin hráli zpočátku nejvýraznější roli katoličtí duchovní, později jejich vliv v této oblasti klesal a nahradili je příslušníci inteligence (úřednictvo, studentstvo atd.). Členství ve vlastenecké společnosti bylo otázkou osobní volby a souviselo s ním přijetí určitého způsobu chování a etikety (používání českého jazyka na veřejnosti, počestřování jmen, používání vykání namísto onikání apod.). Nutno podotknout, že řada z těchto „vlasteneckých projevů“ tehdejší měšťanskou společnost pohoršovala. Ve čtyřicátých letech se již objevují masové a veřejné formy vlasteneckých aktivit. Postupem času tak můžeme sledovat pozvolný přechod od „společnosti vlastenecké“ ke „společnosti národní“.¹⁰⁰

Výrazný přelom nejen v dějinách českého národního hnutí představoval revoluční rok 1848, kdy byla politizována otázka práva na uznání společenství jako národa. V tehdejší době také vzniklo rozlišení dvou typů národů, tzv. „historických“ a „nehistorických“. Pouze národům „historickým“ (Němci, Poláci, Maďaři) však bylo toto právo přisuzováno.¹⁰¹ V 19. století se setkáváme s liberálním pojetím národa, dle kterého musí být národ, jenž chce vytvořit životaschopnou vývojovou jednotku, dostatečně veliký. Jestliže by klesl pod určitý práh, neměla by následně jeho existence historické oprávnění (tento názor zastávali např. německý ekonom Friedrich List či italský revolucionář Giuseppe Mazzini).¹⁰² Z toho vyplývá, že dle ideologie klasické liberální éry se vytváření národů týkalo jen některých národních společenství. Obecně tedy byly přijímány názory ohledně neživotaschopnosti malých národů (mezi nimi také českého).

Rok 1848 znamenal definitivní zhroucení alternativní vize jednoho politického českého národa hovořícího dvěma zemskými jazyky (tzv. bohemismus), k jejímž propagátorům patřil např. Bernard Bolzano. Jak napsal František Kutnar, „vytvořit jeden národ, jeden lid, který by měl totéž myšlení, cítění a vůli, neodpovídalo skutečné touze obou národů, z nichž každý toužil zvlášť po vybudování své národní osobnosti, po jejím udržení a zesílení. Němci a Češi nebyli už částmi jednoho celku, ale dva celky samostatné, které

¹⁰⁰ K problematice vlastenecké společnosti a jejím proměňám V. MACURA, *Znamení zrodu*, s. 118–129.

¹⁰¹ M. HROCH, *Úvodem k čítance textů o nacionalismu*, s. 13.

¹⁰² E. J. HOBBSAWM, *Národy a nacionalismus*, s. 33–39. Dle pojetí ideologů buržoazního liberalismu musel národ, který chtěl být počítán mezi národy „státní“, splňovat tři kritéria (vždy za předpokladu dostatečné velikosti!). 1. Historická návaznost na současný stát, 2. Existence kulturní elity, která disponuje psaným národním literárním a správním jazykem, 3. Prokázaná schopnost dobývat.

*samostatné být chtěly, a to rozhodovalo.*¹⁰³ Alternativa v podobě bohemismu se do té doby opírala např. o německé spisovatele, kteří ve svých dílech opěvovali (německy) svou vlast – českou zemi (k nejznámějším patřili Alfred Meissner a Moritz Hartmann). Příčinou byly vzrůstající zájmové rozpory, politizace a nacionalizace domácího německého a českého obyvatelstva, mimo jiné v souvislosti s odmítnutím české účasti ve volbách do sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem (viz Palackého známé *Psaní do Frankfurtu*), na němž jednali zástupci německých zemí o budoucnosti Německa. Objevily se zde dvě koncepce německého sjednocení. Zatímco tzv. velkoněmecká koncepce brala v úvahu území v rozsahu bývalé Svaté říše římské (tj. mimo jiné sem spadaly i rakouské a české země), koncepce maloněmecká (nakonec se projeví jako vítězná – viz vyhlášení německého císařství roku 1871) počítala pouze s vlastními německými územími v čele s Pruskem. Slovy Palackého odmítli Češi účast na jednání z důvodu zamítnutí myšlenky česko-německého státoprávního spojení, list formuloval v obecné rovině ideu rakouského státu (v Palackého představě federalizovaného a spravedlivě se chovajícího ke všem svým národnostem) jako garanta národních společenství žijících v tehdejší době v prostoru mezi Ruskem a Německem. Argumentace tzv. austroslavismu ovlivňovala vývoj české politiky po další desetiletí.

Na změny nastartované na konci čtyřicátých let bylo možno navázat po pádu Bachova reakčního neoabsolutistického režimu a obnovení konstitučního života na začátku let šedesátých. Představitelé českého národního hnutí přesunuli svou pozornost z oblasti kulturní a jazykové především do oblasti politické. Pracovali na formulaci politického programu¹⁰⁴ a usilovali o institucionalizaci národního života (zakládání vlasteneckých spolků, sdružení apod.). Vývoj s sebou přinášel také postupnou politickou diferenciaci. Zatímco na počátku sledovaného období se v Čechách setkáváme s působením Národní strany (staročeši), politického subjektu zastřešujícího různé zájmové skupiny politicky aktivního obyvatelstva, z níž se roku 1874 oficiálně oddělila její konkurence v podobě Národní strany svobodomyšlné (mladočeši), od devadesátých let 19. století můžeme sledovat širší spektrum politických stran

¹⁰³ František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*. Praha 2003, s. 244.

¹⁰⁴ Otázkou vývoje českého politického programu daného období se zabýval např. Pavel CIBULKA, *Proměny českého politického programu v letech 1860–1891*, in: *Politické programy českých národních stran 1860–1890* (ed. Pavel Cibulka). Praha 2000, s. 9–36. Dále O. URBAN, *Český liberalismus v 19. století*, in: Milan Znoj – Jan Havránek – Martin Sekera, *Český liberalismus*. Texty a osobnosti. Praha 1995, s. 15–27; dále syntéza TYŽ, *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982; Milan HLAVÁČKA a kol., *České země v 19. století, Proměny společnosti v moderní době I*. Praha 2014, s. 117–206; Michael Borovička – Jiří Kaše – Jan P. Kučera – Pavel Bělina, *Velké dějiny země Koruny české XII. a 1860–1890*. Praha 2012, s. 15–393; TYŽ, *Velké dějiny země Koruny české XII. b 1890–1918*. Praha 2013, s. 11–275.

zastupujících zájmy jednotlivých skupin obyvatelstva.¹⁰⁵ Tento obecný trend je možné pozorovat také na příkladu Podřipska. Zatímco tamější venkov byl již od počátku 60. let baštou mladočechů¹⁰⁶, Roudnice zůstávala až do roku 1891 v rukou strany staročeské. Nic na tom nezměnila ani skutečnost, že mladočeši ovládali ve městě vydávaný tisk i nejdůležitější společenská střediska, a nejvýznamnější osobnosti regionu se hlásily k mladočeské straně.

S postupným dospíváním české společnosti ve všech sférách národního života – emancipační proces akceleroval na konci osmdesátých let také ve sféře sociální a hospodářské – se tato společnost stále více konfrontovala s domácí společností německou, a to nejen v oblasti kultury, ale především politiky a nově také hospodářství. Rostoucí sebevědomí českého národa a jeho nepopíratelné úspěchy s sebou přinášely proměny v postojích českých Němců, kteří stále více pocítovali ohrožení svých vlastních pozic (dokud národní hnutí usilovalo pouze o splnění požadavků v oblasti kulturní či jazykové, neohrožovalo mocenský monopol vládnoucích elit). Od osmdesátých let je tak patrná oboustranná nacionalizace společnosti prostupující postupně všechny oblasti života.¹⁰⁷ Jestliže v šedesátých a sedmdesátých letech se ještě příslušníci obou národností žijících na území Čech společně účastnili společenského života, v následujícím období vypadala již situace výrazně odlišně. Jan Křen poukazuje na vytvoření dvou paralelních a podobných, avšak navzájem izolovaných národních společností, jež spolu udržovaly minimum vzájemných kontaktů.¹⁰⁸ Z dochovaných pramenů je více než patrné, že reprezentantům českého Podřipska nebyla lhostejná situace svých soukmenovců z „pravého břehu Labe“. Zájem o tamější národní dění se projevoval mimo jiné spoluprací místních spolků se spolky tamějšími, a to především ve společné účasti nejen na velkých národních a společenských akcích konaných na Podřipsku, ale také na menších místních aktivitách a aktivitách organizovaných Čechy v německých oblastech, a to především Litoměřicka.¹⁰⁹ Spolek Jednota Říp roku 1881 založil menšinovou Matici

¹⁰⁵ Pro přehled vývoje jednotlivých politických stran viz Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. I (1861–1938). Brno 2005. Dále např. Jiří MALÍŘ, *Staročesi a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1998.

¹⁰⁶ Vývojem mladočeské strany, a to především v období 1882–1891, kdy se této straně podařilo využít ve svůj prospěch široké opoziční hnutí na úkor staročechů, se zabýval Tomáš VOJTĚCH, *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha 1980. Mladočeši tehdy dokázali organizačně podchytil agrární hnutí, které vzniklo nejdříve v řepářských oblastech s rozvinutým kapitalistickým zemědělstvím, k nimž patřilo především Podřipsko.

¹⁰⁷ K vývoji společnosti v souvislosti s fenoménem nacionalismu srov. Kristina KAISEROVÁ – Jiří RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Ústí nad Labem 2008.

¹⁰⁸ J. KŘEN, *Konfliktní společenství*, s. 224–225.

¹⁰⁹ Nina MILOTOVÁ, *České národní hnutí na Podřipsku v 60. – 90. letech 19. století ve stínu místních mladočeských aktivit*. Magisterská diplomová práce, FF UP v Olomouci 2008, s. 123.

litoměřickou, jíž odváděl finanční prostředky, dělníkům v severovýchodním pohraničí se snažila pomáhat roudnická Dělnická a vzdělávací jednota Budislav.¹¹⁰

Podle názoru některých českých představitelů národního hnutí přelomu 19. a 20. století, mezi něž patřil např. národohospodář a staročeský vůdce Albín Bráf, bylo možné hovořit v souvislosti s procesem formování novodobého českého národa o třech fázích české národní emancipace. Tou první byla emancipace jazykově-kulturní, druhou politická a nakonec emancipace ekonomická. Hlavním smyslem závěrečné emancipace ekonomické, s níž úzce souvisí tzv. hospodářský či ekonomický nacionalismus (jeho hranice s nacionalismem „obecným“ však nebyla vždy lehce postihnutelná, často docházelo ke vzájemnému prolínání nacionalismů jednotlivých sfér života), bylo překonání značných hospodářských rozdílů mezi Čechy a Němci žijícími v českých zemích.¹¹¹

Např. v červnu roku 1881 uveřejnily roudnické noviny Říp na titulní straně článek *Jen svoji k svému*, ve kterém vyzývaly Čechy k dodržování zásady, „že ani jediným krejcarem výtělu nemá býti podporován a živen obchodník neb průmyslník cizí, národní věci nepřátelský“.¹¹² Autor textu zastává stanovisko, že v případě, že se někde usadí „cizinec“ za účelem provozování obchodu či řemesla, má mu česká společnost poskytnout práci pouze v tom případě, když v dané oblasti není stejného či lepšího českého obchodu a když tento člověk žádným způsobem nepoškozuje, ale spíše podporuje české národní snahy. List apeloval na povinnosti každého Čecha ke svému národu, přičemž jednou z nejpřednějších je povinnost k národní cti. Ta každému Čechu káže, aby za svého úhlavního nepřítele pokládal toho, kdo je nepřítelem právě této české národní cti. „*Poctivým Čechem toliko jen jest, kdo ve všem a všudy řídí se heslem: Jen svoji k svému!*“

O deset let později otiskly jiné roudnické noviny dopis z Třebenic (národnostně smíšeného městečka na Litoměřicku)¹¹³ nesoucí název *Pomáhejme Čechům na jazykovém*

¹¹⁰ Roku 1891, v době konání Jubilejní zemské výstavy, zorganizovala např. vyslání výstavního vlaku z Ústí nad Labem přes Roudnici do Prahy a zajistila tak za finančně výhodných podmínek dělnickému obyvatelstvu severních Čech návštěvu této národní akce. SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), Dělnická vzdělávací jednota Budislav v Roudnici nad Labem 1868–1934 (1948), č. fondu 1074, kronika č. 177, Dějiny a pamětní kniha Jednoty Budislav v Roudnici n. L. (nestránkováno).

¹¹¹ K tématu ekonomického nacionalismu Jan HÁJEK – Eduard KUBŮ, *Ekonomický nacionalismus českých zemí sklonku 19. a první poloviny 20. století jako středoevropský „model“*. *Pokus o vymezení specifického typu*, Český časopis historický 104, 2006, č. 4, s. 783–819. K ekonomické struktuře českých zemí v 19. století např. již zmiňovaná práce O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 51–91.

¹¹² Říp 1. června 1881.

¹¹³ Třebenice byly původně české městečko s převážně rolnickým obyvatelstvem. Od počátku 18. století se sem však začalo stěhovat stále více Němců, kteří mu vtiskli od konce téhož století převážně německý ráz. Místní české obyvatelstvo bylo národnostně velmi vlašné. Zhruba třetinu obyvatel Třebenic a tří menších obcí v jejich nejbližším okolí tvořili Němci a dvě třetiny Češi (tento region tehdy hraničil dvěma třetinami svých hranic s českými oblastmi, jednou třetinou s územím německým). Je zajímavé, že vlna českého národního obrození konce 18. a první poloviny 19. století se Třebenic příliš nedotkla, a tak zde byla poslední třetina 19. století

území, jenž vyzýval k „praktickému národohospodářskému patriotismu, který s hrdostí odmítá vše, co cizí, který dříve než-li kupuje se ptá, odkud pochází ten výrobek“.¹¹⁴ Dodejme, že většinově české Roudnicko podporovalo národní snahy (kulturní, politické i hospodářské) Čechů žijících v sousedních smíšených či většinově německých oblastech Čech (především Litoměřicka). Na podzim roku 1895 se např. konala česká slavnost u příležitosti dostavby třebeňické První akcijní továrny na zužitkování plodin, která navazovala na speciální zemědělské podnikání v tomto regionu (kraj sadů a ovoce) a hospodářsky přispívala k posílení místního českého živlu.¹¹⁵ Na akci bylo kromě podřipských občanů pozváno také asi sto hostů z Prahy, mezi nimiž byli především zástupci Národní jednoty severočeské.¹¹⁶

V nacionalismem prostoupené atmosféře českých zemí postupně vedl zmíněný postoj od proklamovaného a nezřídka uplatňovaného hesla „svůj k svému“ mimo jiné také k organizovanému bojkotu podniků a obchodů druhé národnosti. Zatímco český ekonomický nacionalismus byl spíše ofenzivní povahy a můžeme jej většinou považovat za „primární“, ekonomický nacionalismus německý v českých zemích měl povahu spíše defenzivní, zpravidla jej můžeme označit za „sekundární“. Čechy oslavované úspěchy jejich ekonomiky a rostoucí ekonomická síla vyvolávaly stále silnější reakci na straně českých Němců. Docházelo tak k proměně jejich postojů od leckdy sympatizujícího pohledu na průkopníky českého podnikání až k obavám a znepokojení nad českými úspěchy a vzrůstajícím pocitu ohrožení vlastního postavení.

vlastně opožděnou dobou obrození, samozřejmě se specifickými rysy v nových historických podmínkách. K problematice regionu ve druhé polovině 19. století Karel KŘENEK, *Doktor Pařík v Třebeňicích*, in: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1925, č. 7, s. 102–106; Vladimír ŠKALOUDEK, *Život a dílo Václava Paříka*, Kulturní měsíčník, roč. 1976, č. 9, s. 124–126.

¹¹⁴ Podřipan 15. listopadu 1891.

¹¹⁵ K účasti na zmíněné akci vyzval Podřipan 20. září 1895.

¹¹⁶ Tento spolek byl založen v Praze roku 1885. Jeho hlavním cílem bylo přispívat k národnímu, duševnímu a hmotnému zvelebení krajiny na severu Čech. Důvodem jeho založení (stejně jako tzv. Národní jednoty pošumavské o rok dříve, vzniklé jako protiva *Deutscher Böhmerwaldbundu*), byla nepostačující činnost Ústřední matice školské (založena roku 1880 v opozici vůči německému *Schulvereinu*), jejímž úkolem byla podpora českého menšinového školství v německých oblastech Čech. K této otázce v kontextu Podřipska podrobněji N. MILOTOVÁ, *České národní hnutí na Podřipsku v 60. – 90. letech 19. století ve stínu místních mladočeských aktivit*, s. 123–133 (kapitola „Národní jednoty severočeské a její místní podřipské odbory – snaha o podporu českého menšinového školství a českého národního života v sousedních německých oblastech Čech“). Nejnižší jednotku Národní jednoty severočeské tvořily místní odbory, zakládané převážně na českém území nacházejícím se na národní a jazykové hranici. Ty byly poté slučovány do sborů důvěrníků, které řídily jejich činnost a koordinovaly ji. Řípský odbor byl ustanoven 19. července 1885 z podnětu Jednoty Říp (v té době však existoval v Roudnici ještě jeden odbor, založený staročechy). Na začátku 20. století byly podřízeny Podřipskému sboru důvěrníků místní odbory Bechlín, Brozany, Břiza, Budyně, Hněvice, Horní Počápy, Kleneč, Krabčice, Mšené, Nížebohy, Ledčice, Libkovic, Libotenice, Lounky, Podluský, Rochov, Spomyšl, Štětí, Vetlá, Židovice, Roudnice. Kromě Štětí (kde bylo usilováno o zřízení české školy) se jednalo o obce českých soudních okresů Roudnice a Libochovice. SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), Řípský odbor Národní jednoty severočeské (1885–1903), č. fondu 1071, karton č. 9.

Zatímco samé počátky formování českých politických elit můžeme pozorovat v revolučním období 1848–1849, vytvoření domácích ekonomických a hospodářských elit bylo jedním z cílů českého národního hnutí až v pozdějším období jeho třetí fáze.¹¹⁷ V dřívějších dobách se jejich příslušníci rekrutovali často z rodin mlynářů či obchodníků se dřevem – za příklad zde mohou sloužit jména staročeského vůdce Františka Ladislava Riegra, jehož rodina vlastnila mlýn v Semilech¹¹⁸, či Martina Švagrovského, majitele roudnické pily a obchodníka se dřevem, jehož syn August Švagrovský, se mohl stát – díky rodinnému zázemí – v námi sledovaném období mecenášem řady významných českých umělců. Postupný vývoj však s sebou nesl požadavek rozšíření dosud úzké základny hospodářských elit. Od druhé poloviny 19. století se tak již setkáváme se jmény celé řady podnikatelů a majitelů průmyslových podniků. V Roudnici, která zažívala v této době výrazný průmyslový rozvoj, patřil k významným podnikatelům Rudolf Bächer (1856–1915), který zde roku 1880 založil dílnu na výrobu pluhů.¹¹⁹ Ta se úspěšně rozrůstala, takže továrna zaměstnávala roku 1910 již 357 dělníků, o pět let později dokonce kolem 600 lidí. Výrobky byly vyváženy na čtyři kontinenty, přičemž na řadě z nich si mohli zahraniční zákazníci přečíst nejen jméno podřipské metropole, ale také si prohlédnout na nich vyobrazený památný Říp. Císař František Josef I. vyznamenal Bächera za jeho významnou činnost hodností rytíře řádu císaře Františka Josefa. Kromě svých podnikatelských aktivit se Rudolf Bächer zajímal o umění a literaturu, byl členem všech významných (mladočechy ovládaných) roudnických spolků. Patřil k těm lidem židovského původu, kteří upnuli své síly ve prospěch českého národního hnutí.¹²⁰

Jako významnému a úspěšnému zástupci národního hospodářského života, se dostalo Rudolfu Bächerovi příležitosti – stejně jako dalším úspěšným Podřipanům z příslušných odvětví – vystavovat na Jubilejní zemské výstavě pořádané v Praze roku 1891 (od května do října). Jednalo se o významnou reprezentativní akci, jež zapadala do dobového fenoménu

¹¹⁷ K problematice elit podrobněji např. Milena LENDEROVÁ, *O proměnách elit v českých zemích*, Vesmír, roč. 81, 2002, č. 3, s. 165–168; Jiří ŠTAIF, *Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848–1911*, in: Pavla Vošahlíková – Milan Řepa (eds.): *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha 1997, s. 9–28; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno 2006.

¹¹⁸ Srov. R. SAK, *Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku*. Semily 1993.

¹¹⁹ Viz Antonín HERYNK, *Rudolf Bächer (Pokus o první životopis)*, in: *Vlastivědný sborník Podřipska*, 1929, č. 9, s. 137–144.

¹²⁰ Rudolf Bächer patřil k těm Židům, kteří usilovali o asimilaci s českým národem. Zastával názor, že Židé netvoří samostatnou národnost. Pravidl: „*J sme Čechové vyznání židovského*“. Podřipan 25. září 1891. Z německého jazyka přeložil do češtiny dvě básnická díla. Jako mecenáš se zachoval k roudnickému rodákovi, akademickému malíři Otakarovi Nejedlému, když dotyčný neměl prostředky na zpáteční cestu z Indie, kde pobýval roku 1909. Bächer mu tehdy telegraficky zaslal 700 korun potřebných k návratu do vlasti.

pořádání výstav nejrůznějšího zaměření.¹²¹ Stala se svědectvím velkého rozvoje českého hospodářství. Ač se mělo původně jednat o podnik národnostně neutrálního rázu, který by deklaroval vyspělost průmyslové a řemeslné výroby celých českých zemí, z politických důvodů se stal podnikem pouze českým, neboť němečtí poslanci českého zemského sněmu rozhodli o neúčasti německé strany na výstavě (jako reakce na odmítnutí tzv. Punktací v českém táboře).¹²² O vědomí mimořádného úspěchu, kterého dokázali dosáhnout sami Češi, svědčila i následující slova z knihy věnované této akci, jež vyšla následujícího roku: „*Veledůležitou je, že na první výstavě, které vzdal hold uznání celý vzdělaný svět, byli jsme to jenom a výhradně my, kteří jenom a výhradně svou pílí, svou prací a svými výrobky jsme celému světu dokázali, že jsme národ, jenž ze soudu vzdělaných a pokročilých národů odchází s čelem ověnceným vavřínem.*“¹²³ V článku Podřipana se objevila v souvislosti s hodnocením výstavy slova o tom, že právě díky ní jsme poznali do jisté míry sami sebe a své schopnosti, neboť v dřívějších dobách si český národ nedůvěřoval, myslel si, že je malý, chudý a nemá žádnou sílu měřit se s národy velkými.¹²⁴ Skutečnost, že císař František Josef I. celý podnik osobně zaštitil a výstavu také osobně navštívil, se stala nejen v očích českého národního hnutí vrcholem a potvrzením obrovského úspěchu akce.

Mezi nejbohatěji na výstavě zastoupenými regiony nalezneme Podřipsko. Největším tamějším vystavovatelem byl kníže Mořic z Lobkovic, který prezentoval produkty svých velkostatků ve vlastním šlechtickém pavilonu. Oborem, který však dominoval výstavě, bylo cukrovarnictví, důležitý národohospodářský průmysl. Exponátům vztahujícím se k cukrovarnictví, typickému právě pro Podřipsko, byl věnován velký pavilon, jemuž dominovala alegorická socha cukrovarnictví a před ní se tyčila obrovská homole cukru (vyrobená ze dřeva) znázorňující denní spotřebu této suroviny v Čechách.¹²⁵ Pro nás je však zajímavé, že výstavu samotnou doplňovala celá řada kulturních a společenských akcí. Kromě velkého množství výstavních pavilonů a největšího výstavního exponátu – Průmyslového

¹²¹ Srov. Dagmar BLÜMLOVÁ – Jitka RAUCHOVÁ (eds.): *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*. Sborník z vědeckého symposia „Čas výstavního ruchu“, pořádaného Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve dnech 29. – 30. května 2004 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice 2004.

¹²² K politickým aspektům výstavy viz Milan HLAVÁČKA – František KOLÁŘ, *Češi, Němci a Jubilejní výstava 1891*, Český časopis historický 89, 1991, č. 4, s. 493–518.

¹²³ Rudolf Jaroslav KRONBAUER, *Naše jubilejní výstava*. Praha 1892, s. 312; dále k tématu *Jubilejní výstava zemská Království českého v Praze 1891*. Praha 1894; *Hlavní katalog. Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. K oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze*. Praha 1891, 2. vydání.

¹²⁴ Podřipán 16. října 1891.

¹²⁵ Řepařské Podřipsko zastupoval v tomto pavilonu Společný podřipský cukrovar z Roudnice a roudnická Spolková sladovna podřipská. Podřipští rolníci se představili v kolektivní expozici roudnického Hospodářského spolku. Seznam vystavovatelů z roudnického a libochovického okresu přinesl Podřipán 28. května 1891. K účasti Roudnicka dále Jan ŠTOVÍČEK, *Podřipsko na Jubilejní výstavě 1891*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1995, č. 5, s. 85–92.

paláce, zde byla pro návštěvníky přichystána spousta atrakcí, ochutnáváren, vináren, kabaretů a kulturních doprovodných programů. Výstavu doprovázel také všesokolský slet. Množství na výstavišti nacházejících se podniků však s sebou neslo jeden negativní rys a tím bylo prodražení návštěvy výstavy, neboť na mnohé z nich si bylo nutné koupit zvláštní vstupenku. Tuto skutečnost popsal autor fejetonu *Z výstavních potulek (Napsal výstavní podivín)*, který otiskl Podřipan v červenci daného roku. Z výstavy si odnesl ten hlavní dojem, že „vše nastavuje ruku, každý chce jen peníz“. Dále napsal: „Kamkoliv a do kterékoliv kapsy sáhnu, nacházím vstupenky – tramvajové, výstavní, klosetní [...] a když dle toho prohlížím kasu, vidím velikou díru v ní.“¹²⁶ Mimo této stížnosti na drahotu však roudnické noviny psaly o výstavě pouze v superlativech.

Nejen podnikatelským elitám, ale obecně významným českým národním elitám 19. století, věnovala svoji pozornost rozsáhlá obrazová publikace nesoucí název *Národní album*, vydaná roku 1899 v nakladatelství Josefa R. Vilímka¹²⁷.¹²⁸ Její obsah tvořily (fotografické) portréty jednotlivých významných osob, které doplňovaly základní biografické údaje. Celkem zde čtenář nalezne více jak 1 300 osobností českého národního hnutí¹²⁹, přičemž nejvýznamnější místo zde patřilo Františku Palackému. Na jejich výběru je možné pozorovat kritéria, která musela splňovat osoba spojovaná v dané době s pojmem *česká národní elita*. Zatímco v první polovině století spadaly do této oblasti profese katolických duchovních, spisovatelů a básníků, v jeho druhé půli se jednalo o politiky, novináře, pedagogy, univerzitní profesory a umělce působící především v Národním divadle. Z osobností, jejichž životní osudy byly spojeny s Roudnicí, se na stránkách *Národního alba* setkáme se jmény roudnického kaplana a pozdějšího českobudějovického biskupa Jana Valeriána Jirsíka, podřipského sedláka a zemského poslance Václava Kratochvíla z Lounek, roudnického starosty a zemského a říšského poslance Ervína Špindlera, ředitele střední hospodářské školy a poslance Viléma Teklého a celosvětově známé operní pěvkyně Klementiny Kalašové.

¹²⁶ Podřipan 24. července 1891.

¹²⁷ Viz *Národní album. Sbírnka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých*. Praha 1899.

¹²⁸ Podrobným rozbořem zmíněné publikace se zabývali Jiří Štaif a Jan Havránek. Viz J. ŠTAIF, *Symbolické znaky české národní elity v dlouhém 19. století*, in: 19. století v nás, s. 168–192; TÝŽ, *František Ladislav Rieger a česká národní elita 19. století*, in: František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Semily 2003, s. 7–21; Jan HAVRÁNEK, *Zdroje historického povědomí širokých vrstev českého národa v 19. století*, in: Povědomí tradice v novodobé české kultuře (Doba Bedřicha Smetany). Uspořádala Milena Freimanová. Praha 1988, s. 39–53.

¹²⁹ Podle rozboru Jiřího Štaifa zde byli muži zastoupeni z 93,1%. Z profesního hlediska měla největší zastoupení následující povolání: učitelé a osvětoví pracovníci (32,9%), literární a umělecká povolání (24,8%), podnikatelská buržoazie (11,5 %) a svobodná povolání (8,5%). Viz J. ŠTAIF, *Symbolické znaky české národní elity v dlouhém 19. století*, s. 172–175.

2. KAPITOLA: Kulturní aspekty

Kultura, jež tvoří nedílnou součást všech lidských společností a spolu se svými výtvoři je organickou složkou dějin vůbec (ač se jedná o fenomén lidský či vše-lidský, nevyklučuje mnohost kultur), spadá mezi jednoznačně nedefinovatelné pojmy. V současné době se tak setkáváme s nepřehlednou paletou vnímání tohoto termínu. Jeho hraniční póly tvoří na jedné straně kulturně antropologické pojetí¹³⁰ chápající kulturu jako „*integrováný systém významů, hodnot a norem chování pocházejících ze společnosti a předávaný z generace na generaci prostřednictvím socializace*“ (přenos kulturních hodnot a norem, díky němuž se udržuje kontinuita kulturní zkušenosti, se označuje jako tzv. *kulturní reprodukce*)¹³¹ a na straně druhé redukcionistické chápání kultury jako pouhého synonyma umění (popř. ještě filozofie), tj. uměleckých děl, jejich tvůrců, příjemců a institucí, jež je nějakým způsobem zastřešují. Samotné umění¹³² – slovy Rogera Scrutona – zušlechťuje lidského ducha a předkládá lidem „*ospravedlňující vizi nás samých jako čehosi vyššího, než je příroda, a od ní odděleného*“.¹³³ Zároveň ovlivňuje naše citění, aniž by nám však vnucovalo nějakou doktrínu.

Podobně jako v představách antropologů, také podle sociologů označuje termín „*hodnoty, normy a hmotné statky typické pro určitou skupinu*“, přičemž právě „*kultura je jedním z nejcharakterističtějších projevů sociálního sdružování lidí*“.¹³⁴ Sociolog Jan Keller ve své práci pregnančně definuje kulturu jako „*souhrnné označení pro všechno, čím se člověk odlišuje od zvířete*“.¹³⁵ Jedná se o soubor činností (a jejich výtvorů), jež umožňují lidem přežít v přírodním prostředí, a soubor představ a věr, jež se snaží dát přežití smysl. „*Schopnost tvořit kulturu kompenzuje orgánovou a instinktivní nevybavenost člověka pro*

¹³⁰ S první antropologickou definicí kultury přišel roku 1871 v knize *Primitive Culture* anglický antropolog Edward Burnett Tylor (1832–1917). Položil základy antropologie jako vědy o kultuře, která se však stala interdisciplinární záležitostí.

¹³¹ Viz Robert F. MURPHY, *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha 2006, 2. vydání (dotisk), s. 227. Mezi hlavní mechanismy kulturní reprodukce v období moderní společnosti patří školní vzdělání. Znamou koncepci kulturní reprodukce vytvořil francouzský sociolog a antropolog Pierre Bourdieu.

¹³² Na problematiku související s mnohdy rozdílně vnímaným a definovaným pojmem *umění* v odlišných oblastech a obdobích lidských dějin poukazuje Cynthia FREELANDOVÁ, *Teorie umění*. Praha 2011. Autorka cituje názor antropologa Richarda Andersona, který považoval umění za „*význam, dovedně zakódovaný ve výstižném, smyslově vnímatelném médiu*“.¹³² Tamtéž, s. 78. Dále poukazuje na dva hlavní přístupy k umění – tzv. expresivní (umění sděluje pocity a emoce, dle Sigmunda Freuda se může jednat i o nevědomé pocity) a kognitivní teorii (umění sděluje myšlenky a představy, napomáhá poskytnout znalost).

¹³³ Roger SCRUTON, *Průvodce inteligentního člověka po moderní kultuře*. Praha 2002, s. 61.

¹³⁴ Anthony GIDDENS, *Sociologie*. Praha 1999, 1. vydání (dotisk), s. 550.

¹³⁵ Viz J. KELLER, *Úvod do sociologie*, s. 179–181. Tímto způsobem je však kultura chápána teprve od třicátých let 20. století, a to pod vlivem již zmíněné kulturní antropologie. Do této doby byla většinou úzce ztotožňována s duchovní činností (již Cicero např. vymezil filozofii jako kulturu – kultivaci ducha). Kultura se přenáší učením a napodobováním kulturních vzorů. Posiluje také představivost, přičemž lidé mají potřebu realizovat to, co jsou schopni si představit.

život v přírodním prostředí. Díky kultuře jsou lidé schopni vyrovnávat se s tlaky přírody nikoli přizpůsobováním svého vlastního organismu, nýbrž modifikací svého prostředí.“ Základním předpokladem je schopnost pracovat v koordinaci s ostatními příslušníky společnosti, přičemž tato koordinace předpokládá zvládnutí komunikace prostřednictvím celé řady symbolů. Kulturu tedy můžeme chápat jako systém významů, které se projevují prostřednictvím jazyka a symbolů. Systémy či soustavy symbolů poté označujeme jako *kulturní vzorce (culture patterns)*. Dle antropologa polského původu Bronislawa Malinowského vede uspokojování biologických potřeb člověka prostřednictvím kultury ke vzniku nových potřeb kulturních. Jakmile však tyto kulturní potřeby jednou vzniknou, nemohou být již odstraněny a lidé jsou jimi podrobeni novému typu determinace.

Otázkám spojeným s širokým okruhem kultury, jež je ze své podstaty dynamická, věnoval pozornost – tentokrát z pohledu českého prozaika, filozofa a novináře – také Karel Čapek. V jeho očích kultura „*není ornamentem na okraji dějin, nýbrž děje se v jejich ústředním a dramatickém pásmu tak jako války, revoluce a hromadná dějstva sociální*“. Čapek neomezoval kulturu žádnou výlučností, ani ji neztotožňoval se světem umění – „*jakmile se rozhodneme považovat člověka za kulturního tvora, je všechno, co vychází z jeho rukou, a vše, čeho užívá, aby dobře žil, kulturním faktem*“. Čapek také upozorňoval na důležitý smysl kultury, tj. na její společenskou a časovou funkci a též na její významnou úlohu v každodenním životě lidí – jedná se o veřejnou a vysoce odpovědnou aktivitu. Jejím posláním je krom jiného „*korigovat každou velikou jednostrannost myšlení a konání, stále znovu integrovat celost ducha. Ve vyrovnaných obdobích je výrazem své doby, v nevyrovnaných je její kritikou a opravou. V rozvratu bude usilovat o řád, v řádu zotročujícím o svobodu.*“¹³⁶ Kultura je podle Čapka dějinným odkazem a tvůrčím úkolem zároveň.

Podívejme se blíže na etymologii pojmu samotného. Podrobný přehled vývoje fenoménu kultury i disciplíny kulturních dějin podává první svazek *Dějiny hmotné kultury*, vydaný pod vedením Josefa Petráně.¹³⁷ Pojem kultura má svůj původ v latinském slově *cultura (ae, f.)*, substantivu znamenajícím pěstování či vzdělávání (půdy). S tím souvisel termín *agri cultura* (Cicero), znamenající vzdělávání polí, zemědělství, zušlechťování.¹³⁸ Substantivum *cultura* je odvozeno od slovesa *colere (colo, ere, colui, cultum)*, které znamenalo vzdělávat, obdělávat –

¹³⁶ Karel ČAPEK, *O umění a kultuře III*. Praha 1986, s. 124–127, 541–545.

¹³⁷ Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury I, 1*. Praha 1985, s. 11–107. Zde také uvedena bibliografie k tématu.

¹³⁸ Srov. Kolektiv autorů, *Latinsko-český slovník*. Praha 1996, 4. vydání, s. 120.

např. *colere fructus* (Vergilius), tzn. pěstovat plody.¹³⁹ Postupem času se zmíněný význam přesouval na aktivity spojené s člověkem ve smyslu jeho kultivace. Můžeme tedy pozorovat posun od pojmu kultura, označujícího zpočátku materiální proces, k následnému metaforickému označení záležitostí ducha. Terry Eagleton, dle něhož „*přestože lidská povaha není totéž co řepné pole, i ona vyžaduje kultivaci*“¹⁴⁰, v této souvislosti poukazuje na fakt, že daný pojem ve své sémantice de facto mapuje historický posun lidstva samotného, tedy od venkovské k městské existenci. Paradoxem sémantického posunu je však podle Eagletona skutečnost, že kultivovanými jsou obyvatelé měst a nikoliv ti, kteří skutečně obdělávají půdu. Lidé kultivující zemi mají menší schopnost kultivovat sebe samé, neboť díky zemědělské práci nemají na kulturu čas.¹⁴¹ Od doby osvícenství byl pojem kultura zafixován ve vědeckém jazyce, vedle obecné kulturní historie se od této doby také vyvíjely specializované disciplíny kulturních dějin. Osvícenci „*ztotožnili kulturu s hodnotami konečné bilance dějin lidského pokroku. Zdůraznili vedle pragmatické funkce dějepisectví jeho obecnou kulturně tvořivou úlohu při objevování souvislostí a vlivů přírodních poměrů, psychických a sociálních činitelů vývoje lidské společnosti.*“¹⁴² Osvícenští myslitelé převzali – ve významu vzdělávání ducha či osvěcování – z evropského humanismu tehdy oživený, Ciceronem nově chápaný význam slova *cultura* – ve spojitosti se vzděláváním člověka (*cultura animi*). Člověk byl chápán jako aktivní tvůrce kultury, jejímž prostřednictvím přetváří nejen přírodu, ale také sebe.¹⁴³

Ve filozofii dějin systematizovali pojem kultury J. G. Herder¹⁴⁴ a G. W. F. Hegel. Herder, jenž nakonec položil základní předpoklady k překonání koncepce osvícenské kultury, ztotožnil – podobně jako jiní osvícenci – kulturu s kultivováním ducha, v rámci dějin ji považoval za podmínku k dosažení štěstí. Dle Herdera nahrazuje člověk v souvislosti se snahou o své bytí a přežití fyzické nedostatky kulturou, jež je specificky lidským nástrojem adaptace k prostředí. Významné také bylo, že Herder zdůrazňoval zásadní roli jazyka a řeči pro existenci člověka i kultury.¹⁴⁵ Hegel (který však sám používal tento pojem sporadicky)

¹³⁹ Tamtéž, s. 85.

¹⁴⁰ Terry EAGLETON, *Idea kultury*. Brno 2001, s. 14.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 9–10. V moderní době poté začala kultura nahrazovat „*upadající smysl pro božské a transcendentální*“, kulturní pravdy se tak někdy stávají pravdami posvátnými.

¹⁴² Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury I, 1*, s. 16.

¹⁴³ Vztahem kultury a přírody se podnětným způsobem zabývají příspěvky z brněnské mezioborové konference, pořádané u příležitosti 200. výročí narození K. H. Máchy, otisknuté v publikaci Josef ŠMAJS (ed.), *Aby Země nebyla jen hrobem. Literatura – Kultura – Příroda*. Praha 2011. Některé z textů se kriticky zamýšlejí nad negativním jednáním člověka a zásahy lidské kultury do přírody, jejichž důsledkem je globální (nejen) ekologická krize.

¹⁴⁴ K životním osudům J. G. Herdera a recepci jeho díla v Čechách viz Jiří MUNZAR, *Herder v Čechách*, in: Jiří Hanuš (ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno 2002, s. 44–51.

¹⁴⁵ Od vystoupení Herdera se vytvořily dvě, do té doby syntetizované linie pojetí vývoje pojmu kultura – 1. Filozofická (související ve svých počátcích s německou klasickou filozofií dále rozvíjející filozofickou

poté vytvořil ve své teorii vývoje *absolutního ducha* jednu z nejvlivnějších teorií kultury své doby. Kulturu Hegel chápal jako výsledek a specifický stupeň vývoje absolutního ducha, přičemž „svět kultury je konstruován na úrovni smyslového názoru v umění, na úrovni představ v náboženství a vrcholí ve filozofii jako neadekvátnější formě poznání, neboť jejím médiem se stává myšlení, pojem“.¹⁴⁶ Zástupci třetího stavu (buržoazie) zpočátku chápali národní život a kulturu jako komplementární a fundamentální složky existence lidské společnosti. Optikou historismu 19. století byly dějiny vnímány jako především duchovní skutečnost, jeho zastánci usilovali o nalezení vládnoucích *duchovních principů* v dějinách. Tyto projevy ducha, jež „vysvítily“ ve zvycích, rituálech i uměleckých artefaktech konkrétní národní společnosti, byly chápány jako svědectví o povaze minulosti.

V souvislosti s pojmem kultura¹⁴⁷ je nezbytné upozornit na skutečnost, že v některých jazykových okruzích (především v západoevropském prostředí) se pro tento fenomén používá pojmu civilizace.¹⁴⁸ Tento výraz, jenž se stal aktuálním v období osvícenství (v představě osvícenců se objevovala dichotomie pokrokové civilizace a primitivních, barbarských „přírodních národů“), označoval stav společnosti na cestě neustálého pokroku. V současnosti se zde civilizací v širokém pojetí chápe i stav a úroveň toho, co lidé vytváří v rámci duchovní tvorby, jejímž výsledkem jsou myšlenkové konstrukce. V některých jazycích, k nimž patří např. čeština nebo němčina, došlo k vyhocené polaritě ve vnímání obou zmíněných termínů. Zatímco kultura je vnímána především jako duchovní podstata spojená s vysokými ideály, na opačné straně pomyslného pólu se nachází civilizace, spojovaná především s technickou a materiální podstatou. Nejen v českém odborném prostředí se tak objevuje diference mezi kulturou hmotnou (realitou vytvořenou člověkem přeměnou přírodního stavu) a duchovní (*překonáním přírody v člověku*)¹⁴⁹, jež však není možné ve všech případech absolutně oddělit. Naopak ve francouzštině (*la culture – la civilisation*) či angličtině (*culture – civilization*) není tato dichotomie vnímána tak ostře. Pojem civilizace je zde používán i v širším významu zahrnujícím také duchovní oblasti.

dimenzi pojmu – viz Immanuel Kant a *kategorický imperativ*) a 2. Historická (z ní se postupem doby rozvinulo široké spektrum pohledů na danou problematiku v souvislosti s nově se ustavujícími vědními obory, jako jsou etnografie, antropologie či archeologie).

¹⁴⁶ Václav SOUKUP, *Pojem kultura jako nástroj studia kulturní historie*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ (ed.), Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály, Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zíbrt a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice 2003, s. 218.

¹⁴⁷ Srov. heslo *Kultura*, in: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, 3. díl, sv. 2. Praha 1935, s. 969–970; heslo *Kultura*, in: Všeobecná encyklopedie, sv. 4. Praha 2002, 2. vydání, s. 254; pro zajímavost heslo *Kulturní historie*, in: Ottův slovník naučný, sv. XV. Praha 1900, s. 350–353.

¹⁴⁸ Nejen k této problematice viz J. MAREK, *Kultura jako téma a problém dějepiscectví*, Český časopis historický 90, 1992, č. 4, s. 491–506.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 493.

Zatímco osvícenská teorie zpočátku počítaly s představou kulturního vývoje probíhajícího po jediné vývojové přímce pokroku, s představou jediného evropského modelu, tento jednostranný evropocentrický pohled začal být postupem doby narušován (v souvislosti s pokroky bádání a objevováním dalších mimoevropských společností). Již Herder bral zřetel ke kulturám mimoevropských oblastí, dle jeho názoru nebylo možné hovořit o nekulturních národech, neboť kulturu vnímal jako nedílnou součást a základní atribut všech lidských společenství. Změna koncepce v období kolem poloviny 19. století s sebou tak přinesla pluralistické pojetí kultury, které umožnilo komparativní studium dějin evropských i mimoevropských kultur. Začalo se tedy hovořit o kulturách (civilizacích).

Druhá polovina 19. století je poté spojena se vznikem obsáhlých koncepcí kulturních dějin (výrazný vliv v této oblasti měla po dlouhou dobu německá kulturní historiografie), přičemž změna orientace části badatelů k této problematice souvisela mimo jiné s reakcí na nově se ustavující metody pozitivistické sociologie¹⁵⁰ a psychologie. Za všechny významné práce představitelů historické vědy, zaměřujících svoji pozornost na oblast kultury, jmenujme např. klasické dílo švýcarského historika Jacoba Burckhardta (chápujícího kulturní dějiny jako vlastní duchovní projev dané epochy)¹⁵¹ *Kultur der Renaissance in Italien* (1860) či pozdější knihu, překládanou do češtiny jako *Podzim středověku* (1919), nizozemského historika Johana Huizingy. K pozdějším významným postavám kulturní historie dále patřili např. Aby Warburg či Erwin Panofsky¹⁵². Na konci 19. století se vedle sebe objevovaly dva proudy kulturněhistorického bádání – na jedné straně směr vycházející z Burckhardtových imaginativních a intuitivních přístupů s předpokládanou schopností integrace celých dějinných epoch, na straně druhé někdy až přespřílišná popisnost související s metodickými přístupy pozitivismu.

¹⁵⁰ V reakci na příliš velkou důvěru v možnost aplikace sociologických a především přírodovědných metod na bádání v oblasti historie přišel německý filozof Wilhelm Dilthey (1833–1911) s klasifikací věd dle objektu poznání na vědy přírodní a vědy o duchu (tzv. duchovní dějiny – *Geistesgeschichte*).

¹⁵¹ Jeho teoretické názory na kulturu byly uveřejněny v práci Jacob BURCKHARDT, *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc 1996, 2. vydání (doslov napsal Jaroslav Marek). Tato kniha, jež vznikla na základě Burckhardtových přednášek, byla vydána až po autorově smrti (roku 1905). Zabývá se analýzou vztahu státu, náboženství a kultury. Samotnou kulturu chápe jako „souhrn všeho toho, co k podpoře materiálního a jako výraz duchovně mravného života spontánně vzniklo, všechna družnost, všechny formy techniky, umění, básnictví a věd. Je to svět všeho dynamického, svobodného, nikoli nutně univerzálního, zkrátka svět všeho toho, co si nečiní nárok na povinnou platnost“. Naopak stát a náboženství, jež jsou podle autora výrazem politické a metafyzické potřeby, si činí nárok na univerzální platnost. Tamtéž, s. 26. Burckhardt patřil k odpůrcům víry v neustálý pokrok a kritikům soudobé moderní společnosti. K tomu srov. Jiří HANUŠ, „*Kůň již stojí v branách Tróje*“. *Cesta Jacoba Burckhardta ke kritice moderní kultury*, in: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.), *Kultura jako téma a problém dějepiscův*. Brno 2006, s. 99–111.

¹⁵² Panofsky se mimo jiné zabýval interpretací obrazů, uměleckých děl nesoucích význam, přičemž rozlišoval tzv. předikonografický popis, ikonografický rozbor a ikonologickou interpretaci. Viz Erwin PANOFSKY, *Význam ve výtvarném umění*. Praha 1981.

Představitelem tohoto pozitivistického proudu byl také první docent tehdy nové disciplíny – všeobecné kulturní historie (se zvláštním zřetelem k zemím rakouským) – v Čechách, Čeněk Zíbrt (jmenován roku 1893).¹⁵³ Otázkám spojeným s kulturou se věnoval v programovém spisu *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká* (1891). Zíbrt ve svém pojetí¹⁵⁴ nepřijímal dobový názor některých historiků, kteří uplatňovali zásadní protikladné dělení historie na tzv. historii politickou (*Staatsgeschichte*) a tzv. historii kulturní (*Kulturgeschichte*) – tato teze byla běžná např. v německé historiografii. Ačkoliv vnímal potřebu vzájemného doplňování obou těchto směrů, přesto se však nevyhnul zmíněné dichotomii. Podle Zíbrta „*kulturní historie líčí dějiny kultury: s příslušným zřením na působení přírody vykládá vznik, rozvoj a zároveň obapolní styky i svazy všelikých duševních i hmotných jevů života společenského – mimo vznik a pragmaticky vysvětlovaný rozvoj společenských celků, organizujících se v státy, čímž se obírá historie politická.*“¹⁵⁵ Od osmdesátých let 19. století docházelo ke sporům mezi přívrženci obou „odvětví“ historie. Do těchto diskuzí se zapojil také zakladatel tzv. Gollovy školy a jedna z nejvýznamnějších postav moderní české historiografie, historik Jaroslav Goll. Ve stati *Dějiny a dějepis* (otiskováno v Athenaeu v letech 1888–1889) se postavil za stanovisko politických dějin, přestože si uvědomoval, že v budoucnosti tento pohled již bude nedostatečný. Kulturní dějiny jako celek Goll neodmítal. Vadila mu především současná popisnost a nejasnost oboru, který dle jeho názoru neměl dosud vymezeny metody ani předmět studia. Skutečná kulturní historie, která by byla schopna propojovat vzájemné souvislosti různých oborů lidské činnosti a stala by se všeobecnými dějinami ducha (přikládal jí tak zobecňující funkci), byla dle Golla až otázkou budoucnosti (Goll obecně vycházel z názoru, že historie je pouze jedna a pokud nechceme narušit její komplexní obraz, nemůžeme ji jakkoliv uměle dělit).¹⁵⁶

¹⁵³ K tomu Dagmar BLÜMLOVÁ – Josef BLÜML, *Život Čenka Zíbrta*, in: D. Blümlová (ed.): Čeněk Zíbrt a kulturní historie, s. 9–40; dále František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha 1997, 2. přepracované a doplněné vydání.

¹⁵⁴ Zíbrta, jehož hlavní metodou byla tzv. srovnávací metoda, inspiroval ruský historik Nikolaj Ivanovič Karějev. Ten rozdělval historii na tzv. historii pragmatickou (sděluje události, fakta) a kulturní (líčí formy a podoby materiálního, duchovního a společenského života), jež obě chápal jako dvě strany téhož procesu. Druhým významným zájmem Zíbrtova studia bylo dílo Edwarda Burnetta Tylora. Srov. J. BLÜML, *Zíbrtovy přednášky o kulturních dějinách na pražské univerzitě*, in: D. Blümlová (ed.): Čeněk Zíbrt a kulturní historie, s. 62–89.

¹⁵⁵ Cit. dle D. BLÜMLOVÁ – J. BLÜML, *Život Čenka Zíbrta*, s. 21–22.

¹⁵⁶ Srov. J. BLÜML, *Jaroslav Goll a počátky české kulturní historie*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümlová (eds.): Jaroslav Goll a jeho žáci. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice 2005, s. 121–128; J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, část II*. Praha 1997, s. 245–247.

Na přelomu 19. a 20. století došlo k ustavení a zvědečtění samotného studia dějin umění, kdy umění začalo být chápáno jako integrální součást dějin. V pojetí historika umění Maxe Dvořáka, rodáka z Roudnice nad Labem a pozdějšího čelního představitele tzv. vídeňské školy, je možné chápat umění jako projev *ducha doby*¹⁵⁷ (podobně můžeme vnímat také kulturu určitého prostoru a její proměny v čase). Přesto hlavní těžiště zájmu historiků leželo po dlouhou dobu převážně v oblasti nejprve politických a později také hospodářských a sociálních dějin. Do dějin oboru historie výrazně zasáhlo několik generací historiků (od třicátých let 20. století) spjatých s francouzskou školou *Annales* (Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Jacques Le Goff a další), kteří od počátku vystoupili proti „tradiční“ historiografii. Zatímco nejstarší generace se soustředila na sociálně a ekonomicky zaměřená bádání, na studium dlouhodobých jevů, v sedmdesátých a osmdesátých letech dominovaly antropologicky pojaté dějiny mentalit, „kolektivních reprezentací“, dějiny hmotné kultury a kolektivních představ. Nejmladší generace jeví zájem o kulturní historii, která se zajímá o vzájemnou souvislost sociálních a kulturních fenoménů.¹⁵⁸ Oblast kulturních fenoménů a kulturní historie se obecně ve světové historiografii dostává do hledáčku historiků stále výrazněji až v posledních desetiletích a představuje tak významnou teoretickou a metodologickou výzvu současné historiografie.¹⁵⁹

V období šedesátých až devadesátých let 20. století byl výrazným rysem v oblasti kulturní historie obrat k antropologii – tento přístup začal být označován jako tzv. historická antropologie. Jedním z jeho projevů je používání pojmu kultura ve stále širším významu, tj. od vnímání kultury (historiky) jako vysoké kultury až po dnes vnímanou kulturu zahrnující kulturu každodenní, zvyky, životní styl apod. Historická antropologie klade do středu

¹⁵⁷ Tři roky po Dvořákově smrti vyšel výbor jeho prací. Srov. Max DVOŘÁK, *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung*. München 1924.

¹⁵⁸ Srov. Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*. Praha 2004; M. ŘEPA, *Devatenácté století v soudobé francouzské historiografii*, in: J. Hanuš (ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*, s. 11–16.

¹⁵⁹ Otázkám kulturních dějin, jejich metodám a možnostem se věnuje sborník inspirovaný dříve citovanou stejnojmennou statí Jaroslava Marka, srov. T. BOROVSÝ – J. HANUŠ – M. ŘEPA (eds.), *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Jako zdroj inspirace může sloužit již první zde uvedená esej – M. ŘEPA, *Umění, kultura, civilizace: několik zastavení namísto úvodu*, s. 11–23; dále srov. např. Martin KUČERA, *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*, Praha 2011; D. Blümllová (ed.), *Čeněk Zibrt a kulturní historie*; J. PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury II, 1*. Praha 1995, s. 9–30; k diskuzi německého dějepisectví o kulturních dějinách viz Martin PELC, „Kultura“ a „společnost“ v nedávných diskuzích německých historiků, *Český časopis historický* 104, 2006, č. 3, s. 606–614; ze zahraničních autorů se problematikou kulturních dějin např. zabývá ve dvanácti esejích P. BURKE, *Variety kulturních dějin*. Brno 2006 či TÝŽ, *Co je kulturní historie?* Praha 2011. Burke rozděluje problematiku do čtyř period, jejichž hranice však nebyly v dané době zcela zřetelné: 1. „klasické“ období (1800–1950), 2. období „sociální historie umění“ (začalo ve třicátých letech 20. století), 3. objevení historie lidové kultury v šedesátých letech 20. století a 4. „nová kulturní historie“. Kniha se věnuje také nejnovějšímu vývoji v oblasti kulturní historie a zamýšlí se nad jejími budoucími směry.

historické analýzy konkrétního člověka, zaměřuje se na zvláštnost a svébytnost lidského jednání.¹⁶⁰ Sedmdesátá léta s sebou také přinesla ustavení tzv. mikrohistorie (analýzy malých prostorů a jednotek, životních osudů konkrétních lidí, obrat k subjektu), metodologického přístupu, jenž „navrátil prostým lidem jejich dějiny“ (např. Carlo Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie), vzniklá mimo jiné jako reakce na tzv. makrohistorický přístup vyznačující se popisem obecných trendů a využívající kvantitativních metod. Koncem osmdesátých let 20. století se začal používat termín „nová kulturní historie“ (vyvinula se z historické antropologie), který našel největší ohlas ve Spojených státech amerických. Pod stejným názvem vyšla roku 1989 kniha, kterou sestavila americká historička Lynn Huntová (zde uveřejněné eseje byly původně přednáškami přednesenými na konferenci uspořádané Kalifornskou univerzitou roku 1987 na téma „Francouzská historie: texty a kultura“).¹⁶¹ Tato „nová kulturní historie“ je v současné době dominantní formou kulturní historie. Výraz „kulturní“ ji odlišuje od intelektuální historie nebo historie idejí, místo idejím a myšlenkovým systémům věnuje pozornost spíše mentalitám, domněnkám a pocitům. Dle Petera Burkea „rozdíl mezi těmito přístupy lze vnímat v duchu slavného kontrastu mezi „rozumem a citem“ spisovatelky Jane Austenové. Ona starší sestra, intelektuální historie, je serióznější a přesnější, zatímco mladší sestra je vágnější, leč více zapojuje fantazii.“¹⁶²

K význačným prvkům „nové kulturní historie“ patří tzv. praktiky (tj. každodenní praxe či jednání – např. oblíbená historie čtení¹⁶³, sběratelství, cestování atd.), reprezentace, historie paměti, materiální kultura (především bydlení, odívání, jídlo), historie těla či „gender history“. Koncem 20. století došlo u některých autorů k obratu k tzv. konstruktivismu (v souvislosti se zpochybňováním tvrzení o objektivitě poznání a vnímáním vztahu mezi jazykem a vnějším světem), jenž např. v případě zkoumání národních hnutí vede k již dříve zmíněným teoriím o *vymýšlení* či *vynalézání* národů. Četné práce se věnují problematice konstruování identit. Někteří autoři dokonce vnímají jako konstrukci i samotnou minulost – zmiňme zde např. knihu *Metahistory* amerického historika Haydena Whitea.¹⁶⁴ V případě studia děl z oblasti hudby, literatury či výtvarného umění, došlo k posunu od prioritního

¹⁶⁰ Srov. Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002.

¹⁶¹ K tomu např. Petr JUSTIN, *Americký pohled na dějiny kultury (L. Hunt (ed.), The New Cultural History, Berkeley 1989)*, in: D. BLÜMLOVÁ (ed.), *Čeněk Zibrt a kulturní historie*, s. 286–295.

¹⁶² P. BURKE, *Co je kulturní historie?*, s. 69.

¹⁶³ Srov. např. vynikající práci – Alberto MANGUEL, *Dějiny čtení*. Brno 2007.

¹⁶⁴ V českém překladu vyšlo pod názvem Hayden WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011. Kniha vyšla poprvé roku 1973. White zastává názor, že historické dílo nemůžeme nikdy považovat za objektivní zachycení „reálné“ minulosti, neboť historik uchopuje historická fakta prostřednictvím určitých básnických, rétorických a narativních postupů, jenž výsledek historikovy práce zákonitě determinují. Autor se zabývá především textovou analýzou historických děl 19. století.

zaměření na jejich tvůrce k zaměření pozornosti na veřejnost a její recepci těchto děl. Pozornost je dále věnována rituálům a veřejným slavnostem (nahlíženým jako divadelní představení), ale také otázkám spojeným s vjemy, smysly, emocemi či násilím.

Pokud se nyní navrátíme do období 19. století, to vnímalo kulturu především jako tzv. vysokou kulturu¹⁶⁵, tj. díla literární, hudební a výtvarná, ale také jako tzv. kulturu lidovou, která byla chápána jako určitá specifická složka národní kultury. V průběhu procesu formování novodobého českého národa přikla česká společnost této lidové kultuře symbolický význam.¹⁶⁶ Otázce ztotožňování se moderní české společnosti právě s lidovou kulturou jako se symbolem (národní symboly jsou vázány na prostor, čas a společnost) své zvláštnosti, svébytnosti a původnosti v proměnách 19. a 20. století se věnovala Mirjam Moravcová.¹⁶⁷ Vědecký diskurz českého jazykového prostředí definoval pojem lidové kultury až v závěru 19. století. V jeho chápání se jednalo o regionálně diverzifikovanou kulturu venkovského obyvatelstva, de facto kulturu obyvatel vesnic a malých měst 19. století vázané na tradice minulosti.

První dvě etapy českého národního hnutí se z hlediska vztahování se k lidové kultuře českého venkova (vnímaného jako kontinuálního nositele českého jazyka) potýkaly s rozporem současné existence poddanství. Za symboly lidové kultury byly tedy zvoleny takové její segmenty, jež nenesly distinktivní znaky sociálního zařazení jejích nositelů, avšak na druhou stranu měly schopnost prokazovat národní identitu a zároveň dokládat rovnocennost českého národa s ostatními vyspělými národy evropskými. Důraz byl kladen především na lidovou píseň, lidovou slovesnost či tanec, jež byly vnímány jako projevy ryzí národní kultury. Důležitá je skutečnost, že v této době nenesla symbolickou hodnotu regionální rozmanitost, hodnotou byla naopak národní kultura jako celistvý útvar. Pokud se týká kultury ostatních slovanských národů, programově zdůvodněné slovanské výpůjčky byly opět vnímány jako integrální součást české národní kultury.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ernest Gellner hovořil v souvislosti s obdobím moderní průmyslové společnosti o *věku univerzální vysoké kultury*, jež tehdy pronikala celou společností, určovala ji a zároveň potřebovala podporu státu (jedině on mohl zajistit účinný provoz vzdělané a jednotné kultury). Typická pro ni byla všeobecná gramotnost, sociální mobilita a schopnost komunikace pomocí psaných, neosobních druhů sdělení vyjádřených ve společném a standardizovaném jazyku. Zásadní roli zde hrál výchovný systém, který zajišťoval loajalitu člověka ke kultuře. Viz A. GELLNER, *Národy a nacionalismus*, s. 29, 46–49.

¹⁶⁶ Viz M. HROCH, *Národy nejsou dilem náhody*, s. 203.

¹⁶⁷ Mirjam MORAVCOVÁ, *Lidová kultura – vzestup a pád (?) symbolu českého prostoru*, in: Dana Bittnerová – Martin Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha 2008, s. 42–72. Autorka uvádí 4 vzorce symbolického vztahování se moderní české společnosti k lidové kultuře v období 19. a 20. století. Byly konstruovány vždy v kontextu s aktuálními společenskými potřebami. Z časového hlediska vymezuje následující historické etapy: období od začátku emancipačního procesu do šedesátých let 19. století, období poslední třetiny 19. a první poloviny 20. století, dobu socialistické společnosti a období po roce 1989.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 46–47.

Také česká společnost námi sledovaného období se vztahovala k lidové kultuře jako k jednomu ze svých důležitých symbolů. Její symbolická rovina ovšem vycházela z pozměněných pozic. V souvislosti se zrušením poddanství a postupným vytvořením sebevědomé selské vrstvy společnosti, jež se aktivně zapojila do aktivit českého národního hnutí, padly sociální bariéry vůči obyvatelstvu venkova. Kultura českého venkova tak byla přijímána jako celek. Národní hnutí přijalo výchozí pozici tehdejší národní ideologie, jejíž hlavní idea zněla: „*J sme národ vzešlý z neprivilegovaných vrstev a v tom je naše síla*“.¹⁶⁹ Na rozdíl od předcházejících období byl kladen důraz na regionální a lokální rozmanitost, jež byla dokonce označena za podstatu lidové kultury. Moravcová upozorňuje na to, že doširoka otevřený diskurz českých kulturních elit vytvořil vlastní konstrukt lidové kultury, jíž vzhledem k jejím nositelům pojal selektivně (v kontextu vesnických obyvatel), orientoval se především na zámožné vrstvy (jejich způsob života a jejich svátečnost). Došlo tak k vytvoření konstruktů „*excelentní*“ lidové kultury, z něž byly následně vybírány segmenty, jež byly elitami povýšeny na symboly češství (např. lidový kroj, lidová výšivka, artefakty lidového umění, lidový ornament či lidová architektura). Tyto symboly byly dále označovány jako národní. Zároveň však postupem doby docházelo k narušování obecné platnosti symbolu lidové kultury. Prvním důvodem byla neustále se prohlubující názorová diferenciacie české politické scény (rovinu národního symbolu začala překrývat rovina symbolu politické orientace). Zadruhé, již v 80. letech se objevily snahy o aplikaci „*excelentní*“ lidové kultury do životního stylu města. Tato aplikace lidové kultury (nazývána *svérázem*), se stala výtvarným směrem, který cíleně prosazovaly společenské i umělecké elity. Tento svéráz získal již na přelomu století rovnocennou znakovost jako lidová kultura.

Soubornou expozicí hmotné a duchovní kultury českého lidu, která měla do budoucnosti zachovat „*zjevy osobitého národního života konce 19. století*“¹⁷⁰ se stala Národopisná výstava československá, pořádaná v Praze roku 1895 (od května do října).¹⁷¹ Jednalo se o významnou reprezentativní, kulturní a také „*sebepoznávací*“ akci, do níž se zapojily široké vrstvy českého obyvatelstva (návštěvníky na ní zval plakát Václava Hynaise zobrazující tři krojované postavy, které vyjadřovaly jednotu Čech, Moravy a Slezska).

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 48.

¹⁷⁰ Viz návrh Fr. A. Šuberta na pořádání Národopisné výstavy Československé ze 7. července 1891. Uveden ve František Adolf ŠUBERT – Lubor NIEDERLE, *Národopisná výstava Československá v Praze 1895*. Praha 1895, s. I–II. Šubert navrhl tři hlavní výstavní odbory: 1. Člověk, 2. Sídla, život, práce, 3. Veřejná zařízení nynější.

¹⁷¹ Původně se měla konat již v roce 1893, ale z důvodu tehdejší vyostřené politické situace (proces s Omladinou) muselo být její pořádání přesunuto na příhodnější dobu. K tomu viz Kolektiv autorů, *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha 1996, s. 20.

S myšlenkou tohoto podniku přišel již během Jubilejní zemské výstavy konané o čtyři roky dříve ředitel Národního divadla František Adolf Šubert. Podnětem se stal velký úspěch tzv. České chalupy, reprezentující na Jubilejní výstavě tradiční lidovou kulturu českého venkova. Cílem Národopisné výstavy bylo však také vytvoření základního sbírkového fondu zamýšleného Národopisného muzea československého (1896) a shromážděné sbírky se také měly stát podkladem pro připravovanou národopisnou encyklopedii. Znamenala tedy přelom pro národopisné hnutí (po roce 1895 se český národopis přesunul do regionů a v této době byla také založena řada muzeí, včetně Podřipského v letech 1900–1901), zasadila se o uchování mnoha kulturních památek a mobilizovala celou společnost (hromadně se zapojily především střední vrstvy). Organizátoři a příznivci akce charakterizovali zamýšlenou výstavu jako „*nové národní dílo*“, jehož východiskem i cílem je národ.¹⁷² Mělo se tak jednat opět o celonárodní podnik, přičemž v českém tisku se objevovaly názory o tom, že jestliže Čechy nedokázala sjednotit politika, je nutné nalézt náhradní nepolitickou sílu a prostor. Národopisná výstava se tak v daných úvahách měla stát „*počátkem nového dialogu o českém národním programu*“.¹⁷³ Vzvednutá národní nálada měla být využita na politické scéně, měla podepřít postoje českých politiků. Získané údaje se navíc měly stát východiskem k postulování nového politického programu. V tomto ohledu až přílišné očekávání od národopisného dění však naráželo na poněkud odlišnou politickou realitu.

Konání výstavy samotné předcházela rozsáhlá sběratelská aktivita, spojená s řadou přípravných krajinských výstav, sjezdů a slavností. Období mezi lety 1891–1895 se tak stalo svědkem rozvinutí širokého národopisného hnutí. Do něho se zapojilo také Podřipsko, které zřídilo svůj okresní výstavní odbor¹⁷⁴ v Roudnici roku 1892.¹⁷⁵ Tento odbor rozvinul na Roudnicku širokou sběratelskou činnost, ve které mu pomáhala síť dvaceti místních jednatelů, utvořená v létě roku 1893. O Vánocích následujícího roku se poté v budově roudnického gymnázia uskutečnila okresní národopisná výstava. Zastoupení Podřipska na Národopisné výstavě bylo ovlivněno dvěma skutečnostmi. Zaprvé, řada z hodnotnějších shromážděných předmětů se na výstavu nedostala, neboť skončila v soukromé sbírce architekta Jana Zeyera,

¹⁷² Viz provolání Elišky Krásnohorské z 9. září 1891. F. A. ŠUBERT – L. NIEDERLE, *Národopisná výstava Československá v Praze 1895*, s. V–VI.

¹⁷³ Kolektiv autorů, *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, s. 11.

¹⁷⁴ Roudnické obecní zastupitelstvo se usneslo na zřízení tohoto odboru na svém zasedání 23. dubna 1892. SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. L. 1576–1945 (1950), Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 4. 6. 1891 – 1. 10. 1894, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva z 23. dubna 1892, č. fondu 63, inv. č. 75.

¹⁷⁵ Srov. J. ŠTOVÍČEK, *Národopisná výstava československá a Podřipsko*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1998, č. 8/2, s. 79–82; TÝŽ, *Národopisná výstava československá – impuls k založení Podřipského muzea v Roudnici n. L.*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 2001, č. 11, s. 11–13; TÝŽ, *Výstavní ruch let 1891–1895 a podřipská vlastivěda*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1995, č. 5, s. 92–97.

bratra básníka Julia Zeyera, který podnikal v osmdesátých letech v Roudnici (jeho manželkou byla Františka Švagrovská, sestra Augusta Švagrovského) a podílel se také na sběru předmětů. Ještě v průběhu příprav však přerušil s roudnickým odborem spolupráci. Druhá skutečnost úzce souvisí s rychlou modernizací (hluboké proměny v zemědělství, industrializace, změny v oblasti životního stylu obyvatelstva, vzhledu podřipských vesnic atd.), kterou region ve druhé polovině 19. století prošel. Rychle tak mizely projevy tradiční lidové kultury (nejdéle se udržely v oblasti zvykosloví, lidových písní, pranostik, pořekadel apod.)¹⁷⁶ Např. lidový podřipský kroj zmizel krátce po roce 1848 – nejprve mužský, o něco později ženský – takže autor jeho skic František Kučera musel při rekonstrukci vycházet především ze vzpomínek pamětníků! Dále např. lidová stavení hrázděného a roubeného typu byla koncem 19. století nahrazena již téměř výhradně zděnými domy z cihel apod. Podřipané nebyli schopni kvůli nedostatku předmětů instalovat a prezentovat region Roudnicka jako celek.¹⁷⁷

Daného problému si byli vědomi organizátoři podřipských národopisných sběrů a ústy roudnického starosty Ervína Špindlera a pokladníka výpravy Heřmana Brodského vyjádřili svůj smutek nad touto skutečností u příležitosti vřelého přivítání hromadné návštěvy z Roudnicka na výstavě dne 21. července Františkem A. Šubertem.¹⁷⁸ Špindler se ve své řeči svěřil s určitými výčitkami svědomí, že Roudnicko není na výstavě zastoupeno podobnou kolekcí památek starobylého původu jako některé jiné kraje. Upozornil však publikum, že to není způsobeno lhostejností či netečností obyvatel regionu, nýbrž objektivními okolnostmi, spojenými s modernizací, rozkvětem průmyslu a obchodu a s nimi související změnou života. Heřman Brodský poté ve svém projevu řekl: „*My na Podřipsku bohužel nemáme žádných zvláštních krojů, ani zvyků neb obyčejů, u nás nevyrobí se žádná zvláštnost, kterou bychom se mohli pochlubiti.*“ Z tohoto důvodu, jako náhradu za prostředky, jež musely chudší oblasti vydat na zřízení svých výstav a dalších akcí s výstavou spojených, rozhodli se Podřipané uspořádat sbírku ve prospěch Matice školské. Její výnos ve výši 1000 zlatých následně také předali výstavnímu výboru. Nutno podotknout, že zmíněné srdečné přivítání obyvatel Roudnicka nebylo na výstavě ojedinělým. Vřele byli Podřipané vítáni – jednalo se asi o 700 návštěvníků – již o měsíc dříve, tedy 21. června. Autoři publikace vzešlé z Národopisné

¹⁷⁶ Srov. TÝŽ, *Karel Rozum a jeho muzejní, národopisná a regionálně historická práce na Podřipsku*, in: Litoměřicko, 1985–1986, s. 145–147.

¹⁷⁷ Podřipan 28. června 1895.

¹⁷⁸ Hromadné návštěvy z Roudnicka a Třebenicka se tehdy zúčastnilo téměř 1000 lidí, kteří přijeli do Prahy výstavním vlakem vypraveným z Lovosic. Přesto organizátoři litovali, že se díky žním nemohlo akce zúčastnit více krajanů. Informace o výletu přinesl Podřipan 26. července a 2. srpna 1895.

výstavy hovořili v této souvislosti ze strany organizátorů o jakési zvláštní úctě k danému regionu, jejíž příčinou byl historický význam oblasti.¹⁷⁹

Podřipsko vystavovalo v jedné z částí Národopisného paláce (na něj byl přeměněn Průmyslový palác) a to v rámci krajového obvodu severozápadních Čech. Z Roudnice samotné bylo do Prahy nakonec odesláno 487 předmětů, z nichž byla většina po ukončení výstavy vrácena jejich majitelům, jen několik z nich se dostalo do sbírek Národopisného muzea. Svým návštěvníkům nabízela Národopisná výstava celou řadu doprovodných společenských, kulturních a sportovních programů (v červnu se konal sokolský slet) a akcí (byly mimo jiné organizovány zájezdy dětí z národnostně smíšených oblastí). Zájem navštívit výstavu měli také obyvatelé Roudnicka, neboť aktivní účast na ní byla do jisté míry chápána jako národní povinnost. K co největší účasti vyzýval na svých stránkách také podřipský tisk. Podle jeho názoru každý opravdový Podřipan, obec či spolek musí považovat za svou povinnost dostavit se, aby podal důkaz, že Podřipsko jako nejbližší soused matičky Prahy dovede ocenit důležitost této akce.¹⁸⁰

Po krátkém exkurzu spojeném s dokladem vývoje českého národního hnutí, jehož jedním z přelomových bodů nejen v oblasti na poli kultury se stala zmíněná Národopisná výstava, se nyní opět vraťme k problematice teoretičtější. V souvislosti s českou kulturou se totiž nabízí otázka jejího *prostorového* a *časového* vymezení. Jaroslav Marek upozornil, že v případě české kultury je vyloučeno teritoriální či etatistické hledisko, neboť tato kultura může být chápána pouze jako dílo příslušníků českého národa nebo jedinců, kteří se vědomě přihlásili k české kultuře. Pokud se týká projevů jiných národních nebo jazykových skupin žijících na českém území, k nim není nutné z tohoto hlediska přihlížet, pokud nezasáhly do vývoje české kultury. Na druhou stranu je však nutné brát v úvahu, že prolínání kultury českého, (česko)německého a židovského živlu vedlo v minulosti k neobyčejně plodné symbióze všech tří kultur.¹⁸¹ Jan Sokol vymezuje ve své studii obecně novodobý český prostor jako pole komunikace českých mluvčích, přičemž znalost či neznalost jazyka (komunikačního kódu) je primárním kritériem, na jehož základě jsou jeho příslušníky rozpoznávány hranice (reálné i symbolické) mezi vlastním a cizím.¹⁸² Zmiňuje mimo jiné

¹⁷⁹ Kolektiv autorů: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*, s. 106.

¹⁸⁰ Podřipan 12. července 1895.

¹⁸¹ J. MAREK, *Kultura jako téma a problém dějepiscetví*, s. 501. K některým otázkám spojeným s kulturou moderní doby podnětně dále např. některé studie otisknuté v již citovaném sborníku D. BITTNEROVÁ – M. HEŘMANSKÝ (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*.

¹⁸² Jan SOKOL, *O kultuře, jazyku a češtví*, in: D. Bittnerová – M. Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*, s. 15–18. Tento *komunikační princip* se začal podle Sokola objevovat počínaje vrcholným středověkem. Základním organizačním prvkem nejstarších společností obývajících české teritorium bylo

definici společnosti německého sociologa Niklase Luhmanna, dle něž je společnost nejširší oblast hojných komunikací, na jejíchž hranicích je potřeba očekávat události *jiného typu* než komunikace. Ludwig Wittgenstein např. řekl: „*Hranice mého jazyka jsou hranice mého světa*“.¹⁸³ Ze všeho jmenovaného tedy vyplývá, že je to právě jazyk, který se stává v moderní společnosti nositelem jednotlivých složek kultury (vztah mezi jazykem a kulturou je tedy stále silnější), je tím nejdůležitějším prostředkem komunikace a také tmelem spojujícím jednotlivá společenství. Na druhou stranu však nejsou tato společenství v evropském prostoru od sebe navzájem izolovaná, po staletí se jejich jazyky vzájemně ovlivňují a vytvářejí tak jakési kulturní společenství v širším slova smyslu.

Pokud se týká časového vymezení moderní české kultury, její počátky můžeme hledat na přelomu 18. a 19. století, tedy v období počínající emancipace českého národního hnutí. Ačkoliv dobové vnímání mělo tendenci spatřovat v české kultuře a jejím vývoji ojedinělou a výjimečnou entitu, ve skutečnosti probíhal český kulturní vývoj v souladu s procesem ostatních evropských národů střední a východní Evropy (tempo jednotlivých evropských národně kulturních procesů mohlo však být rozdílné). Tato skutečnost samozřejmě nevyklučuje určité osobité prvky české národní kultury.¹⁸⁴ Jestliže však hovoříme o moderní české kultuře v užším slova smyslu, jako periodizační mezník se zde jeví devadesátá léta 19. století, která, jak podotýká Jaroslav Marek ve své vynikající knize *Česká moderní kultura*, byla zároveň předělem a mezníkem ve vývoji české společnosti vůbec.¹⁸⁵ Výrazným počínem zmiňovaného období, se stalo vydání *Manifestu České moderny* roku 1895, díla mladých spisovatelů, publicistů a kritiků usilujících o vyjádření se nejen k uměleckým, ale obecně celospolečenským otázkám tehdejší doby.¹⁸⁶ Zmíněný manifest, jenž přinesl označení moderny na tehdejší kulturu, byl výrazem nespokojenosti mladé generace s veřejným děním a politikou tehdy dominantní mladočeské strany neschopné reagovat – podobně jako před ní vládnoucí strana staročeská – na důležité celospolečenské změny na straně jedné a snahou o emancipaci kultury a umění od starších přístupů na straně druhé. Česká kultura – tehdy již ubezpečená o své životnosti – neměla být podřízenou složkou národního hnutí s hlavním

příbuzenství (viditelné i mýtické), později nahrazené – v souvislosti s usedlým způsobem života – principem územním (vztah sousedství a blízkosti), souvisejícím s geografickou ohraničeností.

¹⁸³ Tamtéž, s. 16.

¹⁸⁴ Řadu podnětných příspěvků české historiografie k rozličným otázkám českých kulturních dějin „dlouhého“ 19. století přináší již po několik desetiletí studie vycházející ve sbornících z plzeňských sympózií (např. viz závěrečný seznam literatury).

¹⁸⁵ Srov. J. MAREK, *Česká moderní kultura*. Praha 1998.

¹⁸⁶ Srov. Milan VOJÁČEK, *Manifest České moderny. Jeho vznik, ohlas a spory o pojetí České moderny, které vedly k jejímu rozpadu*, in: *Časopis Národního muzea – řada historická*, roč. 169, 2000, č. 1–2, s. 69–96. Dále Jiří MALÍŘ, *K proměnám politické kultury: vztah kultury a politiky v 90. letech 19. století*, in: T. Borovský – J. Hanuš – M. Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepiscectví*, s. 155–170.

posláním stát ve službě národu a dokazovat jeho vyspělost, nýbrž nezávislou entitou umožňující literátům a dalším kulturně činným jedincům uměleckou nezávislost. Kultura a umění již do budoucna neměly sloužit politice, ale politika měla sloužit kultuře a umění. V souvislosti s tím se objevily dvě nové funkce kultury, totiž závazek „vyjadřovat kritický vztah ke společenské realitě a přispívat tím k její nápravě a být místem tvorby autonomních uměleckých hodnot, které nepodléhají kritériím vznášeným ze sféry mimo umění“.¹⁸⁷ Kultura měla být schopna vyjádřit složitou sociální skutečnost moderní společnosti i problémy moderního individua.

Než však došla do této etapy svého vývoje, musela urazit česká kultura a s ní celá česká společnost dlouhý kus cesty. Zatímco v prvních desetiletích 19. století byl každý český literární počín oslavován vlasteneckou společností – bez ohledu na jeho umělecké kvality – s nekritickým nadšením (výrazným zásahem do poklidných vod vlastenecké idyly tak byl známý *výpad* vynikajícího novináře Karla Havlíčka Borovského proti novele *Poslední Čech* z roku 1845 Josefa Kajetána Tyla, v níž kriticky zhodnotil obvyklé opakování vlasteneckých frází a právě zmíněnou sentimentální idyličnost), na konci století vypadala situace výrazně odlišně. S progresivním vývojem české kultury (a společnosti), usilujícím o zařazení se do evropských kulturních proudů, souvisel mimo jiné rozvoj české kritiky (k jejím zakladatelům patřil F. X. Šalda), jejíž samotná existence již byla důkazem pokročilé úrovně svébytného českého kulturního prostředí.

Pokud se podíváme na kulturní život Roudnicka v prvních dvou fázích českého národního hnutí, můžeme konstatovat, že jeho kulturním centrem byl tamější lobkovický zámek. Velkou úlohu hrála v tomto ohledu skutečnost, že se vlády nad roudnickým panstvím ujal roku 1797 Josef František Maxmilián z Lobkovic, který kromě českého cítění byl také mužem širokého kulturního rozhledu, podporoval české snahy a dával podněty k rozvoji zdejšího kulturního života.¹⁸⁸ Jeho zásluhou bylo na zámku zřízeno divadlo a ustavena tzv. knížecí harmonie, tj. orchestr složený z domácího personálu a roudnických měšťanů a učitelů. Toto těleso, v němž hlavní roli sehrávali Češi, vytvořilo platformu, z níž mohly vycházet podněty pro rozvoj národního života v regionu. Např. v roce 1805 bylo provedeno na roudnickém zámku česky nastudované zpívané oratorium Josefa Haydna *Stvoření světa*, jehož překlad provedl knížecí sekretář Jan Krutina. Zásluhou knížete, který se sám aktivně

¹⁸⁷ J. MAREK, *Česká moderní kultura*, s. 210.

¹⁸⁸ SOkA Litoměřice, fond František Kučera, č. fondu 1217, karton č. 2, František KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem 1956 (1949)*, strojopis, s. 1–2.

představení zúčastnil, byl tento text vydán ve Vídni.¹⁸⁹ Zmíněné dílo bylo předvedeno – tehdy ještě v německém originále – na roudnickém zámku již roku 1799. Podnětem k českému překladu se údajně stala tehdejší slova knížete Lobkovice: „*O kým toto řečnictví v našem českém jazyku se jedenkrát zpívá, oč by to ještě tu radost vyvýšilo*“.¹⁹⁰ O česky zpívaném představení se zmínil ve svém *Kalendáři historickém* Jan Rulík následujícími slovy: „*Množství zde vlasteneckých posluchačů rozdílného řádu, stavu a povolání shromážděných srdečně plesalo, slyševše ten mistrný zpěv v svém ušlechtilém jazyku, a kterak jeho osvícenost kníže a vývoda Roudnický sám osobu Rafaele v češtině výborně zpíval*“.¹⁹¹ Negativním rysem hudebních a divadelních zálib knížete byla jejich nákladnost, která spolu s neúspěšným podnikáním v divadelnictví vedla k značnému zadlužení, které ohrožovalo celý rodinný majetek.

Ačkoliv v námi sledovaném období let 1860–1914 nestála již otázka kulturní emancipace a s ní spojené snahy o překonání kulturní inferiority v hlavním zorném poli českých národních snah, kultura nadále zůstávala podstatnou oblastí zájmů české společnosti, v mnohém ohledu suplující funkci politiky (výrazným politikem bylo např. Národní divadlo, nedostatečnou možností politického angažmá zpočátku suplovala spolková činnost, velkým úspěchem byl vznik české univerzity roku 1882). Nutno však podotknout, že obecně kultura středoevropského prostoru byla po celou dobu 19. století úzce spojena s politikou. Skutečnost – v obecné rovině – úzkého provázání kultury a politiky dokládá mimo jiné možnost sledování problematiky *kulturní politiky* na straně jedné či *politické kultury*¹⁹² na straně druhé.¹⁹³ Kultura (nejen) v této době zrcadlila a zároveň spoluvytvářela obecný vývoj národní společnosti, byla jakýmsi seismografem celospolečenských poměrů. Nicméně také v rámci zmíněného časového úseku českých kulturních dějin můžeme pozorovat určitý postupný vývoj. Po skončení režimu reakčních padesátých let 19. století (souvisejícího s porážkou Rakouska v severní Itálii roku 1859), jenž ukončil revoluční nadšení a naděje roku 1848

¹⁸⁹ Viz A. L. KREJČÍK, *První české provedení oratoria „Stvoření“*, Hudební revue, roč. 2, 1909, č. 6, s. 313–314; TÝŽ, *První české provedení Haydnova oratoria „Stvoření“*, Hudební revue, roč. 3, 1910, č. 2, s. 77–79.

¹⁹⁰ Cit. dle tamtéž, s. 78.

¹⁹¹ Cit. dle tamtéž, s. 79.

¹⁹² Srov. např. Luboš VELEK, *The Political Culture in the Czech Lands 1848–1918*, in: *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century), Part II – 19th and 20th Centuries*. Edited by Magdalena Hułas and Jaroslav Pánek in cooperation with Roman Baron. Warsaw 2005, s. 45–70; Dušan KOVÁČ, *Nationalism and Political Culture in Austria-Hungary in the Period of Dualism*, tamtéž, s. 71–88; Janusz ŻARNOWSKI, *Considerations on the Political Culture of Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Specific Features of Epochs and Regions*, tamtéž, s. 11–25.

¹⁹³ Pod pojmem *kulturní politika* rozumíme takovou politiku české národní společnosti, jež v 19. století zakládala – z národních důvodů – české kulturní a umělecké instituce (galerie, divadla, muzea) či např. spolky podporující české menšinové školství. *Politická kultura* se naopak projevovala (a byla vštěpována) při politických rituálech a veřejných slavnostech. Můžeme ji pozorovat v chování jedinců nebo určitých skupin lidí při takovýchto událostech, v jejich politických postojích apod.

a tvrdě potlačoval nejen politické, ale také kulturní národní snahy (na rozdíl od vývoje v oblasti hospodářství), nastalo období postupně se formujícího konstitučního režimu.¹⁹⁴ Změna na poli politickém s sebou přinesla uvolnění celkové atmosféry a obecně výrazné změny v celospolečenském životě obyvatel českých zemí. Šedesátá léta byla naplněna velkými očekáváními nejen v kulturní, ale především v politické oblasti (důraz na české státoprávní požadavky) obrovským vzednutím národně kulturních a spolkových aktivit. Veškeré kulturní snahy byly vedeny ve jménu českého národa. Prvotní nadšení však bylo postupem doby stále více zkalováno neúspěchy v uskutečňování vytyčených národně politických představ v oblasti státoprávního boje, jejichž vyvrcholením bylo nepřijetí tzv. fundamentálních článků roku 1871. Deziluze české společnosti, projevující se v úpadku původních nadějí, s sebou přinášely rostoucí apatii či naopak radikalizaci nacionálních projevů. V souvislosti s dospíváním české společnosti však docházelo v oblasti umění k postupnému opouštění jednostranně národního pohledu, literáti hlásící se k okruhu tzv. lumírovců již sledovali nové evropské literární proudy, usilovali o tvorbu, jež by se mohla zařadit do celoevropského kontextu. Definitivní předěl však znamenal až již zmíněný nástup tzv. moderny v letech devadesátých, usilující o revizi dosavadních kulturních hodnot a konstruktivní kritiku společnosti. Celý tento kulturní proces je možné dokumentovat na příkladu dění a osobností spojených s regionem Podřipska, jemuž budou věnovány následující kapitoly předkládané práce.

¹⁹⁴ Autoři publikace Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK – Jan HOLZER – Jakub ŠEDO, *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno 2011, 3. vydání, v rámci klasifikace jednotlivých vývojových fází tohoto období na území habsburské monarchie a Předlitavska (z politologického úhlu pohledu) označují celkově léta 1848–1918 jako *predemokratický a raně demokratický model*, přičemž padesátá léta tvořila *tradicionalisticky zaměřené autoritářské mezidobí*. První opravdovou konstitucí byla tzv. Prosincová ústava z roku 1867 (po náběžích z let 1848–1849 a 1861), kdy došlo k uskutečnění tzv. dualismu – rozdělení monarchie na tzv. Předlitavsko (s vedoucí pozicí Rakouska; jeho součástí byly také české země) a Zalitavsko (hlavní pozice Uher).

3. KAPITOLA: Nejen za podřipskou krajinou

V létě roku 1870 se do Roudnice nad Labem přistěhoval evangelický farář Jan Karafiát, dodnes známý především jako autor pohádkových *Broučků*. Během svého ročního pobytu v tomto městě a následného krátkého působení v nedalekých Krabčicích, známém sídle evangelického sboru, poznával nejen obyvatelstvo Podřipska, ale také krajinu podřipského regionu. Po mnoha letech ve svých pamětech vzpomínal: „*V Roudnici mají dva převzácné obry, kterých jim nikdo popírati nemůže. Předně mají staroslavný Říp. To pak není pouze historickými upomínkami a starobylými pověstmi opředená hora, ke které všeska česká mládež se zvláštní úctou vzhůru hledí. To jest česká hora, která si i u silného, zralého muže dokonalou úctou vynutí. Čím lépe ji zajisté znáte, tím více si jí vážíte. Dívejte se na Říp ze kterékoli strany, vy vždy znovu žasnete. I totě šířka, a hranatost a mohutnost! Totě síla a vznešenost, před níž vy se naprosto ztrácíte! To jest obr, ano král, který bez odporu přeširokému okolí vévodí.*“¹⁹⁵ Asi ještě více než hory, fascinovaly vždy Karafiáta řeky.¹⁹⁶ „*Ten druhý pak obr, kterého v Roudnici nepopíratelně mají, jest ta jejich slavná řeka Labe, ten náš veletok, který nám jest nade všechny naše řeky a říčky a potoky a potůčky, ani těch nejmilovanějších nevyjímaje. Tu se stále mlčky valí k dalekému moři ty ohromné spousty českých vod, po všech našich krajích a údolích nasbíraných; když pak po břehu v pravé náladě chodíte, tu se vám ty němé vlny často ozvou, šeptajíce pozdrav z toho českého kraje, ze kterého která pošla.*“¹⁹⁷

Nebyla to však pouze samotná hora Říp nebo tok řeky Labe, který tehdejší, podobně jako současné návštěvníky regionu, zaujme. Také Jan Karafiát přiznával, že nejvíce na něj zapůsobil celkový pohled na širší okolí, jehož dominanty tvoří vrcholky nedalekého Českého středohoří. „*Ani mohutný Říp tenkrát tak mocně na mne nepůsobil, jako vzdálenější Milešovka a celé Středohoří, zvláště pak elegantně štíhlý a směle vystupující Hanšperk* [Házmburk – pozn. aut.]. *A když jsem chodil na procházku po hřbetě pásma na sever k Roudnici běžícího, nad starou silnicí Roudnickou, odkudž bylo vidět všechny ty pěkné hory na*

¹⁹⁵ Jan KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. III. *Na školách ještě vyšších. Doba rýnokolínská, roudnická, edinburská a čáslavská*. Praha 1922, s. 89.

¹⁹⁶ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. II. *Na školách středních a vysokých*. Praha 1921, s. 52. Při pobytu v Kolíně nad Rýnem, kde působil jako domácí učitel v rodině jednoho místního továrníka, či za svého studijního pobytu v Bonnu, byl Karafiát okouzlen vodami Rýna, nad níž dle jeho vlastních slov „*Němci krásnější řeky nemají*“. Tamtéž, s. 243 a J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. III, s. 6. Geolog Václav Cílek zmiňuje ve své práci Porýní a České středohoří jako dvě podobně působící krajiny, jež mají velmi podobnou geologickou historii (třetihorní riftové údolí doprovázené mohutnou vulkanickou činností). Srov. Václav CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2005, 2. doplněné vydání, s. 148.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 90.

*levo i na pravo, dole pak v údolí tu a tam kusy stříbrného Labe, vyjímající se jako jezera, připadal jsem si, jako bych byl zas při půvabném Rýnu, dívaje se od Bonnu na Godesberg a Drachenfels a celé Sedmihoří.*¹⁹⁸

Fascinován krásným pohledem na okolní krajinu z památného Řípu byl v pozdějších letech také historik Josef Šusta. Ten poprvé navštívil Roudnici a horu Říp jako mladý student pražské univerzity v květnu roku 1893. Bylo to v rámci výletu Historického klubu, jehož nový starosta Čeněk Zíbrt usiloval o pozvednutí jeho tehdejších spolkových aktivit. Kromě vycházek po pražských památkách se tak pořádaly také výlety, přičemž zmíněná výprava na Roudnicko byla zároveň Šustovou první návštěvou severních Čech.¹⁹⁹ O něco později navštívil stejná místa při příležitosti svých posledních studentských prázdnin, spojených s pobytem v roudnickém lobkovickém zámku, v rodině spolužáka a blízkého přítele Maxe Dvořáka, jehož otec stejného jména zde působil jako knížecí archivář. Z delších výletů do okolí utkvěla Šustovi v paměti především odpolední vycházka na Říp, jejíž atmosféra se však výrazně lišila od jeho první návštěvy této hory. Zatímco při výletu s Historickým klubem ji navštívili „za nedělního hluku poutního dne“, nyní se jednalo o klidnou procházku spojenou s důvěrným rozhovorem obou přátel. V posledních letech druhé světové války, kdy historik s perem v ruce vzpomínal na své mládí, k daným okamžikům napsal: „Na vršku nebyl nikdo, když jsme tam usedli, a v odpoledním srpnovém slunci zatopen ležel tu pod námi český kraj s modrou lemoukou zamlženého Středohoří a zlatistým pásem řeky, jeden z pohledů, které činí člověka teprve pravým podílníkem vlasti a přináší trvalý zásnub s jejím osobitým kouzlem.“²⁰⁰ Také Labe lákalo pozornost obou mladých mužů. Za občas pronikajícího zvuku sirén z kolem plovoucích lodí a hvizdů lokomotiv z nedalekého roudnického nádraží, trávili dlouhé hodiny na plovárně u Labe nebo v bažantnici za řekou.²⁰¹

Není pochyb o tom, že rodná krajina, k níž člověk získá určitý hlubší emocionální vztah (avšak někdy také krajina, k níž si tento niterný vztah vytvoří až v průběhu své cesty životem), nějakým způsobem – byť i podvědomě – ovlivňuje vnímání a osobnost každého člověka. Na významné dětské dojmy z krajiny rodného Podřipska a blízkého Českého středohoří, jež zapustily hluboké kořeny v jeho dětské duši a daly i směr budoucímu povolání, vzpomínal po řadě let malíř Otakar Nejedlý. Popsal např. dojem, který na něj učinil výhled od mělnického zámku směrem k Řípu (tento pohled zaujal již na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století Josefa Mánesa) a za ním v dálce se nalézajícím středohorským

¹⁹⁸ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. II, s. 356.

¹⁹⁹ Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II.* Praha 1963, s. 88.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 139.

²⁰¹ Tamtéž, s. 138.

vrcholům, když jako čtrnáctiletý chlapec roku 1897 navštívil město ležící na soutoku Labe a Vltavy. „*Obraz, který spatřily mé oči a dojem, který tento obraz vyvolal, byl z největších přírodních zážitků mého mládí a řadil se hned k dojmu, kterým působil na mne dříve výhled s Řípu. Vidět ohromné, bohaté lány podřípské, jednou s Řípu a po druhé s Mělníka, to jsou dojmy, potřebné k dokonalému poznání Podřípska, toť dva nesmazatelné obrazy, jimiž se zapisuje Podřípsko do paměti divákovy. Nikdy před tím nezažil jsem ničeho tak mocného, nikdy jsem neviděl něco tak úchvatného a ohromujícího, tak nenadálého, neočekávaného. Kdesi v modré dálce, jakoby do nekonečna se ztrácel obzor ploché krajiny, přerušené zvonovitým tvarem Řípu.*²⁰² Blízký vztah Nejedlého k přírodě na čtenáře promlouvá z mnoha stran vzpomínkové knížky. Podle jeho názoru „*vstupovati do přírody a rozuměti její řeči, toť právě tak, jako přibližovati se Bohu a rozmlouvati s ním. Kdykoliv jsem to v životě dovedl a učinil, vždy se mi zdálo, že jsem lepším člověkem*“.²⁰³

Líčení prvního výstupu na posvátnou horu Čech, o níž každé dítě ví, že „*na tuto horu vystoupil praotec Čech a každé dítě Podřípska hledí na horu jako na posvátnou mohylu praotce celého našeho národa*“²⁰⁴, věnoval Nejedlý několik stránek svých – literárně velmi zdařilých – paměti.²⁰⁵ Onoho překrásného jarního, slunečného dne, provázeného zpěvem skřivánek, kteří dle slov autora vždy v hojném počtu oživovali podřípskou krajinu, se budoucí malíř vydal vstříc vrcholu Řípu. Zaujalo ho, jak se mu – jako pozorovateli – v průběhu samotné cesty měnil její původní, každému známý zvonovitý tvar, takže postupně viděl již jen „*jakousi ohromnou, nepřehlednou vrstvu vystouplé země*“. Další překvapení zažil na úpatí hory, neboť zde neshledal „*ohromný prales, který trvá ještě od příchodu praotce Čecha*“, ale pouze mladé a řídké stromy. Teprve při cestě vzhůru se stával les mohutnějším. Když konečně dorazil k řípské kapliče, zatajil se mu dech úžasem: „*Byl jsem udiven velikostí světa a nesmírnou vzdáleností toho okruhu, kde se stýká nebe se zemí; vše zanikalo v mlžinách. Podivil jsem se také oné nebeské polokouli, která se klenula nad celým prostorem. A kolem dokola byla všechna země pokryta nespočtenými koberečky různých barev a tvarů, uspořádaných do zvláštního uklidňujícího souladu, zastřeného nadýchnutou clonou modravých vzdušných oparů. Tu a tam se v mlžné dálce něco zatřpytilo a ostrý paprsek světla se zabodl do oka. Neměl jsem ani zdání, kterým směrem se dívám a nedovedl jsem určit, kde leží Roudnice, neboť vše bylo tak maličké a neznámé, že když přítomní lidé ukazovali na*

²⁰² Otokar NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřípsku*. Praha 1940, s. 227. Jako malý chlapec jezdil Nejedlý každou neděli s otcem vlakem na výlety do Českého středohoří. Tamtéž, s. 41.

²⁰³ Tamtéž, s. 174.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 101.

²⁰⁵ Kapitola XIII. – „První výstup na Říp“. Tamtéž, s. 104–108.

*Roudnici, nemohl jsem tomu ani uvěřiti. [...] Tak po prvé ve svém životě viděl jsem a s vysoka přehlédl svůj podřípský kraj.*²⁰⁶ Popsaný zážitek prý zatlačil autorovy dosavadní představy o světě, změnil měřítko nazírání na všechny věci, rodný kraj se mu stal známějším a ještě milejším. V budoucnosti, kdykoliv pobýval v daleké cizině (ještě před první světovou válkou např. strávil dva roky na Cejlonu a v Indii) a zastesklo se mu po vlasti, vždy si vzpomněl na úžasný dojem, jenž v dětské mysli zanechal výstup na symbolickou horu Říp. Po letech, dva roky před svou smrtí, ji malíř ztvárnil na obraze nazvaném *Vzpomínka na Říp*, v díle působícím až magickým dojmem.²⁰⁷ Autor zde divákovi nabízí celkový pohled na horu, přičemž jako velmi působivá se jeví výrazná rudě-červená obloha s oranžovým slunečním kotoučem. Dolní třetinu plochy díla poté tvoří komplementárně působící zelená krajina s projíždějícím vlakem a listnatým lesem s vesnicí v popředí.

O zážitky z doby dětství, kdy navštěvoval s otcem nebo svými kamarády rozličné kouty podřípské krajiny, se podělil se čtenáři také o několik let starší Pavel Váša, významný jazykovědec a literární kritik, syn krabčického evangelického učitele Čenka Váši. Jako ideální výletní místo vnímal spolu s přáteli opět posvátný Říp. Váša k tomu napsal: „*Jen nás, děti, mrzelo, že výstup na horu byl tak příliš pohodlný s jediným trochu skalnatým místem, ale také bez nejmenšího nebezpečí. Příkrá místa s vysokými čedičovými skalami byla stranou cesty, kam se nesmělo, neboť celá hora byla majetkem roudnických Lobkoviců, kteří ji někdy v polovici let padesátých koupili za babku od okolních sedláků a proměnili v horské loviště, kde jednou za rok měli zajímavé hony.*“²⁰⁸ Pouze jednou se chlapci odvážili přiblížit k čedičovým sloupům, kde se nacházela skrýš za skalou v podobě oblouku. Zde se podle tradice skrývali Petrovští. „*Jistě znáte tu líbezně strašidelnou pohádku o zvířátkách a Petrovských. Nuže Petrovští měli mnoho stavů, kde se skrývali, a jedním z nich byly skály na Řípu. Také se vypravovalo, že se tam schovával loupežník Babinský*²⁰⁹, a tak jsme se s pochopitelným zájmem dívali na tvrdé lůžko pod skalní stěnou. A musím říci podle pravdy, že také s pořádným strachem, ne z Babinského ani z Petrovských, ale z lobkovického hajného, o kterém jsme věděli, že svou tlustou hůl nenosí nadarmo.“²¹⁰ Váša zmiňuje také úsměvnou historku, kdy jednoho krásného jarního nebo letního dne přijeli do Krabčic tři skotští studenti. Jejich návštěva Řípu způsobila v okolí pozdvižení: „*Zvyklí lézt po skotské Highland pohrdli*

²⁰⁶ Tamtéž, s. 106–108.

²⁰⁷ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Otakar Nejedlý: *Vzpomínka na Říp*, 1955, olej, plátno, 100 x 150 cm.

²⁰⁸ Pavel VÁŠA, *Pod Řípem. Paměti I.* Praha 1947, 4. vydání, s. 68.

²⁰⁹ Václav Babinský (1796–1879) se narodil v Litoměřicích. Po několika letech se rodina přestěhovala do vesnice Pokratice (dnes součást Litoměřic).

²¹⁰ Tamtéž.

pěšinou na Říp a k úžasu lidí pracujících na polích u Rovného se pustili přímo přes všechny skály nahoru.“²¹¹

Úvod ke kapitole vztahující se k fenoménu krajiny, který jsme věnovali vzpomínkám osobností spjatých svými životními osudy s Podřipskem, zakončíme ještě jedním osobním vyznáním. Je jím vzpomínková a zároveň historicky i literárně erudovaně zpracovaná kniha spisovatele, historika, filmového dramaturga a scénáristy Miloše V. Kratochvíla, kterou její autor chápal jako vyznání lásky k domovu.²¹² Také on se nevyhnul v úvodu práce vzpomínce na fascinaci Řípem: „*Když jsem ještě nedovedl psát, díval jsem se na Říp přesně z opačné strany.*“²¹³ *Já byl malý a Říp byl malý. Musel jsem si stoupnout na špičky, abych ho v dálce zahlédl z okna z prvního patra jednoho domu v Mlčechvostech*²¹⁴. *Nebylo z něho vidět víc než malá úseč řípského vrcholu s bílým hrotem kapličky a vypátral ho na obzoru jen ten, kdo věděl, kde ho hledat, a ještě bylo třeba, aby na kapličku svítilo slunce. A právě v Mlčechvostech na jih a v Roudnici na sever od Řípu našly svůj domov oba rody, o kterých chci vyprávět*²¹⁵. *Mé vzpomínky z dětství na Říp – jediné, které mi utkvěly v paměti – jsou stejně miniaturní jako obraz vzdáleného Řípu z mlčechvostského okna. Nemají nic společného s jeho legendární velikostí, jsou kusé a nevážné.*“²¹⁶ Podle Kratochvílova názoru je třeba pozorovat tuto horu během různých denních okamžiků a v průběhu jednotlivých ročních období, neboť pokaždé je jiná a zároveň táž. „*[...] teprve pak pochopíme mnohovýznamnost této hory, a proč položil Kosmas právě sem bájeslovný příchod „praotce Čecha“, který předurčil z temene Řípu svému lidu nový, plodonosný domov.*“²¹⁷

Autoři předchozích literárně zpracovaných vzpomínek nevědomky poukázali na širokou problematiku spojenou s fenoménem krajiny, na otázky související s vnímáním krajiny nejen jako přírodního celku, ale také s jejím symbolickým významem, na pojmy jako *vlast* či *domov*, které jsou její neodmyslitelnou součástí. Z tohoto úhlu pohledu není (nejen) Říp pouhým potenciálním cílem turistů zdolávajících rozmarné výtvořiny přírody, ale také zastávkou na cestě rozjímajících poutníků i lidí podnikajících pouze krátkou procházku

²¹¹ Tamtéž, s. 62.

²¹² Miloš V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem 1984, 2. doplněné vydání. Knihu doprovázejí ilustrace severočeského akademického malíře Václava Aloise Šrůtky.

²¹³ Autor psal tuto knihu, podobně jako některé další své práce, v domě na Hamráčku, v malé osadě náležející k obci Kyškovice nedaleko Roudnice. Zmíněnému místu věnoval knihu – M. V. KRATOCHVÍL, *Dům na slunci (Na Hamráčku)*. Praha 1988. Práce, v níž autor volně navázal na předcházející publikaci, vyšla v roce Kratochvílova úmrtí.

²¹⁴ Obec Mlčechvosty se v námi sledovaném období nacházela v blízkosti jižní hranice roudnického soudního okresu, spadala pod slánské hejtmanství.

²¹⁵ Jednalo se o rodiny Švagrovských z Roudnice a Kratochvílů z Mlčechvost a Lounek.

²¹⁶ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 9.

²¹⁷ Tamtéž, s. 12.

krajinou, kteří vnímají symbolický význam daného místa (*genius loci*), v našem případě významného místa paměti českého národa. Na zajímavou skutečnost poukázal Otakar Nejedlý, když se zmínil o zásadní změně svých dosavadních představ o světě a měřítek v souvislosti s „pohledem shůry“. Tento „úrok stranou“ – v Nejedlého případě směrem nahoru, do nového rozměru, *třetího prostoru* – je totiž v obecné rovině nezbytným předpokladem k možnosti získání „objektivního“ pohledu člověka na danou skutečnost. Změna učiněná v nazírání na okolní svět a především na sebe sama následně přináší a odkrývá nové, dosud netušené prostory a možnosti.

Krajina je pojmem velmi komplexním. *Realita* (to, v čem žijeme) *krajiny* se neustále proměňuje (jedná se tedy o proces), vzniká interakcí reálného, imaginárního a symbolického světa. V této souvislosti se před námi objevují pojmy *krajina reálná* (tj. přírodní prostředí bez zásahu člověka – ve skutečnosti však již nejen v našem geografickém prostoru de facto neexistují místa nezasažená lidskou činností) a *krajina kulturní* (krajina vytvářená člověkem fyzickou prací i prostřednictvím symbolů za účelem přežití a žití, přičemž představu tohoto úkonu umožňuje imaginace).²¹⁸

Vztahem člověka ke krajině a reflexí těchto vztahů ve společnosti (sociální zkušenost s krajinou) se zabývá sociologie krajiny, která není zřetelně ohraničenou vědní disciplínou, ale spíše průnikem celé řady příbuzných disciplín.²¹⁹ Do zorného úhlu pohledu se jí dostávají tři systémy: SPOLEČNOST – KRAJINA – KULTURA. Všechny jsou zachyceny v síti vztahů, „kde jednotlivé uzly mohou být průsečíkem buď všech tří systémů, nebo jen dvou, anebo navazují jen na stejný druh sociálních, kulturních nebo přírodních vláken“.²²⁰ Je to právě tato síť vztahů (někdy bývá krajina, jež je ze své podstaty dynamickou veličinou, vnímána jako neuronová síť), jež udržuje jednotlivé systémy pohromadě. Při zničení jedné ze sítí dochází k narušení celého komplexního systému. De facto se jedná o rozvinutí koncepce kulturní krajiny, s níž přišel americký geograf Carl Ortwin Sauer (1889–1975). Dle jeho

²¹⁸ V literatuře se často objevuje bipolární vymezení celé problematiky v pojmech příroda – kultura. Např. podle Simona Schamy jsou krajiny na prvním místě kulturním a nikoliv přírodním jevem. Jedná se o „*konstrukty imaginace projektované do dřeva, vody a kamene*“. Srov. S. SCHAMA, *Krajina a paměť*, s. 65. K otázce vzájemného vztahu kultury a přírody *Člověk a příroda v novodobé české kultuře*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986, Praha 1989. K vývoji kulturní krajiny Jiří SÁDLO a kol., *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha 2008, 3. upravené vydání.

²¹⁹ Srov. Miloslav LAPKA, *Úvod do sociologie krajiny*. Praha 2008. Obecná definice sociologie krajiny (*landscape sociology*) vychází z definice ekologie, tj. vztahu organismu ke komplexu prostředí, v němž žije a také k ostatním organismům (v případě této vědní disciplíny jsou dané systémy konkretizovány na sociální, kulturní a ekonomické prostředí společnosti a také na přírodní a lidmi přetvořené antropogenní prostředí krajiny). Tamtéž, s. 5.

²²⁰ Tamtéž, s. 15. Předmětem jejího studia je proces, jakým se „*přírodní stává součástí sociálního z časového, prostorového a funkčního hlediska, stejně jako naopak, jak se sociální stává součástí přírodního*“.

definice je kulturní krajina utvářená z přírodní krajiny kulturní skupinou. Příroda je tedy médium a kultura činný agens. Jejich vzájemnou interakcí vzniká kulturní krajina. Ta je ve skutečnosti neustále přepisovaným médiem.

Krajina, jíž Jiří Sádlo chápe jako interpretovaný text²²¹, se od devadesátých let 20. století stala – v souvislosti s jejími velkými změnami i ekologickými hrozbami – jedním z frekventovaných pojmů nejen přírodních, ale i některých humanitních věd. Miloslav Lapka upozorňuje na to, že cílem sociologie krajiny by mělo být mimo jiné ukázat, že sociální skutečnost je také součástí dalších systémů – krajiny a jejího odrazu v sociální realitě a jim nadřazených systémů přírody a společnosti, a také jejich vzájemné interakce, jíž je kultura.²²² Prostředí je fyzickou realitou a zároveň sociální konstrukcí. Ve skutečnosti jde v případě termínu krajina o více než sdílení individuálních zážitků v konkrétní krajině, jedná se o sdílení kulturního dědictví pojmu v té souvislosti, v jaké se vyvíjel v západním civilizačním okruhu od malířství až po moderní turistiku.²²³ Síla tohoto pojmu je silou smyslového a kulturního sdílení tohoto termínu, ne silou logickou. Jak napsal Miroslav Petříček, krajinu čteme cestou, resp. chůze je mlčenlivým rozhovorem s krajinou. „*Možná je krajina produktem geologických procesů, ale její geologie je vždy již geologie vnímaná a vlastně čtená chodcem anebo poutníkem. I ona nejabstraktnější podoba krajiny, kterou je každá mapa, jasně dokládá tuto zvláštní spjatost chůze a terénu, putování a krajiny, spjatost, která je však obsažena v samém slově cesta.*“²²⁴ V běžné praxi krajinou většinou označujeme určité ohraničené území, přírodní scenérii nebo v nejužším slova smyslu malbu, tj. zobrazení krajiny v umění. Ze všech uvedených informací je zřejmé, že exaktní vědecká definice tohoto širokého pojmu je více než problematická. Lapka navrhuje používání termínu *krajinné prostředí*, a to za účelem

²²¹ Viz Jiří SÁDLO, *Krajina jako interpretovaný text*, in: Archeologie a krajinná ekologie. Uspořádali Jaromír Beneš a Vladimír Brůna. Most 1994, s. 47–54. Čtenářem krajiny je dle Sádla nejen člověk, ale také každá její složka. Všechny složky krajiny (včetně člověka) poté uskutečňují svojí existenci zároveň tři věci: krajinu fyzicky spoluvytváří, krajinu registrují (čtou) a krajinu přetváří. Autor tuto tezi vyjadřuje následující metaforou: „*Je-li krajina knihou, jsme my spolu se všemi dalšími složkami krajiny čtenáři této knihy, ale zároveň jejími aktivními tvůrci, a rovněž písmenky nebo částmi textu této knihy.*“ Tamtéž, s. 48.

²²² M. LAPKA, *Úvod do sociologie krajiny*, s. 17–18. Krajina vstupuje do sociálního světa minimálně ve čtyřech podobách: 1.) jako objektivní realita, jež ztělesňuje přírodní vztahy a procesy, funkce a struktury (tzv. *evolučně ekologická paměť krajiny*), 2.) jako objektivní realita, jež ztělesňuje kulturní krajinu, tzn. fyzické promíchání přírodních a antropogenních struktur, funkcí a vztahů (tzv. *kulturní paměť krajiny*), 3.) jako „objektivně“ daná sociální konstrukce včetně kulturních institucí chránících tuto podobu (tzv. *sociální paměť krajiny*), 4.) jako otevřený prostor pro individuální interakce člověk – příroda (tzv. *každodenní paměť krajiny*).

²²³ Tamtéž, s. 41.

²²⁴ Miroslav PETŘÍČEK, *Krajina a chůze*, in: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005, s. 18–19. Na předsádce této publikace se uvádí, že práce a s ní spojená výstava jsou poctou „*nádherným horám a kopcům severních Čech, českému romantickému básníkovi K. H. Máchovi a německému malíři Casparu Davidu Friedrichovi, těmto umělcům – poutníkům, kteří významně přispěli k empatickému vnímání krajiny.*“

pojmenování sociálního a přírodního systému v konkrétním místě a čase na makroúrovni kulturní krajiny.²²⁵ Tento termín odkazuje k reálnému území, avšak zároveň se vyhýbá obecnému pojmu krajina, který je často chápán pouze ve svých biologických, ekologických či geografických vrstvách. Je navíc více konkrétní než termín životní prostředí a obsahuje propojení přírodního (geologického, biologického, ekologického aj.) a sociálního (kulturního, ekonomického aj.) systému na konkrétním místě a v konkrétním čase.

Zaměřme nyní pozornost na etymologii pojmu krajina. Tento termín pochází z holandského výrazu *landschap* (*land* = země, půda + *schap* = loď). Dnes používaný anglický termín *landscape* vznikl jako převzatý, původně malířský termín holandské krajinářské školy období 16. století, znamenající obraz vykreslující scénérii země. Toto slovo se v současnosti vyskytuje v mnoha složeninách – např. *moonscape* (měsíční krajina), *soundscape* (krajina zvuku – tekoucí voda, v japonských zahradách) atd.²²⁶ Pokud nahlédneme do Machkova *Etymologického slovníku jazyka českého*, zjistíme, že v českém jazyce souvisí pojem krajina s praslovanským termínem kraj (odvozeném od pojmu krojiti) ve významech lemu, obruby či vzdáleného okrsku, jenž byl zároveň nějakým způsobem odlišný a charakterizovaný jako jistý celek.²²⁷ Slovo krajina můžeme objevit již v nejstarších staročeských památkách z doby 14. století. U Jihoslovanů označovalo zemi na kraji čili na pomezí.²²⁸ Ve svaté říši římské národa německého byla krajina vztahována k vládě (v tomto významu je pojem doložen pro období od 14. století do zániku říše v roce 1806).²²⁹ Také český pojem vlast označoval původně to, čemu se vládne, oblast okolo hradu, která je pod mocí hradního pána. Odtud pochází výraz domov(ina) v užším smyslu slova nebo společná země – otčina, patria.²³⁰

V souvislosti s vnímáním krajiny, chápané v komplexním slova smyslu, se v literatuře objevuje kromě pojmu *landscape* (skutečná, fyzická krajina) také výraz *inscape* (ve smyslu jakési krajiny vnitřní, krajiny duše, obrazu krajiny, ježž má člověk ve své vlastní mysli).²³¹ Zmíněnou problematikou se nechal inspirovat geolog a autor celé řady v mnoha ohledech

²²⁵ M. LAPKA, *Úvod do sociologie krajiny*, s. 19.

²²⁶ Tamtéž, s. 41–42.

²²⁷ Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968, 2. opravené a doplněné vydání, s. 288 (heslo „kraj“).

²²⁸ Heslo *krajina*, in: Ottův slovník naučný, sv. XV. Praha 1900, s. 22.

²²⁹ Podrobněji k používání pojmu krajina v německé jazykové oblasti a především obecně k problematice krajiny v jejím širokém pojetí viz *Enzyklopädie der Neuzeit*, Bd. 7, Hrsg. von Friedrich Jaeger, Stuttgart – Weimar 2008. Srov. hesla „Landschaft“ (s. 542–550) a „Landschaftsbild“ (s. 550–558).

²³⁰ V. MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, heslo „vlast“, s. 695–696.

²³¹ Přednášky na téma týkající se problematiky *inscape* (již dříve používaný výraz) a *landscape* zahájil na počátku sedmdesátých let 20. století na Torontské univerzitě v Kanadě francouzsko-kanadský botanik, geograf a ekolog Pierre Dansereau.

podnětných prací Václav Cílek, který ve své knize *Krajiny vnitřní a vnější* předkládá čtenářům v souboru šestnácti kapitol eseje a články věnované z poloviny každému z obou okruhů.²³² Mimo jiné podotýká, že podobně, jako působí v krajině vnější síly, také ve vnitřním prostoru nalézáme sílu, díky níž se podoba vnější krajiny vtiskává do podoby duše. Ve skutečnosti existuje jistá vzájemná propojenost mezi krajinou a člověkem. Člověk od pradávna přetváří krajinu k obrazu svému, avšak zároveň tato krajina vždy nějakým způsobem ovlivňuje a dotváří samotného člověka. Krajina má tak nepopíratelně i své duchovní rozměry.

Jak upozornil historik umění Ernst Gombrich, byli to právě holandské malíři 16. století, kteří nás naučili „vidět“ krajinu, vnímat malebnost v prosté scénérii.²³³ Hana Librova poukazuje v této souvislosti na fakt, že percepce krajiny probíhá jednak senzoricke cestou – člověk vnímá své okolí smysly a smyslovou zkušeností, jednak je lidské vnímání podmíněno sociální zkušeností, kulturními vzorci, jež jsou dány sociálně.²³⁴ Při vytváření pozitivních přístupů k přírodě nejčastěji působí nejprve složka citová (měla za následek uznání přírody jako estetické a morální hodnoty) a teprve následně úvaha rozumová (té se používalo především k využití přírody).²³⁵ Lásky ke krajině – v daném případě se jedná o opticky vymezený celek přírody – je jevem sociálním, uvědomělá percepce krajiny je výsadou člověka (mohla se však objevit až v době, kdy se lidé vymanili z naprosté existenční vázanosti na přírodu). Předkové dnešních lidí se přizpůsobovali svému prostředí mimo jiné svým vnímáním. „*Prostředí lesostepí, v němž se po tisíciletí pohybovali naši předkové, nacházející tam potravu a relativní bezpečí, zanechalo pravděpodobně v naší druhové paměti hluboké stopy, které jsou dědičně zafixovány a které dědíme podnes. Vytvořila se tak víceméně stálá, celému druhu vlastní potřeba pobývat ve volné krajině, především v krajině lesostepního typu.*“²³⁶ Podle antropologů můžeme díky této skutečnosti vysvětlit některé z aspektů vztahu dnešního člověka ke krajině. Jedná se např. o preferenci volné, mírně zvlněné krajiny s vodními toky, roztroušenými stromy, jejíž atmosféru doplňuje zpěv ptáků. Podstatné je, že se jedná o bezpečné místo, jež nám dodává pocit jistoty, místo s výhledem do krajiny, na okraji lesa či se skálou za zády.

²³² Srov. Václav CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější*. Hlavním motivem knihy je podle autora nutnost chránit krajinu kvůli ní samé i kvůli sobě a vlastní duši. Na úspěšnou knihu navázal Cílek volným pokračováním v publikaci V. CÍLEK, *Makom. Kniha míst*. Praha 2007, 2. doplněné vydání.

²³³ Srov. Ernst Hans GOMBRICH, *Příběh umění*. Praha 1992, s. 342.

²³⁴ H. LIBROVÁ, *Antropologická a sociální dimenze v percepci krajiny*, in: *Člověk a příroda v novodobé české kultuře*, s. 30.

²³⁵ H. LIBROVÁ, *Láska ke krajině?* Brno 1988, s. 17.

²³⁶ Tamtéž, s. 19.

Přesto se v českém výtvarném umění objevovala až do počátku 19. století krajina především v podobě „pozadí“ příběhů s náboženskou či mytologickou tematikou. Až na několik výjimek nenalezneme v malbách předcházejících dvou staletí krajinu bez lidské figury. Teprve 19. století s sebou přineslo v očích malířů mimořádný zájem o krajinu (v analogii s literaturou a hudbou), toto období bylo často nazývané *stoletím krajinomalby*.²³⁷ Hodnoty krajiny tedy nejprve začínali objevovat umělci a poté také přírodovědci zkoumající a popisující její jednotlivé části (což je charakteristický rys přístupu lidí západního civilizačního okruhu). Zásadní úlohu ve změně nazírání na krajinu hrál nastupující romantismus (pohled nejen umělců však ovlivnila ještě před obdobím romantismu, v polovině 18. století publikovaná *teorie vznešena a krásna* anglického autora Edmunda Burkea)²³⁸ a obecná proměna krajiny a celospolečenského paradigmatu v souvislosti s důsledky expandující průmyslové revoluce. Lidé tehdejší doby, přicházející z venkova do rychle rostoucích měst, začali pociťovat nedostatek přírodní krajiny ve svém okolí, což je zásadní podmínka vytvářející potřebu člověka k pobývání v krajině.

O zásadním významu romantismu v souvislosti s vytvořením estetického vnímání²³⁹ (nahrazujícího dřívější pocit posvátnosti) a emocionálního vztahu evropského člověka ke krajině není pochyb (nutno však podotknout, že poprvé se setkáváme s určitými příznaky ocenění krajiny již v helénistickém období řecké kultury a později v Římě doby císařství, tj. v období upadajícího politického, hospodářského i veřejného života, a zároveň v situaci výrazné urbanizace)²⁴⁰. Romantismus také „objevil chůzi a putování jako kulturní akt a z procházky do přírody učinil umělecky atraktivní a zároveň hluboce filozoficky reflexivní záležitost“.²⁴¹ K bytostným poutníkům – chodcům období romantismu – patřil v českém prostředí Karel Hynek Mácha. Básníková četná putování českou krajinou ovlivnila tematiku i

²³⁷ K vývoji pojetí krajiny ve výtvarném umění viz Naděžda BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Krajina v českém umění 17. – 20. století*. Průvodce stálou expozicí Národní galerie v Praze v paláci Kinských. Praha 2005.

²³⁸ Srov. Umberto ECO (ed.), *Dějiny krásy*, Praha 2005, s. 290–293. Burke vydal práci s názvem *Filozofické zkoumání vznešena a krásna* poprvé roku 1756. Výraz *estetika* (věda o krásnu) v moderním slova smyslu použil jako první Alexander C. Baumgarten v polovině 18. století. Termín je odvozen z řeckého slova *aisthesis*, tj. pocit nebo vnímání.

²³⁹ Otázkám estetiky přírody (myšlení některých českých estetiků a přírodovědců zabývajících se estetickými jevy) věnuje pozornost práce Karel STIBRAL – Ondřej DADEJÍK – Vlastimil ZUSKA, *Česká estetika přírody ve střeoevropském kontextu*. Praha 2009.

²⁴⁰ Útočištěm člověka daného období se stala idealizovaná krajina Arkádie (některé její prvky ztvárňují biologický archetyp vztahu ke krajině), jež byla zároveň prvním evropským konzistentním zobrazením krajiny. Literární tehdejší doby se zabývali především politicky neutrálními tématy, svůj zájem obraceli k subjektivním stavům, na vzestupu byl individualismus (Librová označuje zaujetí člověka zjevem přírody *ditětem individualismu a subjektivismu*). Vizi Arkádie poté převzala renesance, na jejíchž základech vznikl typ tzv. *ideální krajiny*, která hrála zásadní úlohu v kulturních představách o krajině až do 19. století. Viz H. LIBROVÁ, *Láska ke krajině?*, s. 29–33.

²⁴¹ Viz J. ZEMÁNEK, *O spojování země s nebem*, in: J. Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe*, s. 23.

poetiku jeho tvorby vyjadřující touhu po jednotě člověka a přírody. Máchovým předchůdcem byl preromantický básník Milota Zdirad Polák, který v roce 1819 publikoval práci s názvem *Vznešenost přirozenosti*, první české původní dílo, které oslavovalo krásy krajiny a její pozitivní účinek na člověka. Zatímco romantismus zastával negativní vztah k městu, naopak pozitivně pohlížel na venkov. S tím souvisí také *kult selství*, jenž je typický např. pro české prostředí. Venkovský lid byl postaven na piedestal národního obrození, ačkoliv nebyl zpočátku vůdčí silou a v prvních dvou fázích českého národního hnutí jej nebylo ani možné plně integrovat do tohoto hnutí. Zároveň venkované nemohli plně ocenit estetické krásy krajiny, neboť nebyli tak jako obyvatelé měst vystaveni pocitu „ztráty“ přírody a venkovského prostředí, které bylo lidem z venkova navíc místem každodenní práce a snahy o obživu. Venkovská tematika se také stala výrazným rysem české kultury 19. století, a to nejen v literatuře, ale též v hudbě a výtvarném umění. Krásy české krajiny byly navíc představiteli národního hnutí využívány jako argument pro významné předurčení českého národa, krajina byla chápána jako symbol vlasti. Příroda samotná se stala součástí národně identifikačního dědictví, přičemž na definování národní sebeidentifikace s krajinou se významným způsobem podílela krajinomalba.²⁴²

Nejen v českém prostředí se postupem doby začaly objevovat tendence po zušlechtování a ochraně přírodních krás krajiny ohrožovaných lidskou činností. Tyto aktivity také bývaly vnímány v úzké souvislosti s národními otázkami. Zatímco první opatření za účelem ochrany přírody na přelomu 18. a 19. století vycházela většinou ze šlechtického, popř. církevního prostředí, na konci 19. století se v těchto otázkách angažovaly především kruhy měšťanské. Prvními organizacemi založenými ve Francii a Německu za účelem ochrany přírody na národní úrovni byly *Société pour la Protection des Paysages de France* (založena v Paříži roku 1901) a *Bund Heimatschutz* (založen v Drážďanech v roce 1904).²⁴³ Obě jednoty se považovaly za sesterské organizace a své zkušenosti vzájemně konzultovaly na prvním Mezinárodním kongresu pro ochranu krajiny uspořádaném v Paříži roku 1909. Vedle těchto odborných a profesionálních svazů představovaly druhou institucionální bázi ochrany přírody tzv. okrašlovací spolky, v českém prostředí velmi rozšířené. V Roudnici nad Labem byl okrašlovací spolek²⁴⁴ založen roku 1885 (později se sdružil s ostatními do Svazu

²⁴² Karel STIBRAL – Ondřej DADEJÍK – Vlastimil ZUSKA, *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*, s. 42.

²⁴³ Danny TROM, *Natur und nationale Identität. Der Streit um den Schutz der „Natur“ um die Jahrhundertwende in Deutschland und Frankreich*, in: *Nation und Emotion*, s. 147–167.

²⁴⁴ V SOKA Litoměřice se nacházejí materiály tohoto spolku v rozsahu 1 kartonu a to pouze k období 1920–1941. SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), Okrašlovací spolek v Roudnici n. L. 1920–1941, č. fondu 1082, karton č. 7.

okrašlovacích spolků, založenému roku 1904), přestože výzva k jeho ustanovení byla otisknuta v roudnickém Podřipanu již v roce 1871.²⁴⁵ Ke spolku se přihlásilo 245 členů, z čehož bylo 15 zakládajících a 230 přispívajících. Jeho protektorem byl zvolen kníže Mořic z Lobkovic, který tento post s radostí přijal. Mezi hlavní náplň činnosti roudnického okrašlovacího spolku patřila výsadba květin a stromů ve městě i jeho okolí, úprava cest, zřizování chodníků, laviček apod. K vysazování stromů vyzýval již cirkulář okresního hejtmanství z listopadu roku 1885, který mimo jiné upozorňoval, že ve „*srovnání s okresem libochovickým a litoměřickým jest roudnický okres 'téměř prázden všeho stromoví a tím i ptactva'*.“ V tomto dokumentu úřední provenience se však objevuje naděje, že „*celý okres se zastkví v hávu kypré zeleně a bude útlukem tisícerych ptáků zpěvných, hmyzem stromoví ovocného se živících*“.²⁴⁶ Dle autora textu oběžníku navíc láska k vysazování stromoví, ovocných sadů i pěstování zahradnictví také zušlechťuje lidskou mysl.

Přestože tehdejšímu rozšířenému úsilí o vysazování stromů nemůžeme na první pohled vytknout nic špatného, současní ekologové mohou být v mnoha případech jiného názoru – především pokud se jedná o tehdejší vysazování lesních monokultur či okrasných dřevin do lesů. Říp byl např. až do sedmdesátých let 19. století zcela odlesněn.²⁴⁷ Od té doby se zde nachází kromě skalní stepi nově také les tvořený ovšem celou řadou zcela uměle zde vysázených dřevin.²⁴⁸

K hlavním objektům zájmu romantiků patřily z přírodních krás především hory²⁴⁹, které „*se pro romantického poutníka – umělce stávají místy i symboly pozdvižení ducha, kde se může otevřít prožitku posvátna nebo transcendence*“²⁵⁰. Důležitou úlohu zde hrál tehdy módní zájem o kulturu Dálného východu, kde právě hory zaujímaly významné postavení nejen v umění, ale také v lidském životě. Setkáváme se zde však s diametrálně odlišným přístupem východní a západní tradice k horám. Zatímco východní filozofie klade na těchto místech důraz na rozjímání, meditace a transcendentální prožitek jedince, lidé západního

²⁴⁵ K tomu podrobněji viz Karel TRUMM, *Vznik okrašlovacího spolku v Roudnici n. Labem*, Krása našeho domova, roč. 27, 1935, č. 4, s. 49.

²⁴⁶ Cit. dle tamtéž, s. 51.

²⁴⁷ K tomu podrobněji Nina MILOTOVÁ, *Háje a lesy v krajině Podřipska 2. poloviny „dlouhého“ 19. století*. Kapitola v kolektivní monografii Václav Matoušek – Tereza Blažková (eds.), *Les a industrializace*. Praha, Togga 2015, s. 181–194. Přípravováno do tisku.

²⁴⁸ Většinou bývá za přelomový označován rok 1875, kdy kníže Mořic z Lobkovic vyhověl žádosti roudnického Hospodářského spolku o zalesnění Řípu. František A. Novák však uvádí, že k podstatné změně došlo až roku 1882, kdy teprve začalo plánované osazování hory dřevinami. Zalesňování Řípu prý trvalo (s obrovskými finančními náklady) čtrnáct let. Viz František A. NOVÁK, *Ochrana květeny roudnického okresu*, Krása našeho domova, roč. 27, 1935, č. 4, s. 55.

²⁴⁹ Ve středověku naopak vnímané se strachem (křesťanství situovalo boha na výšinu, přičemž zároveň před ním projevovalo obavy) podobně jako neprostupné lesy, skrývající celou řadu nebezpečí. Zajímavé je, že z krajinných prvků pronikal do výtvarného umění nejdříve *strom* (náboženský symbol).

²⁵⁰ J. ZEMÁNEK, *O spojování země s nebem*, s. 26.

civilizačního okruhu často vnímají hory – v návaznosti na již zmíněnou tradici usilující o ovládnání přírody – jako objekty hodné *zdoání* či *pokoření*. Postupem času se tedy hory stávaly cílem rozšiřujícího se spektra zájemců. Z původního putování jedinců za účelem rozjímání a vnímání přírodních krás se hory stávaly cílem výletů skupin vlastenců a také novodobých turistů²⁵¹.

Turistika, již Rupert Sheldrake chápe jako „*zesvětštěnou a podvědomou formu poutnictví*“²⁵², začala v Čechách získávat svoji institucionalizovanou podobu nejprve v německém prostředí (od šedesátých let 19. století). V prostředí českém byla turistika pěstována nejprve v rámci pražského Sokola (založen roku 1862) – cílem prvního výletu téhož roku se stal posvátný Říp. První turistický spolek, jímž byla Pohorská jednota Radhošť ve Frenštátu pod Radhoštěm, byl však založen až roku 1884 (nutno podotknout, že od samého počátku zakládání turistických spolků zde hrála významnou roli nacionální rivalita – konkrétně v případě Pohorské jednoty Radhošť bylo jejím cílem zabránit německému spolku Beskidenverein „ovládnout“ Moravskoslezské Beskydy). O čtyři roky později byl v Praze ustanoven Klub českých turistů, který v následujících letech sdružoval turistické spolky různých měst. Jedním z jeho odborů se stal také roudnický turistický spolek, založený v roce 1894. Ten věnoval největší péči – vedle výletů a přednášek – vždy hoře Říp.²⁵³ Na přání odboru nechal majitel hory kníže Ferdinand Lobkovic na jejím vrcholu postavit turistickou chatu (1910). Můžeme tedy konstatovat, že ve druhé polovině 19. století mohl být Říp jak zastávkou na cestě rozjímajících poutníků, vnímajících symbolický význam místa, jeho *genius loci*, tak cílem turistů zdolávajících tento rozmarný výtvar přírody. Ve stejném období se v evropském prostředí setkáváme také již s prvními horolezeckými kluby – roku 1857 byl založen první horolezecký spolek, britský Alpský klub, a o pět let později rakouský Alpský spolek.

Alpy také byly ideálem (nejen) umělců období romantismu. V Čechách navštěvovali zájemci o nová dobrodružství pohraniční hory (především Krkonoše) a také kopce Českého středohoří, jenž zapadaly do romantických představ ideální krajiny. K návštěvníkům krajiny Českého středohoří patřil např. vůdčí malíř německého romantismu Caspar David Friedrich,

²⁵¹ K tomu srov. Jan NOVOTNÝ, *Počátky české turistiky jako způsobu poznávání přírody a jejich odraz v kultuře 19. století*, in: Člověk a příroda v novodobé české kultuře, s. 90–93. Autor upozorňuje na tehdejší význam poznávání krajinných krás vlasti za účelem upevnování vlastenectví a národního vědomí.

²⁵² Rupert SHELDRAKE, *Tao přírody. Znovuzrození posvátnosti přírody ve vědě*. Bratislava 1994, s. 169. Autor spatřuje rozdíl mezi poutníkem a turistou v tom, že zatímco „*poutníci navštěvují svaté místo v nábožné úctě, turisté je navštěvují víceméně jako nezaujatí pozorovatelé. Poutníci se podílejí na posvátných kvalitách místa a na nábožném obřadu s místem spojeném, turisté ale ne. Poutníci moc posvátného místa posilují, turisté ji vysávají.*“

²⁵³ Miloslav BROFT, *Turistika na Podřipsku*, in: Podřipsko – celkový obraz kraje. Roudnice 1940, s. 65.

jenž strávil velkou část svého života v nedalekých Drážďanech. Dle umělcova názoru nemá malíř malovat pouze to, co vidí kolem sebe, ale též to, co vidí sám v sobě. V jeho obrazech snažících se o vystižení ducha přírody, se podobně jako v dílech ostatních malířů období romantismu, objevuje poutník rozjímající v krajině.²⁵⁴ Zvoncovitý tvar Řípu, nalézající se uprostřed rozlehlé roviny, však do představ romantiků nezapadal. Tato krajina se stala symbolem a zosobněním typické české krajiny (harmonická krajina, zemědělská a mírně kopcovitá), české vlasti až později, v průběhu druhé poloviny 19. století. Další z velkých poutníků krajinou mezi umělci – Josef Mánes – již byl na počátku šedesátých let fascinován krásami podřípské krajiny i majestátního Řípu.²⁵⁵

Jestliže se zaměříme na geologický původ zmíněné hory, jejíž tvar nápadně připomíná tzv. Gaussovu křivku znázorňující základní rozložení pravděpodobnosti²⁵⁶, zjistíme, že Říp má stejný geologický původ jako na první pohled zcela odlišné kužely Českého středohoří.²⁵⁷ Čedičový Říp (455 m n. m.), jenž tvoří dominantu širokého okolí, je z geologického hlediska vulkanickým třetihorním tělesem (vývojově souvisí s Českým středohořím vzdáleným asi 25–30 km)²⁵⁸, se nachází v rovině tvořené především křídovými usazeninami. Říp i kopce Českého středohoří se liší od okolní zemědělské krajiny podložím, rostlinstvem i podnebím. Tvar Řípu se díky přírodním procesům (především erozi) a také mnohasetleté lidské činnosti²⁵⁹ postupem času mění (část svých úbočí např. hora ztratila v polovině 19. století

²⁵⁴ Německý historik umění Karl-Ludwig Hoch poukázal na to, že symbolické pojetí obrazu s motivem osamocené hory v díle Caspara Davida Friedricha vykrystalizovalo na obrazech severočeské krajiny, mimo jiné Českého středohoří. Friedrich ztvárnil ve své tvorbě všechny významné hory severních Čech. J. ZEMÁNEK, *O spojování země s nebem*, s. 26. Dodejme, že turistické hnutí, u jehož počátků romantismus stál, se nejdříve objevilo a rozvíjelo v německo-jazyčném prostředí. Oblast Českého středohoří byla v 19. století obydlena převážně německým obyvatelstvem.

²⁵⁵ K rozličným podobám putování na tuto horu ve sledovaném období N. MILOTOVÁ, *Vzhůru na Říp! Různé podoby putování na posvátnou horu Čech ve 2. polovině 19. století*. Východočeský sborník historický 23, 2013, s. 277–306. Dále také N. MILOTOVÁ, *Říp. Mytická hora v českých dějinách 19. a 20. století*. Přednáška pořádaná Maticí českou, sekci společnosti Národního muzea. Nová budova Národního muzea, 24. října 2013. Nепublikováno.

²⁵⁶ Karl Friedrich Gauss (1777–1855) patřil k největším matematikům všech dob. Vynalezl hlavní koncept moderní teorie pravděpodobnosti a statistiky, kdy se náhodné odchylky rozkládají kolem střední hodnoty, a to na křivce zvonového tvaru.

²⁵⁷ Ke geologické povaze Řípu viz Vladimír HAVRDA, *Říp a Podřípsko*, in: Litoměřicko, 1966, s. 50–58; dále např. článek zabývající se charakterem vulkanických projevů na Řípu – Jaromír ULRYCH, *Říp, bájná hora předků a soudobá geologie*, Vesmír, roč. 79, 2000, č. 1, s. 33–36; V. CÍLEK, *Ostrovni hora Říp. Když má Říp čepici, bude pršet*, tamtéž, s. 36–37; k přírodním poměrům na Řípu srov. Jiří SÁDLO, *Zapalte ho – ať hoří! Příroda na Řípu a co s ní dál dělat*, tamtéž, s. 37–41. Většinu vegetace dnešního Řípu tvoří smíšený les, který je však až relativně nedávnou záležitostí. Z biologického hlediska jsou však významná nelesní společenstva slunných a strmých jižních svahů. Autor poukazuje na to, že step zde pravděpodobně přetrvávala jen díky člověku (po staletí se zde pásla stáda koz).

²⁵⁸ Většina kopců Českého středohoří jsou různě zduřelé přírodní kanály původních sopek vypreparované z okolních sedimentů (vlastní sopky se nalézaly o několik set metrů výše, postupně je odnesla voda). Viz V. CÍLEK, *Ostrovni hora Říp*, s. 36.

²⁵⁹ O změnách krajiny zapříčiněných lidskou činností a ztrátě geodiverzity podrobněji V. CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější*, s. 24–33.

v souvislosti se stavbou železnice Praha – Podmokly (Děčín) – Drážďany, při níž se používalo šterku z Řípu). Řipský čedič obsahuje určité procento magnetitu, takže strelka kompasu v jeho blízkosti selhává. Okolní úrodná krajina je již od neolitu člověkem intenzivně zemědělsky obdělávána (původní krajinnou formací zde byla lesostep s úrodnou půdou), takže přirozený původní ráz krajiny byl zcela pozměněn.

V blízkosti Řípu vytvářejí tři velké řeky LABE – VLTAVA – OHŘE hydrografický střed Čech (na soutoku Labe a Vltavy se nachází Mělník, dále po proudu na soutoku Labe a Ohře město Litoměřice). Na úpatí samotného Řípu vyvěrají menší prameny puklinových vod, kterým byla v minulosti přičítána léčebná moc, a také podle lidového podání se u pramene nad samotou Na ovčíně u Mnetěše zastavil praotec Čech. Hora a její okolí jsou odvodňovány do řeky Ohře (prostřednictvím potoka Čepel, který pramení na jižním úpatí u Vodochod a Mnetěše a do Ohře ústí v Doksanech). Zajímavá je také otázka podnebí podřípské krajiny. Od pradávných dob prý lidé sledovali Říp kvůli předpovědi počasí a vzniklo tak následující rčení: „*Má-li Říp čepičku (je-li totiž pokryt mraky), přitáhni si čepici, neboť bude pršet; nemá-li čepice (není-li zachmuřen), nepotřebuješ čepice, bude hezky.*“²⁶⁰ O počasí se zmiňuje také první autor publikace věnované Řípu Jan Valerián Jirsík (1798–1883). Jirsík uvádí, že „*hora ta také povětrí rozděljuje. A často oblaka a mračna na sebe přitahuje. Obyčejně přicházejí sem oblakové a všeka mračna od západní strany z rudních hor; vrazivše na Klepý (Hasenberg)*²⁶¹ *dostanou severovýchodní tah ku Želči, odkud teprv nahoru podél Labe táhnou. Častěji bývají ale na své cestě od Řípu buď z částky, aneb docela přitaženy, kolem kterého oblouk udělavše, dáleji pak beze vsí překážky k severovýchodní straně táhnou*“.²⁶²

Mytický Říp byl od úsvitu našich dějin posvátným místem, důležitým místem paměti.²⁶³ Tzv. místa paměti (*lieux de mémoire, Erinnerungsorte*), tj. významná místa plnící funkci památného prostoru, ve kterém se upevňuje kolektivní paměť, se dostávají do centra pozornosti kulturních historiků, antropologů a sociologů již delší dobu.²⁶⁴ Teorii tzv.

²⁶⁰ Václav KOTRCH, *Říp. Jeho památosti a vyhlídka*. Praha 1898, s. 6.

²⁶¹ Myšlen čedičový vrch Klapý (417 m n. m.) se zříceninou hradu Házmurk. Nachází se nedaleko Libochovic, v námi sledovaném období správním centru soudního okresu Libochovice (součást politického okresu Roudnice nad Labem).

²⁶² Jan Valerián JIRSÍK, *Říp a jeho chrám*. Praha 1826. Drobná práce vyšla v českém a německém jazyce. Při přepisu textu byla použita transkribece.

²⁶³ K problematice míst paměti již dříve zmíněná práce M. HLAVAČKA – A. MARÈS – M. POKORNÁ (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Slovo paměť se odvozuje od slova „pomněti“, tj. vzpomenouti, znovu na něco mysliti, přičemž předpony „pa“ („po“) označují opětovnost či opakování děje. Srov. V. MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, heslo „paměť“, s. 430.

²⁶⁴ K této otázce, především v souvislosti s centrálním místem paměti Vídeňské univerzity (Arkádový dvůr, v jehož prostorách jsou umístěny busty a reliéfy významných vědců působících na této instituci)

kolektivní paměti (*mémoire collective*) formuloval ve dvacátých letech 20. století francouzský sociolog a filozof Maurice Halbwachs, který ve svém sociálně konstruktivistickém pojetí chápal paměť jako společensky (sociálně) podmíněnou.²⁶⁵ Podle Halbwachse zůstávají naše vzpomínky „za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají událostí, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděly pouze my. Je to tím, že ve skutečnosti nikdy nejsme sami. Vždy v sobě a s sebou neseme určitý počet různých lidí, a není proto bezpodmínečně nutné, abychom u vzpomínaných událostí byli fyzicky přítomni jako samostatné osoby“.²⁶⁶ Dle Halbwachsova názoru jsou vzpomínky konstruovány sociálními skupinami (jedná se tedy o skupinovou rekonstrukci minulosti, kdy každý člověk je zároveň členem více skupin), přičemž jedinci se ztotožňují s veřejnými událostmi podle jejich významu pro danou skupinu ohraničenou v prostoru a čase (národ, náboženská skupina, rodina apod. – vznikají tak různé obrazy minulosti). Setkáváme se zde s kolektivně sdíleným vědomím, do něhož se dostává pouze to, co má nějaký vztah k přítomnosti. „Vzpomínka je tak do velké míry rekonstrukcí minulosti, při níž si pomáháme údaji vypůjčenými z přítomnosti a která je předpřipravena jinými rekonstrukcemi z minulých období, z nichž vychází již pozměněný obraz minulosti.“²⁶⁷ Halbwachs však nepopírá existenci osobní paměti. Paměť kolektivní (sociální) a individuální se ve skutečnosti velmi často prolínají. Dochází tak k tomu, že „i když se osobní paměť – chce-li si ověřit či upřesnit nějaké vzpomínky nebo dokonce zaplnit určité mezery – může opřít o paměť kolektivní, zařadit se do ní nebo s ní dočasně splynout, stále se ubírá vlastní cestou, při níž každý podnět zvnějšku je zpracován a začleněn do její podstaty“.²⁶⁸ Na druhou stranu kolektivní paměť podle Halbwachse obklopuje paměti individuální, avšak nesplývá s nimi. „Vyvíjí se podle svých vlastních zákonitostí, a i když do ní občas proniknou individuální vzpomínky, ty se mění, jakmile jsou zasazeny do celku, který už není osobním vědomím.“²⁶⁹ Myšlenky o vztahu mezi pamětí a jejím prostorovým rámcem²⁷⁰ rozvinul rozsáhlý francouzský projekt organizovaný pod

N. MILOTOVÁ, *Stopy českých vědců v místě paměti Vídeňské univerzity*, Vesmír, roč. 90, 2011, č. 10, s. 588–591.

²⁶⁵ Viz Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové. Praha 2009. Dále srov. P. BURKE, *Historie jako sociální paměť*, in: TÝŽ, *Variety kulturních dějin*, s. 50–66. Ve skutečnosti existuje početná škála sociálních identit a s nimi související koexistence soupeřících a alternativních pamětí. Komplementární složkou problematiky související s pamětí je také problematika „zapomínání“.

²⁶⁶ M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 51.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 113.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 93.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 94.

²⁷⁰ Obecně ke vztahu mezi prostorem a pamětí Jan RANDÁK, *Paměť v prostoru a prostor v paměti – příklad moderní české společnosti*, in: Martina Poliaková – Jakub Raška – Václav Smyčka (eds.), *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha 2014, s. 111–129.

vedením historika Pierra Nory, věnující pozornost místům (ve všech významech tohoto slova)²⁷¹, na kterých se utvářela kolektivní paměť republikánské Francie.²⁷²

K přenosu kolektivní (sociální, historické) paměti dochází prostřednictvím celé řady médií. Kromě ústní nebo písemné „fixace“ paměti (např. rodinná tradice, veřejné projevy, škola, historické práce, beletrie, tisk) tak napomáhají jejímu udržení a předávání též obrazy (např. umělecké artefakty výtvarného umění, fotografie). Mezi ně můžeme zahrnout také památníky – sochy, veřejné monumenty, pomníky či náhrobky. Ty jsou veřejností uctívány především z mimoestetických důvodů, hlavní úlohu zde hraje vnímání jejich symbolického významu.²⁷³ Za klasickou dobu pomníků bývá označováno období druhé poloviny 19. století až počátku 20. století (teprve v období masové fáze národního hnutí vznikaly pomníky národně demonstrativního zaměření)²⁷⁴, kdy v souvislosti s růstem a modernizací měst došlo ke zvýraznění jejich urbanistické úlohy, začaly sloužit k organizaci městského prostoru. Nově reprezentovaly moderní měšťanskou společnost spolu s její nacionální ideologií (zatímco až do 18. století zobrazovaly především panovníky a světce, nyní to byly významné osoby národní společnosti ze současnosti i dob minulých), přičemž využívaly tradičních náboženských významů. V blízkém okolí zmíněných objektů následně probíhaly nejrůznější rituály (oslavy, manifestace, vzpomínkové akce), v nichž se přehrávala, prožívala a interpretovala minulost. Při této konstrukci, jejímž prostřednictvím se podle potřeb a zájmů soudobé společnosti (snaha o ovládnutí celospolečenského diskurzu a potvrzení své legitimacy) neustále měnil obraz minulosti, poté hrál důležitou roli veřejný prostor.

²⁷¹ Kromě fyzických „míst“ sem spadají též festivity, symboly, rituály, písně, literární kodifikace paměti či mentální místa paměti (např. volba specifického vokabularia) apod. K tomu podrobněji Svatava RAKOVÁ, *Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu*, in: Paměť míst, s. 22–30. Autorka upozorňuje, že paměť žitá (rodová, generační) i umělá existují souběžně vedle sebe, avšak umělou paměť bylo třeba v procesu národní emancipace rekonstruovat a dále měnit za účelem mobilizačního účelu.

²⁷² Jednalo se o 7 svazků vydávaných pod jménem *Les Lieux de mémoire* v letech 1984–1992. Srov. Pierre NORA, *Das Abenteuer der „Lieux de mémoire“*, in: Nation und Emotion, s. 83–92. Projekt míst paměti se objevil v době, kdy došlo v zemích západní Evropy k nahrazování spontánní národní, osobní a rodinné paměti, která byla definována jako neplánovaný přenos vzpomínek z generace na generaci, *učebnicovou konstrukcí národních dějin*. Tato skutečnost dle Nory souvisela s rozchodem paměti a historie, jež se do té doby překrývaly. Vzrůst významu uměle vytvořené kolektivní paměti a naopak vytěšňování individuální paměti je poté spojován s procesem globalizace, demokratizace, růstem vlivu jednotné školy a médií. Srov. M. HLAVÁČKA, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“*, in: Paměť míst, s. 10–21. Německá historiografie věnovala této otázce pozornost v třísvazkovém díle *Deutsche Erinnerungsorte I–III*. Hrsg. von Etienne FRANÇOIS und Hagen SCHULZE. München 2001.

²⁷³ Viz Z. HOJDA – J. POKORNÝ, *Pomníky a zapomínání*, s. 14–17.

²⁷⁴ K otázce národních pomníků srov. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*, s. 243–246.

Také krajina však měla a má svoji nezpochybnitelnou paměť.²⁷⁵ Mezi hlavní prvky přírodní paměťové struktury krajiny patří reliéf, klima a mikroklima, substrát a využití péče o krajinu.²⁷⁶ Kulturní paměť krajiny souvisí s působením a vnímáním člověka. Důležitým emocionálním prvkem v přístupu člověka ke krajině je pocit krajiny domova – tento pocit v nás často vyvolávají krajinářské motivy polní cesty, kapličky, božích muk, pole apod., a s ní související pocit identity (často se jedná o obraz barokní krajiny – vyznačující se racionálními, velkoplošnými a komplexními zásahy člověka do krajiny – jež byla zároveň využívána k ideologickému působení). Dle kulturních antropologů je možné dosáhnout pocitu domova vymezením hranic teritoria, vytvořením jeho optického a duchovního středu, pojmenováním dané krajiny pomístními názvy²⁷⁷ a jejím polidštěním díky příběhům a pověstem, které se vážou k určitému místu. David Abraham poukazuje na to, že ještě před užíváním fixace paměti v psaných textech, fungovala samotná krajina jako primární opora paměti pro zapamatování daných vyprávění.²⁷⁸ Podstatné scény z různých příběhů byly asociovány s konkrétními místy nalézajícími se v okolí. Pokud člověk při svém putování dotyčné místo potkal, vzpomněl si na událost či vyprávění s ním svázané. „*Shromážděné znalosti našich předků s jejich kulturou založenou na ústním předávání byly uloženy v jejich příbězích a příběhy samy byly vtisknuty do krajiny, jež je obklopovala. Domácí krajina ožívala teprve prostřednictvím jejich příběhů.*“²⁷⁹ Staré příběhy uchovávané prostřednictvím jazyka, který opět „*napojuje naše myšlení na hluboký pramen imaginace*“²⁸⁰, si přes všechny překážky udržují svůj význam i pro moderního člověka hektické a přetechnizované současnosti. Již od nejstarších časů se v lidských společnostech přenášely mýty objasňující povahu světa. V souvislosti s tím existovala celá řada posvátných míst spjatých většinou se vzývanými bohy (nejednalo se pouze o vrcholy kopců, ale také o háje, prameny apod.). V jistém smyslu tak byla posvátná celá krajina.²⁸¹ Až když se lidé přiklonili k náboženskému pohledu uznávajícímu pouze jednoho Boha a tento Bůh byl přítomen především na místech,

²⁷⁵ K tomu srov. Jaromír BENEŠ – Vladimír BRŮNA, *Má krajina paměť?*, in: Archeologie a krajinná ekologie, s. 37–46. *Mít paměť* znamená dle Jiřího Sádla schopnost disponovat svými konzervativními strukturami a být schopen je konfrontovat. Viz J. SÁDLO, *Krajina jako interpretovaný text*, s. 49.

²⁷⁶ Srov. V. CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější*, s. 43–44, 224.

²⁷⁷ K důležitosti pojmenování a především přejmenování krajiny viz M. HLAVAČKA, *Ztráta historické paměti v důsledku umělého přejmenování krajiny*, in: Paměť míst, s. 528–550.

²⁷⁸ Viz David ABRAHAM, *Hlas krajiny. Příběh života je vepsán v krajině*, in: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe*, s. 15–17. Jedná se o překlad z německého originálu, text původně vyšel pod názvem *Die Stimme der Landschaft*, in: Hagia Chora VII, 2005, č. 20, s. 68–70.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 15.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 17.

²⁸¹ Radan KVĚT, *Země, krajina a člověk*. Brno 2006, s. 47.

kde mu lidé vystavěli posvátný objekt (kostel, kapli nebo třeba jen kříž), došlo v jistém smyslu k desakralizaci krajiny.

S mýty, jež dle názoru Mircey Eliadeho nepřežily pouze ve společnostech tradičních, ale dále se objevují také ve společnostech moderních (podle Eliadeho je „svět takový, jaký se nám jeví, ale zároveň je šifrou a kódem“) ²⁸², se setkáváme také v našem případě. K Řípu se váže mýtus o původu Čechů, poprvé zaznamenaný počátkem 12. století v kronice děkana pražské kapituly Kosmy a poté přejímaný a modifikovaný dalšími autory. ²⁸³ Latinsky psaná *Kosmova kronika* neuvádí, odkud Čechova družina přišla, ani nehovoří o výstupu na horu. Oblast Čech, kolem dokola obklopená horami, byla tehdy dle Kosmy poseta širými lesními pustinami bez lidských obyvatel, avšak vyznačovala se bzukotem rojů včel a zpěvem ptactva. „Když do těch pustin vstoupil člověk, ať to byl kdokoli – neznámo s kolika lidmi – hledaje příhodných míst k lidským příbytkům, přehlédl bystrým zrakem hory a doly, pláně a stráně, a tuším kolem hory Řípu mezi dvěma řekami, Ohří a Vltavou, prvá zařídil sídla, prvá založil obydlí a radostně na zemi postavil bůžky, jež s sebou na ramenou přinesl.“ ²⁸⁴ Starosta (senior) tehdy promluvil ke své družině: „Druhové, kteří jste nejednou snášeli se mnou těžké trudy cesty po neschůdných lesích, zastavte se a obětujte oběť příjemnou svým bůžkům, jejichž zázračnou pomocí jste konečně přišli do této vlasti, kdysi osudem vám předurčené. To jest ona, to jest ona země, kterou jsem vám – jak se pamatuji – častokrát sliboval, země nikomu nepoddaná, zvěře a ptactva plná, sladkým medem a mlékem vlhnoucí, a jak sami pozorujete, podnebím k obývání příjemná.“ ²⁸⁵ Podle starosty Čecha (*Boemus*) následně nazvali příslušníci družiny tuto zemi Čechy (*Boemia*). Čechův výstup na Říp zmiňuje až pozdější, česky psaná rýmovaná *Kronika tak řečeného Dalimila* z počátku 14. století, jejíž autor klade pravlast Čechů do Chorvatska. Také se zde setkáváme s prvním pokusem o etymologii jména Říp – to autor odvozuje od slova *zřítí*, dále běžně přejímaného. Následná zpracování pověsti již vycházejí ze zmíněných dvou prací – *Kosmovy a Dalimilovy kroniky*. ²⁸⁶

²⁸² Kromě mýtů se Eliade zabýval též problematikou vztahu *posvátného a světského*. Zastával názor, že projevy posvátného v předmětech nebo procesech patřících do profánního světa posvátno zároveň ukazují a utajují. I v úkazech zbavených posvátného obsahu dle jeho názoru skrývá západní kultura magicko-náboženské významy, jež většina současných lidí ani netuší. Srov. Mircea ELIADE, *Paměti*. Jinočany 2007, s. 349, 395–396.

²⁸³ K řípskému mýtu podrobněji Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha 2003. Třeštík poukazuje na to, že Kosmovy pověsti se spolu s Rukopisy staly podkladem nově se utvářejícího moderního českého národa. Pozdější „pád“ Rukopisů však neznamenal automaticky také pád *starých pověstí českých*. Tamtéž, s. 22; dále zevrubně k řípské problematice Eduard MAUR, *Paměť hor*, Praha 2006, kapitola „Bájný počátek národa: Říp“, s. 215–251.

²⁸⁴ *Kosmova kronika česká*. Přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha 1972, 5. vydání, s. 12.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 12–13.

²⁸⁶ Pověst o Čechově bratru Lechovi, který opustil Čechy a odešel dále na východ, kde se stal praotcem polského národa, se objevila v kronice Přibíka Pulkavy z Radenína z druhé poloviny 14. století. O Lechově vystoupení na Říp píše až Václav Hájek z Libočan v *Kronice české* z poloviny 16. století.

Mýtus o příchodu eponyma praotce Čecha²⁸⁷ a jeho družiny do oblasti kolem Řípu či přímo o výstupu na jeho vrchol vysvětloval nejen původ vlastního národa, jeho pojmenování, stejně jako pojmenování země, kterou tento národ obýval, ale také potvrzoval nárok na tuto zemi. Říp, odkud byla podle pověsti vzata země do vlastnictví a který se stal sakrálním středem země, byl také jedinou horou, jejíž jméno převzali čeští Slované od svých předchůdců v zemi – Germánů. Ve skutečnosti to však bylo jméno ještě starší, sahající svým původem do doby bronzové. Hora (již toto označení poukazuje na skutečnost mytického vnímání daného vrchu) také leží ve středu časné slovanské oikumeny. Nalézá se v rozsáhlé rovině, jež byla v 9. století označována jako *planities Behaim* (rovina Čech). Horizont, který lze dohlédnout z vrcholu Řípu, tvoří hranice osídleného území 6. až 8. století.²⁸⁸ Samotný Říp je naopak vidět ze značné části této nejurodnější černozemní oblasti patřící do staré sídelní krajiny s mimořádnou koncentrací pravěkých kultur. Přestože se jedná o optimální místo pro vybudování pravěkého hradiště, nebyl nikdy vrchol hory výrazně osídlen. „*Zdá se, že Říp představoval osu světa [axis mundi – pozn. aut.]²⁸⁹ pravěkých Čech a že místo na jeho vrcholu bylo vždy vyhrazeno bohům, nikoliv lidem.*“²⁹⁰ Mimořádný význam Řípu v nejstarších dobách dokládá skutečnost, že na jeho vrcholu byla záhy postavena křesťanská kaple či kostel – jistě před rokem 1126.²⁹¹ V témže roce nechal český kníže Soběslav I. – s největší pravděpodobností u příležitosti vojenského vítězství v bitvě u Chlumce nad saským králem Lotharem – dle anonymního Kosmova pokračovatele Kanovníka vyšehradského „*znovu postavit zbořenou kapli, zvanou na hoře Řípu, a Zdik, ctihodný biskup svatého kostela olomouckého, když bylo kapli obnoveno dřívější právo nadání, s největší uctivostí ji posvětil*“.²⁹²

Pro vývoj řípské lokální tradice měla důležitý význam skutečnost, že Václav Hájek z Libočan, jenž se v polovině 16. století ve své *Kronice české* zabýval řípským mýtem

²⁸⁷ Eponymos (řec.) – osoba, dle jejíhož jména se odvozuje jméno kmene, země, místa či národa.

²⁸⁸ D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 72–73. Význam tohoto slova byl „hora“.

²⁸⁹ Vertikála byla v dávných dobách chápána jako posvátná dimenze prostoru propojující pozemskou a nebeskou oblast. Hory tak spojovaly nebesa se zemí. V celé řadě kultur byla dávána horám posvátná úcta, u starých Germánů byly např. posvátné hory a pahorky často zasvěceny určitému bohu. Srov. Manfred LURKER, *Slovník symbolů*. Praha 2005, s. 158–159.

²⁹⁰ V. CÍLEK, *Krajiny vnitřní a vnější*, s. VIII; TÝŽ, *Ostrovni hora Říp*, s. 37. Autor dává do souvislosti Říp, připomínající *prs matky země* a Milešovku (nejvyšší hora Českého středohoří a největrnější místo ČR – 836, 5 m n. m.), zvanou německy *Donnersberg* (hora hromu, v mytologiích vládl nejvyšší bůh vždy bleskům a měl mužskou podobu). Česká krajina je syntetická, nejedná se o krajinu jednoho principu. Má své mužské i ženské prvky. Protipólem ženského Řípu je zde mužská Milešovka. TÝŽ, *Krajiny vnitřní a vnější*, s. 105–108. K tomu také viz TÝŽ, *Makom. Kniha míst*, s. 89. K archeologickému průzkumu podřípské krajiny srov. Martin GOJDA – Martin TREFNÝ a kolektiv, *Archeologie krajiny pod Řípem*. Opomíjená archeologie, sv. 2. Plzeň 2011.

²⁹¹ Srov. Tamtéž, kapitola „Říp a jeho kostel. K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří“, s. 127–142.

²⁹² *Pokračovatelé Kosmovi*. Přeložili Karel Hrdina, V. V. Tomek a Marie Bláhová. Praha 1974, s. 40.

(objevuje se zde také první výtvarné zobrazení Řípu), zde učinil zmínku o tom, že byl zesnulý praotec Čech pohřben ve vsi Ctiněves pod Řípem: „*Léta šestistého šedesátého prvního. – Od toho času, jakž jest všel Čech do země, léta sedmnáctého a věku svého osmdesátého šestého kníže Čech umřel [...]. Třetího dne nesli jsou jej málo od jeho příbytku na západ slunce a na jedné pláni tělo jeho, všickni oupějíce a křičíce, líbali a tak je pohřbili. Potom to místo a ten hrob za dlouhý čas navštěvující plakali a klaněli se, všelikou jemu činíce poctivost. Po nedlouhém pak času na tom místě ves postavili a pro poctivost toho hrobu Ctiňoves jí jméno dali.*“²⁹³

Pozdější kronikáři přebírali z Hájkovy – v mnoha ohledech fabulující – kroniky téměř všechny informace, a tak se postupem doby údaje zde uvedené dostávaly do povědomí širokých vrstev obyvatelstva. Tradice hovořící o Čechově hrobě byla mezi podřipským lidem rozšířena již v 17. století. Tehdy se také poprvé dozvídáme, že zde byl Čechův hrob hledán.²⁹⁴ Jeden z dalších obdivovatelů krás české země a velký cestovatel Bohuslav Balbín se při svém putování po Čechách 17. století zastavil také v podřipské krajině. Ve své práci *Miscellanea historica regni Bohemiae* k tomuto zastavení a informacím týkajícím se Čechova hrobu mimo jiné napsal: „*Uvnitř země stojí u Roudnice hora Říp (Zřít, jako bys řekl „místo zřené“), stejně známá v celé zemi jako Čechovi, zakladateli kmene, hora, jež nemá soupeře ani co sobě rovného. Samotná se rozprostírá na rozsáhlé a úrodné planině. Poněvadž bylo vše pokryto hlubokými lesy, pronikl na tuto horu Čech, jak vykládají staré anály, a zde se usídlil, když si prohlédl krajinu v onom místě. [...] Na úpatí Řípu spravoval Čech po dlouhá léta svůj lid, až se naplnil jeho osud. Tehdy byl za velkého nářku lidu pochován a obci bylo dáno jméno Ctiněves, to je Ves úcty, totiž pro čestné místo a náhrobek, který s velkou námahou vybudoval svému otci prostý lid.*“²⁹⁵

²⁹³ Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*. K vydání připravil Jan Linka, s doslovem Petra Voita. Praha 2013, s. 36. Příchod praotce Čecha a jeho družiny na Říp zasadil Hájek do roku 644 (viz tamtéž, s. 33). Čech po sestoupení z hory pronesl slova: „*Tuto máme jeden veliký Zříp (po slovanském jazyku „Vrch“) a okolo něho hojně roviny a úrodnou zemi, ale všecku lesy porostlou*“. Dodnes nalezneme na náhrobcích hřbitova ve Ctiněvsi vyobrazení Řípu.

²⁹⁴ Viz Karel SKLENÁŘ, *Hrob praotce Čecha*, in: Litoměřicko, 1971, s. 91–99. Lokalizace Čechova hrobu ve Ctiněvsi se zdála díky její blízké vzdálenosti od Řípu přijatelnější než lokalizace hrobu na Budči, jež se také ve starší literatuře vyskytovala (např. u Daniela Adama z Veleslavína).

²⁹⁵ Bohuslav BALBÍN, *Krásy a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého*. Z latinského originálu přeložila a uspořádala Helena Businská, úvodní studii napsala Zdeňka Tichá. Praha 1986, s. 71. Balbín uvádí, že v jeho době jméno Říp již téměř zaniklo, kopec se nazýval horou sv. Jiří. Dále píše: „*Někteří lidé vyprávějí z doslechu, že se na den sv. Jiří konají poutě; tehdy tam kněží vodí na mše a kázání lid z Roudnice a sousedních obcí. Jiří jsou také pochováni obyvatelé některých vesnic, jmenovitě obec Rovné pochovává své mrtvé na Řípu. Kapli vysvětil Jindřich Zdík, olomoucký biskup, na příkaz pražského biskupa roku 1126. Hora je také proslulá lovem orlů. Viděl jsem zde v létě či začátkem podzimu odchyt orlů, sokolů a všech druhů jestřábů [...]*.“ Popisu zážitku, kdy byl účasten lovu dravců na Řípu, věnoval Balbín několik stran. Tamtéž, s. 187–190.

Balbín dále uvádí, že Přibík Pulkava z Radenína, autor kroniky z druhé poloviny 14. století, psal o tom, „že za jeho doby ještě poutníci ukazovali náhrobek znatelný podle nějakého oblouku či navážky“.²⁹⁶ Balbín se tedy vydal na místo se svými druhy, vše pečlivě probádal, ale nic nenalezl. Po řadu let, kdykoliv krajem procházel, hledal dané místo a vyptával se tamějších obyvatel. Až jednoho dne se mu konečně podařilo nalézt místo, kam místní lidová tradice kladla posvátný hrob. Tehdy jej jistý stařec „dovedl na místo v zahradě jednoho vesničana, ležící vpravo pod kostelem, když se přichází od Prahy; Tento kostel stojí na blízkém pahorku a Lobkovic jej znovu krásně zbudoval, protože byl již zchátralý. Onen podzemní sklípek hrobu se již na mnoha místech propadl, ostatek je špatně zahrazen plotem spletým z trní a tyčí“.²⁹⁷ Další dva neúspěšné pokusy v hledání učinili majitelé Ctiněvsi Lobkovicové, jimž ves patřila od první poloviny 17. století. V polovině století 19. zaujala pověst o Čechově hrobu známého amatérského archeologa Václava Krolmuse, který navštívil Říp i Ctiněves roku 1853. Na základě soudobých představ hledal mohylu, jež by skrývala Čechovy spálené pozůstatky. Získal informaci o bývalém zádušním poli mezi kostelem a rozcestím směrem k obcím Kostomlaty a Beřkovice. Na tomto místě vykopal mnoho úlomků pravěkých nádob a kostí. Kromě toho však spatřil na povrchu pole (nedaleko od hřbitovní zdi k východu) mohylu, v níž našel mimo drobných střeptů sekeromlat z období pozdní doby kamenné (eneolitu). Jednalo se o jediný „doklad“ archeologického „objevu“ domnělého Čechova hrobu.²⁹⁸

Pověst o praotci Čechovi přestala být definitivně vnímána jako reálný historický příběh až od konce 19. století, a to v souvislosti s výzkumy odhalujícími skutečnost padělání *Rukopisu královédvorského a zelenohorského* (objevuje se zde drobná zmínka o Čechovi). Zásadní význam v kvalitativně novém vnímání příběhu hrálo však literárně zdařilé dílo Aloise Jiráska *Staré pověsti české* (1894), vycházející především z práce Hájkovy a inspirované Palackého *Dějiny*, jejichž čtenář dodnes vnímá osudy zde zmiňovaných *bájných hrdinů*.

²⁹⁶ Tamtéž. Pulkavova kronika však o Čechově hrobě nic neuvádí.

²⁹⁷ Cit. dle K. SKLENÁŘ, *Hrob praotce Čecha*, s. 94.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 95–96. Václav Krolmus se roku 1853 ve Ctiněvsi také dozvěděl, že zde stávalo stavení bývalého panského dvora, v němž byl zasazen kámen s nápisem tvořeným podivnými čárami. Tento nápis prý svědčil o tom, že praotec Čech ve Ctiněvsi sídlil a také zde zemřel a následně byl pohřben na onom poli. Dotyčný kámen se však v průběhu času ztratil (již roku 1765 se objevilo falzum praotcova náhrobního nápisu, které napodobovalo staroslovanský jazyk a runové písmo). Na konci 19. století se hovořilo o několika lokalizacích Čechova hrobu – o místu skupiny vysokých topolů viditelných při pohledu z Řípu na levém okraji obce Ctiněves nebo o prostoru, kam v poledne dopadá stín špičky ctiněvského kostela. Byla též zaznamenána pověst, dle které „byl Čech pohřben tři hony za ctiněvským kostelem, obrácen k východu slunce, se zlatými zbraněmi a jinými dary (mezi nimiž měla být i zlatá kvočna s kuřaty); nalezne jej teprve oráč, který bude na tom místě orat párem černých (strakatých) krav“.

Palacký o autentičnosti *Rukopisů* ani o existenci praotce Čecha nepochyboval.²⁹⁹ Ve svém díle mimo jiné uvádí: „*Slovanský tedy vojevoda Čech, jenž brannou rukou země této dobyl, živ byl ve druhé polovici Vho století. Dle staré národní pověsti přišel-tě z krajiny Charvatské, částky to zemí Srbských, na severu Tater široko daleko rozlehlých; plukové jeho táhli prý přes tři řeky, t. j. skrze dvě krajiny, do požehnaných těchto vlastí. Slabí ostatkové Bojův a Markomanův, kteří po Attilovi ještě v území zbyli, podrobili se vládě jeho; totéž učinili bezpochyby také ti Slované, kteří již před ním byli do země vnikli. Není nepodobno, že jméno Čechův, původně jen Čechově čeledi náležité, teprv tehdáž na celý národ i celou zemi převedeno bylo, když za spojením jejich v jeden stát, také národní jednota u nich se ustanovila.*“³⁰⁰ Dle Palackého názoru se dostali první slovanští předchůdci dnešních Čechů na naše území již ve 4. století. Zásadní přelom však znamenala až porážka vůdce Hunů Attily na Katalaunských polích v roce 451, díky níž „*Čechové v dosavadní zemi Bojské a Markomanské konečné převahy nabyli, a pak brzy také jedinými pány a obyvateli jejími se stali*“.³⁰¹ Palackým inspirované Jiráskovo dílo doplněné kresbami Mikoláše Alše, vytvořené však již v době převládající pozitivistické historiografie, výrazně působilo na široké vrstvy českého obyvatelstva také ve 20. století (významu nabývalo v obdobích ohrožení republiky) a posilovalo symbolické vnímání posvátné hory.

Jestliže hovoříme o hoře Říp v období 19. století³⁰², můžeme konstatovat, že byla tehdy nejen ona, ale obecně všechny významné české vrchy proměněny v národní symboly, staly se součástí národně obrozeneckého mýtu. Byla z nich vytvořena místa paměti, dějiště národního mýtu. Nahradily do značné míry barokní kult poutních míst a s nimi spojených

²⁹⁹ A to přesto, že vysoce oceňoval kritický komentář Gelasia Dobnera k latinskému překladu Hájkovy kroniky vydávaný ve druhé polovině 18. století, ve kterém jeho autor zpochybnil řadu informací zde uvedených – mimo jiné vyloučil existenci praotce Čecha! Palacký o svém vztahu k Hájkovi napsal: „*Ale celý dějezpyt a dějepis český nezná většího škůdce nad muže tohoto, který dav se do spisování obširné kroniky české, neslýchanou nestoudností jal se nejen vymyšleti a na drobno líčiti dle zdání svého příběhy nebývalé, ale i podkládati jim za prameny spisy rovněž smyšlené a od nikoho, ani od spisovatele samého nevidané. A toto veliké pásmo lží a klamů chytře ukrytých, za kteréžto my na místě spisovatelově styděti se musíme, podáno jest národu našemu za pravou kroniku r. 1541, a za takovou přijato i přijímá se bohužel ode mnohých až podnes!*“ František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha 1921, s. 12.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 26.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Ve sledované době se Říp nacházel v majetku roudnických Lobkoviců. Lobkovicové získali horu i s roudnickým panstvím díky sňatku Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic z chlumecké větve rodu s Polyxenou z Pernštejna. Její dřívější manžel Vilém z Rožmberka zakoupil roku 1577 statek Mnětěš spolu s Řípem a následně je připojil ke svému roudnickému panství. Po Rožmberkově smrti v roce 1592 přešlo panství do rukou vdovy, která se však po několika letech znovu provdala. Za vlády syna Václava Eusebia z Lobkovic se těžiště rodových statků definitivně přesunulo z Vysokého Chlumce u Sedlčan do Roudnice. Václav Eusebius také nechal postavit na místě románského hradu, který vybuodovali na konci 12. století první známí majitelé Roudnice – pražští biskupové – barokní zámek (architekti Antonio Porta a Francesco Caratti). V bývalé zámecké jízdárně dnes sídlí Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem.

náboženských poutí či s nimi splynuly.³⁰³ Starší tradice tak byla nově modifikována dle potřeb českého národního hnutí (pozvolné slábnutí nacionálních konotací spojovaných s těmito horami můžeme naopak pozorovat od konce 19. století). Přestože úcta k Řípu sahala zřejmě do předkřesťanských dob, významným centrem každoročních náboženských poutí (slavených v neděli po sv. Jiří, tj. 24. dubnu) se toto místo stalo až po Tridentském koncilu (1545–1563). Řípské poutě byly poté zrušeny za vlády Josefa II. a následně obnoveny až zásluhou Jana Valeriána Jirsíka ve dvacátých letech 19. století.³⁰⁴

Výraznou změnu v podobě a vnímání tradiční řípské pouti přinesl až revoluční rok 1848. Tehdy se objevila myšlenka využití tradiční náboženské pouti k národní manifestaci a poprvé se tak stala politickou akcí na podporu konstitučního hnutí, na podporu požadavků svatováclavského výboru.³⁰⁵ Říp se tak stal dne 30. dubna 1848 místem setkání studentských a národních gard nejen z Podřipska, ale také z Prahy. K nim se připojil lid z okolí. Na akci nesměli chybět ani revoluční demokraté Emanuel Arnold, Karel Sabina a další. Téhož roku byl Říp svědkem ještě jedné revoluční události. Došlé zprávy o vyhlášení konstituce a příslib zrušení roboty podnítily sedláky z blízkého okolí, aby manifestovali svoji svobodu tím, že vykáceli dubový lesík na úpatí hory, jediný lesní porost, který tehdy horu pokrýval. „*Byloť roku 1848 na Řípu oslavováno zrušení roboty a národní obrana (garda) z Roudnice zúčastnila se Řípské pouti. Volnost a rovnost pěstována toho roku na Řípu i tím, že se tam volně a obecně páslo a dříví kácelo.*“³⁰⁶ Porážka revoluce na více jak jedno desetiletí pořádání podobných akcí zastavila. Od šedesátých let se Řípu dostávalo nově pozornosti celé řady významných českých umělců – především básníků a malířů (Jan Neruda, Jaroslav Vrchlický, Svatopluk Čech, Josef Mánes, Mikoláš Aleš a mnozí další). Tyto osobnosti lákal region nejen svou „národní“ horou a národními aktivitami, ale v mnoha případech také úzkými osobními vazbami s představiteli tamějšího národního života.

Podle Vladimíra Macury, který vymezil ideologii malých národů usilujících o svou emancipaci dle dvou hledisek, se vztahuje české obrození k ideologii mytizace výtvorů lidského společenství (město, stavební či písemná památka, dějinná událost), následkem

³⁰³ Srov. E. MAUR, *Kult hor v českém národním mýtu*, in: Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 101–110; TÝŽ, *Paměť hor*, kapitola „Hory a paměť národa“, s. 10–24; k fenoménu barokních poutí např. Jan ROYT, *Barokní pout' v Čechách*, in: Být poutníkem v dobách minulých a dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Poutní cesty na Šumavě“. Hartmanice 2010, s. 7–15.

³⁰⁴ Viz O. ŠPECINGER, *P. Jan Valerián Jirsík*, s. 48–52; J. PEŘINA, *K počátkům národního obrození na Podřipsku*, s. 41–47.

³⁰⁵ K tomu podrobněji Antonín ROBEK, *Podřipsko v revolučním roce 1848*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1999, č. 9, s. 21–55. Dále Ludomír KOCOUREK, *Rok 1848 na Roudnicku*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1998, č. 8/1, s. 6–9. Přes různé vlastenecké pokusy měla Roudnice roku 1848 spíše konzervativní ráz.

³⁰⁶ V. KOTRCH, *Říp. Jeho památnosti a vyhlídka*, s. 15.

čehož jsou u nás hory výrazněji vpojovány do dějin společenství a jsou tak či onak heroizovány.³⁰⁷ Úloha hor jako národního sankta byla dle Macury ve svém jádru stejná, stejně hodnotově orientovaná, jako úloha měst. Metaforika hory tak byla stejně „architektonická“ (chrám, hradba), jako byla metaforika města „horská“.³⁰⁸ V případě Řípu se s postupujícím časem proměňovalo jeho vnímání z hlediska jednotlivých skupin českého obyvatelstva. Byl stále více vnímán jako posvátná hora nejen v očích českých katolíků (sakrační poutní místo, náboženské poutě, kult sv. Jiří), a nekatolíků („husitské bohoslužby“ z dvacátých a třicátých let 15. století, využití husitské tradice na táborech lidu především v období tzv. táborového hnutí v letech 1868–1871), ale nově byl také vnímán jako hora národní, a to z pohledu českého národně cítícího liberála (řípské tábory 19. a 20. století).³⁰⁹

Region širšího Podřipska, jenž odvozuje svůj název od hory Říp, můžeme zařadit mezi tzv. regiony národní paměti³¹⁰. Tyto historicky vzniklé územní celky byly již v dávných dobách považovány za místa výrazně spojená s národní historií, místa vnímaná v souvislosti se svým *geniem loci* (v dobách ohrožení české státnosti nabývají dané regiony na svém významu). Podřipsko se vyznačuje specifickým krajinným rázem, výrazně se zde projevují charakteristiky přírodní, kulturní i historické.³¹¹ Dle typologie norského historika a teoretika architektury Christiana Norberga-Schulze, jenž je autorem klasifikace krajiny, architektury a měst, jež dělí na tzv. klasické, romantické a kosmické (jedná se o archetypy přírodních a umělých míst, které se ve skutečnosti většinou nevyskytují v „čisté“ podobě), můžeme podřipskou krajinu zařadit do tzv. klasické krajiny.³¹² Pro ni není charakteristická ani rozmanitost, ani monotónnost, ale srozumitelná kompozice tvořená jednotlivými rozlišitelnými prvky – v takové krajině se setkáváme s jasně definovanými kopci a horami. Můžeme zde pozorovat „významuplný řád odlišných individuálních míst“. Propojení člověka a přírody v takovém případě nachází svůj výraz především v praktickém zemědělském

³⁰⁷ V druhém případě se jedná o mytizaci přírodních výtvarů (hora, řeka, kámen), která je typická např. pro slovenské obrození. Srov. V. MACURA, *Český sen*. Praha 1998, s. 14. Ve slovenském národním hnutí sehrály zásadní roli Tatry.

³⁰⁸ V. MACURA, *Znamení zrodu*, s. 185.

³⁰⁹ Quido KASTNER, *Posvátná hora Říp*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 2001, s. 47–49.

³¹⁰ Viz Eva SEMOTANOVÁ, *K problematice regionů – časoprostorových průsečíků*, in: *Regiony – časoprostorové průsečíky? Vědecká redakce Robert Šimůnek*. Praha 2008, s. 7–25. Mezi tento typ regionů patří dále např. Podblanicko či Chodsko.

³¹¹ Regionálně podmíněné znaky a prvky kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu dávají krajině každého regionu svoji jedinečnost. Důležitými znaky kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu se zabývá Jiří KUPKA, *Regionální rozdíly – důležitý znak kulturně historické charakteristiky krajinného rázu*, in: *Tamtéž*, s. 38–46. Zajímavě k otázce krajiny též Zdeněk KUČERA, *Krajina v regionech, region v krajině (několik poznámek k ochraně krajiny jako regionálního dědictví)*, in: *Tamtéž*, s. 47–63.

³¹² Srov. Christian NORBERG-SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Praha 2010, 2. vydání.

využívání krajiny.³¹³ Je nepochybné, že krajina, jež má prostorový a zároveň časový rozměr, dále určitým způsobem ovlivňuje identitu regionu³¹⁴ a jeho obyvatel (předpokladem identity člověka je identita místa), každý člověk krajinu vnímá (kromě hlavního smyslu používaného pro její vnímání, jímž je samozřejmě zrak, zde svoji roli může hrát též sluch, popř. čich, hmat). K otázce vnímání krajiny se v jednom ze svých dopisů adresovaných příteli Josefu Šustovi vyjádřil Max Dvořák následujícími slovy: „*Přemýšlím už delší čas na svých samotářských procházkách o tom, co se nám vlastně líbí v krajině a přicházím čím dále tím více k přesvědčení, že vlastní podklad percepce krásy krajinné je uvědomování si prostoru.*“³¹⁵ Vnímání barvy a nálada hrají v tomto případě podle Dvořáka pouze vedlejší roli. „*Toto uvědomování prostoru, to je požitek nám vlastní, tak vlastní jako bylo quattrocentu uvědomování si těla lidského.*“³¹⁶

Pokud se blíže zaměříme na region Podřipska, tedy soudního okresu Roudnice nad Labem, můžeme konstatovat, že se jednalo o kompaktní a zeměpisně homogenní celek, jenž nebyl až na jednu výjimku – pravobřežní část Roudnicka, tzv. Zálabí, velký labský meandr na sever od Roudnice (obce Lounky, Chodouny, Černěves, Vědomice, Kyškovice, Vetlá, Brzánky) – rozdělen žádnými vnitřními přehradami. Tato malá pravobřežní část byla oddělena od zbytku soudního okresu tokem Labe (jediná řeka na území soudního okresu) a přímo tak sousedila s pravobřežními německými oblastmi Čech. Uvedená situace měla své kořeny v pobělohorském období, kdy byl postupem německého osídlení v nadcházející době germanizován celý pravý břeh Labe od Litoměřic k Liběchovu (s výjimkou právě nevelkého předmostí u Roudnice). Roudnické hejtmanství – z převážné části se nacházející na levém břehu Labe – sousedilo na severu s většinou německým hejtmanstvím litoměřickým a hejtmanstvím v Dubé, na východě s hejtmanstvím mělnickým, na jihu s hejtmanstvím slánským a na západě s hejtmanstvím lounským.³¹⁷ Region se tedy ve sledovaném období nacházel na jazykové hranici, díky čemuž zde byla o to výrazněji vnímána národnostní

³¹³ Tamtéž, s. 45–46. Na rozdíl od Podřipska však nejsou obecně pro českou krajinu (alespoň pro její nejcharakterističtější části) typické prvky snadno odlišitelné od okolní krajiny jako např. osamělé hory, jasně utvářená údolí apod. V Čechách jsou naopak přítomny základní přírodní prvky v rámci relativně malého a zřetelně definovaného území. J. W. Goethe se k této otázce vyjádřil následujícími slovy: „*Je krásný pohled na české krajiny, jejich zvláštní charakter spočívá v tom, že nejsou ani horami, ani rovinami, ani údolím, ale vším zároveň.*“ Tamtéž, s. 98–99.

³¹⁴ Srov. Jan BOUZEK, *Otázka české identity v českém prostoru i mimo něj*, in: D. BITTNEROVÁ – M. HEŘMANSKÝ (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*, s. 19–24.

³¹⁵ Max DVOŘÁK, *Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*. Vydal Jaromír Pečírka. Praha 1943. Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi, podzim 1899, s. 71.

³¹⁶ Tamtéž, s. 72.

³¹⁷ Podrobný popis politického okresu Roudnice nad Labem podávají L. HONS – A. PFEIFFER, *Popis okresního hejtmanství roudnického*. Roudnice nad Labem 1897.

otázka. Na území soudního okresu se nacházelo jediné město – Roudnice nad Labem a dalších 48 obcí.

Řeka Labe, kterou ve svých pamětech obdivoval Jan Karafiát a jež byla významnou přírodní dominantou regionu, netvořila v tomto případě pouze přírodní, ale rovněž také národnostní a kulturní hranici. Simon Schama, autor celosvětově známé knihy *Krajina a paměť*, věnuje v této práci pozornost též řekám. Právě řeky jsou od pradávna vnímány jako metafora pro tok času. V klasických východních a blízkovýchodních kulturách byly velké posvátné řeky chápány jako časové a topografické smyčky, zatímco na římském Západě na ně bylo pohlíženo především jako na komunikační cesty. Od starověku byly řeky též připodobňovány ke krevnímu oběhu národa, z čehož plyne, že také vlastenecká propaganda určitým způsobem promítala své představy do svých vodních toků.³¹⁸ V případě českého národního hnutí tak Bedřich Smetana hudebně zobrazil českou krajinu a Vltavu ve dvou symfonických básních cyklu *Má vlast*, jenž z ideového hlediska vycházel z Palackého *Dějin*.³¹⁹ Skladatel zde pojal českou krajinu jako symbol autonomie českých dějin, a to v situaci neúspěšných bojů o uznání historického státního práva a zisku větších politických svobod pro český národ. Část toku Labe, jenž se u Mělníka mísí s vodami Vltavy a dále pokračuje kolem Roudnice k česko-německé hranici (z vodopisného hlediska je tento úsek řeky dodnes označován jako *Dolní neboli Velké Labe*)³²⁰, však nevzbuzoval zájem pouze jazykově českého obyvatelstva. Také německy hovořící obyvatelé z oblastí ležících na sever od Roudnicka byli fascinováni krásami této řeky. Důkazem toho mohou být příběhy a vyprávění vztahující se k polabským oblastem, jež zachytili v písemné podobě německy píšící autoři³²¹, či obrazy litoměřického německého malíře Eberharda Eyserta (1860–1920)³²², jehož oblíbeným námětem tvorby byla řeka Labe a k ní patřící postavy rybářů a lodníků.

³¹⁸ Viz S. SCHAMA, *Krajina a paměť*, s. 284, 393–394. Např. řeka Dunaj, která pramení v Německu a protéká slovanskou a maďarskou krajinou, mohla být vydávána zastánci mnohojazyčné habsburské říše za „*stuhu poutající k sobě jednotlivé národy*“. Naopak v případě Rýna, přestože se stal ve dvacátých a třicátých letech 19. století oblíbeným cílem romantických turistů, se pohled a názor francouzských a německých návštěvníků na jeho roli v dějinách daného národa rozcházel. Zatímco v očích Francouzů byl Rýn vnímán především jako „*přirozená hranice*“, podle Němců „*proplouval skrze jejich Otčinu a oba jeho břehy tak podle nich byly součástí Heimatu*“.

³¹⁹ Jednalo se o – v pořadí druhou – symfonickou báseň *Vltava* (1874) a čtvrtou skladbu *Z českých luhů a hájů* (1875). Poprvé byl celý cyklus šesti symfonických básní souborně proveden roku 1882.

³²⁰ Srov. Zlata ŠAMALOVÁ, *Historie vodní cesty na dolním Labi. Výstavba zdymadla Střekov*. Hradec Králové 2009. Tento úsek toku byl odedávna považován z hlediska plavebního využití za pokračování Vltavy, tj. za spojnici hlavního města Prahy se Saskem a dále Hamburkem. Zlatým věkem labské plavby bylo období od konce sedmdesátých let 19. století do počátku 20. století (roku 1870 byla zrušena veškerá vodní cla na Labi).

³²¹ Srov. Nora KIRCHER (Hrsg.), *Die Elbe in Mythen, Märchen und Erzählungen*, München 1988. Publikace je rozdělena do oddílů podle jednotlivých částí toku řeky od Krkonoš až po Hamburk. Oblasti mezi Mělníkem a Labskými pískovci, nazvané editorkou knihy jako *Die böhmische Elbe (Von Melnik bis zum Elbsandsteingebirge)*, jsou věnovány s. 109–136. Opět se zde setkáváme s problémem, kdy český jazyk – na rozdíl od jazyka německého – není schopen vyjádřit rozdíl mezi výrazem *český* v teritoriálním a etnickém,

Skutečnost německého osídlení Litoměřicka i okolních oblastí severních Čech byla vnímána ve druhé polovině 19. století v českém prostředí s nevolí, jako důsledek násilného poněmčování. Krajina v okolí Litoměřic a České středohoří byly už v dřívějších dobách velebeny jako úrodný a malebný kraj, Český ráj. Již Bohulav Balbín napsal: „*Právem se litoměřická krajina nazývá rájem Čech, vše je zde neobyčejně úrodné, ať máš na mysli plodiny jakéhokoli druhu, utěšené zahrady, kopce porostlé osením a horské stráně ozdobené vinicemi. K tomu přistupuje také ta okolnost, že se bohatství z celých Čech vozí k Litoměřickým po znamenité cestě, to je po řece Labi. Cokoli pak se k nám přiváží od moře, to se nabídne nejprve Litoměřicím [...]. S vínem zvaným Podskalské (roste totiž pod skalami za městem Ústím) nemůže v Čechách ušlechtilostí závodit ani jediné, dokonce ani mělnické se mu nevyrovná.*“³²³ V 19. století začala být v souvislosti s rozvíjejícím se fenoménem turismu věnována stále větší pozornost také tomuto kraji. Na Litoměřicko i do okolních severočeských oblastí tehdy přijížděli návštěvníci především ze Saska a severního Německa. S použitím pojmu *Český ráj* (myšleno teritoriálně, nikoliv jazykově) přišli v souvislosti s turistickou propagací dané oblasti čeští Němci.³²⁴ Českým rájem byl někdy přednostně označován prostor labského údolí za Litoměřicemi směrem k Ústí a Děčínu (zde byl často vnímán jako jeho symbol hrad Střekov) nebo také západní část Českého středohoří, jejímž symbolem se stala Milešovka³²⁵. Krásami těchto oblastí Čech byl okouzlen také Jacob Burckhardt. Při své druhé návštěvě české země roku 1882 psal hned při překročení českých hranic cestou z Drážďan o „*božské krajině, jednom z nejkrásnějších, nejmilejších míst, která kdy viděl*“.³²⁶ Češi však stále více vnímali problematičnost označení Českého ráje jako těch malebných oblastí českých zemí, v nichž v dané době převažoval „německý živel“. K zásadnímu obratu došlo v osmdesátých letech 19. století. Tehdy použil turnovský rodák, novinář Václav Durych (otec spisovatele Jaroslava Durycha) ve své práci označení Český ráj pro oblast Turnovska. Také díky jeho „propagačnímu“ úsilí tak byl postupně přesazen z většinově německého do

jazykově-kulturním významu. Zatímco pro zmíněnou oblast, která byla v 19. století obydlena převážně Němci, použila autorka výraz *böhmisch*, předcházející část knihy – vztahující se k oblastem tehdy většinově českým – dostala název *Die Tschechische Elbe*.

³²² Viz Oldřich DOSKOČIL, *Eberhard Eysert (1860–1920)*, Malíři Litoměřicka, sv. 1. Litoměřice 1996.

³²³ B. BALBÍN, *Krásy a bohatství české země*, s. 237.

³²⁴ K tomu podrobněji Bohdan ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století*, Dějiny a současnost 5/2005, s. 14–18.

³²⁵ Stejně jako podle Řípu, tak také podle Milešovky prý bylo možné předpovídat počasí. Balbín uvádí, že „*předpovídá jasné nebo deštivé počasí, chmurný a oblačný den nebo zase veselý a jasný, slovem: naprosto jasně naznačuje, jak bude. Právem tedy můžeme říci, že Milešovka prorokuje počasí.*“ B. BALBÍN, *Krásy a bohatství české země*, s. 73.

³²⁶ Cit. dle J. BURCKHARDT, *Úvahy o světových dějinách*, doslov Jaroslava Marka, s. 241.

českého prostředí.³²⁷ Zmíněná událost byla jen jedním z dlouhé řady projevů vzrůstajícího česko-německého antagonismu. Ten byl výrazně vnímán a prožíván také v regionu českého Podřipska.

V oblasti důležité komunikace³²⁸ hrála na Roudnicku výraznou roli skutečnost, že po celé délce Labe, tvořícího severní hranici soudního okresu³²⁹, se od třicetileté války, kdy byl zničen starý roudnický kamenný most přes Labe (postavený v letech 1333–1340 z iniciativy pražského biskupa Jana IV. z Dražic³³⁰), až do prvního desetiletí 20. století (stavba probíhala v letech 1906–1910) nevyskytoval most jiný. Doprava přes řeku byla tehdy zajišťována přívozy. Neexistence mostu s sebou přinášela nejen problémy v oblasti hospodářské a obchodní, ale také ve výrazně vnímané oblasti národnostní, kdy pravobřežní území bylo vystaveno silnému germanizačnímu tlaku. Přestože město Roudnice o nový most dlouho usilovalo, dočkalo se ho až v roce 1910.³³¹ Dobré podmínky v oblasti komunikace, v tomto případě výhodné dopravní spojení (a s nimi související vyšší stupeň sociální komunikace a sociální mobility) můžeme v případě Podřipska sledovat ve dvou směrech – jak v rámci samotného regionu³³², tak ve spojení s pražskou metropolí na straně jedné a německými oblastmi na straně druhé. Napojení Roudnicka na německé území prostřednictvím labské vodní dopravy s sebou přinášelo výrazná pozitiva, a to především v hospodářské a obchodní oblasti. Zmínit však musíme také skutečnost, že právě ze Saska se šířily do habsburské monarchie nové svobodomyšlné, liberální ideje, odtud začala proudit v první polovině 19. století do českých zemí politická literatura (např. Lipsko bylo živým nakladatelským a publicistickým střediskem). Dopravní spojení s Prahou zajišťovala od čtyřicátých let 19. století paroplavba (osobní přeprava parníky po Labi se postupně stala především

³²⁷ Oblast Litoměřicka začala být následně označována českými autory jako *zahrada Čech*. Čeští Němci nadále označovali tento kraj za *Paradies von Böhmen*. B. ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje*, s. 18.

³²⁸ Srov. M. HLAVAČKA, *Zrod moderní dopravní a komunikační sítě v českých zemích*, in: K. BLÁHOVÁ (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, s. 24–31.

³²⁹ Je důležité zmínit, že ve sledovaném období docházelo k výrazným regulačním pracím na toku (výstavba jezů, zdymadel, plavebních komor atd.), které měly za následek nejen změnu jeho vzhledu, ale především umožnily rozvoj vodní dopravy.

³³⁰ Jan IV. z Dražic založil v Roudnici také Augustiniánský klášter, jehož součástí je chrám Narození Panny Marie, jedna z dominant města. Na jeho přestavbě se podílel významný barokní architekt Octavio Broggio.

³³¹ K historii roudnického mostu podrobněji *Roudnický most 1906–2006. 100 let od zahájení mostu*. Sestavili Michal CIHLA a Martin TREFNÝ. Publikace k výstavě Podřipského muzea (duben – červen 2006). Roudnice nad Labem 2006; dále nové a rozšířené vydání *Zde spjala tvé břehy Roudnice. 100 let od dostavby nového mostu přes Labe*. Sestavili M. TREFNÝ a M. CIHLA. Publikace k výstavě Podřipského muzea (květen – říjen 2010). Roudnice nad Labem 2010; Q. KASTNER, *Roudnice nad Labem. Od nejstarších písemných zpráv do roku 1945*. Roudnice nad Labem 1989, s. 23.

³³² Na území soudního okresu byla budována od šedesátých let 19. století síť okresních silnic (do roku 1897 celkem 26), v celkové délce přibližně 120 km. Roku 1907 došlo k otevření železniční trati Roudnice nad Labem – Hospozín. Podrobněji viz L. HONS – A. PFEIFFER, *Popis okresního hejtmánství roudnického*; dále Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA, *Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Vlastivědná encyklopedie okresu Litoměřice*, sv. 1. Litoměřice 2000.

turistickou záležitostí), od roku 1850 levobřežní železniční trať Praha – Podmokly – Drážďany (celá trať byla uvedena do provozu následujícího roku), jejíž stavba byla započata roku 1845. Byla součástí tzv. Severní státní dráhy, nejstarší parní železniční tratě v Čechách.³³³

Na tomto místě dodejme, že parostrojní železnice s sebou v obecné rovině přinesla nový fenomén unifikovaného, přesného času. Dřívější denní chod života se řídil dle zvonů, které se nacházely v každé obci. Otakar Nejedlý vzpomínal, jak se „*hlaholení*“ zvonů ze čtyřboké roudnické zvonice „*neslo daleko po širém kraji podřipském, splývajíc na velkou vzdálenost v dojmavý trojzvuk varhan. Tato zvláštní hudba zvonů utvrzovala*“ v umělci vědomí rodné příslušnosti a zapsala se do jeho paměti stejně výrazně, jako tvar samotné zvonice.³³⁴ Souzvuk roudnických zvonů a jejich hudba provázely jeho „*bezstarostnou a rozsmarnou mysl dětskou, naděje, touhy a radosti myslí chlapecké, nadšení, starosti a zklamání jinošská*“³³⁵.

Výraznou úlohu v dějinách Podřipska hrály také jeho dobré hospodářské předpoklady. Region můžeme charakterizovat jako bohatou a úrodnou zemědělskou oblast, vyznačující se příznivým podnebím a vysokou kvalitou půdy. U Roudnice se rozprostírala po obou stranách řeky zalesněná území – tzv. Kyškovicko-vyšecké polesí a komplex předonínských a beřkovických lesů (dříví také bylo jednou z komodit dopravovaných labskou vodní cestou do německých odbytíšť). Místní zemědělství se nacházelo na poměrně vysokém stupni rozvoje. Zatímco do padesátých let 19. století³³⁶ se orientovalo především na pěstování obilí a náleželo tak k obilnářským oblastem, jež patřily v období národní agitace k vlastenecky nejaktivnějším územím českého národního hnutí (v té době zde také docházelo k výraznému rozvoji chmelařství, a to především v oblasti tzv. Roudnicko-polepských blat – obce Ctiněves, Chodouny, Lounky a Vetlá, části úrodné roviny táhnoucí se podél Labe od Křešic k Chodounům), od šedesátých let se začalo výrazně orientovat na pěstování cukrové řepy (v menší míře chmelu, ovoce a vinné révy). Roudnicko, jako součást širěji chápaného Podřipska,

³³³ Otakar Špecinger poukazuje na fakt, že podřipské vesnice často nepochopily budoucí význam železnice. Venkovský lid se již během vyměřování trati a výkupů pozemků s obavami odvracel od celé akce. Rolníci vytrhávali trasovací kolíky a z vesnických hospod a obchodů byli vyháněni dělníci pracující na stavbě trati. Na Roudnicku tak musela být trať vedena zčásti značně daleko od větších obcí. Viz O. ŠPECINGER, *Ze železniční historie Podřipska a Litoměřicka*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1998, č. 8/2, s. 66–70. Na pravém břehu Labe byla postavena železniční trať až později (zprovozněna roku 1874), a to v rámci tzv. Polabské dráhy společnosti Rakouské severozápadní dráhy. Viz Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha 1990.

³³⁴ O. NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*, s. 238.

³³⁵ Tamtéž, s. 244.

³³⁶ V padesátých letech 19. století můžeme sledovat značný hospodářský rozvoj daného regionu. Jeho příčinu lze hledat v okolnostech souvisejících se zrušením roboty roku 1848 a příznivou hospodářskou politikou státu, již prováděla právě v padesátých letech.

se stalo vedle řepařských oblastí střední Moravy nejvýznamnějším regionem produkujícím tuto plodinu. Rozmach cukrovarnictví a řepařství tvořil jeden z pilířů hospodářského vzestupu české buržoazie, neboť právě ta byla majitelkou řady cukrovarů a hlavní dodavatelkou cukrové řepy.³³⁷ Také rozvíjející se podřipský průmysl byl zaměřen převážně na zpracování zemědělských produktů a na výrobu strojů užívaných v zemědělství. Hospodářské těžiště regionu se nacházelo v jeho severní části.³³⁸ Právě ta spadala do území tzv. Labské kotliny (oblast kolem Labe táhnoucí se od Mělníka k Litoměřicím), jenž od nejstarších dob patřilo k regionům s nejrozvinutější specializací zemědělské výroby v Čechách.³³⁹ Již v době národní agitace patřily vlastenecky aktivní oblasti k obchodně neaktivnějším na celém česky mluvícím území Čech. Zemědělská výroba byla pravidelně zaměřena na místní trh, který zprostředkoval spojení s trhy vzdálenějšími.³⁴⁰

Národnostní poměry politického okresu Roudnice nad Labem se vyznačovaly výraznou převahou českého obyvatelstva. Konkrétně v případě roudnického soudního okresu se v roce 1880 přihlásilo při sčítání lidu z celkového počtu 35 592 jeho obyvatel k německé obcovací řeči pouhých 5 350 lidí.³⁴¹ V případě města Roudnice, které tehdy mělo 5 942 obyvatel, se jednalo o 377 obyvatel hovořících německy.³⁴² O deset let později vykazoval soudní okres z celkového počtu 38 101 obyvatel 3 973 lidí německé obcovací řeči. V Roudnici s 6 615 obyvateli tehdy žilo 64 lidí hlásících se k německé obcovací řeči. Roku 1900 celkový počet obyvatel města stoupl na 7 986 lidí, přičemž pouhých 37 z nich se přihlásilo k německé obcovací řeči. Celý soudní okres tehdy vykazoval 41 360 obyvatel (z nich 4 562 hlásících se k obcovací řeči německé). O deset let později se počet zvýšil na

³³⁷ Srov. Jurij KŘÍŽEK, *Krise cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*, Československý časopis historický 4, 1956, č. 2, s. 270–298, č. 3, s. 417–447 a Československý časopis historický 5, 1957, s. 473–506. Cukrovarnictví se od počátku vyvíjelo jako kapitalistické podnikání. Důležité bylo, že Roudnicko vykazovalo potřebný kapitál k modernizaci a investicím v zemědělské výrobě. 2/3 veškerého cukru z monarchie se vyvážely do Hamburku po Labi.

³³⁸ Srov. vlastivědnou publikaci *Podřipsko – celkový obraz kraje*.

³³⁹ Josef KŘIVKA, *Vývoj chmelařství na Polepských blatech*, in: Posláním zemědělsko-lesnický archivář a agrární historik. In memoriam PhDr. Josefa Křivky, CSc. Praha 2006, s. 615–634.

³⁴⁰ M. HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století*, s. 348–349. Hroch uvádí, že již od 16. století měla rolnická hospodářství v Polabí přebytek obilí, jež prodávala do měst, do „hor“, z malé části je vyvážela ze země. Objem tržní produkce v národně aktivním území tak byl výrazně vyšší než v národně pasivních oblastech.

³⁴¹ Od roku 1880 byla prováděna rakouská sčítání lidu na základě tzv. obcovací řeči (*Umgangssprache*), tj. na základě jazyka, který člověk používal ve styku s okolím. Tato okolnost s sebou nesla řadu problémů. Mateřská řeč (*Muttersprache*) byla při sčítáních lidu směrodatná až v období První republiky. Meziválečné Československo také umožnilo Židům přihlásit se k židovské národnosti. Dřívější zákonodárství toto neumožňovalo, Židé v českých zemích tak museli volit mezi českou nebo německou obcovací řečí.

³⁴² Relativně vysoký počet lidí, jenž uvedl v Roudnici při sčítání obyvatel roku 1880 německou obcovací řeč, byl účelovou záležitostí. Z tehdejších 523 roudnických Židů se jich tehdy přihlásilo 272 k německé obcovací řeči za účelem udržení místní německé školy, kterou navštěvovaly především židovské děti a jež se potýkala s nedostatkem žáků. Tato skutečnost vyvolala v převážně českém městě rozsáhlou protizidovskou kampaň, která se projevila mimo jiné vylučováním Židů z mladočeských spolků. Zprávu o zmíněném censu přinesl Podřipan 23. ledna 1881.

45 277 obyvatel soudního okresu (z toho pouhých 3 423 Němců), město vykazovalo již 9 249 obyvatel (k německé obcovací řeči se tehdy přihlásilo 24 lidí).³⁴³

Můžeme pozorovat patrný nárůst počtu českého obyvatelstva a naopak pokles či stagnaci počtu obyvatelstva německého. Nutno podotknout, že otázky související s problematikou příčin odlišných demografických tendencí obyvatelstva českého a německého etnika na našem území v období druhé poloviny „dlouhého“ 19. století nebyly doposud jednoznačně zodpovězeny. Je možné hovořit o poměrně rychlém absolutním přírůstku obyvatelstva české národnosti, zejména v desetiletích po roce 1815, způsobeném stabilní vysokou porodností a díky faktu, že jednotlivé hospodářské oblasti českých zemí nerovnoměrně ovlivňovaly demografický vývoj.³⁴⁴ Prosperující zemědělství v českých zemědělských oblastech s sebou neslo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let populační růst a z něho plynoucí agrární přelidněnost, což následně způsobilo prudce vzrůstající invazi českého živlu do měst a též do průmyslového pohraničí, kde se vytvářely stabilní české menšiny.³⁴⁵ Na výsledky sčítání lidu mělo vliv také rozhodnutí, ke kterým z obcovacích řečí se přihlásí židovské obyvatelstvo. Pokud se někteří z Židů přiklonili k obcovací řeči německé, bylo více než pravděpodobné, že to v českém prostředí vyvolá silné projevy nevole. Židé se často stávali v českém prostředí jednou z prvních obětí česko-německého antagonismu. Od devadesátých let se však stále více z nich přiklánělo k českému etniku (příčinou byl vzestup české společnosti ve všech oblastech života a vrůstající antisemitismus na německé straně).

Z náboženského hlediska bylo pro Roudnicko charakteristické, že se zde přes protireformační snahy pobělohorského období udržela až do vydání Tolerančního patentu roku 1781 početná evangelická menšina.³⁴⁶ Udržovalo se zde vědomí kališnické historie regionu z doby husitských válek, kdy Podřipsko přijalo kalich a také poslední pražský arcibiskup Konrád z Vechty se trvale usídlil v Roudnici a na nedalekém Hrádku u Úštěka.³⁴⁷ Podle místní pověsti navíc pobýval Mistr Jan Hus i na roudnickém hradu, kde ho roku 1400 vysvětil pražský arcibiskup na kněze a kázal prý také na Řípu, přičemž jeho hlas bylo slyšet

³⁴³ *Mitteilungen des statistischen Zentralamtes*. Prag 1941, s. 398–399.

³⁴⁴ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 73–75, s. 137–139.

³⁴⁵ K. KŘEN, *Konfliktní společenství*, s. 198.

³⁴⁶ K náboženským a národnostním poměrům na Roudnicku v 19. století N. MILOTOVÁ, *Religious Identity and Nationalism of the Podřipsko Region in the Context of the Czech National Movement of the 19th Century*. Konferenční příspěvek na CEEPUS Summer School 2010 – “Regional, Religious and Ethnic Identities in Central Europe”, pořádané na “Babeş-Bolyai” University of Cluj-Napoca (Romania), August 22nd – 30th 2010. Nepublikováno.

³⁴⁷ Jaroslav MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice*. Litoměřice 1968, s. 6.

až na vrchu Sovici.³⁴⁸ V náboženské oblasti sehrálo v tomto regionu významnou úlohu působení rodu Lobkoviců. Přestože se jednalo o katolickou vrchnost, v náboženské oblasti vystupovali značně tolerantně. Václav Chaloupecký tuto skutečnost komentoval následujícími slovy: „[...] katolická a politicky neobyčejně mocná vrchnost, kterou nikdo neopovážil se podezřívati z ochrany kacířů, vedena především svými vlastními a více hmotnými zájmy, nedopustila užiti těch násilných prostředků, kterých užívalo se jinde na panstvích, jež nebyla vždy katolickou državou a k nimž byl ze strany vlády jaksi volnější přístup“.³⁴⁹ Jakmile to situace dovolila, lidé vyznávající protestantství se začali ke své víře otevřeně hlásit. Pouhé přihlášení se k evangelické víře (jak je tehdy bez rozlišení na helvétskou či augšpurskou konfesi činili roudničtí poddaní ve vrchnostenské kanceláři) však k jejich uznání za příslušníky Tolerančním patentem povolených církví nestačilo. Podle dodatečného nařízení se musel každý protestant podrobit výslechu před komisí v čele s náboženským komisařem.³⁵⁰ Zpočátku se všichni evangelíci na Roudnicku spojili v jeden sbor ve Ctiněvsi a za svého správce si povolali kněze augšpurského vyznání Samuela Pulliniho ze Slovenska. Část evangelíků se však záhy oddělila a roku 1784 zřídila v Ledčicích nový reformovaný sbor, zbytek se přestěhoval do Krabčic. Zde došlo k opětovnému rozdělení – část věřících založila ve zdejší obci reformovaný sbor, evangelíci augšpurského vyznání se roku 1855 přestěhovali do Libkovic.

V období druhé poloviny 19. století se tak na území soudního okresu Roudnice nad Labem setkáváme se třemi protestantskými sbory. K evangelické reformované církvi se hlásily sbory v Krabčicích a Ledčicích, k evangelické církvi augšpurského vyznání poté sbor v Libkovicích. Při sčítání lidu roku 1890 se v tomto okrese hlásilo 23 224 obyvatel k římskokatolickému vyznání, 2 382 k evangelické reformované církvi, 579 k evangelické církvi augšpurského vyznání, 461 k židovskému vyznání a 10 lidí uvedlo jiné či žádné vyznání.³⁵¹ Mezi podřipským evangelickým obyvatelstvem, a zvláště evangelickými sedláky, získávalo české národní hnutí v období tzv. masového rozšíření mnohé své příznivce. Z evangelické sedlácké rodiny pocházel také Václav Kratochvíl z Lounek, jedna z vůdčích

³⁴⁸ Vrch Sovice (278 m n. m.) se nachází u obce Vetlá, tedy v pravobřežní části Roudnicka. Svým vzhledem připomíná zmenšeninu Řípu.

³⁴⁹ V. CHALOUPECKÝ, *O Řípu*, s. 39.

³⁵⁰ Srov. Eduard MIKUŠEK, *Následky tolerančního patentu na Podřipsku*, in: *Vlastivědný sborník Litoměřicko*, 1990, č. XXVI, s. 97–122. V roce 1793 se k protestantskému vyznání hlásilo v obci Krabčice 109 obyvatel (katolíků zde bylo 61), v Libkovicích 173 a v Ledčicích 141 lidí. K židovskému náboženství se ve stejné době hlásilo na roudnickém panství 401 lidí ve městě Roudnice, 3 lidé v Nové Vsi a 1 člověk v Brozanech.

³⁵¹ L. HONS – A. PFEIFFER, *Popis okresního hejtmantství roudnického*, s. 13–15. Podle zákona z roku 1890 (s platností k 1. září 1893) byli obyvatelé židovského vyznání v roudnickém hejtmantství přiděleni k 3 náboženským obcím. V případě soudního okresu Roudnice se jednalo o náboženskou obec roudnickou, v soudním okrese Libochovice to byly náboženské obce libochovická a budyňská.

osobností regionu daného období. S evangelíky sympatizoval též mladočesky smýšlející Ervín Špindler, všestranně nadaný člověk a dlouholetý starosta Roudnice, který měl na mnohé z nich výrazný vliv. Podle vzpomínek Pavla Váši mnozí „evangeličtí sedláci k němu přilnuli slepě, s věrností, která potrvála až do hrobu“.³⁵²

Zakončeme tuto kapitolu tak, jak jsme ji započali, totiž vzpomínkami evangelického faráře Jana Karafiáta. Ve svých pamětech uvádí, že se mu na Podřipsku i v Roudnici samotné vždy líbilo. „Tenkrát Roudnické slečinky a paničky mnoho pěstovaly oleandry, a když je měly v nejkrásnějším květu, rády je za pohody vystavovaly před dům, aby se v nich i druzí pokochali. Bývaly tam takových rozkvetlých oleandrů celé uličky, a vždy jsem se rád na ně díval, zaletuje při tom v duchu mnohem dál do slunných krajů, kterých jsem ve skutečnosti nikdy neviděl.“³⁵³ Ve srovnání s Karafiátovým rodným moravským Jimramovem dle autorových slov pod Řípem „bublavých potůčků a vzácných luk a pořádných lesů“ nebylo, „ale tu a tam byla i vinice, mnoho vlaských ořechů a ušlechtlejšího ovoce; nebo podnebí jest zde mírnější, i půda tučnější, a proto úroda napořád vydařenější.“³⁵⁴ V Karafiátových očích měly tyto přírodní okolnosti jistý vliv na „vzezření a způsoby podřipského lidu“. Danou myšlenku rozvedl následujícími slovy se subjektivním hodnocením: „Velice mne zajímal ten zvláštní zpívavý přízvuk, a zdálo se mi, že všude vidím velice pěkné postavy, ale krásných tváří méně“.³⁵⁵

³⁵² P. VÁŠA, *Pod Řípem*, s. 41.

³⁵³ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. III, s. 89.

³⁵⁴ TÝŽ, *Paměti spisovatele Broučků*, sv. II, s. 356.

³⁵⁵ Tamtéž.

ČÁST II.
V HUDBĚ ŽIVOT ČECHŮ

PROLOG II

„*V hudbě život Čechů*“ – po provolání tohoto hesla poklepal hudební skladatel Bedřich Smetana, jako zástupce dramatické tvorby, třikrát slavnostním kladívkem na základní kámen Národního divadla. Stal se tak jedním z významných mužů českého národa, jimž se dostalo cti poklepu na samé základy budoucí *Zlaté kapličky*, který proběhl v rámci velké národní slavnosti pořádané v Praze dne 16. května roku 1868. Slavnosti, během níž byly uloženy do základů budovy kameny z významných vrchů v čele s kamenem z posvátného Řípu, se účastnili také zástupci Podřipska. Ve stejný den měla v Novoměstském divadle premiéru Smetanova opera *Dalibor*, na jejíž tvorbě se podílel nedlouho předtím nově zvolený tajemník roudnického okresního zastupitelstva Ervín Špindler. Úspěšná spolupráce obou mužů pokračovala při vzniku národní opery *Libuše*, jejíž provádění Smetana určil pouze pro význačné příležitosti českého národa a teprve postupem doby se stala dílem, k němuž český národ upíral své zraky v těžkých chvílích a době ohrožení. V jeho samotném závěru všichni zpívají: „*Národ český neskoná, on pekla hrůzy slavně překoná!*“³⁵⁶

Hudba, jež nabývala právě ve zmiňované době povahy národního symbolu, hrála v českém národním hnutí význačnou úlohu. A to nejen v oblasti tvorby dodnes známých skladatelů a jejich významných hudebních děl či autorů, jejichž jména a tvorba byly ve své době oceňovány, avšak dnes jsou známy nanejvýše již jen úzkému kruhu odborníků. Byl to především společenský zpěv, jenž zažíval hlavně v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století nebyvalý rozkvět. Výrazný nárůst počtu pěveckých spolků a pěveckých slavností dotvářel podobu tehdejšího vzrůstajícího se národního dění.

Následující část práce, věnující svoji pozornost fenoménu hudby v kontextu vývoje českého národního hnutí, představí aspekty spojené s tímto odvětvím kultury vztahující se k dějinám Podřipska. Představena tak bude široká škála výše nastíněné problematiky. Zmíněny budou nejen hudební aktivity odehrávající se na území samotného regionu – tj. především spolková činnost a pěvecké slavnosti pořádané (nejen) na Řípu, ale poukázáno bude též na kontakty regionu s pražským národním děním. Výraznou pozornost bude autorka věnovat osobnosti a tvorbě zakladatele moderní české hudby Bedřicha Smetany. Opomenuta však nesmí zůstat ani osobnost podřipské rodačky, celosvětově známé operní pěvkyně Klementiny Kalašové, u počátků jejíž závratné kariéry stál právě Smetana. Skladatel uslyšel poprvé krásný zpěv nadané mladé dívky při koncertě pořádaném v Roudnici roku 1864.

³⁵⁶ Josef WENZIG, *Libuše. Slavnostní zpěvohra o třech jednáních*. Praha 1946, 2. vydání, s. 35.

4. KAPITOLA: Národ dotud bude živý, dokud znít mu bude zpěv...³⁵⁷

Dne 27. dubna roku 1862 se stala hora Říp svědkem velké pěvecké slavnosti. Roli ústřední písně této národní akce hrál sbor *Zpěv Čechů* od Ludevíta Procházky³⁵⁸, který provedl na vrcholu hory pražský pěvecký spolek Hlahol, založený v předchozím roce (motto spolku znělo „Zpěvem k srdci, srdcem k vlasti“). Řípská pěvecká slavnost spadala mezi celou řadu akcí podobného charakteru, jež úzce souvisely s proměnou společensko-politické situace na počátku šedesátých let 19. století. Porážka Rakouska v bitvách u Magenty a Solferina, kde se roku 1859 střetlo se spojeným sardinsko-francouzským vojskem, znamenala pro habsburskou monarchii nejen odstoupení většiny Lombardska Sardinii, ale v konečném důsledku hluboké politické změny, pád Bachova neabsolutistického režimu. Následujícího roku vydal císař tzv. říjnový diplom, kterým se vzdával absolutismu (přiznával zákonodárnou moc zemským sněmům a říšské radě, v obecné rovině též vymezil jejich kompetence). V kontextu proměn tehdejší politické situace se měnila i funkce hudby.

Hudba, jež byla ve středověku jedním ze sedmi základů vzdělanosti a kterou Jacob Burckhardt označil za kometu „*kroužící kolem lidského života v nesmírně vysokých a dalekých oběžných drahách*“, jež „*náhle se mu přiblíží tolik jako téměř žádné jiné umění a umožní člověku pochopit nejnítěrnější city*“³⁵⁹, postupem doby nabývala povahy národního symbolu a národního vlastnictví.³⁶⁰ Hudební skladatelé začali věnovat stále větší pozornost tématům spojeným s bájnými dějinami českého národa, v ideji české opery spatřoval Bedřich Smetana „vrchol uměleckého snažení národního“.³⁶¹ Tehdy také došlo k výraznému rozvoji společenského zpěvu, který byl rozvíjen na základech sborového hnutí. Bez účasti pěveckých spolků si nebylo možné představit žádnou významnější společenskou akci. Hudební jazyk tak promlouval svým hlasem k stále širším vrstvám obyvatelstva, k potenciálním členům vědomě vytvářené české národní pospolitosti. Zpěv působil jako stmelující prvek, každý člen společnosti si ho mohl osvojit a zapojit se tak do kolektivní činnosti.

³⁵⁷ Závěrečný dvojzpěv první sloky písně autorů V. J. Veita a V. Šmilovského *Pozdravení pěvcovo*. Skladba byla otisknuta v publikaci Bedřich VÁCLAVEK – Robert SMETANA, *Český národní zpěvník. Písně české společnosti 19. století*. Praha 1940, s. 232–233.

³⁵⁸ Hudební skladatel a publicista Jan Ludevít Procházka (1837–1888) složil pro tuto příležitost mužský sbor *Na Říp*. Akce se zúčastnili pěvec a první sbormistr Hlaholu Jan Ludevít Lukes (1824–1906) a hudební skladatel a dirigent Josef Leopold Zvonař.

³⁵⁹ Jacob BURCKHARDT, *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc 1996, s. 197.

³⁶⁰ Srov. Petr VÍT, *Hudba v programu českého národního hnutí doby předbřeznové a po říjnovém diplomu*, in: *Povědomí tradice v novodobé české kultuře (Doba Bedřicha Smetany)*. Uspořádala Milena Freimanová. Praha 1988, s. 54–76.

³⁶¹ Tamtéž, s. 59.

Kolektivní zpěv, při kterém se stírala role účinkujícího a diváka, významně přispíval k upevnování a šíření vědomí příslušnosti k českému národu. Jedinec aktivně se účastní píveckých slavností a celé škály tehdejších národních společenských událostí se stával vědomým členem národní pospolitosti.³⁶² Hloubku osobního prožitku umocňovaly další nedílné součásti podobných národních akcí odehrávajících se ve veřejném prostoru – průvody, proslovy, hesla atd.³⁶³ Oproti festivitám pozdějšího období stál v centru slavnostního dění právě zpěv.

Společenský zpěv, jenž vznikl v prostředí vzrůstající se měšťanské společnosti a čerpal z tvorby lidové (tu oživila a přizpůsobila si právě společnost měšťanská a zpěvníky ji uvedla zpět na venkov) i písní umělých, se však zrodil v českém prostředí již dříve (písně lidové a umělé označovaly společenské zpěvníky za „písně národní“). Za období jeho zrodu bývají považována léta 1830–1848, kdy vlastenecká společnost zpívala na zábavách, výletech, v hostincích apod.³⁶⁴ Díky předbřeznovému metternichovskému režimu však došlo k oddálení možnosti kodifikace zpěvu, tj. vydávání společenských zpěvníků (objevují se až v revolučním roce 1848, tehdy především orientované na písně politické). Vystřídaly tak kramářské tisky, které začaly postupně mizet. První kodifikací repertoáru českého společenského zpěvu se tak stal až zpěvník vydaný Josefem Bojislavem Pichlem v roce 1851, který se stal východiskem

³⁶² O tom, že se společným zpěvem bylo v obecné rovině počítáno jako s nástrojem, jenž může v lidské mysli vytvářet a posilovat identitu, svědčí např. zpěvník určený pro výuku zpěvu školní mládeže z pozdější doby *Gesangbuch für österreichische Bürgerschulen*. Zusammengesllt von Josef MANN. Prag 1889. Jeho cílem však nebylo v žácích utvrdit identitu českou, ale, jak se uvádí v předmluvě zpěvníku, oživit lásku k rakouské vlasti a panovnickému domu.

³⁶³ K tomu podrobněji Karel ŠIMA, *Národní slavnosti šedesátých let 19. století jako performativní akty konstruování národní identity*, Český časopis historický 104, 2006, č. 1, s. 81–110. Autor věnoval pozornost problematice slavnostních gest (symbolických aktů), která představují základní typ performativního aktu. Tato gesta na jedné straně nesou určité kulturní a symbolické významy, na straně druhé však zároveň kulturní vzorce proměňují. V této souvislosti je nezbytné pochopení konkrétního významového kontextu, zařazení aktu do historických souvislostí. Německá historiografie se zabírala problematikou festivit 19. století např. v pracích *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von Dieter DÜDING, Peter FRIEDEMANN und Paul MUNCH. Reinbek bei Hamburg 1988. Zde především úvodní příspěvek editora *Politische Öffentlichkeit – politisches Fest – politische Kultur* (s. 10–24) a studie téhož autora *Nationale Oppositionsfeste der Turner, Sänger und Schützen im 19. Jahrhundert* (s. 166–190). Dále publikace *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred HETTLING und Paul NOLTE. Göttingen 1993; *Festkulturen im Vergleich. Inszenierung der Religiösen und Politischen*. Hrsg. von Michael MAURER. Köln – Weimar – Wien 2010. Dějinami německého pěveckého hnutí se zabýval Dieter LANGEWIESCHE, *Die schwäbische Sängerbewegung in der Gesellschaft des 19. Jahrhunderts – ein Beitrag zur kulturellen Nationsbildung*, in.: TYŽ, Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa. München 2000, s. 132–169.

³⁶⁴ Viz Robert SMETANA – Bedřich VÁCLAVEK, *K dějinám českého společenského zpěvu a zpěvníků*, in.: TÍŽ, Český národní zpěvník. Písně české společnosti 19. století. Praha 1940, s. 13–59. Původně vyšel bez nápěvů (časté bylo přejímání nápěvů starších písní k textům písní nových). Nutno podotknout, že český hudební život první poloviny 19. století navázal na období velkého rozmachu české hudebnosti století předcházejícího. Právě česká hudba stála v 18. století daleko v popředí před českou literaturou a v určitých aspektech též pře výtvarným uměním. Tamtéž, s. 22.

téměř všech později vydaných společenských zpěvníků.³⁶⁵ Na počátku námi sledovaného období byl tedy již de facto ustálen kmenový repertoár, přičemž postupem doby docházelo k diferenciaci zpěvníků. Zatímco zprvu se objevovaly zpěvníky určené „pro celý jednotný národ“ (významnou složku v nich představovaly vlastenecké písně, které nevycházely z písní lidových a opěvovaly rodnou zemi³⁶⁶, jazyk či slavnou minulost), postupem doby se začaly objevovat např. zpěvníky sokolské (sokolské písně byly určitou obnovou písní vlasteneckých, zpočátku se jednalo o písně čistě tělocvičné a pochodové, které postupně přešly v písně nacionálně zabarvené) a od devadesátých let, v souvislosti s rozmachem dělnického hnutí, také zpěvníky dělnické. Na konci 19. století došlo v oblasti společenského zpěvu k ústupu společenských písní, na počátku století dvacátého se tak již v této oblasti setkáváme s převahou písní lidových.³⁶⁷

Jak již bylo zmíněno, zásadní změny nejen v oblasti českého společenského zpěvu, ale obecně ve vývoji českého národního hnutí, přinesl počátek šedesátých let 19. století. Roku 1861 došlo k vyhlášení tzv. únorové (Schmerlingovy) ústavy, která měla realizovat záměry říjnového diplomu z roku předcházejícího (došlo mj. k ustavení dvoukomorové říšské rady, panskou sněmovnu jmenoval panovník, poslaneckou volily zemské sněmy). Přestože tato ústava znamenala posun v ústavním vývoji habsburské monarchie, neněmeckým národům neposkytovala požadované politické ústupky. Čechům odpírala české historické právo, k jehož ideji se od šedesátých let české národní hnutí hlásilo (došlo tak k odklonu od přirozenoprávní doktríny). Na základě historického státního práva bylo usilováno o prosazení svébytnosti českých zemí v rámci habsburské monarchie, jeho zastánci poukazovali na skutečnost, že český stát nikdy nepřestal právně existovat, jeho hranice vytyčují historické hranice zemí koruny české (Čechy, Morava, Slezsko), vztah českého státu k monarchii je určen smlouvou mezi panovníkem a reprezentanty tohoto státu.

V souvislosti s obnovením konstitučního života a uvolňováním života národního a veřejného se začal výrazně rozvíjet život spolkový – můžeme dokonce hovořit o „zakladatelské horečce“ v oblasti vzniku spolků. Vzhledem k tomu, že společenský život nemohl být tehdy organizován na politickém základě, využívalo české národní hnutí existence

³⁶⁵ *Společenský zpěvník český*. Uspořádal Josef Bojislav PICHL. Praha 1851. Tento zpěvník, který se dočkal mezi roky 1851–1887 osmi vydání, se stal na dlouhá desetiletí kmenovým repertoárem českého společenského zpěvu.

³⁶⁶ Na tomto místě zmíníme také oslavu krajiny, která se stala důležitou součástí hymny nejen českého národa.

³⁶⁷ Pokud se týká lidových písní opěvujících Roudnici nad Labem nebo alespoň zmiňujících se o tomto městě, jsou jimi např. písně *Já mám mou panenku v Roudnici, Roudničan nad Labem, Ó Roudnice, kde jsou mé tisíce* či *V tom roudnickém zámku*. Srov. Josef DOBR, *Roudnicko a píseň*, in: Podřipsko – celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 112–115.

celé řady spolků, mezi nimi často právě pěveckých, ve kterých byly pěstovány národní snahy. Národní slavnosti pořádané ve veřejném prostoru se staly koloritem tehdejší doby.³⁶⁸

Na tomto místě však již obraťme svoji pozornost k městu nacházejícímu se asi 40 km od Prahy, k Roudnici nad Labem. Toto město se stalo jedním z prvních v Čechách, které v tehdejší době zavedlo češtinu jako úřední řeč (1860).³⁶⁹ Danou skutečnost pochvalně ohodnotily Národní listy, které napsaly: „*Hned po vyjití císařského diplomu slavná rada městská vyloučila německý jazyk i časopisy z úřadu [...]. Ctěné měšťanstvo čítá nyní hojně české noviny a při schůzkách česky se bavívá. Ruch český zde takového vlivu má, že lidé, kteří před nedávnem zcela lhostejni byli a častokráte nám co přepjatcům se smáli, nebyli s to mu odolati; nyní mluví vážně, by chtějí býti našinci.*“³⁷⁰ Zmíněná optimistická slova vynesena na adresu náhlého národního probuzení roudnických občanů byla nepochybně poněkud nadnesená. Např. v kronice Dělnické vzdělávací jednoty Budislav se tak setkáme s tvrzením, že město jevílo až do roku 1864 (tehdy se v Roudnici uskutečnila veliká slavnost svčení praporu zpěváckého spolku Říp) „*úplnou ochablost' jak ve smyslu národním, tak i společenském*“. Teprve od tohoto okamžiku se „*ruch národní počal utěšeně rozvíjeti*“.³⁷¹ Krátce po obnovení konstitučního života byla ještě na mnoha místech Roudnice používána němčina, řada nápisů a vývěsních štítů nad obchody byla v němčině nebo alespoň dvojjazyčná.³⁷² O nadnesení „pokrokovosti“ Podřípanů ze strany Národních listů se zmínil o několik let později také tajemník okresního zastupitelstva Josef Böhm. Ten se roku 1867 vyjádřil v dopise adresovaném Sboru pro postavení Národního divadla o malém zájmu obyvatel regionu o výstavu představující veřejnosti návrhy budoucí stavby „Zlaté kapličky“.³⁷³

³⁶⁸ Němčina rozlišuje mezi tzv. *die Fest* (oslava – spontánní) a *die Feier* (slavnost – organizovaná a plánovaná). Důležitou úlohu v oblasti slavností sehrála Francouzská revoluce, která z nich učinila nástroj politické mobilizace.

³⁶⁹ Viz zprávu uveřejněnou v pražských novinách dne 7. prosince 1860, cit. dle Servác HELLER, *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Díl III.* Praha 1921, s. 149–150.

³⁷⁰ Národní listy 28. ledna 1861.

³⁷¹ SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), Dělnická vzdělávací jednota Budislav v Roudnici nad Labem 1868–1934 (1948), č. fondu 1074, kronika č. 177, Dějiny a pamětní kniha jednoty Budislav v Roudnici n. L., nestránkováno.

³⁷² Rudolf PROS, *Před šedesáti lety (Vzpomínka na založení spolku „Říp“ v Roudnici)*, část III., Říp 4. srpna 1922. Série devatenácti článků, vycházejících v novinách Říp v červenci až srpnu roku 1922, přinesla celou řadu zajímavých informací týkajících se národního života v Roudnici počátku šedesátých let 19. století. Vypovídající hodnota textu je o to vyšší, že jeho autor pracoval mj. s dnes již ztracenými prameny a také se vzpomínkami pamětníků.

³⁷³ Autor dopisu spatřoval příčinu malé návštěvnosti putovní výstavy, jejíž výtěžek měl být věnován na stavbu Národního divadla, v „*hrozně vlažnosti, která v té věci zvlášť u venkovského lidu panovala. Výstava byla v zasedací síni okresního zastupitelstva, kterou se jde na jednu stranu do kanceláře okr. výboru, na druhou do kanceláře hosp. záložny. Mnoho, velmi mnoho jich však prošlo nedávše se zadržeti. K tomu byl zde ve čtvrtek výroční a v pátek týdlní trh, a lidstva dost a dost, hospody a krčmy plny, avšak pozvání k výstavě na rozích a po*

Zatímco v oblasti politické vystupovala Roudnice až do konce osmdesátých let konzervativně a obecní zastupitelstvo ovládali staročeši, podřipský venkov byl již od počátku let šedesátých, kdy se v rámci Národní strany začalo postupně formovat mladočeské křídlo, doménou mladočeské opozice. Uvědomělý podřipský venkov ocenil roku 1860 Posel z Prahy následujícími slovy: „*Na Podřipsku jsou vesnice střediskem zájmu veškerého veřejného a národního života, stojíce na výši náhledu a názorů časových a chovajíce muže národně uvědomělé, povahy v pravdě slovanské, muže obětavé a ctné, novověkého postavení občanského znalé, muže sebe a tím i národu sobě vážící – pravé perly národu našeho*“. Autor textu dále pokračuje: „*Mnoho to mužů, kteří se rovnati mohou postavením duchovními vlastnostmi a působením svým bývalé osedlé menší šlechtě české, kteří ji úplně nahrazují, a zajisté povolání jsou, aby v příštím ruchu národním v oboru veřejné správy a zákonodárství slušné místo zaujali.*“³⁷⁴

K národně laděným aktivitám docházelo na Podřipsku od samého počátku šedesátých let (slavnosti se tehdy neodehrávaly pouze v českých zemích, ale také v zemích rakouských a od první poloviny 19. století též v zemích německých). Řípská pouť konaná dne 28. dubna roku 1861 se stala místem setkání lidí ze širokého okolí, kteří manifestovali za starobylé právo české koruny.³⁷⁵ V červnu téhož roku byl zaslán z Roudnice do Prahy českému místodržiteli pamětní petiční list, jenž žádal provedení rovnoprávnosti českého jazyka v Čechách s tím, že „*nejsme doma domovem, že nepožíváme v Rakousku práva, jaká nám přísluší*“. Žádost byla otištěna v Národních listech a v jednom z následujících vydání uveřejnily tyto noviny jména celé řady obcí, které přistoupily k plnému znění roudnické žádosti.³⁷⁶

V době vzrůstajícího se národního života patřily k nejčastějším místům společného setkávání vlastenců hospody a hostince.³⁷⁷ Jednalo se o významný prostor komunikace české společnosti, kde byly navazovány důležité sociální kontakty a kde byla též probírána široká

hostincích vyvěšené zůstalo nepovšimnuto. Není vůbec tak, jak se o pokročilosti našeho lidu mnohdy v Nár. listech píše.“ Cit. dle Taku SHINOHARA, *Vytváření národně politické kultury v Čechách v letech 1848–1868. Pokus o přemostění mezi sociální a kulturní historií.* Dizertační práce, FF UK 2015 (vedoucí práce: Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.), s. 172–173.

³⁷⁴ Cit. dle Jaroslav MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice.* Litoměřice 1968, s. 13. Autor článku popisoval skupinu lidí, kteří se začali od počátku šedesátých let angažovat v oblasti národních aktivit a působili v mnoha případech v okresních samosprávách, jež měly význam pro občanskou a národně-politickou emancipaci, staly se jakousi „školou politiky“. K tomu srov. Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913.* Praha 2006. Na podřipském venkově hráli v této době výraznou úlohu především místní sedláci, v jejichž čele stál Václav Kratochvíl z Lounek.

³⁷⁵ J. MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice*, s. 14.

³⁷⁶ Národní listy 6. července 1861.

³⁷⁷ K tématu zajímavě publikace *Hospody a pivo v české společnosti.* Praha 1997. Zde především text – Vladimír MACURA, *Hospoda v české vlastenecké kultuře*, s. 28–38.

škála témat – od banálních otázek každodenního života až po aktuální záležitosti politické. V Roudnici se v této době lidé scházeli v celé řadě místních hospod. Jediným problémem však zůstávala skutečnost, že nebyla k dispozici vhodná větší místnost, která by svou kapacitou postačovala pro větší sešlost.³⁷⁸ K nápravě došlo až v roce 1864, kdy postavil Hynek Celeryn, místní obchodník se dřevem, na dvoře svého domu velký taneční sál a otevřel zde hostinec.³⁷⁹ Zatímco měšťané německého smýšlení a panští úředníci se scházeli v pivovarské restauraci „Ve Frankfurtě“, „Knížecí restauraci“³⁸⁰ a zámecké služebnictvo v hospodě na náměstí – v tzv. „Panském domě“, k nejoblíbenějším hospodám českého obyvatelstva patřily hostince U Řeháčků³⁸¹, Na Růžku a vyhlášená formanská hospoda U Mičků v Hracholuskách. Tyto prostory se stávaly místy pořádání tehdy velmi oblíbených besed (pěveckých a deklamačních), tanečních zábav i pěveckých představení. Právě U Mičků také poprvé veřejně vystoupila v sólovém zpěvu roku 1863 budoucí operní diva Klementina Kalašová.³⁸²

Pro velkou pěveckou slavnost roku 1862, která se konala v termínu tradiční svatojiřské pouti, však rozhodně stísněné a navíc ne zcela reprezentativní prostory roudnických hospod nepostačovaly. Organizátoři akce tak zasadili její konání na místo pro český národ nad míru posvátné – na vrchol hory Říp. Z hlediska dějin českého národního hnutí byla zmíněná událost významná tím, že se stala dějištěm prvního mimopražského koncertu Hlaholu³⁸³ a zároveň cílem prvního mimopražského výletu téhož roku založeného Sokola. Sokolské výlety se v následující době vyznačovaly pochodem krajinou, který byl někdy doplněn hudbou, a to ve spolkových krojích. Členové spolku byli následně vítáni, často za doprovodu zpěvu, místním obyvatelstvem – typickým se staly projevy členů místních zastupitelstev, vystoupení družiček, stavění slavobrán atd.³⁸⁴

Z významných představitelů českého národního života se řípské slavnosti roku 1862 zúčastnili např. Fr. A. Brauner, J. St. Prachenský nebo kníže Rudolf Thurn-Taxis. A byl to právě kníže Thurn-Taxis, tehdejší starosta Hlaholu, který stál spolu s Juliem Grégrem v rámci

³⁷⁸ Ve městě se tehdy nacházely pouze velké zájezdní hospody se stájemi pro koně a nádvořím pro formanské vozy. Rudolf PROS, *Před šedesáti lety*, část III., Říp 4. srpna 1922.

³⁷⁹ Dnes restaurace Koruna.

³⁸⁰ František KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, strojopis uložen v SOKA Litoměřice, 1956 (1949), s. 39.

³⁸¹ František Řeháček, zvaný pro svou účast v revolučním hnutí roku 1848 „roudnický Fastr“, se také na počátku šedesátých let zapojil do aktivit národního hnutí a podílel se na organizování roudnického národního života.

³⁸² R. PROS, *Před šedesáti lety*, část III., Říp 4. srpna 1922; část V., Říp 18. srpna 1922.

³⁸³ Srov. *Památník pražského Hlaholu*. Na oslavu 25leté činnosti spolku z usnesení výboru sestavili J. Srb a Ferd. Tadra, Praha 1886. Publikace chybně uvádí datum konání akce 29. dubna 1862. V následujících letech podnikl pražský Hlahol výlet na Říp 29. května 1864 a 31. května 1865.

³⁸⁴ Irena ŠTĚPÁNOVÁ, *Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století*, Český lid 84, 1997, č. 2, s. 137–147.

Sokola v čele skupiny preferující politické směřování spolku vytyčené v hranicích mladočeského liberálně demokratického programu. Jejich představa však narážela na druhou koncepci spolku, která se nakonec stala vítěznou – jejími hlasateli byli starosta Jindřich Fügner a náčelník Miroslav Tyrš. Podle jejich představ měl Sokol zaštitřovat široké celonárodní hnutí, tedy stát nad politickým stranictvím. Tělovýchova organizovaná Sokolem měla přispět k fyzickému a duševnímu rozvoji národa a mobilizovat široké vrstvy obyvatelstva k podpoře rozvíjejícího se národního hnutí. Spory mezi oběma tábory se projevíly také v souvislosti s konáním řípské slavnosti. Jindřich Fügner totiž zpočátku nepovažoval tuto akci s výrazným politickým charakterem za vhodný cíl společného sokolského výletu. Nakonec však ustoupil a spolu s Tyršem a ostatními členy spolku účast na Řípu neodmítl. Dle zápisů spolkové výletní komise se akce za pražský Sokol zúčastnilo více jak 70 mužů, většina ještě oblečených v civilním obleku, jen někteří v kroji.³⁸⁵

Informace o pěvecké slavnosti přinesla ještě téhož roku Sokolem vydaná publikace.³⁸⁶ Podle jejích autorů je „*hora Říp, z níž praotec náš Čech nám ukázal naši milou vlast' [...] místem nejpříhodnějším, kde věrní Čechové mohou národní slavnost' s velkolepostí odbývati*“.³⁸⁷ Právě na tomto místě si může každý člověk připomínat slavné činy dávných předků a zavázat se, že půjde dále v jejich šlépějích. Národní akce přilákala na dva tisíce Pražanů. Ty přivítaly na úpatí Řípu pěvecké spolky z Mělníka, Loun, Roudnice, Litoměřic a Slaného. Zatímco hlavní průvod v čele s prapory se ubíral širokou cestou na vrchol hory, někteří nedočkaví jedinci lezli vzhůru přes svislé skály. O jedné hodině odpolední se již všichni návštěvníci shromáždili na temeni Řípu. Následně zapěl Hlahol několik národních písní. Poté následoval projev a deklamace básně hlavního řečníka Josefa Baráka, po němž přišel opět na řadu společný zpěv pěveckých spolků, písně *Já jsem Slovan s duší, s tělem a Naděje se vyplnily*.³⁸⁸ V této době vzniklo heslo Podřipanů „Kde stanul, stát bude Čech“.³⁸⁹

³⁸⁵ Národní archiv v Praze, Sokol pražský (1857) 1861–1959, č. fondu 463, karton č. 75, inv. č. 396, nestránkováno. Zde uveden počet 72 mužů. Jiný pramen uvádí celkový počet účastníků se členů 73. Tamtéž, Kniha výletů a veřejných vystoupení 1862–1877, inv. č. 54, č. knihy 54, nestránkováno. Také v následujících letech pražský Sokol pořádal výlety na Říp – např. roku 1864, 1865, 1869, 1883, 1893, 1899. Další soupis uveden Tamtéž, Kniha výletů, inv. č. 55, č. knihy 55. Účasti Sokola na Řípu byla věnována velká mediální pozornost, přičemž tato skutečnost přispívala k Fügnerovým obavám z negativních reakcí vlády a k strachu o budoucí osud spolku. Srov. Jan NOVOTNÝ, *Sokol v životě národa*. Slovo k historii 25, Praha 1990, s. 13.

³⁸⁶ *Sokol. Národní kalendář československý na obyčejný rok 1863*. Uspořádali J. Rank a Fr. Vichterle, Praha 1862, s. 108–112. Události se stručně věnoval také Jan ŠŤOVÍČEK, *Tradice řípských táborů*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993, s. 9–10.

³⁸⁷ *Sokol. Národní kalendář československý na obyčejný rok 1863*, s. 108.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 112.

³⁸⁹ Řípské slavnosti roku 1862 se věnoval také K. ŠIMA, *Národní slavnosti šedesátých let 19. století jako performativní akty konstruování národní identity*, s. 93. Autor zde poukázal na význam slovanské trikolóry, která se stala centrálním předmětem tohoto slavnostního aktu.

Po vzoru pražského Hlaholu byly zakládány v řadě měst a obcí mužské pěvecké spolky, které přijímaly svá jména – podle návrhu hudebního časopisu Dalibor – dle místních poměrů.³⁹⁰ Roudnický pěvecký spolek získal své jméno podle posvátné české hory Říp, patronem se stal sv. Jiří. V jeho čele stanuli roudnický lékař Martin Kalaš (předseda), otec Klementiny Kalašové, Heřman Brodský (zapisovatel, autor nedochované spolkové pamětní knihy) a Vít Schweizer, který zastával post sbormistra³⁹¹. Stanovy spolku byly podány místodržitelství ke schválení 1. března roku 1862 a potvrzení přišlo zpět právě na den sv. Jiří (24. dubna).³⁹² Řípská pouť a při její příležitosti konaná pěvecká slavnost se tak staly místem agitace ve prospěch nově vznikajícího roudnického spolku. Ustavující valná schůze se konala v neděli 6. července v hostinci U Řeháčků, zahajovací beseda spolku poté 17. srpna 1862 na roudnickém předměstí v Hracholuskách U Mičků. Této slavnostní události, jejíž součástí byl zpěv mužských sborů³⁹³ i hudební ukázky z oper, byl přítomen významný vědec a libochovický rodák Jan Evangelista Purkyně.³⁹⁴

Při založení měl pěvecký spolek Říp celkem 114 členů – 14 zakládajících, 74 přispívajících a 26 činných. Účelem spolku bylo „*povzbuzovati ku zpěvu a hudbě, rozmnožovati vzdělanost a zábavy, ušlechtovati zpěv církevní a podporovati školy a dobročinné ústavy*“.³⁹⁵ Účinkujícím členem se mohl „*státi každý poněkud ve zpěvu zběhlý*“, přičemž všichni zájemci mohli pro zlepšení svého zpěvu navštěvovat pravidelně pořádanou pěveckou školu, kterou vedli místní učitelé.³⁹⁶ Spolek měl zpočátku pouze mužský sbor čítající 26 členů, teprve později byl doplněn na sbor smíšený. O národnostně dosud nezjištěné atmosféře tehdejší doby nejlépe vypovídá skutečnost, že spolek tehdy přijímal mezi své členy též Němce a Židy, což by byla v pozdější době věc jen stěží představitelná.³⁹⁷ Záhy po svém založení si Říp obstaral členské odznaky – stříbrný monogram Ř. I. P. připnutý na červenobílé stuze.³⁹⁸ Na první valné schůzi došlo ke jmenování tří čestných členů spolku. Tím prvním byl Josef Stanislav Prachenský, roudnický rodák a známý právník, tehdejší roudnický okresní

³⁹⁰ *Památník pražského Hlaholu*, s. 91. Některé z venkovských spolků, které dříve pěstovaly německý zpěv, se přeměnily na spolky české.

³⁹¹ Vít Schweizer byl údajně znamenitý hudebník a zpěvák s krásným sólovým tenorem. Zastával funkci posledního roudnického rektora (tj. řídicího učitele), do které ho dosadil místní vikář a probošt P. Josef Král. R. PROS, *Před šedesáti lety*, část II., Říp 28. července 1922. Následníkem Josefa Krále na postu roudnického probošta se stal P. Jan Pavla.

³⁹² Tamtéž.

³⁹³ Český mužský sborový zpěv se v Čechách rozvinul kolem roku 1840, a to zásluhou Al. Jelena. Srov. R. SMETANA – B. VÁCLAVEK, *K dějinám českého společenského zpěvu a zpěvníků*, s. 24.

³⁹⁴ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IV., Říp 11. srpna 1922.

³⁹⁵ *Stanovy zpěváckého spolku Říp v Roudnici*. Roudnice 1867, s. 3.

³⁹⁶ Tamtéž.

³⁹⁷ Fr. KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 38.

³⁹⁸ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část V., Říp 18. srpna 1922.

přednosta Josef Reif a Jan Ludevít Lukes, první sbormistr Hlaholu. Autorem spolkového praporu, na kterém byl vyobrazen boj sv. Jiří s drakem, se stal Josef Mánes, tvůrce praporů pražského Hlaholu i Sokola.

V následujících letech nebylo v Roudnici a jejím okolí národní slavnosti či oslavy, které by se roudnický pěvecký spolek neúčastnil. K oblíbeným společenským událostem patřily např. odpolední slavnosti na knížecím ostrově na Labi, kde byly po ukončení koncertního programu ve večerních hodinách pořádány taneční zábavy pod ozářenými stromy.³⁹⁹ Úspěch sklízely též výlety s hudbou, a to buď pěší do blízkého okolí nebo delší výlety parolodí do Mělníka či na hrad Střekov (u Ústí nad Labem). Říp se účastnil celé řady oslav a národních slavností tehdejší doby – objevil se na svěcení praporů některých z ostatních pěveckých spolků nebo besed (např. v nedalekých Litoměřicích, Slaném, Štětí, Mladé Boleslavi, Táboře, Kroměříži), účastnil se oslav 75. narozenin Jana Evangelisty Purkyně v Praze a tamtéž také oslav hraběte Belcrediho, oslav Václava Hanky ve Dvoře Králové nebo pohřbu hudebního skladatele Václava Jindřicha Veita v Litoměřicích. Ve většinově německých Litoměřicích spolupracoval Říp s českou Besedou, založenou roku 1862.⁴⁰⁰ Ta účinkovala spolu se svým pěveckým sborem při národních slavnostech na Řípu.

Podobnou národní akci, konající se opět v termínu tradiční řípské pouti, chtěli její organizátoři připravit také v roce 1863. Přestože se zpočátku potýkali s nedostatečnými přípravami⁴⁰¹, nakonec se podařilo tuto slavnost zorganizovat. Ve druhé polovině dubna téhož roku nechali pořadatelé otisknout v Národních listech následující výzvu: „*My kolem Řípu žijící občané považujeme se za strážce svatyně této národní a vyzýváme Vás, rodáci všech končin naší milené vlasti, byste v tak hojném počtu, jako vloni, naši svatyni navštívili a tak dokázali, že láska k předkům a místům historickým neuhasla, nýbrž stejným plápolá ohněm v srdcích Vašich!*“⁴⁰² Přes nepříznivé deštivé počasí se také na tuto slavnost dostavilo velké množství lidí.⁴⁰³

³⁹⁹ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IV., Říp 11. srpna 1922.

⁴⁰⁰ SOkA Litoměřice, Pamětní kniha měšťanské Besedy v Litoměřicích (1862) 1863–1927 (1937), kronika č. 399, nestránkováno. V podpisové knize nalezneme jména řady roudnických občanů – nechybí mezi nimi MUDr. Martin Kalaš a jeho choť Amalie Kalašová, Heřman Brodský, František Řeháček, budoucí mecenáš umění August Švagrovský nebo jeho mladší sestra Růžena Švagrovská. Již roku 1861, kdy pořádala litoměřická česká menšina odhalení pomníku Karla Hynka Máchy, se této slavnosti účastnilo Roudnicko v čele s Václavem Kratochvílem z Lounek.

⁴⁰¹ Viz zprávu uveřejněnou v Národních listech 11. dubna 1863.

⁴⁰² Národní listy 18. dubna 1863.

⁴⁰³ Nejisté dubnové počasí bylo příčinou toho, že v následujících letech nebyla národní slavnost na Řípu pořádána spolu se svatojiřskou poutí, ale poslední neděli v květnu. Pořekadlo pravilo, že díky špatnému počasí „ze sedmkráté řípská pouť se pouze jedenkráté vydaří“. Polaban (Týdeník zábavný a časem poučný pro Roudnici a okolí) 3. dubna, 17. dubna, 15. května a 22. května 1864. Informace o účastnících akce podává zpráva uložená v SOkA Litoměřice, Okresní hejtmanství v Roudnici – Presidiální spisy 1860–1918, č. fondu 6, karta č. 1.

Dne 29. května následujícího roku byla uskutečněna další řípská národní slavnost, a to přesto, že organizátoři zdůraznili v dopise oznamujícím tuto akci c. k. okresnímu úřadu, že listem chtějí předejít „*všem domněnkám, jako by toto shromáždění nějaký politický aneb národní ráz mělo*“⁴⁰⁴. Na přípravách se opět podílel pěvecký spolek Říp, a to spolu s Hlaholem. Akce se zúčastnil také Sokol v počtu 139 svých členů.⁴⁰⁵ Den před akcí samotnou oznámil jeden z místních organizátorů dopisem c. k. okresnímu úřadu, jaké písně hodlá pražský pěvecký spolek na slavnosti přednést.⁴⁰⁶ V předvečer národní akce vzplanuly na vrcholku Řípu četné ohně a následujícího dne se již od brzkého rána hrmuly k hoře ze všech stran zástupy lidu. Na vrcholu Řípu, kde vlála slovanská trikolora, zapěli pěvci v rotundě sv. Jiří písně *Hospodine pomiluj ny* a *Bože otče z veliké milosti*, před kostelíkem poté *Svoji k svému, Na Prahu* a *Bývali Čechové*. Na závěr zazněla skladba *Kde domov můj*, „*kteroužto píseň veškeré obecnstvo s obnaženou hlavou spolu zpívalo*“.⁴⁰⁷ Několik dní před konáním akce samotné se objevila v roudnickém tisku zpráva, že následujícího roku budou zahájeny „*sbírky na vystavení velkolepého, národce českého důstojného pomníka, jenž by s vrchole Řípu do dalekých širokých krajin hlásal, že moudrost božská naše praotce v tyto požehnané vlasti uvedla a je Čechovi za věčné obydlí vykážala*“.⁴⁰⁸ K vystavení zmíněného pomníku však nikdy nedošlo.

Téhož roku otiskl Polaban zajímavý článek neznámého autora, jenž se zúčastnil dubnové řípské pouti a přinesl zprávu o této akci a zároveň rozjímal o důvodech, které obyvatelstvo k památnému Řípu přitahují. Dle autorova názoru to není „*pouhý zvyk, co je sem každoročně vábí*“, ale „*jest to jakési tajemné kouzlo, které se v tomto mohutném čedičovém památníku skrývá, a kterému každý Čech podléhá, byť si i jeho vědom nebyl. Jsou ale také mnozí, kteří sem jdou, by množství lidu uzřeli – ty vábí pouhá zvědavost. Když moudrost božská naše orby a míru milovné praotce v tyto požehnané krajiny uvedla, netušil svět, že potomci jejich Evropou otřesou a první prapor osvěty vztyčí. Národ český stal se národem slavným, on se stal slavným svými skutky*“.⁴⁰⁹ V květnových svatojánských dnech roku 1864 reprezentoval kraj pod Řípem stejnojmenný roudnický pěvecký spolek na velkém sjezdu

⁴⁰⁴ SOKA Litoměřice, Okresní zastupitelstvo Roudnice n. L. 1865–1928, č. fondu 56, karton č. 40, Dopis organizátorů národní slavnosti na Řípu adresovaný c. k. okresnímu úřadu z 18. května 1864.

⁴⁰⁵ Národní archiv v Praze, Sokol pražský (1857) 1861–1959, č. fondu 463, karton č. 75, inv. č. 396, nestránkováno.

⁴⁰⁶ SOKA Litoměřice, Okresní zastupitelstvo Roudnice n. L. 1865–1928, č. fondu 56, karton č. 40, Dopis Václava Kratochvíla z Lounek adresovaný c. k. okresnímu úřadu z 28. května 1864.

⁴⁰⁷ Podrobnou zprávu o průběhu celé slavnosti přinesl Polaban 5. června 1864. Dále srov. R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IV., Říp 11. srpna 1922.

⁴⁰⁸ Polaban 22. května 1864.

⁴⁰⁹ Polaban 1. května 1864.

pěveckých spolků v Praze.⁴¹⁰ Dne 16. května se vydal dlouhý průvod všech zúčastněných spolků ze Žofína směrem k Novoměstskému divadlu, kde byl pořádán slavnostní koncert. Právě při příležitosti tohoto průvodu Říp poprvé veřejně „představil“ svůj svatojiřský prapor.

Jednou z největších roudnických slavností šedesátých let se stala slavnost svěcení praporu pěveckého spolku Říp, pořádaná ve městě dne 15. srpna 1864.⁴¹¹ Podrobný program celé akce byl projednán na spolkové schůzi v květnu téhož roku.⁴¹² Došlo k volbě dvanáctičlenného slavnostního výboru a bylo zajištěno snížení jízdného po železnici pro hosty. Kněžna Anna z Lobkovic byla požádána, aby se stala matkou praporu, došlo také k volbě osobností, které byly poctěny zatloukáním hřebů do žerdi praporu. Sbornistr Řípu Vít Schweizer dostal za úkol nacvičit hudební program v dohodě s Hlaholem. Již v neděli 14. srpna se do Roudnice dostavily početné pěvecké spolky z okolí a spolu s roudnickým Řípem slavnostně přivítaly pražský Hlahol, který přijel v odpoledních hodinách doprovázen řadou pražských hostů. U Celerýnů poté proběhla společná zkouška sborů.

Následujícího dne, po deváté hodině dopolední, vyšel průvod z domu předsedy spolku MUDr. Martina Kalaše. Zde byl vyzvednut nový prapor a následně donesen do proboštského chrámu, odkud poté vyšel slavnostní průvod směrem k soše sv. Vavřince v horní části Karlova náměstí. Právě na tomto místě se odehrávala hlavní část oslav. U sv. Vavřince byl připraven oltář. Ženský sbor zahájil celý obřad starodávnou písní sv. Jiří, načež pronesl probošt P. Jan Pavla, který se přistěhoval „do města pod Řípem“ v březnu téhož roku, slavnostní řeč.⁴¹³ V ní hovořil o významu pěveckých spolků pro národ, vybízel k pěstování zpěvu, především pak zpěvu českého a církevního. Poté odhalil prapor, posvětil jej a zarazil do žerdi první hřeb za svolání hesla „Pějte v Pánu!“. Probošta následovali další vybraní zástupci, kteří do žerď praporu za svolávání hesel zaráželi další hřeby. Byli jimi např. paní Amalie Kalašová jako matka praporu, jež nakonec zastupovala kněžnu Annu z Lobkovic (s heslem „Láska k zpěvu!“), Františka Švagrovská jako družička praporu („Něžnost!“), choť roudnického starosty Josefína Zinková jménem místních dam („Víra a láska!“), hudební skladatel a zástupce pražského Hlaholu Ludevít Procházka („Síla!“)⁴¹⁴, tvůrce praporu Josef Mánes jménem českého umění („Svoboda!“), poslanec českého zemského sněmu Václav

⁴¹⁰ První velký sjezd pěveckých spolků se konal v Praze již v květnových dnech roku 1862.

⁴¹¹ Svědectví o roudnické slavnosti zanechal autor nedatovaných Poznámek ke Kronice města Roudnice nad Labem, kterým byl roudnický probošt P. Jan Pavla. SOkA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. Labem, Poznámky ke Kronice města Roudnice nad Labem, inv. č. 286, nestránkováno. Zápisy přinášejí zajímavosti i důležité události ze života města a okolí, informace z církevního života, často též záznamy o počasí.

⁴¹² K průběhu oslav viz R. PROS, *Před šedesáti lety*, část VII., Říp 1. září 1922.

⁴¹³ Polaban 13. března 1864.

⁴¹⁴ Hlahol se zúčastnil roudnické slavnosti v počtu 30 členů. Viz *Památník pražského Hlaholu*, s. 99.

Kratochvíl z Lounek jménem českých rolníků („Ráznost!“), MUDr. Martin Kalaš jménem Řípu („Milujme se!“) a jeho dcera a druhá družička Adolfina Kalašová („Pějte ku chvále, vlasti ku slávě!“).

Na závěr pronesl děkovnou řeč předseda Řípu Kalaš. Dle jeho slov „*zpěv duchem nadchnutý jest ušlechtilý a vznešený, citu a lásky plný, který šlechtí, srdce jímá a k šlechetným povzbuzuje činům*“. Řečník dále vyzýval posluchače: „[...] *tak pějme i my, drazí bratři, neboť pěvce dobra milují bozi a kde stanul a pěl, ať stojí a pěje ještě tu Čech!*“⁴¹⁵ Všechny pěvecké spolky účastníci se oslav⁴¹⁶, mezi nimi spolky z Litoměřic, Děčína, Velvar, Štětí, Libochovic nebo Mělníka, nakonec zapěly *Zpěv Čechů* od Ludevíta Procházky. Po ukončení slavnosti byla sloužena v proboštském chrámu mše svatá. Celé město bylo tehdejšího dne vyzdobeno prapory, věnci a slavobránami, na trvalou památku této slavnosti byly přítomným hostům rozdávány památeční mince.⁴¹⁷ V odpoledních hodinách se konal v sále u Celerýnů slavnostní koncert za účasti několika set hostů, na kterém zahrál na všeobecnou žádost Bedřich Smetana, jeden z předních účastníků oslav. Večer se ve stejných prostorách konal ples. Někteří pražští hosté zůstali v Roudnici ještě 16. srpna, když tento den využili k prohlídce lobkovického zámku, posvátného Řípu a blízkého okolí.

Následujícího roku pořádalo město dne 20. října, v den výročí vydání říjnového diplomu, velké městské oslavy.⁴¹⁸ V předvečer výročního dne zaplály ohně na Řípu, Sovici a Házmburku, celé labské pobřeží u Černěvsi a Libotenic bylo osvětleno.⁴¹⁹ Vyhrávala hudba a dlouho do noci duněly výstřely z hmoždířů. Říp uspořádal ve večerních hodinách slavnostní koncert v knížecí restauraci. Následující den vypukly oslavy naplno. Podle naplánovaného programu měli již o šesté hodině ranní procházet Roudnicí hudebníci a mělo též dojít ke střelbě z hmoždířů. Slavnostní průvod, v tehdejší době významná forma národní komunikace (účastníci vs. publikum), vyšel ve tři čtvrtě na jedenáct dopoledne z městské radnice

⁴¹⁵ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část VII., Říp 1. září 1922.

⁴¹⁶ Pamětník uvádí, že mezi pěveckými spolky se události zúčastnil též dívčí roudnický spolek Vlasta, a to jako odnož spolku Říp. SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. Labem, Poznámky ke Kronice města Roudnice nad Labem.

⁴¹⁷ Pavla k tomu napsal: „[...] *a já ten můj [památeční peníz – pozn. aut.] pro budoucí památku tuto sem ukládám a žádám Tebe, který tento peníz vyndáš, jej v uctivosti mítí, poněvadž jest to upomínka, kterak český národ, jsa dlouho utlačován, domáhal se pracně svého práva a to sice zpěvem!*“ Tamtéž. Spolu s ním sem dotyčný vložil ještě jeden památeční peníz, a to z velké pěvecké slavnosti konané v Praze 16. května 1864, kterého se Říp zúčastnil ještě s nesvěceným spolkovým praporem. K účasti Řípu na pražské slavnosti podrobněji R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IV., Říp 25. srpna 1922.

⁴¹⁸ Program oslav sdělil úřadu dopisem tehdejší roudnický starosta František Zinke. SOKA Litoměřice, Okresní zastupitelstvo Roudnice n. L. 1865–1928, č. fondu 56, karton č. 40, Oznámení městského zastupitelstva o programu k oslavám vydání říjnového diplomu z 15. října 1865.

⁴¹⁹ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IX., Říp, 14. září 1922.

a pokračoval do proboštského chrámu, kde se v jedenáct hodin konala mše⁴²⁰, při níž Říp provedl sborové zpěvy. Průvodu se zúčastnil spolek Říp s praporem, roudničtí ostrořelci, okresní a městští úředníci a další hosté. „Ze všech stran svítil český lev a královská koruna a případná hesla jako 'Sláva králi, vlasti, národu' aj. [...] Průvod vrátil se před radnici, kdež k ohromnému shromáždění lidu promluvil Heřman Brodský o významu slavnosti: 'Dejž Bůh, aby se tužby a naděje naše co nejdříve vyplnily, abychom příště oslavovali nejen 'slova', ale již 'skutky' – ukončil svou řeč a provolal 'králi českému sláva!' – což zástup hromadným hlasem po třikráte opětoval.“⁴²¹ O sedmé hodině večerní vyšel z městské radnice do města průvod s pochodněmi a hudbou. Z hlediska rozvoje národního života došlo ve stejném roce v Roudnici k důležité události. Tehdy vznikla zásluhou Martina Kalaše Měšťanské beseda (z ní vznikla roku 1869 Občanská beseda), jejíž počátky souvisely s přátelskými besedami členů Řípu⁴²² a divadelních ochotníků, jež se v dané době odehrávaly v hostinci U Řeháčků nebo Na Růžku.⁴²³

Velké vzednutí aktivit českého národního hnutí, které bylo možné pozorovat po celé období let šedesátých, nedosáhlo jednoho ze svých stěžejních cílů, tj. uznání českého historického státního práva. Prosincová ústava vydaná roku 1867, na jejímž základě bylo vytvořeno z habsburské monarchie dvoustátí Rakousko-Uhersko a která popírala zmíněné historické právo, tak přinesla do českého národního tábora velké zklamání. Čeští poslanci spolu s konzervativní šlechtou (v čele české historické šlechty stál tehdy hrabě Jindřich Clam-Martinic) tak zahájili proti této ústavě a dualismu boj. Již v průběhu celého roku však probíhaly demonstrace za české státní právo. Čeští politikové podnikli u příležitosti národopisné výstavy, pořádané téhož roku v Moskvě, v měsících květnu a červnu *pouť na Rus*, která se stala demonstrativní akcí namířenou proti ustavenému dualismu. Akce neměla očekávaný politický úspěch, avšak vzbudila v českých zemích vlnu rusofilství. V tehdejší době tak např. přišla do módy ruská hymna, přičemž ta zněla i v roudnické Měšťanské besedě, kde ji prosazovali mladí členové spolku.⁴²⁴

Další z národních manifestací za české státní právo roku 1867 se stal převoz (po železnici) českých korunovačních klenotů z Vídně do Prahy v noci z 28. na 29. srpna, kam

⁴²⁰ SOkA Litoměřice, Okresní zastupitelstvo Roudnice n. L. 1865–1928, č. fondu 56, karton č. 40, Oznámení probošta Pavly c. k. okresnímu úřadu o konání mše svaté ze 17. října 1865.

⁴²¹ Cit. dle R. PROS, *Před šedesáti lety*, část IX., Říp 14. září 1922.

⁴²² Říp byl prvním stálým střediskem, v němž se členové pravidelně ve stanovených dnech scházeli. Docházelo k tomu buď během zkoušek, nebo ve dnech vyhrazených besedování ve zmíněných hostincích. Srov. R. PROS, *Před šedesáti lety*, část III., Říp 4. srpna 1922.

⁴²³ Fr. KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 39.

⁴²⁴ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část XIII., Říp 13. října 1922.

byly odvezeny v květnu roku 1866 z obavy před blížící se prusko-rakouskou válkou. V Čechách i na Moravě hořely oné noci slavnostní ohně a zapojilo se též Podřipsko. Zástupy lidí se sešly v předvečer na temeni Řípu a „v záři ohromné hranice daly si tu slib, že v boji za práva české koruny neustoupí“⁴²⁵. Následující den se mnozí podřipští rolníci zúčastnili na koních příjezdu očekávaného vlaku do Prahy. V Roudnici uspořádal pěvecký spolek Říp spolu s Měšťanskou besedou a ochotnickým spolkem pochodňový průvod s hudbou osvětleným městem a improvizovaný tábor na náměstí, při kterém bylo proneseno státoprávní osvědčení.

Výraznou nevoli v českém táboře způsobil návrh nové vlády Carlose Auersperga, zástupce ústavověrného velkostatku, který prosazoval – z důvodu odstranění schodku ve státních financích – zvýšení daní. Reakce na zavedení nových daní, především daně ze jmění, se projevila také na Podřipsku, v zemědělské oblasti v nedávné době postižené neúrodou a hynutím dobytka. O akci namířené proti připravované nové dani se mělo jednat 13. dubna 1868 na veřejném shromáždění lidu v nádražní restauraci v Dolních Beřkovicích na Mělnicku.⁴²⁶ Akce se zúčastnili zástupci rolnictva z Roudnicka, Mělnicka a Velvarska a spolu s nimi řada významných osobností českého národního života – Karel Sabina, Karel Tůma či Sofie Podlipská. Z důvodu špatného počasí bylo ale shromáždění slabě zastoupeno, a tak došlo k jeho přeložení na pozdější termín. Po vzájemných debatách se nakonec organizátoři akce dohodli s roudnickým knížetem Mořicem z Lobkovic⁴²⁷, že se zamýšlené shromáždění bude konat na jeho pozemcích ležících na severovýchodním svahu Řípu.

Památný tábor lidu na Řípu, který se stal počáteční akcí táborového hnutí let 1868–1871, se uskutečnil dne 10. května roku 1868. Antal Stašek k tomu ve svých pamětech napsal: „Spolkový všude nově probuzený život byl po celé zemi jako jarní déšť. Pověstný řípský tábor, trvám, že první v Čechách, byl jako jarní bouřka. Slova tam pronesená zahlaholila od jednoho konce království do druhého a budila hlučnou ozvěnu.“⁴²⁸ Řípské veřejné politické shromáždění konané pod širým nebem předcházelo celé řadě podobných akcí, jež se odehrávaly v následujících letech na historicky památných místech a které byly původně zvané podle irského vzoru „meetingy“, později v duchu husitské tradice „tábory“.⁴²⁹ Jiří Rak

⁴²⁵ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část XII., Říp 6. října 1922.

⁴²⁶ J. ŠTOVÍČEK, *Tradice řípských táborů*, s. 12–13.

⁴²⁷ Kníže Mořic z Lobkovic se ujal vlády nad rodinnými statky právě roku 1868, po smrti otce Ferdinanda Josefa Jana z Lobkovic. Kníže Mořic, který „zůstavil si též v lidu pro svou lidumilnost a lásku k českému jazyku vděčnou památku“, zemřel roku 1903. Srov. *Ottův slovník naučný*, sv. XVI. Praha 1900, heslo „Lobkovicové“, s. 227.

⁴²⁸ Antal STAŠEK, *Vzpomínky*, Praha 1925, s. 252.

⁴²⁹ Problematikou táborového hnutí let 1868–1871 se podrobně zabýval Jaroslav PURŠ, *Tábory v českých zemích 1868–1871. (Příspěvek k problematice národního hnutí)*, *Československý časopis historický*, 6, 1958,

upozornil na skutečnost, že proslovy pronášené na táborech lidu a celková atmosféra těchto akcí výraznou měrou přispěly k definitivnímu fixování podoby husitské tradice jako nosné osy českých dějin, přičemž přelom šedesátých a sedmdesátých let tvořil rozhodující etapu pro zafixování našich historických stereotypů.⁴³⁰ Z hlediska formování novodobého českého národa mělo období táborového hnutí zásadní význam v tom, že tehdy byly do národního hnutí výrazně vtaženy širší vrstvy obyvatelstva – rolnictvo a dělnictvo. Mladočechům, kteří byli předními organizátory řady táborů, poskytlo opoziční hnutí let 1868–1871 příležitost ke sjednocení opozičních sil.⁴³¹

Svolavateli památného tábora lidu na Řípu roku 1868⁴³² se stali představitelé rolnictva tří podřipských okresů – roudnického (Václav Kratochvíl z Lounek), velvarského (Václav Janda z Budihostic) a mělnického (Josef Syrový). Hlavní úloha připadla Václavu Kratochvílovi, tehdejšímu starostovi roudnického okresního zastupitelstva, jenž také shromáždění předsedal. Další výraznou osobností podílející se na organizaci akce byl Ervín Špindler, mladý tajemník roudnického okresního zastupitelstva, který se přistěhoval do Roudnice z Prahy téhož roku. Tehdejší Špindlerův příchod do podřipského města znamenal přelom pro daný region v oblasti politické i kulturní (v rámci regionu tehdy spolupracoval především s Václavem Kratochvílem a Františkem Vinklerem, tajemníkem mělnického okresního zastupitelstva). Díky jeho úzkým stykům s pražskými mladočechy a Národními listy mělo místní národní hnutí možnost úzce spolupracovat s mladočeským vedením v Praze.

Řípský tábor, jenž se stal velkou národně-politickou manifestací, se setkal s obrovským ohlasem, podle soudobého tisku se na něm sešlo asi 20 000 lidí. Zúčastnili se ho

s. 234–266, s. 446–470, s. 661–690. Autor uvádí, že v uvedeném období bylo v českých zemích uspořádáno nejméně 143 táborů a veřejných shromáždění lidu (v Čechách 102, na Moravě 37, ve Slezsku 4). Podle údajů českého tisku, které však byly vždy značně vyšší než data úřední provenience, navštívilo tyto akce téměř půl druhého milionu lidí. Situaci na Moravě se věnoval Jan JANÁK, *Táborové hnutí na Moravě v letech 1868–1874*, in: TÝŽ, *Morava v národním a politickém ruchu 19. století. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka*. Brno 2007, s. 219–253 (studie byla původně otištěna v Časopisu Matice moravské roku 1958). V tamějším táborovém hnutí se výrazně projevoval moravský klerikalismus, ve srovnání s Čechami bylo české národní hnutí na Moravě méně politické a naopak více zaměřené na otázky hospodářské a kulturní. V letech 1868–1871 se na Moravě upevnilo vědomí české národní jednoty.

⁴³⁰ Jiří RAK, *Bývalí Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Jinočany 1994, s. 29, 60.

⁴³¹ Jiří MALÍŘ, *Národní strana svobodomyslná v Čechách a Lidová strana (pokroková) na Moravě*, in: *Politické strany I. (1861–1938). Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*. Brno 2005, s. 140.

⁴³² Podrobný popis událostí souvisejících s tímto táborem podal Servác HELLER, *Jubileum velké doby. Obraz našeho národního rozmachu před padesáti lety*. Praha 1918. Dále především Jaroslav MACEK, *Říp a jeho pokrokové tradice*. Litoměřice 1968, s. 35–46; J. ŠTŮVÍČEK, *Tradice řípských táborů*, s. 6–25; TÝŽ, *Jakub Arbes a řípské tábory 1868–1869*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, roč. 1998, č. 8/1, s. 20–27. Arbes tehdy působil jako redaktor Národních listů. Osobně se účastnil řípského tábora a byl v úzkém kontaktu s hlavními představiteli politického života na Podřipsku. Problematikou řípského tábora, částečně za využití techniky psaní divadelního scénáře, se zabýval Milan HLAVÁČKA, *Samospráva a festivita. Tábor lidu na Řípu jako reálná a virtuální performace*, in: *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. K vydání připravili Dagmar Hájková, Luboš Velek a kol. Praha 2011, s. 92–111.

rolníci, řemeslníci a další obyvatelé Roudnicka, Velvarska, Mělnicka, Slánska, Lounska, Libochovicka, Mladoboleslavka a také němečtí sedláci ze Štětška, Litoměřicka a Ústecka.⁴³³ Slavnost přilákala také řadu lidí z Prahy. Z povozů se postupně vytvořil průvod a za doprovodu hudby se vydal podřipskými vesnicemi, které byly vyzdobeny chvojím a českými národními prapory, k Řípu. Na úpatí hory byla připravena tribuna a samotný program byl zahájen o půl jedné odpoledne volbou Václava Kratochvíla z Lounek za předsedu tábora. Prvním řečníkem byl František Vinkler, který nejprve hovořil o nové pozemkové dani a následně přešel k obecnějším politickým otázkám a k obhajobě českých národních práv. Dále promluvil Václav Benda z Libotenic, hovořící o nutnosti volebního řádu do českého zemského sněmu na základě všeobecného hlasovacího práva, rolník Josef Pražák z Choroušek a Ervín Špindler. Následně vystoupil Václav Janda, jenž přečetl řípskou rezoluci.⁴³⁴ Ta požadovala rozpuštění nespravedlivě sestaveného zemského sněmu, vypsání nových voleb na základě všeobecného volebního práva a proklamaci stejných práv pro Čechy a Uhry od nového sněmu. Rezoluce zdůrazňovala, že český národ trvá na tom, aby se stal pánem svých osudů a rozhodoval o svých věcech jen sám v čele s korunovaným českým králem. V Čechách měly nadále platit pouze zákony vypracované českým zemským sněmem, bez jeho vědomí neměla vláda vypisovat žádné nové daně ani přivádět do země nové vojsko.

Na závěr celého programu promluvil mladý Roudničan August Švagrovský, který hovořil o důležitosti vzdělání, zdůraznil skutečnost, že všechna moc státu pochází z lidu a navrhl zřízení politického spolku založeného na čistě demokratických zásadách. Proslovy následně zakončil Karel Sabina. Po druhé hodině odpolední prohlásil Václav Kratochvíl shromáždění lidu za skončené.⁴³⁵ Za účelem podpory myšlenek na řípské akci přednesených

⁴³³ Účast německého obyvatelstva na táborech lidu tehdejší doby nebyla ničím neobvyklým. Otto Urban ve své práci upozornil, že státoprávní úsilí české politiky šedesátých let bylo vedeno ve jménu „politického národa českého“, kterým bylo tehdy myšleno jak české, tak německé etnikum žijící v českých zemích. Toto pojetí bylo opuštěno až po nezdaru českých státoprávních snah na počátku sedmdesátých let 19. století. Srov. Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. Století*. Praha 2003, s. 37–38.

⁴³⁴ Znění řípské rezoluce je otištěno v publikaci Pavel CIBULKA (ed.), *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Praha 2000, s. 131. Na jejím textu pracovali Václav Kratochvíl, Václav Janda a Ervín Špindler. Její obsah projednali s hlavními představiteli mladočeské opozice, konečnou stylizaci vypracoval redaktor Národních listů Karel Tůma. Řípská rezoluce ovlivnila tzv. státoprávní deklaraci českých poslanců, která byla zaslána předsedovi českého zemského sněmu A. Auerspergoví českými poslanci za města a venkovské obce (dne 22. srpna 1868, v den zahájení českého zemského sněmu, se dotyční poslanci na zmíněný sněm nedostavili). V deklaraci se česká politická reprezentace oficiálně vyjádřila k poměrům v monarchii po rakousko-uherském vyrovnání a schválení ústavy z roku 1867. Mezi podpisy deklarace se objevilo mimo jiné jméno Václava Kratochvíla z Lounek a roudnického rodáka J. St. Prachenského.

⁴³⁵ Následně došlo ve smyslu rezoluce připravované již dříve A. Švagrovským a E. Špindlerem, která byla radikálnější než rezoluce táborem přijatá, k ustavení zvláštního výboru (členy byly kromě dvou zmíněných osobností též Fr. Vinkler, V. Janda z Budíhoště, M. Tyrš, K. Sabina a další), jenž měl vypracovat další postup. Zároveň byl vytvořen širší výbor o 25 členech (v něm zastoupeny všechny oblasti Čech) a bylo usneseno zažádat o povolení k založení velkého politického demokratického spolku a nového demokratického listu. To vše

měla být pořádána po celých Čechách podobná shromáždění pod názvem „tábory“. Ty se následně dostaly „do hledáčku“ vídeňské vlády.⁴³⁶

Řipský tábor byl však spojen ještě s jednou významnou slavností, která se odehrávala na úpatí hory – s odvozem základního kamene pro stavbu Národního divadla.⁴³⁷ S myšlenkou vložení řípského kamene do jeho základů přišel Sbor pro zřízení Národního divadla, avšak spojení jeho převozu do Prahy s řípským táborem iniciovali jedinci z okruhu roudnické okresní samosprávy (samospráva se v českém prostředí stávala v šedesátých letech často hlavním organizátorem národních slavností). Čedičový balvan byl vylomen již 5. dubna, následně opracován a kameníci na něm vytesali symbolický nápis, jehož autorem byl Ervín Špindler – „*Ze Řípu svůj domov vzal / na Bílé hoře dokonal / v matičce Praze z mrtvých vstal*“. O hledání vhodného kamene se zmínil Špindler v dopise adresovaném své budoucí manželce: „*V neděli jsem musil přes všechnu práci svou k žádosti starostově [myšlen starosta roudnického okresního zastupitelstva Václav Kratochvíl z Lounek – pozn. aut.] na Říp, a sice kvůli vyhledání základního kamene. Lezli jsme nahoru z nejpříkřejší strany, abychom nějaký balvan našli, ale marně.*“⁴³⁸ Vhodný objekt svého zájmu našli až po dlouhém a obtížném lezení. „*Trčel ze země jako zub a klonil se k úpatí, jako by toužil po osvobození, kterého se mu také v pondělí dopoledne dostalo. Přišli a tesali tak dlouho do kořene jeho, až se povalil a s praskotem hrozným na sta kusů se roztránil.*“⁴³⁹

V den řípské slavnosti dne 10. května, v odpoledních hodinách, byl ozdobený kámen připraven na selském voze poblíž obce Rovné. Na tomto místě nejprve zapěli pěvci

v případě, že by se nepodařilo dosáhnout povolení k založení demokratického spolku Slovánská lípa, který měl navazovat na tradici roku 1848. Myšlenka založení Slovánské lípy se setkala v zemědělsky orientovaných polabských oblastech se značnou podporou, obyvatelé podřípských Mlčechovst byli první po Praze, kteří si podali – ač neúspěšně – žádost o povolení tohoto spolku. Viz Národní listy 10. května 1969.

⁴³⁶ Již na konci května bylo rozhodnuto o zahájení rozsáhlého vyšetřování řípského tábora. 16. července bylo zahájeno vyšetřování s V. Kratochvílem (ten byl oblíben i u německých sedláků, 48 německých obcí pro něj žádalo amnestii) a V. Jandou, 4. prosince byla doručena obsílka také E. Špindlerovi. Ve dnech 1. – 3. dubna 1869 se následně konal před pražským zemským soudem proces s těmito třemi osobami pro „zločin rušení veřejného pokoje“. Soud vynesl následující rozsudky: první dva zmínění byli odsouzeni k těžkému žaláři na 6 měsíců, E. Špindler byl pro nedostatek důkazů zproštěn obžaloby. Obžalované hájil Dr. Jan Kučera, informace o průběhu procesu vycházely v Našich listech (náhrada za tehdy zakázané Národní listy). Viz Naše listy, 2. – 4. dubna 1869, články uvedeny pod názvem „Rezoluce podřípská“. Podrobné informace o perzekuci českého národního hnutí konce šedesátých let přinesl Jakub ARBES, *Pláč koruny české čili nová persekuce*. Praha 1870.

⁴³⁷ Řipský čedičový kámen se nakonec nepodařilo otesat do vhodného tvaru, a tak byl na jeho místo použit žulový kvádr z lomu u Louňovic na Černokostelecku (kámen z Řípu byl použit jako jeho podklad). Srov. Eduard MAUR, *Paměť hor*. Praha 2006, s. 239. Václav Kratochvíl navrhl, aby byl k řípskému kameni připojen ještě kámen z vrchu Kalichu nad Třebušínem (u Litoměřic), na němž stával hrad Jana Žižky. Tento kámen měl symbolizovat českou husitskou tradici a jednotu země (Kalich ležel v německé oblasti Čech). Okresní úřad v Litoměřicích však slavnostní odvoz vylomeného kamene do Prahy zakázal. Kratochvíl nechal později převést kámen do Lounek a po jeho smrti byl umístěn na jeho hrobě na krabčickém hřbitově. Srov. Miloš V. KRATOCHVÍL, *Národ sobě*. Praha 1983, s. 110.

⁴³⁸ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler; Korespondence různá, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové ze dne 8. 4. 1868.

⁴³⁹ Tamtéž.

z Roudnice a Velvar, poté pronesl slavnostní řeč o významu divadla Karel Sabina: „*Říp klade zase kus těla svého na staveniště, z něhož nejušlechtlejší výkvěty českého ducha pučeti mají na oslavu celé vlasti*“.⁴⁴⁰ Následně přednesl August Švagrovský báseň *Na Říp*, kterou složil k upomínce na tento den opět Ervín Špindler. Poté se vydal velký slavnostní průvod přes Ctiněves směrem ku Praze. Večer přenocovalo selské banderium ve Veltrusech a následujícího dne dorazilo do hlavního města.

Při vstupu do Prahy se průvod zastavil u Poříčské brány, kde promluvil August Švagrovský: „*Přijměte kámen ten jako zástavu občanů podřípských, na nějž přísaháme, že věrně pod korouhví národní bojovati budeme až do těch statků a hrdel. Sláva vlasti a matce Praze!*“⁴⁴¹ Samotný slavnostní akt položení základního kamene Národního divadla se však odehrál až o několik dní později, dne 16. května. Tato událost se stala významnou národní a společenskou akcí. Na samý úvod slavnostních proslovů vystoupil Karel Sladkovský, který hovořil o potřebě divadla pro český národ a ve své řeči neopomenul zmínit „*posvátný Říp, z jehož velebného temene praotec náš Čech poprvé rozhlížel se po čarovábných nivách krásné této země, a jménem celého národa svého pro všechno své potomstvo uvázal se v držení její*“.⁴⁴² Řípský kámen měl symbolizovat kontinuitu tohoto „vlastnictví“ a dokázat, „*že od praotce svého národ náš podnes je v dědičném držení této vlasti své, a že tisíciletého svého práva k ní povždy hájiti bude do posledního dechu života svého*“. Velkého průvodu ke staveništi budoucí *Zlaté kapličky* se zúčastnilo 16 členů Řípu se spolkovým praporem a stejný počet členů roudnického ochotnického spolku.⁴⁴³

Na slavnosti se objevilo také podřípské selské banderium v čele s Václavem Kratochvílem. Ten patřil mezi významné osobnosti českého národního života, jimž se dostalo cti účasti na hlavním obřadu oslavy, tj. poklepu na základní kámen. Sérii poklepů osobností reprezentujících různé sféry národního života zahájil František Palacký. Václav Kratochvíl, jako zástupce venkovských obcí v Čechách, před trojím poklepem pronesl slova „*S rázností k svobodě!*“, nejradiálnějším ze všech při této příležitosti pronesených.⁴⁴⁴ Z Roudnice se na slavnost dostavily také sestry Augusta Švagrovského – Růžena a Františka, a to v postavení družiček. Růžena po letech vzpomínala na zážitek, kterým pro ni byla účast na slavnosti: „*Stáli jsme v polokruhu a před námi seděli nejslavnější naši vlastenci. Přede mnou seděl staříčkový [...] Purkyně, na jehož lebku pražilo polední slunce. Zželelo se mně ho a já rozevřela*

⁴⁴⁰ Cit. dle S. HELLER, *Jubileum velké doby*, s. 13.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 18.

⁴⁴² *Řeč dra. Karla Sladkovského při slavném položení základního kamene Národního divadla v Praze dne 16. května 1868*. Praha 1868, s. 12.

⁴⁴³ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část XIV., Říp 20. října 1922.

⁴⁴⁴ Viz S. HELLER, *Jubileum velké doby*, s. 48.

svůj hedvábný bílý slunečník nad ním. Po chvíli, pociťujíc chládek, obrátil ke mně hlavu a řekl: 'Který anděl se nade mnou smiloval, to jste vy milé děvčátko, máte dobré srdíčko, vás štěstí nemine'. Z pavilonu, kde byl připraven náš řípský kámen, na němž ležel skvostný vavřínový věnec se stužkami národními, dar našich krajanů z Ruska, vystoupil dr. Julius Grégr, nabídnul mně rámě a odvedl do pavilonu, dal do ruky červený sametový polštář, na němž leželo stříbrné kladívko a lžice zednická a požádal mne, bych jej podávala nejslavnějším učencům a vlastencům, když budou klepat na kámen a říkat svá hesla. Můj ty Bože, kdo popíše mé štěstí, mé nadšení po celou dobu obřadu v blízkosti tak velkých a slavných mužů. Přisahal jsem v duši, že ostanu věrnou své vlasti a zasvěcovala jsem jí celý život svůj.'⁴⁴⁵

Po skončení obřadu začala hrát hudba a základní kámen postupně klesal do hloubky základů divadla. Julius Grégr vyzvedl vavřínový věnec, vložil jej Růženě kolem krku a podle jejích vzpomínek řekl: „*Vám dítě nadšené patří tato památka*“. Nato nastal boj mezi rozcházejícím se obecnstvem. Když totiž vidělo dívku se vzácným věncem v ruce, vrhlo se k ní a žádalo alespoň jeden lístek na památku. Růžena dále napsala: „*Já trhala a rozdávala, pokud jsem dosáhla. Když již jsem nemohla více dosáhnout, zvedla jsem šaty, přehodila přes hlavu a utíkala zadní uličkou [...] domů. Dodnes mám ve svých památkách větvičku z věnce vavřínového.*“⁴⁴⁶ Následujícího dne se konal v Novoměstském divadle koncert sjednocených pěveckých spolků⁴⁴⁷ (mezi nimi i nejlepší členové Řípu), při jehož příležitosti provedl Hlahol nový sbor od Bedřicha Smetany *Rolnická*.

Velká pražská slavnost položení základního kamene k Národnímu divadlu se stala jednou z nejvýznamnějších akcí českého národního hnutí druhé poloviny 19. století. Účastnila se jí celá řada pražských i mimopražských spolků, které se v tehdejší době často stávaly jednou ze základů politické organizace české společnosti.⁴⁴⁸ Rostoucí spolkové aktivity můžeme v tehdejší době pozorovat také na Roudnicku, kde se v této oblasti výrazně angažovali především Ervín Špindler a August Švagrovský. Podle informací roudnického tisku fungovalo k roku 1870 ve městě Roudnici celkem 25 spolků (kromě českých také německý pěvecký spolek *Geselligkeit* a židovské Israelské pohřební bratrstvo), v okolních

⁴⁴⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) Staré Hrady, fond Antal Stašek, Vzpomínky Růženy Fričové-Švagrovské, inv. č. 271, rkp., 27 s., nedatováno, s. 11.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 12.

⁴⁴⁷ Téhož roku byla založena Ústřední jednota zpěváckých spolků československých.

⁴⁴⁸ K rozvoji spolkového života v Čechách výrazně přispěly dva zákony, které byly součástí prosincové ústavy. Jednalo se o zákon č. 134/1867 ř. z. ze dne 15. listopadu 1867 o spolkovém právu (nový spolek již nepotřeboval k zahájení své činnosti výslovné povolení, za povolený byl pokládán každý spolek, který nebyl v měsíční zákonné lhůtě od ohlášení úředně zakázán) a zákon č. 135/1867 ř. z. z téhož dne o spolčovacím právu (povoloval veřejná shromáždění občanů v uzavřených místnostech i pod širým nebem, veřejné průvody a vymezoval podmínky jejich zákonného konání). Srov. O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 222.

obcích roudnického soudního okresu působilo dalších 17 spolků.⁴⁴⁹ V roce pořádání řípského tábora došlo k založení roudnického Sokola, přičemž na jeho vzniku se výrazně podílel Ervín Špindler. O prozaických důvodech založení spolku se zmínil v dopise svému příteli, historikovi Jaroslavu Gollovi: „Právě zařizuji Sokol, abychom se vyhnuli skandálu, který nám hrozil při vzletu na Říp. Po všech novinách šly zprávy o Roudnickém Sokole a my tu o ničem nevěděli. Napsal jsem tedy dnes cirkulář za občany města a v neděli předložím v poradní schůzi stanovy, které budoucí týden ještě předloženy budou k místodržitelství.“⁴⁵⁰

Tak se také stalo a 2. dubna vydal Špindler výzvu občanům, podepsanou dalšími čtyřmi roudnickými osobnostmi, v níž stálo: „Občané! Po celé vlasti české zřízeny jsou již ve všech pokročilejších městech a městysech jednoty tělocvičné, toliko Roudnice, která by v ničem za ostatními českými obcemi pokulhávati neměla, nemá ještě žádné tělocvičné jednoty Sokol, ve které by vzrostlí občané, dospělí muži i jinochové, tužili a sílili se“.⁴⁵¹ O tři dny později se sešlo na padesát roudnických občanů v Měšťanské besedě, kde jednomyslně rozhodli o založení roudnické tělocvičné jednoty Sokol. Na valné hromadě konané 25. června byl zvolen definitivní výbor – starostou spolku se stal lékárník a tehdejší starosta města Fr. Zinke, náměstkem starosty JUDr. J. Václavík (budoucí starosta města), náčelníkem E. Špindler, jednatelem A. Švagrovský. Stanovy spolku byly schváleny 16. července 1868.⁴⁵²

V prvních dvou letech své činnosti vykazoval spolek značné aktivity. Pořádal pravidelná cvičení, veřejné zábavy, výlety a pochody do blízkého i vzdálenějšího okolí a celkově pozitivně ovlivňoval místní národní a společenský život. Roku 1870 také získal svůj prapor. Tehdy nabídl doksanský sládek M. Brejcha spolku za cenu 95 zl. památný prapor Malostranské národní obrany z roku 1848, který zakoupil od vdovy po jistém úředníkovi, jenž prapor v roce 1850 z úřední povinnosti zabavil a poté zachránil. Po koupi praporu jej Sokol poslal k opravě do Prahy (byl na něm totiž vyšit znak Malé Strany, následně změněný na znak Roudnice). Na místo zlatě vyšitých písmen F. J. I. byl umístěn sokolský monogram.⁴⁵³ Od roku 1871 však činnost spolku po řadu let upadala (v sedmdesátých letech procházel obecně v českém prostředí Sokol krizí) a omezovala se pouze na výlety. Důvodů pro tuto skutečnost

⁴⁴⁹ Podřipan 8. prosince 1870.

⁴⁵⁰ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton M-Ž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z 1. dubna 1868.

⁴⁵¹ Cit. dle *Památník podřipského Sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888*. Roudnice n. L. 1888, s. 7.

⁴⁵² Danuše HORÁKOVÁ, *Z historie roudnického Sokola*, in: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, roč. 1997, č. 7, s. 116–117. Roku 1886 byla založena Podřipská župa sokolská se sídlem v Roudnici (zahrnovala jednoty z Duchcova, Kralup, Libochovic, Loun, Lužce, Mělníka, Roudnice, Strašecí, Slaného a Velvar). Prvním župním starostou se stal Ervín Špindler. Ve stejném roce získal roudnický Sokol vlastní tělocvičnu. Ke zřízení dámského odboru došlo roku 1901.

⁴⁵³ *Památník podřipského Sokola roudnického*, s. 13.

nalezneme více – spolek postrádal svou vlastní tělocvičnu, na ochabnutí činnosti se podílely také politické zápasy mezi přívrženci mladočechů a staročechů (k nim patřili např. Fr. Zinke a J. Václavík), obecné politické ovzduší (sokolské hnutí bylo v roce 1868 pod policejním dohledem) a podle názoru autorů Památníku podřípského Sokola také lidská povaha a její schopnost rychle se pro něco nadchnout, ale v tomto úsilí dlouho nevydržet.⁴⁵⁴

Ve stejném roce jako roudnický Sokol byl v Roudnici založen ještě jeden významný spolek – Dělnická vzdělávací jednota Budislav. Jedním z hlavních podnětů k jeho založení se stal téhož roku konaný řípský tábor. V té době si několik dělníků uvědomilo, že by bylo pro dělnictvo prospěšné se scházet a vzájemně vzdělávat: „*Byly to pak otázky národní, které vedly naše dělnictvo v tehdejších dobách k poznání, že je nutno tvořiti dělnické spolky na základě idee národní, ve kterých pěstováno by bylo národní české uvědomění, tenkrát v době, kdy dělnictvo začínalo býti ovlivňováno učením marxistickým.*“⁴⁵⁵ Zakladatelem spolku a zároveň jeho prvním předsedou se stal František Šťastný (1845–1911), roudnický knihařský dělník. Na jeho výzvu se sešlo 24. května několik uvědomělých dělníků, aby se poradili o založení spolku. Na stejné schůzi byl zvolen prozatímní výbor, jenž měl vypracovat stanovy.⁴⁵⁶ Cílem jednoty bylo rozšiřování vědomostí dělnictva (přednášky, půjčování knih a časopisů, divadelní představení, pořádání výletů apod.).

Byl to také František Šťastný, kdo vzpomenu v červnový den narozenin Františka Palackého roku 1868 – při příležitosti zakládání Budislava – v proslovu zásluh tohoto *otce národa*, kterému byl odeslán blahopřejný projev. Ve stejný den – 14. června – uspořádaly spolky Říp, Beseda a ochotnický spolek na knížecím ostrově slavnost s koncertem. Oslavám kulatého jubilea 70. narozenin Františka Palackého dala česká veřejnost přednost před návštěvou císaře Františka Josefa I. v Praze (21. – 23. června) v souvislosti se slavnostním otevřením nového mostu nesoucího císařovo jméno. Následujícího měsíce se rozhodli představitelé českého národního života sejít v den výročí upálení Mistra Jana Husa 6. července v Kostnici u Husova pomníku. Za roudnické spolky byli vysláni jako delegáti Heřman a Josef Brodští. Velkou pozornost vzbudilo také 500. výročí Husova narození roku 1869. Slavností v Praze a pouti do Husince se tehdy zúčastnila řada podřípských občanů.⁴⁵⁷ Po zákazu řípského tábora, který se měl konat 11. července 1869, se šest roudnických Sokolů, jak vzpomínal účastník akce František Šťastný, usneslo alespoň na zorganizování tajného

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 10.

⁴⁵⁵ *Památník dělnické vzdělávací jednoty Budislav v Roudnici nad Labem 1868–1928*. Roudnice 1928, s. 12. Ačkoliv byly politické záležitosti z činnosti Budislava vyloučeny, spolek postupem času stále více inklinoval k názorové platformě budoucí národně sociální strany.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 13–14.

⁴⁵⁷ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část XIV., Říp 20. října 1922.

výletu na Říp dne 5. července (spolky Sokol, Říp, Beseda a ochotnický spolek uspořádaly náhradou za zakázaný tábor výlet do Dobřínského háje)⁴⁵⁸. Jednalo se o tajný výlet bez vědomí veřejnosti i výboru plánovaného tábora. Na vrcholu hory zapálili účastníci hranice, jejichž záře „*přivábila veliké množství účastníků z obcí vřkolních, ano i z Roudnice. Mezi těmito byl i staříčský, ale čilý vlastenec, František Řeháček*“.⁴⁵⁹ Jednalo o první památnou oslavu Mistra Husa na Řípu. V následujících letech vždy „*v předvečer 6. července plály ohně na některých návrších, ozařující světlem památky husitské krajiny podřipskou*“.⁴⁶⁰

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se na Roudnicku setkáváme se stále se prohlubujícími rozdíly mezi přívrženci mladočeské a staročeské názorové platformy. S tím také souvisela skutečnost, že právě v daném období bylo na Podřipsku výraznou měrou posíleno mladočeské hnutí. Podařilo se mu totiž ovládnout místní společenská střediska – Sokol a Jednotu Říp, která vznikla ze zpěváckého spolku Říp. Roku 1870 navíc místní mladočeši získali noviny Říp a Podřipan, které se staly v následujících desetiletích hlavní tribunou jejich názorů. Díky vzájemným sporům tak již např. roku 1867 opustilo 26 členů Měšťanské besedy (byl mezi nimi i roudnický probošt Jan Pavla) tento spolek pro neshody s mladou generací mladočesky orientovaných jedinců.⁴⁶¹

Vraťme se však na tomto místě ke zpěvu. Ačkoliv hrál zpěv i v následujících desetiletích v českém kulturním životě důležitou roli, rozmachu let šedesátých již nedosahoval. Také v Roudnici ustupoval pěvecký život poněkud do pozadí (hudba však ani v následujících letech ze života města úplně nevymizela, např. roku 1896 bylo provedeno pěci roudnických hudebníků v sále U Koruny Dvořákovo oratorium *Stabat mater*).⁴⁶² Jak již bylo zmíněno, pěvecký spolek Říp se transformoval do spolku nového – Jednoty Říp⁴⁶³, která byla

⁴⁵⁸ TÝŽ, *Před šedesáti lety*, část XVI., Říp 17. listopadu 1922. Pozdě večer se účastníci výletu, které bylo možné počítat na stovky, vraceli na osvětlených a vyzdobených lodích s hudbou a zpěvem zpět do Roudnice.

⁴⁵⁹ Vzpomínka Františka Šťastného na tajný výlet Sokola byla otištěna v publikaci *Památník podřipského Sokola roudnického*, s. 51–52.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

⁴⁶¹ Fr. KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 42.

⁴⁶² Tamtéž, s. 64.

⁴⁶³ V Praze sídlil Akademický krajinský spolek Říp, založený roku 1874. Jednalo se o středisko akademiků ze širšího Podřipska, tj. z okresů roudnického, lounského, slánského, velvarského, mělnického, litoměřického a žateckého. Hlavním cílem bylo „*postavit pevnou hráz proti německému živlu, šířícímu se v krajinách jeho činnosti, vyrušit národní vědomí z dosavadního dlouhého spánku [...]*“ Cit. dle Alois KUBIŠTA, *Inventář k fondu Roudnice – spolky 1866–1950*, SOKA Litoměřice 1975, ev. č. 109/1–17, s. 44. Spolek mj. opatřoval knihy a zřizoval české knihovny v obcích nacházejících se v německých oblastech Čech a realizoval přednáškovou činnost (mj. také v českých regionech). Hned po založení spolku byla při něm zřízena Purkyňova nadace na podporu nemajetných studentů ze širšího Podřipska. Valné hromady spolek občas spojoval se srazy podřipského studentstva. Jeden z takových srazů konaný v srpnu roku 1894 ve Velvarech byl příčinou rozpuštění spolku. V červnu 1896 byl ustanoven nový spolek Říp na stejných zásadách, opět se sídlem v Praze. V SOKA Litoměřice se nalézá ve fondu Roudnice – spolky 1866–1950 fond Studentský krajinský spolek Říp v Roudnici n. L. 1913–1939, č. fondu 1078, rozsah 1 karton.

založena roku 1872. Jednota vznikla sloučením tří samostatných spolků – Řípu, Občanské besedy a Jednoty divadelních ochotníků, ze kterých byly následně vytvořeny 3 odbory spolku nového (pěvecký, literární, divadelní). Pěveckému odboru však byla věnována nejmenší pozornost.

Mezi osobnosti, jež se zasloužily v následujících letech o rozvoj hudebního života na Podřipsku, patřil např. profesor roudnického gymnázia Eduard Svět. Ten si – podle vzpomínek malíře Otakara Nejedlého, velkého milovníka hudby – usmyslil, že provede v Roudnici Smetanovu *Prodanou nevěstu*, a to za spoluúčinkování všech muzikantů a zpěváků z Podřipska.⁴⁶⁴ Nejedlý na svého profesora vzpomínal: „[...] Eduard Svět, velký ctitel hudby, zvláště orchestrální a sborové. Také já v hodinách zpěvu těšil jsem se jeho přízni a byl jsem vždy řazen do popředí mezi nejschopnější. Profesor Svět byl jednou z rázovitých postav našeho města a velice se zasloužil o jeho hudební život.“⁴⁶⁵ Dále zmínil přípravy velké hudební události: „Práce to byla ohromná a osvětově tak významná, jako nevím co. Až z nejvzdálenějších obcí Podřipska spěchali muzikanti nejrůznějších nástrojů na zkoušky pod taktovkou velmi vzdělaného hudebníka profesora Světa.“⁴⁶⁶ Premiéra představení se konala dne 17. listopadu roku 1894.⁴⁶⁷ Pamětník celé události k tomu napsal: „Po dlouhých zkouškách nadešel konečně den prvního představení, při němž divadelní sál v Besedě byl nacpán do posledního místečka. Byl jsem mezi prvními na místě k stání a mohl pozorovat zblízka každý pohyb muzikantů. Když se objevila u pultu velká postava profesora Světa, zdvihl se nepopsatelný potlesk a volání, při němž bylo možno pozorovat rozechvění a napětí i ve tvářích muzikantů, kteří již číhali, kdy se zvedne taktovka. I my, diváci, byli jsme napjati v očekávání, co se bude dít. A tu již profesor Svět poklepal taktovkou na pult, při čemž rázem nastalo v sále hrobové ticho – a pak se začalo něco nevyhovitelného a navždy nezapomenutelného; ouvertura *'Prodané nevěsty'*. Tělem i duší každého z nás projela uchvacující vlna hudby, úžasný spád tónů, takže jsme zůstali stát s otevřenými ústy v naprostém ohromení. Sám dirigent byl zcela uchvácen a jeho nadšení se rozlévalo do srdcí všech přítomných posluchačů.“⁴⁶⁸

K výraznější změně v oblasti spolkového zpěvu došlo v Roudnici až roku 1903, kdy byl založen samostatný pěvecký kroužek (o oživení sborového zpěvu se tehdy pokusil

⁴⁶⁴ K tomu podrobněji Otakar NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*. Praha 1960, s. 21.

⁴⁶⁵ Tamtéž.

⁴⁶⁶ Tamtéž.

⁴⁶⁷ Reprízy představení proběhly poté ve dnech 24. listopadu a 2., 8., 16. a 19. prosince. *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 69.

⁴⁶⁸ O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 21.

hudebník a skladatel Vojtěch Šístek).⁴⁶⁹ Z tohoto spolku se následně vyvinul Zpěvácký spolek Hlahol, ustavený v roce 1907.⁴⁷⁰ Starostou byl zvolen stavitel Jan Brodský. Ještě na konci téhož roku pořádala Jednota Říp koncert Václava Viktorina, zpěváka Národního divadla a bývalého podřípského učitele, při kterém roudnický Hlahol spoluúčinkoval. Smíšený sbor Hlaholu zpíval též dne 22. května roku 1910 při příležitosti otevření turistické chaty na Řípu, mužský sbor zde přednesl skladbu *Modlitba na Řípu*. O dva roky později, 20. dubna, byl v Roudnici pořádán jarní koncert, při němž jako sólistka účinkovala bývalá primadona Národního divadla Růžena Maturová. Ta zazpívala posluchačům mimo jiné modlitbu kněžky z velké orchestrální dумы *Příchod Čechů na Říp*. Roku 1913 byla založena Pěvecká župa podřípská Kličková (se sídlem v Roudnici), jejímž členem se stal také roudnický Hlahol⁴⁷¹ (ve stejném roce se představil roudnickému obecnstvu zdařilým koncertem v Jednotě Říp jako klavírní virtuos Ferdinand z Lobkovic).⁴⁷² Hudebním svátkem, který dal alespoň na chvíli zapomenout válečným útrapám, se stal roudnický koncert Českého kvarteta, uspořádaný v dubnu roku 1918 v hotelu U Libuše.

V roce 1907, tj. v době založení roudnického Hlaholu, zaujímal zpěv v české společnosti výrazně jiné postavení než v období, kterému byla věnována tato kapitola.⁴⁷³ Český národ již byl plně zformován, jeho příslušníci nepociťovali obavy o jeho zánik. Již delší dobu usilovala tehdejší česká kultura o jiné cíle než za každou cenu stát „ve službě národu“. Na tyto nové představy poukázala předmluva prvního čísla o rok později založeného odborného časopisu *Hudební revue*, který vydával hudební odbor Umělecké besedy. Časopis si kladl za cíl informovat „v době chabého zájmu české společnosti k hudebním otázkám, kdy je citelný nedostatek o literárně hudební pracovníky“⁴⁷⁴, o událostech z domácího prostředí i z evropského hudebního světa. Hlavním mottem autorského týmu byla zásada: „*Lepší dobrý překlad nežli slabá práce původní*“.⁴⁷⁵ Redaktoři časopisu si všímali také regionálního hudebního dění, několikrát v následujících letech informovali o činnosti roudnického

⁴⁶⁹ Fr. KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 68.

⁴⁷⁰ K dějinám roudnického Hlaholu srov. František NERUDA, *Vznik a dějiny zpěváckého spolku „Hlahol“ v Roudnici n. L. I–VIII*, in: *Vlastivědný sborník Podřípska*, roč. 1932, č. 8, s. 121–122 až roč. 1933, č. 8, s. 118–119. Dále TÝŽ, *Vznik a dějiny zpěváckého spolku „Hlahol“ v Roudnici nad Labem*, in: *30 let zpěváckého spolku Hlahol v Roudnici n. L., Roudnice n. L. 1934*, s. 5–22. Autor obou textů byl jednatelem Hlaholu. O rok později bylo vytvořeno Orchestrální sdružení. Fr. KUČERA, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 75.

⁴⁷¹ Název nesla podle profesora pražské konzervatoře Josefa Kličky.

⁴⁷² Tamtéž, s. 79.

⁴⁷³ Roudnický Hlahol např. neměl svůj prapor – u pěveckého spolku před čtyřiceti lety věc nevídaná.

⁴⁷⁴ *Hudební revue*, 1908, č. 1, s. 1.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 2.

Hlaholu.⁴⁷⁶ Silné asociace s osudem českého národa začala vyvolávat hudba a zpěv opět až v době jeho ohrožení v letech první světové války. V tehdejších těžkých dobách se lidé znovu obraceli k národním písním, v nichž nacházeli útěchu i naději ve šťastnější budoucnost.

⁴⁷⁶ Informace o koncertech Hlaholu spolu s jejich podrobným programem přinesla Hudební revue, 1910, č. 9, s. 492; Hudební revue, 1911, č. 1, s. 60; Hudební revue, 1913, č. 3, s. 164 a Hudební revue, 1913, č. 4, s. 229. O založení Pěvecké župy podřipské Kličkovy informovala Hudební revue, 1913, č. 10, s. 592. Župa sdružovala pěvecké jednoty z Budyně nad Ohří, Litoměřic, Libochovic, Loun, Teplic, Třebenic, Záluží a Roudnice. Měla mít, vedle pěveckých úkolů, také význam národnostní, a to pro české menšiny na severu.

5. KAPITOLA: Bedřich Smetana a Podřipsko⁴⁷⁷

S velikým povděkem uvítal jsem vybidnutí sl. redakce 'Hudební revue', abych do slavnostního čísla, chystaného k uctění památky nesmrtelného tvůrce moderní české hudby, napsal několik vzpomínek, které mi utkvěly v mysli z častých osobních styků se zvěčným velikánem. Těmito slovy započal své vzpomínání na Bedřicha Smetanu ve speciálním čísle věnovaném zmíněnému hudebnímu skladateli v roce 1909 Ervín Špindler.⁴⁷⁸ Nejen pracovním a osobním vztahům obou mužů⁴⁷⁹, ale též okolnostem, jež spojily geniálního tvůrce s Podřipskem, budou věnovány následující řádky.

Přestože Smetanovy životní osudy byly spojeny především s tzv. širším Podřipskem – jeho otec František Smetana najal v roce 1844 pivovar v Obříství u Mělníka a odtud také pocházela druhá Smetanova manželka Bettina Ferdinandiová (jejich svatba se zde konala v roce 1860)⁴⁸⁰, dcera ředitele tamějšího panství – hudební skladatel navázal kontakty také s tzv. užším Podřipskem, tedy Roudnickem. Dne 15. srpna roku 1864 byla v Roudnici uspořádána již vzpomínaná slavnost svčení praporu pěveckého spolku Říp. O této návštěvě informoval Smetana s předstihem dopisem svou manželku Bettinu: „*Budouci neděli budu, jak víš, v Roudnicích tj. 14 a 15 tohoto měsíce, proto že se tam co deputace Hlaholu k svčený prapora odebrati musím*“.⁴⁸¹ V odpoledních hodinách onoho dne byl konán koncert za účasti několika set hostů, na kterém se s největším nadšením setkala právě skladatelovo vystoupení. Na všeobecnou žádost tehdy Smetana zahrál *Improvisaci na pianě*, kterou vyvolal takový údiv a nadšení u přítomných hudebníků, že musel zahrát ještě několik přídavek. Vyprávělo se údajně o jedné selce z Krabčic, která nejprve trpělivě poslouchala Mistrovu improvizaci,

⁴⁷⁷ Stejnomenou přednášku přednesla autorka v souvislosti se Smetanovským jubileem – Nina MILOTOVÁ, *Bedřich Smetana a Podřipsko*. Přednáška u příležitosti 130. výročí uvedení Smetanovy opery *Libuše*. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 26. května 2011. Nепublikováno.

⁴⁷⁸ Srov. Ervín ŠPINDLER, *Několik vzpomínek na Mistra B. Smetanu*, *Hudební revue* 2, 1909, č. 5, s. 248–253. Pokračování vzpomínek bylo tištěno v článku – TÝŽ, *Bedřich Smetana na úsvitě našeho moderního rozvoje uměleckého*, *Hudební revue* 9, 1916, č. 8–9, s. 295–308.

⁴⁷⁹ K tomu N. MILOTOVÁ, *Utajený a znovuobjevený. Ervín Špindler – zapomenutý spolutvůrce Smetanovy Libuše*, *Dějiny a současnost* 4/2011, s. 18–20; dále TÁŽ, „*Dokud' národy – i pěvci pěti budou...*“ *Dobře zatajená tvorba Ervína Špindlera*, in: Martin HRDINA – Kateřina PÍORECKÁ (eds.), *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století*. Plzeň 21. – 23. února 2013. Praha 2014, s. 281–287.

⁴⁸⁰ Základní informace o Smetanově životě a tvorbě přinesl Václav HOLZKNECHT, *Bedřich Smetana. Život a dílo*. Praha 1984, 2. rozšířené a upravené vydání.

⁴⁸¹ Národní muzeum – České muzeum hudby – Muzeum Bedřicha Smetany (dále jen MBS), Konvolut diplomatických opisů odeslané rodinné korespondence, Bedřich Smetana – Bettina Smetanová Ferdinandiová, Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Bettině Smetanové (Ferdinandiové) z 8. srpna 1864, inv. č. 2054/49.

avšak po chvíli, nechápajíc „takové divné hudby“, zeptala se u sousedů: „*Kdypak už přestane štemovat a zahrá nákou polku?*“⁴⁸²

Je možné, že právě na této slavnosti bylo domluveno ubytování dcery roudnického obchodníka se dřevem Martina Friče a zároveň sestry Augusta Švagrovského Růženy v rodině Bedřicha Smetany v Praze. Mladá Růžena Švagrovská (1851–1935), budoucí manželka právníka Vojtěcha Friče, matka cestovatele Alberto Vojtěcha Friče a babička režiséra Martina Friče, odešla v roce 1865 na studia do Prahy – nejprve na německý dívčí ústav v Ostruhové ulici na Malé Straně a následně na českou dívčí školu. Ve Smetanově rodině, která tehdy obývala třetí patro Lažanského paláce, strávila Růžena více než rok. Byla to právě doba, kdy Smetana komponoval *Prodanou nevěstu*. Po mnoha letech Růžena vzpomínala: „*Smetana měl tři dcerušky. Žofii od první paní a Zdenku a Boženku od druhé. Boženku, která nebyla tak hezká jako Zdenka, měl Smetana i já velice rád a pro tuto lásku mou měl i mne Smetana rád a často, když mne v hodině předehrával něco z Prodané nevěsty, říkával: „Růženko, nyní mne nepochopují [...], ale ona se dočká, já arcit' [...] že budu slavným umělcem“ – a já to věřila a ctíla jsem jej nesmírně.*“⁴⁸³

Ve stejné době pobýval u Smetanů také budoucí klavírní virtuos, profesor pražské konzervatoře a duchovní otec Českého kvarteta, v té době desetiletý Josef Jiránek (1855–1940). Jiránek, který bydlel v rodině skladatele v letech 1865–1872, později zavzpomínal: „*Krátce po mém příjezdu přijaty byly na byt a stravu tři dívky z venkova, které pak chodily s nejstarší dceruškou Mistrovou [...] do vyšší dívčí školy. Patrně nebyly příjmy Smetanovy z hudební školy skvělé,*⁴⁸⁴ *když hleděl si je označeným způsobem zvýšit.*“⁴⁸⁵ Jedna z těchto dívek – Růžena Švagrovská – seznámila malého Josefa Jiráňka se svým bratrem Augustem, který se již tehdy projevil jako mecenáš nadějných talentů. O této události se malý chlapec zmínil s nadšením v jednom z dopisů svým rodičům: „*Drazí rodiče! [...] Radostnou novinu*

⁴⁸² R. PROS, *Před šedesáti lety*, část VIII., Říp 7. září 1922.

⁴⁸³ LA PNP Staré Hradky, fond Antal Stašek, Vzpomínky Růženy Fričové-Švagrovské, inv. č. 271, s. 5.

⁴⁸⁴ Bedřich Smetana zahájil spolu s Ferdinandem Hellerem vyučování v Lažanského paláci v září roku 1863. Hudební školu zde Smetana provozoval do roku 1866, kdy se stal kapelníkem Prozatímního divadla, a nadále již vyučoval pouze soukromě.

⁴⁸⁵ *Smetanův žák vzpomíná. Vzpomínky a korespondence Josefa Jiráňka*. Uspořádali Blažena PISTORIOVÁ a Luboš PISTORIUS. Praha 1941, 3. vydání, s. 15. Jiránek uvádí, že za byt a stravu se byl Smetana u něho ochoten spokojit s poplatkem 13 zlatých měsíčně. Tato částka se objevuje také ve Smetanových zápiscích v kalendáři *Všeobecný domácí sekretář* z roku 1866 – MBS, Smetanovy zápisky z roku 1866, inv. č. 1106. U jména Růžena nalezneme zapsány různé částky, ale vždy výrazně vyšší (na rozdíl od Josefa Jiráňka pocházela Růžena Švagrovská ze zámožné rodiny a je také otázkou, co všechno „její“ sumy zahrnovaly). Ignát Herrmann uvádí, že v šedesátých letech 19. století se v Praze za studentský byt s plnou penzí platívalo 10 až 12 zlatých měsíčně. Kdo chtěl mít syna v „lepší“ rodině, musel zaplatit i 15 zlatých. Ale i pak prý spávalo v neveliké světnici třeba čtyři až pět chlapců. Ignát HERRMANN, *Ze staré Prahy*. Praha 1970, s. 122. Jiránek měl u Smetany k dispozici svůj pokoj a Mistr ho také bezplatně vyučoval nejen hře na klavír, ale zajistil mu též domácí výuku.

*Vám ale zvěstuji, která se mi stala ten den, co sem obdržel psaní, totiž ve čtvrtek. Přijel bratr a sestra ty velký slečny Ruženy. Bratr Gustav Švagrovský, který mne snad skrze psaní Ruženínovou poznal, jak se učím a že jsem chudý, za odměnu mi dal 20 zl., ze kterých mám velikou radost [...].*⁴⁸⁶ Růžena Švagrovská se však ze Smetanovy rodiny odstěhovala již na podzim roku 1866. V dopise adresovaném manželce Bettině tehdy Smetana poznamenal: „*Švagrovských vzala jinde byt, proto že se bojejí, že moc po ulici běhá, chtějí, aby to mněla blízko do školi.*“⁴⁸⁷ Růžena se přestěhovala do rodiny celního úředníka Procházky, s níž často navštěvovala Uměleckou besedu a kde se také seznámila s Marií Procházkovou, nejstarší z pěti dcer a budoucí manželkou Augustova přítele Ervína Špindlera.

A byl to právě Špindler, prostřednictvím jehož osoby navázalo Podřipsko nejužší vztahy s Bedřichem Smetanou. Rodák z Chocně Ervín Špindler (1843–1918), ve své době známý spisovatel, překladatel, novinář, básník a politik, vstoupil do veřejného života právě v šedesátých letech 19. století.⁴⁸⁸ Zásadní zlom v jeho životě poté znamenal rok 1868, kdy opustil Prahu a jako nově zvolený tajemník roudnického okresního zastupitelstva se přestěhoval do tohoto „města pod Řípem“, kde žil až do konce svého života.

S Bedřichem Smetanou se Špindler seznámil v Umělecké besedě (založené roku 1863), kam ho uvedl přítel prof. František Věnceslav Jeřábek.⁴⁸⁹ Po letech Špindler vzpomínal: „*Stal jsem se členem jako mladík 20letý na základě svých prací literárních, které jsem měl tehdáž již za sebou [...] a poněvadž mě V. Hálek, V. Jeřábek a jiní (z redakce Nár. listů známi) chválili, obraceli i starší páni jako J. Wenzig, J. Ev. Purkyně aj. svou pozornost ke mně.*“⁴⁹⁰ Tak došlo k tomu, že byl Špindler požádán Bedřichem Smetanou, se kterým se znal také z redakce Národních listů (zde působil v letech 1864–1867), a Josefem Wenzigem o

⁴⁸⁶ Smetanův žák vzpomíná. *Vzpomínky a korespondence Josefa Jiráka* s. 43.

⁴⁸⁷ MBS, Konvolut diplomatických opisů odeslané korespondence, Bedřich Smetana – Bettina Smetanová Ferdinandiová, Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Bettině Smetanové (Ferdinandiové) z 27. září 1866, inv. č. 2054/55.

⁴⁸⁸ Základní údaje o životě a tvorbě této osobnosti přinesla následující hesla naučných slovníků – heslo *Špindler Ervín*, in: Lexikon české literatury 4/I, Praha 2008, s. 707–709; heslo *Špindler Ervín*, in: Ottův slovník naučný XXIV. Praha 1906, s. 748–749; heslo *Špindler Ervín*, in: Slovník naučný IX, red. Fr. Lad. Rieger. Praha 1872, s. 126. Dále N. MILOTOVÁ, *Má prsa Tvá jsou, vlasti má... Ervín Špindler (1843–1918)*. Přednáška u příležitosti 170. výročí narození Ervína Špindlera. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 12. září 2013. Nepublikováno.

⁴⁸⁹ V rámci Umělecké besedy, která se skládala z odborů hudebního, literárního a výtvarného, se Špindler angažoval v odboru literárním. K dějinám Umělecké besedy podrobněji např. Rudolf MATYS, *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha 2003. Dále *Sedmdesát let Umělecké besedy 1863–1933*. Uspořádal František Skácelík a kol. Praha 1933. Tato publikace uvádí mezi zakládajícími členy spolku mj. jméno Augusta Švagrovského.

⁴⁹⁰ LA PNP Praha, fond Karáskova galerie, Dopis Ervína Špindlera adresovaný MUDr. Janu Masákovi z 25. března 1912. Ervína Špindlera, kterého měl prý Purkyně *upřímně rád* a jenž býval u něj v rodině *vítaným hostem*, zmínila ve svých pamětech vnučka slavného učence Růžena. Srov. Růžena POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, *Život tří generací. Vzpomínky na slavné Purkyně, Listy a články Karla Purkyně*. Praha 1944, s. 113.

přeložení dvou německy psaných Wenzigových libret k operám *Dalibor* a *Libuše*, neboť skladatel odmítl komponovat na německá slova.

První kulturní událostí, jež pracovně svedla oba zmíněné tvůrce dohromady, byla však již Shakespearovská slavnost uspořádaná Uměleckou besedou dne 23. dubna roku 1864, jejímž cílem bylo vzdát hold geniálnímu dramatikovi Williamu Shakespearovi. Slavnost, na kterou vzpomínal ještě po letech s nadšením a obdivem Otakar Hostinský⁴⁹¹, však ještě pověřila oba muže rozdílnými úkoly. Zatímco Smetana složil a následně dirigoval hudbu k slavnostnímu průvodu 230 osob převlečených za postavy ze Shakespearových dramát, Špindler sepsal úvodní proslov slavnosti, který přednesl v kostýmu Prospera ze hry *Bouře* herec a divadelní režisér František Kolár.⁴⁹² Zatímco Špindlerovo autorství zmíněného proslovu bylo veřejně známo, jeho další práce – překlady a přebásnění libret ke dvěma Smetanovým operám – musela zůstat utajena, resp. nikdo se nesměl dozvědět o existenci překladu samotného. Jednalo se o díla, u nichž nebylo možné – v kontextu tehdejšího českého národního hnutí – veřejně přiznat skutečnost existence německého libreta.⁴⁹³

Zatímco u opery *Libuše* bylo autorství tajeno bezvýhradně, u *Dalibora* se Špindlerovo jméno objevilo pouze na titulním listu Smetanovy partitury. O tomto díle Špindler v jednom z dopisů napsal: „*Smetanovi i Wenzigovi šlo o to, aby veřejnost nezvěděla, že text Dalibora jest prací německou a že Smetana komponoval na základě textu z němčiny přeloženého. Já pak jakožto překladatel souhlasil jsem se zatajením fakta, že libretto, na základě kterého Smetana komponoval, jest překladem a ještě k tomu z němčiny!*“⁴⁹⁴

Opery *Dalibor* (premiéra se uskutečnila 16. května roku 1868 u příležitosti položení základního kamene k Národnímu divadlu)⁴⁹⁵ a *Libuše* (komponována původně pro příležitost korunovace Františka Josefa I. českým králem, poprvé uvedena 11. června roku 1881 u příležitosti otevření Národního divadla) vznikaly v ovzduší rozpuku českého národního života šedesátých let 19. století. Byla to doba, která hrála zásadní význam pro vznik české

⁴⁹¹ Otakar HOSTINSKÝ, *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*. Praha 1901, s. 1–11. Otakar Hostinský (1847–1910) se narodil v Martiněvsi u Roudnice nad Labem.

⁴⁹² *Program slavnosti 300leté památky zrozenin Shakespearových*, Praha, s. a. [= 1864].

⁴⁹³ Riegrův i Ottův slovník naučný pouze shodně konstatují, že Špindler „přeložil [...] některá libreta operní“. Srov. heslo *Špindler Ervín*, in: *Slovník naučný IX*, red. Fr. L. Rieger, s. 126; heslo *Špindler Ervín*, in: *Ottův slovník naučný XXIV*, s. 749. Naopak Karel Teige ve své práci vydané v první polovině 90. let Špindlerovo spoluautorství zmínil. Viz Karel TEIGE, *Skladby Smetanovy. Kommentovaný katalog všech skladeb Mistrových v chronologickém postupu*. Praha 1893, s. 63, 69.

⁴⁹⁴ Dopis Ervína Špindlera adresovaný Otakaru Šourkovi z roku 1908. Cit. dle Jaroslav JIRÁNEK, *Smetanova operní tvorba I, Dílo a život Bedřicha Smetany*, sv. 3, Praha 1984, s. 233. Zmíněná práce obsahuje řadu informací týkajících se tvůrčího procesu vzniku obou oper (dochovaly se původní Wenzigovy texty, nikoliv však původní Špindlerovy překlady).

⁴⁹⁵ Na Bedřicha Smetanu či slavnostní kladení základního kamene k Národnímu divadlu vzpomínal po letech např. hudební skladatel Josef Bohuslav FOERSTER, *Poutník*. Praha 1929.

národní opery. Opera tehdy stála na vrcholu společenské hierarchie uměleckých druhů. Stala se důležitou formou reprezentace měšťanstva a byla ovlivňována požadavky českého národního hnutí (bojem za české historické právo), jeho národními a politickými tužbami.⁴⁹⁶ Obě opery splňovaly požadavky, jež byly kladeny na národní vážnou operu. Ta měla být založena na historické látce čerpané z českých dějin – u *Dalibora* se jednalo o lidovou pověst o skutečné historické postavě rytíře Dalibora z Kozojed z 15. století, *Libuše* čerpala svůj námět ze staré české pověsti a z motivů *Rukopisu zelenohorského*.⁴⁹⁷

Obě tato díla jsou v kontextu celé Smetanovy operní tvorby výjimečná nejen tím, že jako jediná měla původně německé libreto (Josef Wenzig byl v pořadí druhým Smetanovým libretistou)⁴⁹⁸, ale také výjimečností, kterou skladatel oběma operám přikládal. *Libuše*, kterou pokládal „za svou nejdokonalejší práci v oboru vyššího dramatu“⁴⁹⁹, neměla být dle skladatelova přání považována za běžnou repertoárovou operu, ale její provozování určil jen pro mimořádné příležitosti českého národa. Před nastudováním díla Smetana upozorňoval, že na zpěváky budou v tomto případě kladeny jiné požadavky, než u ostatních oper, zpěváci budou muset omezit běžné operní manýry.⁵⁰⁰

Jak tedy probíhal tvůrčí proces vzniku obou oper? Josef Wenzig (1807–1876)⁵⁰¹ nabídl Bedřichu Smetanovi obě téměř dokončená libreta. Skladatel je přes určité výhrady přijal, avšak požadoval jejich překlad do češtiny. Následná spolupráce probíhala paralelně dvěma směry – mezi Smetanou a Špindlerem a zároveň mezi skladatelem a Wenzigem. Během práce na překladu libreta k opeře *Dalibor* si zval Smetana Špindlera do svého bytu v Lažanského paláci. Na výslovné přání skladatele mu Špindler odevzdával překlad po

⁴⁹⁶ K tomu podrobněji např. Marta OTTLOVÁ – Milan POSPÍŠIL, *Opera a český historismus. Smetanova Libuše*, in: TÍŽ, Bedřich Smetana a jeho doba. Praha 1997, s. 80–95.

⁴⁹⁷ Vznikem Smetanovy opery *Libuše* se podrobně zabýval Mirko OČADLÍK, *Libuše. Vznik Smetanovy zpěvohry*. Praha 1939. Vývoj literárního ztvárnění pověsti o Libuši do osmdesátých let 19. století v české a německé literatuře sledoval Ladislav FUTTERA, *Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století*. Příbram 2015.

⁴⁹⁸ Nutno podotknout, že tehdejší doba nenabízela hudebním skladatelům příliš široký výběr libretistů. Tvorba libret totiž nebyla mezi českými básníky příliš vyhledávanou prací (u opery byla upřednostňována hudba, text byl chápán jako podřízená složka). K čínorodým autorům v této oblasti patřil Karel Sabina, mj. tvůrce libret k prvním dvěma Smetanovým operám *Braniboři v Čechách* a *Prodaná nevěsta*.

⁴⁹⁹ Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Ludevítu Procházce z 26. září 1877. Cit. dle Jan LÖWENBACH, *Bedřich Smetana a Dr. Ludevít Procházka. Vzájemná korespondence*. Praha 1914, s. 24.

⁵⁰⁰ Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Adolfu Čechovi z Jabkenic 2. ledna 1881. Srov. Olga MOJŽIŠOVÁ – Milan POSPÍŠIL, *Bedřich Smetana a jeho korespondence*. Praha 2011, s. 50.

⁵⁰¹ Josef Wenzig byl vychováván německy, avšak v národnostně smířlivém prostředí. Stal se prvním starostou Umělecké besedy, psal básně v českém i německém jazyce, překládal českou literaturu do němčiny (např. III. – V. svazek Palackého *Dějin*), napsal četné pedagogické statě propagující česko-německé jazykové vyrovnání a spolupráci v oblasti vzdělávání. Zasloužil se o zřízení samostatné české reálné školy. Z jeho operních libret byla zhudebněna a provedena pouze dvě – *Dalibor* a *Libuše*. Podrobněji heslo *Wenzig Josef*, in: Lexikon české literatury 4/II, Osobnosti, díla, instituce. Praha 2008, s. 1611–1616. Dále např. heslo *Wenzig Josef*, in: Jitka LUDVOVÁ a kol.: *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století*. Praha 2006, s. 618–621.

částech, které Smetana průběžně zhudebňoval. Dle Špindlerových vzpomínek komponoval Mistr s úžasnou lehkostí, nejlépe však poté, co si nechal od manželky uvařit své oblíbené jídlo – šhubánky s mákem. Následně dokázal skládat hudbu i šest hodin bez přerušení. Občasné Špindlerovy návštěvy však byly konány vždy na výslovné pozvání, a to za účelem změny textu, který překladatel následně opravoval. Špindler na vzájemnou spolupráci během svých návštěv u Smetany vzpomínal: „*Při té příležitosti přehrál mi Mistr u klavíru vše, co přibylo od poslední mé návštěvy, a když dospěl k místu, na kterém si změnu textu přál – zpravidla vždy se jednalo jen o změnu slovosledu – přikročil jsem ihned k žádané opravě, o které jsme se brzy dohodli.*“⁵⁰²

Pokud se týká překladu, především u *Dalibora*, na kterém začal Smetana pracovat roku 1865, a kterého dokončil v roce 1867, usiloval Špindler o jeho maximální věrnost.⁵⁰³ A nutno podotknout, že práci mu v tomto ohledu ztěžovala Wenzigova záliba ve starobylých výrazech a archaismech. Z tohoto hlediska měl naopak ulehčenu práci v případě libreta opery *Libuše*, při jejímž překládání si mohl vypomoci slovy a termíny z *Rukopisu zelenohorského*. V případě *Libuše* také umocnil její vlasteneckou tendenci častým užíváním výrazů *vlast* a *národ*, a to též na místech, kde se v původním Wenzigově textu nevyskytovala.⁵⁰⁴

Ovšem také obě Wenzigova německá libreta byla podrobena zásahům skladatele. V případě *Dalibora* Smetana některé části textu vyřadil hned, jiné až po zhudebnění – došlo tak např. k vypuštění známé scény pověsti, v níž Daliborově hře na housle naslouchá lid pod Daliborkou (námět byl zbaven vnímání postavy Dalibora jako představitele české zpěvnosti). Ostrá dobová kritika, které byla tato Smetanova opera vystavena, vinila dílo a jeho skladatele z údajné nečeskosti, wagnerianismu⁵⁰⁵, a z toho, že Dalibor není ve skutečnosti hlavní postavou díla (jako hlavní byla vnímána postava dívky Milady). Poslední zmíněná výtka vedla Smetanu k přepracování závěru, který však již napsal Wenzig, a to česky! V případě *Libuše*, dokončené roku 1872⁵⁰⁶, si Smetana objednal u Wenziga dovršení scény u mohyly,

⁵⁰² E. ŠPINDLER, *Několik vzpomínek na Mistra B. Smetanu*, s. 251.

⁵⁰³ Smetana bral od počátku v úvahu také německý text libreta, a to pro případ, že by byla opera uváděna v zahraničí. Srov. Hana SÉQUARDOVÁ, *Bedřich Smetana*. Praha 1988, s. 144. V jednom z dopisů Smetana napsal: „*Nyní pracuji o opeře Dalibor [...]. Poněvadž text existuje již německy a česky, bude se opera moci hrát také mimo hranice Čech, o což se všichni vynasnažíme.*“ Dopis Bedřicha Smetany adresovaný J. P. Valentinovi z Prahy do Götterborgu z 20. dubna 1865. Cit. dle František BARTOŠ (ed.), *Smetana ve vzpomínkách a dopisech*. Praha 1954, s. 75. Zajímavá je skutečnost, že pro uvádění v německém prostředí pořídil v roce 1897 M. Kalbeck z českého Špindlerova překladu novou německou verzi.

⁵⁰⁴ Před *Libuší* byla považována za první českou národní operu Smetanova *Prodaná nevěsta*.

⁵⁰⁵ Dobová kritika přitom běžně shledávala wagnerovské vlivy u řady významných evropských operních skladatelů.

⁵⁰⁶ V jednom z dopisů Smetana tehdy napsal: „*S operou Libuší jsem hotov, byla to namáhavá, těžká práce.*“ Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Leopoldu Hrušovi z 20. října 1872. Cit. dle F. BARTOŠ (ed.), *Smetana ve vzpomínkách a dopisech*, s. 109.

kteřou opět sepsal – místo Špindlera pobývajících tehdy již mimo Prahu – česky Josef Wenzig (v původní verzi libreta Wenzig navrhoval uvádět na závěr píseň *Kde domov můj*). Přestože *Libuše* byla přijata dobře, také zde navrhovala kritika provést určité změny – pro běžné uvádění, které však Smetana odmítal⁵⁰⁷, doporučovala operu zkrátit, popř. některé části přepracovat. Jako cizí byla v tehdejší době pocíťována závěrečná scéna Libušina prococtví, jež měla být prováděna jen při výjimečných příležitostech. Opera začala být vnímána pod zorným úhlem kněžnina prococtví (spolu s vnímáním Libuše jako patronky českého národa) teprve pod vlivem ohrožení českého národa v obou světových válkách.

Po Špindlerově odchodu do Roudnice v únoru roku 1868 pracovní styky Špindlera se Smetanou zřídly, omezovaly se pouze na občasné návštěvy překladatele libreta v Praze. Drobné zmínky o Špindlerově práci na překladu *Libuše* nalezneme v jeho korespondenci s nastávající manželkou Marií Špindlerovou, roz. Procházkovou (1848–1899) a blízkým přítelem Jaroslavem Gollem (1846–1929), s nímž Špindler bydlel v době studií. Již 19. února 1868 napsal Špindler Gollovi v přípisu na horním okraji poslední strany dopisu, aby v případě, že potká Smetanu, skladateli vyřídil, „že 1. jednání *Libuše* je již přeloženo, a že je dostane v několika dnech“.⁵⁰⁸ V dopise Marii datovaném dne 21. února snoubenec vzkázal, že již opsal překlad tohoto prvního jednání Wenzigova libreta, který v Roudnici „za 3 večery zde hravě zhotovil, kdežto v Praze ani 3 měsíce k tomu nestačily“.⁵⁰⁹ Následně si nechal poslat pro večeri a o deváté hodině večerní bylo libreto zapečetěno a připraveno k předání Smetanovi.

Zajímavá je skutečnost, že za své překlady nebyl Špindler nejspíše vůbec nebo jen nepatrně finančně honorován (např. Smetanovy pečlivé soupisy vydání o této skutečnosti nepodávají žádnou zmínku).⁵¹⁰ Samotný Smetana se o této záležitosti (v tomto případě se jednalo o *Libuši*) zmínil několik let před smrtí následovně: „*Faktum je, že jsem libretto*

⁵⁰⁷ Dle slov samotného skladatele by tuto operu „tím obyčejným denním provozováním takořka pohřbil. *Libuše* není žádná opera dle starých zvyků, nýbrž je slavné tableau, hudebně-dramatické uživotnění. – Repertoární denní zpěvohrou ale není [...], proto nepodléhá těmto požadavkům, nýbrž požaduje své vlastní. – Jsem tvůrce tohoto genu v hudbě, zvláště v české. K vůli mizerným pár zlatým nenechám svoji práci, jedinou významnou v naší literatuře, pohřbat v společnosti vyhvízdaných písniček.“ Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Adolfu Čechovi z Jabkenic ze 17. srpna 1883. Tamtéž, s. 226. Adolf Čech, po Smetanově ohluchnutí vedoucí kapelník opery Prozatímního a posléze Národního divadla, se k frekvenci uvádění tohoto díla naopak vyjádřil následujícími slovy: „*Stojit' hudba Libuše na nejpokročilejším, moderním podkladě, a tu je třeba ji co nejčastěji slyšet a s hudebním rozbořem v ruce sledovat její hudební i dramatické krásy. To byla též jedna z příčin, proč jsme s ředitelem p. Šubertem nevyhověli přání mistrovu, aby se totiž Libuše dávala pouze při slavnostních představeních. To by ji obecnost teprve nebylo pochopilo nikdy.*“ Srov. Adolf ČECH, *Z mých divadelních pamětí*. Praha s. a., s. 102.

⁵⁰⁸ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton M-Ž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z Roudnice nad Labem z 19. února 1868.

⁵⁰⁹ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton „Korespondence různá“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Roudnice nad Labem z 21. února 1868.

⁵¹⁰ Srov. M. OČADLÍK, *Libuše. Vznik Smetanovy zpěvohry*, s. 74.

nekoupil od Wenziga, že mi ho daroval.“⁵¹¹ Překlad zpracoval Špindler z Roudnice. Jak k tomu přišel on, to už nevím se upamatovat, a nevím, jestli jsem já ho vybídl k tomu, aneb Wenzig. A taky se nevím upamatovat, zdali jsem Špindlerovi překlad honoroval? Ale myslím, že ne. [...] Ad vocem libretta Wenzigova jen tolik, že písemnou smlouvu jsem ani při Daliboru, ani při Libuši neměl žádnou.“⁵¹² Ervín Špindler v jednom z dopisů napsal: „Nevím, kdo zavínil prozrazení literárního tajemství, o němž Wenzig, Smetana a já jsme se dohodli, že zůstane navždy zachováno, ale faktem jest, že Wenzigova libretta Dalibora a Libuše, jež byla napsána jazykem německým, poněvadž tehdy ještě přes všecko přičinění své neovládal Wenzig češtinu tou měrou, aby mohl psát i verše po česku, skutečně jsem ku přání Wenzigovu a Smetanovu přeložil do češtiny, poněvadž Smetana zásadně zdráhal se komponovati na libretto německé. Již z této dohody vzájemné plyne, že jsem dobrovolně a s radostí přenechal svá práva autorská Smetanovi, spokojiv se zcela nepatrným honorářem za český text (překlad) libret Wenzigových. Nemám tudíž docela žádného nároku na jakékoliv požitky z provádění Dalibora jakož i Libuše a nikdy jsem žádných požitků nebyl účasten.“⁵¹³

Wenzigovo libreto však nebylo jediné, na kterém Špindler v počátečním období svého roudnického pobytu pracoval. Přeložil tehdy také německé libreto Eduarda Rüffera k velké romantické opeře Karla Richarda Šebora (1843–1903) *Nevěsta husitská*.⁵¹⁴ Ta měla premiéru v Novoměstském divadle dne 27. září roku 1868 a stala se nejúspěšnějším dramatickým dílem zmíněného významného Smetanova konkurenta. Také v souvislosti s tímto hudebním počinem však zůstalo Špindlerovo jméno utajeno. Důvod této skutečnosti byl však jiný než u Smetanových oper. O práci na překladu Rüfferova libreta a nadmíře překladatelské činnosti se Špindler zmínil v dopise adresovaném Marii. Dne 25. dubna 1868 tak mimo jiné napsal: „Včera jsem dokončil překlad 2. jednání Šeborovy nové opery *Nevěsta Husitská*, ku které text napsal Ed. Rüffer. Nyní se pustím do druhého jednání Smetanovy *Libuše*, s kterou do 10. května chci býti hotov. Do původní práce, kterou mám připravenou v hrubých obrysech, nemohu se pro tuto chvíli pustit a až budu mít více času, přijde snad [...] *Procházka se svým textem*. Proč jsem jen nepřeložil něco hodně mizerně, aby mě samými překlady neobtěžovali

⁵¹¹ V tehdejší době bylo obvyklé, že skladatel libreto od jeho tvůrce odkoupil a stalo se tak jeho výhradním majetkem (měl na něj všechna autorská práva).

⁵¹² Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Josefu Srbovi-Debrnovi z 20. prosince 1880. Cit. dle M. OČADLÍK, *Libuše. Vznik Smetanovy zpěvohry*, s. 65.

⁵¹³ Jedná se o citaci části blíže neurčeného dopisu Ervína Špindlera, kterou zveřejnil ve fejetonu v *Národní politice* 26. ledna 1915 skladatel Karel Weis. Cit. dle tamtéž, s. 75.

⁵¹⁴ Evarud RÜFFER, *Nevěsta husitská. Velká romantická zpěvohra s baletem v 5 jednáních*. [Přeložil Ervín Špindler]. Praha 1869.

*a odřící nejsem s to, ač pokaždé se k tomu chystám.*⁵¹⁵ Brzy tak vzaly za své jeho původní představy o velkém množství času, který bude moci věnovat v Roudnici své ženě a literární práci.⁵¹⁶ Realita nového zaměstnání a nespočet spolkových podniků a dalších národních aktivit mu zabraly velké množství času. V jednom z dopisů si na tuto okolnost stěžoval: „*Že bych se v Roudnici mohl oddati románu, básnictví a [...] krásné literatuře – byl hrozný klam. Nebyl jsem a nemusil jsem nikdy býti politické činnosti tak oddán jako teď.*“⁵¹⁷

Jaký byl důvod zachování anonymity u Špindlerovy spolupráce na opeře *Nevěsta husitská*? Sám Špindler nepovažoval dílo za kvalitní, tudíž byl sám iniciátorem tohoto zatajení. 13. července Gollovi napsal: „*Dnes jsem poslal Šeborovi III. – V. jednání Husitské nevěsty [...]. Bude v tom mnoho efektů, ale jinak zcela slabá a vetchá práce. Vyžádal jsem si, že nebudu jmenován překladatelem. Musil bych se za to stydět.*“⁵¹⁸ Přestože Špindler nebyl sám, kdo považoval tuto operu za nepřiliš kvalitní (Smetana označil ve svém deníku dílo za *nadmíru lehkomyšlnou práci*⁵¹⁹), dobová kritika i obecnostvo ji na rozdíl od *Dalibora*, majícího premiéru ve stejný rok, přijaly s nadšením. Tato skutečnost Smetanu velmi trápila a *Dalibor* zůstal za Smetanova života nepochopen.

V případě celé Smetanovy hudební tvorby je možné nalézt dva vrcholy jeho úsilí o vytvoření vrcholně vlastenecky orientovaných a politicky angažovaných děl – tím prvním je opera *Libuše* (manifestace českého politického programu), druhým cyklus symfonických básní *Má vlast* (*Vyšehrad – Vltava – Šárka – Z českých luhů a hájů – Tábor – Blaník*)⁵²⁰. Podnětem ke komponování symfonických básní se stala Smetanovi tvorba jeho velikého vzoru, hudebního skladatele Franze Liszta.⁵²¹ *Má vlast*, dílo hudebně vyjadřující slavnou minulost českého národa a krásy české země, mělo ve své době (zklamání z nenaplněných představ let šedesátých) výrazně aktuální podtext. Zatímco první symfonickou báseň *Vyšehrad* dokončil Smetana roku 1874, poslední *Blaník* o pět let později. První souborné provedení celého cyklu bylo však provedeno až v roce 1882.

Z hlediska dějin Podřipska je pro nás zajímavá zpráva, kterou přinesl časopis *Dalibor* dne 27. června roku 1873: „*Tak komponuje Smetana celý cyklus symfonických básní pod*

⁵¹⁵ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton „Korespondence různá“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 25. dubna 1868.

⁵¹⁶ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton „M-Ž“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z 19. února 1868 a Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z roku 1868.

⁵¹⁷ Tamtéž. Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi, s. a., s. 1.

⁵¹⁸ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z 13. července 1868.

⁵¹⁹ Srov. Josef BARTOŠ, *Prozatímní divadlo a jeho opera*. Praha 1938, s. 116.

⁵²⁰ Smetana tvořil básně po dvojicích.

⁵²¹ Na rozdíl od Liszta, který vždy dbal na publikování svého vysvětlení příslušného díla, neformuloval Smetana v době komponování téměř nikdy programy svých symfonických básní (nechával tak výraznější prostor posluchači). Z toho však plynuly pozdější nejasnosti v interpretaci těchto děl.

jménem všeobecným *Vlast' s pododdily: Říp – Vyšehrad – Vltava – Lipany – Bílá hora atd., řídě se vůbec dle nejdůležitějších momentů slávy naší i neštěstí našeho.*⁵²² Poprvé se zde hovoří o cyklu Smetanových symfonických básní a uvádí se zde též jeho původní jméno. Přestože k realizaci zmíněné symfonické básně *Říp* nedošlo, i tak jsou pro nás – z hlediska širšího Podřipska – zajímavé dvě části cyklu – *Vltava* a *Z českých luhů a hájů*.

Krátký nástin obsahu *Vltavy* (dokončena roku 1874, premiéra 1875) podal sám Smetana následujícími slovy: „*Skladba líčí běh Vltavy, začínaje od prvních obou pramenku, chladná a teplá Vltava, spojení obou potůčků do jednoho proudu, pak tok Vltavy v hájích a po lučinách, krajinami, kde zrovna se slaví veselé hody, při nočním záři lůny rej rusalék; na blízkých skalách vypínají se písně hrady, zamky a zříceniny; Vltava vířý v proudech Svatojánských; teče v širokém tahu dále ku Praze, Vyšehrad se objeví, konečně mizí v dálce v majestátním toku – svým v Labi.*“⁵²³ Mirko Očadlík o tomto díle napsal: „*Vltava má ráz hlavní vodní tepny zemské, jen ona je řekou celé země, celé vlasti. A nadto protéká i srdcem vlasti, dotýká se přímo Vyšehradu, v němž Smetana spatřuje základní symbol země. Tak jako na počátku Rukopisu zelenohorského je Vltava zrcadlovým odrazem dějů Vyšehradských, tak Smetana ji pojme jako zrcadlo života lidu v zemi, a proto bude jeho hudba při stálé jednotě základního motivu mít zbarvení různých epizod. Řeka jako obraz života – toť jeden z cílů Smetanovy kompozice.*“⁵²⁴

Původním Smetanovým záměrem, co se týče symfonické básně *Z českých luhů a hájů* (dokončena roku 1875, premiéra 1876), bylo vykreslit český život v písni a tanci, výsledné pojetí však kladlo důraz na dojmy z krajiny a přírodní prožitky.⁵²⁵ Smetana k tomu roku 1879 napsal: „*Toť všeobecné kreslení citů při pohledu na českou zem. Ze všech stran tu zazní zpěv plný vroucnosti, jak veselý, tak melancholický, z hájů a luhů. Lesní kraje – v sólech cornistů – a veselé úrodné nížiny labské a jiné a jiné, vše se tu opěvuje.*“⁵²⁶ Zmínka o Polabí byla jedinou místní konkretizací a zavedla také podnět k pokusům o přesné situování děje této symfonické básně. V odborné literatuře se tak např. objevil názor zasazující děj na širší Podřipsko (vzhledem k Smetanovým pobytům u rodičů a také rodiny své druhé ženy v Obříství na Mělnicku). Podle názoru Josefa Plavce se *Vltava* a *Z českých luhů a hájů*

⁵²² Cit. dle Jaroslav SMOLKA, *Smetanova symfonická tvorba*. Dílo a život Bedřicha Smetany, sv. 5. Praha 1984, s. 127. Nedostatek pramenů bohužel znemožňuje vysvětlení, proč text zmiňoval právě tyto názvy.

⁵²³ Cit. dle F. BARTOŠ (ed.), *Smetana ve vzpomínkách a dopisech*, s. 216. Zde otištěn Smetanův rukopis.

⁵²⁴ Cit. dle J. SMOLKA, *Smetanova symfonická tvorba*, s. 228.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 136.

⁵²⁶ Cit. dle tamtéž, s. 143.

doplňují. Po jižních a středních Čechách, jimiž protéká Vltava, tak Smetana opěvoval v druhé zmíněné symfonické básni opačnou stranu země.⁵²⁷

Podle názoru Jaroslava Smolky má symfonická báseň *Z českých luhů a hájů* nejbližší hudebně obsahovou intonační obdobu ve Smetanově mužském sboru *Rolnická* (složena na slova básně Václava Trnobranského) z roku 1868.⁵²⁸ Tento sbor byl nastudován a předveden Hlaholem dne 17. května 1868 na akademii sjednocených zpěváckých spolků (v počtu 212) v Novoměstském divadle, která dotvářela atmosféru slavnostního dne kladení základního kamene k Národnímu divadlu. *Rolnická* má výrazně národní charakter, je oslavou polních prací a vlastenectví rolníka. Smetana jako by zde zachytil „vizuální představu české krajiny s mírně zvlněnými poli“, obraz z našeho venkova, Mánesův obraz *Řipský kraj*.⁵²⁹ Uvedení *Rolnické* slavilo velký úspěch a rozšířilo se mezi četné venkovské pěvecké sbory.

Mimo osoby Ervína Špindlera, s nímž udržoval Smetana přátelské a pracovní styky především v době tvorby oper *Dalibor* a *Libuše*,⁵³⁰ udržoval skladatel jistý vztah s užším Podřipskem – Roudnickem – prostřednictvím roudnického spolku Jednota Říp. Ten zvolil *mistra tónů* v roce 1874, tedy v době ztráty jeho sluchu, svým prvním čestným členem.⁵³¹ Smetana na tuto poctu reagoval slovy: „*Jest-li moje snaha sloužiti národu svému uměním hudebním a svými pokusy zasluhuje jakési odměny, tož jest mi uznání spoluobčanů největší a nejkrásnější odměnou.*“⁵³² Smetana se tak zapojil mezi další význačné osobnosti (Jana Nerudu, Jaroslava Vrchlického, Svatopluka Čecha a Augusta Švagrovského), jimž se dostalo cti stát se čestnými členy tohoto spolku v prvním čtvrtstoletí jeho existence. Místo objednání diplomu dal však tehdy – se Smetanovým svolením – výbor spolku zapsat skladatele zakládajícím členem Matice divadelní.⁵³³ Příčinou daného rozhodnutí byla skutečnost, že se výbor spolku dozvěděl o tom, že Smetana prohlásil v kruhu svých přátel výlohu na diplom za

⁵²⁷ Tamtéž, s. 253.

⁵²⁸ Jaroslav SMOLKA, *Smetanova vokální tvorba. Písně, sbory, kantáta*. Dílo a život Bedřicha Smetany, sv. 2. Praha 1980, s. 64–79.

⁵²⁹ Tamtéž, s. 69–72.

⁵³⁰ Podle Václava Holzknechta patřil Špindler také mezi Smetanovy přátele, jež ho navštěvovali v Jabkenicích. V. HOLZKNECHT, *Bedřich Smetana. Život a dílo*, s. 303. Jméno Ervína Špindlera naopak v této souvislosti nezmiňuje Běla Čapková, Smetanova vnučka a autorka vzpomínek na Smetanův jabkenický pobyt. Srov. BĚLA ČAPKOVÁ, *Z jabkenické myslivny*. Praha 1968, 4. vydání. V Památníku Bedřicha Smetany v Jabkenicích se dodnes nachází opona *Příchod praotce Čecha* (1877) malovaná pro jabkenické ochotníky podle fotografie obrazu Antonína Lhoty Smetanovou druhou manželkou Bettinou. Viz Olga MOJŽÍŠOVÁ, *Památník Bedřicha Smetany v Jabkenicích. Průvodce*. Praha 2003.

⁵³¹ MBS, Čestné diplomy, Čestný diplom Jednoty Říp z 29. března 1874, inv. č. 78.

⁵³² Dopis Bedřicha Smetany adresovaný MUDr. Emanuelu Formánkovi z roku 1874. Cit. dle *Památník Jednoty Řípu v Roudnici nad Labem 1872–1897*. Roudnice n. L. 1897.

⁵³³ MBS, Dodatečně zasláný diplom Říp Roudnice n. L., s. a. [1882], inv. č. 1044.

zbytečnou.⁵³⁴ Diplomu se skladatel dočkal až o osm let později, po letech „*plných triumfů a vítězoslávy*“. Po dalších dvou letech se rozhodla mistra ocenit také Roudnická beseda, jež „*jmenovala ve valné hromadě konané 2ho dne března 1884, velikého genia národní hudby české, vlastence ryzího a muže věhlasného, slovnutného pána, pana Bedřicha Smetanu, prvním čestným členem svým, kladouc mu tím skromný, leč upřímný hold svůj na jevo.*“⁵³⁵

Podřipané ocenili Smetanovy zásluhy na poli české národní hudby také při příležitosti představení opery *Hubička*, jež bylo pořádáno ve prospěch skladatele dne 14. listopadu roku 1876. Tehdy „*roudničtí vlastenci zaslali skladateli jako čestný dar 10 dukátů*“ a Karlem Sladkovským mu byl podán „*z krajiny podřipské vavřínový věnec.*“⁵³⁶ Následujícího dne se k onomu slavnostnímu dni vrátil také roudnický Podřipan, jenž mj. napsal: „*K žádosti obcí podřipských odevzdal včera večer Dr. Sladkovský, jenž jest poslancem okresů podřipských na radě říšské, krásný věnec Smetanovi jménem celého Podřipska. Na červené a bílé stuze věnce byl nápis 'Vznešenému géniu českého umění podává na znamení obdivu a úcty Podřipsko'*“.⁵³⁷ Podřipské obce Chvalín, Horní Beřkovice, Rohatce a Bříza dále Smetanovi udělily za jeho zásluhy o národní umění čestné občanství.

S Ervínem Špindlerem se Smetana setkal 18. září roku 1880 při slavnosti odhalení Smetanovy pamětní desky v Litomyšli na domě, v němž trávil své dětství.⁵³⁸ Podle Špindlerových vzpomínek přijel Smetana do Litomyšle spolu s chotí již v pátek před nedělní slavností, zatímco jeho dvě mladší dcery se dostavily až v sobotu. Doprovázela je tehdy Smetanův přítel Josef Srb-Debrnov a s ním a s dívkami se Špindler sešel na nádraží, odkud jeli do Litomyšle všichni společně. Naposledy se oba muži potkali v roce 1883 (v Choděrově pivnici), kdy již bylo skladatelovo zdraví výrazně podlomené. Špindler vzpomínal: „*Smetana mluvil již obtížně, chvílemi vyslovoval velice nesnadno, ano takměř blábolivě, takže některým slovům jeho jsem ani nerozuměl. Moje tušení, že za takových poměrů i mistrovi je samota milejší než společnost, záhy jsem jej opustil, přičemž neušel mně velice bolestný jeho úsměv, jímž doprovázel stisknutí mé ruky na rozloučenou.*“⁵³⁹

K tvůrčí spolupráci Bedřicha Smetany a Ervína Špindlera již do konce skladatelova života nedošlo. Poslední společnou prací se mohlo stát zhudebnění Špindlerovy slavnostní

⁵³⁴ MBS, Dopis pěvecké jednoty Říp v Roudnici n. L. adresovaný Bedřichu Smetanovi z 12. května 1874, inv. č. 1043.

⁵³⁵ MBS, Čestný diplom od Roudnické besedy v Roudnici z 20. 3. 1884, inv. č. 103.

⁵³⁶ Zpráva policejního ředitelství zemskému místodržitelství z 15. listopadu 1876. Fr. BARTOŠ (ed.), *Smetana ve vzpomínkách a dopisech*, s. 144–145.

⁵³⁷ Podřipan 15. listopadu 1876.

⁵³⁸ E. ŠPINDLER, *Bedřich Smetana na úsvitě našeho moderního rozvoje uměleckého*, s. 306–307.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 306.

básně (proslovu), kterou její autor napsal pod dojmem národního neštěstí – požáru Národního divadla dne 12. srpna roku 1881.⁵⁴⁰ Zhudebnění básně *Příšerný sen* však byl Smetana nucen kvůli nedostatku času a zdravotním problémům odmítnout.⁵⁴¹ Dle skladatelových slov je báseň „*duchaplná, efektivní, a s hudbou – melodramatickou* [podtrženo B. S. – pozn. aut.] – *úspěchu velkého jistá. Každý zdravý* [dvakrát podtrženo B. S. – pozn. aut.] *komponista zajisté ochotně práci převezme.*“ Báseň si Smetana ponechal na památku.

Velkého uznání Smetanovu dílu, jenž bylo během skladatelova života často napadáno a kritizováno, se definitivně dostalo díky úspěchu Národního divadla na první mezinárodní hudební a divadelní výstavě, která se uskutečnila ve Vídni roku 1892.⁵⁴² Tehdejší ředitel Národního divadla František Adolf Šubert, muž, který měl největší zásluhu na konečné realizaci české účasti ve Vídni, se ve vzpomínkách na tehdejší dění zmiňuje o tom, že již před lety bylo počítáno s organizací umělecké výpravy umělců Zlaté kapličky do zahraničí – pouze s Vídni tehdy nebylo počítáno. Jak Šubert uvádí, „*panovalat' nedůvěra, že veřejnost vídeňská, na politickém a národním poli proti snahám národa českého příkře stojící, nebude míti dosti objektivnosti k nestrannému posouzení umění toho národa, s nímž vedla dosud stálý boj. Kromě toho vídeňský osud jednotlivých děl Ant. Dvořáka nedůvěru spíše jen utvrzoval, než aby ji zažehnal – a pracím Bedřicha Smetany [...] nedostávalo se ve Vídni vůbec povšimnutí*“⁵⁴³. Přesto pozvání z Vídně k pohostinským hrám Národního divadla bylo nakonec přijato ochotně a téměř všechen divadelní personál (270 osob) se přes nedůvěru českého prostředí do hlavního města monarchie zvláštním vlakem dráhy Františka Josefa odebral.⁵⁴⁴

Sedmidenní účast Národního divadla na vídeňské výstavě na počátku června roku 1892 zaznamenala ohromující úspěch. Největšího ohlasu se dostalo Smetanově *Prodané*

⁵⁴⁰ MBS, *Dopis Ervína Špindlera adresovaný Bedřichu Smetanovi z 1. září 1881*, inv. č. 925. Ve stejný den unikl Smetana o vlásek smrti. Na neratovickém nádraží vstoupil do kolejiště, přičemž díky své hluchotě neslyšel blížící se vozy. Před posunujícím se vozem uskočil v posledním okamžiku. Otřesený z této události odjel vlakem do Prahy, kde při příjezdu do města spatřil hořící Národní divadlo. Viz *Národní listy* 25. srpna 1881.

⁵⁴¹ MBS, *Dopis Bedřicha Smetany adresovaný Ervínu Špindlerovi z Jabkenic 9. září 1881*, inv. č. 454.

⁵⁴² Základní informace o zmíněné výstavě podávají tehdy vydané průvodce a publikace *Illustrierter Führer durch die Internationale Ausstellung für Musik und Theaterwesen*. Wien 1892; *Ueber die internationale Ausstellung für Musik und Theaterwesen*. Wien 1892; *Führer durch die Ausstellung und Katalog der Gewerblichen Special-Ausstellung*. Wien 1892; *Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen Wien 1892. Abtheilung für Drama und Theater. Theatergeschichtliche Ausstellung der Stadt Wien 1892*. Wien 1892; dále např. Theophila WASSILKO, *Die Internationale Musik- und Theaterausstellung Wien 1892 und das Obersthofmeisteramt*, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, Band 7. Festgabe zur Hundertjahrfeier des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien 1954, s. 457–477.

⁵⁴³ František Adolf ŠUBERT, *České Národní divadlo na první mezinárodní hudební a divadelní výstavě ve Vídni r. 1892*. Praha 1892.

⁵⁴⁴ Na českou účast ve Vídni vzpomínal např. A. ČECH, *Z mých divadelních pamětí*, kapitola „Před deseti lety“, s. 73–88. Čech zde uvádí, že ačkoliv nikdy trémou netrpěl, před prvním představením, „*když řekl inspicient 'Pane kapelníku, začneme', tu mně srdce pořádně bušilo*“.

nevěště (uvedena čtyřikrát)⁵⁴⁵, na její první představení se přišli podívat mj. čeští poslanci vídeňské říšské rady, poslanci slovanských zemí, dopisovatelé českých zahraničních novin či František Ladislav Rieger, jenž přijel do Vídně hlavně kvůli českým představením a zůstal zde až do jejich ukončení. První představení českého divadla začalo Smetanovým slavnostním pochodem složeným v roce 1864 u příležitosti tehdejší Shakespearovské slavnosti. Nato byla zpívána rakouská hymna, následně představena vídeňskému publiku *Prodaná nevěsta*.⁵⁴⁶

Na první vídeňské představení *Prodané nevěsty* vzpomínal po letech Josef Svatopluk Machar: „[...] večer ten byl ohromným vítězstvím a Smetana nastoupil svou triumfální cestu světem. Kdo viděl ten jeho první krok, rád si vzpomíná. Na středu padl tenkrát 1. červen, a od té středy stala se mi výstava jaksi kouskem naší půdy, chodil jsem tam denně, viděl naše lidi, slyšel náš jazyk a ten týden Národního divadla ve Vídni stal se mi řadou sedmi svátečních dnů.“⁵⁴⁷ Také Ervín Špindler, tehdy již poslanec vídeňské říšské rady, projevil zájem o zhlédnutí této opery. Manželce z Vídně napsal: „Na všechn způsob však chci 1. června obcovati prvním představením Nár. divadla v divadelní výstavě zdejší, poněvadž budou dávatí Prodanou nevěstu a tu ve Vídni slyšeti chci stůj co stůj.“⁵⁴⁸ Paradoxem zůstává, že právě v roce konání Vídeňské výstavy žádali podle vzpomínek Josefa Bohuslava Foerstra abonenti Národního divadla ředitele Šuberta, aby jim už nikdy nebyla hrána v předplacení *Prodaná nevěsta*. Vyhržovali dokonce, že v případě nesplnění tohoto požadavku odřeknou svá předplacení.⁵⁴⁹

Dalšími hudebními díly představenými před vídeňským publikem byly opera *Dimitrij Antonína Dvořáka*, melodrama Jaroslava Vrchlického *Námluvy Pelopovy* (hudba Zdeněk Fibich), drama Fr. V. Jeřábka *Služebník svého pána*, drama Jan Výrava Fr. Ad. Šuberta a Smetanova opera *Dalibor*. O ní Šubert napsal: „Pátý večer – v neděli svatodušní dne 5. června – přinesl českému umění dramatickému podobně veliké a rozhodné vítězství, jako večer první. Smetanův *Dalibor* uchvátil rázem veškeré obecnstvo (tentokráte nepoměrnou převahou německé), dobyl sobě jednomyslného uznání kritiky a slavil veliký triumf.“⁵⁵⁰ Také této opeře – podle slov Otakara Hostinského „k žádnému ze svých zpěvoher nelnul Smetana

⁵⁴⁵ K tomu zajímavě např. Vlasta REITTEREROVÁ – Hubert REITTERER, *Vier Dutzend rothe Strümpfe... Zur Rezeptionsgeschichte der Verkauften Braut von Bedřich Smetana in Wien am Ende des 19. Jahrhunderts*. Wien 2004.

⁵⁴⁶ A. ČECH, *Z mých divadelních pamětí*, s. 78.

⁵⁴⁷ Josef Svatopluk MACHAR, *Tricet roku*. Praha 1922, 2. vydání, s. 119.

⁵⁴⁸ LA PNP, fond Ervín Špindler, Korespondence různá, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně dne 13. května 1892.

⁵⁴⁹ J. B. FOERSTER, *Poutníkovy cesty*. Praha 1922, s. 136.

⁵⁵⁰ Fr. Ad. ŠUBERT, *České Národní divadlo na první mezinárodní hudební a divadelní výstavě ve Vídni r. 1892*, s. 85.

s takovou láskou jako k Daliboru; miloval ho, jako otec dvojnásobně miluje dítě nešťastné, jinými odstrkované“⁵⁵¹ – se dostalo cti reprízování. Na poslední české představení ve Vídni byla naplánována Šeborova *Nevěsta husitská*, avšak díky fenomenálnímu úspěchu *Prodané nevěsty* nakonec zakončila české vystoupení právě tato Smetanova opera.

Dne 17. června uspořádal hudební odbor Umělecké besedy banket na oslavu *vídeňského vítězství*, při němž byl požádán o proslov a první přípitek velký Smetanův obdivovatel a zastánce z doby skladatelových bojů první poloviny let sedmdesátých Otakar Hostinský.⁵⁵² Ve svém přípitku mj. pronesl slova: „*Hudba naše slavně zvítězila, dobyla si důležité, pevné pozice, ale vítězství to je stejně čestné i pro české umění, i pro vídeňskou kritiku. [...] Tolik je jisto, že hlasy vídeňských kritiků oblíbená teorie o „vzdělanostní inferioritě“ našeho národa vydatně jest zviklána. [...] Umělci a přátelé umění obou táborů přes hlavy bojovníků politických podali si ruce. Toť arci úspěch především umělecký – ale nezapomínejme, že každý případ, v němž podařilo se odpůrce na kterémkoliv poli kulturním ne udolati, nýbrž přesvědčiti, sílí malý národ i v boji politickém, an celému zápasu dodává rázu ušlechtlejšího, ba stává se zárukou alespoň možnosti dohodnutí se a sblížení i v oborech jiných, třeba sám bezprostředně k němu jistě nevede.*“⁵⁵³ Zápasy sedmdesátých let⁵⁵⁴ byly dle Hostinského nevyhnutelné, neboť „*nový dobrý princip bez boje nikdy neopanuje pole*“. Vítězství české hudby ve Vídni bylo v první řadě vítězstvím Bedřicha Smetany, přičemž nejvíce Hostinského potěšil úspěch *Dalibora*.⁵⁵⁵

Smetanovu *Daliboru* byl věnován také jeden z večerů Vídeňského hudebního slavnostního týdne, který byl pořádán dvacet let po Vídeňské výstavě. V červnu roku 1912 naplnili pořadatelé tohoto kulturního podniku přání a několikaleté výtky žurnalistů na nedostatek *duševních požitků*, jež nabízí v letních měsících hlavní město habsburské monarchie. *Daliboru* byl věnován druhý večer, přičemž podle slov přímého účastníka Josefa

⁵⁵¹ O. HOSTINSKÝ, *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*, s. 396.

⁵⁵² Náčrt, rkp. a koncept Hostinského proslovu jsou uloženy – Archiv Akademie věd České republiky, fond Otakar Hostinský, inv. č. 76, sign. III. b 2, karton č. 2. Otištěno v O. HOSTINSKÝ, *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*, s. 439–446 (kapitola „Smetana ve Vídni“, s. 438–454). Další materiály k účasti Národního divadla ve Vídni (novinové výstřižky, pozvánky na slavnostní banket) – Archiv Akademie věd České republiky, fond Otakar Hostinský, inv. č. 84, sign. III. g, karton č. 2.

⁵⁵³ O. HOSTINSKÝ, *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*, s. 439–440.

⁵⁵⁴ Souvisely s polemikami kolem wagnerovské operní reformy, jež se v té době šířily Evropou. Jejím zastáncem byl právě Hostinský, jenž spatřoval v *Daliborovi* potenciál k naplnění myšlenky českého hudebního dramatu. K hlavním odpůrcům patřil pěvecký pedagog a hudební publicista František Pivoda. Tento boj probíhal zároveň na frontě mezi staročechy (Pivoda) a mladočechy (Hostinský) o vedení Prozatímního divadla. K otázce Smetanova stranicství se Hostinský vyjádřil následujícími slovy: „*On odbíral Národní listy – to tenkrát v druhém táboře stačilo. Sám arci nikdy se mnoho politikou nezabýval, žilť celý jen pro své umění. Často ovšem říkal: 'Mohu-liž za to, že na mladočeské straně mám náhodou více přátel a zastánců, než na staročeské?'*“ Tamtéž, s. 298.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 444–446.

Bohuslava Foerstera „melodická vroucnost, plynoucí z citového bohatství mistrova, krása formy i stavby, v níž se zračí geniální hudebník, strhující účín dramatických scén, uchvátily přeplněné divadlo“.⁵⁵⁶

Na závěr kapitoly věnované vztahům Bedřicha Smetany a Podřipska zmiňme jméno hudebního spisovatele a redaktora, vydavatele výboru Smetanových dopisů a seznamu jeho skladeb Karla Teigehe (1859–1896), jenž zakončil svoji životní pout' právě v Roudnici nad Labem. Podle Ladislava Dolanského, hudebního kritika, varhaníka, pamětníka a znalce pražského hudebního života osmdesátých a devadesátých let 19. století, Teige „po celý život přidržel se dobrých zásad a ze všech sil pracoval o povznesení české hudby“.⁵⁵⁷ Největší úsilí věnoval bádání o životě a díle Bedřicha Smetany, byl „veliký dobrák zlatého srdce, skromný, vlídný, vždy ochotný, [...] pracoval vždy pro myšlenku, nikdy pro sebe“.⁵⁵⁸ Dolanský však vzpomínal, že byl Teige v běžném životě velmi nesamostatný. Na počátku školního roku 1895/96 byl jmenován po dlouhé době suplentských míst řádným učitelem v Roudnici.

Do podřipského města odcházel prý Teige nerad, protože se tam musel poprvé v životě starat sám o sebe. Ladislav Dolanský ve svých pamětech vzpomíná, jak ho Teige navštívil o vánocích roku 1895: „[...] kašlal a stěžoval si, že je v Roudnici všude vlhko a že je mu tam ten garsonský život protivný. 'V poledne se mne sklepník zeptá, co chci jíst. Copak vím, co chci? Celý život se mne na to nikdo neptal. A když konečně řeknu, že telecí, ptá se zas, chci-li ledvinu nebo kýtu. Copak vím, co je ta ledvina a kýta?'“⁵⁵⁹ Nedlouho poté Smetanův obdivovatel Karel Teige v Roudnici zemřel.

⁵⁵⁶ J. B. FOERSTER, *Poutník v cizině*. Praha 1947, s. 325. Zásluhám J. B. Foerstera na rozvoji hudebního života české vídeňské menšiny v letech před první světovou válkou věnoval pozornost ve svých vzpomínkách R. JENÍČEK, *J. B. FOERSTER a česká vídeňská menšina*, Hudební revue 13, 1919, č. 3, s. 93–97.

⁵⁵⁷ Ladislav DOLANSKÝ, *Hudební paměti*. Praha 1949, 2. vydání, s. 125.

⁵⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 126.

6. KAPITOLA: Verdiho podřipská Amneris

„Dvě tato pouze slova na obálce / a jaká propast, Bože můj, z nich zeje! / Tak mrtva, sama, opuštěná v dálce / se srdcem plným touhy, beznaděje! // Se srdcem plným touhy po domovu. / Dřív mezi námi vřelo pouze moře, / teď cestu neznáme k Jejímu rovu, / nás dělí věčnost – její vlny hoře. // Víc neužijeme vlídné Její tahy, / hlas dozněl pro vždy kouzlaplný, sladký. / Co plachet zdraví rodných břehů prahy! / Co ptáků letí přes ocean zpátky. // Jen Ona nevrátí se, v cizí zemi / spí Ona, vlast svou jež tak milovala, / jí chtěla sloužit city a sny všemi, a lhostejnost a chlad jen od ní vzala. [...]“⁵⁶⁰ Těmito verši vyjádřil svůj žal nad úmrtím české operní pěvkyně světového formátu, podřipské rodačky Klementiny Kalašové, Jaroslav Vrchlický.

O smrti Klementiny Kalašové (1850–1889)⁵⁶¹, jež zemřela během hudebního turné v brazilské Bahii (dnešní Sao Salvador) na žlutou zimnici, se její rodina i přátelé dozvěděli s dlouhým odstupem. Jako první byl o úmrtí nadané pěvkyně v daleké zemi informován Jaroslav Vrchlický, kterému se vrátil po dlouhých měsících zpět dopis adresovaný Klementině – na jeho obálce byla napsána slova *È morta* (Je mrtva). Tato slova i zdrcující informace, jež s sebou nesla, inspirovala básníka k vydání stejnojmenné sbírky veršů. Básně byly věnovány ženě, kterou Vrchlický – a nejen on – velice obdivoval. Úmrtní list byl rodině vystaven až v roce 1891⁵⁶² a teprve na začátku 20. století došlo k náhodnému objevení zpěvaččina hrobu cestovatelem a synem Růženy Fričové-Švagrovské, Alberto Vojtěchem Fričem (1882–1944).⁵⁶³ Příběh jeho nalezení popsal v dopise adresovaném manželce Vojty

⁵⁶⁰ Jaroslav VRCHLICKÝ, *È morta*. Praha 1894, 2. rozšířené vydání. Cyklus I, báseň I., s. 7.

⁵⁶¹ Základní informace o životě Klementiny Kalašové podávají práce Otakar ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, in: Litoměřicko 1989, s. 65–80; TÝŽ, *Klementina Kalašová*. Ústí nad Labem 2006; Vladislav MAREŠ, *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová*, část první – Cesta ke světové slávě, Kulturní měsíčník 1/1976, s. 9–10; TÝŽ, *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová*, část druhá – Ze světových jevišť do Národního divadla, Kulturní měsíčník 2/1976, s. 22–23; TÝŽ, *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová*, část třetí – Labutí zpěv, Kulturní měsíčník 3/1976, s. 46–47; heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: Jitka LUDVOVÁ a kol., *Hudební divadlo v českých zemích*, s. 249–250. Život Kalašové se stal také námětem pro knihu Vojtěch LEV, *È morta? Román o životě české umělkyně*. Praha 1945. Předností této práce je skutečnost, že autor čerpal při jejím psaní z dobových pramenů a vyprávění spisovatelky Marie Kalašové, sestry Klementiny. Na druhou stranu však nejasná místa ze zpěvaččina života, kterých je celá řada, nahrazoval uměleckou licencí.

⁵⁶² Osobní pozůstalost Klementiny Kalašové (3 kartony) je součástí fondu Marie Kalašové v LA PNP ve Starých Hradech (zde je uložena též rodinná pozůstalost). Osobní doklady Klementiny, včetně osvědčení o úmrtí v Bahii roku 1889 či např. poplatku za pohřební místo z roku 1891, se nalézají v kartonu „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“.

⁵⁶³ Dosavadní literatura v dané souvislosti uvádí jako rok objevení hrobu cestovatelem Fričem letopočet 1901. Z tohoto důvodu je zajímavá zmínka dalšího z přátel Kalašové Julia Zeyera, který v dopise adresovaném Josefě Náprstkové z roku 1893 mj. napsal: „Posílám fotografii hrobu sl. Kl. Kalašové, jak žádáte, byste si kopii shotoviti dali. Vzpomínám na ni často, byla to duše vzácná, věčná jí škoda, ač nevím, byla-li by šťastna bývala. Ta též nenašla místečka v Čechách, kde se roztahují takové nully.“ Cit. dle Jana JIROUŠKOVÁ – Lukáš

Náprstka Josefě.⁵⁶⁴ Jaké však byly životní osudy Klementiny Kalašové, neklidné duše, jak o ní mnozí psali? „*Život její jest pohnutá umělecká pouť*“, uvedli autoři *Národního alba*, které připomínalo nejvýznačnější představitele českého národa 19. století.⁵⁶⁵ Této navýsost zajímavé ženě jsou věnovány následující řádky.

Klementina Kalašová se narodila 9. září roku 1850 v Horních Beřkovicích (tehdejší soudní okres Roudnice nad Labem) jako dcera tamějšího panského lékaře hrabat Desfour-Walderode Martina Kalaše a jeho manželky Amalie, dcery kupce z tehdy většinou německé Hořtky (nedaleko Štětí). V rodině se narodilo celkem osm dětí (dva chlapci a šest dívek), z nichž tři děti záhy po narození zemřely. V rodině tak vyrůstalo, a dospělosti se dožilo, pět dcer – vedle Klementiny vstoupily do českého kulturního života také její dvě mladší sestry Marie Kalašová (1854–1937), v pozdějších letech spisovatelka a překladatelka z francouzštiny a italštiny, a malířka Zdenka Kalašová (1857–1924)⁵⁶⁶. Ve druhé polovině 50. let zakoupil Martin Kalaš dům č. 17 na náměstí v Roudnici nad Labem, kam se následně také celá rodina přestěhovala (dnes je zde umístěna pamětní deska upomínající na Klementinu). Otec zde působil jako městský lékař a jako činorodý vlastenec se od počátku šedesátých let zapojil do vzkvétajících aktivit českého národního hnutí na Podřipsku. Manželka a dcery nemohly být samozřejmě z národního dění opomenuty.

Martin Kalaš, první předseda roudnického zpěváckého spolku Říp, podporoval umělecké snahy svých dcer. Z širokého nadání dcery Klementiny – kromě hudby měla vlohy také pro výtvarné umění⁵⁶⁷ a literaturu – to byla především hra na klavír a zpěv, kterému následně zasvětila celý svůj život. Poprvé vystoupila veřejně v hostinci *U Mičků* roku 1863.⁵⁶⁸ Záhy prý projevila *své neobyčejné nadání hlasové v áriích operních*. Významnou událostí v jejím uměleckém životě se stala slavnost svěcení praporu zpěváckého spolku Říp, jež probíhala ve dnech 14. a 15. srpna roku 1864. Tehdy zavítal do Roudnice také Bedřich Smetana, za jehož přítomnosti malá Klementina vystoupila. Roku 1865 ukončila veřejnou

PECHA (eds.), *V úctě nejhlubší Julius Zeyer (korespondence Julia Zeyera s manžely Náprstkovými)*. Praha 2007, s. 143.

⁵⁶⁴ LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Alberto Vojtěcha Friče adresovaný Josefě Náprstkové z 31. července 1902. V dopise poslal též fotografii hrobu a několik lístků, jež před ním rostly.

⁵⁶⁵ *Národní album. Sbírká podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých*. Praha 1899, s. 237. Kalašová je zde uvedena jako Kleměna Kalašová (byla psána též Clemena, Clementine, Calasch, Kalasch). Chybně je zde uvedeno datum jejího narození (1851).

⁵⁶⁶ Jednalo se o druhou Zdenku v rodině Kalašových, neboť první dcera téhož jména se narodila již v roce 1848, avšak vzápětí zemřela. Viz O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*. Ústí nad Labem 2006, s. 2, 19–20.

⁵⁶⁷ V Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem se např. nachází dílo Klementiny Kalašové *Roková dáma* (1876), olej, plátno, 43 x 33 cm, inv. č. O 821. Zmíněná instituce má ve svých sbírkách především díla sestry Zdenky Kalašové.

⁵⁶⁸ R. PROS, *Před šedesáti lety*, část V., Říp 18. srpna 1922.

školu v Roudnici, kde absolvovala s vyznamenáním,⁵⁶⁹ a ještě v témže roce nastoupila do Smetanova hudebního ústavu na studium hry na klavír. V letech 1866 až 1868 dále studovala na Smetanovo doporučení zpěv u pěveckého pedagoga a hudebního publicisty Františka Pivody, který ji nejspíše zprostředkoval více jak roční pěvecké školení u Francesca Lampertiho v Miláně (1868).⁵⁷⁰

Je nesporné, že Martin Kalaš, který talent svých dcer podporoval a velmi se zajímal o to, co dělají nejen v rámci studia, ale také ve svém volném čase (postupně pobývaly v Praze i ostatní dcery), byl na Klementinu hrdý. Ve svých dopisech starostlivý a možná i poněkud pedantský otec⁵⁷¹ Klementině na dálku podrobně radil, jak se má chovat a čeho se vyvarovat. Dcera tak měla být pilná, vytrvalá, nadšená, veselá a měla si hledět vždy „*dobrym chováním vsudy dobrou pověst a přízeň sobě získati a udržeti*“.⁵⁷² Měla si také utvořit co do charakteru „*pevné zásady*“ [podtrženo M. K.] a co do umění „*pevné základy*“ [podtrženo M. K.]. Teprve pak bude moct vzdorovat „*v rozháraném tomto světě*“ všem bouřím, pak dojde nejjistěji cíle. Jedna z pragmatických rad také zněla: „*Nemíchej se do věcí, které se Tě netýkají, hlavně buď prozřetelná a mlčenlivá co se týče politiky*“.⁵⁷³ Také ve svých úsudcích o víře a katolickém kněžstvu se měla mít Klementina na pozor: „*[...] vždy hezky pozor na hubu! I zdi mají uši, neboť nynější doba jest tak nejistá, že nikdo neví, co nejbližší budoucnost sebou přinese*“.⁵⁷⁴

Úsměvný pohled na osobnost MUDr. Kalaše nám zanechal v jednom z dopisů Ervín Špindler, který otce Klementiny dle svých vlastních slov poznal již v první den svého příjezdu do Roudnice.⁵⁷⁵ Tohoto „*starého vlastence předbřeznového*“ a jednoho „*z nejpřednějších vlastenců roudnických*“ označil Špindler za „*pravého Dr. Žvanila a zpátečníka, který se miliskuje s pány pátery a drží s tzv. 'krotkou stranou'*“. Za této situace nemůže být překvapivé, že Špindler nestál o uvedení do jeho rodiny (nerad se prý stýká s *reakcionáři*). Dále pokračoval: „*Také ve společnosti je mi Dr. Kalaš nesnesitelný. Jak přisedne, počne*

⁵⁶⁹ LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Školní vysvědčení Klementiny Kalašové z Roudnice 1865.

⁵⁷⁰ Heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: J. LUDVOVÁ a kol., *Hudební divadlo v českých zemích*, s. 249.

⁵⁷¹ O preciznosti, až puntičkářství Martina Kalaše svědčí jeho zápisky příjmů, vydání a darů z let 1850, 1853, 1854, 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1866 a 1867. LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Zápisníky rodiny Kalašovy“, *Deníky (Příjmy a vydání) Martina Kalaše*. Také po Klementině a Marii, tehdy již pobývajících v Praze, žádal, aby mu „*každý měsíc zaslaly zevrubné účty pro každé vaše vydání a jak vaše privátní kasa se nachází, pročez ved'te pořádný deník, tj. zápisky o příjmech, vydání, prádle, které jste obdržely a do prádla poslaly, šaty a podobné*“. Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, *Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 20. října 1868*.

⁵⁷² Tamtéž, *Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 10. února 1868*.

⁵⁷³ Tamtéž, *Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 24. září 1870*.

⁵⁷⁴ Tamtéž, *Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 31. března 1868*.

⁵⁷⁵ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton „Korespondence různá“, *Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 27. dubna 1868*.

mluvit, vyzdvihne ruce jako zajatec, po celou řeč je drží před sebou ve výšce a hučí do člověka tak dlouho, až podlehne unavenosti. Mluví vůbec od rána do večera všude a vždy má pravdu. Každý den vypravuje o svých vlasteneckých zásluhách staršího datum a to aby člověk měl slonovou kůži, chce-li snášeti ty koule a granáty starodávního vlastence z dob tichošlápků a tintíšků předbřeznových.“ O slečně Kalašové „*fotrle den co den po hospodách vypravuje, že se učí hrát u Smetany, u Mánese malovat*“, u jednoho francouzsky, u jiného „*tatarsky, jenom nikde česky, zrovna jako u ostatních našich vlastenců par excellence*“.⁵⁷⁶ Nic jiného tak Špindlera – dle jeho vlastních slov – neuráželo, „*jako šosáctví bohaté a fangličku červenobílou vystrkující zpátečník*“. Přes zmíněná prvotní kritická a posměšná slova, která však odrážela Špindlerův odlišný a mnohem radikálnější pohled na tehdejší politickou situaci v českém národním hnutí a patrně také jiný osobní naturel, našel Špindler k rodině Kalašových svou cestu. A to především k Marii, avšak také ke Klementině, jež byla většinou předmětem jejich vzájemné korespondence.

V roce 1870 se Kalašová ucházela (na doporučení Bedřicha Smetany) o angažmá mezzosopranistky v Prozatímním divadle, vedení ji však nepřijalo. Využila tedy pozvání knížete Jurije Nikolajeviče Golicyna a jeho choti, kteří navštívili Prahu a byli unešeni jejím zpěvem⁵⁷⁷, a odjela s nimi do Petrohradu. Mladá dívka, plná nadějí a očekávání, tak opustila rodnou zemi a vydala se vstříc své počínající pěvecké kariéře. Otec Martin nadále pečlivě sledoval dění kolem své dcery, což dokládá dochovaná korespondence. V dopisech měla vyličít veškeré novinky, být „*v každém ohledu pokorná a chytrá*“.⁵⁷⁸ Dále své dceři radil: „*[...] hled' vždy jen svého prospěchu, tak jako to jiní [slovo podtrženo M. K.] dělají. [...]* Studuj své opery bedlivě, aby si své kýžené stanoviště na divadle brzy a důstojně zaujmout mohla.“⁵⁷⁹ Kromě rodiny informoval Kalaš o situaci své dcery v Rusku také – na její přání – bývalého učitele Františka Pivodu. Ten mu následně odpověděl: „*Vážený pane a příteli! [...]* Bůh ji veď [...] a zachovej v její duši tu vroucí lásku ku všemu statečnému a vznešenému a ten

⁵⁷⁶ Je sice pravda, že Martin Kalaš dbal na to, aby se Klementina pilně učila cizí jazyky, avšak češtinu v žádném případě neopomínal. Měla si tak zvykat vždy jen na „*čistý sloh – a la paní Podlipská, která čistě mluví a přednáší*“. LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 24. dubna 1868.

⁵⁷⁷ Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný Martinu Kalašovi, s. a., s. I. Klementina zde píše o seznámení se s knížetem Golicynem a o svém nadšení z nabídky vydat se zpívat do Ruska. Uvádí, že kdyby neměla takový strach a starost o otce (trpěl v té době zdravotními potížemi), neváhala by, „*neb lidé v Praze se mně již hnuší a ani si nespím vzpomenout na to, že ti chlapi mně tu nenechali vystoupit a že mně snad ani v Čechách neužijí na jevišti!*“ Také uvádí, že si ji přijel poslechnout – pro jistého generálního agenta v Berlíně – herec Hassl.

⁵⁷⁸ Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 24. září 1870.

⁵⁷⁹ Tamtéž.

její příkrý odpor proti vši mravní bidě, jak jsem obé u ní poznal a vřele ctil.“⁵⁸⁰ Otec nechal Klementině do Petrohradu přeposílat předplacené roudnické noviny Říp (obdržela jen čtyři čísla, poté Kalaš předplatné zrušil)⁵⁸¹ a Podřipan⁵⁸² a také jí slíbil zaslat svázané skladby všech českých národních písní, které předtím objednal.⁵⁸³

Prvotní nadšení mladé dívky⁵⁸⁴ se však brzy začalo vytrácet, neboť kníže Golicyn nesplnil své sliby týkající se nabídky výrazných pěveckých možností. Otec tak dceru chlácholil a ujišťoval, že se v případě jakýchkoliv nesnází může vrátit domů, protože jí „není potřeba“ [podtrženo M. K.] se snad „cizí milosti doprošovat“ aneb „v cizině nesnáze snášet“ [podtrženo M. K.].⁵⁸⁵ V případě, že by se dceři u knížete nelíbilo, nebo by cítila, že u něj nemá „skvělou budoucnost“, vrátí se do Čech a on se o její existenci sám postará. Vyhověl také dceřině žádosti o peněžitou výpomoc.⁵⁸⁶ Na nedostatek činnosti v počátcích svého ruského pobytu si Klementina stěžovala také na stránkách svého deníku, který si začala asi po měsíci a půl od svého příjezdu do Petrohradu psát.⁵⁸⁷ Dne 30. září si povzdechla: „Bože, jak těžko dosahuje člověk cíle [...], jaké svízele a boje přestojí, než dopídí se postavení svého! Myslela jsem si to vždy tak lehké, vše bylo mne malicherné, přemožitelné a nyní? Ačkoliv nepochybuji, že mne Bůh dosáhnouti nechá vbrzku ideál můj a bojovat chci, bych se ho brzy chopila, jsem nyní předc velmi, velmi neservána a nemohu starostí ani spát. Srdce plné nedůvěry a pochybností nevědouc, komu věřit, komu důvěřovat a tak sama, sama!“⁵⁸⁸

V době smutku vzpomínala na své dětství a vztah k hudbě, která ji již od nejranějších let fascinovala, i na nelehké začátky hudební výuky. S tou započal její otec v době, kdy bylo Klementině asi pět let. Tehdy se začala učit noty, se kterými však měla potíže. Výuka s přísným otcem tehdy nebyla snadná, neboť „s jedné strany rohlíčků a druhé rákoska. Uměla-li jsem, bylo mně odměnou prvnější, jestli však že jsem nic nedovedla, tu se lekce naše nikdy bez pláče neskončily“.⁵⁸⁹ Přísný byl později i učitel na roudnické škole. Přesto obtížné

⁵⁸⁰ Tamtéž, Dopis Martina Kalaše adresovaný dceři Adolfině Kalašové ze 7. prosince 1870.

⁵⁸¹ A to s následujícím odůvodněním: „[...] jsem posílání tohoto velmi radikálního listu zase zastavil, neboť jsou v něm články proti ruské vládě, které by Ti mohly lehce oplétání způsobit, pak Říp není v Rusku povolený list. Já raději Ti předplatím [...] Hudební listy. Tamtéž, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové ze 4. října 1870.

⁵⁸² Tamtéž, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové, s. a. [1870].

⁵⁸³ Tamtéž, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 24. září 1870.

⁵⁸⁴ Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný rodičům a sestrám z roku 1870.

⁵⁸⁵ Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové ze 4. října 1870.

⁵⁸⁶ Tamtéž, Dopis Martina Kalaše adresovaný Klementině Kalašové z 21. prosince 1870.

⁵⁸⁷ Tamtéž, karton „Zápisníky rodiny Kalašovy“, Deník Klementiny Kalašové z roku 1870. První zápis pochází z 21. září 1870.

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 14.

⁵⁸⁹ Tamtéž, s. C.

začátky Klementinu od hudby neodradily. Do deníku si tak zapsala také následující slova: „Žítí chci jen v Tobě, hudbo čarovná, mluvo duši nadějných, říše tónů bud' světem mým a na věky frak budu šítí!“⁵⁹⁰

Počáteční beznaděj z petrohradského pobytu⁵⁹¹ se však postupně začala vytrácet. S pomocí Čechů žijících v Rusku získala Klementina možnost studovat na petrohradské konzervatoři, kde se věnovala kromě zpěvu také hře na klavír, baletu a herectví. Vystupovala v salónech a na rozličných koncertech, z nichž ten v Moskvě jí pomáhal realizovat klavírista, skladatel, dirigent a zakladatel první ruské konzervatoře v Petrohradě Anton Grigorjevič Rubinštejn. Klementina hostovala jako sólistka v petrohradském carském Mariinském operním divadle, kde oslnila diváky rolí Ratmíra v Glinkově *Ruslanu a Ludmile* či v postavě Ortrudy ve Wagnerově *Lohengrinu*.⁵⁹² Přes výrazné úspěchy a nabídku šéfa opery Eduarda Nápravníka na tříleté angažmá přijala však v roce 1874 nabídku královské italské opery v Covent Garden v Londýně (zde ztvárnila např. role princezny Amneris ve Verdiho *Aidě*, Carmen ve stejnojmenné Bizetově opeře, vystoupila též v Donizettiho dílech *Lucrezia Borgia* a *Linda di Chamounix*). Po několikaletém pobytu v Rusku se vydala do ostrovní země přes Roudnici a Prahu.

Přes obrovské úspěchy na zahraničních podiích však již v roce svého odchodu z Petrohradu do Itálie snila o životě v rodné vlasti. Sestře Adolfině si tehdy v dopise posteskla: „O kěz možno mně jednou zase, třeba v pozdějších letech tam žítí a tam tak zcela duše a mysle své moci účinkovati. Bože což bych dát a učinit chtěla pro tu nešťastnou naši vlast, pro ten bodrý velký národ náš! Poznávám teprv nyní ryze, že nejvyšší cíl cílů zde na zemi jest, pracovati pro zdar a budoucnost národa svého – to je předc dílo blaženosti věčné hodné. Vím, že i Ty někdy as v smysl tento rozjímáš, protože jsme obě nadšené vlasti dcery a těší mne, že vychováváš as také ve svých dítkách věrné Čechy.“⁵⁹³ Svě štěstí měla spojené s vlastní a drahým roudnickým domovem. I ten se však za těch několik let výrazně proměnil. V březnu roku 1870 prodal otec za cenu 10 500 zl. dům v Roudnici, avšak s právem doživotního užívání bytu za nájemné.⁵⁹⁴ Prvních skutečně velkých úspěchů své dcery se však

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. B.

⁵⁹¹ V tehdejších dobách někdy uvažovala o otevření pěvecké a klavírní školy v Roudnici. Srov. O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, in: Litoměřicko 1989, s. 68.

⁵⁹² Klementiných úspěchů v Petrohradu si povšiml např. Říp 1. června 1874 či Ženské listy 1. června 1874.

⁵⁹³ LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný Adolfině Kalašové z Petrohradu z 25. ledna 1874.

⁵⁹⁴ Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Martina Kalaše adresovaný dcerám z 23. března 1870. Kalašovi si prodej pochvalovali, neboť kromě výhodného obchodu znamenal mj. méně starostí, výdajů na daně a nezávislost na Roudnici.

již nedožil – zemřel 19. února roku 1871.⁵⁹⁵ Po smrti Martina Kalaše se přestěhovala jeho žena k dcerám do Prahy. Ztráta přísného, avšak milovaného otce znamenala pro jeho dcery i manželku novou situaci, ztrátu opory jeho silné osobnosti.⁵⁹⁶

V roce 1874 si všiml Klementiných úspěchů hudební časopis Dalibor, redigovaný tehdy Ludevitem Procházkou.⁵⁹⁷ Autor článku zde zmínil zahraniční recenzi týkající se moderní ruské opery, v níž byly popisovány také úspěchy Čechů působících v Rusku (např. Eduarda Nápravníka nebo Josefa Palečka). Mezi nimi zaznělo též jméno Klementiny Kalašové, žačky Henrietty Nissen-Salamonové z petrohradské konzervatoře. Z hlediska situace a nevrzivosti panující tehdy v české společnosti je pro nás zajímavá ta část textu, kde pisatel uvádí, že zmíněná pěvkyně se považuje „jedině za žačku“ této umělkyně, což údajně dosvědčila redakci v dopisu zaslaném z Londýna. Z dopisu tak vysvítá, „že chtěla-li se státí tím, čím nyní jest, musela zapomenouti po pracném namáhání vše, co dle „methody“ jistého renomovaného a se renomujícího profesora pražského se byla naučila“. Jednalo se o zřejmý políček do tváře „ideového konkurenta“ a dřívějšího Klementinina učitele zpěvu Františka Pivody.⁵⁹⁸ V září téhož roku slíbil Ludevít Procházka zasílat Kalašové časopis Dalibor a avizoval též vydání knihy národních všeslovanských písní, v níž pro sebe pěvkyně nalezne řadu písní.⁵⁹⁹

V Anglii nepobyla Klementina příliš dlouho (v dopise sestře Adolfíně označila anglickou společnost za *chladnou* a obecnost *apatické*, tamější obyvatelé prý hudbu nemilují a převážná část obecnosti chodí do opery jen kvůli *módě*, navíc operní sezóna trvá jen tři měsíce, avšak účinkuje zde třicet umělců).⁶⁰⁰ Na podzim roku 1874 přijala nabídku slavné scény Teatro alla Scala v italském Miláně, jejíž vedení zaujala nejen skvostným mezzosopránem, ale též pohlednou vizáží a na svou dobu dobrým hereckým a tanečním

⁵⁹⁵ Klementina ve svých zápiscích popsala, jak se po obdržení zprávy o otcově těžkém onemocnění vydala narychlo v noci z Moskvy do Čech. Díky závějším sněhu trvala tato cesta šest dní. Otce již živého nezastihla. Tamtéž, karton „Zápisníky rodiny Kalašovy“, Zápisky Klementiny Kalašové, s. a., s. 1.

⁵⁹⁶ Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný sestře Amálii Kalašové, s. a., s. 1.

⁵⁹⁷ Dalibor 8. srpna 1874.

⁵⁹⁸ Autor článku dále pokračoval: „*Pán ten bude sice vyníti umělkyni tu z nevděku, bůh ví jak černého; však jisto jest, že první povinností umělce, jenž po něčem vyšším baží, musí býti sebezpoznání: jak mile tedy slečna nabyla přesvědčení o tom, že vývin hlasu jejího nalézá se na cestě nepravé, jež vede k úplně záhubě hlasové, bylo před její povinností, chtěla-li se zachrániti, aby pátrala po metodě rozumnější [...]*“. Tamtéž.

⁵⁹⁹ LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Ludevíta Procházkou adresovaný Klementíně Kalašové z 12. září 1874. Dále se Procházka dotazoval, zda by nebylo možné v Londýně nalézt někoho z krajanů, který by byl schopen obstarat anglický překlad k našim národním písním.

⁶⁰⁰ Na každého z nich prý tak během jedné sezóny vyjde zpívat pouze ve dvou až třech operách. Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný Adolfíně Kalašové z Londýna 7. července 1874.

projevem. S výjimkou několikaměsíční léčby roku 1875 (trpěla rozedmou plic) vystupovala až do roku 1878 na řadě italských divadelních scén – kromě Milána v Parmě, Římě, Benátkách, Neapoli a Florencii. Oblibu si získala především účinkováním v operách slavného hudebního skladatele Giuseppe Verdiho, s nímž se také osobně seznámila (Verdi si jí údajně velmi vážil). Časopis *Gazetta musicale di Milano* o české pěvkyni 21. prosince roku 1877 napsal: „Kalašová je nejlepší interpretkou Verdiho... Ji teprve nabývají postavy Verdiových oper života a uměleckého lesku. V Kalašové našel Verdi svou zpěvačku.“⁶⁰¹

Ve Verdiho blízkosti se Klementina seznámila také s nejvýznačnější interpretkou Verdiho oper, sopranistkou narozenou v Kostelci nad Labem Teresou Stolzovou (1834–1902).⁶⁰² Pro tuto pěvkyni, již se podobně jako Kalašové nedostalo za jejího života v Čechách zaslouženého uznání (na domácí půdě vystupovala pouze jednou – v roce 1855, po kritice v tisku odřekla další vystoupení a odjela do Itálie) dokonce skladatel přepracoval pro její hlasové dispozice některé role ve svých starších operách. Společně však obě pěvkyně zřejmě nikdy nevystoupily (díky onemocnění hlasivek končila Stolzová v oné době se svojí uměleckou kariérou). Zatímco Teresa Stolzová oslňovala ve Verdiho slavné opeře jako Aida, Klementina Kalašová stejně úspěšně zosobňovala roli Amneris.⁶⁰³

V letech 1877 až 1879 vystřídala Kalašová mnohé další evropské divadelní scény. Vystupovala v Berlíně, Barceloně, Madridu, Valencii, Londýně a také ve Francii. V září a říjnu roku 1879 dostala také svoji první příležitost hostovat v Praze, a to na pozvání kapelníka Prozatímního divadla J. N. Maýra.⁶⁰⁴ České posluchače zaujala jako Orfeus v Gluckově *Orfeovi a Euridice* (opera uváděna v Novém českém divadle dne 4. října), Azucena ve Verdiho *Troubadouru* (v Prozatímním divadle ve dnech 25. září a 14. října) a jako Ratmír v Glinkově *Ruslanu a Ludmile* (v Novém českém divadle dne 10. října).⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Cit. dle O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, in: Litoměřicko 1989, s. 69–70.

⁶⁰² Základní životopisné údaje o této operní pěvkyni obsahuje heslo *STOLZOVÁ Teresa*, in: J. LUDVOVÁ a kol., *Hudební divadlo v českých zemích*, s. 521–522. Stolzová se seznámila s Verdim roku 1867 a od roku 1872 omezovala svůj široký repertoár téměř výhradně na Verdiho díla. Od evropské premiéry Verdiho *Aidy*, která se uskutečnila v Miláně téhož roku, vytvořila také v následujících dvou letech třicetkrát titulní roli v této opeře uváděné tehdy v egyptské Káhiře. Po smrti Verdiho manželky pečovala o nemocného skladatele do jeho smrti v roce 1901.

⁶⁰³ V osobní pozůstalosti Klementiny Kalašové se dochovalo např. pozvání na generální zkoušku *Aidy* v Alexandrii roku 1879, kde v roli Amneris vystupovala. LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“. Nalezneme zde také noty k téže opeře s vepsanými poznámkami Kalašové. Tamtéž, karton „Výtřížky, foto atd.“

⁶⁰⁴ J. N. Maýr také vyjádřil Klementině po skončení pohostinských her poděkování za ochotu, se kterou „*ráčila přání ředitelstva splniti a v divadle českém pohostinsku zpívati*“. Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Národního divadla (J. N. Maýra) adresovaný Klementině Kalašové z 15. října 1879.

⁶⁰⁵ Přehled jednotlivých rolí, které v daném roce ztvárnila Klementina Kalašová na pražských divadelních scénách, podává publikace V. ŠTĚPÁN – M. TRÁVNÍČKOVÁ, *Prozatímní divadlo 1862–1883 II*. Praha 2006,

Podle Josefa Bartoše vzbudila prý tehdy Kalašová v Praze svým hlasem „*takový údiv, že bylo tvrzeno, že od dob proslulé Zawiszanky nebylo v jejím oboru síly tak dokonalé a všestranně vynikající, jakou naše obecenstvo mělo příležitost poznati v ní*“.⁶⁰⁶ Kromě úchvatného zpěvu zaujala také svými hereckými schopnostmi, pohyby těla a výrazem tváře.⁶⁰⁷ Poprvé tak měla příležitost předvést svůj um před českou veřejností a vstoupit do širšího povědomí české národní společnosti.

Během svého pobytu v Čechách navštívila také město svého mládí, Roudnici. V sobotu dne 25. října zde vystoupila na koncertu spolku Jednota Říp⁶⁰⁸ (členové a jejich drahé polovičky měli vstup za poloviční ceny) pořádaném v jeho novém divadelním sále na Koňském trhu. O něm nám podává základní informace program vytištěný v Roudnici vlastním nákladem Aloise Mareše.⁶⁰⁹ Kromě operní divy a *vlastenky podřípské*, jež zde zapěla árii z Thomasovy opery *Mignon*, píseň A. Rubinštejna *Želanje*, valčík od Arditi *L'Estasi* a na závěr koncertu české národní písně (*Už mou milou do kostela vedou, Sil jsem proso na souvrati, Já nechci žádného, Otče náš*), zde účinkoval také budyňský pěvecký spolek Bivoj (čtyřzpěv od J. Vogla *Hlasy z domova*, sbor od J. Lva *Laš'ovičky* za přispění řídícího učitele z Černoučku J. Svobody) a pánové A. Hodík (knížecí obroční) a František Kaván (skladatel a ředitel Týnského kůru z Prahy, doprovod na klavír)⁶¹⁰, kteří zde přednesli dvě koncertní skladby pro flétnu.

s. 73, 137, 239, 808. Dále heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: Hudební divadlo v českých zemích, s. 249; Josef BARTOŠ, *Prozatímní divadlo a jeho opera*. Praha 1938, s. 337.

⁶⁰⁶ Tamtéž. Podle Bartoše kolovala v Kalašové „*neklidná umělecká krev, která jí nedovolila, aby věnovala své síly jedinému ústavu. Tím méně pak bylo lze počítati s ní pro naši scénu domácí*“.⁶⁰⁶ Patřila tak k internacionálním reprezentantům italské školy, „*kteří vlast měli všude*“.⁶⁰⁶ Autor dále uvádí, že díky hostování Kalašové došlo k obohacení českého operního repertoáru o zmíněná díla *Orfeus a Euridika* a *Ruslan a Ludmila*, které „*dostaly se na pořad u nás jedině její zásluhou a vzhledem na mimořádné kvality jejího hlasu*“.

⁶⁰⁷ Tamtéž, s. 366–367.

⁶⁰⁸ Kromě vystoupení Kalašové patřily mezi nejzajímavější hudební akce pořádané tímto roudnickým spolkem slavnostní akademie Antonína Dvořáka (uspořádaná 11. května 1880) a Dvořákův večer (24. ledna 1892). Zprávu o programu koncertu přinesl Podřípan 8. ledna 1892. Viz *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, sv. 10 – Dokumenty*. Praha 2004, s. 292. V Památku Jednoty Řípu nalezneme tuto zprávu: „*Nejskvělejším bodem roku 1891. – 2. byl veliký koncert slovného Mistra Dra. Ant. Dvořáka a hudebních virtuosů prof. Lachnera a Wihana. [...] Toho večera dostalo se smíšenému sboru Řípu vzácné pochvaly od samotného Mistra Dra. Dvořáka za vzorně a precízně přednesenou jeho skladbu 'Napadly písně'*“.⁶⁰⁸ Srov. *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 38. Dne 28. dubna 1892 následně zaslala Jednota Říp, spolu s dalšími spolky, Dvořákovi pozdrav u příležitosti jeho pražského koncertu na rozloučenou před odjezdem do Ameriky. *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, sv. VI – Korespondence přijatá (1885–1892)*. Praha 1997, s. 349. Jednota Říp neopomněla dále Mistrovi blahopřát dne 8. dubna 1901 k jeho 60. narozeninám. Viz *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, sv. VIII – Korespondence přijatá (1896–1904)*, Praha 2000, s. 194. Za blahopřání poděkoval Dvořák v dopise z 20. dubna 1901. *Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, sv. IV – Korespondence odeslaná (1896–1904)*. Praha 1995, s. 220.

⁶⁰⁹ LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Výstřižky, foto atd.“, Program koncertu Klementiny Kalašové, Roudnice [1879]. Nečlenové zaplatili za vstupenku na sedadlo v první řadě 1 zl. 50 kr., na sedadlo v druhé řadě 1 zl. 20 kr. a za lístek do sálu 1 zl.

⁶¹⁰ Na programu napsán jako „J. Kaván“.

V den koncertu (jednalo se o jeden z – ve své době typických – tzv. smíšených koncertů, jenž zahrnoval různé hudební druhy rozdílných estetických nároků⁶¹¹)⁶¹² byl na počest Kalašové uspořádán průvod s lampióny, pochodněmi a svítilnami. Dům roudnického starosty Františka Zinkeho, u něhož byla Klementina ubytována, byl ozářen bengálskými ohni, pod okny domu Podřipané zapěli píseň *Kde domov můj*. Podle místního tisku se k výjimečnému koncertu sešlo z města i okolí tolik lidí, že snad do té doby Roudnice takovou návštěvu při pořádání koncertu bez plesu nezažila (pořadatelé museli výrazně navýšit počet sedadel v sále).⁶¹³ Pisatel v této souvislosti ocenil především výrazné zastoupení venkova – přespolní hosté prý tvořili třetinu účastníků (mezi nimi měli nejvyšší účast obyvatelé Budyně, Libkovic, Břízy, Krabčic, Vražkova, Lounek, Ledčic a Lužce).⁶¹⁴ Objevili se zde však také Libochované či Litoměřičané.

Po prvním vystoupení Kalašové přišla na jeviště deputace roudnické *omladiny* (v čele s Maxem Švagrovským, mladším bratrem Augusta Švagrovského), jež odevzdala operní divě velký vavřínový věnec ozdobený slovanskou trikolórou. Po druhém vystoupení byla Klementina obdařena malým vavřínovým věncem ozdobeným kytičkou. Po zapění první národní písně vystoupila na jeviště deputace Jednoty Řípu a mluvčí a starosta spolku MUDr. Emanuel Formánek podal *dceři Podřipska* Kalašové stříbrný vavřínový věnec na červeném polštáři, svázaný zlatou stuhou. Vyslovil přání, že snad bude tento dárek v cizině Klementině „milou upomínkou na vzdálenou domovinu, která vděčně a trvale Vás zachová ve své paměti“.⁶¹⁵ Po skončení koncertu následovala volná zábava, při níž spoluúčinkovali členové budyňského Bivoje.

Následujícího roku přijala Kalašová nabídku italské operní společnosti divadelního podnikatele a skladatele C. A. Gomese na svoji první cestu do Jižní Ameriky. S přítelkyní, sopranistkou portugalského původu Filomenou Sivií, se staly členkami souboru, jež hostoval od léta roku 1880 do zimy roku 1881 ve všech větších městech brazilského pobřeží.

⁶¹¹ Srov. M. OTTLOVÁ – M. POSPÍŠIL, *Proměny hudby v městské společnosti*, in: Bedřich Smetana a jeho doba, s. 41. Jednalo se často o směsi nesourodých hudebních představení, které však vyplňovaly mezery a zastupovaly neexistující hudební instituce. Tyto koncerty, jež bavily a zároveň vzdělávaly, nabízely v 19. století městské společnosti alespoň „zprostředkovaně nejdůležitější druhy hudební tvořivosti“. Tamtéž, s. 43.

⁶¹² Podrobné informace o průběhu koncertu přinesl Říp 1. listopadu 1879.

⁶¹³ Tamtéž.

⁶¹⁴ V této souvislosti také upozornil na to, aby spolek Jednota Říp nepořádal – kvůli přespolním – všechny akce pouze ve večerních hodinách.

⁶¹⁵ Na zlaté stuze byl nápis: „v upomínku na 25. říjen 1879 – slovně umělkyni K. Kalašové – Roudnická pěvecká jednota Říp“.

Klementina zde dosáhla mimořádných úspěchů a sympatií publika.⁶¹⁶ Na její počest byly vydávány básně, články o svých vystoupeních dostávala tištěné na hedvábí, obdržela mnoho nabídek k sňatku, místní studenti vypřahali koně od kočáru a sami ji poté vozili od divadelní budovy k hotelu.⁶¹⁷ V dopise Klementina vylíčila svůj úspěch během jednoho z tamějších večerních představení: „*Dospívala jsem a tu dostoupila oslava svého vrcholu. Z lóže prezidentova vypuštěno na novo asi 50 holubů, svázaných po čtyřech stuhami a nesoucích kytičky přímo na jeviště. Z lóži pršel déšť nových kytic, básní (sama jsem dostala pět rozličných na atlase), zlatých plíšků atd. Se všech stran vlály šátky mi vstříc; i darů nových se mi dostalo, a když již asi po třicáté s Giraudem objeviti jsem se musila, počalo házení klobouků na jeviště, nejvyšší to pocta, které se podle zdejších způsobů umělci může dostati.*“⁶¹⁸

Zásluhou vstřícnosti Marie Kalašové měli čtenáři Podřipanu možnost seznámit se zprostředkovaně se zážitky Klementiny z Jižní Ameriky tak, jak je popsala ve svých dopisech určených rodině.⁶¹⁹ V období od 23. července 1880 do 22. května roku 1881 se tak mohli zájemci dočíst např. o plavbě na lodi Senegal, krásách brazilské přírody či tamějším publiku.⁶²⁰ Klementina si všímala také místních společenských poměrů (např. postavení černošských otroků), popsala nepříjemnosti s obtížným a pro Evropany neznámým hmyzem, který obýval jejich obydlí, či se zmínila o své zálibě v kreslení, jíž si krátila dlouhé chvíle při plavbě. „*Sportretovala jsem skoro všechny*“ – těmito slovy se vyjádřila ke své oblíbené činnosti, kterou provozovala na lodi plující k brazilským břehům.⁶²¹ Kalašová se také zmínila o nebezpečné plavbě zpět do Evropy, při které zastihla jejich loď velká bouře. Aby zahнала „*zlé myšlénky*“, dala se tehdy do zpívání a zpívala do jedné hodiny v noci. Všichni jí prý

⁶¹⁶ V pozůstalosti Kalašové se dochovalo 18 dopisů nezjištěných brazilských pisatelů. LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“.

⁶¹⁷ O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, in: Litoměřicko 1989, s. 71–72. V pozůstalosti Klementiny Kalašové se nachází 17 oslavných básní a tisků vydaných na její počest v Brazílii roku 1880. LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Výstřižky, foto atd.“

⁶¹⁸ Dopis Klementiny Kalašové z Para ze 14. září 1880 otištěný v Podřipanu 8. března 1881.

⁶¹⁹ Ervín Špindler poděkoval Marii Kalašové za zapůjčení příslušných dopisů pět dní po otištění posledního z nich. SOkA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond Ervín Špindler (1843) 1866–1918, č. fondu 799, korespondence, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Kalašové z 27. května 1881.

⁶²⁰ Dopisy byly otiskovány na titulní straně listu Podřipan v rubrice *feuilleton* (*Z listův Klementiny Kalašovy*) v číslech vydaných 23. července 1880, 22. srpna 1880, 8. září 1880, 23. září 1880, 23. října 1880, 8. ledna 1881, 8. března 1881, 8. května 1881 a 22. května 1881.

⁶²¹ Podřipan 23. září 1880. V dalším z dopisů napsala: „*Každý by rád měl podobiznu ode mne. Mám již celé album zajímavých i nezajímavých hlav, ale každý modell můj rád by ještě také jednu podobiznu pro sebe.*“ Podřipan 22. srpna 1880. O zálibě Kalašové v kresbě (především portrétování) svědčí také drobné kresby dochované v její osobní pozůstalosti (nachází se mezi nimi např. kresbička Bedřicha Smetany). LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Výstřižky, foto apod.“

tehdy záviděli, že se nebojí (zároveň si posteskla, co vše může být předmětem závidění, přičemž vždy „*to jsou drazí kolegové, kteří té závidí mají nejvíce*“).⁶²²

Jednou si také stýskala nad vnímáním umělce publikem. Obecenstvo totiž mluví, soudí a rozhoduje o umělci (i člověku). Kalašová tak byla mnohokrát vysoce „*stavena a přeceňována*“ jako umělkyně, ale jako žena „*zneuznávána*“. K tomu napsala: „*Marná řeč o tom! Obecenstvo předpokládá u každé umělkyně schopnost, nadání, studium i ducha, a ctí ji kvůli těmto vlastnostem, – ale nevěří, že by mohla mít také – charakter. Zuřila bych, když na to pomyslí a toto podceňování charakteru umělce bylo v mém životě často příčinou třenic a mrzutostí velikých.*“⁶²³ Kromě toho pociťovala Klementina také samotu a touhu po lásce. Mezi jejími českými obdivovateli se nejčastěji objevovala jména Julia Zeyera, Josefa Václava Sládka⁶²⁴, Jaroslava Vrchlického, Augusta Švagrovského⁶²⁵ a Jaroslav Golla⁶²⁶. Žádný z těchto mužů, ani nikdo jiný z jejích obdivovatelů, se však jejím životním partnerem nestal a Klementina zůstala do konce svého nedlouhého života neprovdána.

Během svých cest po exotických zemích udržovala Kalašová písemný styk s Vojtěchem a Josefou Náprstkovými, s nimiž navázala přátelské kontakty během svého prvního uměleckého působení v Praze. Pro manžele sháněla v dalekých krajích zajímavé předměty, které by se mohly stát v budoucnu součástí sbírek Průmyslového muzea. Na podzim roku 1880 si dovolili Klementině připomenout existenci této své instituce s tím, že „*každá maličkost, která by Vám v kufru, jakož i na cestě nepřekážela, bude nám vítána, hlavně kde by byla ornamentika národní naznačena, totiž aby to byla práce brazilských*

⁶²² Podřipan 22. května 1881.

⁶²³ Podřipan 8. května 1881.

⁶²⁴ Úctu J. V. Sládka ke Kalašové dokládají např. jeho dopisy adresované pěvkyni. V jednom z dopisů básník napsal: „*[...] vzpomínky mé na Vás byly vřelejší, než bývá u známých a důkaz toho jest, že píšu. [...] Viděl jsem Vás rád a měl jsem k Vám důvěru, kterou nemám k nikomu cizímu a když jste odešla, scházela jste mi*“. LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence, Dopis J. V. Sládka adresovaný Klementině Kalašové z 18. února 1876. O dva roky později se vyznal následovně: „*Vzpomínám na Vás často v hodinách práce, klidu, snění i v tom proudu života všedního. Mihněte se mi mžikem v mysli a já hledím do těch Vašich tmavých očí, jako by se skutečně na mně dívaly, čtu v nich útěchu, povzbuzení [...] i výčitku a já zas jen mohu děkovat a říci jim všechno.*“ Tamtéž, Dopis J. V. Sládka adresovaný Klementině Kalašové z 25. října 1878. Kromě toho se Sládek zmínil Klementině o koupi časopisu Lumír (tamtéž, Dopis J. V. Sládka adresovaný Klementině Kalašové z 15. prosince 1876) a také ji vyzval k příspěvku do zmíněného periodika (tamtéž, Dopis J. V. Sládka adresovaný Klementině Kalašové 12. ledna 1887).

⁶²⁵ V osobní pozůstalosti Kalašové se dochovala fotografie mladého Augusta Švagrovského s přípisem na zadní straně, v níž pisatel mj. uvádí, že si k ní žádá v „*přátelské účtě a duševní lásce pro vždy setrvat*“ a přeje si, „*aby povždy zůstala tím, čím jest: Ženou v citu a mužem v činu*“. Tamtéž, karton „Výstřižky, foto atd.“. Nacházejí se zde také 2 dopisy Švagrovského z roku 1883. V jednom z nich si stěžoval na to, že její pohostinské hry nebyly patřičně ohlášeny. Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Augusta Švagrovského adresovaný Klementině Kalašové z 1. února 1883.

⁶²⁶ Blízkým osobním vztahem Klementiny Kalašové a Jaroslava Golla se zabýval Václav NĚMEC, *Tichý lásky sen Klementiny Kalašové o Jaroslavu Gollovi*, strojepis uložený v LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Výstřižky, foto atd.“, s. a. Autorovi se podařilo identifikovat některé zde uložené dopisy, jejichž adresátem byl právě Goll.

obyvatelů neb dosud z našich krajanů se nedostal do této krajiny žádný, jakož i žádného známého v té zemi nemáme [...]“.⁶²⁷ Během psaní tohoto dopisu se u Náprstkových nacházel na návštěvě také jistý profesor, který připomínal, že „cokoliv Vás ze živočichů obtěžuje, zde u nás v Praze v lihu uložené, k obohacení a poučení posloužiti by mohlo“.⁶²⁸ O několik měsíců později již manželé děkovali Klementině za zaslání velkého koše a deky z ptačího peří, ale prosili též o upřesnění některých nejasností týkajících se těchto předmětů.⁶²⁹ Zároveň hned Josefa požádala Klementinu o přednášku pro Americký klub dam, neboť se každému jen tak nepodaří do těchto krajů osobně zavítat.

Po úspěšném vystoupení v Jižní Americe se přesunula operní společnost, s níž Klementina v Novém světě vystupovala, přes Střední Ameriku do Spojených států amerických.⁶³⁰ Zde projela např. města Philadelphii, Chicago, St. Louis, Cincinnati, Detroit, Buffalo, Rochester, Boston, Washington a New York. Také zde hvězda české operní pěvkyně zářila. A opět se o své zážitky z nově poznanych míst dělila v korespondenci se svou rodinou. V únoru roku 1882 popisovala sestře Marii svůj pobyt ve Washingtonu.⁶³¹ Všimla si např. skvostů místní architektury (budovy Kapitolu atd.), ale nezapomněla se vyjádřit také k ženské emancipaci, což bylo snad jediné, co se jí zde výrazně přičilo. Dle jejích slov „muži zde musí mít strach před ženskými“.⁶³² Dále se zmínila o svém pobytu v Chicagu, který byl zajímavý především tím, že se zde seznámila s řadou českých krajanů.

Vystoupení Kalašové v Chicagu si všimaly tamější česky vydávané noviny Svornost. Informovaly čtenáře o návštěvě Klementiny na maškarním plesu, jenž uspořádal na její počest místní Sokol.⁶³³ Autor textu ocenil zpěvaččino vlastenectví: „Dáma ta jest rozenou Češkou a plna národní hrdosti vyhledala v městě našem své krajany.“⁶³⁴ Kalašová přednesla na zmíněné akci několik českých národních písní, poté jí bylo poděkováno za její laskavost a obdržela květinový koš. Následovalo neformální přijímání, představování návštěvníků slavné umělkyni. Také následující číslo Svornosti přineslo zajímavé informace o pobytu Kalašové v Chicagu, opět pěl autor textu ódy na českou umělkyni.⁶³⁵ Za tělocvičnou jednotu

⁶²⁷ Tamtéž, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Josefy a Vojty Náprstkových adresovaný Klementině Kalašové z Prahy 10. října 1880.

⁶²⁸ Tamtéž. Kromě etnografického materiálu tak byly vítány i „předměty“ přírodovědeckého zaměření.

⁶²⁹ Tamtéž, Dopis Josefy a Vojty Náprstkových adresovaný Klementině Kalašové z Prahy 14. února 1881.

⁶³⁰ V létě roku 1881 zajela do Evropy.

⁶³¹ Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný Marii Kalašové z Washingtonu z 30. února 1882.

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Svornost 6. února 1882.

⁶³⁴ Tamtéž.

⁶³⁵ Svornost 7. února 1882.

Sokol poděkoval pěvkyni, jejíž pobyt „*nezanikne nikdy* [slovo podtrženo autorem] *v myslí Chicagských Čechů*“, Karel Vojtěch Stýblo.⁶³⁶

Také další americké noviny, v New Yorku česky vydávané Denní dělnické listy, registrovaly účast Klementiny ve svém městě.⁶³⁷ V článku nazvaném *Česká umělkyně v N. Yorku* ocenily kromě jejího pěveckého talentu také skutečnost, že se všude hlásí ke své vlasti a nikdy nezapírá svůj původ. Pisatel navštívil umělkyni osobně „*a shledal v ní horlivou vlastenku, zajímavící se též, což u umělců jest řídkým ústavem, i o politický stav naší české vlasti*“. Zmínil také, že Kalašová s potěšením rozmlouvá o světových básnících, v jejichž dílech projevuje nevšední znalost. Z českých básníků ctí nejvýše Jaroslava Vrchlického a Svatopluka Čecha. Velice se také těší na koncert pořádaný místní Národní jednotou, ve kterém by měla účinkovat.

V roce 1883, navzdory nepříliš výhodným podmínkám, přijala Klementina Kalašová angažmá v Národním divadle v Praze. Splnil se jí tak sen, po němž již dlouho bytostně toužila.⁶³⁸ Ještě před jejím příchodem do Prahy podalo Národní divadlo Klementině v dopise adresovaném do Milána, kde od jara roku 1882 pobývala, informace o budoucí spolupráci.⁶³⁹ Tajemník Josef Sklenář v psaní oznámil, že místo operního altu je toho času v divadle definitivně obsazeno, a tak by v úvahu přicházel pouze obor mezzosopránů. Cílem pražské návštěvy by poté byly tři pohostinské hry (!). Sám ředitel Fr. A. Šubert následně odpověděl Klementině na její dopis dne 26. června.⁶⁴⁰ Vyjádřil v něm své potěšení, že přijala nabídku „*přijeti do Prahy k pohostinským hrám, jež by po případě mohly vésti k engagementu pro naše Národní divadlo*“. Ve věci finančního ohodnocení případného stálého angažmá umělkyni ujišťoval, že jí bude navržena ta nejlepší možná nabídka, jakou je jejich instituce schopna zajistit (předem ovšem poznamenal, že 4000 zl. ročně zaplatit nemůže). V případě, že by pohostinské hry k angažmá nevedly, nabídl Kalašové 50 zl. na cestu do Prahy, 50 zl. na zpáteční cestu a 100 zl. za každou ze tří dohodnutých pohostinských her.⁶⁴¹

⁶³⁶ LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Karla Vojtěcha Stýbla adresovaný Klementině Kalašové z Chicaga z 12. února 1882.

⁶³⁷ Denní dělnické listy 20. března 1882.

⁶³⁸ Již dříve informoval Kalašovou o situaci Národního divadla, resp. jeho otevření, Otakar Hostinský (ten, „*jenž na Vás nikdy nezapomíná*“). Dle rozhodnutí Zemského výboru mělo být otevřeno 3. března 1881. LA PNP Staré Hradky, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Otakara Hostinského adresovaný Klementině Kalašové z 31. prosince 1880.

⁶³⁹ Tamtéž, Dopis Národního divadla adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 27. května 1883.

⁶⁴⁰ Tamtéž, Dopis Fr. A. Šuberta adresovaný Klementině Kalašové z Prahy 26. června 1883.

⁶⁴¹ V dalším dopise Šubert naléhal na Klementinu, aby mu obratem dala odpověď na předchozí psaní, neboť – jak ji upozorňoval – věc velmi kvapí. Tamtéž, Dopis F. A. Šuberta adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 15. července 1883.

„Na křídlech svého zpěvu prolétla celým světem, aby nyní, jako vysoko vylétnuvší skřivan, zazpívala nad rodnými hroudami!“ – tak přivítal v Národních listech operní divu Jan Neruda.⁶⁴² Ten také napsal krátký medailónek věnovaný Kalašové, jenž vyšel v Humoristických listech dne 18. srpna (kreslený portrét pěvkyně zdobil celou titulní stranu).⁶⁴³ Následujícího dne vystoupila Klementina poprvé jako členka Národního divadla, a to jako Fides v *Prorokovi* Giacoma Meyerbeera.⁶⁴⁴ Brzy po přijetí angažmá se však začaly dostavovat roztrpčené dojmy. Již v listopadu obdržela od Šuberta dopis, v němž ředitel Národního divadla konstatoval, že on i výbor družstva považují obsazení mezzosopránu za trvalé.⁶⁴⁵ Zároveň si však musí divadlo všimnout „pro pozdější budoucnost“ dobrých talentů i v tomto oboru, což je de facto následek toho, že – jak ráčila sama podotknout – hodlá po čase odejít. V dopise adresovaném sestře Marii si Klementina stěžovala, že je na ni Šubert „chladný, protože jsem při prvním výstupu, kdy mě chtěl vidět, trochu rezolutně odvětila, že nikoho nepřijímám a až později“.⁶⁴⁶ Na druhou stranu si však uvědomovala, že nejdůležitější je skutečnost, že je člověk doma. Zažívala tak tehdy chvíle, kdy ji „úplný mír provane duší při vzpomnění, že šíp zase na domácí půdě“. Povzdechla si však, že bohužel asi patří k lidem, kteří „doma místa více si nenajdou“. Ve stejném dopise také zmínila Hodkovičky, v nichž tehdy žila s rodinou její bývalá spolužačka z Roudnice Růžena Fričová-Švagrovská.⁶⁴⁷

Se svým angažmá na prknech Národního divadla nebyla Kalašová spokojena. Důvodem bylo především její nízké pracovní vytížení doprovázené navíc dlouhými přestávkami (diváci ji mohli spatřit např. v roli Azuceny ve Verdiho *Troubadouru* či jako Amneris ve Verdiho *Aidě*).⁶⁴⁸ Čas trávený v Praze si tak mohla zpříjemňovat alespoň osobním setkáním či písemným stykem s přáteli, kteří její kariéru s obdivem sledovali. K předním obdivovatelům Klementiny patřil např. již zmíněný básník Julius Zeyer⁶⁴⁹, sám znechucený

⁶⁴² Cit. dle O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, s. 14.

⁶⁴³ Humoristické listy 18. srpna 1883. O příjezdu Kalašové do Prahy informoval také časopis *Domácí krb* 31. srpna 1883. Ten přinesl na titulní straně podobiznu pěvkyně, kterou pro tento časopis nakreslil Jan Vilímek.

⁶⁴⁴ Heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: *Hudební divadlo v českých zemích*, s. 249.

⁶⁴⁵ LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis F. A. Šuberta adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 10. listopadu 1883.

⁶⁴⁶ Tamtéž, karton „Korespondence odeslaná, různé“, Dopis Klementiny Kalašové adresovaný Marii Kalašové z 31. října 1883.

⁶⁴⁷ V Hodkovičkách pobývala v roce 1884 rodina Kalašova na letním bytě.

⁶⁴⁸ Kalašová měla nastudované role v češtině, angličtině, němčině, italštině, španělštině a ruštině. Je otázkou, proč během svého angažmá na prknech Národního divadla nedostávala příležitosti, které by si bezesporu zasloužila. Objevil se i názor, že příčinou byla neznalost českého repertoáru, jenž zde tvořil podstatnou součást programu. Srov. heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: *Hudební divadlo v českých zemích*, s. 250.

⁶⁴⁹ J. Zeyer si dopisoval nejen s Klementinou, ale také s její sestrou Marií a matkou Amalií. Otázkou zůstává, kde se s rodinou Kalašových seznámil. Podle Jaroslava Zikmunda, jenž připravil k vydání jejich vzájemnou korespondenci, to snad mohlo být u Švagrovských v Roudnici nebo v Praze u Podlipských. Srov. *Ve stínu Orfea. Julius Zeyer a rodina Kalašových v dopisech*, k vydání připravil Jaroslav Zikmund. Praha 1949, s. 13.

poměry v českém národním životě a velký kritik Fr. A. Šuberta.⁶⁵⁰ Již na jaře roku 1882 děkoval Zeyer Klementině za dopis zasláný mu z New Yorku a zmínil se o svém odchodu z Čech, kde již mu život připadal nesnesitelný.⁶⁵¹ Když na ni myslí, volá to v něm vždy jen „*Orfeo! Orfeo!*“ Dvacetkrát již měl prý v ruce pero, aby napsal svého „*nebo vlastně Vašeho Orfea*“, vždy mu ale scházela odvaha.⁶⁵²

V červnu následujícího roku již psala Zeyerovi Marie Kalašová zprávu o tom, že Klementina hodlá přijmout na tři roky angažmá v Praze.⁶⁵³ Pěvkyně se v této souvislosti tázala sestry o radu. Marie, jež jí ani nemohla radit jinak, než nabídku přijmout „*pod podmínkami jakýmikoliv*“, v tom spatřovala naději, že „*byla by tam zas duše, která udržovala by nám místečko domova v Čechách, v Praze*“. Na informaci o příjezdu Klementiny do Prahy reagoval Zeyer psáním, v němž vyjádřil naději, že hlavní město tentokráte učiní na pěvkyni lepší dojem než během jejího posledního pobytu.⁶⁵⁴ A básník dále pokračoval: „*Snad uslyším opět Orfea? Bude mi jako těm bloudícím stínům v podsvětí, kterým velké harmonie jeho lry choré duše hojí! Jak krásné máte poslání! Buďte tedy vítána v té staré, temné, na smrt chorobné Praze, a pomáhejte ji křísit a k životu budít.*“⁶⁵⁵ Zájem o Klementinu projevil také svým dotazem z Florencie adresovaným v prosinci roku 1883 příteli Josefu Václavu Sládkovi, když se zajímal, jestli o ní má nějaké zprávy, zda již zpívala v Národním divadle a zda již má více štěstí u pražského obecnstva.⁶⁵⁶

Zeyera velmi mrzelo, že již osobně nezastihl Klementinu před jejím odjezdem z Prahy v zimě roku 1884. Údajně poslední den, kdy ještě pobývala v hlavním městě, se o jejím plánu dozvěděl, ale nepodařilo se mu ji najít.⁶⁵⁷ O několik měsíců později se svěčil s touto svou

⁶⁵⁰ Srov. např. J. JIROUŠKOVÁ – L. PECHA (eds.), V úctě nejhlubší Julius Zeyer, Dopis Julia Zeyera adresovaný Josefě Náprstkové z Vodňan z 9. března 1888, s. 18. Zde Zeyer o Šubertovi a Národním divadle píše: „*Panu Šubertovi, jehož ctitelem na prosto nejsem, přeju jeho úspěchy, ale přál bych si, aby on i jiným místečko vedle sebe v tom „velechrámu“ přál, kde co papež s kardinálem Stroupežnickým neomylně vládne.*“ Dále např. Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Josefě Náprstkové z Vodňan ze 17. března 1888, s. 19. „*Ta „Raffaelova Láska“ je něco hrozného. Jestli-li myslíte, že Vám pán Šubert předvedl „Římský salon tehdejší doby“, jak mi píšete, pak ráčíte se velice mýlit. Pán Šubert rozumí renaissanci jako koza petrželi, a ta jeho sbírka perníkových panáků a hloupých hus se tím nemění, když je pokřtí slavnými jmeny a když si pořáde ty „signory“ a „signoriny“ na hlavy házejí a si nadávají „marokeso“ a „contesso“. Slátanina! Chtěl bych mítí příležitost tomu nafouklému „veleknězi velechrámu“ to své mínění do očí říci.*“

⁶⁵¹ Ve stínu Orfea, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Bonnu z 3. března 1882, s. 18.

⁶⁵² Tamtéž, s. 19. O úmyslu napsat *Orfea* se Zeyer Klementině zmínil již v létě roku 1881. Tento nápad pojal básník v době, kdy jej ona tak „*božsky zpívala*“. LA PNP Staré Hrady, fond Marie Kalašová, karton „Osobní doklady a písemnosti Klementiny Kalašové, přijatá korespondence“, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Liboce z 27. července 1881.

⁶⁵³ Ve stínu Orfea, Dopis Marie Kalašové adresovaný Juliu Zeyerovi z 22. června 1883, 32.

⁶⁵⁴ Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 12. července 1883, s. 33.

⁶⁵⁵ Tamtéž.

⁶⁵⁶ Dopis Julia Zeyera adresovaný J. V. Sládkovi z Florencie z 3. prosince 1883. Viz J. Š. KVAPIL (ed.), *Sládek – Zeyer. Vzájemná korespondence*. Praha 1957, s. 76.

⁶⁵⁷ Ve stínu Orfea, Dopis Julia Zeyera adresovaný Marii Kalašové z Prahy z 22. prosince 1884, s. 36.

lítostí samotné Klementině.⁶⁵⁸ V dopise tehdy napsal: „*Byl to zvláštní osud, slečno, že jsem se s Vámi rozloučiti nemohl, marně hledal jsem Vás po Praze a zpráva (ovšem nepravdivá), že jste už odjela, zdržela mě od toho, zajeti do Hodkoviček. Doufal jsem, že vás uvidím na jaře v Itálii, ale i ta naděje se mi prozatím nevyplní.*“⁶⁵⁹ V dalším z dopisů poděkoval Zeyer pěvkyni za obraz, který pro něj dle sdělení sestry namalovala a jenž byl prozatím uložen v rodině Vrchlických.⁶⁶⁰ Také později byl básník s Klementinou v písemném kontaktu. V něm se jí mimo jiné svěřoval se svými osobními strastmi. V červnu roku 1888 si tak již z Vodňan stěžoval na svůj život, který pro něj už „*nemá žádných úsměvů*“⁶⁶¹.

Kalašová vypověděla smlouvu s Národním divadlem (pověstnou „poslední kapkou“ bylo odmítnutí ředitelství poskytnout Klementině dovolenou k zájezdu do Neapole) a oficiálně ji ukončila k 30. září roku 1884 (na prkna Zlaté kapličky se vrátila ještě 6. listopadu na jedno provedení opery Ch. W. Glucka *Orfeus a Euridika*).⁶⁶² V následujících letech směřovaly její kroky opět na scény evropských divadel, kam vyjížděla z Itálie. Na jaře roku 1888 se však ozval brazilský hudební skladatel a divadelní manažer Carlo Gomez, jenž opět organizoval zájezdový soubor pro vystoupení v Jižní Americe. Klementina přijala a zanedlouho odjela spolu s dalšími umělci vstříc novým úspěchům na jihoamerickém kontinentu. Podobně jako při její první návštěvě Brazílie, provázely Klementinu velké úspěchy.

Druhý pobyt v Jižní Americe se však stal Klementině osudným – nakazila se zde žlutou zimnicí, které 13. června 1889 podlehla. Rodina a přátelé o této události nevěděli, až v srpnu se vrátil Vrchlickému zpět dopis adresovaný Kalašové, z něž pochopil hroživou skutečnost. Julius Zeyer se svěřil se svým smutkem Josefě Náprstkové z Paříže: „*Trpěl jsem velice tyto dni, Vrchlický oznámil mi smrt Klementiny Kalašové, byl jsem nadšeným jejím ctitelem a věrným přítelem. Bylo mi to tak hrozné, když jsem s tím smutkem byl nucen chodit do divadel a po radovánkách, a nemohl jsem si pomoci, sestra (která Kalašovou neznala), nechtěla sama nikam jít, nějak se té veliké Paříže bála, a nechtěl jsem jí pobyt zdejší zakazit. Můžete si myslit, jak mi bylo. Posud neměl jsem dost odvahy psát té ubohé staré paní [matce*

⁶⁵⁸ Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 13. dubna 1885, s. 38.

⁶⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁶⁰ Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Prahy z 5. května 1885, s. 39.

⁶⁶¹ Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Klementině Kalašové z Vodňan z 6. června 1888, s. 81. O několik měsíců později si Zeyer nařikal na svůj osud také v dopise zaslaném Marii. Zmínil se zde o svém pobytu v Praze, během kterého cítil, že do této společnosti nepatří a že se v ní nikdy nemůže cítit jako doma. Dále napsal: „*[...] jsem osamotněn jako málo kdo na světě. A proč? Je mi to záhadou a jsem už unaven tím po příčině pátráním. „Je to osud“, říkám si, a to mi dává klidu. [...] Jen jsem jiný, jiný, fatálně jiný a to je vše, připouštím, že horší*“.

Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Marii Kalašové z Vodňan z 28. října 1888, s. 88.

⁶⁶² Heslo *KALAŠOVÁ Klementina*, in: Hudební divadlo v českých zemích, s. 249.

Kalašové Amalii – pozn. aut.]. *Myslím, že ji ta rána asi zdrtila.*“⁶⁶³ Následující den se Zeyer vyznal ze svých pocitů ze ztráty obdivované umělkyně v dopise adresovaném Marii Kalašové: „*Co v tomto okamžiku trpíte, chápu snad více než kdokoli jiný mimo Vaši rodinu. O tom, co sám cítím, pomlčím. Je ve mně šero. Moje útěcha je myšlenka, že sestra Vaše nebyla stvořena pro život měšťanský, [...] že zemřela, jako žila, co velká umělkyně, a že v její smrti je cosi tragického a krásného.*“⁶⁶⁴ V dopise z počátku října Marii sděloval, jak u moře četl její psaní „*se slzami v očích*“.⁶⁶⁵ Dále pokračoval: „*Na nebožku vzpomínal jsem v jasných lunných nocích s tím velkým klidem, který dává majestát přírody; když se moře dmulo a země dřímavě k nebi hleděla, zdálo se mi, že hranice se boří mezi tím, co nazývám pozemským a nadzemským. Jsou to okamžiky, kde jsme v bezprostředním styku s duchy, aniž bychom měli třeba jejich zjevení se. A přece zdálo se mi někdy, že vidím ji, totiž její zrak, její pohled, ne však její oči. V tom zraku bylo cosi, co vzbuzovalo klid a konejšení, a maně jsem si myslil: „Kěž jsem tak zvítězil!“ Neb smrt jest vítězství.*“⁶⁶⁶

Úmrtí české operní divy si nemohly nepovšimnout také české noviny. 9. srpna přinesly zprávu o jejím úmrtí Národní listy (odpolední vydání) a Hlas národa. Národní listy hovořily o smrti „*umělkyně velkého slohu*“, dámě „*duchaplné, neobyčejně*“ vzdělané a šlechtěné.⁶⁶⁷ Hlas národa mj. psal o marné snaze Klementiny matky a sester, tehdy žijících ve Vídni, získat nějaké informace o dlouho nepíšící dceři a sestře.⁶⁶⁸ Noviny opět vyzdvihovaly kromě techniky jejího pěveckého umění a vybroušeného divadelního zjevu především nevšední duševní nadání a hluboké vzdělání. Roudnický Podřipan přinesl 15. srpna fejeton věnovaný

⁶⁶³ V úctě nejhlubší Julius Zeyer, Dopis Julia Zeyera adresovaný Josefě Náprstkové z Paříže z 20. srpna 1889, s. 56. Zpráva o smrti Kalašové zasáhla i Zeyerova přítele J. V. Sládka. Ten se Zeyerovi svěřil: „*V poslední době zemřelo tolik našich známých a přátel. Zvěst o úmrtí Klementiny tížila na nás jako mrak. Ale má teď už pokoj a já jí závidím a snad i Ty; - - nezávidím, ale už jí toho přeju.*“ Sládek – Zeyer. Vzájemná korespondence, Dopis J. V. Sládka adresovaný Juliu Zeyerovi z 8. září 1889, s. 183.

⁶⁶⁴ Ve stínu Orfea, Dopis Julia Zeyera adresovaný Marii Kalašové z Paříže z 21. srpna 1889, s. 103.

⁶⁶⁵ Tamtéž, Dopis Julia Zeyera adresovaný Marii Kalašové z Paříže z 1. října 1889, s. 104.

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 104–105. S Marií Kalašovou zůstával Zeyer v písemném spojení i v letech po smrti Klementiny. Marie se často ve svých dopisech svěřovala příteli se svými rodinnými záležitostmi, mj. s informacemi o návštěvách Roudnice (např. Dopis Marie Kalašové adresovaný Juliu Zeyerovi z 3. července [1895], s. 155). Jednou např. navštívila město pod Řípem na jeden den. Vystoupila tehdy z vlaku o jednu stanicí dříve a šla pěšky, lesem, sněhem, více než dvě hodiny s vyhlídkou na posvátnou horu. Do Roudnice došla již za šera. Zeyerovi napsala: „*Toho dojmu nezapomenu nikdy: pouť do mrtvého mládí. A vůkol samota a sníh a zima: jako v tom životě. A přec jsem zas jednou byla mezi lidmi.*“ Dopis Marie Kalašové adresovaný Juliu Zeyerovi z 15. února [1896], s. 168–169. Cílem cest do Roudnice byly mj. návštěvy rodinných hrobů. V červnu roku 1900 tak např. Marie napsala: „*Byly jsme ve středu (bylo 13ho června a uplynulo již jedenáct let!) v Roudnici: hroby jsou posety květy a nad nimi zpívají ptáci: odnesly jsme si odtamtud dojem hlubokého klidu.*“ Dopis Marie Kalašové adresovaný Juliu Zeyerovi ze 17. června 1900, s. 234. V Roudnici byly po své smrti pohřbeny také Marie a Zdeňka Kalašovy.

⁶⁶⁷ Národní listy (odpolední vydání) 9. srpna 1889.

⁶⁶⁸ Hlas národa 9. srpna 1889. Koncem roku 1891 obdržely sestry úmrtní list a dopis rakouského konzula o náhrobku v Bahii. V Praze se o tom však tehdy nevědělo. Srov. O. ŠPECINGER, *Klementina Kalašová*, in: Litoměřicko 1989, s. 75.

její památce, dle něhož žila „věrná dcera svého národa a své vlasti“ Klementina „život zářícího meteoru, jenž krouží světem, nikde neprodí, všude leskem oslňuje a opět mizí.“⁶⁶⁹ Následujícího dne přinesla zprávu o smrti Kalašové, spolu s jejím vyobrazením, Zlatá Praha.⁶⁷⁰ O nových zprávách z Bahie informovaly čtenáře 17. srpna Národní listy.⁶⁷¹ Podle tamějšího časopisu Jornal de noticias zemřela Kalašová dne 13. června o páté hodině odpolední (v posledních dnech svého života byla ošetřována třemi lékaři a v její blízkosti byla také nepřetržitě blízká přítelkyně Filomena Sivie). Následujícího dne byla Klementina pochována na hřbitově Monte Pio des Artistas. Na její poslední cestě ji doprovodili novináři, umělci a velký dav ctitelů. Přítelkyně Filomena položila na hrob věnec se stuhami s nápisem „Své kolegyni!“. Na náhrobek byla pod jméno a životní data napsána slova „Na shledanon!“⁶⁷²

V roce 1890 založila matka Klementiny Amalie na paměť své dcery nadaci při České akademii věd a umění, jejímž cílem byla podpora českých hudebních talentů. O této nadaci přinesl informace roku 1895 Věstník, časopis spolků československých ve Vídni.⁶⁷³ Podle informací tohoto časopisu o ní podalo české veřejnosti zprávu sdělení Zemského výboru království českého, v němž se uvádělo: „*Pani Amalie Kalašová, nyní bytem v Linci, učinila na památku zvěčnělé dcery své, umělkyně Klemény Kalašové, věnování 2 300 zl. v papírové rentě s tím určením, aby tvořily fond spravovaný českou akademií, z něhož by se každý rok jménem zvěčnělé, vyplatily úroky mladému hudebnímu skladateli českému k povzbuzení.*“⁶⁷⁴ Podpora se vyplácela v den úmrtí Kalašové, dne 13. června.

⁶⁶⁹ Podřipan 15. srpna 1889. Následující fejeton, napsaný u příležitosti ročního výročí smutné události, vyšel v Podřipanu 20. června 1890.

⁶⁷⁰ Zlatá Praha, 16. srpna 1889.

⁶⁷¹ Národní listy 17. srpna 1889.

⁶⁷² Viz fotografie hrobu Klementiny Kalašové v Bahii, otištěná v knize V. LEV, *È morta? Román o životě české umělkyně*, s. 188. Druhé vydání vyšlo v roce 1959. V GMU v Roudnici nad Labem se dochovala korespondence Vojtěcha Lva z let 1959–1960, vztahující se k druhému vydání jeho knihy (v podřipském městě o ní byl obrovský zájem) a vzpomínkové akci pořádané v Roudnici dne 3. prosince 1959 u příležitosti 70. výročí úmrtí Kalašové (pořádala ji Osvětová beseda v sále roudnického zámku). Ve stejném roce se domluvil Lev s ředitelem brněnského rozhlasu Josefem Burjánkem, který tehdy provázal jako vedoucí Pražský komorní orchestr na jeho uměleckém turné po Brazílii, na spolupráci v záležitosti Klementina hrobu v Bahii. Před cestou samotnou mu Lev podal základní informace o zpěvaččině životě, místě jejího posledního odpočinku a poprosil ho, aby u jejího hrobu „vyřídil zemřelé srdečnou vzpomínku mou i celého českého národa“. GMU v Roudnici n. L., Dopis Vojtěcha Lva adresovaný Odboru školství a kultury ONV v Roudnici n. L. z 11. září 1959. Později mu přišel z daleké země Burjánkův dopis, v němž pisatel mj. uvedl: „*V neděli dne 23. 8. před 9. hod. ráno v nemalém vzrušení jsme stáli tři Čechoslováci před malým náhrobním kamenem Klementiny Kalašové. Byl tam se mnou profesor pražské konzervatoře Jan Václav Sýkora a tajemník našeho vyslanectví v Rio de Janeiro Václav Bubeníček. Ve srovnání s fotografií, kterou znáte, se na hrobě nic nezměnilo. Pečlivě jsme jej několikrát vyfotografovali a naše vyslanectví od nynějška bude o něj pečovat.*“ Tamtéž. Kromě knihy napsal Vojtěch Lev o Kalašové také divadelní hru.

⁶⁷³ Věstník. Časopis spolků československých ve Vídni 18. května 1895.

⁶⁷⁴ Tuto zprávu podal Zemský výbor dne 13. června roku 1890.

Zakončeme kapitolu věnovanou operní divě Klementině Kalašové podobně, jako jsme ji započali, tedy Vrchlického verši ze sbírky *È morta*: „*Já prostý poutník v světa kruhu, / jenž zamýšlen rád k hvězdám zírám, / co krásného kde najdu, sbírám / a navlékám na písňě stuhu, // Já musil se přec zastaviti / nad černým zjevem duše Tvoji, / jež vždycky krásy ve závoji / všem dávala jen manu píti. // Nad amforou tou plnou vůně, / jež hudbou na svět kol se lila / a všecky jala, okouzčila, / jichž srdce idealem stůně. // Nad vzácnou, nevídanou shodou, / v níž cit a čin šly ve souzvuku; / sen s myšlénkou si daly ruku / jak paprsky dva čistou vodou. // Nad gracií, jež tam se chvěla, / kam padnul jen lem Tvoji řízy, / již byla každá všednost cizí, / neb k velikosti Tys vždy jen spěla. // A málo žen jsem našel v žití, / k nimž genius když v snu se shýbal, / by s uměním též v srdce vlíbal / jim hvězdný jas, jenž dobrem svítí. // Tak duše má se zastavila / u Tvé jak u leknínu, zticha / v noc bezhvězdnou jenž smutně dýchá... / Buď požehnána, duše milá!*“⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ J. VRCHLICKÝ, *È morta*, Cyklus I, báseň XIV., s. 28–29.

ČÁST III.
LITERÁRNÍ TOULKY

PROLOG III

„Ty kraji tam, jímž Ohře tok svůj vine, / a Hazmburku fantastický rys / své temné dvojvěží tká v nebe siné, / a za ním horstva modré vlnobití / v šíř rozpíná se dálnou, naše kdys, / kde vážný Říp svým kostelíkem svítí, -- / když vzpomínky mi vábné v nitro sáhnou / a kraje srdci milé duší táhnou / jich prvním Tys!“ Verše Svatopluka Čecha z básně *Pozdrav Řípu*⁶⁷⁶ byly otištěny v publikaci vydané u příležitosti pětadvacetiletého trvání roudnického spolku Jednota Říp v roce 1897. Na začátku tisku nalezneme čtenář obrazové medailonky pěti čestných členů tohoto spolku, mezi nimi jména tří literátů – vedle již zmiňovaného Svatopluka Čecha také Jana Neruda a Jaroslava Vrchlického.⁶⁷⁷

Literatura hrála v českém národním hnutí zcela zásadní roli, byla to právě ona (a kultura obecně), která v tehdejších podmínkách po dlouhou dobu suplovala funkci politiky. S tím také souviselo důležité postavení, které zaujímali v „dlouhém“ 19. století čeští spisovatelé. Nabízí se tak otázka, jak vypadala literární tvorba ve sledovaném podřipském městě a jeho okolí, kdo byli její tvůrci, jaká literární díla zde vznikala, jaké možnosti četby měli místní čtenáři. Objevuje se tak před námi pestrá škála témat doplněná navíc nezbytností sledování celé problematiky v širším národním kontextu. Do zorného úhlu pohledu tak vstupuje nejen regionální dění a místní autoři, ale také velikáni české literatury (např. Jan Neruda, Jaroslav Vrchlický), kteří – ač trvale žijící v hlavním městě země – navázali s tamějším prostředím určité vztahy. Literární problematika nás však může zavést ještě dále, do hlavního města monarchie, kde žili a působili lidé (opět udržující kontakty se sledovaným prostředím), jež využívali svých schopností a kontaktů ve prospěch českých osobností.

Problematika české literární tvorby a literátů žijících či nějakým způsobem svou tvorbou nebo životními osudy spjatých s Roudnickem bude tedy sledována po linii tří míst: Podřipsko – Praha – Vídeň. V průběhu sledovaného, několik desetiletí trvajících období, tak můžeme pozorovat dlouhý proces začínající v situaci, kdy nejen literární umění stálo ve službách českého národa, jeho zájmů a pod tímto zorným úhlem byly také posuzovány jeho plody. V době vydání zmíněné publikace Jednoty Říp, v posledních letech končícího se 19. století, byla již situace odlišná a špěla jistými kroky k naplnění snahy o úplné vymanění se české kultury z podřízenosti národu a vytváření autonomních uměleckých hodnot.

⁶⁷⁶ *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*. Roudnice 1897, s. 80.

⁶⁷⁷ Dalšími čestnými členy byli zástupce umění hudebního Bedřich Smetana a mecenáš umění August Švagrovský.

7. KAPITOLA: Literární tvorba ve městě pod Řípem

Dne 18. prosince 1918, necelé dva měsíce po vyhlášení samostatného Československa, otiskly Národní listy nekrolog věnovaný všestranné osobnosti Ervína Špindlera (29. 8. 1843 – 17. 12. 1918).⁶⁷⁸ Autor vzpomínky na výraznou postavu podřipských kulturních a politických dějin druhé poloviny „dlouhého“ 19. století započal a zakončil svůj text slovy: „*Dočkal se splnění největšího a nejskrytějšího ideálu svých mladistvých let: demokratického českého státu. [...] Náš nezapomenutelný Špindler bude na věky odpočívati už ve svobodné vlasti, ve vlastní půdě českého svrchovaného státu. Šťastný Špindler, že se jako kmet dožil ideálu, v zanícené mladosti šeptaného na labském ostrově roudnickém.*“⁶⁷⁹ V rámci výčtu Špindlerových zásluh (především na poli politickém – vyzdvihnuta je zde hlavně jeho výrazná aktivita v rámci mladočeské strany⁶⁸⁰, včetně žurnalistické práce, kdy „*Podřipan jest jejím pomníkem*“⁶⁸¹) zde autor mimo jiné konstatoval: „*Jeho duševní potence náležela literatuře.*“⁶⁸² Přestože na poli literární práce nedosáhl nakonec Špindler takových úspěchů jako v oblasti politiky (Arne Novák a Jan V. Novák zařadili dokonce tohoto podřipského rázovitého politika, horlivého překladatele Heina a Meissnera i neúnavného propagátora poesie od Máje po Lumír, mezi tehdejší veršovce „*dobré vůle, ale skrovného umu*“),⁶⁸³ ve své době patřil do okruhu osobností, jež nabídly své (nejen) literární schopnosti do služeb tehdejšího českého národního hnutí. Vlastní literární tvorbě a překladatelské činnosti se věnoval především v šedesátých a v první polovině let sedmdesátých (literárně vycházel ze základů položených májovou družinou, později se přidružil i k ruchovcům).

Po studiích na reálkách v Moravské Třebové a v Poličce, a na vyšší reálce v Praze (maturoval roku 1861), absolvoval Špindler dvouletý kurs pro učitelství na reálných školách.

⁶⁷⁸ Národní listy 18. prosince 1918. Autorem nekrologu byl pravděpodobně August Švagrovský.

⁶⁷⁹ Tamtéž.

⁶⁸⁰ V roce 1889 byl Špindler zvolen poslancem českého zemského sněmu (do 1908), roku 1890 poslancem říšské rady ve Vídni (do 1907). Význačná místa zastával také v samosprávě – v roce 1868 byl zvolen tajemníkem okresního zastupitelstva v Roudnici, v letech 1891–1913 zastával post starosty města Roudnice (po něm byl zvolen starostou jeho švagr, řídící učitel Josef Kobr). Špindlerově, především politické činnosti, věnoval svoji pozornost František KUCERA ml., *Ervín Špindler – buditel Podřipska*, s. a. Strojopis práce, která je psána z pozice zřejmých sympatií k mladočeské straně, je uložen v SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále jen SOKA Litoměřice). Dále např. TÝŽ, *Počátek činnosti E. Špindlera v samosprávě*, Kulturní měsíčník 3/1969, s. 41–42. Základní životopisné údaje obsahuje již dříve zmiňované heslo *Špindler Ervín*, in: Lexikon české literatury 4/I. Osobnosti, díla instituce. Praha 2008, s. 707–708. Dále např. Marie DOLEŽELOVÁ, *Ervín Špindler*, in: Vlastivědný sborník Podřipsko, č. 8/2, 1998, s. 98–99.

⁶⁸¹ Národní listy 18. prosince 1918.

⁶⁸² Tamtéž.

⁶⁸³ Srov. Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno 1995, 5. vydání (reprint 4. vydání, R. Promberger, Olomouc 1936–1939), s. 537.

Učitelství se však v budoucích letech nevěnoval⁶⁸⁴, místo toho se vrhl na dráhu literární a žurnalistickou – v letech 1864 až 1867 působil v redakci Národních listů, kde se seznámil mj. s Janem Nerudou, v období 1863–1866 byl dopisovatelem vídeňského listu Wanderer a jeho referentem o dění na českém zemském sněmu v Praze, v letech 1865–1868 byl jednatelem literárního odboru pražské Umělecké besedy⁶⁸⁵.

Ervín Špindler⁶⁸⁶ přispíval do celé řady časopisů – např. do Osvěty, Lady, Zlaté Prahy, Květů a dalších. Verše, publikované v průběhu šedesátých let, shrnul a doplnil ve sbírku *Básně* (1866).⁶⁸⁷ Vedle úvodní rozsáhlé lyricko-epické skladby *Letní noc*, oddílu milostné a přírodní lyriky a závěrečných politických a vlasteneckých veršů příležitostného charakteru (např. básně *Mému národu*⁶⁸⁸, *Mé vlasti*, *Nad hrobem drahého Jindřicha Fügnera*), se největšího ocenění dobové kritiky dostalo epickým básním *Úryvky z cyklu Polska*.⁶⁸⁹ V této poezii Špindler reagoval na události polského lednového povstání roku 1863 (básně *Rekrutýrka*, *Pod citadelou*, *Do Sibiře*, *Miserere*, *Misie*, *Bergman v Kališi*). Z veršů jednotlivých básní na nás dýchají polonofilské sympatie autora a vypjatá atmosféra tehdejších dějů: „*Jako v létě! Ale místo květů / krev na sněhu stkví se v slunce záři: / Jedna věst' se nese světem v letu, / že do Polska vtrhlo vojsko caří! // Jako v létě! Ale místo klasů / bodáky se svítí, ruské helmy: / Po otčině zas, po dávném času / hospodaří krvelačné šermy. // Jako v létě! Ale mlha šedá, / jenž se plíží po pažitě z mechu, / pára to, která se z mrtvol zvedá, / pára z krve bohatýrských Lechů. // Po dědinách vojsko hospodaří, / vojsko ruské v službě hosudarka; / jazyk z úst a polský původ z tváří / vyhladit jde služebnictvo cara. [...]*“⁶⁹⁰

Zmíněnou básnickou sbírku věnoval Špindler Františce Karáskové, rozené Severové.⁶⁹¹ V jednom z dopisů se jí vyznal následujícími slovy: „[...] díky, neskonalé díky

⁶⁸⁴ Výjimkou bylo jeho působení na Zemské vyšší škole hospodářské v Roudnici, kde vyučoval ve druhé polovině školního roku 1867/68 dějepis a ve školním roce následujícím češtinu. K tomu Jaroslav MORAVEC, *Inventář k fondu Zemská vyšší škola hospodářská Roudnice nad Labem – 1. část 1864–1938*, s. 8. Strojopis je uložen v SOKA Litoměřice, č. fondu 762. Tato známá hospodářská škola byla pokračovatelkou Dvouleté rolnické školy založené roku 1864 Ferdinandem Josefem z Lobkovic.

⁶⁸⁵ Špindlerovo jméno a jeho působnost ve zmíněném literárním odboru zmiňuje také Rudolf MATYS, *V umění volnost*. Praha, 2003, s. 71, 82, 318.

⁶⁸⁶ Osobní pozůstalost Ervína Špindlera v rozsahu 1 kartonu se nachází v SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler (1843) 1866–1918, č. fondu 799.

⁶⁸⁷ Ervín ŠPINDLER, *Básně*. Praha [1866].

⁶⁸⁸ Rkp. básně k slavnostnímu sboru se dochoval v LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, báseň původně nesla název *Můj národ*.

⁶⁸⁹ K tomu podrobněji Ferdinand STREJČEK, *Tři básníci revolučního roku*, in: *Z doby Nerudovy. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století*. Redigoval Karel Krejčí. Praha 1959, s. 201–202. Autor zde poukazuje především na tematický význam básní, neboť ty „*jsou nejucelenějším projevem polonofilských sympatií, jež u nás vyvolal hrdinný boj Poláků*“.

⁶⁹⁰ Tamtéž, úryvek z básně *Misie* (s. 88).

⁶⁹¹ „*Blahorodé paní Františce Karáskové, rozené Severové, věnuje na důkaz hluboké úcty a přátelství Ervín Špindler.*“ Tamtéž, úvod.

Vám, že jste ve mně probudila netušené city, netušenou sílu. Vstoupil jsem do zahrady Hesperidek, přesvědčen jsa, že jablka stromu jejich nedostanu já – díky bohu ale za to, že se mi dostalo božského úsměvu Vašeho, které zove svět přátelstvím, které já zovu příbuzenstvím srdcí, láskou nejvyšší.“⁶⁹² Dále se zmínil o záměru vydání sbírky veršů: „Svého času vydám sbírku malou svých básní. Dovolte, pakli je připišu Vám – nenilž pravda. Jsout' Vaše, všechno je Vaše, při vzpomínce na Vás psal jsem dosud nejlepší své písně – že byly rázu elegického, tomu chtěl bůh.“⁶⁹³ V bytě paní Karáskové (manželky jednoho z členů správního výboru Umělecké besedy, magistrátního úředníka Jana Karáska), na Staroměstské radnici v Praze, se ve druhé polovině šedesátých a v první polovině let sedmdesátých po večerech pravidelně scházela skupina mladých literátů, výtvarníků a estetiků – Jan Neruda, Jaroslav Goll, Antal Stašek, Bohuslav Schnirch, Otakar Hostinský, Miroslav Tyrš.⁶⁹⁴ Mezi zmíněnými osobnostmi nechyběl ani Ervín Špindler.

Obdiv mladého muže ke vdané ženě byl postupně vystřídán láskou k dívce Marii Procházkové, která se také stala nedlouho po Špindlerově příchodu do Roudnice jeho manželkou. Nově probuzený cit tak na čas dle jeho vlastních slov „upozadil“ dřívější ambice na literárním poli: „*Jak směšná a titěrná je mi nyní ta touha po literární slávě, která druhdy naplňovala mou duši. Čisti jméno své opět a opět – to bývalo mi druhdy vášní. Co mi nyní na tom záleží, že je nečtu nikde – jen když Tvoji rtové je vyslovují a jmenují. Je mi lhostejno, četli mé básně kdo nebo ne – jen když Ty jimi neopovrhješ.*“⁶⁹⁵ Milostné básně skládal Špindler také pro svoji nastávající manželku.⁶⁹⁶ V rámci poezie opěvující svoji milou patří zvláštní místo souboru básní nazvaných *Polabské písně*.⁶⁹⁷ Jedná se o 14 básní datovaných do období 16. února až 2. května 1868, v nichž se prolíná láska vyjadřovaná milované ženě s výjevry z podřipské krajiny (např. báseň *Dřímá Říp co vнадné řadro panny*)⁶⁹⁸. Osamocenosť,

⁶⁹² LA PNP Praha, Ervín Špindler, karton M-Ž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Františce [Karáskové] Severové, s. a., s. I. Zde je uloženo celkem 12 Špindlerových dopisů bez data a 6 dopisů z let 1864–1871. V jednom z dopisů popisuje Špindler své vřelé přátelství k této ženě, které je „červené jako hlohový květ, uzardělé radosti, že je budete čisti Vy – ten dobrý génius můj, který mne pozvedl z prachu a naučil písničím. [...] Nejvyšší cenou za báseň byl mi vždy pohled krásných očí Vašich, po kterých touhou hořím.“ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Františce [Karáskové] Severové, s. a., s. I.

⁶⁹³ Tamtéž. Ve fondu Ervín Špindler jsou též uloženy rukopisy básní adresovaných Františce Karáskové. Některé z nich byly otištěny ve sbírce *Básně*.

⁶⁹⁴ R. MATYS, *V umění volnost*, s. 318. Dle Roberta Saka bylo možno tuto společnost Nerudových přátel docházejících k Františce Karáskové stěžejně považovat za „salonní“. Srov. ROBERT SAK, *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*. Praha – Litomyšl 2003, s. 15. Na společná setkání v domácnosti paní Karáskové po letech zavzpomínal např. ANTAL STAŠEK, *Vzpomínky*. Praha 1925, s. 312.

⁶⁹⁵ LA PNP Praha, Ervín Špindler, karton „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 25. srpna 1867.

⁶⁹⁶ LA PNP Praha, Ervín Špindler, rkp. 51 milostných básní věnovaných Marii Špindlerové z let 1867–1868.

⁶⁹⁷ LA PNP Praha, Ervín Špindler, *Polabské písně* (rkp.).

⁶⁹⁸ Tamtéž, báseň je datována 18. února 1868.

pocitovanou v prvních měsících po přestěhování se do nového působiště, kdy Marie pobývala ještě v Praze, vyjádřil autor již v první z těchto básní, nazvané *Mě vedla cesta údolím*: „*Mě vedla cesta údolím, / i šel jsem vedle Tebe; / Labiny vlny šuměly / a slunce plálo s nebe. // Kde jaká stromu ratolest' / se větrem rozhoupala, / již nový život řinul v ní / a láska s ním se vznala. // Já blouznil, toužil na snech tkal / a srdce rostlo ve mně, / nade mnou větrem hudba šla, / ted' bouřlivě, ted' jemně. // Mých očí víčka zapadla / a výkřik dral se ztorna, / já stůňu láskou, broučku můj, / a Ty, Ty nejsi doma!*“⁶⁹⁹ Pocit „vykořenění“ se objevuje v celé řadě veršů: „*Jako haluz vichrem urvaná – / tak tu zmírám, pouště bludný syn, / ani jarní píseň skřívana / neprobouzí srdce z mráкотin.*“⁷⁰⁰

Kromě milostné poezie skládal Špindler verše příležitostného charakteru, jejichž obsah byl výrazně vlastenecký s politickými záměry. Na tomto místě musíme zmínit především básně *Na Říp* (složena v upomínku na první řípský tábor pořádaný v květnu roku 1968) a *Pod Řípem* (vznikla u příležitosti druhého řípského tábora v roce 1887)⁷⁰¹. Cílem první zmíněné

⁶⁹⁹ Tamtéž.

⁷⁰⁰ Tamtéž, báseň *Jako haluz vichrem urvaná* (22. února 1868). Špindler nepřestal básnit ani v pozdějších letech. Tehdy se jednalo však již jen o příležitostné verše, obvykle určené do památníků. Např. tamtéž, rkp. básně *Smavé Gisičce (Verše do památníku)*, báseň byla datována ve Vídni 29. listopadu 1891. Dále též SOKA Litoměřice, Ervín Špindler, rkp. básně z památníku Anny Hlaváčkové, roz. Kostomlatské, Roudnice 4. října 1889. „*Láskou k drahé matce miluj, / Andulko, svou Vlast', / vroucně sdílej každou její / radost nebo strast'. // Láskou k otci rozmilému / miluj Národ svůj, / připoutáň k osudu jeho / také osud Tvůj. // Vlast' a Národ nahradí Ti / otce, matičku, - / až jen zviš, co lásky skryto / v malém srdíčku.*“

⁷⁰¹ Tento řípský tábor byl pořádán 19. června 1887 a stal se jednou z největších politicky motivovaných akcí mladočeské strany daného roku (namířená tentokrát proti straně staročeské). Hlavním organizátorem akce byl roudnický politický spolek Český lev, přičemž nejvíce se na svolání a organizování tábora angažovali, stejně jako v roce 1868, Václav Kratochvíl z Lounek, Václav Janda z Budohostic a Josef Syrový. Snahou pořadatelů bylo znovu vyvolat táborové hnutí. Měla zde být projednávána pouze jediná otázka – v té se mělo hovořit o „*příčinách naprostého neúspěchu dosavadní aktivní politiky tzv. Českého klubu na radě říšské a o prostředcích, jichž by se měl národ český chopit, aby jeho zástupcové přestali již konečně hledati pod stolem pověstné drobtý*“. SOKA Litoměřice, Okresní hejtmanství v Roudnici n. L. – Presidiální spisy 1860–1918, č. fondu 6, karton č. 7, Dopis předsedy klubu Český lev V. Kratochvíla adresovaný c. k. okresnímu hejtmanovi v Roudnici n. L. z 8. června 1887. Dále k tomu Podřipan 9. června 1887. Tábor se opět uskutečnil na úpatí Řípu, avšak na jiném místě než roku 1868, neboť kníže Mořic z Lobkovic nedal souhlas s pořádáním akce na svém pozemku. Shromáždění tak proběhlo o kus dál, na pozemcích obce Rovné. Celé akce se zúčastnilo dle mladočeského tisku více jak 20 000 obyvatel z blízkého i dalekého okolí, hlavním řečníkem se stal Eduard Grégr (poslanec říšské rady za podřipské kraje). Podrobný průběh tábora vylíčil Podřipan 24. června 1887. Třetí řípský tábor (reagující na Koerberovou vládou předložené návrhy zákonů o užívání jazyků při státních úřadech v Čechách a na Moravě a vytvoření krajských úřadů v Čechách) se poté odehrál 26. srpna 1900. Pořadatelé akce si byli vědomi složitých soudobých politických poměrů, kdy se obyvatelstvo s různými názory a postoji sdružovalo do řady nově vzniklých politických stran. Aby se tábor zdařil, stal se velkolepou manifestací celého širokého Podřipska a vyjádřil jeho jednotu, shodli se jeho pořadatelé na tom, že nesmí být podnikem jedné strany, ale „*všech stran národních, na státoprávním programu stojících*“. Na akci pořádané na stejném místě jako v roce 1868 tak nebyli vítáni sociální demokraté. Vystoupili zde E. Grégr (Národní strana svobodomyšlná), J. Sedlák (Národní strana), J. V. Klofáč (národně sociální strana), K. Baxa (státoprávně radikální strana), J. Kříž (radiálně pokroková strana), E. Hrubý (agrární strana). SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), č. fondu 1088, karton č. 8, Pořadatelství výbor pro uspořádání III. tábora na Řípu r. 1900. Tento fond obsahuje plakáty zvoucí na tábor, telegramy došlé organizátorům akce, dopisy jednotlivců i spolků usilujících o tamější účast a různá oznámení. Dále Podřipan 1. září 1900 a Podřipan 8. září 1900. Kromě novin, které otiskovaly proslovy všech řečníků, se celé znění projevu dochovalo také v českém a německém rukopisném záznamu. Viz SOKA Litoměřice, Okresní hejtmanství v Roudnici n. L. – Presidiální spisy 1860–1918, č. fondu 6, karton č. 16.

básně je poukázat na zásadní historický význam posvátné hory Říp pro český národ, k ní zároveň v současnosti autor upíná své naděje. V úvodní sloce básně *Na Říp* tak čteme: „*Posvátná horo, krví zasvěcená, / svědkyně slávy, muk a utrpení, / kolébko vlasti, k níž se bouří pěna, / nadarmo drala v děsném rachocení. / Ó kéž by dnes moh'z tvého klína zase / povstati z mrtvých praotec nás všech, / by viděl národ po staletém čase, / že tam, kde stanul, posud stojí Čech.*“ Špindler zde kromě pradávných dějů spojených s příchodem praotce Čecha odkazuje také k slavné husitské minulosti českého národa. Následné historické děje však s sebou přinesly pro český národ zmar. V závěrečné sloce básník poukazuje na negativní dopady nejednotnosti a rozporů v rámci českého tábora: „*Však běda ptencům, k nimž se loudí zmije, / a běda lidu, který zrádce zrodil. / Byl den – však dosud v našich srdcích žije - / kde proti Čechu Čech se v krvi brodil. / Co nedovedl Řím a knížat pluky, / to zplodila hrozného sváru saň. / Porazen ve prach, rván do české ruky / pod' prapor český, padla česká zbraň.*“

V básni *Pod Řípem* Špindler poukazuje na aktivizační potenciál hory Říp pro současné české národní hnutí a opět k ní vzhlíží s nadějí. Horu zde básník vyzývá: „*Šedý Řípe, velký zvone, / vévodící v dál i šíř, / zazni hlasem hřímajícím, / zaburácej ve sluch spícím, / vyhub mdlého ducha pýř.*“ Říp by měl probudit k novému žití Čechovo plémě, lásku k vlasti, a to tak „*by z té posvěcené země / v činy vzkličil otcův prach!*“ Závěrečná sloka básně poté apeluje: „*Důvěřuj jen vlastní síle / v sebe větším zápase; / ožij v Tobě duch slovanský, / strěs ten mumraj cizopanský / vlasti české ku spáse!*“

Špindler se stal také jedním z básníků, kteří přispěli svou poezií do almanachu *Ruch* s podtitulem „*Básně české omladiny*“ (pojmenován byl podle studentského spolku založeného počátkem šedesátých let studenty staroměstského gymnázia). Ten vyšel roku 1868 na počest položení základního kamene k Národnímu divadlu a vystoupila v něm nová básnická generace pod vedením Josefa Václava Sládka.⁷⁰² Ze Špindlerovy poezie zde byly otištěny básně *Moje myšlenky*, *Sny*, *Sonety* a *Bud' dětinná*. Kromě Svatopluka Čecha, Františka Šimečka, Ladislava Quise a dalších zde vystoupil též Špindlerův blízký přítel Jaroslav Goll. Ten ve své *Antologii české lyriky* otiskl 3 Špindlerovy básně (*Ó lásky té, jež neklne*, *Má je!* a *Bud' dětinná*).⁷⁰³

⁷⁰² Na rozdíl od almanachu *Máj* (1858), v němž se za redakce J. Baráka přihlásili k odkazu a dílu Karla Hynka Máchy verši nebo povídkami J. Neruda, K. Světlá, A. Heyduk, K. J. Erben a další, zde byla pouze poezie.

⁷⁰³ Jaroslav GOLL, *Anthologie české lyriky*. Praha 1872, s. 230–231. Sbírkou *Básně Jaroslava Golla* věnoval Goll svému otci Adolfovi, vzdělanému lékaři. Na něj vzpomínal ve vzájemné korespondenci obou přátel s láskou Špindler. Korespondence Ervína Špindlera a Jaroslava Golla je uložena v LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton A-L, Korespondence Jaroslava Golla adresovaná Ervínu Špindlerovi a karton M-Ž, Korespondence Ervína Špindlera adresovaná Jaroslavu Gollovi; dále Archiv akademie věd České republiky, fond Jaroslav Goll, karton č. 4, inv. č. 317, Korespondence Ervína Špindlera adresovaná Jaroslavu Gollovi; dále Národní archiv, fond Jaroslav Goll (Drobné pozůstalosti), karton č. 3, inv. č. 1. Ke vzájemné korespondenci viz Magdaléna

Mimo tvorby vlastní poezie se Ervín Špindler věnoval také překladatelské činnosti. Již v roce 1864 vyšel jeho překlad básně ve čtyřech zpěvech od Alfreda Meissnera (1822–1885)⁷⁰⁴ *Žížka*. Nejznámějšími se však staly Špindlerovy překlady děl německého básníka, průkopníka poezie spjaté s revolučním hnutím, Heinricha Heineho (1797–1856) *Knihy písní* (1873) a *Atta Troll. Sen letní noci* (1874). Zajímavé přitom bylo, že se jednalo o první úplné české překlady těchto děl.⁷⁰⁵ Zastavme se u druhého zmíněného díla. Knihu *Atta Troll. Sen letní noci* věnoval Špindler Jednotě Říp. V jejím úvodu píše: „*Slavnému pěveckému, literárnímu a divadelnímu spolku Říp v Roudnici nad Labem, ohnisku jarého ruchu, svobodomyslných snah, národní práce a ušlechtilé zábavy připisuje jakožto spolupůvodci tohoto překladu Ervín Špindler. V březnu 1874.*“⁷⁰⁶ Překlad doprovodil Špindler doslovem, v němž představil čtenářům osobnost Heineho, který „*jako Titan vzbuzující zášť v trpaslicích duchem*“ měl „*proti sobě celý svět školené pedanterie, dvorního patolízalství, literární impotence [...] a osobní nedůtklivosti*“.⁷⁰⁷ Dle Špindlerova názoru „*kulturní své poslání, vrcholící v emancipaci národa od nevědomosti a zpozdilosti, vykonal Heine svou činností básnickou věrněji, dokonaleji a vydatněji než kdokoliv jiný.*“⁷⁰⁸

Na tomto místě stojí za zmínku, že knihu, v níž její autor „*vypovídá boj všemu literárnímu i politickému šosáctví*“⁷⁰⁹, vydal v Roudnici Alois Mareš. Ten se zapsal nesmazatelnou stopou do kulturních a politických dějin Podřipska sledovaného období.⁷¹⁰ Jako knihtiskař, knihkupec, nakladatel⁷¹¹ (a mj. také obchodník se školními potřebami) vydal v letech 1873–1895 patnáct knih, mezi nimi dále např. *Dobu poroby a vzkříšení* a *Obranu českého školství* K. Adámka, *Básně a Nedokončený obraz* A. Staška, *Historické povídky* (I. a II. díl) E. Špindlera či dvě *Sbírky proslulých politických spisů všech národů a časů* (uspořádal E. Špindler, nákladem Augusta Švagrovského, tisk A. Mareš) – 1. sv. – J. J. Rousseau: *Smlouva společenská* (překlad K. Adámek, 1871), 2. sv. – N. Macchiavelli: *Kníže* (překlad B. Pacák, 1873). Pro rozvoj a upevnění pozic Národní strany svobodomyslné na Podřipsku bylo důležité, že Marešova tiskárna jí byla z hlediska šíření příslušných politických

POKORNÁ, *Listy z mládí. Ervín Špindler Jaroslavu Gollovi*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 635–646. Osobnosti Jaroslava Golla se zabýval Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*. Praha 1991.

⁷⁰⁴ Německý spisovatel opěvující německy svou vlast – českou zemi.

⁷⁰⁵ Kromě Špindlera Heineho ještě překládali, avšak v úryvcích, např. J. V. Frič či J. Neruda. Srov. A. NOVÁK – J. V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, s. 538.

⁷⁰⁶ Heinrich HEINE, *Atta Troll. Sen letní noci*. Překlad Ervín Špindler. Roudnice 1874.

⁷⁰⁷ Tamtéž, s. 152.

⁷⁰⁸ Tamtéž, s. 153.

⁷⁰⁹ Tamtéž, s. 150.

⁷¹⁰ K osobnosti Aloise Mareše podrobněji Josef KOBR, *Alois Mareš*, in: *Vlastivědný sborník Podřipska*, roč. 1907–1909, s. 45–47.

⁷¹¹ Na tomto místě zmiňme skutečnost, že z Roudnicka pocházel známý pražský nakladatel a knihkupec František Topič. Ten se narodil roku 1850 ve Chvalíně u Roudnice.

idejí „k dispozici“ (tiskly se zde např. letáky vyzývající k účasti na prvním řípském táboru, noviny Říp a Podřipan či různé materiály vzešlé z činnosti mladočesky orientovaných spolků). Alois Mareš patřil k uzavřené společnosti, která se scházela v řípském Olympu v budově Hospodářské záložny na Poděbradově náměstí (jednalo se o spolkovou místnost pro členy Jednoty Říp), přičemž „z těchto večerů nejednou vzešly podněty k manifestacím buď národním nebo politickým celého Podřipska [...]“.⁷¹² Byl to také Mareš, který po řadu let tiskl měsíčník *Vlast*, společně vydávaný orgán českých spolků působících v zahraničí.⁷¹³ V rámci této aktivity navázal pracovní kontakty s Josefem Václavem Fričem, který se v dané oblasti výrazně angažoval, a např. roku 1888 vydal část slavnostního Fričova projevu k odhalení pomníku Boženy Němcové v České Skalici.⁷¹⁴

Již zmíněné Špindlerovy *Historické povídky*, vydané Aloisem Marešem, patřily k výsledkům autorovy prozaické tvorby.⁷¹⁵ V roce 1866 otiskl Lumír Špindlerovu novelu z politického života *Mladá Čechie*. Na povídky s husitskou tematikou (*Na Radkově, Jan Želivský*)⁷¹⁶ navázal autor jediným svým románem *Bělohorští mučedníci* (1867), v němž se pokusil zasadit dějiny východočeského města Solnice v období 1627–1631 do širších souvislostí třicetileté války. Autor čerpal při tvorbě příběhu z tamějších archivních pramenů, zároveň se pokoušel aktualizovat a představit smysl tehdejších dějů jako předobraz soudobých politických a také sociálních rozporů.⁷¹⁷

Vedle prací publikovaných tiskem byl Špindler také autorem celé řady proslovů, přičemž některé z nich sám při daných příležitostech přednesl.⁷¹⁸ Jednalo se o vynikajícího řečníka, který pronášel projevy na řadě akcí českého národního hnutí (slavnosti odhalování pamětních desek a pomníků, pohřby významných osobností apod.).⁷¹⁹ Zajímavé svědectví o Špindlerově názoru na *Rukopisy* nabízí jeho dopis adresovaný v červnu roku 1890 Juliu

⁷¹² J. KOBR, *Alois Mareš*, s. 45.

⁷¹³ Srov. Josef Václav FRIČ, *Paměti III*. Sestavil Karel Cvejn. Praha, 1963, s. 364–365. *Vlast* byla redigována v zahraničí (Brémy, Londýn).

⁷¹⁴ Tamtéž, s. 514.

⁷¹⁵ V LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, se dále např. nalézá fragment rkp. povídky *První láska*.

⁷¹⁶ Ervín ŠPINDLER, *Historické povídky*. Sv. I. Roudnice 1874.

⁷¹⁷ Srov. již zmiňované heslo *ŠPINDLER Ervín*, in: Lexikon české literatury 4/I, s. 708.

⁷¹⁸ Např. slavnostní řeč pronesená Špindlerem při oslavě 100leté památky narozenin J. Jungmanna v Roudnici dne 6. července 1873. SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Tisky prací E. Špindlera (řeč byla otištěna v mimořádné příloze k Podřipanu č. 13). Roudnická akce o týden předcházela slavnosti pražské. K tomu Ed. Ferdinand SCHMIDLEICHNER, *Upomínka na slavnost Jungmannovu v Praze dne 12. a 13. července 1873. S připojením řeči dr. Frant. Lad. Riegra*. Praha 1874. Akce, během níž byl položen základní kámen k Jungmannovu pomníku, se za Podřipsko zúčastnily roudnický Sokol „s četou mlčechvostskou (25) s praporem“ a jednota pěvecká z Roudnice s praporem. Tamtéž, s. 23–24.

⁷¹⁹ Můžeme sem počítat také politické projevy přednášené např. na parlamentní půdě. LA PNP, fond Ervín Špindler, Im Verlaufe der bisherigen Debatte..., rkp. německého projevu proti ministru vyučování Madejskému na říšské radě ve Vídni 27. dubna 1894.

Grégrovi, v němž Špindler odmítá Grégrovu nabídku⁷²⁰, aby pronesl slavnostní řeč u příležitosti odhalení pomníku Václava Hanky v Hořiněvsi. Špindler zde mj. uvádí: „*Já však toho darebáčka Hanku, který skutečně staré rukopisy „opravoval“ [...], v muzejních sbírkách v pravém slova smyslu řádl a svým jednáním hlavně přispěl k tomu, že proti našim nejdrahocennějším památkám nedůvěra vznikla, z plna srdce nenávidím [slovo podtrženo E. Š. – pozn. aut.] a odsuzuji [slovo podtrženo E. Š. – pozn. aut.]. [...] Ten chlap posloužil našim Rukopisům nejhůř a vrhl podezření na vše, co měl v ruce.*“⁷²¹ Toto své stanovisko k Hankovi byl pisatel „*ochoten v Hořiněvsi zcela slavnostním způsobem hájiti*“⁷²², avšak byl si také vědom skutečnosti, „*že tato slavnostní řeč nebude lichotiti Hořiněvčanům*“⁷²³. Špindler věřil v pravost *Rukopisů* až do konce svého života.⁷²⁴

Důležitý projev přednesl Ervín Špindler na velké „národní“ sokolské slavnosti pořádané dne 17. června roku 1888. U ní se zastavme blíže, neboť tato událost se stala největší národní akcí, kterou zažilo Roudnicko v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století (přestože ji její organizátoři propagovali jako slavnost „celonárodní“, někteří místní Češi se nakonec oslav nezúčastnili).⁷²⁵ Za hlavní důvod pořádání celé akce byla označena oslava dvacetiletého výročí trvání roudnického Sokola a také oslava dokončení výstavby jeho vlastní tělocvičny započaté roku 1885.⁷²⁶ Již při přípravách slavnosti nastaly problémy, a to především mezi Sokolem a vedením obce, kterou ovládala staročeská strana (nutno podotknout, že celá osmdesátá léta byla v Roudnici naplněna řadou ostrých vzájemných pŕetek mezi tábory mladočechů a staročechů).⁷²⁷ Obecnímu zastupitelstvu se nelíbila především

⁷²⁰ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton A-L, Dopis Julia Grégra adresovaný Ervínu Špindlerovi ze 14. června 1890. Grégr zde píše: „*Někdy v září nebo v říjnu má býti v Hořiněvsi odhalen pomník V. Hanky [jméno podtrženo J. G. – pozn. aut.]. Při tomto odhalení musí být ovšem slavná slavnostní řeč mluvená výtečným řečníkem. Kdo dovede takovou řeč lépe proslovit než Vy. Mluvil jste již jednou v Hořiněvsi nad hrobem nezapomenutelného Dr. Jedličky: a dosud jsou Hořiněvští nadšeni Vaší řečí. Vid'te, že je nadchnete ještě jednou a že budete mluvit laskavě i při odhalení Hankova pomníku. Nevymykejte se z toho prosím, nikdo ten úkol čestněji nevykoná.*“

⁷²¹ Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond Julius Grégr, karton č. 6 – „Korespondence osobní“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Juliu Grégrovi z Roudnice n. L. 15. června 1890.

⁷²² Tamtéž.

⁷²³ Tamtéž.

⁷²⁴ To potvrzuje Špindler v textu na vizitce z roku 1918. SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Vizitka Ervína Špindlera adresovaná neznámé osobě z Roudnice 18. února 1918.

⁷²⁵ Podrobný program slavnosti přinesl Podřipan 22. června 1888. Již o dva roky dříve vyšla Špindlerova práce *O významu českého sokolstva v národě našem*. V následujícím roce byly vydány politické brožury *Poznejme se! (1889)* a *V čem spočívá síla národa (1889)*. Špindler vyzýval k samostatnému českému podnikání a tvorbě českého národního kapitálu.

⁷²⁶ Jedním z architektů, kteří rozhodovali v konkurzu o udělení zakázky na výstavbu objektu, byl bratr Julia Zeyera, Jan Zeyer. *Památník podřipského sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888*. Roudnice nad Labem 1888, s. 22.

⁷²⁷ Zatímco střediskem mladočechů zůstávala i nadále Jednota Říp, staročesi založili roku 1883 politický spolek Jednota občanů podřipských. Ten pořádal akce v opozici proti roudnickým mladočeským spolkům (především proti Českému lvu). Vykonával však výraznější činnost jen na konci osmdesátých let za předsednictví tehdejšího

skutečnost, že slavnostním výborem, který se ustavil bez vědomí a účasti zástupců města, byl zvolen za předsedu celé akce Špindler.⁷²⁸ Následkem toho vystupovalo roudnické zastupitelstvo při vítání hostů a návštěvníků bez spolupráce s předsedou slavnostního výboru.⁷²⁹ Reprezentace města tak přivítala pouze mimo-roudnické zástupce sokolů, starosta oslovil v den slavnosti před radnicí zástupce pražského Sokola, ale dále se již s městskou radou nezúčastnil ani dopoledního, ani odpoledního programu.⁷³⁰ Na slavnost se dostavily všechny místní české spolky, s výjimkou Sboru měšťanských ostrostřelců, jehož předseda Josef Müller, hlásící se k staročechem, účast odmítl. Noviny uvedly, že jeho dům stojící na náměstí, byl jako jediný prost jakékoliv výzdoby, takže JUDr. Kratochvíl, mající ve stejném domě advokátní kancelář, musel vyvěsit z okna svého domu alespoň prapor. Kromě Müllera se odmítli podílet výzdobou na akci také někteří další občané města.⁷³¹

Nedělní program, jemuž předcházelo již sobotní přivítání do vlasti jedoucích členů amerického Sokola na roudnickém nádraží⁷³² a večerní divadelní představení uspořádané Jednotou Říp, byl rozdělen do dvou částí. V dopoledních hodinách byla na nádraží slavnostně uvítána pražská sokolská jednota a také účastníci jedoucí vlakem ze směru od Duchcova. Poté se průvod vydal vyzdobeným městem k radnici, nato pokračoval k nové sokolské tělocvičně, kde se uskutečnil proslov Heřmana Brodského, starosty roudnického Sokola. Odpolední část programu začala kolem třetí hodiny odpoledne opět na náměstí, odkud se účastníci přesunuli

roudnického starosty Josefa Václavíka. Roudničtí Lobkovicové tehdy podporovali ve městě staročechy a teprve po jejich porážce ve volbách roku 1891, kdy byl starostou města zvolen Ervín Špindler, „nařídili přísnou politickou neutralitu“. Pavel VÁŠA, *Pod Řípem*, s. 145. Politické ovzduší Roudnice a napjatý vztah mezi tamějšími mladočechemy a staročechemy ještě v závěru let devadesátých zachytil s odstupem času ve dvou fejetonech o počátcích svých gymnaziálních studií historik Jan Slavík (1885–1978), tehdejší student roudnického gymnázia. Některé pasáže z fejetonů *Roudnice, město veslařského elánu* a *Staro a mlado* jsou citovány v publikaci Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*. Jinočany H&H 2002, s. 21 a 203. Slavík popisuje tehdejší „bratrovražednou zášť“ mezi mladočeskou restaurací Řípem a Poštou, střediskem staročechemů. O vzájemných potyčkách a sporech obou stran hovoří jako o zápasech, jež rušily mír v rodinách. Uvádí příklad rodiny obchodníka s moukou pana Šlechty (otec budoucího pražského policejního prezidenta Heřmana Šlechty), u níž spolu s několika dalšími studenty bydlel a ve které často při obědě zaburácela hádka. Zatímco starý pan Šlechta byl dle Slavíkových slov fanatickým staročechem (stejně jako mladší syn Heřman), starší syn Vincenc sympatizoval s mladočechemy. Slavík poté vzpomíná na jednu z bouřlivých politických „bitev“, jež se strhla při nedělním obědě: „*Oba mladí Šlechtové byli tenkrát již vázání povoláním mimo Roudnici a jen náhodou se sjeli kteréšni neděle domů. Při obědě mladočech Vincenc řekl cosi o Riegrovi. Heřman odpověděl mírně. Za to starý pán vyletěl, křik – a pěsti nad hlavu. Nevím, jak by věc dopadla, kdyby nezakročila autorita nesporná a v každém případě rezolutní – stará paní Šlechtová. Povstala jako mořský bůh rázem uklidnila vzbouřené vlny: ‘Dám ti jednu staročeskou a tobě jednu mladočeskou, abyste mi aspoň při obědě dali pokoj!’“*

⁷²⁸ SOkA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. L., Zápis ze schůzi obecního zastupitelstva 12. 1. 1880 – 12. 3. 1891, č. fondu 63, inv. č. 72, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva z 8. června 1888.

⁷²⁹ V zápise se dočteme: „*I musí uznati každý, že by bylo zde cti zastupitelstva obce a mužů v čele jeho potupujících, aby po všem, co se mezi nimi a předsedou slavnostního výboru událo, společně s ním vystupovali, ba snad i tomu nebezpečí se vydali, býti tváří tvář ‘slavnostním řečníkem’ před všemi hostmi tupeni.*“ Tamtéž.

⁷³⁰ Podřipan 22. června 1888. Naopak však starosta vyzval – na přání výboru roudnického Sokola – obyvatelstvo města k dekorování domů.

⁷³¹ Tamtéž.

⁷³² *Památník sokola podřipského*, s. 27.

k Labi na tzv. knížecí ostrůvek, jenž pro tuto příležitost Sokolu propůjčil kníže Mořic z Lobkovic. Kromě řady kulturních akcí bylo konáno v odpoledních hodinách veřejné cvičení a závody, celý program zakončil sokolský věneček pořádaný v divadelním sále Řípu.⁷³³

Špindlerův proslov zazněl v odpoledních hodinách na knížecím ostrůvku. Řečník podal již několik dní před slavností okresnímu hejtmanství zprávu o obsahu svého zamýšleného projevu. Ten se měl týkat samotné problematiky sokolstva a Špindler také ubezpečil úřad, že jeho řeč nevybočí z rámce zde nastíněných myšlenek.⁷³⁴ Okresní hejtman vzal tuto skutečnost na vědomí, avšak v písemné odpovědi přesto zdůraznil, že do působnosti sokolských spolků nespádají otázky politické, přičemž některé z uvedených myšlenek by k tomu mohly zavdat příčinu.⁷³⁵ Připomenul tak očekávání úřadu, že se projev vyhne všem politickým otázkám, aby nemusela být slavnost žádným způsobem narušena.

Na slova pronesená Heřmanem Brodským v obecné rovině (řečník hovořil o založení roudnického Sokola před dvaceti lety, poukázal na pokroky, jichž dosáhl za dobu svého působení, věnoval svůj zájem problematice národnostní a politické – hovořil o tom, že na českou vlast se ze všech stran hrnou mocní nepřátelé a právě z tohoto důvodu musejí stát všichni členové národa neohroženě na svém místě a každý musí hájit jeho práva a svobody až do posledního dechu) navázal Špindler ve svém odpoledním projevu poukazem k problémům konkrétním. Ve své řeči označil za hlavní důvod pořádání slavnostního dne skutečnost, na rozdíl od oficiálně avizovaných důvodů, že *„jsme příliš blízkými sousedy oněch krásných končin vlasti naší, ve kterých ještě v minulém století zazníval český hlahol a český zpěv, než abychom neslyšeli hukot drahých vln onoho velkého cizího moře, které ohrožuje všechna pobřeží, zvláště náš poloostrov pevniny slovanské“*.⁷³⁶ Celá akce tak měla vyznít především jako společná oslava deklarující národní jednotu a stojící v opozici vůči sousedním německým oblastem, přičemž právě tato skutečnost blízkého sousedství byla v tomto regionu v době vypjatého českého a německého nacionalismu velice silně pocíťována.

Dle Špindlerových slov také již minula pro Čechy, žijící na tomto pomezí dvou národností, doba vlastenecké naivity (zmíněné období nazval řečník *„dětským věkem hlučného a bujného, avšak příliš povrchního rozvoje národního“*⁷³⁷), kdy bylo tleskáno pouze zvučným frázím o vlasti a ve které byly omylem považovány vnější lesk a okázalé národní slavnosti za nejdůležitější práci pro národ. Poukázal tak na posun ve vnímání dané

⁷³³ Podřipan 22. června 1888.

⁷³⁴ SOkA Litoměřice, Okresní hejtmanství v Roudnici n. L. – Presidiální spisy 1860–1918, č. fondu 6, karton č. 8, Dopis Ervína Špindlera adresovaný c. k. okresnímu hejtmanství v Roudnici z 11. června 1888.

⁷³⁵ Tamtéž, Odpověď c. k. okresního hejtmana adresovaná Ervínu Špindlerovi z 12. června 1888.

⁷³⁶ Podřipan 22. června 1888.

⁷³⁷ Tamtéž.

problematiky, kdy již nestačily plané proslovy, ale dobové okolnosti vyžadovaly od národního hnutí plnění konkrétních a praktických úkolů. Součástí slavnostní řeči byla také vzpomínka na zakladatele Sokola Jindřicha Fügnera a Miroslava Tyrše, kteří chtěli, jak parafrázoval Špindler, povznést sokolskou myšlenkou český národ k nebývalé výši, a proto zahrnovali a vložili do ní svůj ideál národního ducha, občanské dokonalosti a kulturního snažení. Právě sokolské spolky se tak staly jedním z ohnisek českých národních snah. Špindler zdůraznil skutečnost, že díky sousedství Roudnicka s německými oblastmi Čech, hrají právě zde sokolské jednoty nezastupitelnou úlohu. K tomu pravil: „*Vizte tam ony malebné stráně horské nad Labem! Všechna města a všechny víscky, cokoliv je jich rozseto po stráních a v údolích, všechny jsou již ztraceny pro nás a ztraceny snad na vždy. [...] Dalšímu postupu cizoty brání řada měst: Roudnice, Budyně, Libochov, Louny, tvořící řetěz na severu při Ohárce a Labi. Kromě Budyně jsou ve všech městech sokolské jednoty, v nichž panuje nejlepší duch a národní hrdost.*“⁷³⁸ Právě tato skutečnost se měla dle řečníka stát zárukou toho, že podřípské sokolstvo „*nedopustí, aby vlny cizího moře i jen o píď ještě dále vedraly se do našeho kraje*“.⁷³⁹ Roudnická stráž již tak má svou hradbu, jíž se zajisté v brzké době domohou také ostatní jednoty širšího Podřípska. Ve své řeči Špindler poukázal také na některé z dalších problémů národního hnutí. Zmínil hmotnou tíseň, jež skličuje národ, a všeobecnou „*pokleslost duchů*“, která místo nadšení a obětavosti přináší jen prospěchářství a sobectví. Vyhlídku na změnu a víru v lepší časy poté vyjádřil následujícími slovy: „*Lidstvo, jako moře v příboji a odboji, oddychuje těž ve velikých tempech pokroku a reakce.*“⁷⁴⁰

Mezi proslovy, jejichž autorem byl Ervín Špindler, zmiňme ještě jeden. Ten jeho autor sepsal u příležitosti výstavby a otevření nového mostu přes Labe, které se uskutečnilo čtyři roky před vypuknutím první světové války. Na podzim roku 1910 tak mohli Roudničané, poprvé od třicetileté války, přejít „suchou nohou“ přes tuto vodní dominantu do pravobřežní části regionu. Jak již bylo dříve zmíněno, přerušené propojení levobřežního a pravobřežního Roudnicka bylo vnímáno po celou druhou polovinu 19. století jako handicap negativně

⁷³⁸ Tamtéž.

⁷³⁹ Tamtéž.

⁷⁴⁰ Tamtéž. Proslovy přednesené na sokolské slavnosti nenechaly úřady „chladnými“ a c. k. presidium zemského místodržitelství nařídilo výnosem z 9. července 1888, aby bylo předsednictvu roudnického Sokola vytknuto, že součástí akce byly politické projevy. SOkA Litoměřice, Okresní hejtmanství v Roudnici n. L. – Presidiální spisy 1860–1918, č. fondu 6, karton č. 8, Protokol sepsaný 12. července 1888 u c. k. okresního hejtmanství v Roudnici. 12. července tak byli předvoláni k roudnickému hejtmanství oba řečníci. Zde jim bylo sděleno, že místodržitelství úřad shledal, že přes napomenutí okresního hejtmana z 12. června bylo v projevech obou mužů vkročeno na politické pole. Jelikož celá slavnost byla pořádána jako podnik roudnického Sokola, který není spolkem politickým, překročil tento své stanovy a jedná se tudíž o přestupek. Aby se do budoucna zamezilo opakování podobného prohřešku, který by mohl vést k rozpuštění spolku, byla roudnickému Sokolu udělena výstraha. Tamtéž.

ovlivňující rozvoj místního českého národního hnutí. Sen Podřipanů o novém labském mostu promítl Špindler do první sloky svého proslovu – básně: „*Již kyne svátek jitra za svítání, / nás velký, slavný očekává den! / Most dávných dob, o jehož z mrtvých vstání / náš živný kraj jen v duši tajil sen, / již přestal býti pouhé, klamné zdání: / Dnem ztřejším nám bude otevřen! / A břehy krásné, města, vesské chaty, / zas po staletích budou mostem spjaty.*“⁷⁴¹ Na rozjitřené nacionální děje poukázal autor ve slovech: „*Jak „zemský ráj to napohled“, co vnadí / k procházkám za most z ruchu našich měst. / Ó žel, že v dáli tam jen vášeň rádí, / a záští plamenné k nám zvedá pěst!*“⁷⁴²

K mostu však Špindler upínal v této souvislosti své naděje, v jeho očích se mohl stát „zprostředkovatelem“ komunikace mezi českým a německým obyvatelstvem: „*Však nový most i k té naději svádí, / že sousedy nám sblíží na ručest! / Vždyť stačí poznat slávskou duši měkkou, / by ustal hněv a k moři odplul řekou!... / Nuž, nový moste – znovu otevřený, / kdy z Prahy svítá zoře lepších dob, - / bud' shody znamením, jež vzteku pěny / již na vždy uzavře snad v chladný hrob. / Kéž splníš, pomníku nás drahocenný, / hlas srdcí všech, v nichž vášeň nemá stop: / nechť po tobě vždy jenom láska kráčí / a nikdy zášť a zloba dračí.*“⁷⁴³ Dodnes také zdobí roudnický most deska se Špindlerovou básní *Roudnice vlasti*: „*Byť Labe dělilo vlast vpůli, nedílnou zůstaň věků tisíce! Hle, / novým poutem z železa a žuly tu spjala tvoje břehy Roudnice / a tam, kde první most před šesti věky čněl z labských vln, / než zlý jej osud stih, most nový z mohutné se zvedá řeky nám / ke cti snad, však pro zdar budoucích.*“

Výrazný podíl na Špindlerových aktivitách měla kromě samotné literární práce činnost žurnalistická. Zásadní význam v této souvislosti hrálo založení roudnických mladočeských novin Říp a Podřipan v roce 1870 (oba listy redigoval a vydával Špindler, tisknuty byly v tiskárně Aloise Mareše).⁷⁴⁴ V úvodním článku prvního čísla Řípu se jeho autoři obraceli ke čtenářům mj. následujícími slovy: „*Vstupujeme na politické zápasiště v době nad jiné důležitější. Vtěsnáni do poměrův na dlouho nesnesitelných; - připojeni proti své vůli k státnímu útvaru, o kterém praotcové naši neměli tušení, když povolali na český královský trůn po Jagjelovcích uprázdněný, rodinu Habsburgskou; - ovládání lidmi, nemajícími jiného programu leda toho, aby nás zkracovali v jiných přirozených a národních právech, aby nás odsoudili k bídnému živoření, kdežto máme nároky na samostatný život státní a aby udrželi prostředky umělými ani i násilnými zcela nepřirozenou nadvládu Němcův v Čechách i na*

⁷⁴¹ Jaroslav KVĚTENSKÝ [= Ervín Špindler], *Proslov přednesený při slavnostní akademii v předvečer otevření nového mostu přes Labe v Roudnici 1. října 1910*. S. a., s. 1.

⁷⁴² Tamtéž.

⁷⁴³ Tamtéž.

⁷⁴⁴ Jednalo se o čtrnáctideníky, jejich vydávání se střídalo po týdnu.

*Moravě: - chystáme se mužně a s vědomím spravedlivých k poslednímu boji za svou existenci.*⁷⁴⁵ Dále upozornili: „*Není nikoho, kdo by nám směl popíráti práva přirozená, všem národům od přírody daná a sice na prvním místě právo sebeurčení. [...] ve všech srdcích jediná touha se ozývá a jediný velebný chorál: Chceme býti konečně šťastni a svobodni ve vlasti své, jako bývali otcové naši.*“⁷⁴⁶

S apelem k práci pro vlast a český národ přišel článek otištěný na úvodní straně prvního čísla následně zkonfiskovaného Podřipanu: „*Vstupujeme v řady bojovníkův za svobodu a samostatnost vlasti naší v době, ve které dokonává se událost neskonale důležitosti pro Evropu i pro nás. Bude více než-li kdy jindy záležeti na tom, aby v každém srdci českém hořela láska k vlasti plamenem nejčistším, aby v každých prsou Čecha vzklíčilo a k činům zmohutnělo svaté přesvědčení, že naše věc zvítěziti musí a zvítězí, byť i po obětech sebe větších.*“⁷⁴⁷ Dále následovalo vytyčení konkrétního cíle tiskoviny: „*Napomáhati k všestrannému probuzení takového vlastenectví a přispěti k tomu, aby nebylo v podřipské vlasti ani jediného srdce, které by nechtělo pro vlast a národ s nadšením dokrváceti – tj. úlohou našeho listu.*“⁷⁴⁸

Radikálnost článků otiskovaných v roudnických mladočeských listech se často stávala podnětem ke konfiskacím těchto novin a k trestnímu stíhání jejich odpovědných redaktorů. Právě snaha o vyhnutí se (či alespoň zmírnění) těchto postihů vedla k tomu, že na místě odpovědných osob byla často uváděna jiná jména.⁷⁴⁹ K této skutečnosti se posměšně vyjádřil roudnický probošt Jan Pavla, který napsal: „*V radě radikalistů zdejších a vůkolních usneseno vydávat politické noviny Špindler, Švagrovský, Kratochvíl. Jelikož se vědělo, že tendence obou listů nebude vládě voněti, proto, aby žádný z těch radikálů nepřišel do chládku, hledali odpovědné redaktory a velmi lacino co laciné zboží našli občany: Václava Trojana, syna*

⁷⁴⁵ Říp (Politický list pro severní okresy Čech) 1. července 1870.

⁷⁴⁶ Tamtéž. V červenci roku 1870 byl učiněn ještě jeden pokus o vydávání mladočesky orientovaného roudnického listu – tím byl čtrnáctideník Ruch, nesoucí podtitul Politický orgán severočeských okresů (za jeho vydáváním stál August Švagrovský, tisknut byl Aloisem Marešem, jako zodpovědný redaktor zde byl uveden Hynek Hofmann). Podařilo se však vydat pouhá tři čísla. Na první stránce úvodního čísla byl otisknut text nesoucí název „Všechna moc pochází z lidu“, v němž jeho autor ostře napadl tehdejší rakouský režim: „*Ale přijde hodina, která zhatí náhle vaše násilné panství. Každý den, který prodlužuje ještě vaše bezpráví, jest nám vítán – neboť každým dnem dozrává lid náš k samostatnosti. [...] Každou volbou, kterou stále obnovujete, každým utrpením, které ob čas posíláte na nás, sílíme a vzrůstáme jako strom, jehož koruna se šíří otínáním haluzí. [...] Bývali jsme slabí, nestateční a neuvědomělí – vy jste v nás probudili odpor a odporem sílu. [...] Víte to dobře, že lid a jenom lid – že náš národ český rozhodne konečně sám a v poslední instanci celý ten spor o nadvládu v Čechách a na Moravě. [...] Každý národ je strůjcem svých vlastních osudů a jen na čas mohou odvážlivci obmezovati sobě panství nad ním proti jeho vůli.*“ Ruch 8. července 1870.

⁷⁴⁷ Podřipan 23. srpna 1870.

⁷⁴⁸ Tamtéž.

⁷⁴⁹ Např. v číslech prvního ročníku Řípu bylo uvedeno, že vydavatelem a nakladatelem tohoto listu je V. Trojan a majitelem V. Kratochvíl. V Podřipanu nebyla uvedena žádná jména.

*měšťana a politickou nulu, jinak ničemu a pak Hynka Hofmana, vyučeného hrnčíře, jinak cídiče kamen, mladých občanů, jimž jedno váletí se za kamny nebo na pryčnách v chládku.*⁷⁵⁰

Marešova tiskárna neměla v Roudnici po dlouhá léta konkurenci. Ovládnutím tisku získala mladočeská strana v tomto městě (a spolu s tím v celém regionu) důležitý nástroj k vytváření a ovlivňování veřejného mínění. Všechny snahy o obdržení koncese k založení jiného podniku byly po dlouhá léta marné.⁷⁵¹ Zesměšnit dominantní postavení Podřipanu a Špindlera na Podřipsku se pokusilo rozsáhlou básní první číslo staročeského satiricko-politického měsíčníku Činely (celého koncipovaného jako satira na tuto osobu a její list) v roce 1885. Špindler v ní mimo jiné říká: „*O tom se mi často snilo! / Jakoby to dneska bylo. / V rynku stojí monument / Vavřínek*⁷⁵² *ten musel dál / na tom „fleku“ já tam stál / v ruce drže dokument. // Zcela jsem si též tím jist, / že to byl jen ten můj list, / „Podřipan“ to jeho jméno / tam zlatem bylo vyloženo, / v ruce druhé držím meč / to je jako ta má řeč, / lucernu pak a v ní též světlo / na památku jak zde kvetlo / právo, když jen já byl pánem / se svým listem Podřipanem.*“⁷⁵³

Roudničtí staročeši, kteří prezentovali své názory v první polovině devadesátých let v Roudnických listech, museli nechat tisknout své noviny v Praze! (vydavatelem byla staročeská Jednota občanů podřipských). Pro redakci Podřipana (v roce 1885 došlo k jeho sloučení s Řípem v týdeník) tak nastaly změny až ve druhé polovině devadesátých let, kdy nejprve roku 1895 koupil Marešovu tiskárnu J. Hofrychtr⁷⁵⁴ a na začátku roku 1898 se tyto noviny s novým majitelem pro názorové neshody rozešly (Hofrychtr em převzal do tisku Hlasy z Podřipska). Redakce Podřipana tak byla nucena tisknout své noviny u tiskaře

⁷⁵⁰ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. Labem, inv. č. 286, Poznámky ke Kronice města Roudnice nad Labem (nestránkováno).

⁷⁵¹ Tuto situaci, vysoce nevýhodnou pro zástupce ostatních názorových platforem a politických stran si „vzali na mušku“ redaktoři libochovického listu Hlasy z Podřipska, novin, které se ve svých názorech a vytyčeném programu blížily státoprávně radikální straně a jejichž autoři se soustředili na polemiky právě s roudnickými mladočechy. Hlasy z Podřipska 16. září 1898. Tyto noviny vycházely v letech 1893–1900 a nesly podtitul *Orgán politického spolku pro Libochovice a okolí*. V roce 1876 Špindler uvedl, že „*v Roudnici se např. odbírá 2/3 obyvatelstva t.j. staročeši 7 exempl.[árů] Pokroku a 1/3 obyvatelstva t.j. strana svobodom.[y]slná] asi dvacaterý Nár.[odní] listy, na stranu naši připadá asi 20 Lumírů, 2 Svět[ozory] a 8 Osvět, na kruhy staroč.[eské] 3 Lumíry, 2 Svět.[ozory] a 1 Osvěta [...].*“ Archiv Národního muzea, fond Julius Grégr, karton č. 6, Korespondence osobní, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Juliu Grégrovi z Roudnice z 8. května 1876. V roce 1882 usiloval Špindler o dopravu večerního vydání Národních listů do Roudnice rychlíkem. Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Juliu Grégrovi z Roudnice z 26. září 1882.

⁷⁵² Socha sv. Vavřínce stojící na Karlově náměstí.

⁷⁵³ Činely (Satiricko-politický měsíčník pro demokraty a svobodomyslnou stranu v Podřipsku) 18. září. 1885.

⁷⁵⁴ J. Hofrychtr začal roku 1896 tisknout v bývalé Marešově tiskárně své noviny Říp (Neodvislý list politický a hospodářský).

Nohavce v Terezíně!⁷⁵⁵ Vedle významu, který měly noviny Říp a Podřipan v rovině politické (staly se tribunou, v níž prezentovali čtenářům své názory nejen podřipští politici, ale také významné osobnosti českého národního života a mladočeští politici z Prahy),⁷⁵⁶ přinášely zájemcům informace z tehdejšího českého kulturního a spolkového života. Roudnické noviny měly značnou literární úroveň. Špindler sem mj. psal články o literatuře a kritiky, především sledoval díla Jana Nerudy a Jaroslava Vrchlického.

Pokud se týká literární tvorby, nebyl Ervín Špindler jediným, kdo ve sledovaném období v Roudnici psal a publikoval své literární práce.⁷⁵⁷ Zmiňme na tomto místě známé osobnosti, které zavedlo do města pod Řípem jejich povolání. Jednalo se např. o Špindlerova vrstevníka a přítele Antala Staška (1843–1931), vlastním jménem Antonína Zemana, který pobýval v Roudnici v letech 1876 a 1877 jako koncipient⁷⁵⁸ u tehdejšího zemského advokáta Josefa Mokrého. Bydlel v nynějším domě čp. 105, v němž se nacházela Marešova tiskárna. U Mareše také vydal v roce 1878 román *Nedokončený obraz* a dva díly *Básní* v letech 1876 a 1880 (o prvním díle básní jejich autor později prohlásil, že byly jeho první literární prací, se kterou byl alespoň částečně spokojen)⁷⁵⁹. V březnu roku 1876 otiskl v Podřipanu povídku *Švec a krejčí*. V roce 1877 působil Stašek jako jednatel Jednoty Říp (o rok dříve na půdě tohoto spolku přednesl přednášku s názvem „O polské literatuře“)⁷⁶⁰ a ve školním roce

⁷⁵⁵ Podřipan 5. ledna 1898.

⁷⁵⁶ F. Strojček k tomu napsal: „Špindlerův orgán byl právem pokládán za vzor krajinského listu, všímal si všech otázek národních a bojovně se účastnil kampani mladočeského křídla české politiky.“ Srov. F. STREJČEK, *Tři básníci revolučního roku*, s. 205.

⁷⁵⁷ Srov. *Literární tradice na Podřipsku*. Sestavila Lenka Ječná. Roudnice n. L. 2002. Mezi dalšími literárně činnými autory, kteří se ve sledovaném období v Roudnici narodili, nebo zde po nějakou dobu svého života působili, zmiňme např. Fráňu Šrámka (1877 Sobotka – 1952 Praha), který se přistěhoval do Roudnice z Písku roku 1894 a odmaturoval na roudnickém gymnáziu ve školním roce 1895/6 (ve srovnání s píseckým gymnáziem ho to roudnické nadchlo, a to zásluhou několika nevšedních profesorů). Z Roudnice si s sebou odvezl 3 básnické sbírky ovlivněné atmosférou dekadence, do památníků roudnických dívek psal básně převážně milostného ladění (používal pseudonym Pavel Tristán). V březnu 1898 se přestěhoval do Českých Budějovic. Absolventem roudnického gymnázia byl též „básník Podřipska“ Josef Hora (1891 Dobříň u Roudnice – 1945 Praha), který v tomto regionu strávil více než polovinu svého života (maturoval ve školním roce 1909/10). Než odešel definitivně do Prahy po sňatku roku 1919, vedl literární činnost Podřipanu. V roce 1955 vyšel výbor z Horova díla věnovaný Podřipsku pod názvem *Rodný kraj v díle Josefa Hory*. Na závěr zmiňme jméno Arthura Breiského (1888 Roudnice n. L. – 1910 New York), literárního kritika, esejisty, prozaika a překladatele, publikujícího např. v *Moderní revue*. Breiský kladl důraz na stylovou propracovanost, s odporem k provinčnosti hájil kult Krávy a subjektivní pravdy umělce, svrchovanost umění vůči společenskému kontextu. Arthur BREISKÝ, *V království Chimér. Korespondence a rukopisy z let 1902–1910*. Praha 1997, s. 12. Byl tvůrcem dekadentních esejů o velkých postavách světové historie a kultury (*Triumf zla*) a psychologických povídek (*Střepy zrcadel*). Dále k tématu Lidmila DOBROVÁ, *Říp a Podřipsko v literatuře*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 86–89; Josef DOBR, *Ještě Podřipsko v literatuře*, in: tamtéž, s. 103–112.

⁷⁵⁸ A. STAŠEK, *Vzpomínky*. Praha 1925, s. 169.

⁷⁵⁹ Tamtéž, s. 560. Dle autorů *Přehledných dějin literatury české* se jedná o Staškovu jedinou čistě subjektivní knihu. Srov. A. NOVÁK – J. V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, s. 550.

⁷⁶⁰ Přednáška zazněla 18. března roku 1876. Podrobný přehled přednášek přednesených ve spolku je otištěn v *Památníku Jednoty Řípu v Roudnici n. l. 1872–1897*. Roudnice 1897, s. 51–54.

1876/77 vyučoval na Hospodářské škole v Hracholuskách, a to národní hospodářské zákony a směnkařství.⁷⁶¹ Stašek se pohyboval v okruhu lidí kolem Ervína Špindlera⁷⁶² a po dlouhá léta se také přátelil s Růženou Fričovou-Švagrovskou⁷⁶³. Od konce sedmdesátých let působil Stašek po dlouhá léta jako advokát v Semilech.

K dalším literárně činným osobnostem patřil evangelický kněz Jana Karafiát (1846–1929), který působil v Roudnici v letech 1870 až 1871 (toho roku napsal spis *Mistr Jan Hus*) a v následujícím roce pobýval v Krabčicích. Zde také sepsal první část v pozdějších letech velice oblíbené knihy *Broučci*⁷⁶⁴, přičemž Krabčice označil Karafiát ve svých pamětech za „pravé středisko literární činnosti evangelické“⁷⁶⁵. Tuto obec navštěvoval v letech následujících, kdy zde trávil část své dovolené.⁷⁶⁶

Do Roudnice přijel Karafiát dne 1. července roku 1870. Na svůj příjezd do města, které se mu stalo po následující dva roky působištěm, vzpomínal ve svých pamětech: „V 5 hodin odpoledne byl jsem v Roudnici, a tu nastalo slavné vítání, jakého jsem ve svém životě hojně užil, a které se mi vždy líbilo.“⁷⁶⁷ První dva týdny ovšem našel Jan Karafiát ubytování v Krabčicích, do města se nastěhoval až o něco později: „Do Roudnice jsem se odstěhoval teprv v sobotu, dne 16. července na večer, do pokojíka vedle modlitebny, který byl už s modlitebnou v hostinci, nahoře na náměstí najatý. Teprv teď jsem vyhlídku z okna zevrubně studoval – šloť okno přímo na sever, takže do pokoje slunce nikdy nesvítilo, ale vyhlídka byla překrásná. V pravo Lobkovicův zámek, dolů vidět celé náměstí, na druhé pak straně Labe prostírá se až k samým horám půvabná krajina podřipská.“⁷⁶⁸ První kázání ve městě však proběhlo již v neděli 3. července, a to v již zmíněné modlitebně, z jejíhož zařízení však nebyl farář nadšený: „Už tam byla modlitebna, v nepůvabném hostinci velice primitivně zařízená. Lavice jsou smrkové neb jedlové, nenatřené. Těžko říci, že bývalo na nich milé posedění.“

⁷⁶¹ J. MORAVEC, *Inventář k fondu Zemská vyšší škola hospodářská Roudnice nad Labem – 1. část 1864–1938*, s. 8. Uloženo v SOKA Litoměřice.

⁷⁶² V srpnu roku 1918 blahopřál Stašek Špindlerovi k jeho 75. narozeninám, přičemž podotkl, že nevzpomíná pouze na svého přítele, ale též na „svou dobu roudnickou“. LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton M-Ž, Dopis Antonína Zemana (Antala Staška) adresovaný Ervínu Špindlerovi z Krče u Prahy 27. srpna 1918.

⁷⁶³ Tuto skutečnost dokládá mj. jejich vzájemná korespondence uložená v LA PNP Staré Hrady, fond Antal Stašek. V tomto fondu se také nacházejí Vzpomínky Růženy Fričové-Švagrovské, rkp., inv. č. 271.

⁷⁶⁴ Kniha vyšla poprvé (1876) bez uvedení jména autora jeho vlastním nákladem v Praze u knihkupce Václava Horkého. Horký působil před svým odchodem do Prahy roku 1874 jako učitel na krabčické evangelické škole. K této osobnosti blíže Bedřich HORKÝ, *Václav Horký, býv. učitel evang. školy v Krabčicích*, in: *Vlastivědný sborník Podřipska 3/1929*, s. 40–43. Na Horkého vzpomínal ve svých pamětech Jan KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. III. Na školách ještě vyšších. Doba rýnokolínská, roudnická, edinburská a čáslavská*. Praha 1922, s. 127.

⁷⁶⁵ Tamtéž.

⁷⁶⁶ P. VÁŠA, *Pod Řípem*, s. 157.

⁷⁶⁷ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. III. Na školách ještě vyšších. Doba rýnokolínská, roudnická, edinburská a čáslavská*, s. 87.

⁷⁶⁸ Tamtéž, s. 88.

*A nikde nic, co by přirozeného člověka vábilo. Naopak. Doposud se zde drživaly služby Boží jen časem, dle možnosti, v neděli neb v některý svátek. Nyní nastala pravidelnost, ale také jen dopoledne.*⁷⁶⁹ Tenkrát ještě nebyly, dle autorových vzpomínek, odpolední „služby Boží“ ve sborech všeobecně obvyklé, Karafiát měl tehdy v úmyslu dělat v neděli odpoledne tyto pokusy i mimo Roudnici.⁷⁷⁰

Pokud se týká volného času, který měl Karafiát k dispozici, toho byl dostatek. Podle jeho vzpomínek byla „doba roudnická“ velmi příhodná k dalším studiím, chuť na ně měl prý vždy velikou.⁷⁷¹ Dle jeho slov se mu v Roudnici „mnohem mileji studovalo, než psalo“.⁷⁷² Zásluhou literárně činného krabčického faráře Václava Šuberta získal také možnost publikovat v jím vydávaných Evangelických listech (tištěny v Roudnici) věnovaných vnitřní misii a Šubertově práci v evangelickém dívčím ústavu. Na svou práci pro zmíněnou tiskovinu poté Karafiát vzpomínal: „Byl to tedy vlastně Šubert, který mne uvedl do tiskárny. Tu jsem se učil číst korektury, psal jsem každý měsíc pásky, a vypomáhal i jinak v expedici. Bylyť pak to studie, které se ukázaly být v mém dalším životě velice důležité. Nastoupiv v Roudnici, dne 1. července 1870, měl jsem už v srpnovém čísle Evangelických listů také svůj článek, a tak i na dále v každém čísle článek aspoň jeden.“⁷⁷³

V době svého roudnického pobytu napsal Karafiát také již zmíněný spis o Janu Husovi. Dle Karafiáta to nebylo, „jako později Broučci něco, co jsem já si z lásky zvolil, a dlouho s sebou nosil“.⁷⁷⁴ Kdyby mu tehdy přišla nabídka, aby napsal něco o Žižkovi či např. o Cyrilovi a Metodějovi, udělal by to také rád. Tohoto „na kvap sepsaného“ Husa i vážní odborníci nazvali „spisem šťastně lidovým“. Karafiát označil tuto svou tvorbu za „milostivé Boží vedení“.⁷⁷⁵ Přesto však přípravu na práci nepodcenil. Přípravám se věnoval dlouhou dobu, studoval prameny. Do svého deníku si zapsal: „V pátek, dne 15. září [roku 1871 – pozn. aut.], začal jsem psát o Husovi. Nevím, nevím, co z toho bude.“⁷⁷⁶ O pět dní

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 92.

⁷⁷⁰ Tamtéž. Účast na dopoledních „službách Božích“ bývala „za pohody poněkud obstojné“ slušná, nikdy však nebyl „veliký nával“. Tamtéž. Asi čtyřikrát do roka probíhaly v modlitebně v době katolických svátků bohoslužby německé, jež byly prací „misionáře mezi Židy, kterého tehdy Svobodná církev skotská v Praze vydržovala“. Na nich se ovšem Karafiát nepodílel. Dne 28. září 1870 si poznamenal: „Byly zde německé služby Boží, jimž však toliko tři skutečné Němky byly přítomny. Když měl ten misionář z Prahy přijet do Roudnice, poslal on sice přednějším Židům tištěná pozvání, přicházelo jich však na kázání tak málo, že – aby to příliš nekřičelo, - hleděl se i z evangeliků, kde kdo mohl, zúčastnit, i když ani pořádně německy nerozuměl.“ Tamtéž, s. 94.

⁷⁷¹ Tamtéž, s. 124.

⁷⁷² Tamtéž, s. 130. Ke své literární činnosti uvedl: „Bylyť pak všechny mé literární pokusy pro mne lekce, dobré lekce, i velice dobré, ale věru ne vždy sladké.“ Tamtéž, s. 129.

⁷⁷³ Tamtéž.

⁷⁷⁴ Tamtéž, s. 128.

⁷⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁷⁶ Tamtéž, s. 157.

později pokračoval: „*Pracuji o Husovi se mnohou úzkostí a modlitbou*“.⁷⁷⁷ Stále měl však pocit, „*že se tímto spisem ze svého nynějšího postavení zcela slušně vykoupím, což mne nemálo povzbuzovalo a sililo*“.⁷⁷⁸ Dne 16. října 1871 se pak Karafiát odstěhoval z Roudnice do Krabčic a v pátek 20. října tam svůj spis šťastně dokončil. Rukopis připravený k tisku poté předčítal svým „cenzorům“ – faráři Šuberovi, jeho ženě a jeho otcí, kteří mu následně ochotně dali své imprimatur.⁷⁷⁹

Během pobytu v Krabčicích započal Karafiát s tvorbou dvou prací, jež dokončil až během svého působiště v Čáslavi. Jednalo se o spisek *Kamarádi* (práci na něm započal 6. července 1872)⁷⁸⁰ a knihu *Broučci*, na níž začal pracovat 19. září 1873 během svého prázdninového krabčického pobytu.⁷⁸¹ Inspiračním zdrojem se mu stal – již o několik let dříve – pobyt na Nymbursku „*na mezi, když se za parného dopoledne pěšky ubíral z Peček do Bošína. Odpočívaje nedaleko Hořátve, pozoroval on ten veselý rej a shon všelikých broučků, a nosil odtud s sebou zárodek tohoto spisku po několik roků*“.⁷⁸² V Čáslavi, kde se stala tato kniha jeho hlavní tamější literární prací, vytvořil Karafiát stěžejní část tohoto dílka, a to „*při velice nesnadné práci v semináři. Věc v mysli už dávno hotovou jsem na procházce lil do formy, večer pak, když chovanci spali, jsem ji v půlhodinkách házel na papír*“.⁷⁸³ Poslední kapitoly vznikly o prázdninách v autorově rodném Jimramově (knihu dopsal 17. září roku 1874).⁷⁸⁴ Když vyšli o dva roky později *Broučci* v Praze u bývalého učitele krabčické evangelické školy Václava Horkého, byl to právě tento muž, jenž rozptyloval obavy o malý zájem o knihu a naopak zvěstoval, že bude mít mnoho čtenářů. Karafiáta tedy přemluvil, aby nebyla tištěna v původně předpokládaném nákladu jednoho tisíce výtisků, nýbrž v nákladu dvojnásobném.⁷⁸⁵ Dlouhá cesta ke čtenářům (dle Karafiátových slov to trvalo dvacet let, než se práce uplatnila), však nakonec byla korunována úspěchem. Přitom původní záměry autora nebyly nikterak účelové: „*Když se zajisté psali Broučci, nebyl při tom ani stín nějakého plánu*

⁷⁷⁷ Tamtéž, s. 158.

⁷⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁷⁹ Tamtéž. Ze spisku neměl prý Karafiát „*ani krejcaru zisku*“ (ani z pozdějších vydání). Tamtéž, s. 159.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 320. Práci dokončil 18. ledna 1873.

⁷⁸¹ Tamtéž, s. 322.

⁷⁸² Tamtéž.

⁷⁸³ Tamtéž.

⁷⁸⁴ Karafiát později vzpomínal, že ne jeden obrat z *Broučků* a tamější způsob mluvení pochází od jeho maminky. Když totiž psal v Jimramově o prázdninách tuto knihu, nejednou se matky, která „*byla cizinou velice málo dotknutá*“, ptal, jak se správně řekne to neb ono. J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. I. Doba Imramovská*. Praha 1919, s. 101.

⁷⁸⁵ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. IV. Doba práce. Dvacet let na Valašsku*. Praha 1923, s. 192.

*neb úmyslu byt' i nejčistší missie. Byloť to, jako když nám v zahrádce naší literatury samo od sebe začíná něco kvést“.*⁷⁸⁶

Na své první setkání s touto prací v dané době málo známého autora (znali ho jen v evangelických kruzích), po letech vzpomínal Jan Herben. Knížka nevelkého rozsahu a drobného formátu ho tehdy, někdy v polovině let osmdesátých, velmi zaujala: „*Když jsem knížku doma četl, zatočila se mi hlava. Jaká to krásná povídka a jaký básnický sloh! Chodil jsem s ní, jako bych byl našel tajný poklad. Brzo jsem se přesvědčil, že neví o Broučcích žádný z mých známých spisovatelů v Umělecké besedě, že ji nezná ani žádný z učitelů, jichž jsem se doptával.*“⁷⁸⁷ Následně se dal Herben do čtení i ostatních Karafiátových prací a v budoucích letech propagoval *Broučky* všude, kde mohl.⁷⁸⁸ Od doby, kdy poznal Karafiátovu literární práci, zajímalo ho vše, co s ním souviselo. Zavítal tak i na jeho pražská kázání, jež ho ohromila.⁷⁸⁹ Herben neopomněl sledovat ani úvodní kázání a biblické studie otištěné v Reformovaných listech.⁷⁹⁰ Jana Karafiáta nazval „Českým bratrem ze šestnáctého století“.⁷⁹¹

Dalším literárně činným mužem, jehož Jan Herben na stránkách své vzpomínkové práce připomněl čtenářům, a jehož pracovní osudy se na nějaký čas protínaly s Roudnicí, byl literární historik, překladatel, kritik a básník Lev Šolc (1861–1907).⁷⁹² Ten působil v letech 1884–1907 jako profesor na roudnickém gymnáziu.⁷⁹³ Scholz se narodil v německé rodině profesora reálky v Olomouci, v letech 1870–1878 studoval na Slovanském gymnáziu v Brně (zde byl jeho spolužákem právě Herben), poté vystudoval klasickou filologii v Praze. V české literatuře označil Herben svého bývalého spolužáka „*za vzácný jev, neboť do literatury patří i spisovatelé, kteří s čistými a krásnými úmysly hledali zaslíbenou zem a nenašli jí. Ostatně pokud se týká prací literárně historických, i Scholz ji našel, a práce jeho literatury byly*

⁷⁸⁶ J. KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků, sv. V. Doba práce. Přes třicet let v Praze*. Praha 1928, s. 68.

⁷⁸⁷ Srov. Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*. Praha 1935, s. 143.

⁷⁸⁸ Tamtéž, s. 144–145.

⁷⁸⁹ Tamtéž, s. 146.

⁷⁹⁰ Tamtéž, s. 147.

⁷⁹¹ Tamtéž, s. 148.

⁷⁹² Své příjmení psal též v podobě Scholz (tuto podobu používá také Herben). Základní životopisný přehled podává heslo *ŠOLC Lev*, in: Lexikon české literatury 4/I, s. 689–690.

⁷⁹³ Jméno Lva Šolce nalezneme ve školních kronikách – SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, inv. č. 127, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. od září 1877–1900/1, inv. č. 127. Dále SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, inv. č. 128, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2–1937/8. Základní informace o dějinách roudnického gymnázia, založeného roku 1877, podává Josef HORKÝ, *Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953*, inventář k fondu č. 752 uloženému v SOKA Litoměřice. Před založením této školy měli studenti možnost studovat na českém gymnáziu ve Slaném, kam bylo však špatné spojení, nebo na bližším, avšak německém gymnáziu v Litoměřicích. Až do vzniku samostatného Československa navštěvovali roudnické gymnázium žáci nejen z celého roudnického politického okresu, ale také z politických okresů sousedních (především z českých obcí patřících do politického okresu litoměřického). Tamtéž, s. 12.

prospěšné“.⁷⁹⁴ Jak interpretovat Herbenova slova o nenalezení zaslíbené země? Šolcova literární činnost byla totiž již ve své době vnímána jako anachronická a nepadla tak na úrodnou půdu. Přesto Herben Šolcův um a schopnosti chválil: „*Naučil se polsky, italsky, francouzsky, překládal básně i prózu a hle, jaké dokonalosti dosáhl! Všecko, co vycházelo z jeho mužného péra, je jasné, pružné, názorné a zvučné.*“⁷⁹⁵

Po několika desetiletích vzpomínal ve svých autobiografických knihách na Lva Šolce také jeho bývalý přítel, hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster. Jedna z jeho vzpomínek se vázala ještě k době Šolcových studií na univerzitě. Tehdy navštěvoval Foerster Lva a jeho bratra Otmaru (právníka a dobrého pěvce) v jejich bytě ve Štěpánské ulici. Foerster uvádí: „*Sedávali jsme často spolu zejména kvečeru. Na stole, kde mezi knihami a spisy jen stěží našlo se místo pro konvici čajovou, postaven liliový aparát, v kamnech šlehaly vesele plameny, milé teplo plnilo zešeřelý pokoj, voda zabublala. Čaj musil býti zlaté barvy na plechové lžičce, nežli jej estét Lev nalil do japonských šálek, přivážených tehdy do tiché Prahy čilým a podnikavým V. Staňkem k radostnému údivu všech nad jejich krásou a láci.*“⁷⁹⁶

A tehdy se podle pamětníkových slov hovořilo: „*Tato výměna myšlenek a náhledů vábila mě nejvíce. Lev byl živý temperament, sčtělý, povaha bojovná, hájící do krajnosti, co za dobré a správné uznala.*“⁷⁹⁷ Bratr Otmar byl naopak klidný, rozvážný a nevybušný. Přestože Foerster také občas „přispěl svou hrstkou do mlýna“, nejráději poslouchal: „*Oba Moravané prožívali s celou intenzitou boje moravské literární kritiky; jména Bartoš, Dlouhý a Šalda, jichž jsem dosud neznal, stala se mi běžnými, a nežli jsem se nadál, byl jsem stržen jako do kouzelného kruhu mezi literáty, neboť bratry Scholze navštěvovalo mnoho zajímavých známých a kolegů, mezi nimiž mě přímo oslňoval duchaplný Hubert Gordon Schauer.*“⁷⁹⁸

Již tehdy projevoval Lev Šolc velkou pečlivost. Během zmíněných rozhovorů docházelo, ovšem jen zřídka, ke čtení básní. Foerster pokračuje: „*Lev dal se pohnouti a přednesl několik ukázek ze svých prací: krásných, obsažných a vesměs filosoficky vyhocených. Byly to skvosty vypilované do posledního detailu, kde každé slovo bylo jakoby vyváženo na lékárnicky citlivé váze co do hodnoty, správnosti a účinku, každá věta skloubena, myšlenkově zhuštěna, rýmy plné a zvučné, čeština co nejčistší, zkrátka ve všem pravý opak lehkosti a improvizací bravury, poezie promyšlená a odpovědná.*“⁷⁹⁹ V pozdějších letech, již

⁷⁹⁴ J. HERBEN, *Kniha vzpomínek*, s. 111.

⁷⁹⁵ Tamtéž, s. 101. Ze Šolcových žáků poznal Herben roudnického rodáka, tehdy studenta, avšak budoucího vídeňského profesora, Maxe Dvořáka. Když četl jeho verše, našel v nich „*kořínky Scholzovy*“.

⁷⁹⁶ Josef Bohuslav FOERSTER, *Poutník (Paměti díl I.)*. Praha 1929 s. 186.

⁷⁹⁷ Tamtéž.

⁷⁹⁸ Tamtéž, s. 186–187.

⁷⁹⁹ Tamtéž, s. 187.

v době svého roudnického působení, se Šolc na Foerstera obrátil s prosbou, zda by mu mohl „svěřit pod svá křídla“ mladého roudnického studenta Maxe Dvořáka, který právě odmaturoval a chystal se do Prahy na maturitní studia.⁸⁰⁰

Do literatury vstoupil Lev Šolc roku 1879 jako básník v Almanachu české omladiny, rozsáhlé básnické skladby a další verše uveřejňoval v různých časopisech (především ve druhé polovině osmdesátých let ve Zlaté Praze). Jednalo se především o anachronické pokusy o velkou epiku v duchu hrdinských zpěvů z mytických dob národa, která byla ve výrazu ovlivněna antickými vzory, o pateticky nadnesené opěvování postav slavné minulosti (Libuše, Přemysl).⁸⁰¹ K tomu Herben napsal: „*Když se Scholz v Roudnici vrhl do literární práce s veškerou svou obrovskou energií, pořád byl mimo časový proud. Necítil, že minula doba veliké epiky z kruhu Přemysla Otáče. Psal a psal, studoval a studoval, a časopisy mu velikou epiku jeho – odmítaly.*“⁸⁰² Šolc žil dle spolužákova názoru „*v knihách a skutečný život utíkal vedle něho jiným řečištěm. [...] Proto ještě roku 1897 blouznil o smíru národa českého s církví katolickou a rozhořčoval se nad neuskutečněným ideálem svého mládí, nad nedostatkem – národních modliteb a žehnání církve našim národním bojům.*“⁸⁰³

V polovině osmdesátých let vystoupil Šolc také na pole kritiky soudobé české literární produkce (především v Literárních listech a v Hlídce literární). Tato jeho práce spočívala až v pedantsky důkladných rozborech, jež měly vést k pokud možno co nejobjektivnějšímu a nezávislému hodnocení. Velkou pozornost věnoval autorovu jazyku a sledoval jakékoliv prohřešky proti jeho správnosti a libozvučnosti, dále chyby v rytmičtém uspořádání verše a v rýmu, nedůslednosti v logické struktuře díla a také myšlenkovou závažnost díla vzhledem k zušlechťující a výchovné moci literatury.⁸⁰⁴ Šolc takto konfrontoval např. tvorbu Jaroslava Vrchlického – pozornost věnoval *Sonetům samotáře* a dramátům, v roce 1890 vyvolal polemiku kritikou Vrchlického překladu Dantova Pekla. Tehdy se Lva Šolce – přes jeho útok na básníka – zastal Ervín Špindler, resp. zmíněná skutečnost by dle jeho názoru neměla zbavit Šolce další možnosti literárně tvořit. V dopise Svatopluku Čechovi z téhož roku Špindler napsal: „*Ačkoliv prof. Lev Šolc svým pedant. posudkem překladu Dantova a svým bezohledným vystoupením proti J. Vrchlickému velice si škodil, přece by bylo na škodu odpuditi jej od liter. činnosti, neboť pracuje na poli u nás velice zanedbaném, ne-li zcela ladem ponechaném. Ba jest českým folkloristou [podtrženo E. Š. – pozn .aut.] vzácného zrna*

⁸⁰⁰ J. B. FOERSTER, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*. Praha 1932, s. 203.

⁸⁰¹ K tomu heslo *ŠOLC Lev*, in: Lexikon české literatury 4/I, s. 689.

⁸⁰² J. HERBEN, *Knihy vzpomínek*, s. 105.

⁸⁰³ Tamtéž.

⁸⁰⁴ K tomu heslo *ŠOLC Lev*, in: Lexikon české literatury 4/I, s. 689.

a nevšední pile. I radil bych Vám, velect. přáteli, abyste jej vybídl k sepsání nějakých úvah z tohoto oboru.“⁸⁰⁵

Ideálem básnické tvorby byly pro Šolce *Rukopis zelenohorský*, Jan Kollár a Karel Jaromír Erben (jim také věnoval v devadesátých letech několik studií). V názorech na literaturu ho silně ovlivnil jeho bývalý učitel ze Slovanského gymnázia František Bartoš. Tuto skutečnost Herben okomentoval slovy: „*Scholz téměř až do smrti své nevymanil se z ducha a zásad Bartošových, ač snad osobně se s učitelem svým později nestýkal. Vžil se v jeho způsob řeči, nassál v sebe všechny jeho názory o jazyce, o literatuře a umění a prováděl je v praxi.*“⁸⁰⁶ V rámci svého roudnického působení publikoval v Podřipanu, pro výroční dokument roudnického gymnázia přeložil *Čtvero epinikií Pindarových*.⁸⁰⁷

Po studiích se oba dřívější spolužáci a přátelé – Herben a Šolc – málo stýkali, jejich přátelství ochladlo (Šolc prý pokládal novinářský život za něco méněcenného, Herben se naopak přiklonil k radikální poloze mladočešství a byl dle vlastních slov nesnášenlivý ke každému, „*kdo soudil jinak*“).⁸⁰⁸ Herbenovi tak utkvěla v paměti živěji pouze jedna návštěva. Tehdy byl s cyklisty roku 1890 na výletě v Roudnici a při této příležitosti také navštívil Šolce. Tehdy byl již Scholz ženatý, měl rodinu a všechno v jeho domě prý „*dýchalo štěstím*“.⁸⁰⁹ „*Byl sám oheň a verva, krásný muž, řekl bys podle vystupování: důstojník, jenž právě svlékl uniformu. Podivil jsem se jeho rozsáhlým vědomostem, přímo oslnujícím a důkladným, jeho železné vůli přijít věci na kloub, ale v základních názorech literárních pořád ještě vězel v brněnské školní lavici. Praze nerozuměl, české historii nerozuměl. Pořád ten Scholz, jenž zapomněl svůj problém rozřešit před deseti lety.*“⁸¹⁰ Od té doby již Herben dávného spolužáka neviděl, přítomen byl až na jeho pohřbu 10. února roku 1907 v Praze (pochován byl na Olšanských hřbitovech).

⁸⁰⁵ LA PNP Praha, fond Svatopluk Čech, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Svatopluku Čechovi z Roudnice 23. srpna 1890.

⁸⁰⁶ J. HERBEN, *Kniha vzpomínek*, s. 100. Na „omezeném“ rozhledu Šolce se dle názoru Herbena projevilo, že se nenechal ovlivnit pražským prostředím. Kdo se dle něj vracel po studiích domů z Prahy, byl obvykle jiný, než přišel. „*Nabyl rozhledu, zhostil se separatismu a cítil své češství beze všech přísad.*“ Tamtéž, s. 104. Herben poukázal na větší význam Prahy pro studenty moravské než české, a to v souvislosti s přijetím ideje českého národního hnutí a odklonu od moravanství. Tamtéž, s. 102–103. „*Dlouho do vyššího gymnasia trvalo, že byli mezi námi spolužáci, kteří byli Slovany a Moravany a nechtěli být Čechy.*“

⁸⁰⁷ Jednalo se o tisk Čtvrtý program obecního reálného a vyššího gymnázia v Roudnici na škol. rok 1888–1889. *Epinikion* (řec.) = oslavná píseň na vítěze v gymnastických závodech. Dále např. přeložil z francouzštiny knihy *Z denníku Amielova* (1903) a *Žijme prostě!*“ (1904).

⁸⁰⁸ J. HERBEN, *Kniha vzpomínek*, s. 105.

⁸⁰⁹ Tamtéž.

⁸¹⁰ Tamtéž, s. 105–106. Později však prý mnohé dohonil.

Na konci života trpěl Lev Šolc duševní chorobou.⁸¹¹ Zemřel 7. února roku 1907 na následky zranění, které si přivodil v záchvatu nepřičetnosti skokem (?) z okna (zatímco dle policejní verze se jednalo o pokus o sebevraždu, podle Herbenova přesvědčení byl příčinou neštěstí panický strach před ošetřovatelem).⁸¹² Na Šolcův pohřeb přijela skoro polovina „profesorského sboru, studenti, zpěváci z vyššího gymnasia z Roudnice, okresní hejtman“⁸¹³ a snad i starosta města. Ve školní kronice roudnického gymnázia se můžeme dočíst, že pohřbu se zúčastnil ředitel s 5 členy sboru, „jménem žactva a učitelského sboru položeny na rakev dva věnce“.⁸¹⁴ Přijeli vzdát poslední hold muži, který usiloval o vavříny na literárním poli, avšak jeho postoje a názory již nepadly na úrodnou půdu tehdejší fáze českého národního hnutí. Jan Herben tak byl nucen smutně konstatovat: „Výhradná intelektuálnost spojená s železnou energií učinily ze Lva Scholze člověka knih, ctižádostivého a sebevědomého. Přílišná uzavřenost, neorientovanost mezi literáty a lidmi učinily ze Lva Scholze spisovatele a básníka starých idejí.“⁸¹⁵

Na předcházejících řádcích jsme sledovali literární tvůrce spjaté s podřipským městem a jejich tvorbu. Podívejme se však na celou problematiku také z druhé strany, ze strany příjemce literárního díla, tedy čtenáře. Jaké možnosti měli roudničtí čtenáři, kde si mohli v případě zájmu přečíst plody literární produkce? Místy shromažďujícími v tehdejší době v Roudnici literární díla byly – vedle soukromých občanských knihoven – především knihovny spolkové. Mezi ty největší patřila knihovna Jednoty Říp (4 000 svazků)⁸¹⁶, která vznikla z malé knihovny Občanské besedy, jež se stala roku 1872 součástí tohoto spolku.⁸¹⁷ Akvizice získávala tato knihovna především dary od soukromých osob. Byli to např. Marie Kratochvílová (věnovala knihovnu spolku Pěstounka), roudnický starosta JUDr. Josef

⁸¹¹ Ve školní kronice se tak můžeme dočíst: „Počátkem srpna 1906 roznemohl se prof. Lev Scholz poruchou duševní a musel býti dopraven do sanatoria [...]“. SOkA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, inv. č. 128, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2 – 1937/8, s. 16.

⁸¹² J. HERBEN, *Knihy vzpomínek*, s. 110. Šolc měl v té době dovolenou. Protože se rodina odstěhovala na čas na Žižkov, měl při sobě opatrovníka ze sanatoria. Netrpěl prý sebevražednými záchvaty, avšak byl bezradný a melancholický. Ke svému opatrovníku pojal nedůvěru, aby mu utekl, chtěl se pomocí smetáku a nějakých šňůr spustit oknem na dvůr. Při tomto pokusu o útěk však Šolc spadl a zlomil si nohu (ta mu musela být následně až po koleno amputována).

⁸¹³ Tamtéž, s. 98.

⁸¹⁴ SOkA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, inv. č. 128, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2 – 1937/8, s. 18.

⁸¹⁵ J. HERBEN, *Knihy vzpomínek*, s. 107. Dle Herbenova názoru se Šolc cítil velmi nedoceněný, a to jak v oblasti literární tvorby, tak ve své učitelské profesi. Tamtéž, s. 109–110.

⁸¹⁶ K tomu Václav ČERVENKA, *Knihovny a čítárny na Roudnicku*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 57. Dále se jednalo o knihovny spolků Havlíček – Vlastimil (1 600 sv.), Klub českých turistů (1 500 sv.), Jednota sv. Josefa (1 000 sv.), Dělnická vzdělávací jednota Budislav (900 sv.).

⁸¹⁷ V. ČERVENKA, *Knihovny a čítárny na Roudnicku*, s. 56.

Václavík⁸¹⁸ či člen Jednoty Říp a obchodník s chmelem Josef Novotný ze Spomyšle (ten daroval 153 cenných svazků, mezi nimi Palackého *Dějiny* a dále spolku odkázal nemalý finanční obnos)⁸¹⁹. Mezi nejvýznamnější dárce patřili August Švagrovský⁸²⁰ a Ervín Špindler⁸²¹. Špindler také odevzdal téměř na prahu první světové války svoji osobní knihovnu městu Roudnice s tím, aby se tato stala půjčovnou knih a byla přístupná široké veřejnosti.⁸²² Nejednalo se o nikterak mále množství knih, nýbrž o 3 000 svazků. V roce 1896 zřídil roudnický Sokol veřejnou čítárnu a knihovnu, ale z důvodu malé návštěvnosti a zájmu občanů byla po dvou letech uzavřena.⁸²³

Specifickou roudnickou knihovnou byla knihovna roudnických Lobkoviců, jedna z našich nejvýznamnějších šlechtických knihoven (mezi nimi je ojedinělá trvalou kontinuitou svého vývoje).⁸²⁴ Zajímavá je skutečnost, že tato knihovna si i v 19. století, tedy v období upadajícího významu šlechtických knihoven a naopak zvyšujícího se počtu knihoven veřejných⁸²⁵, udržela velkou dynamiku kvantitativního růstu.⁸²⁶ Pro občany města a jeho návštěvníky bylo zajímavé, že již od první poloviny 19. století byla tato knihovna, umístěná v lobkovickém zámku, přístupná návštěvám a exkurzím z řad veřejnosti.⁸²⁷ Nutno však podotknout, že pro potřebu odborného vědeckého zpracování fondů bylo potřeba zvláštního povolení (to byl případ zdejšího studijního pobytu Františka Palackého v letech 1826, 1829 a 1862)⁸²⁸, tato knihovna se nikdy nestala knihovnou studijní, v níž by mohli čeští vědci

⁸¹⁸ Tamtéž.

⁸¹⁹ V. Červenka uvádí, že se jednalo o 50 zl. Tamtéž. František Kučera naopak zmínil částku výrazně vyšší – 1 000 zl. Novotný zemřel roku 1887. SOKA Litoměřice, fond František Kučera, č. fondu 1217, karton č. 2, *Kronika města Roudnice nad Labem*, strojopis, 1956 (1949), s. 52.

⁸²⁰ Švagrovský věnoval spolkové knihovně řadu ročníků Časopisu českého musea.

⁸²¹ Ve školním roce 1914/15 např. také obohatil Špindler četnými cennými knihami učitelkou knihovnu roudnického gymnázia. SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, inv. č. 128, *Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2–1937/8*, s. 47.

⁸²² LA PNP Praha, fond Zdeněk V. Tobolka, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Zdeňku V. Tobolkovi z Roudnice 6. dubna 1914.

⁸²³ SOKA Litoměřice, fond František Kučera, *Kronika města Roudnice nad Labem*, s. 64. Navštěvována nebyla později ani veřejná čítárna Vzdělávacího sboru, jeho činnost „nepronikla tam, kam byla cílena, a že právě lid vzdělávání nabízeného nevyhledával, tak čítárna nebyla navštěvována nikým z kruhů dělnických ani živnostenských“. Tamtéž, s. 75.

⁸²⁴ K tématu podrobně Alena RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*. Praha 1989. Knihovna byla zaměřena především na některé společenské vědy (historické vědy, teologie) a krásnou literaturu, výběr knih byl závislý na čtenářských, uměleckých a odborných zálibách vlastníků. Tamtéž, s. 209. Zatímco v roce 1969 obsahovala 25 741 děl (38 833 svazků), roku 1907 to již bylo 38 762 děl (63 243 svazků). Tamtéž, s. 97. V její blízkosti byly zřízeny veřejně přístupné expozice muzea antických památek a rodová klenotnice. Tamtéž, s. 111.

⁸²⁵ K tomu Jiří POKORNÝ, *Veřejné knihovny na přelomu století. Koncepce a realizace*, Český časopis historický 98, roč. 2000, č. 1, s. 48–82. Koncepce moderní veřejné knihovny vznikla na přelomu 19. a 20. století.

⁸²⁶ A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, s. 102.

⁸²⁷ První návštěvní kniha existovala již v roce 1830. Tamtéž, s. 88.

⁸²⁸ Palacký tehdy potřeboval přímluvu lobkovického dvorního rady Karla Peterse a jeho manželky (v knihovně studoval především rukopisy a některé z nich mu byly dokonce zapůjčeny do Prahy!). Publikování prací

bádat. V námi sledovaném období tvořila podstatnou část akvizic lobkovických osobních knihoven beletrie, výhradně na moderní krásnou literaturu byly zaměřeny např. kabinetní knihovna Marie z Lobkovic z roku 1868 či knihovna Františka z Lobkovic z roku 1908.⁸²⁹

Pavel Váša, spolužák Maxe Dvořáka z roudnického gymnázia, vzpomínal, jak tenkrát, „někdy za vítězné už mladočeské éry, nařídil kníže Moritz svému knihovníkovi a archiváři [Maxi Dvořáku st. – pozn. aut.], aby napříště kupoval pro knihovnu všechny význačné české knihy a zvláště aby se postaral o úplnou beletrii. Přišel jsem zrovna do knihovny, když pan archivář třídil první zásilku, jak ji dostal svázanou od knihaře. Byl prostě zoufalý. Ukazoval mi připravené regály v oddělení krásné literatury. Knihy anglické a francouzské stály tam v řadě jako vojáci jedné uniformy, jednoho druhu zbraní, totiž stejného formátu. Teď tam měl umístit české knihy a skoro každá měla jiný formát. Zvláště jitřily jeho zlost takové knihy jako *Procházko* Prostibolo duše, *tištěné napříč*, takže vybíhalo daleko z řady. 'Podívejte se na to, Pavličku, jako lantver, jako lantver o defilérce', řekl zlostně.“⁸³⁰

Návštěvní kniha z let 1862–1894 nám poodkrývá složení návštěvníků knihovny.⁸³¹ Vedle návštěv členů rodin spřízněných s Lobkovici se zde objevují také zápisy o návštěvách českých školních tříd a celé řady vlasteneckých a turistických spolků. Nalezneme zde také významné osobnosti kulturního a vědeckého života: Jaroslava Vrchlického, Josefa Emlera, Ernsta Denise, Konstantina Jirečka, Augusta Sedláčka, Václava Vladivoje Tomka či Antonína Rezka. Dne 14. května roku 1893 navštívili zámek členové Historického klubu, jako klubový knihovník se zde podepsal Josef Šusta.⁸³² V pozici knihovníků a archivářů lobkovických sbírek se ve sledovaném období objevují dvě osobnosti – Max Dvořák starší (1843–1909)⁸³³, otec historika umění Maxe Dvořáka, a historik Václav Chaloupecký⁸³⁴, autor publikace *O Řípu*.⁸³⁵

zpřístupňujících široké veřejnosti významné roudnické archiválie se začalo častěji objevovat až od sedmdesátých let 19. století. Tamtéž.

⁸²⁹ Tamtéž, s. 108.

⁸³⁰ Pavel VÁŠA, *Pod Řípem*. Praha 1947, 4. vydání, s. 145–146.

⁸³¹ A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, s. 88.

⁸³² Tamtéž, s. 88–89. Z hlediska popularizace knihovny byla důležitým skutkem prezentace několika vzácných rukopisů na dvou, pro český národ zásadních, výstavách – Jubilejní zemské výstavě (1891) a Národopisné výstavě československé (1895).

⁸³³ Ten převzal vedení knihovny a archivu po smrti svého otce, archiváře Josefa Dvořáka (1796–1874) roku 1874.

⁸³⁴ Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*, Praha 1919. Chaloupecký nastoupil do roudnického lobkovického archivu již koncem roku 1908. O vyhledání asistenta svého otce, který byl již tehdy vážně nemocný, se postaral archivářův syn Max Dvořák ml., který se obrátil o pomoc ke svému bývalému učiteli Jaroslavu Gollovi. Viz Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Vídně z 29. ledna 1908 otištěný v publikaci Max DVOŘÁK, *Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*. Vydal Jaromír Pečírka. Praha 1943, s. 165. Po smrti Maxe Dvořáka st. roku 1909 se Chaloupecký stal novým lobkovickým

8. KAPITOLA: Za Písněmi kosmickými i Bar Kochbou

V letech 1888 a 1897 slavilo Roudnicko dvě kulatá výročí. Tím prvním bylo dvacetileté výročí trvání roudnického Sokola, tím druhým poté pětadvacetiletá existence spolku Jednota Říp. U příležitosti obou oslav byly v Roudnici vydány publikace přinášející základní informace o historii a vývoji obou významných spolků. Součástí Památníků⁸³⁶ byla také poezie, mezi autory zde otištěných básní se objevila mj. jména Jana Nerudy a Jaroslava Vrchlického. Vztahům těchto dvou výrazných osobností literárního života sledovaného období s Podřipskem bude věnována následující kapitola.

V již zmíněném roce 1888, v době příprav oslav výročí roudnického Sokola, zaslal Jan Neruda (1834–1891) Špindlerovi do připravované publikace dva své příspěvky. Byly jimi epigram *Říp* a báseň *Dvě drahá místa*. K rukopisům byl připojen lístek: „*Můj milý! Nevím, jaký dáš Památníku směr; snad se Ti hodí jedno nebo druhé. Obé by se vedle sebe nehodilo. Píšu, drže papír i s podložkou nad sebou. Srdečný pozdrav!*“⁸³⁷ V epigramu, jenž se nakonec do Památníku nedostal, se jeho autor vyznává: „*Říp miluju. Je od řeči tak přímý, / jak ovšem každý heros dokonalý. / Vždy, kdykoli jsme vedle sebe stáli, / mně řekl: 'Tuž se, jsi mi ještě malý!*“⁸³⁸ Verše tak byly poprvé otištěny až v Podřipanu 28. srpna 1891 v posmrtné vzpomínce na Jana Nerudu, podruhé byly uveřejněny na konci publikace Památník Jednoty Řípu roku 1897.⁸³⁹ Báseň *Dvě drahá místa* však již byla do knihy zařazena. Neruda se zde čtenáři svěřuje: „*Když v cizině steskem / se srdce mi třese, / hned ke dvěma místům / má duše se nese / sem do vlasti zpátky - / jak bleskný šíp. // A jak ta dvě místa / se na myslí výší, / již srdce se v těle / jak v kolébce tiší, / a prchají zmatky, / a hned je líp. // Ta zvyšina jedna / je*

archivářem. Působil zde až do roku 1919, kdy odešel do Bratislavy na Komenského univerzitu jako profesor československých dějin.

⁸³⁵ V únoru roku 1912 se Špindler zmínil v dopise Františku S. Procházce o snaze Chaloupeckého vydat publikaci o Řípu. Jednu z kapitol chtěl autor věnovat zobrazení Řípu v literatuře a Špindler se zde pisateli přiznává, že byl přiveden do rozpaků Chaloupeckého otázkou, kteří autoři od Jana Nerudy až do současnosti napsali – a jaká – díla o této hoře. Špindler se svěřuje: „*Přiznávám se k hanbě své, že kromě básní, jež o Řípu zapěl Svat. Čech a Jar. Vrchlický, nevzpomněl jsem na žádné jiné. Jest to jen důkaz staroby pokračující a paměť oslabující, a proto odpusťte, že od tak mizerné paměti se odvraceje, hledám útočiště své u redaktora České lyry, jenž jest mlád, všechny básníky české důkladně zná a nejlépe mi dovede zodpovědět otázku: u kterých básníků našich nalezl písně nebo vůbec verše, týkající se Řípu.*“ Špindler přislíbil Chaloupeckému, že o uspokojivou odpověď na položenou otázku požádá adresáta dopisu. LA PNP Staré Hrady, fond František Seraf. Procházka, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Františku Seraf. Procházce z Roudnice 12. února 1912.

⁸³⁶ *Památník podřipského Sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888.* Roudnice n. L. 1888. Dále *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897.* Roudnice n. L. 1897.

⁸³⁷ Lístek byl datován 6. května 1888. Tamtéž.

⁸³⁸ *Sebrané spisy Jana Nerudy*, řada I., díl II. – Básnické spisy, část II. (Roj epigramů). Pořádá Ignát Herrmann. Praha 1907, s. 255.

⁸³⁹ *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897.* Roudnice n. L. 1897.

v lůně dvou strání, / ta vyšina druhá / je v široké pláni - / to rovek mé matky, to hora Říp.“⁸⁴⁰ Uvedená slova svědčí o autorově blízkém vztahu k Podřipsku. Co všechno však básníka k tomuto regionu poutalo?

Bližší kontakt Jana Nerudy s Roudnickem byl navázán především prostřednictvím jeho přátelství s Ervínem Špindlerem⁸⁴¹, s nímž se znal již od doby jeho působení v redakci Národních listů, a s Augustem Švagrovským. Špindler přednášel v Jednotě Říp o Nerudových dílech (např. přednášky *O Nerudových písních kosmických* a *Kosmické písně Nerudovy* proslovené na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let)⁸⁴² a některé práce otiskoval v Podřipanu. V těchto novinách však publikoval také samotný Neruda.⁸⁴³ Dle Alberta Pražáka se „*uchyloval do Podřipana s lecčím, co se mu dobře nezdálo pro pražský tisk, ať z censurních, či společensky předsudných ohledů*“.⁸⁴⁴ V jednu dobu, v čase rozporů s Juliem Grégrem, dokonce Neruda uvažoval přivydělávat si i soustavnější práci na tomto listě: „*Dejme tomu, že by 'člověk' potřeboval výdělku, třeba nevelkého. Mohl by zas list váš potřebovat fejetonů z Prahy zasílaných, honorovaných? A v případě, že ano, mnoho-li asi měsíčně? Do každého čísla? Popřípadě? V jakém směru? Či bezesměrně a volně? Mnoho-li lze dostat za fejetonů takový dopis? Osm otázek, spočítal jsem je. Mysli, kalkuluji, odpověz, jedná se mně o určitý rozpočet můj*“.⁸⁴⁵ Této nabídky však Špindler nevyužil. V následujícím dopise Neruda Špindlerovi vysvětloval, že ke zmíněnému mylnému náhledu ho „svedla“ dávná slova Augusta Švagrovského, „*totiž že není lze dostat fejetonů pro list, 'ač by je rád platil'*“.⁸⁴⁶ Jednalo se tedy o nedorozumění. Neruda si tak alespoň vymínil ve Špindlerových listech „*místo, a byť ne pravidelně, najisto budu alespoň občas přispívat*“.⁸⁴⁷

Jindy však naopak Neruda nabízel tvůrčí práci Špindlerovi. Na konci roku 1882 se tak příteli svěřil se svým záměrem vydávat *Poetické besedy* rázu především epického.⁸⁴⁸ Zároveň s tím ho vyzval, zda nemá k dispozici nějaký literární materiál, přičemž by se mohlo jednat také o překlad. V závěru dopisu na Špindlera apeloval: „*Tak hezky prozkoumej své ledví,*

⁸⁴⁰ *Sebrané spisy Jana Nerudy*, řada I., díl II. – Básnické spisy, část II. (Roj epigramů), s. 256.

⁸⁴¹ K tomu např. Václav JÍLEK, *Nerudovi přátelé z Podřipska*, in: *Z doby Nerudovy. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století*, s. 206–220.

⁸⁴² *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 51–54.

⁸⁴³ Tak např. v jednom z dopisů nabízel Špindlerovi k otištění v jeho listu „*takovou maličkost, historku, vlastně ne historku, pouhou skicičku*“, která by se dle jeho názoru hodila „*co maličký [...] fejetonek*“ do Podřipanu. *Jan Neruda. Dopisy III*. K vydání připravil Miloslav Novotný. Praha 1965, s. 87. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi (před 8. červnem 1876).

⁸⁴⁴ Albert PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*. Praha 1950, s. 445. Dle Pražáka „*všechno, co mělo v Roudnici jméno a význam, ctílo Jana Nerudu*“. Seznámení Nerudy se Špindlerem zasazuje až do sedmdesátých let.

⁸⁴⁵ *Jan Neruda. Dopisy III*, s. 89. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi (po 8. červnu 1876).

⁸⁴⁶ Tamtéž, s. 90. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi (po 8. červnu 1876).

⁸⁴⁷ Tamtéž.

⁸⁴⁸ Tamtéž, s. 225. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi ze 14. prosince 1882.

*sedni si a piš mi. Těším se na Tvůj list. Jakkpak tak něco pro dělníky? Ale aby to cenzurou prošlo! Nebo ještě líp něco z českých dějin!*⁸⁴⁹ O necelé dva měsíce později vyzval Špindlera k dodání „*zpěvů historických českých*“.⁸⁵⁰ Nezáleželo na tom, zda práce menšího či většího rozsahu, avšak čím dříve, tím lépe. Zároveň se však Neruda podílel na shánění autorů pro roudnické noviny. Např. tak psal roku 1876 z Bechlína podřipskému rodáku Otakaru Hostinskému (po dohodě s Augustem Švagrovským), aby „*pro Říp (alias Podřipan) napsal tři až čtyry fejetony*“.⁸⁵¹ Za ně mu nabízel Švagrovský ihned jedno sto marek honoráře. Neruda Hostinskému radil, aby nabídku přijal. Upozornil však, že Říp vyžaduje téměř o polovinu rozměrem menšího fejetonu než Národní listy.⁸⁵² Naopak pro Opavský týdeník sháněl Neruda pamětní peníz ražený v upomínku na druhý řípský tábor pořádaný 19. června roku 1887.⁸⁵³

Kromě Roudnice navštěvoval Neruda často především letní vilu rodiny Švagrovských v nedalekém Bechlíně⁸⁵⁴, kam v sedmdesátých letech zajížděly provdané sestry Augusta Švagrovského (Růžena se provdala za pražského právníka Vojtěcha Friče, Josefína za zoologa prof. Františka Vejdovského a Františka za architekta Jana Zeyera). Básník udržoval blízké přátelství především s Růženou Fričovou-Švagrovskou⁸⁵⁵ a jejím mužem Vojtěchem Fričem.⁸⁵⁶ Manželé Fričovi Nerudovi vypomáhali v dobách jeho osobních i finančních

⁸⁴⁹ Tamtéž.

⁸⁵⁰ Tamtéž, s. 237. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi z 1. února 1883.

⁸⁵¹ Tamtéž, s. 95. Dopis Jana Nerudy adresovaný Otakaru Hostinskému (před 10. srpnem 1876).

⁸⁵² Tamtéž, s. 96.

⁸⁵³ Tamtéž, s. 355. Dopis Jana Nerudy adresovaný Ervínu Špindlerovi 9. července 1887.

⁸⁵⁴ Zde načerpal námět k povídce i Julius Zeyer. Vilu si nechali vybudovat Martin a Rozálie Švagrovští roku 1874/5. A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 187.

⁸⁵⁵ Nerudovy debaty s Růženinou svéráznou selskou babičkou byly spisovateli popudem k sepsání fejetonu *Báby a baby*. Viz Miloš SAXL, *Maliřské tradice v 19. století v Roudnici n. L.*, část IV., Kulturní měsíčník 11/1969, s. 160. Růžena Pokorná-Purkyňová vzpomínala po letech na zajímavou příhodu: „*Zdá se mi, že jsem milého Nerudu chtěla dokonce oženit. Dost brzo, bylo mi tehda asi 13 let. Vystonala jsem se z 'černého kašle' a velmi jsem potřebovala zotavení. Naše a Nerudova známá dáma mne pozvala na vilu u města R. Roznemohla se však vážně a ponechala si mne zatím u sebe sestra její, roztomilá, inteligentní dívka, asi 18–20letá. Neruda o ní vyprávěl, jmenoval jí „růžové poupě“ a nějak se mi zdál mladší a hezčí, když o ní hovořil. Sblížily jsme se přes rozdíl věku, měla jsem ji ráda a na důkaz toho jsem jí svěřila, že jí pan Neruda říká „růžové poupě“. Zarděla se a musela jí o něm vyprávět, co jsem věděla.*“ Růžena POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, *Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně. Listy a články Karla Purkyně*. Praha 1944, s. 264. Později vyslechla hovor dívky s hospodyní, při kterém dotyčná řekla, že by si Nerudu klidně vzala, kdyby ji chtěl. Toto tajemství poté prozradila básníkovi, který se „*líbezně smál*“. Růžena Pokorná-Purkyňová se přestěhovala roku 1887 spolu se svým manželem Rudolfem Pokorným do rodiště svého dědečka Jana Evangelisty, do Libochovic (zde měl manžel nastoupit do funkce tajemníka okresního zastupitelstva). Ještě téhož roku však Pokorný v Libochovicích zemřel. Ve stejném roce byl v Libochovicích odhalen pomník velkého učence. Tamtéž, s. 243–244.

⁸⁵⁶ Jejich svatební obřad proběhl dne 6. února roku 1875 v proboštském kostele v Roudnici. Oznamení o sňatku otiskly noviny Říp 1. února 1875. Oba manžele zmiňuje také Maryša RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*. Praha 1945, s. 136.

potíží.⁸⁵⁷ V Nerudově dopise z roku 1881 se tak např. můžeme dočíst: „*Růženko! Vojto! Prosim snažně, půjčte mně tři polštáře podhlavní, ale dnes, ano? – Nehněvejte se pro tu žádost zvláštní. Moje už jsou jako kámen slehly. Povolky mám, jen polštáře tedy. Poslice má je úplně spolehliva. Za týden vrátím je v pořádku úplném, budouť prý téhodne také zas moje upraveny.*“⁸⁵⁸

V roce 1876, když se básníkovi nepodařilo uskutečnit cestu do Ameriky, odjel do Bechlína. A právě Bechlín se stal místem, kde Neruda sepsal většinu básní svých *Písní kosmických* (1878)⁸⁵⁹, dílo, o němž Jakub Arbes prohlásil, že na „*žádném jiném díle svém nepracoval Neruda s takovým rozmyslem a s tak vzornou nebo správněji řečeno s tak úzkostlivou pečlivostí.*“⁸⁶⁰ V již první básni této sbírky se jistě zračí zážitky a pocity z vlahých letních nocí strávených na tomto místě: „*Letní ty noci zářivá, / jakž tebou srdce okřívá - / ve dne tak sladkobolno, / a ted' tak volno, volno! // S oblohy bílý měsíček, / starobný nebes tatíček, / stříbrné světla pýří / po celém světě šíří. // Dokola jeho dětičky, / drobounké, smavé hvězdičky, / dukátkovými hlasy / zvoní na krásné časy.*“⁸⁶¹

Dne 24. května roku 1934 se v Roudnici konal velký slavnostní večer na paměť stého výročí Nerudova narození,⁸⁶² přičemž na pozvání ke slavnosti odpověděla z Prahy dopisem v té době již třiaosmdesátiletá paní Růžena. Ve svém listu vzpomenula také okolnosti vzniku této básnické sbírky: „*V Bechlíně k večeru, když uložila jsem děti Martu a Hanu spát, sešel Neruda dolů, usedli jsme na schodiště, pozorovali jsme hvězdy na nebi a tak povstaly Písně kosmické. Neruda mně je chtěl věnovat, já je však nepřijala, věděla jsem, že miluje někoho v Praze [Annu Tichou – pozn. aut.]. 'Nebudou tedy nikomu připsány, Vy jste je vyvolala, Vám patří' a věnoval mně Povídky malostranské. Byla to nejšťastnější doba mého života, zvláště v sobotu, když přijel Vojtěch.*“⁸⁶³ První vydání *Písní kosmických*, jež byly podníceny zájmem autora o soudobé popularizující výklady o vědeckých objevech o vesmíru, nevěnoval nakonec

⁸⁵⁷ Např. v dopise z roku 1878 prosí Neruda Friče o posečkání se splátkou. Pokud by byl ale Vojtěch Frič v rozpácích, Neruda ho vyzývá, aby napsal s tím, že „*vyškrabu to ať už jakkoli*“. Neruda zde dále píše, že by velmi rád rodinu navštívil. Stýská se mu totiž „*po nějakém koutku, kde jsou moji lidé*“. Jan Neruda. *Dopisy III*, s. 125. Jedná se o dopis Jana Nerudy adresovaný JUDr. Vojtěchu Fričovi (po 28. květnu 1878).

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 205. Dopis Jana Nerudy adresovaný Růženě a JUDr. Vojtěchu Fričovým z 30. prosince 1881.

⁸⁵⁹ LA PNP Praha, fond Jan Neruda, *Písně kosmické (rkp.)*, 42 11, sign. T 90 A 2.

⁸⁶⁰ Jakub ARBES, *O Janu Nerudovi*. Praha 1952, s. 153.

⁸⁶¹ Jan NERUDA, *Básně II*. K vydání připravil a doslov napsal Felix Vodička. Praha 1956, s. 13.

⁸⁶² Během slavnostního večera o Nerudovi promluvil prof. Albert Pražák. Druhá část oslav se konala 20. listopadu 1934. Tehdy proběhla na půdě Jednoty Říp recitace Nerudových básní.

⁸⁶³ SOKA Litoměřice, Jednota Říp Roudnice n. L. 1880–1948, č. fondu 1080, č. kroniky 176, Pamětní kniha Jednoty Říp v Roudnici 1897–1940, nestránkováno. Zde je nalepen výstřížek z novin vydaných roku 1934, které otiskly vybrané pasáže ze zmíněného dopisu.

Neruda skutečně nikomu, vydání třetí však již neslo dedikaci „Podřipsku věnováno“.⁸⁶⁴ *Písně kosmické* znamenaly první úspěch pro Nerudu – básníka, zastínily také ve stejném roce vydané jeho *Povídky malostranské*.⁸⁶⁵ Ty dedikoval básník Růženě slovy: „*Velectěné paní Růženě Fričové, rozené Švagrovské, věnuju v přátelství upřímném.*“⁸⁶⁶ Též ke druhému vydání knihy si dovilil připojit jméno své přítelkyně.⁸⁶⁷

Dne 5. srpna roku 1878 oznámil Neruda Aničce Tiché, že dokončil *Písně kosmické*: „*Právě jsem hotov s Kosmickými písněmi, dnes jsem je začal opisovat pro tisk.*“⁸⁶⁸ *Možno, že Ti přinesu exemplář hned s sebou, ale skoro pochybuju; budeť ještě potřebí drobných oprav, snad i doplňků, což v nynějším okamžiku ještě nevím. Bude to zcela malinká knížečka, as jako moji Různí lidé (máš je?), a dělá mně starosti jako děti rodičům: radost z jejich existence, starost o jich budoucnost.*“⁸⁶⁹

Roku 1884 věnoval básník u příležitosti svých padesátých narozenin Jednotě Říp úplný rukopis *Písní kosmických*. Tímto aktem se chtěl básník odvděčit svému milovanému kraji a přátelům.⁸⁷⁰ Zprávu o této významné události přinesl Podřipan: „*Vlastenecké Jednotě Říp dostalo se vyznamenání, jakým honositi se nemůže žádná jednota vzdělávací v národě našem. Čestný člen spolku Říp, obč. Aug. Švagrovský, přinesl z Prahy převzácný dar, jež posílá Jednotě Říp slavný náš poeta [...] J. Neruda [...]. Jest to oněch 39 lístků papíru, na které J. Neruda poprvé vdechl proslavené své Písně kosmické, jež zaslouženou senzaci vzbudily nejen u nás, nýbrž v celém Slovanstvu, ano, i v závistivé a nedopřejné Germánii [...].*“⁸⁷¹ Rukopis básnické sbírky se stal majetkem spolku pod podmínkou, že v případě rozpuštění nebo dobrovolného ukončení jeho činnosti, bude postaráno o uložení rukopisu ve

⁸⁶⁴ Podřipským také věnoval rkp. básně *Láska*. A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 446. První tři vydání *Písní kosmických* vyšla nákladem knihkupectví Dr. Grégra a Ferd. Dattla (první v říjnu 1878, druhé už v listopadu 1878, třetí – a také poslední za Nerudova života – poté na podzim roku 1882). K tomu J. NERUDA, *Básně II*. K vydání připravil Felix Vodička. Poznámky vydavatelovy, s. 337. V LA PNP v Praze se nachází ve fondu Jana Nerudy třetí vydání sbírky, do něž Neruda napsal věnování: „*Prosím sl. roudnický spolek Říp, aby tento dedikační exemplář 'Písní Kosmických', věnovaných Podřipsku, laskavě a přátelsky přijal do ochrany své.*“ 10/10 82 Jan Neruda.

⁸⁶⁵ K tomu Jan LEHÁR – Alexandr STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 2008, 2. doplněné vydání, s. 289. Dvě povídky malostranské vyšly v Podřipanu 8. května 1876. A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 450.

⁸⁶⁶ *Sebrané spisy Jana Nerudy*, řada I., díl IV. – Povídky malostranské. Pořádá Ignát Herrmann. Praha 1920, 7. vydání.

⁸⁶⁷ *Jan Neruda. Dopisy III*, Dopis Jana Nerudy adresovaný Růženě Fričové-Švagrovské z 11. prosince 1884, s. 303.

⁸⁶⁸ Jedná se o čistopis básnické sbírky, z něhož se v tiskárně sázelo. Tento rukopis věnoval Neruda Růženě Fričové-Švagrovské. Tamtéž, s. 349.

⁸⁶⁹ Cit. dle J. NERUDA, *Básně II*. K vydání připravil Felix Vodička. Poznámky vydavatelovy, s. 344. Ukázky z *Písní kosmických* však byly otiskovány v Lumíru již od 10. července 1877.

⁸⁷⁰ V roce 1881 např. napsal Neruda do *Humoristických listů* článek o Václavu Kratochvílovi z Lounek. Kratochvílova podobizna byla poté uveřejněna na titulní straně časopisu. *Humoristické listy* 30. dubna 1881.

⁸⁷¹ Podřipan 22. března 1884.

sbírce rukopisů „*Musea podřipského*“.⁸⁷² Rukopis *Písní kosmických* byl položen do malé černé skříňky, kterou zhotovil a věnoval člen výboru Váša Myler, a poté uložen v ohnivzdorné depozitní pokladně okresního fondu roudnického spolu s osvědčením, které sestavil Ervín Špindler.

Toto osvědčení také Špindler vepsal do pamětní knihy spolku.⁸⁷³ Autor textu zde uvádí, že August Švagrovský předal Jednotě Řípu „*pravý a jediný rukopis slavných Kosmických písní v celém svém obsahu vlastní rukou básníka psaných a opravovaných a čestným členem Jednoty Říp na slovo vzatým spisovatelem a výtečným básníkem Janem Nerudou Podřipsku věnovaných*“.⁸⁷⁴ Správní výbor spolku plně ocenil důležitost rukopisu a zmíněným osvědčením prohlašuje, „*že jej bere v opatrování nikoliv snad jako kterýkoliv jiný majetek spolkový, nýbrž jakožto část jmění národního a zavazuje se, že povždy starati se bude o všechna opatření ochranná, jichž třeba bude k zabezpečení a zachování vzácného rukopisu J. Nerudova*“.⁸⁷⁵

Podřipan tehdy také otiskl báseň *Potulný mudrc kdys slova psal*, která se nakonec do knižního vydání *Písní kosmických* nedostala: „*Potulný mudrc kdys slova psal / zlatem do chrámových lodí: / Z čeho se myšlenky nové nám, / velké i plamenné rodí? / Na odpověď taž se hvězdářů, / vyčtou ji ze všehomíra: / Nejvíce hvězd nových rodí se / v znamení Orla a Štíra.*“⁸⁷⁶ Básník prý vynechal tuto báseň, poněvadž se mu zdála nesnadná k porozumění. Špindler byl ovšem jiného názoru. Hned za textem připojil výklad (ve jménech obou souhvězdí spočívá úplné vysvětlení základní myšlenky, tj., že matkou každé velké myšlenky je buď fantazie – povznášení se ku kráse – orel, nebo touha po pravdě – potýkání se různých sporných mínění – štír) a přání, aby byla vzata na milost a stala se součástí čtvrtého knižního vydání. Je v ní přece „*tolik [...] síly a hloubky do osmi krátkých veršů vdechnuto*“.⁸⁷⁷

Kromě Špindlera byl Neruda v častém písemném kontaktu s již zmiňovanými manželými Fričovými. Posílal jim ke všem příležitostem pozdravné dopisy, telegramy, dary i květiny.⁸⁷⁸ Na korespondenčním lístku poblahopřál např. Fričovi k synovi Albertu Vojtěchovi,

⁸⁷² Roudnické muzeum však bylo založeno až v roce 1900/1.

⁸⁷³ SOkA Litoměřice, Jednota Říp Roudnice n. L. 1880–1948, Pamětní kniha Jednoty Říp v Roudnici 1897–1940. Datováno 13. května 1884.

⁸⁷⁴ Tamtéž.

⁸⁷⁵ Tamtéž. Špindler uvádí, že rukopis obsahoval kromě dvoulisté obálky, jednoho listu věnování dedikačního „Podřipsku věnováno“ a jednoho listu, na kterém bylo napsáno motto celé sbírky – čtyřverší Leandra, 39 stran číslovaných tužkou.

⁸⁷⁶ Podřipan 22. března 1884.

⁸⁷⁷ Tamtéž.

⁸⁷⁸ A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 194. Nerudovu korespondenci s rodinou Fričových dovolila opsat Pražákovi přímo Růžena Fričová-Švagrovská a při této příležitosti mu také sdělila zajímavé podrobnosti o své rodině a básníkovi. Svěřila se též s tím, že v Praze nebyla šťastná a toužila po Bechlině. Měla ráda Smetanovu hudbu a zpívala tak z něho některé árie. Neruda ji prý chválil, že „*má v hrdle Nilsončin hlas*“.

budoucímu cestovateli, slovy: „*Gratuluju Ti k Tvému Vojtíkovi [narozenému v roce 1882 – pozn. aut.]. Ten kluk by dostal na výstavě cenu.*“⁸⁷⁹ Komunikace však probíhala také opačným směrem – když např. vyhořelo Národní divadlo, telegrafovala Růžena Nerudovi na Špičák dne 12. srpna roku 1881 následující sdělení: „*Plačte s národem, Národní divadlo v ssutinách vyhořené. Růžička.*“⁸⁸⁰

Na tomto místě zmiňme, že Růžena Fričová-Švagrovská a její manžel nepodporovali finančně v případě potřeby jen Jana Nerudu, ale v roce 1877, když přešla redakce Lumíru do rukou Josefa Václava Sládka⁸⁸¹, poskytli básníkovi finanční výpomoc. Ferdinand Strejček k tomu napsal: „*Josef Václav Sládek nabídl se totiž koncem r. 1876 Serváci Hellerovi, který se zatím byl oženil, že dluh v tiskárně zaplatí a redakci převezme. Heller věda o potížích a nesnázích Čechových vypomohl si ovšem snadno souhlas přátelův a tak Lumír prodán. Spoluvlastníkem listu stal se přítel Sládkův Dr. Vojtěch Frič, jenž půjčil do podniku 1500 zl.*“⁸⁸² Proč se stal Sládek samostatným redaktorem a vydavatelem Lumíra, vysvětlil po několika letech tak, že v sobě cítil potřebu redigovat nějaký beletristický list (na založení nového časopisu nebylo pomysleno) a jeho přátelé Zeyer a Vrchlický na něj naléhali, aby se o získání Lumíra pokusil a oni tak měli k dispozici větší časopis, kde by mohli uveřejňovat své práce.⁸⁸³ Teprve za Sládkovy redakce se poprvé objevil kolektivní název hlavních spolupracovníků časopisu – lumírovci.⁸⁸⁴ Sládek se však dostal do finančních potíží. V roce 1893 tak byl nucen list odevzdat v částečné vlastnictví nakladateli J. Ottovi.⁸⁸⁵

Růžena Fričová-Švagrovská se však kvůli své ochotě vložit do Lumíru peníze zle se Sládkem nepohodla. Její vzpomínky na tuto událost vylíčil Antal Stašek v práci *Z paměti Růženy Fričové Švagrovské (Josef V. Sládek)*, která vyšla pro svůj intimní obsah jako

⁸⁷⁹ Jan Neruda. *Dopisy III*. Dopis Jana Nerudy adresovaný JUDr. Vojtěchu Fričovi z 12. listopadu 1884, s. 301.

⁸⁸⁰ A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 194.

⁸⁸¹ Sládek byl mj. autorem *Skřivánčích písní* určených dětskému publiku, které zhudebnil Karel Bendl. Viz Josef Václav SLÁDEK, *Skřivánčí písně*. Brno 2001 (vychází z 2. vydání Spisů básnických J. V. Sládka, 1926). Básník k tomu napsal Juliu Zeyerovi: „*Zde, po návratu z Potštýna, dobře to na mne působilo. Napsal jsem ještě třináct písniček dětských a nyní ta sbírečka Skřivánčích písní bude úplnější, než jsi ji četl. V Potštýně složil Bendl ke dvanácti kouskům nápěvy, tak Ti krásné, svěží a dětské! Když jsem to slyšel, pomyslíl jsem si, že jsem přece nadarmo nežil, když jsem mu dal podnět k tak roztomilým věcem. Nacvičil si na to pár dětí a překvapily mne tím. Zpívaly jako ptáci.*“ Cit. dle Sládek – Zeyer. *Vzájemná korespondence*, Dopis J. V. Sládka adresovaný Juliu Zeyerovi ze Zbirohu z 10. září 1888, s. 159.

⁸⁸² Ferdinand STREJČEK, *Lumírovci a jejich boje kolem roku 1880*. Praha 1915, s. 24. Dále TÝŽ, *Josef Václav Sládek. Jak žil, pracoval a trpěl*. Praha [asi 1915], s. 120.

⁸⁸³ F. STREJČEK, *Lumírovci a jejich boje kolem roku 1880*, s. 25.

⁸⁸⁴ Tamtéž, s. 49. Vedle J. Vrchlického, F. Heritese, B. Frída, J. Liera a řady dalších k nim patřil i Julius Zeyer. Na něj upozornil Serváce Hellera básníkův bratr Jan Zeyer, manžel Františky Švagrovské z Roudnice. Zpočátku Jan odevzdával místo svého bratra redakci jeho rukopisy. Až později se přišel Julius představit sám. Tamtéž, s. 61–62.

⁸⁸⁵ Tamtéž, s. 43. V roce 1898 přešel Lumír do úplného Ottova vlastnictví. Tamtéž, s. 46.

soukromý tisk.⁸⁸⁶ Zde se jednak zmiňuje o vřelém přátelství mezi jejím manželem Vojtěchem Fričem a Sládkem (u jeho otce Josefa Friče Stašek působil tři roky jako advokátní koncipient)⁸⁸⁷ a poté především popisuje nepříjemnou událost související s převzetím Lumíra. Stašek zde čtenáři předkládá Růženinu verzi celého příběhu.⁸⁸⁸ Na jeho počátku k nim přišel jednoho večera Sládek se slzami v očích (v té době byl vdovcem a podle slov Růženy býval v jejich domácnosti častěji než doma)⁸⁸⁹ a začal vyprávět, že vydával se Svatoplukem Čechem a Servácem Hellerem Lumír, avšak zůstali dlužni Eduardu Grégrovi 6 000 zl. za tisk a ten nyní odmítá časopis tisknout. Růžena se rozhodla dát Staškovi 600 zl. s tím, že od té doby, co se provdala, nemohla nic pro národní věc učinit, aby tedy částku přijal. Zbytek peněz – 2000 zl. – mu poté zaplatil Vojtěch Frič z Růženina věna. Sládek z radosti nad nabídkou poté navrhl, že bude redigovat list zdarma.⁸⁹⁰ Mecenáška však požadovala, aby ve skutečnosti ona zůstala jeho majitelkou (nechtěla být jmenována) a také si přála, aby byl z čistého výtěžku časopisu poslán každý rok na cesty do ciziny jeden umělec (jednou spisovatel, podruhé malíř, potřetí sochař). Dohoda byla následně stvrzena podáním ruky.⁸⁹¹ Hned první rok byl dle Fričové-Švagrovské čistý výtěžek 300 zl. (za ně jeli Sládek s Juliem Zeyerem do Švédska), ve druhém roce stoupl poté na 700 zl. (za ně byl poslán Antonín Chittussi do Paříže). Sládek se však začal tvářit, že žádnou dohodu s Růženou neuzavřel.⁸⁹²

Na počátku roku 1882 přinesl Podřipan zprávu o nemoci Nerudy a již 26. února 1882 byl Neruda zvolen čestným členem Jednoty Říp. Tuto skutečnost oznámil následujícího dne

⁸⁸⁶ A. STAŠEK, *Z paměti Růženy Fričové-Švagrovské (Josef V. Sládek)*. Praha 1931. Práci vydal ve 30 výtiscích Miloslav Novotný (pro Staška byly určeny 3 výtisky, pro Fričovou-Švagrovskou poté 4).

⁸⁸⁷ Tamtéž, s. 9.

⁸⁸⁸ Na tomto místě je nezbytné podotknout, že Růžena Fričová-Švagrovská se v dospělosti potýkala s psychickými problémy, které negativně dopadaly na celou její rodinu. V SOKA Litoměřice se dochovaly dvě kopie dopisů (strojopisů) Růženina syna A. V. Friče adresované Antalu Staškovi z 6. a 11. ledna roku 1931, v nichž pisatel mj. uvádí, že po jeho narození byla matka těžce nemocná a „*dr. Křížík z ní udělal morfinistku. Teprve Dr. Thomayerovi se podařilo ji z toho vyléčit, ale následky ostaly a staly se tragédií celé naší rodiny.*“ [...] *musím chránit svůj rodinný klid proti vlastní matce, respektive proti jejím morfinistickým halucinacím.*“ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800, Kopie dopisu A. V. Friče adresovaného Antalu Staškovi z Prahy z 6. ledna 1931.

⁸⁸⁹ A. STAŠEK, *Z paměti Růženy Fričové-Švagrovské (Josef V. Sládek)*, s. 10–11.

⁸⁹⁰ Po necelém roce však již požadoval 300 zl. ročně (mimo honoráře za uveřejněné práce). Tamtéž, s. 11.

⁸⁹¹ Tamtéž.

⁸⁹² Tamtéž, s. 12. Antal Stašek, který v lednu 1879 pobýval několik neděl v jejich domácnosti (přijel do Prahy složit advokátní zkoušku) poradil Růženě, aby sepsala dodatečně se Sládkem smlouvu (v ní by se Sládek zavázal, že bude čistého výtěžku užívat na cesty spisovatelů a umělců do ciziny). Sládek tento návrh odmítl. V roce 1880 přijal Vojtěch Frič od Sládka 1000 zl. (čistý výtěžek za předchozí rok) a tím považoval básník celou záležitost s vlastnictvím časopisu za uzavřenou – považoval se za jediného majitele. Přijetí zmíněné částky od Sládka Růžena manželovi ostře vytkla a v rozrušení mu též řekla, že když je mu Sládek milejší a když s ním takhle nakládá, bude lépe, když se rozejdou. A tento spor byl podle slov pamětnice události prý také málem příčinou rozchodu manželů. Tamtéž, s. 13. Na začátku devadesátých let Růžena ostře slovně napadla Sládka v předání ordinace Josefa Thomayera. K incidentu a časopisu Lumír za Sládkovy redakce Věra BROŽOVÁ, *Mlčení kolem Sládkova Lumíra: komunikační deficity lumírovské generace*, in: Kateřina Bláhová (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Praha 2002, s. 298–306.

básníkovi telegramem Špindler: „*Roudnická jednota Říp za hřímavého volání slávy Janu Nerudovi, zvolila Tebe, drahý příteli, ve včerejší valné hromadě a klamaci čestným členem svým, o čemž ti předběžnou zprávu radostně podávám, dokládaje že protokolární zaznamenání o volbě, dodáno ti bude písemně. Volba tato vykonána jak návrh výboru zněl na znamení neskonalé úcty a vděčnosti, kterou roudnický spolek Říp chová k reformátorovi a nejpřednějšímu spoluzakladateli krásné literatury naší. Jsem hrd, že mne jakožto zástupci starostovu bylo dopřáno včerejší valné hromadě předsedati.*“⁸⁹³ Po zhoršení nemoci dala Jednota podnět k sebrání čestného honoráře za *Písně kosmické*. Během několika dní tak bylo shromážděno šest set zlatých, které byly Nerudovi následně předány a jež použil v době rekonvalescence k zaplacení pobytu v lázních Dubí u Teplic. Podřipan k honoráři napsal: „*Nebylo sbírek, nebylo provolání a vyzývání třeba, z popudu radostného a s nadšením, svorně a upřímně projeveno pojednou účastenství s trapným osudem Nerudovým ne toliko slovy soustrastnými, jež namnoze vyznívají frázemi, nýbrž činem, který skutečným jest důkazem vřelé sympatie, jakož i hluboké úcty a srdečné oddanosti našeho Podřipska k velikému poetovi a spisovateli.*“⁸⁹⁴ Na podzim roku 1882 zaslal Neruda Jednotě Říp slavnostně vázaný výtisk třetího vydání *Kosmických písní* s textem: „*Prosím slavný roudnický spolek Říp, aby tento dedikační exemplář Písní kosmických, věnovaných Podřipsku, laskavě a přátelsky přijal do ochrany své.*“⁸⁹⁵ Již tehdy učinil správní výbor opatření, aby byl tento exemplář *Písní kosmických* vřazen do seznamu knih, avšak nebyl půjčován.

Dne 19. října roku 1884 uspořádala roudnická Dělnická vzdělávací jednota Budislav přátelský večer na oslavu padesátých narozenin básníka. Na této akci zazněl proslov od Rudolfa Pokorného, přednesený E. Bendlovou, dále byla zahrána koncertní čísla na citeru, došlo také na recitaci Nerudových a Hálkových básní, předseda spolku Jaroslav Semerád pronesl přednášku o životě Jana Nerudy. Před počátkem zábavy odeslal Semerád Nerudovi telegram: „*Láska k pracujícím a trpícím lidu, která dýše a září z každé knihy Vaší, zavazuje dělnictvo české k neskonalé vděčnosti a nejvřelejší oddanosti k Vám, vysoce vážený, ctěný a milovaný těšiteli chudiny. Skromným projevem této vděčnosti budiž Vám tato vzpomínka, jakož i dnešní oslava Jana Nerudy, kterou roudnická dělnická jednota Budislav právě zahájila, přejíc národu, aby její oslavenec dožil se věku Methusalemova, jakož i splnění*

⁸⁹³ LA PNP Praha, fond Jan Neruda, Telegram Ervína Špindlera adresovaný Janu Nerudovi z Roudnice 27. února 1882.

⁸⁹⁴ Podřipan 8. dubna 1882.

⁸⁹⁵ SOkA Litoměřice, Jednota Říp Roudnice n. L. 1880–1948, č. fondu 1080, č. kroniky 176, Pamětní kniha Jednoty Říp v Roudnici 1897–1940.

*nejkrásnějších nadějí, co jich chová jeho velké, šlechetné srdce.*⁸⁹⁶ K životnímu jubileu zaslali Nerudovi telegram také předseda Jednoty Řípu Ervín Špindler a starosta okresního zastupitelstva Václav Kratochvíl.⁸⁹⁷

Neruda, jenž byl jmenován čestným členem roudnického dělnického spolku, v dopise adresovaném jeho předsedovi Semerádovi poděkoval za přátelský telegram zasláný mu před počátkem spolkového večera na oslavu a k počtě jeho osoby. Básník zde napsal: „*Jsem sám z chudiny, z třídy dělnické, byl jsem sám dělníkem po celý život svůj – jakž bych neměl mít smysl a cit pro dělnictvo naše! Nemohu upustit od Vás a Vy mne musíte považovat vždy za svého: Vždyť jsme z jednoho těla! Jsem cele Váš – kéž mám deset životů, abych je všechny mohl věnovat práci české a českému pracovníctvu! Cokoliv máme skutečně slavného v historii české, zdola to vzrostlo.*“⁸⁹⁸ Následujícího roku hráli roudničtí ochotníci v Jednotě Říp Nerudovu veselohru *Prodaná láska* (25. května a 31. července 1885).⁸⁹⁹

Nerudovo vřelé přátelství s manželými Fričovými přetrvalo až do jeho smrti roku 1891 (Neruda svěřil Fričovým i svou poslední vůli).⁹⁰⁰ Dne 15. listopadu téhož roku se v Roudnici konal pro členy Řípu Nerudův večer, který měl oslavit památku tohoto velkého českého literáta.⁹⁰¹ Na programu byly přednáška básníkovy ctitele Karla Václava Raise „O životě a práci Jana Nerudy“, recitace básnickových básní a představení pěveckých sborů. O přednášku požádal Raise Ervín Špindler.⁹⁰² Spisovatel následně odpověděl srdečným dopisem, v němž poděkoval za nabídku, které si velice považoval, a přislíbil svoji účast ve městě, jež dosud nikdy nenavštívil.⁹⁰³ Honorář odmítl a navrhl dát místo toho zamýšlenou finanční částku spolku spisovatelů beletristů Máj, jehož byl Neruda členem.

Prostřednictvím svého dlouholetého přátelství s Ervínem Špindlerem navázala užší styky s Roudnickem také druhá velká osobnost české literatury druhé poloviny „dlouhého“ 19. století – básník Jaroslav Vrchlický (1853–1912), vlastním jménem Emil Frída, přičemž oba muži se znali dříve z literatury než osobně.⁹⁰⁴ Podle Alberta Pražáka se Špindler

⁸⁹⁶ Tamtéž.

⁸⁹⁷ Tamtéž.

⁸⁹⁸ SOkA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), Dělnická vzdělávací jednota Budislav v Roudnici nad Labem, 1868–1934 (1948), č. fondu 1074, kronika č. 177, Dějiny a pamětní kniha jednoty Budislav v Roudnici n. L., nestránkováno. Dopis Jana Nerudy adresovaný Jaroslavu Semerádovi z 19. října 1884. Dopis byl otištěn též v publikaci *Jan Neruda. Dopisy III*, s. 299.

⁸⁹⁹ *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 65.

⁹⁰⁰ A. PRAŽÁK, *Neruda v dopisech*, s. 189. Do hrobu spouštěl Nerudovu rakev Ervín Špindler. Tamtéž, s. 446.

⁹⁰¹ Podřipan 13. listopadu 1891 a Podřipan 20. listopadu 1891.

⁹⁰² K tomu článek *Karel Václav Rais v Roudnici* [autor podepsán šifrou „-š“], in: *Vlastivědný sborník Podřipska* 8/1928, s. 115–117.

⁹⁰³ Tamtéž. Zde otisknut celý Raisův dopis, s. 116.

⁹⁰⁴ Vladimír FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, in: *Podřipsko Jaroslavu Vrchlickému*. Uspořádal Arne Novák. Kralupy nad Vltavou 1937, s. 16. Přátelský vztah mezi oběma muži dokládá mj. Vrchlického

zamiloval do Vrchlického básní již roku 1870 v almanachu Anemonky.⁹⁰⁵ V lednu roku 1870 žádal naopak Vrchlický v dopise z Klatov svého bratra Bedřicha, aby mu udělal obšírnější posudek o Špindlerových básních⁹⁰⁶. Osobně se oba seznámili v roce 1874 v Roudnici, kdy při této příležitosti pomohl Špindler Vrchlickému získat vstup do obrazárny a knihovny roudnického zámku.⁹⁰⁷ Sám Špindler byl obdivovatelem Vrchlického díla, psal do Podřipanu reference o jeho nových básnických počinech a snažil se v regionu propagovat Vrchlického poezii (přednesl přednášky na témata „O básních J. Vrchlického ‘Z hlubin‘“, „Ukázky z epických básní Jar. Vrchlického“, „O básni Vrchlického ‘Duch a svět‘“). Roku 1889 se vyznal Špindler Vrchlickému z obdivu k jeho dílu následujícími slovy: „*Vášenivě miluji Vaše verše, Vašeho ducha, obrovské kruhy, kterými letí vesmírem, a celý Váš způsob pojmání toho, co bylo, jest a bude. Nevím, v čem to jest, ale poesie Vaše při vší síle myšlenek přece jen sladce omamuje, opíjí a přenáší mě čtoucího v zcela jiný svět, z něhož ke skutečnému nerad se vracím. Bývá mi, jako by má duše byla z Kastalského pramene pila nadšení, lásku, lidskost; nejkrásnější a největší vášně, jakých člověk jest schopen, ozývají se ve mně slabounkým ohlasem mohutných zvuků, které z Vašich veršů rozlévají se kolem a dlouho doznívají v mysli; - cítím se lepším, čistším, vznešenějším, dokud mě ovládá kouzlo Vašich slov a síla Vašich myšlenek.*“⁹⁰⁸

Užší spolupráci s básníkem se snažila navázat také Jednota Říp. V květnu roku 1885 se do Čech donesla zpráva o úmrtí francouzského básníka a spisovatele Victora Huga (1802–1885). Při této příležitosti požádala Jednota Říp telegraficky Vrchlického, který se zajímal o Hugovy práce již od mládí, aby se vydal na jeho pohřeb a tam jménem českého národa položil na Hugovu rakev věnec.⁹⁰⁹ Básníkovi však nedovolily rodinné a pracovní důvody cestu

korespondence adresovaná Špindlerovi z let 1884–1906, uložená v LA PNP Praha, fond Ervín Špindler a Špindlerova korespondence adresovaná Vrchlickému z let 1880–1908 uložená v LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický.

⁹⁰⁵ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 11. září 1889. Dále též Albert PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*. Praha 1955, s. 248. Roudnici věnoval Vrchlický některé své básně a překlady, např. básně A. Barbiéra *Óda a štvance*.

⁹⁰⁶ Dopis Jaroslava Vrchlického adresovaný Bedřichu Frídovi z 10. ledna 1870, otištěný v publikaci Bedřich FRÍDA, *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*. Praha 1931, s. 16.

⁹⁰⁷ Tamtéž, s. 72. Dopis Jaroslava Vrchlického adresovaný Bedřichu Frídovi z léta 1874. Kratochvíl naopak uvádí, že se poprvé setkali v rodině Kratochvílů v Mlčechvostech. Viz Miloš Václav KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem 1984, 2. doplněné vydání, s. 180. O setkání obou mužů v Mlčechvostech se zmiňuje i A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*, s. 248. A to za situace, kdy tam hrál Vrchlický divadlo.

⁹⁰⁸ Tamtéž, s. 250–253. Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 11. září 1889.

⁹⁰⁹ LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Telegram Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 21. května 1885. Špindler zde píše: „*Jednota Říp chce telegraficky vyzvat Vás, jakmile dojde zpráva o úmrtí Hugonově, abyste jménem českého světa básnického položil věnec na rakev Titanovu. Rozumí se, že by následovalo za tím účelem 80 až 100 zl. na hotovosti a že by táž Jednota Říp rovněž telegraficky požádala Um. Besedu za opatření věnce pro Vás.*“ Špindler se rovněž dotazoval, zda by se mohl „*nadítí*“ pro

vykonat. V dopise adresovaném Špindlerovi se omluvil pro nemoc své dcery a pracovní povinnosti na české technice, pro něž musel odříci „čestné to vyzvání, které ctí Váš spolek a Vás všechny, a mně by v jiných poměrech bylo vyznamenáním nevšedním“.⁹¹⁰ Protože se chtěl Vrchlický Jednotě odvděčit, navrhl jí přednášku s názvem „O životě, spisech a významu Victora Huga“.⁹¹¹ Ta se také uskutečnila 21. června téhož roku.⁹¹² Vrchlický na ní přijel se svou manželkou Ludmilou Podlipskou a přednáška sklídila obrovský úspěch.⁹¹³ Za Jednotu Říp se tak nakonec zúčastnil Hugova pohřbu v Paříži August Švagrovský.⁹¹⁴ Spolek mu za to následně vyjádřil poděkování, v ozdobném diplomu se tak můžeme mj. dočíst: „Nepřehlednou řadu Svých obětí a služeb velikých a vzácných, které v zájmech národní věci věnovati a prokázati Jste ráčil jednotě Říp, rozmnožil jste u rakve nejslavnějšího syna Francie obětí novou, neocenitelnou.“⁹¹⁵ Autoři děkovného textu dále zdůraznili, že tento čin měl neobyčejný význam pro zájmy českého národa, „jelikož činem tím v míře dosud nebývalé vzbuzeny byly sympathie velikého národa francouzského k malému národu našemu, jenž s nadějemi svými nejen na východ ale i k západu pohlíží [...]“.⁹¹⁶ Více než stočlennou delegaci vyslala na pařížský pohřeb tehdy také pražská Umělecká beseda.⁹¹⁷

S Jednotou Říp spolupracoval Vrchlický také v následujících letech. Stýkal se např. s místními divadelními ochotníky, kteří hrávali jeho hry. Nejúspěšnějším bylo představení Vrchlického *Noci na Karlštejně* (1884) hrané 19. prosince roku 1886.⁹¹⁸ Na provedení této

Podřípan nějaké Vrchlického úvahy o Hugovi či o příslušném pohřebním dni. Výzva k účasti Vrchlického na pohřbu Huga se stala také náplní dopisu zaslání Špindlerem o dva dny později. Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 23. května 1885. Na cestovní výlohy zaslal Jednota Říp 100 zl. Špindler se zmiňuje, že nad divadelním sálem spolku byl vyvěšen smuteční prapor.

⁹¹⁰ Celé znění dopisu otiskl Podřípan 30. května 1885. Viz také v A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*, s. 249.

⁹¹¹ Nabídku přednášky Špindler velice kvitoval. LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 26. května 1885.

⁹¹² *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 51–54. O Hugovi a jeho díle přednášel na půdě spolku i Špindler (např. přednášky s názvy „O básních Vict. Huga a jeho životě“, „Viktor Hugo jako řečník“).

⁹¹³ Celé znění přednášky přinášel čtenářům na pokračování Podřípan v ročníku 1886. Vrchlický zaslal písemnou verzi přednášky pro Podřípan Špindlerovi již na podzim předcházejícího roku. Viz A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*. Dopis Jaroslava Vrchlického adresovaný Ervínu Špindlerovi z 16. října 1885, s. 249–250.

⁹¹⁴ Špindler Vrchlickému v dopise vysvětloval, že „nikdo z českých poetů není tak povolán a hoden jménem celého národa vzdáti hold geniu Hugovi [...]. [...] nemoha Vám svěřiti posláni nejčestnější, nesáhl správní výbor Řípu k žádnému poetovi druhé řady, nýbrž rozhodl se pro representaci občanskou.“ LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z 26. května 1885. Švagrovský pobýval v Paříži 2 roky a mluví francouzsky jako rodilý Pařížan. „Veze s sebou 'hrst' země z vlasti Husovy, určené k uložení do hrobky Hugovy a vysvětlující snad nejvýmluvněji pravý význam toho posláni, jež má deputace našeho [podtrženo E. Š. – pozn. aut.] národa v Paříži vykonati.“

⁹¹⁵ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800, Diplom Jednoty Říp věnovaný Augustu Švagrovskému z 16. června 1885.

⁹¹⁶ Tamtéž.

⁹¹⁷ R. MATYS, *V umění volnost*, s. 60.

⁹¹⁸ A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*, s. 565. Balajka uvádí, že úspěch *Noci na Karlštejně*, která byla brzy po svém vzniku zpopularizována i na venkovských scénách, podnítil Vrchlického k horečné dramatické tvorbě. Viz Bohuš BALAJKA, *Jaroslav Vrchlický*. Praha 1979, s. 146.

hry Špindler pozval také jejího autora, přičemž Vrchlickému sdělil, že byl jeho příjezdem nesmírně potěšen.⁹¹⁹ Spisovatel se však nejspíše osobně představení nezúčastnil.⁹²⁰ Z ostatní Vrchlického dramatické tvorby uvedli podřípská divadelní ochotníci⁹²¹ hry *V sudu Diogenově* (11. dubna 1887), *Pomsta Cattulova* (8. prosince 1892) a *K životu* (4. března 1894).⁹²² Na tomto místě musíme konstatovat, že roudničtí ochotníci (a nejen ti z Jednoty Říp)⁹²³ byli aktivní, na divadelních prknech Jednoty Říp vystoupili také pohostinsky pražští hosté, členové Prozatímního a později Národního divadla Jindřich Mošna (27. dubna 1877 v Putlitzově hře *Damoklův meč*) či Otýlie Sklenářová-Malá (20. května 1874 ve hře *Sirotek Lowodský*).⁹²⁴ Dne 7. prosince 1883 naopak Jednota Říp vypravila vlak k návštěvě Národního divadla. Místo plánované Smetanovy *Prodané nevěsty* byl však tehdy kvůli nemoci tenora Krössinga hrán Bendlův *Starý ženich*.⁹²⁵ Také studenti roudnického gymnázia se zúčastnili cesty zmíněným divadelním vlakem na představení do hlavního města (jelo jím údajně 1 400 lidí). Ve školní kronice se o tom můžeme dočíst následující slova: „*Po otevření Národního divadla chystaly se s velikým nadšením ze všech krajův českých zvláštní vlaky k jeho návštěvě, i zde tak se dalo. Že pak přemnozí rodiče jízdy do Prahy za tím účelem se účastňujíce, přáli si, by mohli i syny své vzít s sebou [...]. K jízdě, jež se konala za dozoru ředitelova, přihlásilo se 108 žákův, takže dal ředitel dne 7. prosince [1883 – pozn. aut.] odpoledne, kdy se vyjelo, všemu žactvu prázdno.*“⁹²⁶ Návštěva, jejíž součástí byla také – za účelem poučení žactva – prohlídka jistého pražského zvěřince, se prý výborně povedla a žactvo se vrátilo ještě téže noci zvláštním vlakem domů.

⁹¹⁹ LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 15. prosince 1886.

⁹²⁰ V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, s. 18.

⁹²¹ Seznam podřípských divadelních ochotníků byl otištěn v *Památku Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 70–71. Najdeme zde např. Marii Špindlerovou, Růženu Švagrovskou či Augusta Švagrovského.

⁹²² Soupis všech ochotnických divadelních představení otištěn tamtéž, s. 62–69.

⁹²³ K tamějšímu čilému divadelnímu ochotnickému životu více Gustav ZINKE, *Divadlo na Podřipsku*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje, s. 50–56. Pěstování dramatického umění patřilo také k hlavním činnostem v roce 1909 založeného Sdružení divadelních ochotníků Tyl a roku 1911 založeného Podřipského ochotnického a vzdělávacího spolku Hálek. K tomu SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 11. 6. 1906 – 9. 3. 1910, inv. č. 77, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 28. dubna 1909; dále SOKA Litoměřice, Roudnice – spolky (1866–1950), č. fondu 1085, karton č. 2, Podřipský ochotnický a vzdělávací spolek Hálek v Roudnici n. L.

⁹²⁴ *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 62–63.

⁹²⁵ Tamtéž, s. 31. *Prodanou nevěstu*, plánovanou pro divadelní tereziňský vlak na sobotu 1. března odpoledne následujícího roku, nabízel Roudničanům ředitel Národního divadla F. A. Šubert. Upozornil ale, že by bylo vhodnější, aby se dostavili dříve, tedy též na odpolední představení. SOKA Praha, fond Ervín Špindler, karton M-Ž, Dopis Františka Adolfa Šuberta adresovaný Ervínu Špindlerovi z 16. února 1884. *Prodanou nevěstu* si zahráli roudničtí ochotníci sami (v nastudování prof. E. Světa) v roce 1894 (17. a 24. listopadu, 2., 8., 16. a 19. prosince). *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 69. Orchestrální část obstaral roudnický Filharmonický klub.

⁹²⁶ SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. od září 1877–1900/1, inv. č. 127, s. 59.

Ač pořádal divadelní odbor Jednoty Říp v Roudnici nad Labem a také další roudnické spolky⁹²⁷ mnohá představení, otázkou zůstává, jakou odezvu našla nabídka „divadelního vyžití“ mezi samotným obyvatelstvem města. Je také více než pravděpodobné, že obecnstvo dávalo přednost především „lehčímu repertoáru“, což dokládají vzpomínky roudnického rodáka, akademického malíře Otakara Nejedlého. Ve svých pamětech vzpomínal na divadelní představení pořádaná ve městě pod Řípem v době svého mládí, v devadesátých letech 19. století. Budoucí umělec byl dle svých vlastních slov nadšeným ctitelem divadla (v oblíbenosti měl především drama), účastnil se také představení hraných divadelními společnostmi, které do Roudnice zavítaly. A jak na tato dramatická představení vzpomínal? Ve svých vzpomínkách napsal: „*Mimochodem řečeno, na těchto představeních bývala zpravidla návštěva velmi slabá, kdežto frašky a operety se těšily mnohem větší pozornosti roudnického občanstva. Pamatuji, často nás bylo v divadle tak málo, že se ani představení nemohlo konati. Já však byl návštěvníkem pravidelným [...]. Vždycky jsem býval v sále první, ještě dlouho před začátkem a vídal jsem tu herce, kteří musili jít na jeviště sálem.*“⁹²⁸

Vraťme se však k Jaroslavu Vrchlickému. Roku 1890 věnoval Vrchlický Řípu svůj proslov k Strossmayerovu jubileu⁹²⁹, jímž byl zahájen koncert na oslavu této osobnosti, uskutečněný v Roudnici 7. září téhož roku.⁹³⁰ Styky udržoval Vrchlický také s roudnickým Sokolem, kterému věnoval báseň s příznačným názvem *Sokolu!*.⁹³¹ V roce 1893, při příležitosti básnickových čtyřicátých narozenin, jmenovala roudnická městská rada Jaroslava Vrchlického, spolu se Svatoplukem Čechem, čestným měšťanem.⁹³² Špindler byl rád, že tato pocta ze strany roudnického obecního zastupitelstva Vrchlického potěšila a v dopise se mu svěřil s průběhem zasedání.⁹³³ Přitom přítele ujistil, že nebylo třeba jeho iniciativy k podání

⁹²⁷ Ve sledovaném období hrával např. spolek Slavoj v hostinci U Konička, Dělnická a vzdělávací jednota Budislav U Labutě, divadelní představení provozovaly také spolky Tyl či Hálek. Ochotníci hráli také v divadelním sále roudnického zámku. K tomu Gustav ZINKE, *Divadlo na Podřipsku*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 50–56.

⁹²⁸ Otokar NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*. Praha 1940, s. 217.

⁹²⁹ Josip Juraj Strossmayer (1815–1905), chorvatský politik, člen vídeňské říšské rady, stoupenec slovanské vzájemnosti, přítel J. Kollára a F. Palackého, zastánce federalizace habsburské monarchie. O ten ho poprosil Špindler – LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 23. srpna 1890. Špindler však nežádal po příteli sepsání nového proslovu, nýbrž poprosil o propůjčení nějakého proslovu, o nějž byl již jistě Vrchlický požádán mnohými jinými spolky pražskými. Špindler by byl rád, kdyby takový proslov zazněl nejen při roudnickém koncertě, ale mohl by být též otištěn v Podřipanu a orgánu zahraničních spolků československých Vlasti. Pokud by Vrchlický žádný takový proslov „*ve stolku*“ neměl, bude upuštěno od věnování koncertu památce Strossmayerově.

⁹³⁰ V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, s. 18.

⁹³¹ *Památník podřipského Sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888*, s. 31.

⁹³² SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. L. 1576–1945 (1950), Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 4. 6. 1891 – 1. 10. 1894, č. fondu 63, inv. č. 73, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 27. 5. 1893.

⁹³³ A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 28. května 1893, s. 253–254.

návrhu, nýbrž „*že celý klub strany pokroku jednohlasným usnesením uložil mi, abych v obecní radě postaral se o podání návrhu na udělení čestných občanství Vám a Svatopluku Čechovi*“.⁹³⁴ K tomu poté dodal, že také schválení návrhu jeho v obecní radě, stejně jako jmenování Vrchlického i Čecha v zastupitelstvu proběhlo jednohlasně a bez jakékoliv debaty.⁹³⁵

O dva roky později, v době vrcholné kritiky realistů a české moderny vůči Vrchlickému, ho jmenovala Jednota Říp, opět spolu s Čechem, ostentativně svým čestným členem.⁹³⁶ V děkovním dopise Vrchlický mj. napsal: „*Považuji vyznamenání toto a zvláště motivaci volby Vaší za velké zadostiučinění, kterého se mi dostává od řady mužů vynikajících a upřímně o duchovní blaho národa pečujících a že se mi dostává toho v době, kdy celá činnost má nejednou byla zneužnána neb křivě posuzována, jest mi lékem i posilou zároveň.*“⁹³⁷ A byl to právě Ervín Špindler, který se ve svých dopisech snažil utvrzovat Vrchlického sebevědomí a nabádat k ignorování útoků. Roku 1889 napsal Špindler v jednom ze svých dopisů adresovaných Vrchlickému: „*Vůči malichernosti a směšnosti závistníků, vůči tuposti a zbedněnosti blbců a vůči zlomyslnosti a škodolibosti literárních ničemů neměl by Váš duch snižovati se nikdy k polemickým odvetám.*“⁹³⁸ O šest let později se snažil Špindler podpořit Vrchlického slovy: „*V naší době mrazivě chladného realismu však a ve směsici nových až k zoufání žalostných směrů chorobné Moderny české, hlásím se Vám jako nezviklatelně věrný stoupenec Vašeho v pravdě uměleckého směru, jenž věří pevně, že musí nastati návrat k němu i od těch, kteří dnes brouzdají se kloakami svých bizarností a excentričností, vyvolávajících dojmy od útrpnosti až k hnusu postupně klesajících.*“⁹³⁹

V roce 1897 požádal Špindler dopisem Vrchlického, aby jako člen Jednoty přispěl básní do Památníku Řípu, jenž byl připravován na oslavu pětadvacetiletého trvání tohoto spolku.⁹⁴⁰ Tak se také stalo a v dané publikaci byla otištěna Vrchlického báseň *Tři návštěvy*

⁹³⁴ Tamtéž, s. 253.

⁹³⁵ Tamtéž, s. 254. O rok později poděkoval Špindler Vrchlickému za jeho odhodlání poslat do Roudnice odlitek reliéfu jeho podobizny. Ubezpečil přítele, že obecní rada města uvítá jeho sdělení s nadšením. Špindler již také vyhlédl místo v zasedací síni, na němž bude reliéf zavěšen. LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 6. července 1894.

⁹³⁶ Děkovní dopisy obou spisovatelů adresované spolku z 18. ledna 1896 otiskl *Památník Jednoty Řípu*, s. 43. Dopis Vrchlického též A. PRAŽÁK, *Vrchlický v dopisech*, s. 566.

⁹³⁷ Tamtéž.

⁹³⁸ Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z roku 1889. Cit. dle V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, s. 20. Rkp. dopisu je uložen v LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 11. září 1889.

⁹³⁹ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 1. listopadu 1895.

⁹⁴⁰ LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Vídně 25. května 1897. Špindler přitom přítele vyzval, aby do památníku přispěl „*jakýmkoliv plodem svého ducha*“. Mimo jiné Vrchlického prosil: „*Snad najdete v některé zásuvce svého psacího stolku báseň nějakou, dosud netištěnou [podtrženo E. Š. – pozn. aut.], která by se hodila, a ne-li, věnujte nám, prosím, v nejbližších*

na Řípu,⁹⁴¹ jež byla autorem dedikována právě Ervínu Špindlerovi a v níž vyjadřoval Vrchlický svůj smutek nad politickou porobou, ale také naději v budoucnost. Dle názoru Vladimíra Frídy, básníkova synovce, „*málokde v české poezii byla tak sugestivně vyjádřena touha po svobodě a nikde snad nevyšlehl tak sžíravý plamen stesku, jako v tomto protestu básníka*“.⁹⁴²

V první sloce básník popisuje první výstup – jinocha – na posvátnou horu: „*Ach, ano! Pamatuji jako dnes, / v řek rámci k tobě, zamlžený zvone, / se děcka vzruch a první povzlet nes'; / v těch sladkých citech posud mysl tone. / Tvůj význam tenkrát nepochopil hoch, / „Říp!“ jenom „Říp!“ cos zvonilo mu v sluchu, / a tak se vydal – právě kvetl hloh / a skřivan zpíval v jarním, čistém vzduchu - / na první pouť, až stál tvém na vrcholi / a udýchán, žeh v líci, rozhlížel / se krajem, rolník brázdu kde táh'v poli, / kde borků stín se za vsí rysy chvěl / až k věnci hor; cos cítil – dětský cit! / Ach, jen jej vyslovit!*“ Hoch brzy poznal krutý svár probíhající ve stínech hory, „*který zuří o píď země, ba o víc, českou duši*“. Mladý muž se opět rozhodl vydat na posvátnou českou půdu: „*Mně nedalo to. K tobě zase zpět / se nesl krok na tvoji svatou půdu; / já hledal všady otce Čecha sled, / já cítil živou každou černou hrudu. / Ó tato druhá moje návštěva / ta velké přísahy již svědkem byla; / já cítil vše, co pěvec opěvá, / byť devíti Mus dřímala v tom síla, / jak maličké jest, mdlé a bez života, / když jeden akord chybí tomu: Vlast! / Ta pouze duch jest, jímž vzplá v žití hmota / a já se začal o svou matku třást, / já z písní – dětství! – chtěl jí klenout štít - / Ach, to jen vyslovit!*“

Při své druhé návštěvě na Řípu, za krásného dne, však propadá básník žalu, na vrcholu hory zažívá pocit stesku a marnosti. Klade si otázku, oč je český národ dále? Byly splněny jeho touhy? „*Jak podrost doubců, mladých ořechů / vzrost, horo svatá, na tvém sklaném boku! / Oč my jsme vzrostli? Darmo útěchu / tvá krása v srdce vlá, žhne slza v oku*“. Boj hřmí stejně jako před lety, svatý Jiří je pouhým symbolem. Naším cílem v boji je věčný ideál, rok od roku žije národ pouze v čekání. Básník následně vkládá do svých veršů naději, že alespoň jeho malé děti, jež nyní nevnímají otcovy sváry v jeho srdci, „*kdys šťastny, horo vstoupí na tvůj tes, / sta ohňů svobody až po obzoru / se zažhne kol, až zazní české luhy / kol jáсотem, jenž k hvězdám zaletí: / Jsme svoji, volní, spadly naše kruhy!*“ Již nechce vystoupat na svatou horu, dvě dosavadní návštěvy Řípu za současné situace postačují. Poslední, třetí návštěvu básník uskuteční až v době vítězství a naplnění českých tužeb: „*Vím, po třetí tam přijdu, již*

dnech malou hodinku nebo půlhodinku k sepsání vzpomínky nějaké [podtrženo E. Š. – pozn. aut.], k Roudnici, nebo k hoře Řípu, anebo k Jednotě Řípu se vztahující, anebo několik veršů [podtrženo E. Š. – pozn. aut.] z podobných vztahů vytrysklých.“

⁹⁴¹ Památník Jednoty Řípu, s. V–VIII.

⁹⁴² V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, s. 19. Báseň *Tři návštěvy na Řípu* vyšla až ve druhém vydání Vrchlického sbírky *Bodláci z Parnasu* (1900).

jen duch, / v den věčně svatý každé české hrudi, / v den vítězství, jež dá nám, je-li Bůh; / tu jistě, věřím, duše má se vzbudí, / svůj kámen srazí, který řadou let / jak pečeť zmaru tížil tlící kosti, / a z dálky, k tobě, Řípe, dá se v let, / a stane vítěz v bráně budoucnosti. / Tu stínů valné uvidí již davy, / zem svatou sprahlým jak líbají rtem / ach, otci naši, hlava vedle hlavy, / cit jeden lásky mrtvé svede sem. / Vše splněno, sny skutkem, v hrobu klid, / tu slastí bude pak se navrátit, - / Ach, to jen vyslovit!“

Hoře Říp věnoval Vrchlický pozornost také v básni *Modlitba na Řípu*, jež vyšla ve sbírce *Selské balady* (1885). Zde se s bojovnou náladou obrací k hoře a sv. Jiří, aby Čechům dopřáli sílu k boji: „*V trudu, potu, boji, mdlobě, / z kraje bídy, z kraje vzdechů, / modlíme se hlasně k tobě, / děde Čechů! // Dej, by otců síla stála / našim dětem u kolébky, / aby měly jak tvá skála, tuhé lebky! // V bázni, strážni, v tísní, v zlobě, / z kraje, kde drak sváru hýří, / modlíme se hlavně k tobě, / svatý Jiří! // Sílu svalům vrať a dlaním, / ať se každý díla chopí, / jak ty v hrdlo mlokům, saním / vrazí kopí. // S hory této, kam zrak sahá, / ať chví hymna plesu rtoma: / Svá je zas vlast naše drahá, zde jsme doma!“*

Říp se stal též námětem *Dětské písně o Řípu*, laděné ovšem do poněkud méně vypjaté roviny: „*Obláček jak bílý, / peruč anděla, / co se to k nám z dálky chýlí / v okna setmělá? // V mlze na obzoru, / kraj kde jedna pláň, / co to za modravou horou / klene se jak báh? // Jak zvon obrovitý / leží na pláni, / co to za zvon mlhovitý, / kdy jím vyzvání? // Obláček ten bílý, / peruč anděla, / co se z daleka k nám chýlí, / v okna setmělá, // to jest svatý Jiří, Říp jest pod ním zvon, / v úhly všeho světa čtyři / volá jeho tón. // Do oken všem patří, / jeho zpěv je hlas, / vlévá sílu, lásku bratří, / srdcím zvadlým zas. // Volá v úhly čtyři, / v kraje světů všech, / v kruté boje, kol jež víří, / skálou stojí Čech!“⁹⁴³ Kdy poprvé ve svém životě navštívil Jaroslav Vrchlický Říp je otázkou.⁹⁴⁴ V každém případě ho však tato hora uchvacovala. Na Říp ho tak dokonce zavedla i jeho svatební cesta s Ludmilou Podlipskou.⁹⁴⁵*

Kromě Špindlera udržoval Vrchlický dlouholeté a srdečné vztahy s rodinou Václava Kratochvíla z Lounek, především s potomky jeho bratra Františka (1826–1899).⁹⁴⁶ Rodina se však již dlouho před tím přátelila se Sofií Podlipskou, která pravidelně navštěvovala rodinu především v Mlčechvostech.⁹⁴⁷ Františkův syn Václav Kratochvíl (1861–1919), budoucí

⁹⁴³ Cit. dle Eva VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha 1988, 2. vydání, s. 182.

⁹⁴⁴ Dle Vladimíra Frída to bylo nejspíše ve školním roce 1862/3. V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*, s. 3.

⁹⁴⁵ Tuto informaci podávají M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 180; stejně jako V. FRÍDA, *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*.

⁹⁴⁶ František Kratochvíl např. vedl v roce 1868 banderium vezoucí řípský balvan do Prahy (ženy z rodiny poté jely na alegorickém voze Podřipska jako jeho kmotry).

⁹⁴⁷ Jelena HOLEČKOVÁ-HEIDENREICOVÁ, *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. Praha 1940, s. 49. Autorka zde uvádí, že Podlipská milovala malé výlety z Prahy do okolí. Mezi oblíbené

historik a od roku 1891 archivář vídeňského dvorního a státního archivu také v Praze u Podlipské bydlel po dobu svých gymnaziálních a universitních studií.⁹⁴⁸ V pozdějších letech, v době pobytu Václavovy rodiny ve Vídni, je zde při každé své cestě Vrchlický navštěvoval.⁹⁴⁹ Básník strávil také v polovině devadesátých let troje letní prázdniny na rodinném statku Kratochvílů v Mlčehvostech. Svým hostitelům zde v létě roku 1895 napsal báseň *Tichý dům*, v níž popisuje osiřelost statku po konci prázdnin: „*Jest k nepoznání dnes ten starý dům / jenž u silnice stojí, zájezdní / kdys hospoda, dnes asyl tichoučký / tři starých věrných duší na výminku. [...] Tlum dětí bouřil v chodbách ještě včera / zněl jejich smích i hovor veselý / hry s obloučkem a míčem v pestrý terč / dnes všechno prázdno, děti odjely / zas do města, neb prázdnin minul čas.*“

Na rodinu Kratochvílových a pobytu v Mlčehvostech, vzpomínala v dospělosti Vrchlického dcera Eva.⁹⁵⁰ Manželé Kratochvílovi (prarodiče Miloše a Ladislava Jirákových) přijali rodinu Vrchlických na svém statku „*takovým způsobem, že mě ani nenapadlo, že jsme příbuzní jen tak, jak se říká na Podřipsku 'jako když se vaše kráva s naší napily z jedné louže'*“.⁹⁵¹ Dívku mrzelo, že nemá dědečka a najednou ho získala – „*a jakého krásného!*“⁹⁵² Vrchlický o něm říkal, že vypadá jako Lev Nikolajevič Tolstoj. Dle názoru Evy Vrchlické se ale „*se svým tolstojovským kadeřavým vousem, osmahlým obličejem, ustaraným a přece jasným čelem, nad kterým bůhví co přeletělo, ve svých Mlčehostech, mezi úrodnými lány, nad kterými už nevládl, nebo před svým velikým, trochu zachmuřeným a sešlým domem vyjímal jaksi ryzeji venkovsky a vyrovnaněji než romanticky mužický Lev Nikolajevič ve své Jasně Poljaně.*“⁹⁵³

Kratochvílovi bydleli v přízemí statku, rodinu Vrchlických ubytovali v patře. „*Dům byl ostatně tak prostranný, že by byl stačil několika rodinám a měl místnosti, komůrek*

destinace patřil též Říp. O pobytu v Mlčehvostech se dočteme také na stránkách korespondence Vrchlického s Podlipskou. Srov. *Dopisy Jaroslava Vrchlického se Sofií Podlipskou z let 1875–1876*. Praha 1917, s. 9, 10, 351, 355, 382. Jednou nabízela Podlipská Vrchlickému, zda nechce přijet za ní a dcerou Ludmilou do Mlčehvost, kam se chystají. Ujišťovala přítele, že jeho příjezd (spolu s bratrem) by nezapříčinil žádné problémy, neboť „*často přichází do toho pohostinského domu více hostů nenadále. Jsou na to připraveni.*“ Tamtéž, s. 355. Ze vzájemné korespondence je dále patrné, že Sofie Podlipská sledovala se zájmem roudnické noviny Říp a Podřipan (s. 304, 311, 314, 323), mj. Špindlerovy reference o svých literárních pracích (s. 299).

⁹⁴⁸ Viz Ludmila KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, Rozhledy po literatuře a umění, 15. prosince 1933, roč. 2, č. 19/20, s. 131–132. Autorka mj. vzpomínala: „*Paní Kratochvílová byla velmi bystrá, zajímala se živě o politiku a literaturu a byla ráda, že její syn vyrůstá v rodině paní, které si tolik vážila a u které se scházivali literáti a umělci.*“ Tamtéž, s. 131.

⁹⁴⁹ Na Vrchlického návštěvy vzpomínal v pozdějších letech Václavův syn M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*. Rodina trávila většinu roku ve Vídni, avšak letní prázdniny v Mlčehvostech.

⁹⁵⁰ Viz Eva VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým*. O pobytech Vrchlického v Mlčehvostech se zmiňuje B. BALAJKA, *Jaroslav Vrchlický*, s. 111.

⁹⁵¹ E. VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým.*, s. 176.

⁹⁵² Tamtéž. I nová babička se hned prý stala jejich babičkou. Tamtéž, s. 180.

⁹⁵³ Tamtéž, s. 179.

a pokojů, zařízených i prázdných, útulných, přívětivých, tajuplných i chmurných, jako nějaký zakletý dům v pohádce; takzvaný modrý pokoj, světle vzorkovaný na šmolkově modrém podkladu, veselý, slunečný, s okny na veliký dvůr, sloužil nám za jídelnu. Šikmo přes dlouhou chodbu o mnoha dveřích, která protínala podélně celý dům, měli jsme ložnici, po venkovsku vybílenou, poněkud stíněnou stromy, přes které bylo vidět až k Borku a vrcholek Řípu [...].⁹⁵⁴ Během prázdninových pobytů se Mlčechovosty stávaly dívce „bližší a bližší, stále domáctější a milejší, až najednou z nich bylo cosi jako domov“.⁹⁵⁵ Její matka prohlašovala: „Odjíždím do těch milých Mlčehost jako domů“.⁹⁵⁶

Otec Jaroslav napsal v Mlčechovostech dle dceřiných vzpomínek mnoho veršů.⁹⁵⁷ Ladislav Jiránek, bratr malíře, výtvarného kritika a jedné z vůdčích osobností generace devadesátých let Miloše Jiráka, jenž také patřil k pamětníkům Vrchlického mlčechovostských pobytů, např. zmínil v této souvislosti rozsáhlou epickou báseň o vůdci židovského odboje proti Římanům z 2. století *Bar Kochba* (1897)⁹⁵⁸ z cyklu *Zlomky epopoje*.⁹⁵⁹ Vytvořit dílo o „Synovi hvězdy“, jak byl Bar Kochba nazýván, bylo Vrchlického dlouholetým přáním. Sám o tom v úvodu předmluvy ke své práci napsal: „Záhadná postava Bar-Kochby či Bar-Kosiby, posledního samostatného vladaře Israele, vížící se na poslední vzplanutí židovství jako samostatného státu proti ohromné přesile světoborné moci římské, zajímala mysl původce této básně již od drahých dob.“⁹⁶⁰ V jejím závěru poté pokračoval: „A nyní kladu Bar-Kochbu, velký sen svého mládí, provedený ve věku mužném, s plnou důvěrou k ostatním „zlomkům své lidské epopoje“ s přáním, aby všade přijat byl s tou láskou, s jakou na něm po léta bylo pracováno.“⁹⁶¹ Námětu samotnému věnoval tvůrce velkou pozornost. Sháněl si informace (v předmluvě děkoval konkrétním osobám, s nimiž problematiku konzultoval a které mu vyhledaly mnohé prameny)⁹⁶², bílá místa v historii zmíněného poraženého židovského povstání nahradil uměleckou licenci. K té se čtenářům také otevřeně přiznal. Závěr příběhu spějícího k tragickému konci tak básník pojal následujícím způsobem: „Rabíny opuštěný Bar-Kochba vrhne se v zoufalství svém v náruč „černé magie“, sveden hlavně fanatickou chotí svou, mnou rovněž vybájenou Juditou, dopustí se vraždy na nevinném dítěti a tento čin přivolá

⁹⁵⁴ Tamtéž, s. 181.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 208.

⁹⁵⁶ Tamtéž, s. 176.

⁹⁵⁷ Tamtéž, s. 183.

⁹⁵⁸ Jaroslav VRCHLICKÝ, *Bar-Kochba*. Praha [1897]. Titulní strana knihy uvádí pod jejím názvem roky 1894–1897.

⁹⁵⁹ Ladislav JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*. Lidové noviny 20. prosince 1936.

⁹⁶⁰ J. VRCHLICKÝ, *Bar-Kochba*, s. V.

⁹⁶¹ Tamtéž, s. XVI.

⁹⁶² Tamtéž, s. XV–XVI.

pak jeho pád (Zpěv X. Stín Seolu). Zodpovědnost za tento zpěv spadá jedině celá na můj vrub.“⁹⁶³

Vznik Vrchlického eposu, který přivítal v Moderní revue následující rok po jeho vydání Jiří Karásek ze Lvovic (dříve k Vrchlickému až nespravedlivě kritický) jako básníkovo nejlepší dílo,⁹⁶⁴ popsal Ladislav Jiránek následujícím způsobem: „*Mistr píše Bar Kochbu. Usedá k pradědovu psacímu stolu. Kolem něho dva kluci drandí se Slávkem na vozičku po sále, Eva hází voskové koule do terče, který pěkně chrastí na zdi, Milada a Ládlík střílejí ze vzduchovky, mladá tetinka, paní Vrchlická, šije na babiččině starém stroji, jehož pohyblivé rameno tuče dutě jako stoupa. Uprostřed tohoto pekla Vrchlický píše své verše, věrný Flock sedí mu u nohou.*“⁹⁶⁵ Vrchlický se prý však nedal okolním děním rušit. Špindler ocenil Vrchlického odvahu publikovat tuto svoji práci v době rozjitřených protižidovských nálad⁹⁶⁶: „*A jen duch Vašemu rovný, jenž staví pro věky a proto vysoko povznesen jest nad kal a rmut současných půtek a rozstrků, dovedl 'velký sen svého mládí', dramatickou epopeji z historie národa židovského, provésti právě v létech rostoucího nového hnutí protižidovského, jež páchne brutálností a násilností dávných věků a od něhož jest již jen jediný krok k upalování čarodějnic a používání mučidel abychom byli vrženi nazpět do tmy středověku.*“⁹⁶⁷

⁹⁶³ Tamtéž, s. XIV.

⁹⁶⁴ J. LEHÁR – A. STICH – J. JANÁČKOVÁ – J. HOLÝ, *Česká literatura od počátku k dnešku*, s. 330.

⁹⁶⁵ Ladislav JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*.

⁹⁶⁶ Nutno však zmínit, že Podřipan se v osmdesátých letech podílel na roudnické protižidovské kampani. Ta byla vyvolána skutečností, že se při sčítání obyvatelstva roku 1880 přihlásila většina roudnického židovského obyvatelstva k německé obcovací řeči, a to za účelem udržení místní německé obecné školy (ta vznikla roku 1870 ze soukromé židovské školy a po řadu let se potýkala s nedostatkem žáků). V reakci na tuto skutečnost otiskl Podřipan ostře laděný článek *Kdo s námi a kdo proti nám*. Viz Podřipan 8. ledna a 23. ledna 1881. Podobně zaměřené texty se objevovaly v roudnickém mladočeském tisku také v průběhu následujících let – např. šestidílná série článků z roku 1889 nazvaná *Anonymnímu Českému Židovi*. Podřipan 2. ledna – 23. srpna 1889.

⁹⁶⁷ LA PNP Staré Hrady, fond Jaroslav Vrchlický, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Vrchlickému z Roudnice 23. prosince 1897. Jednalo se o protižidovské bouře, jež se v Čechách objevily mj. jako vedlejší důsledek nacionálních bouří vyvolaných nakonec neúspěšnými Badeniho jazykovými nařízeními (vydána 5. dubna 1897 pro Čechy, 22. dubna pro Moravu). Ta potvrzovala platnost dosavadních Stremayerových nařízení z roku 1880 (zavedla rovnoprávnost češtiny a němčiny v tzv. vnějším úřadování), navíc však stanovila v některých případech stejnou platnost obou zemských jazyků také v úřadování vnitřním. Badeniho jazyková nařízení, jež byla v českém prostředí triumfálně interpretována jako úspěch české státoprávní politiky, vyvolala prudký odpor německých politiků, pád Badeniho vlády a nacionální nepokoje. Výtržnosti odehrávající se v Praze a zakončené vyhlášením stanného práva 2. prosince, našly svůj ohlas také v Roudnici. V týdnu od 29. listopadu do 5. prosince zde panoval, slovy Podřipana, „*nezvyklý ruch*“. Viz Podřipan 5. prosince 1897. Píše se zde: „*Noviny šly na dračku, nejen v hostincích, ale i po ulicích všude lidé s novinami v ruce, všude hloučky lidu rokujícího o posledních událostech.*“ Ve středu 1. prosince se shlukla na roudnickém náměstí skupina čítající asi 60 lidí, jež za zpěvu národních písní a různých výkřiků procházela z Karlova náměstí na náměstí Poděbradovo k domu hospodářské záložny, v níž měla sídlo Jednota Říp. V průběhu následujícího dne se stávala situace stále napjatější, a to zejména po uveřejnění zprávy o zavedení stanného práva v Praze. Okresní hejtman, který se obával výtržností, nechal proto povolat do Roudnice četnictvo z celého okolí. Židovské obchody byly v odpoledních hodinách preventivně zavírány. Večer se shlukl na Karlově náměstí dav lidí čítající několik set osob, který jako předcházejícího dne táhl za zpěvu národních písní k místnostem Jednoty Říp, kde zazněla píseň

Na pobyty Sofie Podlipské a později také rodiny Vrchlických v Mlčechvostech vzpomínala také manželka Václava Kratochvíla, Ludmila. Popsala především hezké vzájemné vztahy, které si mezi sebou vytvořili hosté a hostitelská rodina: „*Paní Podlipská bývala s oběma svými dětmi, Prokopem a Ludmilou, o prázdninách v Mlčechvostech. Marii a Václavu Kratochvílovým byla paní Podlipská „tetinkou“, Prokopovi a 'Ludmilce', jak se pozdější paní Vrchlické v Mlčechvostech říkalo, byla jí paní Kratochvílová. Dětem paní Podlipské byly Mlčechvosty druhým domovem se všemi právy i láskou členů rodiny. Obě 'tetinky' si také výborně rozuměly.*“⁹⁶⁸ Vrchlický též chodíval do rodiny, avšak s Václavem Kratochvílem se sblížil až po svatbě s Ludmilou Podlipskou (4. srpna 1879). Václavova manželka uvádí, že se Vrchlický cítil v rodině Kratochvílových jako doma⁹⁶⁹, všichni ho zde měli rádi a on si u nich asi odpočinul od rušného pražského života. Do hlavního města však z Mlčechvost často zajížděl a vozil odtud množství hraček a společenských her. Ty pak hráli dospělí na mlčechvostském statku po večerech. Básník ovšem vydržel hrát nějakou hru podle pravidel jen několikrát. Okamžitě si totiž vymýšlel četné variace, a to k velkému veselí ostatních hráčů.⁹⁷⁰

S Jaroslavem Vrchlickým mluvila Ludmila Kratochvílová poprvé asi rok před její svatbou s Václavem Kratochvílem.⁹⁷¹ Čekal tehdy s Václavem, až ona půjde ze šití. Ludmila si ještě po několika desítkách let živě pamatovala, jaké leknutí tehdy zažila. Měla totiž strach při pomýšlení, že má mluvit s velkým básníkem, a celá se prý tehdy třásla. Jeho milý způsob chování však Ludmile brzy pomohl z rozpaků a úzkosti. Spolu a Václavem vyprovodili oba muži mladou dívku domů. Cestou se Vrchlický v žertu nabídl, že půjde mladému páru na svatbu za svědka. A za čas ho o to oba mladí lidé skutečně požádali. Při svatebním obřadu v kostele, když byl poté pár vybídnut staříčkým farářem Kossutem ke svléknutí rukavic, aby mohly být navlečeny snubní prsteny, podle Ludmiliny vzpomínky také Vrchlický s horlivostí stahoval rukavice: „*'To platí pouze pro snoubence', řekl vládně starý pán. 'A tak, no já myslil,*

Kde domov můj. Odtud procházel pochod, čítající postupně přes tisíc lidí, městem až na Bezděkov a odtud zpátky do Hracholusk a zpět. Kromě zpěvu bylo hlučně provoláváno: „*At' žije české státní právo, sláva našim poslancům, sláva českému lidu, pereat našim nepřátelům, hanba židům*“ atd. Pořádek však nebyl nikde narušen.

⁹⁶⁸ L. KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, s. 131. Dle Jiráňka trvalo přátelství rodin Kratochvílů, Podlipských a posléze také Vrchlických již od roku 1847. Viz L. JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*.

⁹⁶⁹ O tom, že se však ne vždy Vrchlickému do Mlčechvost chtělo, vypovídá jeho dopis adresovaný Eduardu Albertovi z roku 1896: „*Já s rodinou se odeberem 16. do Mlčechvost (pošta Jenšovice). Dělán to jen kvůli dětem, aby přišly trochu na vzduch, pro mne jsou to jen výlohy a štrapace, které k tomu, co zkusím s Hlávku, stačí k otrávení celého života [...].*“ Viz Jaroslav Vrchlický. *Eduard Albert. Vzájemná korespondence*. K vydání připravil Bohuslav Knoesl. Praha 1954, s. 133. Dopis Jaroslava Vrchlického adresovaný Eduardu Albertovi z 11. července 1896.

⁹⁷⁰ Tamtéž. K mlčechvostským hrám též L. JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*.

⁹⁷¹ L. KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, s. 131.

*že také něco dostanu', prohodil Vrchlický. Nevěděl ani, jakou službu mi prokázal. Těživá slavnost vážné chvíle byla tím úplně setřena.*⁹⁷²

Po svatbě odjel Václav Kratochvíl s manželkou do Vídně, která se jim měla stát na dlouhé roky novým domovem. Bratr jí po odjezdu vyprávěl, že při přípitcích, kdy se z krásného, starodávného poháru pilo staré šampaňské, uchovávané pro Ludmilinu svatbu, Vrchlický také připíjel. „*Přípitek byl ve verších na mladé manžely, na chválu poháru a vína a končil se: 'Voda vše, nad vodu nic'.*“⁹⁷³ Kdykoliv v následujících letech přijel spisovatel do hlavního města monarchie, býval hostem rodiny Kratochvílových a podle Ludmily byl velmi veselý a spokojený v jejich malé domácnosti.

⁹⁷² Tamtéž.

⁹⁷³ Tamtéž.

9. KAPITOLA: Vídeňští patroni

„Ve klínu modrých Alp jak by byl rozepjat / koberec travnatý svěží, / a město obrovské jak žena luzných vrad / tu na něm zhýřile leží.“⁹⁷⁴ Znamé verše básníka Josefa Svatopluka Machara (1864–1942) ze sbírky *Tristium Vindobona* (1893), jež vznikala v letech 1889 až 1892 a stala se ve své době literární událostí, odkrývají kritický postoj autora k hlavnímu městu habsburské monarchie. V ní prožil Machar, hlavní autor Manifestu České moderny (vyšel v *Rozhledech* v říjnu roku 1895)⁹⁷⁵ téměř třicet let svého života. Manifest, v němž jeho autoři⁹⁷⁶ – sami sebe prezentující jako část mladé generace, kritizovali soudobé umění (důraz na kritiku, individualitu a autenticitu umělce), politiku (ostrá kritika mladočechů, nutnost řešení sociální otázky)⁹⁷⁷ a společnost, zapadal do ovzduší devadesátých let 19. století, doby hledání nových cest, myšlenek a programů. Úspěchy české společnosti v oblasti kulturní, sociální a hospodářské tehdy totiž nebyly doprovázeny podobnými úspěchy v oblasti politické, česká politická reprezentace nedokázala pružně reagovat na společenské změny.⁹⁷⁸ Manifest dokumentoval proces vymaňování se české kultury z podřízenosti národnímu hnutí a ze služby národu. Dle Jaroslava Marka se devadesátá léta stala předělem, jímž začínalo období moderní české kultury v užším slova smyslu.⁹⁷⁹

Do Vídně se Machar přestěhoval z existenčních důvodů roku 1889 po marné snaze nalézt v Praze úřednické či redaktorské zaměstnání, zpět do Čech se vrátil až v roce 1918.⁹⁸⁰

⁹⁷⁴ Josef Svatopluk MACHAR, *Tristium Vindobona*. Praha 1923, 6. vydání, s. 25. Jedná se o úvodní verše básně *Na Kahlenbergu*, jež došla ve své době největšího ohlasu.

⁹⁷⁵ K této problematice Milan VOJÁČEK, *Manifest České moderny. Jeho vznik, ohlas a spory o pojetí České moderny, které vedly k jejímu rozpadu*, in: *Časopis Národního muzea – řada historická* 169, roč. 2000, č. 1–2, s. 69–96. Zde je uveřejněn i text manifestu (s. 85–87).

⁹⁷⁶ Pod manifest se podepsalo široké spektrum lidí – kromě J. S. Machara F. X. Šalda, F. V. Krejčí, J. Třebický, O. Březina, J. V. Mrštík, A. Sova, J. K. Šlejhar, V. Choc, E. Koerner, J. Pelcl, F. Soukup. Jednalo se o heterogenní seskupení, které se díky rozdílným názorům záhy rozpadlo.

⁹⁷⁷ Např. dělnictvo – ač vystupující internacionálně – patří k národu a je třeba řešit jeho situaci.

⁹⁷⁸ K širšímu kontextu vzniku Manifestu Jiří MALÍŘ, *K proměnám politické kultury: vztah kultury a politiky v 90. letech 19. století*, in: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepiscectví*. Brno 2006, s. 155–170. Autor se snaží zodpovědět otázku, nakolik byly proměny paradigmatu dialogu mezi kulturou a politikou v devadesátých letech platné i v prostředí Moravy. Dále Martin KUČERA, *Kulturně politická aktivita pokrokařského hnutí*, *Český časopis historický* 92, roč. 1994, č. 1, s. 63–76.

⁹⁷⁹ Jaroslav MAREK, *Česká moderní kultura*. Praha 1998, s. 209. Dle autora „změna situace byla současníkům tak zřejmá, že se pojem devadesátá léta stal pojmenováním souboru změn, jimiž česká kultura prošla před koncem století, i označením jedné epochy v moderních českých dějinách.“ Kultura tehdy získala 2 nové funkce: 1) vyjadřovat kritický vztah ke společenské realitě a přispívat tím k její nápravě, 2) být místem tvorby autonomních uměleckých hodnot, jež nepodléhají kritériím vznášeným ze sféry mimo umění.

⁹⁸⁰ Svůj dlouholetý pobyt ve Vídni vyobrazil v několika vzpomínkových knihách. Viz J. S. MACHAR, *Vídeňské profily*. Praha 1919; TÝZ, *Vídeň*. Praha 1919; TÝZ, *Třicet roků*. Praha 1922, 2. vydání. Osobnosti Josefa Svatopluka Machara, proměnám jeho tvorby a osobním kontaktům, a to v kontextu vztahů mezi utvářející se českou a vídeňskou literární modernou sklonku 19. století (kromě Machara stojí v popředí zájmu autorky rakouský spisovatel a kritik Hermann Bahr a vídeňský týdeník *Die Zeit*) věnuje pozornost Lucie KOSTRBOVÁ, *Mezi Prahou a Vídní, Česká a vídeňská moderna na konci 19. století*. Praha 2011.

Zaměstnan jako úředník ve vídeňském Ústavu pro pozemkový úvěr (Bodencreditanstalt), sledoval politické dění jak na vídeňské říšské radě, tak v Čechách. A kritický postoj zastával vůči oběma stranám – jak proti Vídni, tak vůči dění v české národní společnosti. Na jedné straně pocit společenské izolovanosti (Machar se bránil asimilaci, zároveň však udržoval pouze řídké vztahy s vídeňskými Čechy – k výjimkám patřil historik Václav Kratochvíl), na straně druhé poté možnost „pohledu zvenčí“ na českou společnost – takové byly záporné i klady básnickova života ve Vídni.

V básni *Smutné perspektivy* „vídeňských žalozpěvů“ se zračí básníkův stesk po domově v jeho „dobrovolném“ vyhnanství: „*Mně je zde teskno... V duši mojí žije, / co přinesl jsem z otčiny své sem, / ton hořkosti a tichá elegie, / jež dýše v dálce rodná moje zem. // Tu elegii šumí naše pláně, / hvozd, města, visky, kříže hřbitovů, / podzimní nádech stále padá na ně / a teskné mlhy v šedém příkrovu... // A hořkosti ton projede mě vždycky, / když na národ té země vzpomínám - / zde mají pro něj posměch ironický, / jenž prochvěje až k duše hlubinám. - // Náš národ!... Bez kormidla, cíle, vesla / se před přístavem vrahů potácí, / s prava i leva lapá frase, hesla, / v nichž všemu sílu, zápal utrací... // Mně je zde teskno... V ranní úsvit prvý / ta elegie šumí v duchu mém, / ta hořkost splynula už s mojí krví - / a k tomu zní mi Vídeň valčíkem!*“⁹⁸¹

Machar však patřil k těm Čechům dlouhodobě žijícím v hlavním městě monarchie, jež dokázali využít svého kapitálu (buď kulturního, politického, ekonomického, sociálního, či symbolického anebo různých kombinací zmíněných) ve prospěch českých osobností působících nejen ve Vídni.⁹⁸² Následující řádky jsou věnovány vzájemným vztahům Podřipska se dvěma zajímavými osobnostmi žijícími ve sledovaném období ve Vídni a „vyčnívajícími“ z tehdejší početné české vídeňské menšiny⁹⁸³ – s věhlasným chirurgem Eduardem Albertem (ten sice strávil celý svůj profesní život v zahraničí, avšak zůstal v neustálém kontaktu s českým prostředím a také řadu kulturních podniků finančně podporoval) a podřipským rodákem, historikem a archivářem Václavem Kratochvílem – jež se staly – každá v rámci svých možností a svého profesního zaměření – „patrony“ českých (nejen) umělců (nejen) v hlavním městě monarchie.

⁹⁸¹ J. S. MACHAR, *Tristium Vindobona*, s. 19–20.

⁹⁸² U Machara se jednalo o kapitál kulturní a symbolický. Byl velkým propagátorem Jaroslava Vrchlického ve Vídni. K tématu např. Martin SEKERA, *Gustav Eim, „český konzul ve Vídni“ 1879–1897*, Dějiny a současnost 1/1992, s. 33–37. Dále Martin SEKERA – Petr BURIÁNEK, *Česká lobby ve Vídni*, Dějiny a současnost 1/1995, s. 22–25.

⁹⁸³ Zajímavé čtení o vlivu české vídeňské menšiny na hlavní město monarchie nabízí v popularizačně pojaté práci rozhlasový kulturní publicista Jiří KAMEN, *Češi patří k Vídni aneb třicet dva výprav do Vídně v českých stopách*. Praha 2014.

Renesanční osobnost lékaře⁹⁸⁴ (byl mj. osobním lékařem a přítelem ministerského předsedy hraběte Eduarda Taafeho), profesora vídeňské univerzity⁹⁸⁵, jemuž se posmrtně (1909) dostalo cti odhalení pamětní desky v Arkádovém dvoře (Arkadenhof) její nové budovy (jednalo se o centrální místo paměti zmíněné prestižní vídeňské instituce)⁹⁸⁶, člena panské sněmovny a žamberského rodáka Eduarda Alberta (1841–1900)⁹⁸⁷ byla provázána s Roudnickem prostřednictvím dvou osobností – Ervína Špindlera⁹⁸⁸ a Albertova bývalého spolužáka z gymnázia v Hradci Králové, ředitele roudnického gymnázia Josefa Černého. S Ervínem Špindlerem se Albert stýkal především během Špindlerových poslaneckých pobytů ve Vídni. Řídícímu učiteli roudnické obecné chlapecké školy a svému švagrovi Josefu Kobrovi 7. května roku 1890 Špindler z Vídně napsal: „*Netřeba dokládati, že mé styky a známosti osobní ve Vídni opět poněkud se rozvířily. Z kruhů mimoparlamentních sblížil jsem se s Drem. Albertem [podtrženo E. Š – pozn. aut.], jež i mnozí besední členové znají z dob, když ještě občas do Roudnice zavítával na návštěvu k Formánkovi⁹⁸⁹, bohužel již zesnulému a s českým básníkem Macharem [podtrženo E. Š. – pozn. aut.], jež má skromné místečko u jistého peněžního ústavu zdejšího.*“⁹⁹⁰ A dále pokračoval: „*Albert je ve Vídni celebritou prvního řádu a horlivý, věrný, nadšený národovec. Je vyznamenán členstvím asi 15 cizozemských učených a vědeckých společností, spisy jeho vyšly v překladech francouzském,*

⁹⁸⁴ Srov. heslo *ALBERT Eduard*, in: Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. 1. Band (Aaskow – Charasse). Wien – Leipzig 1884, s. 84–85.

⁹⁸⁵ K Albertově akademickému působení Archiv der Universität Wien, Personalakt – Eduard Albert, sign. MED PA 872. K Albertově osobě dále hesla v rakouských publikacích – Heslo *ALBERT Eduard*, in: Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950. I. Band (A–Glä). Graz – Köln 1957, s. 12; heslo *ALBERT Eduard*, in: Historisches Lexikon Wien, Band 1 (A–Da). Wien 2004, s. 37.

⁹⁸⁶ K tomuto význačnému prostoru podrobněji Nina MILOTOVÁ, *Stopy českých vědců v místě paměti Vídeňské univerzity*, Vesmír, roč. 90, 2011, č. 10, s. 588–591. Autorem Albertovy pamětní desky byl Artur Kaan. Informace o okolnostech vzniku a slavnosti odhalení pomníku dne 22. října 1909 přinášejí materiály uložené v Archiv der Universität Wien, Albert Eduard – Denkmal im Arkadenhof (1907–1909), sign. S 93.1.

⁹⁸⁷ K této zajímavé osobnosti podrobně Arnold JIRÁSEK: *Eduard Albert. Pokus o kroniku a rozbor života, práce i významu E. Alberta učiněný ke stému výročí jeho narození (20. ledna 1941)*. Praha 1946, 2. vydání. Dále Helena KOKEŠOVÁ: *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*. Praha 2004.

⁹⁸⁸ Podle Machara byl Špindler člověkem „*s jakousi lokální roudnickou gloriolou bojovníka a nevinného mučedníka kolem hlavy*“. J. S. MACHAR, *Třicet roků*, s. 124.

⁹⁸⁹ Jednalo se o roudnického lékaře Emanuela Formánka, otce manželky Václava Kratochvíla Ludmily. Formánek byl v letech 1872–1884 předsedou Jednoty Říp. Po něm ho v této funkci vystřídal E. Špindler.

⁹⁹⁰ SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Vídně 7. května 1890. V tomto fondu se nachází 133 Špindlerových dopisů adresovaných Josefu Kobrovi z Vídně. V nich jejich pisatel líčí své zážitky z vídeňského politického dění. Nedlouho po svém odchodu do Vídně Špindler napsal: „*Bude tomu hnedle týden, co jsem se odtrhl násilně od půdy podřípské a z drahého mi kruhu přátel roudnických a na Roudnicku, ale dosud cítím, že všechny kořeny a kořínky mého života vězí tam u Vás a ani jediný nezachycuje se zde. Co mně tu obklopuje, všechno je cizí, - zbývá jen kruh českých poslanců a kroužek mladočeských, kterými stává se mi říšská rada snesitelnou. A věru na cizí této půdě vídeňské jsme si jaksi všichni bližší, přítulnější a důvěrnější než-li doma.*“ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Vídně z 26. dubna 1890. K vídeňské říšské radě se Špindler vyslovil následujícími slovy: „*Na čarovné budově tohoto parlamentu všim právem měla by státi zlatým písmem slova, jež Dante položil nade vchod pekla: 'Vy, kdož sem vstupujete, nechte své naděje venku!'*“ Tamtéž.

*ruském, řeckém, maďarském atd., německý originál hlavního díla jeho dočkal se již 4. vydání, a při vši té slávě světové lne tak něžnou láskou ke svému rodišti, že tam nejen pro letní své odpočívání a pro dobu stáří uchystal sobě krásný útulek [vilu v Žamberku – pozn. aut.] [...].*⁹⁹¹ Špindler dále píše, že bychom si mohli gratulovat, kdyby byl náš národ zastoupen v každém světovém městě a na každé univerzitě „*takovým velikánem ve vědě a takovým charakterem v životě*“.⁹⁹²

Kromě Josefa Kobra se Špindler svěřoval s děním ve Vídni⁹⁹³ také své manželce Marii.⁹⁹⁴ Ženě zde popisoval především záležitosti spojené se zařizováním svého tamějšího ubytování⁹⁹⁵ a svůj společenský život, do jehož okruhu patřili vedle Eduarda Alberta např. Karel Kramář, Gustav Eim⁹⁹⁶ či Josef Kaizl⁹⁹⁷. V polovině prosince roku 1890, těšíc se na návrat domů, popsal v dopise ženě jednu z návštěv u Eduarda Alberta, jenž bydlel po dlouhá léta za Votivním kostelem na rohu Maxmilianplatz č. 8 (dnešní Rooseveltplatz) a Frankgasse č. 2: „*Vědomí, že za několik dnů již kyne mi návrat do Čech z podunajského Babelu činí mě spokojeným a v tomto pocitu spokojenosti píši Ti tento list, sotva že jsem byl přečetl Tvůj milý dopis po obědě se navrátiv domů. Včera večer byl jsem opět pozván k Albertovi. Byli tam Eim, Kaizl a Kramář. Paní Albertová dobírala si opět zamklého Kramáře, že musí býti zamilován, když tak zatvrzele mlčí a jen poslouchá. V mlčení dělal mu konkurenci mladý Albert*⁹⁹⁸, *naprosto nepodobný svému otci. Jablko patrně padlo daleko od stromu, až někam pod slívu,*

⁹⁹¹ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Vídně 7. května 1890.

⁹⁹² Tamtéž. K Albertově politické orientaci Špindler uvádí: „*V politickém ohledu znechutily se mu obě naše strany národní pro osobní útoky a hnusné boje. Z osobních důvodů lne k realistům, ač nemají programu [podtrženo E. Š. – pozn. aut.], ale v zásadě jest mužem osvíceným, liberálním a demokratickým.*“

⁹⁹³ Špindler se během svých vídeňských pobytů částečně zapojil i do tamějšího spolkového dění. Pomáhal tak „*svým věhlasem*“ Českému spolku pro šíření lidové osvěty ve Vídni, jehož cílem bylo rozšiřovat české knihy. J. S. Machar, *Třicet roků*, s. 167. „Táborita“ Špindler, jak ho Machar ve svých vzpomínkách nazývá, nakonec však musel odříci svoji účast (jako řečník) na slavnosti konané u příležitosti 100. narození Jana Kollára. Zastoupil ho T. G. Masaryk. Tamtéž, s. 124–126.

⁹⁹⁴ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Korespondence Ervína Špindlera adresovaná Marii Špindlerové z Vídně z let 1890–1899.

⁹⁹⁵ Píše např., že musel oběhat asi 30 bytů, než se mu podařilo najít takový, který by si mohl pronajmout pouze na čtrnáct dní (nakonec jej našel v české rodině Šoltových). Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně z 5. prosince 1890.

⁹⁹⁶ Eima Špindler poprvé navštívil ve vídeňském bytě 23. dubna 1891. LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně z 22. dubna 1891. Špindlerovi prý jednou Eim řekl: „*Ervínku, vidíš, ty jsi moudrý člověk, snad nejmoudřejší v českém království, ty bys měl být v Praze a řídit Národní listy, já bych je řídil ve Vídni – věř mi, že by se to u nás přece hnulo!*“ J. S. MACHAR, *Třicet roků*, s. 93.

⁹⁹⁷ O blízkém vztahu Špindlera k Josefu Kaizlovi (1854–1901) vypovídá skutečnost, že jeho manželka požádala po smrti Kaizla Špindlera o převzetí a uspořádání celé jeho písemné pozůstalosti. SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Vídně z 25. října 1901. Dále LA PNP Praha, fond Zdeněk V. Tobolka, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Zdeňku V. Tobolkovi z Roudnice 4. března 1908. Zde se Špindler zmiňuje o jejich častých osobních stycích, pobýval u Kaizlových 2 dny před jeho smrtí. Půl roku před tím Kaizl slíbil, že napíše nějakou politickou úvahu do Podřipanu.

⁹⁹⁸ Machar o Georgu Albertovi napsal: „*Čechem už nebyl a Němcem ještě ne.*“ J. S. MACHAR, *Třicet roků*, s. 85.

*kam patří.*⁹⁹⁹ Albertův dům, jenž byl českým salonem ve Vídni, se stal hostitelem řady českých politiků (ač Albert sám se politiky přímo neúčastnil). Kromě „standardního okruhu“ svých vídeňských přátel se však Špindler stýkal také s Josefem Svatoplukem Macharem (tomu zařídil úřednické místo právě Albert) a manžely Kratochvílovými.¹⁰⁰⁰

O marném hledání Václava a Ludmily Kratochvílových se zmínil Eduard Albert v dopise adresovaném Špindlerovi: „*Mimoto Vám dávám zprávu, že jsme v sobotu s dr. Rezkem šli do Cottage a tam po třetí hledali Kratochvíla v K. L. Str. č. 16. Tam po Kratochvílovi není ani stopy. Bouchali jsme na dvěře našich tužeb i jinde, v Cottage-Gasse č. 16. Ani stopy! Měli nás za loupežníky. Učinili jsme tudíž hypotézu: Bud' jste nás schválně klamal, abychom krásnou paní Kratochvílovou hledali tam, kde jí není [...]. Aneb jste v adresách naprosto nespolehlivým [...].*“¹⁰⁰¹ O tom, že měl Albert Špindlerovu společnost rád, svědčí mj. slova z dopisu zasláního příteli: „*Je mi hrozně líto, že dnes nemohu přijít do Vaší společnosti, která mi je tak milá, že ten večírek pokládám za nejjasnější hodinku v témdni.*“¹⁰⁰²

Své přátelství ke Špindlerovi vyjádřil Albert v žertovné básni nazvané *Dies irae, dies illa*, kterou zaslal příteli na podzim roku 1896: „*Ó dni hrůzný ve svém děse, / Když se „houser“ na kříž snese / Spravedlivý sám se třese. // Jak to láme, píchá, hlodá. / Jako svědomí když bodá / Čert si člověka tak podá. // Na velkou jak stranu jíti? / Když ni malou nemůž' míti / Bez bolesti, křiku, vyti? // Musí, musí do špitálu. / Ale zvolna, jen pomálu / Jak by ostrou nesl skálu. // Masáží ho podrobují, / Elektrikou záda kují / Pekla hrůzy vůkol bují. // Ančka dá jen sousto šunky / Piva pohár malilounký. / Lektvary jsou jeho buňky. // Máš muk, peklo, ještě více? / Modlete se za mne, bdíce! / Jak se dostat do Roudnice?*“¹⁰⁰³

Nebyl to jen zájem o politiku, ale také poezie, která oba muže spojovala. Eduard Albert miloval poezii (tu sám také především v pozdějším věku skládal – jediná samostatná

⁹⁹⁹ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně z 14. prosince 1890.

¹⁰⁰⁰ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně z 16. října 1898. Dále tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z Vídně z 8. prosince 1898.

¹⁰⁰¹ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton A-L, Dopis Eduarda Alberta adresovaný Ervínu Špindlerovi, s. a., s. 1. Ve zmíněném fondu se nachází korespondence Eduarda Alberta adresovaná Ervínu Špindlerovi. Většina dopisů není datována, avšak dle obsahu se vztahují k době, kdy Špindler pobýval ve Vídni. V dopisech zve Albert Špindlera často k večerní společnosti. Špindler navštěvoval přitele buď v jeho domácnosti, nebo se stávaly cílem jejich společných setkání Kaiserhof a Riedhof.

¹⁰⁰² Dopis Eduarda Alberta adresovaný Ervínu Špindlerovi z Vídně, s. a. Znění dopisu bylo otištěno ve Věstníku českých lékařů, který v průběhu roku 1930 otiskoval korespondenci Eduarda Alberta adresovanou různým osobám (E. Špindler, G. Eim, F. Schwarz, A. Rezek). Věstník českých lékařů XLII, 1930, č. 44, s. 1017. Dopisy adresované Špindlerovi vyšly v číslech 43 (s. 1000–1001), 44 (s. 1017–1018) a 45 (s. 1031).

¹⁰⁰³ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton A-L, Dopisnice Eduarda Alberta adresovaná Ervínu Špindlerovi, s. a., s. 1. (razítko: 24. října 1896). Báseň byla otištěna též ve Věstníku českých lékařů XLII, 1930, č. 45, s. 1031.

sbírka jeho vlastních básní *Na zemi a na nebi*¹⁰⁰⁴ však vyšla až po jeho smrti v roce 1900) a českou poezii (obdivoval především dílo Jaroslava Vrchlického) se také snažil zprostředkovat zahraničním čtenářům. Svým nákladem tak vydal několik svazků překladů (vlastních i cizích) české poezie – reprezentativní překladovou řadu *Poesie aus Böhmen* (1893–1895), přičemž chtěl ukázat světu vysokou úroveň českého básnictví.¹⁰⁰⁵ Na počátku záměru stál přitom úspěch Čechů na mezinárodní hudební a divadelní výstavě ve Vídni roku 1892.¹⁰⁰⁶ Důležitost šíření české poezie zdůraznil v práci určené českým čtenářům *Co jest české básnictví národní?*¹⁰⁰⁷ Zde píše: „*Myšlenky, city, duševní snahy, hmotné pokroky kolují za našich dob tak rychle světem, že k nám jdou mohutné proudy kulturní ze všech stran; naopak jest to čestným naším úkolem, aby i od nás co nejvíce se dostalo do světa těch prací, kterým svou pečeť vrazil duch českého národa. [...] Čím více se k nám dostane, tím více budeme obohaceni. Čím více vydáme ze sebe a vyjde od nás, tím větší bude naše zásluha o lidské pokolení.*“¹⁰⁰⁸ Špindlerovi daroval *Neueste Poesie aus Böhmen*, přičemž za zaslání Špindler děkoval dopisem ze srpna roku 1895: „*ku skvělému zdaru velikého a smělého podniku, jenž zjedná moderní literatuře naší hojně přátel v sousedním Německu a mezi Němci vůbec, a českému jmenu velikou čest*“.¹⁰⁰⁹ O tři roky dříve okomentoval úspěch překladů Špindler v dopise Kobrovi: „*Literárně zajímavý jest veliký úspěch Albertovy knihy překladů*

¹⁰⁰⁴ *Na zemi a na nebi. Básně Eduarda Alberta.* Praha 1900. Příteli Josefu Černému zde věnoval báseň *O prázdninách* (s. 44–45). Jaroslav Vrchlický, jenž byl autorem úvodního slova, zde o této práci píše: „*Dva dny před neočekávanou smrtí jejího původce dal jsem sbírku do tisku, dle jeho přání tenkrát ještě pseudonymem označenou. Dnes ji mám s plným jménem zesnulého uváděti do literatury.*“ Vrchlický chválil Albertovu poezii, upozorňoval, že jeho básně „*nejsou politické prskavky, jsou plody zralého, školou práce, studií a života proslého a zkušeného muže, který na vše se díval okem zaníceným pro největší ideály lidstva a při tom se srdcem soucitným k jeho bojům a utrpením*“.

¹⁰⁰⁵ Eduard ALBERT, *Poesie aus Böhmen.* Wien 1893; TÝŽ, *Neuere Poesie aus Böhmen. Anthologie aus den Werken von Jaroslav Vrchlický.* Wien 1893; TÝŽ, *Neueste Poesie aus Böhmen I. Die der Weltliteratur conformen Richtungen.* Wien 1895; TÝŽ, *Neueste Poesie aus Böhmen II. Die nationalen Richtungen.* Později také TÝŽ, *Lyrisches und Verwandtes aus der böhmischen Literatur.* Wien 1900.

¹⁰⁰⁶ TÝŽ, *Poesie aus Böhmen*, s. V. V předmluvě autor poděkoval příteli Josefu Černému za pomoc při sestavování literárně-historických poznámek (s. VI). O tom se zmiňuje Albert i v *Pamětníci*, kde si roku 1892 poznamenal: „*Černý mi pomáhá sestavit data literárně-historická o básnících, jež překládám, přiměl mne k tomu, že jsem i Svatební košili přeložil. Byl jsem za dvě odpoledne hotov.*“ Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528, nestránkováno. Na překladech začal Albert pracovat v roce 1892.

¹⁰⁰⁷ TÝŽ, *Co jest české básnictví národní?* Vídeň 1895. Práci vydal Albert vlastním nákladem.

¹⁰⁰⁸ Tamtéž, s. 1. Mezi současnými národními básníky zmiňuje Albert též ženu – Elišku Krásnohorskou. Upozorňuje však, že „*všecko, co ženy v umění vykonaly, jest hluboko pod tím, co vykonali muži. Už tedy předem souhlasím, sahá-li se po kratším loktu, jakmile se měří umění ženské. Vedle Čelakovského, Erbena, Sládka atd. o Krásnohorské ani řeči býti nemůže. Běží tu o jiné poschodí*“. Tamtéž, s. 63. Přesto ocenil její překlady, které jsou dokladem velké míry jejího formálního umění. Národního umění je naopak v jejích básních málo, Albert nikde v jejím díle nevidí ostrý rys básnické individuality a hlubšího umění. Konstatuje: „*Vše jest svědomitá práce – ženská.*“ Tamtéž, s. 64–65.

¹⁰⁰⁹ Cit. dle H. KOKEŠOVÁ, *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, s. 48.

z českých básníků. Již asi 5 deníků přineslo fejetony plné chvály a to nejen překladu, nýbrž i nového myšlenkového světa, jež otvírají neznámí básníci světové literatuře.“¹⁰¹⁰

Nebylo to však pouze vídeňské prostředí, kde se oba přátelé osobně setkávali. Tím druhým místem byl Albertův rodný Žamberk, kde si nechal slavný chirurg postavit vilu (její stavba byla započata v červenci roku 1888, poprvé v ní bylo přenocováno v červenci 1889).¹⁰¹¹ Poprvé se zde však oba muži setkali ještě v době, kdy byl Eduard Albert medikem. Na podzim roku 1865 tak psal Špindler tehdejší přítelkyni Františce Severové: „Byliť jsme v Žamberku [...]. [...] mě pak [tento pobyt – pozn. aut.] naučil znáti člověka, který upozadil ty nejlepší upomínky na první setkání s Jeřábkem a Pflegrem. Je to vídeňský medik vnímavé a hloubavé duše. Jmenuje se Albert. Mluvili jsme o besedě mezi tanci o literatuře, sociálních i politických poměrech našich. [...] Pohlíží i na nejvšednější poměry ze stanoviska vyššího, ušlechtilějšího, neposuzuje život nižší tak, jak se oku jeví, nýbrž v metafyzickém spojení jeho s duší naší i s duší vesmírna.“¹⁰¹² Špindler se přiznává, že ho Albert překvapil o to více, že se jedná o upřímného a vřelého národovce, „který nemiluje vlast' svou za tu cenu, nebude-li jí muset sloužit, kvůli ní jinak se nosit a chovat, než jak se právě líbí“¹⁰¹³. Přítelkyni se svěčuje, že v Albertově duši je možné nalézt onu vznešenou vášeň, „kterou vzbuzuje v srdci Čecha strach o budoucnost našeho národa, která se podobá potoku, jenž mocí se vrhá ze skal, trhaje za sebou vše, co v cestě stojí, valí se údolím, vystupuje z břehu a zaplavuje, aby jen se stal mořem“¹⁰¹⁴.

Roku 1890 byl Špindler vyzván k návštěvě tamější nové vily a bylo mu též nabídnuto, že zde může strávit třeba celé prázdniny.¹⁰¹⁵ Špindler nabídku návštěvy vily přijal. V srpnu téhož roku tak mohl referovat Josefu Kobrovi o své cestě do Žamberka a o tamějším pobytu.¹⁰¹⁶ Po příjezdu do města a příchodu do vily „vpadl“ Špindler se svrchníkem, kloboukem a deštníkem do útulné a prostranné knihovny, kde zrovna Albert vypisoval jména

¹⁰¹⁰ SOkA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Vídně z 8. listopadu 1892.

¹⁰¹¹ O dění v Albertově žamberské vile vypovídá Pamětnice domu č. 528, kronika, do níž zapisoval Albert důležité události spojené nejen s tímto domem (zaznamenával zde údaje o počasí, zajímavé informace z veřejného dění apod.). Kronika zároveň sloužila jako podpisová kniha návštěvníků vily. Mezi prvními (léto 1889) zde nalezneme např. podpisy Josefa Černého, Josefa Svatopluka Machara, Marie Červinkové Riegrové, Františka Ladislava Riegra či Karla Kramáře. O rok později se sem zapsali např. Jaroslav Vrchlický, častý Albertův host, a Tomáš G. Masaryk. Městské muzeum v Žamberku, *Pamětnice*, nestránkováno.

¹⁰¹² LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, Karton M-Ž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Františce Karáskové z Chocně 13. září 1865.

¹⁰¹³ Tamtéž.

¹⁰¹⁴ Tamtéž.

¹⁰¹⁵ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 25. dubna 1890.

¹⁰¹⁶ SOkA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Josefu Kobrovi z Roudnice 24. srpna 1890.

dávných žamberských obyvatel z jakési staré knihy. Zde byl srdečně uvítán, avšak přítel nechtěl slyšet nic o Špindlerově zamýšleném odjezdu ještě večerním vlakem. Po přivítání se s paní Albertovou následovala procházka po okolním parku. Tu Špindler vylíčil následovně: „Byli jsme, až na věrného Bleka, který se politikou vůbec nezaměstnává (je to totiž zcela řádný pes bezúhonné minulosti a nenucených mravů, pravé dítě přírody, které mně ve vší důvěrnosti svěřilo několik hladových blech v pečlivém opatrování), sami dva a tak jsme za 2–3 hodiny probrali český orbis pictus kolem dokola [...]. V politice ničeho jsem se nedozvěděl nového. Starému pánovi nesměji totiž na venkově noviny ani do domu [...].¹⁰¹⁷ Po večeri se u Albertů sešla společnost debatující o české žurnalistice, moderním umění a literatuře. Následujícího dne, po výtečném obědě, zavedl Albert Špindlera do stinného prostranství před vilou, kde byla připravena 2 křesla. Následný odpočinek popsal Špindler následovně: „Složivše na ně svá hříšná těla, oddali jsme se tiché meditaci. Alb.[ert] brzy usnul a začal chrápat. Mě bavilo věrné zvíře jeho, které při každém důkladnějším zachránutí zvedlo hlavu, zda-li pán něco neporoučí.“¹⁰¹⁸ Špindler tehdy málem zmeškal odjezd vlaku do Roudnice.

Během pobytu v žamberské vile napsal Špindler do pamětní knihy následující verše: „Věru ústav léčební tu, / jakých nenajdeš tak hned, / v samém blahu, rozkoši tu / zapomeneš celý svět. // Upřímné jen srdce maje, / ó jak prodlíš tady rád: / Budovatel toho ráje / pozdraven buď na stokrát!“¹⁰¹⁹ Později zaslal Albertovi svůj překlad Heineho knihy *Atta Troll*, do nějž napsal věnování: „Ve vděčné vzpomínce na krásnou letní noc z 16. a 17. dne měs. srpna 1890 pod hostinnou střechou letohrádku žambereckého v kruhu milých a vzácných přátel probděnou [...].“¹⁰²⁰

Jedním z nejčastějších hostů v Žamberku byl druhý Albertův známý z Roudnice, blízký přítel Josef Černý. Černý působil v letech 1868 až 1876 jako profesor na gymnáziu v Rychnově nad Kněžnou, poté v Hradci Králové a v roce 1889 přišel do Roudnice nad Labem, kde se stal ředitelem zdejšího gymnázia.¹⁰²¹ Jméno Černého nalezneme v pamětní knize již mezi prvními hosty žamberské vily v létě roku 1889 a poté se s ním shledáváme na

¹⁰¹⁷ Tamtéž.

¹⁰¹⁸ Tamtéž.

¹⁰¹⁹ Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528. Špindlerův podpis zde nalezneme ještě 4. září 1898. Tehdy se pod sebe do knihy zapsali J. Černý jako „mrzák“ a pod ním E. Špindler jako „fešák“.

¹⁰²⁰ A. JIRÁSEK: *Eduard Albert. Pokus o kroniku a rozbor života, práce i významu E. Alberta učiněný ke stému výročí jeho narození (20. ledna 1941)*, s. 122.

¹⁰²¹ Správa ústavu byla předána novému řediteli 23. července 1899. SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, inv. č. 127, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. od září 1877–1900/1, s. 88.

řadě dalších stran této kroniky.¹⁰²² O kontaktech Eduarda Alberta s Josefem Černým nás informuje korespondence, kterou připravil k vydání v časopise Zvon v první polovině třicátých let 20. století Černého zeť Jiří Guth-Jarkovský.¹⁰²³ V úvodu vzpomenu autor přátelství svého tchána, jehož si dotyčný navýsost vážil: „*Věrné bylo přátelství Eduarda Alberta a Josefa Černého, přátelství ryzí a nezištné, které trvalo od prvního mládí až do hrobu. [...] A věrně obráží se, pokud se týká Alberta, v jeho dopisech [...]. [...] Josef Černý [...] opatruje dopisy ty po všechn svůj život jako vzácný důkaz lásky toho, kterého sám miloval nade všechny jiné. [...] nosíval mnohé z nich s sebou a chlubil se jimi [...].*“¹⁰²⁴ Černý prý nesmírně rád mluvil o Albertovi a rád také vyprávěl o jejich vzájemných kontaktech. Iniciátor zveřejnění zmíněné korespondence však zmínil skutečnost, že o podrobnostech přátelství mezi oběma muži toho neví mnoho, neboť Albert zemřel tři roky poté, co se on oženil s druhorozenou dcerou Černého Annou.

V jednom z dopisů z ledna roku 1883 Černému se Albert skepticky vyjadřuje ke své české literární tvorbě: „*Vidím, že české literatuře ve svém oboru neprospěju. Co vědeckého, to musím německy; za to odkážu našemu národu Maydla*¹⁰²⁵. *Sem tam snad článček, nebo řeč akademickou, ale to není činnost; k té nejsem povolán; patřím už ke staršímu pokolení, které žilo a se potloukalo před universitou českou. Ti mladí ať to provedou.*“¹⁰²⁶ Téhož roku na podzim konstatuje, že Čechy velmi dobře prezentuje trojice mužů Brožík, Dvořák, Vrchlický. U Vrchlického je však problém, že musí být jeho dílo teprve přeloženo. Albert píše, že chce „*v tom ohledu začít*“.¹⁰²⁷ Uvádí sice, že mu bude „*ta práce pravou křížovou cestou, ale jiný to sotva udělá*“.¹⁰²⁸ Příteli se však také svěřil roku 1884 s únavou z veškeré své činnosti a přáním uchýlit se někam daleko od všech povinností: „*[...] Stala se změna se mnou, která se nazývá – stáří. Jsem jaksi moudřejší, nežli dříve; všeho jsem se zřekl, vše jsem ponechal stranou, pověsil jsem meč na řebík, zavřel jsem i knihy a nedělám nic, než peníze, abych se, dá-li Bůh dočkal brzo té chvíle, abych mohl vystrčit - - - na všecko, sednout si někde do malého městečka, nebo vesničky, daleko vzdálené ode všeho motání a kolotání, lopotování*

¹⁰²² Např. již následující letní prázdniny roku 1890. Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528, nestránkováno.

¹⁰²³ Jiří GUTH-JAROVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon (Týdeník beletristický a literární), 1931, roč. 31, č. 22, 23, 37, 38, 41; 1932, roč. 32, č. 50, 51; 1933, roč. 33, č. 20, 32. Titulní stranu tohoto časopisu zdobilo vyobrazení Řípu.

¹⁰²⁴ J. GUTH-JAROVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon, 1931, roč. 31, č. 22, s. 299–300. Autor uvádí, že v pozůstalosti Černého je 124 dopisů z let 1877–1900.

¹⁰²⁵ Karel Maydl (1853–1903), jeden ze zakladatelů české chirurgie.

¹⁰²⁶ J. GUTH-JAROVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon, 1931, roč. 31, č. 41, s. 569.

¹⁰²⁷ J. GUTH-JAROVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon, 1932, roč. 32, č. 50, s. 693.

¹⁰²⁸ Tamtéž.

a namáhání a doma – v srdci svém seděti. Už teď bych raději krávy pásal a četl při tom třeba o Bruncvíkovi, než se tak plahočil, bez cíle a bez výsledku, o kterém si člověk snil.“¹⁰²⁹

Albert se také příteli svěřil se svým názorem na pravost *Rukopisů*. Tak v březnu roku 1885 píše o časopisu *Atheneum*, který ho zaujal a zároveň také ocenil Jana Gebauera. O pravosti zmíněných děl má však pochybnosti, neboť „*odpůrcové pravosti zrovna s umíněností všecko stíhají a jest viděti, že v tom běží o vítězství ne pravdy samé, ale i strany*“.¹⁰³⁰ O čtyři roky později se však již Černému svěřuje, že jeho víra v české starodávné památky je podviklána. Četl totiž asi po tři neděle každodenně část *Alexandreidy* a jiných básní a uvědomil si, že v *Rukopisu zelenohorském* „*není duch starý*“¹⁰³¹. Uznává dále, že Gebauerovy důkazy jsou velmi pádné. Nakonec s povzdechem dodává: „*Víš, jak jsem sám dlouho a dlouho kolísal, ale co naplat!*“¹⁰³²

Albert s Černým se vzájemně navštěvovali většinou na dvou místech. Po vybudování vily převážně v Žamberku, zároveň však též (a před rokem 1889) převážně, v Roudnici. Tak např. delší, týdenní pobyt u Černého v tomto podřípském městě absolvoval Albert spolu s chotí v červenci roku 1898.¹⁰³³ Tehdy také navštívili, konkrétně 31. července, posvátný Říp. Albert se o tom zmínil Antonínu Rezkovi v dopisnici s následujícím zněním: „*Jsem zde od 22. VII. [18]98 a odpoledne jedeme přes Drážďany, Lipsko, Magdeburg, Hannover do Norderney. Odtud Vám obšírněji vypíšu, jak se nám vede. Včera stoje na Řípu, posílal jsem Vám a přátelům pozdravení přes hory a doly. Doufám, že se Vám všem dobře vede a přejujeme tak. Váš Alb[ert]*“.¹⁰³⁴ Z památného Řípu si nechal Albert také přivést stromky (celkem se prý jednalo o 2000 stromů a keřů), které byly následně zasazeny v rozlehlé zahradě budované kolem jeho vily v Žamberku.¹⁰³⁵ Waldemaru Mazurovi, blízkému příteli a vedoucímu stavby vily napsal pokyn: „*Ty stromky jsou z posvátného Řípu a tudíž buďte tak dobří a zasad'te je pospolu někam.*“¹⁰³⁶

V Žamberku navštívil Černý Alberta ještě v roce 1900, kdy významný chirurg (tamtéž) také zemřel. Poslední slova do pamětní knihy žamberské vily zapsal už Antonín

¹⁰²⁹ Tamtéž, s. 693–694.

¹⁰³⁰ J. GUTH-JARCOVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon, 1932, roč. 32, č. 51, s. 712.

¹⁰³¹ J. GUTH-JARCOVSKÝ, *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon, 1933, roč. 33, č. 32, s. 440.

¹⁰³² Tamtéž.

¹⁰³³ Záznam o tom – Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528, nestránkováno.

¹⁰³⁴ Cit. dle H. KOKEŠOVÁ: *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, s. 200. Několik dní pobyl v Roudnici u Černých Albert také v srpnu následujícího roku. Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528, nestránkováno.

¹⁰³⁵ A. JIRÁSEK: *Eduard Albert. Pokus o kroniku a rozbor života, práce i významu E. Alberta učiněný ke stému výročí jeho narození (20. ledna 1941)*, s. 113–116.

¹⁰³⁶ Tamtéž, s. 115.

Rezek. Mimo jiné zde uvedl: „*Pán tohoto domu zemřel! Smrt jeho byla krásná jako život jeho.*“¹⁰³⁷ Josef Černý přežil svého přítele o sedm let. V roce 1903 byl na svou vlastní žádost uvolněn z roudnického gymnázia a odešel na trvalý odpočinek (prozatímním správcem ústavu byl ustaven Lev Scholz).¹⁰³⁸ Scholz i Černý zemřeli roku 1907, Josef Černý 29. listopadu. Ve školní kronice se můžeme dočíst: „*Ústav uctil památku zemřelého tím, že účastnil se pohřbu, konaného dne 1. prosince o 10. hod. dopolední, položil dva věnce jménem žactva a učitelstva na rakev a žáci pěvci po celé trvání pohřbu – pěli smuteční písně řízením učitele zpěvu prof. Eduarda Světa [...].*“¹⁰³⁹

V Albertově korespondenci se několikrát objevila zmínka o historikovi a archiváři Václavu Kratochvílovi, jenž po dlouhá léta působil ve Vídni a podobně jako Albert udržoval kontakty (především písemné) s českým prostředím a sledoval také domácí dění. V jednom z dopisů Jaroslava Vrchlického adresovaných Albertovi pisatel zmiňuje, že mu psal Kratochvíl z Florencie, jak byl vlídně od Alberta přijat.¹⁰⁴⁰ Za to Vrchlický Albertovi poděkoval a o Kratochvílovi napsal: „*[...] je to výborný člověk, jemuž chybí jen trochu v sebe důvěry, aby vyniknul.*“¹⁰⁴¹ Do jaké míry měl Vrchlický pravdu, je otázkou. Na druhé straně však pravdou zůstává, že Kratochvíl byl vždy jako by v pozadí událostí a nestál o „publicitu“. Paradoxně se však dostaly jeho životní osudy – i když v omezené a volné podobě – ve druhé polovině 20. století na stránky knihy a filmové plátno.

Nutno podotknout, že životní osudy Václava Kratochvíla (1861–1919)¹⁰⁴² by skutečně „vydaly na román“. Tato okřídlená slova však ve zmíněném případě platí doslovně. Václav Kratochvíl se totiž stal předobrazem jedné z postav románu spisovatele Miloše Václava Kratochvíla¹⁰⁴³ *Evropa tančila valčík* (1974),¹⁰⁴⁴ a shodou okolností tudíž také jedné z postav

¹⁰³⁷ Městské muzeum v Žamberku, Pamětnice domu č. 528, nestránkováno, zápis z 26. září 1900. Dne 30. září 1900 najdeme v kronice poslední podpisy několika osob, mezi jinými se jedná o podpisy patřící patologovi Jaroslavu Hlavovi (1855–1924) jako zástupci české lékařské fakulty, zakladateli české chirurgie Otakaru Kukulovi (1867–1925) a Antonínu Veselému, redaktoru Časopisu lékařů českých.

¹⁰³⁸ Správa ústavu byla předána novému řediteli 23. července 1899. SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, inv. č. 128, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2–1937/8, s. 6–7. Pamětní kniha uvádí, že Černý „*napsal komentář k vybraným básním Horatiovým (1882), Příspěvky k české etymologii lidové 1891, spolu s Janem Pospíšilem (J. Karlíkem) upravil nové vydání Komenského Orbis pictus [...].*“

¹⁰³⁹ Tamtéž, s. 18.

¹⁰⁴⁰ Dopis Jaroslava Vrchlického adresovaný Eduardu Albertovi z Prahy 8. listopadu 1890. Znění dopisu bylo otištěno v publikaci *Jaroslav Vrchlický. Eduard Albert. Vzájemná korespondence*. Praha 1954, s. 66.

¹⁰⁴¹ Tamtéž.

¹⁰⁴² Pasáž věnovaná osobnosti Václava Kratochvíla vychází z článku – Nina MILOTOVÁ: *Vídeňský patron. Životní osudy historika a archiváře Václava Kratochvíla*, Dějiny a současnost 5/2012, s. 24–27.

¹⁰⁴³ Rodinné prostředí a rodinné tradice formovaly nejen osobnost Václava Kratochvíla, ale také jeho syna Miloše (1904–1988). A byl to právě Miloš V. Kratochvíl (zkratku otcova jména si připojil ke svému křestnímu jménu z důvodu odlišení se od jmenovce kompromitujícího se za druhé světové války v kolaborantském tisku), vystudovaný historik, autor celé řady historických románů, novel a povídek, profesor FAMU, který ve své

posledního stejnojmenného celovečerního filmu režiséra Otakara Vávry.¹⁰⁴⁵ V románu věnoval jeho autor pozornost událostem vedoucím k děsivému krvavému konfliktu, první světové válce.¹⁰⁴⁶ Vídeňský valčík zde symbolizuje starý, odcházející svět. Tento starý svět také odchází spolu s úmrtím otce jedné z postav knihy, archiváře Václava Kavana (předobrazem byl Václav Kratochvíl, ve filmové podobě ztvárněn hercem Jiřím Bartoškou), Františkem. „*Tábor lidu, kriminál, hony, kámen z Řípu, všechno tu bylo kolem ve stínech a neslyšných ozvěnách, celý, celý jeho svět, který právě s ním odešel... Svět, který s ním odešel. Svět naivity i fanfarónství, velikášství i velikosti, svět ještě naposled jím nadnesený do hrdinských gest a pózy upřímné víry – to vše se teď uzavírá, mizí a už nikdy nemůže v staré podobě znovu vyvstat. Bylo to krásné? Marné? Tak i tak. Ale – bylo to. A Václav Kavan to ví a cítí, že to ví i matka. Neboť Václav Kavan je archivář, historik, je zvyklý sledovat zpomalující se tep toho, co odchází, až to jednou definitivně odejde. Otec a děd a praděd a kdoví kolik předků před nimi, sedláci, pracující s půdou, srostlí s rytmem přírody a jejich ročních počasí, s její rozvážností i zase bouřlivou prchlivostí, dělníci země a zároveň plody země – a on, Václav, jejich potomek...*“¹⁰⁴⁷

Román *Evropa tančila valčík* nemá hlavního hrdinu, vlastním aktérem je doba sama. Vedle sebe zde vystupují na jedné straně postavy historické – mocní, ale zaslepení panovníci František Josef I., Vilém II. a Mikuláš II. – na straně druhé postavy fiktivní. Mezi nimi archivář Václav Kavan, jenž vidí, kam se starý svět řítí a je také nositelem reflexí, jimž je v textu dáván prostor. Patří mezi lidi vědoucí, kteří však nemají moc. Všichni „obyčejní lidé“ tak platí krutou daň za neschopnost mocných. Kniha zaujala autorova blízkého přítele Otakara Vávru (s ním spolupracoval již na filmech *Revoluční rok 1848*, *Jan Hus*, *Jan Žižka*, *Proti*

dilogii *Evropa tančila valčík* (1974) a *Evropa v zákopech* (1977) „zvěčnil“ nejen svého otce a jeho rodinu, ale též Mlčechovosty (ty se objevily již v románu *Podivuhodná dobrodružství Jana Kornela* a v knize *Památné bitvy*). Podobně se v jeho pracích několikrát objevila postava archiváře. Sám též absolvoval Státní archivní školu v Praze (1924–1927). Rodinné kořeny a také svůj přístup k odborné a literární práci vylíčil v knihách M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem 1984, 2. doplněné vydání a TÝŽ, *Dům na slunci (Na Hamráčku)*. Praha 1988. Dále Josef HRABÁK, *Miloš V. Kratochvíl*. Praha 1979. Dále Miloš ŘEZNÍK, *M. V. Kratochvíl a historická beletrie sedmdesátých let. Hledání nových forem a přístupů ve zpracování historických témat*, in: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. Uspořádal Jan Matonoha. Praha 2002, s. 281–288.

¹⁰⁴⁴ M. V. KRATOCHVÍL, *Evropa tančila valčík. Evropa v zákopech*. Praha 1982, 2. vydání (1. společné).

¹⁰⁴⁵ Film měl premiéru na počátku roku 1989 (scénář: M. V. Kratochvíl, O. Vávra; kamera: Andrej Barla), takže jeho uvedení se autor literární předlohy již nedožil. Technický scénář filmu nesl podtitul „Třicet dní“. Národní filmový archiv, Technický scénář k filmu *Evropa tančila valčík (Třicet dní)*, sign. S-1874-TS.

¹⁰⁴⁶ Materiál pro oba dva romány dilogie sbíral autor 13 let (námětem volného pokračování *Evropa v zákopech* jsou poté evropské události spojené s válečným rokem 1916). Dilogii vyvrcholila autorova koncepce románu jako mozaiky – dokumenty různorodé povahy zde dokonce stojí rovnocenně autorskému vypravování, a zároveň se též uzavřela jeho románová tvorba. Do Roudnice na sklonku první světové války zasadil děj svého románu dobrříňský rodák Josef HORA, *Hladový rok. Příběh města*. Praha 1932, 2. vydání.

¹⁰⁴⁷ M. V. KRATOCHVÍL, *Evropa tančila valčík. Evropa v zákopech*, s. 78.

všem, *Putování Jana Amose, Komediant a Veronika*). Vávra ve svých pamětech vzpomínal: „[...] snažil jsem se dopátrat pozadí těch otřesů, které tvořily dějiny, což bylo vždycky napínavější a zajímavější než jakákoliv detektivka. Viděl jsem neuvěřitelnou slabost mnoha mocných, kteří řídili státy nebo dělali převraty a revoluce, a toto poznání jsem chtěl vyjádřit ve svém posledním filmu [...].“¹⁰⁴⁸

Jaké tedy byly skutečné životní osudy Václava Kratochvíla, jehož zvěčnil roku 1909 na svém obraze Arnošt Hofbauer? Ač se začaly odvíjet v podřipské obci Mlčechvosty (dnes okres Mělník), do které se přestěhoval jeho dědeček stejného jména roku 1812, nakonec ho zavedly až na místo archiváře dvorního a státního archivu ve Vídni (Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Zde se stal mnohým (nejen) českým badatelům ochotným rádcem a patronem, na nějž mnozí s vděkem ještě po letech vzpomínali.

Povolání archiváře bylo v českých zemích až do 19. století, kdy došlo k probuzení vědeckého zájmu o staré písemnosti jako historické prameny, výjimečné. Chyběla zde možnost odborného vzdělání, které by připravilo zaměstnance archivů na tuto specializovanou práci. Postupem doby mezi archiváři převážili historikové. Ve druhé polovině 19. století směřovali čeští zájemci o vzdělání v oboru archivnictví především na vídeňský Ústav pro rakouský dějezpyt (Institut für österreichische Geschichtsforschung), který byl založen roku 1854.¹⁰⁴⁹ To byl také případ Václava Kratochvíla. Po studiích na pražské univerzitě, během nichž navštěvoval historické semináře Jaroslava Golla a Josefa Emlera a filosofický seminář T. G. Masaryka, absolvoval v letech 1887 až 1889 v pořadí již sedmnáctý kurz tohoto studijního programu.¹⁰⁵⁰ Kratochvíl patřil ke starším žákům tzv. Gollovy školy a také mezi studenty, kteří i v následujících desetiletích zůstávali v písemném kontaktu s profesorem Gollem a informovali ho o dění v různých odborných institucích a konzultovali s ním svoji studijní a pracovní činnost.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ Otakar VÁVRA, *Paměti aneb Moje filmové 100letí*. Praha 2011, 2. doplněné a rozšířené vydání titulu *Podivný život režiséra*, s. 300. Režisér sám přiznal, že film byl nakonec torzem původního záměru, které si však „chtěl a musel natočit“. Velkou roli zde hrál nedostatek finančních prostředků, související se zahájením přestavby (perestrojky). Věděl, že pokud by si vzal potřebný rok přípravy, film už by nenatočil. Tamtéž, s. 267–269. Dokladem zmíněné skutečnosti je také literární scénář k filmu, z něhož je patrné, že některé scény se nakonec do filmu nedostaly (vídeňský dvorní ples, scény z Mlčechvost). Národní filmový archiv, Literární scénář k filmu *Evropa tančila valčík*, sign. S-1874-LS.

¹⁰⁴⁹ K tomu blíže Ivan HLAVÁČEK, *Tzv. Gollova škola a vídeňský „Institut“*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*. České Budějovice 2005, s. 77–90.

¹⁰⁵⁰ Alphons LHOTSKÝ, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Graz – Köln 1954, s. 193.

¹⁰⁵¹ Archiv Akademie věd České republiky, fond Jaroslav Goll, karton č. 3, inv. č. 183, 22 dopisů Václava Kratochvíla adresovaných Jaroslavu Gollovi z Vídně z let 1888–1910. Drobná korespondence též Národní archiv, fond Jaroslav Goll (Drobné pozůstalosti), karton č. 3, inv. č. 1, Dopisy Václava Kratochvíla adresované Jaroslavu Gollovi z let 1912–1913. K tomu též J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 191–192.

V letech 1890–1891 působil Václav Kratochvíl jako stipendista zemského výboru Království českého v archivech ve Florencii a v Římě. Roku 1879 vydal papež Lev XIII. rozhodnutí o zpřístupnění vatikánských archivů veřejnosti, v jehož pozadí stála snaha o sblížení církve s moderním světem. O dva roky později byl založen Rakouský institut v Římě (Istituto austriaco di studii storici a Roma), který sem vyslal první dva české stipendisty v roce 1887.¹⁰⁵² Badatelská dvojice Václav Kratochvíl a Hynek Kollmann se podílela na objevení bohatého materiálu archivu kongregace *de propaganda fide*. Její průzkum na počátku devadesátých let do určité míry nahrazoval nekoordinovanou práci ve sběru bohemik v papežských registraturách 14. a 15. století, která měla být původní pracovní náplní české expedice. Kromě oficiálního úkolu, jímž bylo opisování register papeže Martina V., se Kratochvílův záměr soustředil hlavně na moravské církevní dějiny 15. století a materiály vztahující se k moravskému markraběti Joštovi.¹⁰⁵³

S Kratochvílovým římským pobytem je spojena smutná epizoda, jež zasáhla rodinu politika Františka Ladislava Riegra. Po ukončení neúspěšné volební kampaně odjel tento vůdce staročechů 2. března 1891 spolu se svojí manželkou Marií, rozenou Palackou, do Říma,¹⁰⁵⁴ kde záhy obdržel telegramy o drtivé porážce své strany ve prospěch strany mladočeské.¹⁰⁵⁵ O pobytu významného manželského páru, který se ubytoval v Kratochvílově bytě, se mladý muž zmínil v několika dopisech adresovaných svým rodičům. K okolnostem vzniku této skutečnosti uvedl: „*Stavební rada u vyslanectva Pokorný (Čech) byl Riegreem požádán ještě před volbami, aby mu opatřil dva pokoje. A já v prvním okamžiku, sveden zvědavostí, jsem mu nabídl, že mu s Kollmannem postoupíme naše dva pokoje a spokojíme se zatím s jedním, který byl na ten čas prázdný. Pokorný to přijal.*“¹⁰⁵⁶ Přestože učiněná nabídka druhý den Kratochvíla mrzela, a to z obavy, „*že bude Rieger hodně nepřijemným a že to bude takový podařený Staročech k nevystání*“¹⁰⁵⁷, po osobním seznámení se veškeré původní obavy rozplynuly.

Václav Kratochvíl, sympatizant strany mladočeské, ocenil Riegra jako zábavného a příjemného společníka, který mluví vlídně o svých politických odpůrcích. Svoji povahou

¹⁰⁵² K tomu podrobněji Jitka RAUCHOVÁ, *Rakouský institut v Římě a čeští badatelé v letech 1887–1914*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.), Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 107–120.

¹⁰⁵³ Tamtéž, s. 113–114.

¹⁰⁵⁴ Popis tohoto pobytu podávají deníkové zápisky uložené v ANM, fond František Ladislav Rieger, karton č. 1, inv. č. 1/3, Italský deník Marie Riegrové a Fr. L. Riegra s konceptem úmrtního oznámení Marie Riegrové, 1891, Řím.

¹⁰⁵⁵ Tamtéž. Zápis z 5. března 1891.

¹⁰⁵⁶ LA PNP Staré Hrady, fond Miloš Jiránek, karton č. 2 – „Korespondence“, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný rodičům Anně a Františku Kratochvílovým z Říma 9. března 1891.

¹⁰⁵⁷ Tamtéž.

není žádný konzervativce a zpátečník, ale liberál. Takoví lidé jako Rieger se dle Kratochvílova názoru mohou stát konzervativními jen pod vlivem okolností. Negativně tak na něj v tomto ohledu působili František Palacký a jeho dcera Marie, jíž v korespondenci líčí jako ženu vášnivou, fanatickou a nevlídnou, která nemá „v Itálii“ *pro jiného smyslu než pro kostely*¹⁰⁵⁸. Svůj osobní dojem Kratochvíl dokládá v korespondenci přístupem obou manželů k nepříjemné realitě volební porážky. Zatímco manželka „*stěží skrývala svůj hněv a každou chvíli zlost' na ty Mladočechy propukla*“¹⁰⁵⁹, Rieger s úsměvem konstatoval, že půjde do penze. Nemohlo to pro něj prý skončit lépe. Kdyby se vzdal politické činnosti, řekli by, že utíká. Lakonicky konstatoval: „*Takhle, když mne národ nechce, nebudu se mu vtírat. Budu mít aspoň pokoj. Budeme se dívat. Jak to dovedou druzí.*“¹⁰⁶⁰

V průběhu římského pobytu spolu hosté a hostitelé trávili spoustu času. Společně obědvali a večereli a také pořádali procházky po historických památkách města.¹⁰⁶¹ Manželům Riegrovým se dostalo cti audience u papeže, po ní se však paní Marie roznemohla. Musela zůstat ležet v následujících dnech v Kratochvílově pokoji na jeho lůžku. Zhoršující se zdravotní stav, ovlivněný již dřívějšími zdravotními komplikacemi, vyvrcholil úmrtím Riegrové ženy dne 29. března roku 1891. Poslední dny života a zhoršující se zdravotní stav Marie Riegrové vylíčil Kratochvíl v dopise svým rodičům: „*Asi dvanáct dní zde byla zdánlivě úplně zdráva. Pak ulehla jednu neděli. Nastydla se. Leč to byla jen zevní a bezprostřední příčina nemoci. Hlavní byla již starší a hlubšího významu: lékaři řekli, že by byla zemřela, i kdyby sem byla nejela. Neměla prý již žádnou životní sílu. [...] Ležela celkem 14 dní.*“¹⁰⁶² Dále pokračoval: „*Rozmohla se právě po audienci u papeže. [...] Mše papežská byla určena na neděli na 8. hod. ranní. Po mši všichni přijímali, přijímání musí předcházet zpověď a zároveň se nesmí jíst. Paní, která byla velmi zbožná, přiměla Riegra, aby vše dělali s sebou. Rozčilením celou noc skorem nespala, od 3 hodin již vstávala. Celé ráno ten den přšelo a oni se vydali pěšky do města k zpovědi. Byla velmi opatrná na peníze a nedovolila doktorovi, aby vzal vůz. I pěšky se vrátili zase domů a teprve se oblékli ku mši. Na tu ovšem do Vatikánu*

¹⁰⁵⁸ Tamtéž. Dále Kratochvíl píše: „*U ní musí být tížádosť a ješitnosť mnohem větší než u něho. Má na všem horlivý zájem, o všem ví. Soudím, že ona svou vášní mnoho u něho znamenala. A nyní jakým směrem mohla na něho působit? Především její povaha: jako on je roztomilý a má hlavu otevřenou pro vše na světě – tak ona je nevlídná, obmezená. Tvář a pohled má zamračenou jako medusa. Každý, kdo se k ní zde přiblíží, ptá se, co té paní schází. Schází jí schovíavosť, soudnosť spravědlivá, pravý soucit, vlídnosť, vše, co činí člověka příjemným k druhým.*“

¹⁰⁵⁹ Tamtéž.

¹⁰⁶⁰ Tamtéž.

¹⁰⁶¹ ANM, fond František Ladislav Rieger, karton č. 1, inv. č. 1/3, Italský deník Marie Riegrové a Fr. L. Riegra s konceptem úmrtního oznámení Marie Riegrové, 1891, Řím.

¹⁰⁶² LA PNP Staré Hrady, fond Miloš Jiránek, karton č. 2 – „Korespondence“, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Anně a Františku Kratochvílovým z Říma z 6. dubna 1891.

jeli.¹⁰⁶³ Zatímco Rieger se vrátil z audience spokojený, zajímavě vyprávěl a chutnalo mu jíst, „paní promluvila sotva několik slov a již pak s námi neobědvala a od té doby zůstala ve svém pokoji (respektive v mém, kde já dříve a nyní zase bydlím).“¹⁰⁶⁴

Již v době římského pobytu byl Václav Kratochvíl nucen řešit otázku svého budoucího působiště. Přestože v tehdejší době preferoval Prahu, nakonec se rozhodl využít nabídky volného místa ve Vídni. Dle jeho vlastních slov to byla otázka vítězství rozumu nad citem. Právě rozum mu totiž „ukazoval prospěšnost' onoho místa a co více, výhody pro ty, kteří jsou historickými stolicemi na Vídeň odkázáni, bude-li v archivu Čech, nerozpakoval jsem se a oběma rukama jsem po slibu sáhl“¹⁰⁶⁵. Po vypršení osmiměsíčního stipendia se tak Kratochvíl odebral z Říma do Vídně, kde setrval jako archivář až do konce první světové války. Působil zde jako správce česko-moravsko-slezského oddělení, od roku 1900 také italského oddělení. Od roku 1913 byl odborovým radou.¹⁰⁶⁶

Na Kratochvílovo působení ve vídeňském archivu s vděkem vzpomínal v průběhu druhé světové války historik Josef Šusta: „Patronem mé archivní práce se mi tu stal Václav Kratochvíl, muž vzácné jemnosti. [...] Odborně nebyl příliš produktivní, nikoliv snad pro nedostatek vědeckého zájmu – byl vskutku velmi dobrý znalec starých pramenů – ale jakýsi ostych a přemíra autokritiky vedly ho spíše k tomu, že vědění zálibně hromadil v duši a příležitostně ho užíval k prospěchu jiných, nežli aby své jméno spínal s hromadou chvatně upravených edicí, jako činilo mnoho archivářů. [...] Pro české návštěvníky archivu byl Kratochvíl jakýmsi konsulem, který s obětavou ochotou usnadňoval přístup k materiálu a dovedl vždy tichým hlasem něco milého říci.“¹⁰⁶⁷ Josefa Šustu¹⁰⁶⁸ seznámil s Kratochvílem blížeji roudnický rodák, historik umění Max Dvořák, přičemž jak Šusta, tak Dvořák (oba

¹⁰⁶³ Tamtéž.

¹⁰⁶⁴ Tamtéž. V prvních dnech „přecházela z postele na pohovku a trpěla střevním katarem. Nedovolila, aby se volal lékař. Až potom jednou doktor přišel domů a našel ji vedle postele na zemi, nemohla se slabostí zmoci, pak povolán lékař, ten doktora uspokojil, ale po straně Kolmanovi řekl, že je paní nebezpečně nemocna. Druhý den se poněkud polevilo a když se rada Pokorný znova lékaře ptal, neměla-li by se povolat dcera paní Červinková (Pokorný je sni dobře znám), řekl, že okamžitě nebezpečí není. A tak se nemoc den ode dne táhla, jednou lépe, jednou bylo zase hůře, nemocná paní málo jedla, obsluhovala naše Glafira a Rieger. Více ale Glafira, která se chovala velmi pěkně. Když se pak nezlepšilo, povolána druhý týden jeptiška. Ta první dny na noc šla domů, poslední dvě noci spala s nemocnou.“

¹⁰⁶⁵ LA PNP Praha, fond Jaromír Čelakovský, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Jaromíru Čelakovskému z Říma z 18. prosince 1890. V tomto fondu je uloženo 8 Kratochvílových dopisů z let 1888–1895.

¹⁰⁶⁶ Viz Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000, s. 343. Základní informace o Kratochvílově studiu a následné profesní činnosti (do roku 1909) přineslo heslo *KRATOCHVÍL Václav*, in: Ottův slovník naučný, 28. díl, doplňky. Praha 1909, s. 816–817.

¹⁰⁶⁷ Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*. Praha 1963, s. 127–128.

¹⁰⁶⁸ Kratochvílovým prostřednictvím se Šusta seznámil s Josefem Svatoplukem Macharem, podobně jako později s Eduardem Albertem. Tamtéž, s. 127.

taktéž Gollovi žáci) absolvovali shodně vídeňský Institut i pobyt na Rakouském institutu v Římě.

Autor vzpomínky otištěné v Českém časopisu historickém v roce Kratochvílova úmrtí vyzdvihl jeho velký význam pro českou vědu v „*ochotě, s jakou razil jí cestu v labyrintu největšího a nejbohatšího archivu bývalé monarchie, jak vycházel tu laskavě vstříc jejím mladým adeptům a jak uměl poraditi všem, kdož přicházeli do Vídně rozmnožovati svoje pracovní obzory i látku*“.¹⁰⁶⁹ Vlastní Kratochvílova odborná činnost se týkala především publikování drobných historických, archivních a edičních studií k dějinám předbělohorské doby, mj. register české dvorské kanceláře z doby Ferdinanda I., sporu o českou kancelář před Bílou horou či poměru Rudolfa II. k arciknížeti Matyášovi. Publikoval především v Českém časopisu historickém a Časopisu českého musea. Jako první v naší zemi upozornil roku 1907 na novou holandskou archivní teorii zformulovanou na konci 19. století.¹⁰⁷⁰ Ta preferovala tzv. provenienční princip, tedy respektování organického vzniku fondu – třídění archivního materiálu dle jeho původce.¹⁰⁷¹ Ve stejném roce podal návrh, aby pražská univerzita rozšířila historické semináře o seminář archivní.¹⁰⁷² Tento požadavek však zůstal nevyslyšen.¹⁰⁷³

Naopak velkým Kratochvílovým úspěchem bylo zřízení moderního fotografického ateliéru v nové budově archivu.¹⁰⁷⁴ Ten sloužil k badatelským účelům – zájemcům poskytoval reprodukce požadovaných dokumentů. Václavova choť Ludmila se v dopise své švagrové a jejímu manželovi zmínila o tom, že se Václav „*stal rytířem za to stěhování (ne naše) ale archivní a za vymyšlenosti s fotografickým atelierem [...]. Přišel jednou a povídal, jako by se nechumelilo a mezi jiným také že byl dnes [...] jmenován rytířem řádu Františka Josefa.*

¹⁰⁶⁹ J. MORÁVEK, Zprávy [nekrolog Václava Kratochvíla], Český časopis historický, roč. XXV, 1919, s. 153.

¹⁰⁷⁰ Nadšení ze seznámení se s knihou pojednávající o nové archivní teorii vylíčil v předcházejícím roce Jaroslav Gollovi: „*Probírám se knihou v archivní literatuře senzační, německým překladem holandské publikace tří státních archivářů (Müller, Feith a Fruin) 'o rovnání a popisování archivů' pořízeným H. Kaiserem s předmlouvou Wiegandovou (1905). Senzační kniha svou originalitou, obsahem a důsledností v myšlení. Napíšu, přejete-li si referát, ale raději bych napsal samostatný článek, abych mohl hodně mnoho z obsahu přinést a připojit několik poznámek o rak. archivnictví [...].*“ Archiv Akademie věd České republiky, fond Jaroslav Goll, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Jaroslav Gollovi z Vídně z 25. dubna 1906. Podobně se vyjadřuje v dopise z podzimu 1906: „*Kniha je epochální [...]; žádná literatura nemá lepší, ani podobné. Je v ní mnoho aktuálního, i pro nás, a mnoho světla, zejména pro nás, že myslím, že by nahradila celé jedné generaci zbytečné experimenty.*“ Tamtéž, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Jaroslav Gollovi z Vídně z 13. října 1906.

¹⁰⁷¹ Václav KRATOCHVÍL, *Hollandská teorie archivní a reforma archivnictví u nás*, Český časopis historický, roč. XIII, 1907, s. 1–10, 137–149.

¹⁰⁷² Kratochvíl se svěřil s myšlenkou zřízení archivního semináře Gollovi, zajímal ho též profesorův názor na tuto záležitost. Také mu napsal, že by byl rád, kdyby se Goll této myšlenky ujal. Archiv Akademie věd České republiky, fond Jaroslav Goll, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Jaroslav Gollovi z Vídně 21. února 1907. K tomu také Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Jaroslav Gollovi z Vídně z 26. února 1907.

¹⁰⁷³ Odborné vzdělání pro archiváře tak na našem území zajišťovala až po první světové válce založená Státní archivní škola, mezi odborné univerzitní studium bylo archivnictví zařazeno až v souvislosti s reformou vysokoškolského studia v polovině padesátých let 20. století.

¹⁰⁷⁴ A. LHOTSKY, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*, s. 338.

*Koukal ale na všechny strany jaký to na nás udělá dojem.*¹⁰⁷⁵ S fotoateliérem sbíral Kratochvíl uznání jak doma, tak v zahraničí. Ve velmi dobrém fotografickém umu se dle jeho syna projevovaly Václavovy výtvarné sklony, uměl prý výborně kreslit.¹⁰⁷⁶

Velmi podstatnou úlohu v životě Václava Kratochvíla hrála jeho rodina. S manželkou Ludmilou (1876–1945), dcerou roudnického lékaře Emanuela Formánka, vychovávali dceru Aglaju (nar. 1896) a syna Miloše (nar. 1904). Rodina trávila většinu roku ve Vídni, avšak na letní prázdniny, kdy měl otec v archivu prázdniny, odjížděla do Mlčechvost. Ve Vídni žili uzavřeným rodinným životem. V zaměstnání byli Václavovými kolegy Němci a Maďaři, s nimiž se ve volném čase nestýkal. Syn Miloš V. Kratochvíl později vzpomínal, že život jejich „rodinného vídeňského ostrova byl zvenčí ožíván jedině návštěvami a studijními pobyty českých a moravských historiků“¹⁰⁷⁷. K nim se občas připojili i „nehistoričtí hosté z Českého království“¹⁰⁷⁸, takže se u Kratochvílů po nějakém čase vytvořil „jakýsi nepravidelný turnus večírků, kterých se účastnili právě příchozí z domova. Po debatním úvodu – pod nenápadnou tatínkovou optimistickou taktovkou předvídavého historika – docházelo pak nejčastěji ke kolektivnímu předcítání nějaké divadelní hry, kdy si domácí i hosté rozdělili herecké role“¹⁰⁷⁹.

Výjimku v oblasti vídeňských společenských styků představovalo pouze přátelství Kratochvílovy rodiny s rodinou Josefa Svatopluka Machara,¹⁰⁸⁰ který věnoval příteli své *Podzimní sonety* (1893). V prvním, dedikačním sonetu, vyslovil Machar svůj vztah k příteli: „Hle, taková je vděčnost poetů! / K nim dobrý člověk důvěřivě chvátá / a co má v srdci, má i na retu, / a v srdci plno poctivého zlata. // Ten milý pohled dá ti v odvetu / - a tu je vděčnost jeho vrchovatá! - / pochybných, hořkých hrstku sonetů, / podzimní sklizeň jeho právě sžatá. // Jak málo je to – sám nejlépe vím... / Však co lze jenom sklízet na podzim / a v cizí půdě, vzduchu nezdravém? / A ty, jenž si to všecko klíčit zřel / a zrát, když jsi tak věrně se mnou šel, / vem to jen všecko nyní, bratře, vem!“¹⁰⁸¹ Ludmile Kratochvílové poté Machar věnoval báseň *Otrokyně otroka*,¹⁰⁸² jednu z básní cyklu inspirovaného tragickými osudy žen v tehdejší

¹⁰⁷⁵ Archiv Národní galerie, fond Miloš Jiránek, č. fondu 30, inv. č. AA-1495, Nedokončený dopis manželky Václava Kratochvíla rodičům Miloše Jiráka z Vídně.

¹⁰⁷⁶ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 177.

¹⁰⁷⁷ Tamtéž, s. 206–207.

¹⁰⁷⁸ Tamtéž, s. 207.

¹⁰⁷⁹ Tamtéž.

¹⁰⁸⁰ L. KOSTRBOVÁ, *Mezi Prahou a Vídní*, s. 203. Machar se seznámil s Kratochvílem prostřednictvím Jaroslava Vrchlického. Nejčastěji se zřejmě vídal právě s Kratochvílem.

¹⁰⁸¹ J. S. MACHAR, *Podzimní sonety*. Praha 1894, s. 5.

¹⁰⁸² J. S. MACHAR, *Zde by měly kvést růže...* Praha 1957, s. 110–116. Každou ze 14 básní věnoval autor konkrétní ženě (výjimkou je báseň *List* dedikovaná „Nejmenované“). Báseň *Otrokyně otroka* pojednává o nelehkém osudu ženy dělníka.

společnosti *Zde by měly kvést růže...* (1894). Podle Miloše však nebyly ani tyto styky příliš časté či pravidelné, neboť obě rodiny měly mnoho svých starostí, a to především finančních.¹⁰⁸³ Ludmila Kratochvílová to vyjádřila pregnančně: „*Můj muž [...] měl velmi dlouhý titul a malé příjmy.*“¹⁰⁸⁴ V souvislosti s Macharovou básnickou tvorbou je zajímavé, že ta se pod Kratochvílovým vlivem (Václav básníkovi opatřoval ukázky z historických pramenů) obrátila k podnětům s historickou tematikou.¹⁰⁸⁵ Byl to též Kratochvíl, který „usmířil“ bývalé přátele Josefa Svatopluka Machara a Jaroslava Vrchlického v souvislosti s jejich názorovými střety v tzv. boji o Vítězslava Háalku¹⁰⁸⁶, který se rozhořel roku 1894.¹⁰⁸⁷

Jak již bylo zmíněno v předcházející kapitole, k blízkým přátelům Kratochvílovy rodiny patřil Jaroslav Vrchlický. V rodině jeho tchýně Sofie Podlipské nebydlel v době svých studií pouze Václav Kratochvíl, ale také Kratochvílův synovec Miloš Jiránek (1875–1911), budoucí malíř a redaktor *Volných směrů*.¹⁰⁸⁸ Václav Kratochvíl převzal nad mladým Jiránkem „ochrannou ruku“, byl mu rádcem, informátorem, poukazoval, na co se má mladý muž soustředit, zajímal se o jeho práci.¹⁰⁸⁹ Byl to též Václav, který Jiránkovi doporučil, aby šel studovat nejen Akademii výtvarných umění, ale zároveň také dějiny umění na filozofickou

¹⁰⁸³ M. V. KRATOCHVÍL, s. 195.

¹⁰⁸⁴ L. KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, s. 131.

¹⁰⁸⁵ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 196. Taktéž J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní*, s. 127.

¹⁰⁸⁶ Na podzim roku 1894 publikoval Machar v Masarykově *Naší době* kritický článek o Vítězslavu Háalkovi. Do polemik, které se následně rozhořely, se zapojil svým článkem také Vrchlický. Ten rozvrátil přátelství obou bývalých přátel.

¹⁰⁸⁷ Jaroslav KVAPIL, *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*. Praha 1937, 2. vydání, s. 20. Kvapil popisuje historku, kterou mu vyprávěl Vrchlický. Ten šel ve Vídni s přítelem Kratochvílem navštívit jednoho malíře, který měl ateliér ve stejném domě, kde bydleli Macharovi: „[...] na chodbě prý potkali paní Macharovou a ta zvala Vrchlického tak srdečně, že neodolal a vešel do jejich domácnosti. Machar nebyl ještě doma, ale když přijda uviděl v svém bytě Vrchlického, spěchal prý k němu a dojat jej políbil.“ Kvapil však ve svých pamětech zmínil skutečnost, že „někteří páni bratři z naší obce spisovatelské neměli z toho té radosti“ jako on. „A tehdy prý začal Vrchlický, jak se později Macharovi doneslo, tu vídeňskou setkanou všelijak vysvětlovat, ba omlouvat, a bylo z toho nově roztrpčení Macharovo, bolavější než prve.“

¹⁰⁸⁸ O ochotě žen z rodiny Podlipských a Vrchlických přijmout Miloše Jiráňka v době studií na byt psal Kratochvíl Milošovým rodičům na konci prosince 1885. LA PNP Staré Hradky, fond Miloš Jiránek, karton č. 2 – „Korespondence“, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný Marii a Ladislavu Jiráňkovým z Mlčechvost 30. prosince 1885. Rodičům mladého hochy tehdy Kratochvíl napsal: „*Paní Vrchlická dnes vyslovila ochotu Vašeho Miloše – až ho dáte na studia – k sobě do bytu vzíti. Mluvili sme často u Vás o tom, jaká že to starost dáti tak malého hochy do cizí rodiny a vím, že Vám oběma to činilo veliký nepokoj. [...] Rovněž v Praze sme často o tomto předmětu mluvivali a z řeči tetinky a mladé paní sem poznal, kterak berou účastenství – jako ve všem a vždy na Vašich starostech i plánech. Jsem přesvědčen, že hned, když po prvé na ty věci řeč přišla, byly by mi rády řekly, že si Miloše k sobě vezmou – leč tehda samy nevěděly, kde budou bydlet [...] a budou-li míti pro něho místa. Dneska ale, když se rozhodly zůstati ve starém bytu a nad to ponechati si ho celý, odpadá pohnutka, pro kterou se hned zprvu nevyslovily. [...] Pro Miloše bude tam dosti místa – což ovšem v tomto případě nejméně na váhu padá, hlavnější jest, že se dostane k nim a že si ho chce mladá paní vzíti na starosti. Miloše, který je velmi citlivý, mladá paní, která má tak dobré srdce.*“ Tamtéž.

¹⁰⁸⁹ LA PNP Staré Hradky, fond Miloš Jiránek, karton č. 1 – „Doklady, korespondence“, Dopisy Václava Kratochvíla adresované Miloši Jiráňkovi z let 1888–1903. Kratochvílův zájem o Jiráňka dokládá též jeho korespondence adresovaná Milošovým rodičům. Tamtéž, karton č. 2 – „Korespondence“, Dopisy Václava Kratochvíla adresované Marii a Ladislavu Jiráňkovým z let 1885–1904.

fakultu. Dle Milošova bratra Ladislava vedl tento „velký znalec života a zkušený psycholog [...] ostražitě kroky“ budoucího malíře „po celé jeho mládí“.¹⁰⁹⁰

Při svých návštěvách hlavního města monarchie pobýval u Kratochvílů Jaroslav Vrchlický, z čehož měly radost nejen Václavovy děti. Tyto pobyty s sebou přinesly nejednu zábavnou historku. Ludmila Kratochvílová např. vzpomínala, jak spolu s Vrchlickým často hrávala šachy, oblíbenou hru v Kratochvílově rodině: *“Vrchlický mi jednou dlouho nedával ‘šach’. ‘Pojď se, prosím, na nás podívat’, volám svého muže, ‘proč mi pan Vrchlický tak dlouho nedává šach.’ Můj muž při pohledu na šachovnici vypukl v smích. Můj král byl sebrán Vrchlickým a byl mezi ukořistěnými figurkami. ‘Co se směješ’, povídá Vrchlický, ‘takhle by to bylo vlastně správné, a ty jako historik přec můžeš vědět, že se vojna vyhrává i bez krále’.*“¹⁰⁹¹

Když byl Vrchlický jmenován spolu s Antonínem Dvořákem členem panské sněmovny, musel se zúčastnit audience u císaře. Vyptával se tedy Václava na obyčeje, které jsou s ní spojeny. A na to Kratochvíl navrhl: *„Víš co, zahrajeme si to [...]. Já budu dělat starého, a ty se přijdeš ke mně poděkovat.*“¹⁰⁹² Mezitím Ludmila dělala tělesnou stráž u „audienční síně“, u skleněných dveří malé jídelny, na hlavě s kloboukem od Václavovy uniformy a místo píky slunečník. Na to Václav pokračoval: *„Bud’ bude starý takhle stát u psacího stolku, anebo přijde z druhého pokoje [...], oboje si zahrajeme. Ty přijdeš, až se k tobě obrátí, pokloníš se a neřekneš nic dříve, dokud se tě nezeptá, a na všechno odpovíš pokud možná: ‘Jawohl, Majestät’. Až se starý obrátí a půjde asi tři kroky, jako by odcházel pryč, to znamená, že slyšení je u konce, ty se ukloníš a odejdeš.*“¹⁰⁹³ Vrchlický musel obléci uniformu. Ludmila dále vzpomínala: *„Hrozně mi byli oba směšní. Můj muž napodoboval výborně lidi vůbec a Vrchlický se svou houpavou chůzí v té uniformě vypadal hrozně směšně. Všechno šlo hladce. Když bylo po všem, povídá Vrchlický: ‘A co myslíš, Václave, kdybych se ho zeptal: ‘Jak to, Veličenstvo, dělají s tou šratkou (to byla krásná herečka a milenka císařova), že jim ta jejich Elisabeth nedělá žádný rámus?’ ‘No, na to se ho raději neptej a na dětičky také ne, nedělají mu radost’.*“¹⁰⁹⁴ Následujícího dne ráno vypravila Ludmila básníka ke skutečné císařské audienci.

Z Vídně do Mlčechvost se Kratochvílova rodina přestěhovala v polovině první světové války. Ovšem bez hlavy rodiny, neboť Václav musel ve Vídni zůstat, a do Mlčechvost

¹⁰⁹⁰ Ladislav JIRÁNEK, *Neznámé mládí Miloše Jiráka*, Lidové noviny 25. října 1936.

¹⁰⁹¹ L. KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, s. 132.

¹⁰⁹² L. KRATOCHVÍLOVÁ, *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*, s. 132.

¹⁰⁹³ Tamtéž.

¹⁰⁹⁴ Tamtéž. Autorka vzpomínek uvedla, že vybrala k otištění jen veselé vzpomínky. *„Těch smutných by bylo mnoho a je lépe se jich nedotýkat.“*

zajížděl pouze o dovolené.¹⁰⁹⁵ V době války mu byl svěřen k prozkoumání do Vídně přivezený srbský státní archiv. Machar vzpomínal, jak policie v oné době střežila každý jeho krok, denně musel vydat účet ze svého výzkumu, studoval dnem i nocí, v kanceláři i doma, aby mu neušlo žádné jméno či kompromitující zmínka o některém „našem člověku“. Pokud se tak stalo, putoval prý celý akt do kamen. V horkém létě roku 1916 takto topil každou noc, podezřelé materiály nosil z úřadu pod šaty na prsou: „*A tu ten člověk chatrného zdraví, přesný jindy jako hodiny a opatrný jako hypochondr, začal pít černou kávu v množství stále větším a větším, jen aby zmoohl ta akta a v nich aby mu neušlo ani jméno, ani zmínka o některém našem člověku. A když se vyskytlo jméno a když se objevila zmínka – putoval celý akt do kamen. [...] Pod okny mu chodili špiclové, on seděl v kuchyni a topil.*“¹⁰⁹⁶

Po skončení války byl Václav Kratochvíl ustanoven komisařem tzv. likvidační komise při československém vyslanectví ve Vídni, jež byla pověřena péčí o předání archiválií českého původu z Vídně do českých archivů. Útrapy období války však s sebou přinesly svou daň v podobě podlomeného zdraví. Kratochvíl zemřel nedlouho po vzniku Československé republiky, v dubnu roku 1919 v rodných Mlčechvostech. V jeho nekrologu otištěném v Národních listech Machar napsal: „*Václav Kratochvíl. Přítel Vrchlického, jenž mu věnoval své Exulanty, přítel Riegrův, Grégrův, Kramářův, Eimův, Rezkův, Kaizlův a můj, odešel tak tiše, jak žil.*“¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁵ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 213–214.

¹⁰⁹⁶ [J. S. MACHAR], *Nekrolog Václava Kratochvíla ml.*, Národní listy 11. května 1919. Text je podepsán šifrou -by-.

¹⁰⁹⁷ Tamtéž.

ČÁST IV.
VÝTVARNÉ UMĚNÍ

PROLOG IV

Podřipský rodák Josef Hora v předmluvě knihy *Má vlast. Česká krajina v díle našich malířů* napsal: „*Tam na té světlé středověké rovině, odkudkoli se podíváš, uzříš zvon Řípu. Tichý a pokojný ční tam od věků, svědek, kterak měnily a pěstily zemi nesčetné rody. [...] I my, přicházejíce k Řípu žírnou rovinou, jako bychom prožívali vždy znovu vzrušení onoho prvního pohledu na zemi, jež se stává domovem [...]*.“¹⁰⁹⁸ Dále básník přešel obecně k tématu české krajiny: „*Mánes a Aleš nám ji objevili, tuto líbeznou lyrickou zemi s nesčetnými laskavými kouty, s kusem meze, s kapličkou v polích, s dětským procesím, s vinoucí se cestičkou, mostkem se svatým Janem, krajinu, jež bývá dějištěm národní písně, lásky i smutku, hry i rozmaru.*“¹⁰⁹⁹ A pokračoval: „*Náš Slaviček našel na těch větrných kopcích a kopcovinách něco tak typicky českého, že až srdce sladce bolí nad těmi políčky a mezemi v stráních.*“¹¹⁰⁰

Josef Mánes, Julius Mařák, Mikoláš Aleš, Otakar Nejedlý, Antonín Hudeček, Jan Angelo Zeyer, Miloš Jiránek, ale také mnozí další umělci se zapsali do dějin výtvarného umění Podřipska. Nejednalo se však pouze o krajinomalbu. V roce 1907 vznikl portrét roudnického rodáka, mecenáše umění a zakladatele roudnické galerie Augusta Švagrovského.¹¹⁰¹ Ten je zde vyobrazen z levého profilu sedící na židli, oblečen do černých šatů a bílé košile s vázankou na krku, ruce, v nichž drží brýle, má položeny na klíně. Autorem díla je přední osobnost generace devadesátých let 19. století, malíř a výtvarný kritik Miloš Jiránek pocházející z podřipského rodu Kratochvílů. Jiránek nebyl jediným umělcem, jehož Švagrovský jako mecenáš podporoval (nejvíce je v této souvislosti známo jméno Antonína Slavička) a naopak Švagrovský se nestal jedinou osobností z Podřipska, kterou vyobrazil ve svém díle některý z významných českých malířů sledovaného období.

České výtvarné umění sledovaného období prošlo dlouhou cestou, jejíž začátek byl ovlivněn ještě romantizujícím pojetím děl a konec poté již celou řadou moderních uměleckých směrů. Cílem části práce věnované výtvarnému umění je představit širokou paletu zajímavých výtvarných umělců (i teoretiků umění) a jejich děl spojených s Podřipskem. Závěr je následně věnován vzniku roudnické galerie (1910), o níž se zasloužil darem své sbírky (především moderních umělců) August Švagrovský.

¹⁰⁹⁸ *Má vlast. Česká krajina v díle našich malířů. Uspořádal Jan Květ (s předmluvou Josefa Hory).* Praha 1948, 5. vydání, s. V–VI.

¹⁰⁹⁹ Tamtéž, s. VII.

¹¹⁰⁰ Tamtéž, s. VIII.

¹¹⁰¹ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Miloš Jiránek: Podobizna Augusta Švagrovského (1907), olej, plátno, 87 x 80 cm, inv. č. O 66.

10. KAPITOLA: Od Mánesa k Alšovi.

Podřipská krajina (a její obyvatelé) očima výtvarných umělců

Mezi výtvarnými umělci druhé poloviny 19. století nalezneme celou řadu osobností, které v tehdejší době propojily své životní či umělecké osudy s podřipským regionem. Na počátku sledované linie se objevuje jméno Josefa Mánesa (1820–1871). Tento talentovaný umělec vyrovnávající se ve svém díle s romantismem a dospívající postupem času k realismu, jenž došel svého skutečného ocenění až po smrti zásluhou mladé generace umělců (zmiňme např. Spolek výtvarných umělců Mánes založený roku 1887, jenž se k tomuto malíři odvolával a sehrál důležitou roli v dějinách českého moderního umění, či práce Maxe Dvořáka a Miloše Jiráka¹¹⁰² z prvního desetiletí 20. století, v nichž tito podřipští rodáci vyzdvihli význam zmíněného malíře), věnoval své nadání podřipskému regionu v šedesátých letech 19. století.

Josef Mánes, pocházející z umělecké rodiny, v níž se věnovali malířství také jeho otec Antonín (dnes pokládán za zakladatele české krajinářské školy 19. století), strýc Václav a sourozenci Amálie a Quido, byl znám jako vášnivý chodec a milovník přírody. K těmto zálibám jej bezpochyby přivedl otec Antonín Mánes (1784–1843), který brávil své děti na výlety, jež se tak stávaly nejen místem umělecké tvorby, ale také prostorem pro obdivování krás přírody a české krajiny. A bylo to také širší Podřipsko, které se stalo v pozdějších letech vedle Polabí a Českého ráje důležitým místem pro vývoj umělcova krajinářského cítění.¹¹⁰³ Podle Luboše Hlaváčka *„zrakový vjem a citový dojem, vyvolaný krajinou, proměnily topografický fakt ve velkoryse koncipovanou představu o přírodě jako domovu a vlasti, zjevujících hluboké vnitřní vědomí národní příslušnosti. Z tohoto hlediska pro něho [Mánesa – pozn. aut.] umění přestávalo být privátní záležitostí a stávalo se sváteční chvílí k vytváření obrazů, prostoupených vírou v nadčasový majestát širokého kolektivu národa v jeho činorodé dělnosti, myšlenkové aktivitě a vroucí citovosti kulturního společenství.“*¹¹⁰⁴

Na svých toulkách krajinou malíř nosil krátký přiléhavý kabát délky nad kolena, na hlavě plochou čepici, na zádech měl poté tornu. V levé ruce držel hůl, v pravé cigáro. Obut býval do lehkých elegantních bot zeštíhlených do špičky. Z dochovaného popisu malířova současníka se také dozvídáme, že měl černobíle kostkované kalhoty, černý či hnědý sametový

¹¹⁰² Miloš JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce. Literární dílo I.* Uspořádal Jiří Kotalík. Praha 1959, kapitola Josef Mánes (s. 83–104).

¹¹⁰³ Gabriela KESNEROVÁ, *Krajina v díle Josefa Mánesa.* Katalog vydaný u příležitosti výstavy pořádané Národní galerií v Praze roku 1991 v Klášteře sv. Anežky České. Praha 1991, s. 19.

¹¹⁰⁴ Luboš HLAVÁČEK, *Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů.* Praha 1988, s. 12.

kabát a široký černý klobouk.¹¹⁰⁵ Na svých toulkách, při kterých usiloval o poznání rázu české krajiny (jeho vztah ke krajině se prohluboval od počátku šedesátých let), si s sebou Mánes nosil náčrtníky, do nichž si zaznamenával skici a kresby.¹¹⁰⁶

Z hlediska zachycení motivů souvisejících s Podřipskem má pro nás význam náčrtník zvaný Borovského IV, který Mánes používal v letech 1854–1862.¹¹⁰⁷ Jedná se o blok formátu 10,5 x 16,8 cm, obsahující kresby tužkou (většinou se jedná o náčrty krajiny). Mezi nimi nalezneme také několik kreseb vážících se k posvátné hoře Říp. Zaujme zde především umělcovo zpodobnění Řípu ze dvou světových stran – od severozápadu a také od východu.¹¹⁰⁸ Dále zde Mánes zaznamenal tři pohledy na rotundu sv. Jiří¹¹⁰⁹ a sochu sv. Jiří ve výklenku této rotundy¹¹¹⁰. Na jednom z listů náčrtníku je dále zvěčněna vesnice pod Řípem¹¹¹¹. Nejen tyto skici sloužily následně umělci jako zdroj rozličných výtvarných motivů (samy o sobě měly soukromou povahu). Ty poté zhodnotil ve své další umělecké tvorbě – např. v ilustracích k národním písním¹¹¹², Rukopisům, na kalendářní desce pražského orloje apod. Motiv řípské rotundy a sochy sv. Jiří Mánes použil při tvorbě praporu pro roudnický pěvecký spolek Říp (1863–1864).

Nebyla to však pouze hora Říp, které věnoval Josef Mánes pozornost během svých toulek podřipskou krajinou. Nejednokrát zachytil ve svých kresbách či v akvarelech s tužkovou podkresbou siluetu zříceniny Házmburk, která se nalézá nedaleko městečka Libochovice, tehdejšího sídla stejnojmenného soudního okresu spadajícího pod politický okres roudnický. Tyto kresby však spadají do dřívějšího Mánesova tvůrčího období, již do počátku čtyřicátých let (1841–1842). Umělec zachytil dominantu tamějšího kraje v dílech

¹¹⁰⁵ Tamtéž, s. 132.

¹¹⁰⁶ Ve Sbirce grafiky a kresby Národní galerie v Praze (dále jen NG – Sbirka grafiky a kresby) se nachází ve fondu Josef Mánes 12 jeho náčrtníků. Názvy náčrtníků jsou označovány podle jejich bývalých majitelů. Jedná se o tzv. Mádlův skicář I–II a náčrtníky Borovského I–X.

¹¹⁰⁷ NG – Sbirka grafiky a kresby, fond Josef Mánes, Náčrtník zvaný Borovského IV, inv. č. K 14591, tužka, papír, 10,4 x 16,8 cm. Jedná se o náčrtník v hnědé plátěné vazbě, na předních deskách je vytlačeno zlatým písmem „Skizzenbuch“, na zadní desce je poté návlek pro tužku. Náčrtník obsahuje 21 listů, z toho je pokresleno 25 stran. Do Národní galerie byl zakoupen ze sbírky F. Borovského v roce 1923.

¹¹⁰⁸ Tamtéž, *Pohled na Říp od severozápadu*, inv. č. K 14591/8, přípis vpravo nahoře: Georgsberg von Nordwest / am Mittag; *Pohled na Říp od východu*, inv. č. K 14591/14, přípis vpravo nahoře: Georgsberg von der Ostseite / am Morgen.

¹¹⁰⁹ Tamtéž, *Rotunda sv. Jiří na Řípu s detaily*, inv. č. K 14591/10; *Rotunda sv. Jiří na Řípu*, inv. č. K 14591/9; *Vnitřek rotundy sv. Jiří na Řípu*, inv. č. K 14591/11.

¹¹¹⁰ Tamtéž, *Socha sv. Jiří ve výklenku rotundy*, inv. č. K 14591/12. Zde zaznamenal Mánes původní renesanční oltář. Původní zařízení kaple bylo odstraněno při její restauraci v letech 1869–1881.

¹¹¹¹ Tamtéž, *Vesnice na rybníku pod Řípem*, inv. č. K 14591/13.

¹¹¹² V Mánesově náčrtu k písni *Žežulice* (lavírovaná perokresba) je na pozadí výjevu dívky sedící pod mohutným stromem a vyhlížející svého milého, který přichází mezi vzrostlým obilím, výhled do krajiny – na středním plánu vystupuje obrys Řípu s kapličkou na jeho vrcholku. V definitivní kresbě k této písni však umělec zaměnil pohled na Říp za výhled na České středohoří. Viz Alžběta BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, in: Památná hora Říp. Praha 1959, s. 24–25.

Zřícenina hradu Klapý (Házmburku), Hrad Klapý (Házmburk) a Pohled od Házmburku ke Košťálu (Pohled na hory). Mimo to vytvořil šest obrázků, kreseb perem, jako upomínkový list z výletu na Házmburk a do Vrbičan se sestrou Amálií (*Den ve Vrbičanech. Výlet na Házmburk a do Vrbičan*).¹¹¹³

Nebyly to však pouze kresby a skici (v nich např. Miloš Jiránek spatřoval vlastního Josefa Mánesa, Mánesa – poetu),¹¹¹⁴ ve kterých se v umělcově tvorbě objevily motivy z Podřipska. Do dějin českého výtvarného umění vstoupily dvě olejomalby Mánesových panoramatických pohledů, protějškové obrazy *Labská krajina* (1863)¹¹¹⁵ a *Řípský kraj* (1863)¹¹¹⁶. Tato díla, zakoupená Národní galerií do svých sbírek roku 1950, divákovi představují pohledy na soutok Labe a Vltavy a na meandr Labe směrem k Českému středohoří se siluetami Řípu, Házmburku a kopců v okolí Lovosic. Jedná se o práce završující Mánesovo krajinářské dílo,¹¹¹⁷ umělec „zde rozvinul ideje romantismu až na hranice osobitě projeveného realismu“.¹¹¹⁸ Gabriela Kesnerová upozornila na skutečnost, že myšlenka o splynutí obou hlavních českých řek, Labe a Vltavy, se vytvářela v Mánesově mysli již od mládí. Tato idea se na počátku padesátých let „proměnila v básnivou alegorii, o deset let později, po skutečném studiu polabské krajiny, v reálnou apoteózu krajiny domova“.¹¹¹⁹ Krajina a Mánesův vztah k přírodě se staly v poslední etapě jeho života nejsilnějším inspiračním zdrojem, „v době zralosti vytvořil básnický obraz české krajiny jako dějiště národního mýtu“.¹¹²⁰

K oběma zmíněným obrazům se dochovaly také související akvarelové studie uložené ve Sbírce grafiky a kresby Národní galerie v Praze – *Labe pod Mělníkem* a *Pohled z vinic pod*

¹¹¹³ G. KESNEROVÁ, *Krajina v díle Josefa Mánesa*, s. 74.

¹¹¹⁴ Miloš JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*, kapitola Josef Mánes (s. 99). Jiří Karásek ze Lvovic (1871–1951), jenž založil svoji „galerii“ v devadesátých letech 19. století, k otázce významu kresby v tvůrčím procesu umělce napsal: „Kdo chce sledovati hledání a bloudění umělcovo, jeho zápas o formu a touhu, vyjádřiti myšlenku, ten to nevyčte z hotových děl, ale z kreseb a náčrtů, jež umělec zhotovuje, než se dá do vlastního díla, a jež odkládá a odhazuje, když se pomocí jejich dostal z nehotovosti první myšlenky k hotovosti definitivního díla. [...] V kresbách vidím umělcovu zповěd' tak, jako v lyrice, v denících nebo dopisech básnickových. Zdánlivě hledá malíř v kresbách formu, ale jsem jist, že více než formu odhaluje duši.“ Cit. dle Rumjana DAČEVOVÁ a kol., *Karászkova galerie. České výtvarné umění přelomu 19. a 20. století a první polovina 20. století ve sbírce Karászkovy galerie*. Praha 2012, s. 14, 18.

¹¹¹⁵ Národní galerie v Praze, Josef Mánes: *Labská krajina* (1863), olej, plátno, 41,3 x 64,3 cm, inv. č. O 2925.

¹¹¹⁶ Národní galerie v Praze, Josef Mánes: *Řípský kraj* (1863), olej, plátno, 41 x 54,6 cm, inv. č. O 2924.

¹¹¹⁷ Viz Naděžda BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*. Průvodce expozicí Sbírkou umění 19. století Národní galerie v Praze umístěné v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě. Praha 2009, s. 58.

¹¹¹⁸ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.): *Umění 19. století. Průvodce expozicí Národní galerie v Praze. Veletržní palác*. Praha 2002, s. 28.

¹¹¹⁹ G. KESNEROVÁ, *Krajina v díle Josefa Mánesa*, s. 15.

¹¹²⁰ Tamtéž, s. 23, 26.

*mělnickým zámekem do kraje na sever.*¹¹²¹ Obě byly prezentovány mj. na velké retrospektivní výstavě *Má vlast. Pocta české krajinomalbě* pořádané v roce 2015 v Jízdárně Pražského hradu a v Galerii S. V. U. Mánes Diamant Správou Pražského hradu a Spolkem výtvarných umělců Mánes.¹¹²²

Přestože již v době Mánesovy tvorby opustilo české malířství klasicistní pojetí, které ztvárňovalo ideální krajinu, jeho vypočtení krajiny, přes schopnosti realistického vyjádření, směřovalo k typizaci. Dle Hany Librové tak Mánes znovu vytvářel „*krajinu ideální [...] jednoznačně v duchu ideálů češství a slovanství*“.¹¹²³ Ve svých dílech malíř nabízel jakýsi model či krajinářské schéma spočívající „*v syntéze národních idejí ztvárněných krajinnými prostředky*“ (mírně zvlněná úrodná krajina s božími muky či idylickými kapličkami, s kopci v dáli).¹¹²⁴ Mánesovo pojetí české krajiny se tak stalo příbuzné hudebnímu programovému vyjádření, které ve svém díle, především v *Mé vlasti*, ztvárnil hudební skladatel Bedřich Smetana.

Josef Mánes vstoupil v době obnoveného konstitučního života na počátku šedesátých let 19. století, podobně jako v revolučním roce 1848, s vervou sobě vlastní do bujících aktivit českého národního hnutí a veřejného dění. Tehdy se stal mj. autorem praporů předních českých pražských spolků Sokola a Hlaholu (1862), vytvořil však také prapor pro roudnický pěvecký spolek Říp, který byl založen téhož roku.¹¹²⁵ Objednávka tohoto praporu (1863) se stala popudem k bezprostřednímu styku malíře s podřipským městem. Podnět k pořízení spolkového praporu jako takového dal Josef Stanislav Prachenský, který za tím účelem

¹¹²¹ NG – Sběrka grafiky a kresby, fond Josef Mánes, *Labe pod Mělníkem* (před r. 1863), akvarelová studie k obrazu *Labská krajina*, inv. č. K 14365, tužka, akvarel na papíře, 36,7 x 44,5 cm – studie zachycuje pohled na řeku, stráň s vinohradem a mělnický kostel, práce obsahuje při dolním okraji Mánesovy poznámky o barvách a atmosférickém charakteru krajiny; *Pohled z vinic pod mělnickým zámekem do kraje na sever* (kolem r. 1863), inv. č. K 14366, tužka, akvarel na papíře, 32,1 x 43,7 cm – studie k obrazu *Řípský kraj*. Zachycuje pohled z poněkud odlišného úhlu, z místa blíže u řeky.

¹¹²² Viz Ivan EXNER – Michael ZACHAŘ, *Má vlast. Pocta české krajinomalbě*. Katalog vydaný u příležitosti stejnojmenné výstavy pořádané Správou Pražského hradu a Spolkem výtvarných umělců Mánes od 4. 9. do 1. 11. 2015 v Jízdárně Pražského hradu a v Galerii S. V. U. Mánes Diamant. Praha, S. V. U. Mánes 2015. Cílem výstavy bylo dle jejích autorů „*posílit vědomí náležitosti k zemi, k místům domova a to prostřednictvím jedinečných uměleckých artefaktů – obrazů našich předních krajinářů*“. Tamtéž, s. 9. Výstavou a publikací chtěli „*oslatvit naše velké malíře, kteří vmalovali na svá plátna během několika staletí krásu, a tím velebili naši zemi – krajinu – vlast. Vlast je synonymem krajiny a krajina tichým svědectvím našich dějin – místo, které vlastníme v srdci i na zemi*“. Tamtéž, s. 34. Výstava byla rozdělena do třinácti částí zahrnujících vývoj české krajinomalby od klasicistních vedut až do současnosti.

¹¹²³ Hana LIBROVÁ, *Láska ke krajině?* Brno 1988, s. 108.

¹¹²⁴ Tamtéž.

¹¹²⁵ K Mánesovým praporům podrobně Rudolf KUCHYNKA, *Mánesovy prapory*. Praha 1921. V roce 1848 tvořil Mánes prapory národních gard, v šedesátých letech 19. století prapory celé řady především pěveckých spolků. Také k těmto svým dílům si nejprve vytvářel četné studie.

věnoval částku 100 zl.¹¹²⁶ K tomu se přidala veřejná sbírka, kterou v Roudnici zorganizovaly Adolfína Kalašová, Františka Švagrovská a Anna Švagrovská (vynesla 136 zl. 50 kr.) a další příležitostné příspěvky včetně výtěžku z besedy pořádané za tímto účelem o řípské pouti roku 1863 (výtěžek 48 zl. 50 kr.). Na prapor bylo nakonec vybráno 290 zl. Rudolf Pros uvádí, že mlynář Jan Václavík byl následně pověřen, aby u některého umělce prapor objednal.¹¹²⁷

S myšlenkou, aby prapor roudnického spolku vytvořil Mánes,¹¹²⁸ přišel zřejmě roudnický rodák, stavitel a malířův obdivovatel a známý František Václavík (bratr Jana Václavíka a JUDr. Josefa Václavíka), který již tehdy žil v Praze.¹¹²⁹ Byl to právě ten František Václavík, který se dal roku 1862 portrétovat, spolu se svou manželkou Annou, Josefem Mánesem. Malíř tehdy vytvořil protějškové portréty obou manželů, jež patří k vrcholným dílům českého portrétního umění 19. století.¹¹³⁰ Václavík byl vyobrazen ve stoje (téměř po kolena), ze tříčtvrtečního levého profilu a oblečen v tmavém saku s vestou. Postava stojí u stolku se stavebním plánem, kterého se dotýká tužkou držící v pravé ruce. Jeho žena taktéž stojí, je však vyobrazena z pravého tříčtvrtečního profilu. V publikaci představující expozici Sbírkou umění 19. století Národní galerie se můžeme dočíst: „*Ve Václavíkově zobrazení uplatnil Mánes výjimečně i atributy, vypovídající o povolání portrétovaného, jemná oduševnělá tvář stojící paní Anny, podaná s maximálním výtvarným citem, patří opět k malířovým špičkovým výkonům.*“¹¹³¹

František Václavík, který se s malířem seznámil v Umělecké besedě¹¹³² (po jejím založení působil Mánes jako předseda výtvarného odboru), či při Mánesově práci pro karlínský chrám (od r. 1862)¹¹³³, zprostředkoval roku 1863 setkání roudnické delegace s umělcem v Praze. Jan Václavík spolu s učitelem Líbalem tak byli uvedeni do Mánesova bytu ve Spálené ulici. Podle líčení Rudolfa Prose si Líbal po letech pamatoval malířův zjev, Mánes „*byl neobyčejně vysoké postavy, [...] jemných způsobů, mluvil stručně a ne bez*

¹¹²⁶ Rudolf PROS, *Před šedesáti lety. (Vzpomínka na založení spolku Říp v Roudnici)*, část VI., Říp 25. srpna 1922.

¹¹²⁷ Tamtéž. Na schůzi spolku pak bylo usneseno, že prapor má být vyhotoven z červeného „credenoplu“, obrazy na něm mají být malované, a to na jedné straně znak spolku, na druhé poté český lev.

¹¹²⁸ L. Hlaváček uvádí, že pěvecký spolek Říp požádal Mánesa o návrh své standardy na doporučení Jana Evangelisty Purkyně. L. HLAVÁČEK, *Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů*, s. 151. Je možné, že se o přidělení zmíněné zakázky Mánesovi zasloužili oba muži, tedy jak Václavík, tak Purkyně.

¹¹²⁹ Miloš SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L.*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 2, s. 24. Dále též R. KUČYHNKA, *Mánesovy prapory*, s. 46.

¹¹³⁰ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*, s. 58.

¹¹³¹ Tamtéž, s. 61.

¹¹³² *Josef Mánes. Dopisy*. K vydání připravili Jindřich Anger a Miroslav Anger. Praha 1998, s. 13. V této publikaci jsou otištěny Mánesovy dopisy z let 1844–1871.

¹¹³³ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*, s. 61.

humoru“.¹¹³⁴ Během pražské návštěvy se vyslaná delegace dohodla s Josefem Mánesem na vytvoření praporu. Ten byl poprvé představen veřejnosti na pražských svatojánských slavnostech dne 16. května roku 1864, na velkém sjezdu zpěváckých spolků. Tehdy byl prapor nesen v průvodu všech zúčastněných spolků ze Žofína do Novoměstského divadla.

Prapor (181 x 197 cm), vytvořený olejem na hedvábí, zdobil na lícové straně výjev boje sv. Jiří (českého národa opírajícího se o svá historická práva – řípská kaple v levé části praporu), zasazeného do zlatého ornamentu, s drakem (boj s nepřítelem) o princeznu (zápas o svobodu Čechů), doplněný v pravém dolním rohu znakem města Roudnice¹¹³⁵. Na rubu umělec zobrazil českého lva se zlatou korunkou. Rudolf Kuchynka popsál námět praporu následujícími slovy: „*Náboženská legenda o světcích vysvobozujícím čistou pannu ze spárů draka, stává se imaginací velkého umělce úchvatnou básní o mladistvém hrdinovi, který svou silou a statečností přemáhá odvěkého nepřítele svého národa. Kapli sv. Jiří na památném Řípu, kde poprvé stanul Čech, vyvolil si hrdina ten za svůj pevný hrad, aby tam stál na stráž proti útokům nových nepřátel.*“¹¹³⁶ A dále uvedl: „*Pružná posa silného mladíka i jeho bujarý kůň jsou plny kypícího života, mladistvé krásy a elegance. Jezdcem pokryt jest úměrně střed praporové plochy, vyplněné na pozadí plochými spirálami Mánesova páskového románského ornamentu, který svým jednotně rozlitym nezářícím zlatem dává koloristický protiklad k živým barvám světce a rytmickým kroužením svých rozvilin ještě zvyšuje život zobrazeného zjevu. Důmyslná kompozice, celou plochu praporu stejnoměrně vyplňující, zvyšuje ještě účinné spojení figurální části s ornamentem pozadí umístěním románské rotundy řípské a klečící panny přímo do spleti rozvilin.*“¹¹³⁷

Nutno podotknout, že Mánes navrhl také žerd' (3 ½ m), na níž byl prapor nošen, ocelový hrot (31,5 cm) a stuhy (umělec spatřoval v praporu jednotné umělecké dílo a rád tedy navrhoval sám všechny jeho části)¹¹³⁸. Žerd' byla ukončena ocelovým hrotem ve tvaru stylizovaného lipového listu. Ten byl na jedné straně ozdoben okřídleným varytem s pěti

¹¹³⁴ R. PROS, *Před šedesáti lety. (Vzpomínka na založení spolku Říp v Roudnici)*, část VI., Říp 25. srpna 1922.

¹¹³⁵ Návrh lící strany praporu je uložen v NG – Sběrka grafiky a kresby, fond Josef Mánes, *Návrh na líc praporu zpěváckého spolku Říp v Roudnici* (1863), inv. č. K 14436. Jedná se o částečně kolorovanou perokresbu na tužkové osnově, zlacené pozadí, pergamen, 37,4 x 41,2 cm.

¹¹³⁶ R. KUČYHNKA, *Mánesovy prapory*, s. 48.

¹¹³⁷ Tamtéž, s. 48–49. Autor píše o dvou dochovaných studiích, které předcházely konečnému malování na plátno. Jednalo se o kresbu koně z pozůstalosti Jindřišky Slavínské a perem kreslený návrh celkové výzdoby lícové strany praporu. Tamtéž, s. 49. Kuchynka dále uvádí, že podle sdělení Mánesova bratrance Schwindnera, které učinil Renátě Tyršové, byl právě Schwindner při kresbě sv. Jiří modelem, při čemž prý seděl na vypůjčeném sudě. Zajímavá je skutečnost, že výjev zobrazený na Mánesově praporu byl použit jako předloha pro poštovní známku (1946) vydanou u příležitosti prvního výročí květnového povstání roku 1945.

¹¹³⁸ Tamtéž, s. 22. Podrobný popis žerdi na s. 50–52.

strunami, na straně druhé iniciálou „Ř“, jejíž háček tvořila knížecí korunka.¹¹³⁹ K praporu náležely ještě dvě stuhy, jež však nakonec nebyly provedeny dle nakresleného návrhu. Za prapor zaplatil spolek Říp Mánesovi 348 zl.

Roudničanům byl prapor poprvé představen na velké slavnosti, která byla ve městě konána u příležitosti jeho svěcení dne 15. srpna roku 1864.¹¹⁴⁰ Z osobností českého národního a kulturního života se akce kromě Bedřicha Smetany, Ludevíta Procházky a řady jiných zúčastnil také Josef Mánes. Ten přijel na slavnost z Blanska na Moravě, kde se o den dříve zúčastnil svěcení taktéž jím navrženého praporu pro tamější čtenářsko-pěvecký spolek Rastislav.¹¹⁴¹ Josef Mánes také patřil k těm pražským nebo místním osobnostem, jimž se dostalo cti zatloukání hřebů do žerdi praporu. Celý tento slavnostní akt probíhal na náměstí u sloupu se sochou svatého Vavřince. U něj byl umístěn oltář s výstupkem pro hosty. Poté, co probošt Jan Pavla prapor odhalil, posvětil a zarazil do žerď první hřeb ve jménu Boha za provolání hesla „Pějte v Pánu!“, přistupovaly k praporu také další zúčastněné osobnosti. Josef Mánes zde jménem českého umění pronesl heslo „Svoboda!“.

Slavnost svěcení praporu spolku Říp byla významnou událostí, na kterou se ještě po dlouhá léta na Roudnicku vzpomínalo. V upomínku na tuto akci byla vydána slavnostní řeč probošta Pavly a také pamětní mince s nápisem „Zpěvácký spolek Říp v Roudnici 15. srpna 1864“.¹¹⁴² Jan Václavík, jenž toho roku opravoval mlýn, vložil do vázy na štítu budovy pamětní listinu, v níž popsal tuto slavnost a přiložil k ní také onen slavnostní peníz s následujícími slovy: „*A já ten svůj pro budoucí památku sem vkládám a žádám Tebe, který tento peníz někdy vyndáš, jej v uctivosti míti, poněvadž jest to památka, kterak český národ, jsa dlouho utlačován, domáhal se pracně svého národního práva a to sic zpěvem.*“¹¹⁴³ Po sloučení pěveckého spolku Říp s Občanskou besedou a Jednotou divadelních ochotníků ve společný spolek Jednota Říp roku 1872 převzal tento nový spolek také zmíněný prapor.¹¹⁴⁴ Je

¹¹³⁹ K Mánesovu praporu také M. SAXL, *Maliřské tradice v 19. století v Roudnici n. L.*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 2, s. 25.

¹¹⁴⁰ Podrobný popis této události se dochoval v SOkA Litoměřice, Archiv města Roudnice n. Labem, Poznámky ke Kronice města Roudnice nad Labem (nedatováno, nestránkováno), inv. č. 286.

¹¹⁴¹ R. PROS, *Před šedesáti lety. (Vzpomínka na založení spolku Říp v Roudnici)*, část VII., Říp 1. září 1922. Na rozdíl od ostatních Mánesových praporů, malovaných olejem na hedvábí, byl tento podle umělcova návrhu vyšit. Viz R. KUCHYNKA, *Mánesovy prapory*, s. 54.

¹¹⁴² R. PROS, *Před šedesáti lety. (Vzpomínka na založení spolku Říp v Roudnici)*, část VIII., Říp 7. září 1922.

¹¹⁴³ Cit. dle tamtéž.

¹¹⁴⁴ V roce 1884 od sebe byly odděleny lícová a rubová strana praporu. Na výzvu Umělecké besedy půjčila Jednota Říp roku 1884 lícovou stranu praporu s vypořádáním sv. Jiří Museu města Prahy, kde nakonec zůstala dvacet let (roku 1909 ji do svých sbírek zakoupila Moderní galerie, předchůdkyně Národní galerie). Téhož roku byla vytvořena akad. malířem Janem Heřmanem její kopie. Ta byla také přišita k rubové straně praporu nacházejícího se v Roudnici. Roudnická galerie ho získala do svých sbírek v roce 1910. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem uspořádala ve dnech 26. června – 14. září 2014 v rámci cyklu Genius loci výstavu *Mánesův Prapor Jednoty Říp v Roudnici nad Labem (150 let od jeho vzniku)*. Výstava, uspořádaná ve spolupráci

smutnou pravdou, že výjev z roudnického praporu se stal jedním z námětů „šílených“ Mánesových kreseb, které malíř tvořil pod vlivem nemoci v závěrečném období svého života. Tehdy opět vypodobňoval sv. Jiří, tentokrát však již s vytřeštěnými očima.¹¹⁴⁵

Mánesovy umělecké zakázky pro pěvecké spolky nás přivádějí k otázce propojení světa výtvarného umění a hudby. Hudba (v podobě alegorie, v symbolickém významu či v realistickém zobrazení – hudebník a hudební nástroje¹¹⁴⁶) se objevovala v evropském výtvarném umění po celá staletí, mezi oběma je možné spatřovat mnohé analogie.¹¹⁴⁷ Hudba představovala pro výtvarné umělce významný inspirační zdroj, navozovala příjemnou a tvůrčí atmosféru. Zmiňme na tomto místě slova malíře – krajináře Julia Mařáka, velkého milovníka hudby, který kdysi pronesl: „*Nikdy nestane se velkým umělcem ten, kdo nemá hudebního sluchu*“.¹¹⁴⁸ Výjimečné postavení získala poté v kultuře 19. století, kdy se v souvislosti s tehdejšími hlubokými proměnami společnosti měnil její charakter i rozsah působnosti (např. proměny ve výrazových prostředcích hudebního projevu, rozšíření hudební kultury do širších společenských vrstev).¹¹⁴⁹ Utvářel se také nový vztah mezi umělcem a jeho publikem, zprostředkovaný nově zakládanými uměleckými institucemi (např. divadly, operami, galeriemi) určenými pro provedení hudebního či výtvarného umění (na tomto místě zmiňme Rudolfinum, otevřené roku 1885, které bylo koncipováno jako víceúčelový kulturní dům, stánek pro hudbu a výtvarné umění).¹¹⁵⁰ Důležitá je také skutečnost, že hudba konvenovala potřebám českého národního hnutí sledovaného období, neboť nabízela možnost společného citového sdílení spolu s dalšími členy národní společnosti.

s tehdejší ředitelkou Sbírkou umění 19. století Národní galerie v Praze PhDr. Šárkou Leubnerovou, představila návštěvníkům obě originální části původního Mánesova praporu.

¹¹⁴⁵ M. JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*, kapitola Josef Mánes (s. 94).

¹¹⁴⁶ Ty však fungovaly ve starším výtvarném umění často také jako zástupné symboly. K tomu bližší Andrea ROUSOVÁ, *Hudba jako alegorie, symbol a metafora. Hudební motivy v umění 16. – 18. století*, in: TÁŽ (ed.), *Vivat musica!* Katalog ke stejnojmenné výstavě pořádané Národní galerií od 25. 4. do 2. 11. 2014 ve Veletržním paláci v Praze. Praha 2014, s. 12–45.

¹¹⁴⁷ Vztahu výtvarného umění a hudby od doby renesance až do současnosti se věnovala výstava Národní galerie v Praze s názvem *Vivat musica!* Viz již zmíněnou publikaci A. ROUSOVÁ (ed.), *Vivat musica!* Na období 19. století se zaměřila druhá část této výstavy (část první se věnovala období renesance a baroka, část třetí a závěrečná byla poté rozdělena do oddílů Kubismus, Abstraktní umění a barevná hudba, Partitury).

¹¹⁴⁸ Cit. dle Naděžda BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ – Šárka LEUBNEROVÁ, *Česká krajinomalba 19. století*, in: N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.): *Krajina v českém umění 17. – 20. století*. Průvodce stálou expozicí Národní galerie v Praze v Paláci Kinských. Praha 2005, s. 52.

¹¹⁴⁹ Viz Irena NÝVLTOVÁ, *Hudební motivy ve výtvarném umění českých zemí 19. století*, in: A. ROUSOVÁ (ed.), *Vivat musica!*, s. 48–73.

¹¹⁵⁰ K nově utvářenému vztahu mezi výtvarnými umělci a publikem např. Zdeněk HOJDA, *Die Prager Kunstausstellungen 1886–1914: Ihr Publikum und ihr Verkaufserfolg*, in: *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Hans Lemberg, Karel Litsch, Richard Georg Plaschka und György Ránki. Wien – München 1988, s. 251–273.

Irena Nývltová upozornila, že „pro celou českou kulturu se staly příslovečné motivy melodičnosti, a to nejen v hudbě, například u Antonína Dvořáka, ale také v poezii. Výtvarná díla Josefa Mánesa, Mikoláše Alše a Josefa Václava Myslbeka se pak v uvedených souvislostech jevila jako klíčová, inspirující celý další umělecký vývoj u nás“.¹¹⁵¹ Právě v Myslbekově díle nalezneme jedno z vrcholných děl českého sochařství 19. století, které symbolizuje vzájemné propojení hudby a výtvarného umění. Je jím alegorie *Hudba* (1907–1912) zobrazující postavu dívky zahalené do draperie, která tiskne k srdci a ústům varyto (na počátku roku 1914 byla tato do bronzu odlitá socha umístěna ve foyer Národního divadla)¹¹⁵². Do roku 1912 vytvořil Myslbek celkem 28 návrhů plastik, jejichž námětem byla hudba.

Skutečnost, že výtvarné umění a hudba se ve sledovaném období výrazně prolínaly (do trojice k nim však patřila ještě také literatura), dokládá mj. Mánesův alegorický cyklus deseti kreseb dnes nazývaný *Cyklus Musica* (po roce 1855)¹¹⁵³, který patří k vrcholům jeho kreslířské tvorby a je oslavou lidové hudebnosti. Jedná se o soubor deseti rozměrných lavírovaných perokreseb, které měly sloužit budoucímu definitivnímu dílu (mohlo se jednat např. o zamýšlený cyklus závěsných obrazů nebo o grafické listy)¹¹⁵⁴. Každá kresba zde reprezentuje konkrétní druh písně, resp. událost spjatou s určitým hudebním oborem, dílo zároveň ztvárňuje běh lidského života na venkově. Nalezneme zde kresby s názvy *Prolog*, *Taneční*, *Milostná*, *Svatební*, *Ranní*, *Ukolébavka*, *Válečná*, *Kostelní*, *Pohřební* a *Epilog*. Dodnes není známo, jak toto své dílo a jednotlivé jeho části autor nazýval. Následný majitel kreseb František Skrejšovský pojmenoval soubor *Národní hudba*, pozdější literatura ho nazvala *Národní hudba a zpěv*. V dalším svém díle, v litografické alegorii *Domov* (1855–1856), podtrhl Mánes význam hudby jako důležitého národního elementu. Karlu Jaromíru Erbenovi v prosbě o zformulování komentáře k této práci sdělil: „Zkrátka jde o to, zdůraznit hudební charakteristiku našeho národa nebo Slovana vůbec. Hudba ho vede, hudba ho ovládá!“¹¹⁵⁵

Přestože nelze pochybovat o tom, že Josef Mánes rád vložil své schopnosti do tvorby související se společenskými a vlasteneckými aktivitami českého národního hnutí šedesátých

¹¹⁵¹ Cit. dle I. NÝVLTOVÁ, *Hudební motivy ve výtvarném umění českých zemí 19. století*, s. 50. Podle Nývltové „nejpřisobivější řešení pro uplatnění skladebných principů hudby ve výtvarném umění a poezii našla generace devadesátých let v čele s básníkem Karlem Hlaváčkem, sochařem Bohumilem Kafkou, malíři Janem Preislerem, Antonínem Slavičkem a Antonínem Hudečkem“.

¹¹⁵² Viz N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*, s. 150. Dále též I. NÝVLTOVÁ, *Hudební motivy ve výtvarném umění českých zemí 19. století*, in: A. ROUSOVÁ (ed.), *Vivat musica!*, s. 68–71.

¹¹⁵³ NG – Sbíрка grafiky a kresby, fond Josef Mánes, zde uloženo pod názvem *Národní hudba a zpěv* (po r. 1855), kresba perem, tuší, lavírováno, inv. č. K 145–154.

¹¹⁵⁴ I. NÝVLTOVÁ, *Hudební motivy ve výtvarném umění českých zemí 19. století*, s. 64.

¹¹⁵⁵ Cit. dle tamtéž.

let, otázkou zůstává, do jaké míry ho jeho zapojení do spolkového dění v podobě návrhů celé řady spolkových praporů, diplomů a adres umělecky naplňovalo. Vraťme se k již zmíněnému praporu spolku Rastislav v Blansku. V jednom z dopisů z roku 1864, který adresoval přítelkyni Elišce Wankelové (s ní se spřátelil právě při práci na tomto praporu), se svěřil s pocitem tvůrčího neuspokojení: „*Při všech těchto pracích (malých úkolech) se cítím ve svěřací kazajce a chopil bych se – kdybych mohl jít se svými city – zcela jiných motivů, poněvadž moje fantazie není chudá..., nepodnikl bych let s voskovými křídly.*“¹¹⁵⁶ Přestože této práci věnoval Mánes spoustu úsilí, nedokázala naplnit jeho tvůrčí potenciál.

To však neplatilo o díle, na kterém začal Mánes pracovat v roce 1865 – o pražském orloji. A také v tomto případě stál v pozadí zadání práce Mánesovi (vedle pražského purkmistra Václava Bělského) člen městské rady, architekt, od roku 1864 člen a od roku 1869 poté představený společenstva pražských stavitelů, roudnický rodák František Václavík.¹¹⁵⁷ Ten zprostředkoval výsledné jednání mezi Mánesem a městem o zadání malby kalendářní desky orloje. Původní podnět vzešel ze strany hodináře Jana Prokeše ze Sobotky, jenž nabídl pražské městské radě, že opraví a zprovozní již dlouho nefungující mechanismus staroměstského orloje.¹¹⁵⁸ Jeho nabídka byla sice odmítnuta, avšak bylo usouzeno, že by se s celou záležitostí mělo něco dělat. Při této příležitosti se také objevil návrh na renovaci či odstranění starého poničeného obrazového terče z poloviny 17. století (obnoven v poslední třetině století osmnáctého). Následně se rozvinula široká veřejná diskuze nejen nad způsobem opravy orloje, ale taktéž nad ztvárněním jednotlivých jeho částí. Zakázka (za nízký honorář) byla nakonec přidělena Mánesovi. Ten vyobrazil na kruhové měděné desce práce a zvyky českého venkovského lidu, které jsou příznačné pro jednotlivé měsíce v roce, provázené obrazovými znameními zvířetníku. Měsíc květen zde byl představen na medailonku zobrazujícím mileneckou dvojici v rozkvetlé přírodě s vyobrazením Řípu u pravého okraje výjevu.¹¹⁵⁹ Kalendářní deska pražského orloje byla odhalena dne 17. srpna roku 1866. Mánes však tehdy, v době prusko-rakouské války, v Praze nepobýval, neboť hlavní město opustil z obav před příchodem pruské armády.

Karel B. Mádl, jeden z předních kritiků generace devadesátých let 19. století, o Mánesově orloji napsal: „*Ve dvanácti tercích obráží se dvanácte výjevů ze života českého*

¹¹⁵⁶ Cit. dle *Josef Mánes. Dopisy*, s. 13.

¹¹⁵⁷ Dochovaly se dva nedatované Mánesovy dopisy adresované Václavíkovi. V nich se projevuje Mánesova touha po vlastním ateliéru. Archiv Národní galerie v Praze, fond Josef Mánes, Dopisy Josefa Mánesa adresované Františku Václavíkovi, sign. AA 2493/1 a sign. AA 2493/2. Tyto dopisy byly také publikovány v práci *Josef Mánes. Dopisy*, s. 161–162. Její editoři je časově zařadili do roku 1869 a do poloviny šedesátých let.

¹¹⁵⁸ L. HLAVÁČEK, *Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů*, s. 161.

¹¹⁵⁹ Předcházející měsíc zachycuje roudnický kraj se siluetou Milešovky na obzoru. Tamtéž, s. 167.

sedláka. Od jara do zimy stopuje jej umělec při jeho práci, ve chvílích námahy a odpočinku. Avšak ne, nestopuje jej okem chladného, objektivního pozorovatele, on žije s ním, vychází s ním do polí a luk, zasedá s ním v jizbě, sdílí s ním jeho tichý boj o život a klid a mír v jeho rodině. Proto zná každý jeho pohyb, proto cítí každý záchvěv jeho nitra. Po dvě desetiletí putoval J. Mánes po českém venkově, až obraz jeho kraje, obrysy jeho hor, malebnost jeho vsí, zdatnost jeho lidu, barvu jeho přírody celé vsál okem do své duše, až to vše stalo se částí jeho bytosti. Co potom vyšlo z tvořivé jeho mysli, bylo jeho vlastnictvím i naším zároveň.“¹¹⁶⁰

Dále také poznamenal: „*Podivuhodnou silou svého umění pozvedl Jos. Mánes scény Orloje na typickou a monumentální výši, ve které širokým veršem, velikým rysem, jehož velebnost, důraznost, výraznost a vřelost budí obdiv v každém, kdo cítí genia ve tvořícím umělci, vypráví o životě a konání českého lidu v českém kraji.*“¹¹⁶¹

Vraťme se na tomto místě ještě k portrétnímu umění. Z umělecké rodiny Mánesů totiž nebyl Josef Mánes jediným, kdo zvěčnil ve svém díle osobu spojenou s Podřipskem. Byl jím také jeho mladší bratr Quido Mánes (1828–1880), jenž je znám především jako tvůrce žánrových obrazů a výjevů z všedního i svátečního dne blízkých životnímu stylu měšťanské společnosti. Quido Mánes namaloval v roce 1861 obraz *Zlatník* (někdy také nazývaný *Hodinář*). V tomto díle, patřícím k jeho nejkvalitnějším, vyobrazil autor zlatnického mistra Václava Kokošku v jeho dílně ve Spálené ulici naproti bytu rodiny Mánesových. Václav Kokoška byl dědečkem světově proslulého malíře Oskara Kokoschky (1886–1980) a pocházel z rodiště Josefa Hory, z Dobříně u Roudnice. Rodina Kokošků zde bydlela v jednom z malých domků stojících na cestě z Dobříně k bývalému přivozu do Kyškovic, které se říká „Na Americe“.¹¹⁶² Vnitřek zlatnické dílny namaloval Quido Mánes do nejmenších detailů včetně vyobrazení všech potřebných pracovních nástrojů. V centru pozornosti je sedící postava zlatníka, kterému usedl na ruku kanárek a on tak ustal ve své práci a láskyplně si ho prohlíží.

K dílům náležejícím do sbírek téže národní instituce, jako Mánesův *Zlatník*, tj. Národní galerie v Praze, patří také obraz, který vznikl téměř o třicet let později a jehož autorem je František Ženíšek (1849–1916). Tento umělec, mj. autor sedmi alegorií uměn na stropu hlediště Národního divadla¹¹⁶³, realizátor první opony Národního divadla (následně

¹¹⁶⁰ *Josefa Mánesa Orloj (Obrazy a znamení měsíců)*. Vydal Karel B. Mádl. Praha [1895], Úvod, s. III.

¹¹⁶¹ Tamtéž, s. IV.

¹¹⁶² Miloš Václav KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem 1984, 2. vydání, s. 132–133.

¹¹⁶³ V kruhu kolem lustru je zde vyobrazeno sedm žen – alegorií Malířství, Hudby, Epiky, Mimiky, Tance, Sochařství a Stavitelství. Dokladem tehdejšího úzkého propojení světa výtvarného umění s literaturou a hudbou, mohou být také např. Ženíškovy malby *Alegorie Poezie a Hudby* (kolem r. 1870) či *Alegorie Výtvarného umění* (1870).

zničené požárem) a vyhledávaný portrétista, namaloval kolem roku 1890 portrét Růženy Fričové-Švagrovské (1851–1935), sestry roudnického mecenáše umění Augusta Švagrovského. *Podobizna paní Fričové*¹¹⁶⁴ představuje divákovi mladou ženu, tehdy již manželku Vojtěcha Friče, která je zde vypodobněna v tříčtvrtečním levém profilu, v tmavých šatech a s poněkud smutným výrazem ve tváři. Obraz patří mezi četné portréty významných osobností společenského života své doby, které Ženíšek vytvořil v průběhu devadesátých let. Ženské portréty však mezi nimi tvoří menšinu (v jeho tehdejší tvorbě převažovaly pánské podobizny především reprezentativního charakteru). Pokud se dam týče, maloval Ženíšek hlavně členky své rodiny (vesměs se jedná o díla komorních rozměrů).¹¹⁶⁵ Nebyl to však první portrét Růženy Švagrovské vytvořený tímto malířem. Již roku 1878 namaloval Ženíšek obraz nesoucí stejný název, který je však nezvěstný.¹¹⁶⁶

Růžena ale nebyla jedinou z rodiny Švagrovských, pro kterou bylo tvořeno výtvarné dílo významným českým umělcem. Vdova po Václavu Švagrovském Marie, rozená Nejedlá ze Žebráka, uctila manželovu památku objednávkou mramorového sarkofágu (truchlící ženy u rakve zemřelého) u významného sochaře, představitele monumentálního realismu a zakladatele českého novodobého sochařství Josefa Václava Myslbeka (1848–1922).¹¹⁶⁷ *Sarkofág Václava Švagrovského* (1881–1883)¹¹⁶⁸, patřící dnes do sbírek Muzea hlavního města Prahy, byl vytvořen pro nevlastního bratra Augusta Švagrovského, který pocházel z otcova prvního manželství s Rozálií Bubeníčkovou z Mlékojed. Pikantní je, že – podle informací historika M. V. Kratochvíla – byla Václavova žena původně uvedena do rodiny Švagrovských za účelem seznámení se s Augustem jakožto svým nastávajícím ženichem.¹¹⁶⁹ Manželství s Václavem však nemělo dlouhého trvání, překazila ho manželova smrt.¹¹⁷⁰ Marie poté iniciovala vznik mramorového náhrobku. Na něm začal Myslbek pracovat po návratu ze studijního pobytu v Paříži. O vzniku díla vydal svědectví historik umění a estetik Miroslav

¹¹⁶⁴ Obraz byl zakoupen do sbírek Národní galerie v roce 1950. Národní galerie v Praze, František Ženíšek: *Podobizna paní Fričové* (kolem r. 1890), olej, plátno, 68,5 x 55,5 cm, inv. č. O 2918. Viz N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.): *František Ženíšek (1849–1916)*. Katalog vydaný u příležitosti výstavy konané Národní galerií ve Valdštejnské jízdárně Pražského hradu v roce 2005. Praha 2005, s. 228, číslo v kat. 183.

¹¹⁶⁵ Tamtéž, s. 145–146.

¹¹⁶⁶ Tamtéž, s. 205, číslo v kat. 51. František Ženíšek: *Podobizna paní Fričové* (1878), olej, plátno, ovál, 64 x 50,5 cm. Roku 1938 byl tento portrét v majetku generála E. Prušáka v Praze.

¹¹⁶⁷ Tento umělec byl dále autorem medailónu na roudnickém náhrobku Martina Švagrovského.

¹¹⁶⁸ Tři kusy fotografií tohoto díla jsou uloženy v Archivu Národní galerie v Praze, fond Josef Václav Myslbek, Fotografie sochařských děl, *Sarkofág Václava Švagrovského* (s Myslbekovými příjisy a náčrty), inv. č. 299. Autoři publikace k expozici Národní galerie v Praze v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě chybně připsali tento sarkofág Václavovu otci, Martinu Švagrovskému. Viz N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*, s. 129, 159.

¹¹⁶⁹ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 134.

¹¹⁷⁰ Materiály týkající se právních záležitostí ohledně poslední vůle Václava Švagrovského se nalézají v SOkA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800, karton č. 2. Václav zemřel 21. srpna roku 1874.

Tyrš: „*Již koncem roku 1877 byla objednána prvotní skica a od šlechtné objednatelky, jež zesnulému choti svému Václavu Švagrovskému v Roudnici pomník vhodný postaviti chtěla, s nadšeným souhlasem přijata... Umělec počíná o modelu s horlivostí největší pracovati. Je to úkol nesnadný, avšak též první zakázka talentu jeho důstojná. Tím výše staví on si cílů svých... Model roste a líbil se všem, jen umělec zůstával nespokojen... Vždy shledávala autokritika jeho, žeť nestojí dosud u cíle, který jest: pravdu s krásou a význačností spojit.*“¹¹⁷¹

Vraťme se však nyní k podřípské krajině. Tuto krajinu, resp. památný Říp, vyobrazilo ve svých malbách a kresbách v druhé polovině „dlouhého“ 19. století mnoho českých umělců. V tehdejší době tato hora lákala pozornost svým významem přikládaným jí českým národním hnutím, její „prestíž“ výrazně vzrostla ve spojení s děním roku 1868 – s památným řípským táborem a řípským kamenem vloženým do základů „Zlaté kapličky“. Předkládaný text si neklade za cíl vyjmenovat beze zbytku všechny tvůrce, kteří tehdy věnovali Řípu a podřípské krajině pozornost, a všechna jejich díla věnovaná danému tématu. Kromě tří nejvýznamnějších umělců – Josefa Mánesa, Julia Mařáka a Mikoláše Alše (tvorbě posledních dvou zmíněných osobností bude dán prostor dále) se příslušné motivy objevily v dílech celé řady tehdejších malířů a kreslířů.

Jak již bylo dříve zmíněno, podřípská krajina (na rozdíl od vrcholů Českého středohoří) nelákala svým rovinným vzezřením zájem umělců – romantiků. Teprve postupem času, s proměnou malířských stylů a také vývojem českého národního hnutí, se jí začalo dostávat pozornosti českých výtvarných umělců (především od šedesátých let 19. století). Budoucí „slávu“ této české národní hory předjímal již v roce 1845 básník V. B. Nebeský následujícími slovy: „*Znáš Říp, toho svéhlavce a odloučence, který opustiv spolek blízkých hor stojí poustevnický sám v širé planině? Zde by se měla stavět česká Wallhala, na této hoře širokoobzorné, která stojí na pomezí slovanského západu. Pohlédni naň, nevypadá-li jako velikánská mohyla?*“¹¹⁷² Na tomto místě udělejme odbočku v čase. Po první světové válce se totiž skutečně objevila myšlenka vytvoření památníku na vrcholu hory. O ní se dozvídáme

¹¹⁷¹ Cit. dle M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 135. O tom, že J. V. Myslbek dokončil sádrový model k náhrobku, referoval v roce 1879 Jan Neruda. Marie se po smrti manžela znovu provdala za prof. Maška, rozprodala roudnické dědictví a odstěhovala se z města. Dílo věnovala Muzeu hlavního města Prahy. K tomu Miloš SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L., část III.*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 10, s. 145. Miroslava Hlaváčková uvádí, že architekt Jan Zeyer se postaral o to, aby byl do Roudnice převezen alespoň sádrový model (ten byl roku 1942 uložen v kapli sv. Josefa a v roce 1950 zničen). Viz Miroslava HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*. Roudnice nad Labem 2008, s. 19.

¹¹⁷² Cit. dle Alžběta BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 22.

z několikastránkového spisku V. Toužimského.¹¹⁷³ Mělo se jednat o památník svobody, který by zároveň sloužil jako pomník českých legionářů.¹¹⁷⁴ Ve spisku se můžeme mj. dočíst: „Ježto na Řípu jest věkopamátný kostelík sv. Jiří [...] a chata turistů, zbývá ještě na temeni místo, mezi těmito ležící. Prostranství toto jest dosti značných rozměrů, aby se zde mohla umístiti mohutná stavba. [...] Stavba mohla by býti provedena po způsobu majákových rozhleden. Velká přízemní místnost mohla by sloužiti nejen za shromaždiště, ale zde dalo by se vhodně umístiti i kolumbárium s pozůstatky věhlasných a slavných mužů českých (např. Sv. Čech, Ervín Špindler). Tím by nám opravdu vznikla česká 'Walhalla', hlásající slávu potomkům. Nad místností tou mohla by býti štíhlá sloupcovitá věž s rozhlednou, v níž umístěny schody neb výtah. Kol věže na sloupcoví, jež tvoří loubí, až do výše stromů, možno dáti ochoz pro rozhled do krajiny. Pod ochozem loubí [...] daly by se umístiti tabule se jmény legionářů [...]. Věž sama mohla by sloužiti i jiným účelům, snad i bezdrátové telegrafii.“¹¹⁷⁵ Za nejvhodnější stavební materiál lze dle Toužimského považovat železobeton. A autor spisku dále pokračoval. Zásadní podmínkou k uskutečnění záměru výstavby objektu „jest opatřiti vrchol Řípu vodou. [...] Pomocí vysuté lanové dráhy [...] dopravovaly by se stavební hmoty od silnice na úpatí až na vrchol. Ovšem že vodovod, lanová dráha [...] mohly by zde pak trvale fungovati.“¹¹⁷⁶ Těžko si lze představit, že by uvedená stavba dodnes „zdobila“ vrchol hory.

Před polovinou 19. století se objevoval pohled na Říp v souvislosti se zobrazením polabských měst (vedut), jejichž vznik měl především mimoumělecké, turisticko-propagační příčiny.¹¹⁷⁷ Uměleckým zhodnocením řípské veduty byla naopak olejomalba z roku 1845 strahovského kapitulára P. Hugona Seykory (1793–1846) zachycující vrcholek Řípu s románskou kaplí a hlubokým výhledovým pozadím. Motivy ze severočeských lobkovických

¹¹⁷³ V. TOUŽIMSKÝ, *Říp. Popis hory a kostelíka*. Roudnice n. L. [1922], 4. doplněné vydání. Za účelem vybudování památníku byl založen v Roudnici spolek. Autor hovoří o nutnosti přechodu vlastnictví hory z rukou Lobkoviců do rukou zemských či státních (či přinejmenším o vyvlastnění příslušné stavební parcely).

¹¹⁷⁴ Obecní rada města Roudnice přišla tehdy s návrhem umístit na Řípu hrob neznámého vojína, který byl v době první republiky prozatímně uložen do arkýřové Malé kaple Staroměstské radnice (jednalo se o rakev s ostatky jednoho z asi 190 padlých, jejichž hromadný hrob byl exhumován u obce Cecová v okrese Zborov dne 22. června roku 1922). Byl to jediný návrh počítající s umístěním hrobu mimo Prahu: „Na horu Říp putuje každoročně, zvláště o pouti množství návštěvníků ne snad jen z blízkého a dalekého okolí, ale velice mnoho i ze vzdálených míst. Posvátnost hory je sem táhne. Proto hora Říp jest nejvhodnějším místem k uložení těl našich mrtvých reků legionářů. Hrob legionářů na Řípu věčně a stále připomínati bude a hlásati slavné činy a zásluhu našich bojovníků za svobodu všem těm spoustám návštěvníků Řípu.“ Cit. dle GALANDAUER, Jan: *Hrob neznámého vojína v proměnách času*, Historie a vojenství, roč. 1999, č. 2, s. 251–273. K této problematice dále Jan RANDÁK, *Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky*. In: Milan Hlavačka – Antoine Marès – Magdaléna Pokorná (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha, 2011, s. 282–300.

¹¹⁷⁵ Tamtéž, s. 7–8.

¹¹⁷⁶ Tamtéž, s. 8.

¹¹⁷⁷ K tomu podrobněji tamtéž, s. 23–24.

panství v okolí Bíliny, Jezeří a Roudnice maloval na objednávku knížete Ferdinanda z Lobkovic Carl Rudolf Croll (1800–1863).¹¹⁷⁸ Pohled na zámek a město Roudnice vyobrazil na malbě z roku 1840 (Roudnická lobkowiczská sbírka v Nelahozevsi).

Po roce 1860 se setkáváme s prvními uměleckými zobrazeními Řípu a jeho okolí. K umělcům, kteří si vybrali mezi prvními zmíněné motivy, patřil Bedřich Havránek (1821–1899), jenž namaloval kolem roku 1863 *Krajinu pod Řípem*¹¹⁷⁹. Ve druhé polovině let šedesátých se stala hora námětem také Aloisi Bubákovi (1824–1870). V roce 1868 ho přičlenil k pohledu na Roudnici, malba z roku 1869 vyšla následujícího roku v dřevorytu v časopise *Květy*.¹¹⁸⁰ Následně zobrazoval tuto přírodní dominantu Hugo Ullik (1838–1881), známý malíř českých a moravských hradů a zřícenin a jeden ze žáků v pořadí již třetího profesora krajinářské školy pražské Akademie¹¹⁸¹ Maxe Haushofer. ¹¹⁸² V roce 1872 vznikla jeho malba ovlivněná romantismem *Krajina s Řípem* (1872)¹¹⁸³. V ní tvůrce zachytil majestátní horu spolu s výrazně zvětšenou rotundou na jejím vrcholu (ta však řípskou rotundu svým tvarem nepřipomíná). Ke známým ilustrátorům, kteří zobrazili ve svém díle Říp, patřil např. Karel Liebscher (1851–1906)¹¹⁸⁴, jehož tři lavírované kresby byly reprodukovány ve čtvrtém díle *Ottových Čech*.¹¹⁸⁵ Jednalo se o pohled na vrchol s kaplí z jižní strany, pohled na Říp od východu a dále od severozápadu. Řípskou rotundu ve stavu ještě před její opravou zachytil Josef Hellich, vyšla v *Květech* roku 1871.

Česká národní hora však lákala pohledy umělců i v pozdějších obdobích, která již nejsou předmětem předkládané práce. Tento motiv se tak objevuje např. v malbách a kresbách významné osobnosti českého moderního umění Maxe Švabinského (1873–1962). K vrcholům jeho díla patří rozměrný obraz *Žně* (1927), v němž vyobrazil sklizeň obilí na polích pod Řípem.¹¹⁸⁶ O několik let dříve, v roce 1921, vznikl v Liběchově cyklus uhlových kreseb

¹¹⁷⁸ Jiří DOLEJŠ, *Krajinomalba severních Čech*. Ústí nad Labem 1988, s. 19.

¹¹⁷⁹ Západočeská galerie v Plzni, Bedřich Havránek: *Krajina pod Řípem* (kolem r. 1863), olej na kartonu, 37 x 57 cm.

¹¹⁸⁰ A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 28

¹¹⁸¹ Krajinomalba se začala vyučovat na pražské Akademii v roce 1806, jejím prvním profesorem byl Karel Postl (1769–1818). Na tomto postu ho později vystřídal jeho žák Antonín Mánes (1784–1843). Stalo se tak však až v roce 1836, osmnáct let po uzavření krajinářské školy. K tomu N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ – Š. LEUBNEROVÁ, *Česká krajinomalba 19. století*, s. 28.

¹¹⁸² Tamtéž, s. 40. Max Haushofer (1811–1866), mezi jehož žáky patřil také Julius Mařák, vodil své svěřence do plenéru a také jeho zásluhou bylo zavedeno po roce 1854 malování podle přírody jako povinný předmět. Po jeho odchodu z Prahy a následné smrti zůstala krajinářská škola na pražské Akademii po celých jedenadvacet let uzavřena.

¹¹⁸³ Oblastní galerie v Liberci, Hugo Ullik: *Krajina s Řípem* (1872), olej na plátně, 74,5 x 107,5 cm.

¹¹⁸⁴ Karel Liebscher se oženil v Roudnici roku 1884 a strávil zde několikery prázdniny. Viz Miloš SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L.*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 3, s. 39.

¹¹⁸⁵ A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 29. Kresby se objevily na s. 272, 274 a 276.

¹¹⁸⁶ Tamtéž, s. 30.

Podřipska převedený do leptů a vydaných knižně pod názvem *Prázdniny*. Říp je zde zobrazen čtyřikrát. O čtyři roky později vytvořil Švabinský akvarel *Krajina pod Řípem*.¹¹⁸⁷ Shodný název nese také malba dalšího umělce, Václava Vojtěcha Nováka (1901–1969)¹¹⁸⁸, tentokrát již však pocházející z roku 1951. Práce spadá mezi díla vybraná na velkou retrospektivní výstavu *Má vlast. Pocta české krajinomalbě* (2015). K nejzajímavějším symbolizačním viděním Řípu patří známý obraz Jana Zrzavého (1890–1977) z roku 1929, na němž je vyobrazen *Bůh stád Veles*.¹¹⁸⁹ Postava slovanského boha sedícího ve středu obrazu je doplněna v levé části siluetou Řípu, vpravo se nachází obrys Triglavu, vyčnívající z mlžných oparů.

Z tvůrců spojených svými životními osudy s Podřipskem, v jejichž díle se objevují pohledy na tamější přírodní dominantu, zmiňme roudnického rodáka Josefa Ulricha (1857–1930). Ten zvětšil *Říp* (kolem r. 1890)¹¹⁹⁰ za krásného letního slunného počasí. Ulrich absolvoval v letech 1873–1882 studia na pražské Akademii výtvarných umění (ke konci roku 1872 jej do Prahy poslala Jednota Říp s peněžitou podporou, která byla vybrána především mezi členy tohoto roudnického spolku).¹¹⁹¹ Po absolutoriu se Josef Ulrich vrátil do Roudnice, kde žil až do konce svého života. Ulrich se stal známým především jako ilustrátor některých periodických listů (např. Pražského ilustrovaného kurýra, Humoristických listů), ale také např. knih Karla Maye. V roce 1887 byla v Roudnici uspořádána výstava jeho uměleckých prací. Pokud se týká jeho práce malířské, kolem roku 1890 vytvořil obraz s názvem *Pout' na Řípu*¹¹⁹², zobrazující čilý společenský ruch před řípskou rotundou v době pouti. Svoji tvář zpodobnil malíř v *Autoportrétu* (kolem r. 1900)¹¹⁹³, na kterém vidíme hlavu umělce v tříčtvrtečním profilu s pohledem na diváka. Josef Ulrich je zde vyobrazen s knírem a čepicí na hlavě. K nejvýznamnějším roudnickým rodákům patřil malíř Otakar Nejedlý (1883–1957), který se vedle exotických námětů věnoval také rodné krajině. V dílech podřipských tvůrců – impresionistů¹¹⁹⁴ (např. Antonín Hudeček, Miloš Jiránek) se již Říp neobjevoval, svým

¹¹⁸⁷ Tamtéž, s. 31.

¹¹⁸⁸ Správa Pražského hradu, Václav Vojtěch Novák: *Krajina pod Řípem* (1951), olej na plátně, 70 x 115 cm.

¹¹⁸⁹ K tomu A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 34.

¹¹⁹⁰ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Josef Ulrich: *Říp* (kolem r. 1890), olej, plátno, 45 x 58 cm, inv. č. O 607.

¹¹⁹¹ Josef DOBR, *Roudnice výtvarnému umění*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 97–98.

¹¹⁹² Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Josef Ulrich: *Pout' na Řípu* (kolem r. 1890), olej, plátno, 74,5 x 64,8 cm, inv. č. O 654.

¹¹⁹³ Tamtéž, Josef Ulrich: *Autoportrét* (kolem r. 1900), olej, plátno, 32 x 22 cm, inv. č. O 845.

¹¹⁹⁴ Obecně lze konstatovat, že české malířství 19. století není možné ostře vymezit do jednotlivých kategorií (klasicismus – romantismus – realismus), či na konci 19. a počátku 20. století vždy jednoznačně přiřadit umělce pouze k jednomu z rozvíjejících se moderních uměleckých směrů (impresionismus, symbolismus, kubismus,

vzezřením (je kresebný, nikoliv malebný)¹¹⁹⁵ nekonvenoval potřebám umělců tvořících v jeho intencích.

Dvě jména nemohou zůstat v souvislosti s krajinomalbou Podřipska sledovaného období opomenuta. Mluvíme zde o dvou významných osobnostech českého výtvarného umění. Tou první je vynikající malíř – krajinář Julius Mařák, z jehož významné krajinářské školy později vzešli moderní umělci jako Antonín Slavíček či František Kaván, tou druhou malíř, kreslíř a ilustrátor Mikoláš Aleš, navazující na umělecký odkaz Josefa Mánesa a spolu s ním také považovaný za zakladatele české výtvarné národní tradice.

V tvorbě Julia Edvarda Mařáka (1832–1899) se setkáváme s tématem podřipské krajinné dominanty dvakrát. Poprvé je tak tomu v rámci tvorby cyklu devíti krajinných obrazů, panoramatických pohledů na památná místa Čech a Moravy, z nichž byly přivezeny základní kameny pro stavbu Národního divadla. Cyklus byl určen pro předsíň královské lóže Národního divadla a programově korespondoval se Smetanovou *Mou vlastí*. Kromě Řípu se jednalo o Hradčany, Vyšehrad, Blaník, Tábor, Domažlice, Velehrad, Hostýn a Radhošť. K práci, k níž byl vyzván roku 1882 Josefem Hlávkou, přistupoval umělec velmi svědomitě a pečlivě, všechna místa sám navštívil a vytvořil k nim také řadu studií.¹¹⁹⁶ Dokladem Mařákova studia Řípu na místě samotném jsou jeho tři skici provedené tužkou na zadní straně turistické mapy roudnického okresu.¹¹⁹⁷ Kromě toho se dochovala též první rozměrná studie k definitivnímu obrazu, zpracovaná tentokrát uhlím, křídou a akvarelem. Finální studie k výzdobě Národního divadla *Říp* (1882–1883)¹¹⁹⁸ zaujímá čestné místo mezi dalšími studii zmíněných památných míst.

O patnáct let později poté tvořil Mařák druhý velký slavnostní cyklus, tentokrát se jednalo o nástěnné malby určené pro schodiště Národního muzea. Záměrem tohoto druhého cyklu bylo opět zobrazit historicky památná místa, tentokrát pouze Čech – vedle Řípu se zde objevily Karlštejn, Křivoklát, Zvíkov, Hradčany, Šternberk, Poděbrady, Český Krumlov, Hasištejn, Sázavský klášter, Brandýs nad Labem, Libušín, Tetín, Budeč, Vyšehrad a Levý Hradec. V té době, dva roky před Mařákovou smrtí, byl však již malíř vážně nemocný, a proto

expresionismus atd.). Ukázkovým příkladem umělce ovlivněného celou řadou moderních uměleckých směrů byl právě již zmíněný roudnický rodák, akademický malíř Otakar Nejedlý.

¹¹⁹⁵ K tomu A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 32.

¹¹⁹⁶ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.), *Umění 19. století v Čechách (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*, s. 146.

¹¹⁹⁷ A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 28.

¹¹⁹⁸ Správa Pražského hradu, Julius Mařák: *Říp* (1882–1883), olej na plátně, 24,5 x 33,5 cm.

pověřil svého žáka Bohuslava Dvořáka (1867–1951), aby pro tento účel nakreslil řadu přípravných studií a některé z nich mu dal i definitivně provést.¹¹⁹⁹

Další z velkých českých výtvarných umělců, Mikoláš Aleš (1852–1913), dle Václava Chaloupeckého „*nevlastnější malíř Řípu*“¹²⁰⁰, vyobrazil tuto dominantu podřípského kraje v několika svých kresbách a právě díky jeho ztvárnění se stal obrys Řípu symbolem české krajiny (ta je méně idealizovaná a schematizovaná než u Josefa Mánesa). V Chaloupeckého práci věnované zmíněné hoře, jejíž titul zdobí Alšova kresba zobrazující sv. Jiří drakobijce (v levém horním rohu kresby však nenalezneme, jako v případě Mánesova praporu, řípskou rotundu, avšak středověký hrad), se její autor věnuje na několika málo stranách také problematice zobrazení Řípu v českém výtvarném umění.¹²⁰¹

U tvorby Mikoláše Alše upozorňuje Chaloupecký na posun ve vnímání podřípské krajiny od dob, kdy o této hoře básnila česká poezie (uvádí příklad poezie Svatopluka Čecha)¹²⁰². Tato oblast totiž byla původně silně vnímána jako prostor nacházející se na vyostřené národnostní hranici, permanentně ohrožované sousedním německým živlem. U Alše se však již objevuje krajina typicky česká, která není konfrontována s germánským vlivem. Chaloupecký k tomu napsal: „*Jeho Říp [Alšův – pozn. aut.] je králem širých českých rovin, o jehož suverenitě nikdo se neodvažuje pochybovat. Alšův Říp je symbolicky českou horou, a symbolickou horou českého stavu selského sídlícího a od staletí prací svoji zúrodnujícího ten široký kraj od Českého středohoří až ku Praze a za Prahu. Tohoto kraje a tohoto Řípu nikdy nedotkla se cizácká ruka, nikdy nehrozila mu vlna germánství.*“¹²⁰³ A dále autor pokračoval: „*Alšův Říp je typicky český, tak jako národní píseň a také především Alšovo pojetí Řípu přispělo k tomu, že Říp stal se znakem krajiny typicky české, národní, Říp od té doby dodává každému obrazu jakési rázovitosti a českosti, tak jako národní kroj anebo lidová stavba.*“¹²⁰⁴ Aleš namaloval podle Chaloupeckého Říp „*vždy s lehkostí a láskou*“, neboť „*jeho slovanskému oku a dobromyslnému úsměvu byl nějak velmi blízký*“.¹²⁰⁵

¹¹⁹⁹ Jaroslav PECHÁČEK, *Okoř a malíři kolem Antonína Slavička*. Praha 1964, s. 21.

¹²⁰⁰ Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*. Praha 1919, s. 88.

¹²⁰¹ Tamtéž, s. 85–89.

¹²⁰² Známa je např. Čechova báseň *Vyhlídka do hor*, kde básník spílá horám Českého středohoří (Milešovce, Košťálovu a Radobýlu): „*Oh, hory zrádné! – Jako násep vzdorný / před mořem cizím v země okolu / vás vztyčil genij vlasti blahotvorný – / jak dostály jste svému úkolu?! // Ach, odrodilky zlé! – Pln hněvu, hoře / ustoupil od vás vlasti strážný duch – / Jak přední vlny cizáckého moře / teď valíte se zbujně v český luh. // Již jenom Říp tam osaměle stojí / a hledí pevně v sester zrádných sněm, / jak byl by hotov v bohatýrském boji / sám čeliti těm odrodilkám všem.*“ Cit. dle tamtéž, s. 73.

¹²⁰³ Tamtéž, s. 88.

¹²⁰⁴ Tamtéž, s. 88–89.

¹²⁰⁵ Tamtéž, s. 89.

V letech 1876–1879 býval Mikoláš Aleš hostem suchdolského statkáře a mecenáše mnoha umělců Alexandra Brandeise, u něhož tvořil svůj cyklus *Vlast* pro foyer Národního divadla. Odtud, z pahorků v okolí, poté malíř vídal panorama Řípu z jižní strany. Jeho tvar, jevící se jako mohylová kupa, avšak zjednodušený do symbolické typizace, uplatnil poprvé roku 1893 na kartonu *Sklizeň řepy* pro vnitřní výzdobu Městské spořitelny v Praze.¹²⁰⁶ Ve stejném pojetí později použil malíř tento motiv na sgrafitu *Hospodářství* (1896) v Okresní záložně ve Slaném. Asi nejznámějším Alšovým vyobrazením hory je jeho perokresba z roku 1911, jedna z posledních umělcových prací. Původně se Aleš soustředil na malbu, jejíž témata často hledal v Palackého *Dějínách*, později, především po ostré kritice, která se snesla na jeho realizované návrhy pro cyklus *Vlast*, se těžištěm jeho tvorby stala především kresba.

Ve sbírce grafiky a kresby Národní galerie v Praze nalezneme několik Alšových prací s podřipskou tematikou. Patří mezi ně perokresba *Praotec Čech* (1883)¹²⁰⁷, která byla ještě téhož roku reprodukována v časopise *Ruch*. Mikoláš Aleš zde vykreslil z pravého profilu postavu bájného praotce českého národa jako starého muže s dlouhým plnovousem (oblečen do dlouhého hábitu s čepicí na hlavě), který sedí na koni a v pravé ruce drží sekeru. Vedle starodávného eponyma zaujme dynamickým dojmem působící kresba *Podřipané*¹²⁰⁸, která zobrazuje zřepu v hrubých obrysech několik postav (s čapkami s pérem na hlavách) jedoucích na koních. Ústřední postava kresby třímá v pravé ruce praporec. Mezi kresbami se objevuje také vyobrazení Řípu, který se nachází na listu se dvěma vignetami.¹²⁰⁹ V té spodní je možné vidět kromě bůžka výjev z podřipské krajiny – v levé části perokresby boží muka, v pravé poté Říp s neodmyslitelnou kapličkou. Alšovo dílo vztahující se svými náměty k Podřipsku poté uzavírá kresba uhlem nazvaná *Písně kosmické*¹²¹⁰, odkazující k nesmrtelnému dílu Jana Nerudy.

Nastupující mladá generace výtvarných umělců si Mikoláše Alše velmi vážila. Miloš Jiránek o Alšovi napsal: „*Naši malou nedávnou českou minulost známe a máme rádi vlastně jen jím; přivlastnili jsme si jeho vesničky, jak je vidíte, jedete-li z Písku kolem Mirotic, s tábory cikánů za humny, staré vojáky, komedianty i pobudy na mezích nebo v žitě. Byl také*

¹²⁰⁶ A. BIRNBAUMOVÁ, *Říp ve výtvarném umění*, s. 30.

¹²⁰⁷ NG – Sbirka grafiky a kresby, fond Mikoláš Aleš, Mikoláš Aleš: *Praotec Čech* (1883), kresba perem, tuší, papír, 29,8 x 21,4 cm, inv. č. K 52221. Na zadní straně kresby je připsal malířovy dcery Maryny Svobodové-Alšové: „*Tato perokresba Praotec Čech z r. 1883 jest originál mého otce Mikoláše Alše. Reprodukována v čas. Ruch roč. V. 1883 str. 357 Nakl. K. Wiesner a spol. 2. 2. 1956.*“ Kresba byla reprodukována i později.

¹²⁰⁸ Tamtéž, Mikoláš Aleš: *Podřipané* (nedatováno), kresba perem a tuší s tužkovou podkresbou, papír, 14,6 x 20,9 cm, inv. č. K 41083.

¹²⁰⁹ Tamtéž, Mikoláš Aleš: *List se dvěma vignetami* (nedatováno), kresba perem, tuší, karton, 18,3 x 25,2 cm, inv. č. K 10535.

¹²¹⁰ Tamtéž, *Písně kosmické* (nedatováno), kresba uhlem, papír, inv. č. K 22382.

*jediným naším malířem historickým; husitské hejtmany a rejtarky z třicetileté války ukázal nám tak typicky, že si je dnes nedovedeme jinak myslet. Našel také výtvarný výraz písničkám a jeho kresby s textem i s melodií srostly pro každého v nerozlučný už celek.*¹²¹¹ Úctu nastupující generace k umělci dokládá nejlépe skutečnost, že právě Aleš byl zvolen prvním starostou Spolku výtvarných umělců Mánes, který byl založen v roce 1887. Patronem spolku byl Josef Mánes, jenž symbolizoval „*vše, co spojuje tradici a pokrok, vlastenectví a světový rozhled*“.¹²¹² Aleš ve své tvorbě na Mánesovo dílo a jeho odkaz navázal. Cílem významného spolku bylo „*pěstovati vzájemnost mezi členy, jakož i směr vážný, plodný, umělecký a literární; sblížovati a sjednocovati veškeré slovanské živly umělců výtvarných v Praze, podporovati dle možnosti nemajetné členy, pořádati rozpravy vztahující se k různým oborům umění výtvarného a literárního, pořádati spolkové výstavy, udržovati kolegiální spojení s podobnými uměleckými spolky a konečně pořádati zábavy a vydávati spolkový umělecký časopis.*“¹²¹³ V následujících letech se stal tento spolek, kladoucí důraz na českost v evropském kontextu, místem sdružujícím nejvýznamnější představitele českého moderního výtvarného umění. Mezi jeho členy nalezneme také jména umělců spojených v různých podobách s podřipským regionem – byli jimi např. Otakar Nejedlý, Antonín Hudeček, Antonín Slavíček či Miloš Jiránek.

Když v roce 1913 Mikoláš Aleš zemřel, uctilo roudnické obecní zastupitelstvo památku velkého umělce minutou ticha. Do zápisu ze zasedání bylo následně zaneseno: „*Předsedající starosta obce, p. Ervín Špindler, věnuje vřelou pohrobni vzpomínku zesnulému znamenitému umělci a ilustrátoru národní písně, mistru Mikuláši Alšovi. Povstáním projeví přítomní poslední čest zesnulému mistru a p. starosta dává to poznamenati v protokole o dnešní schůzi s tím, že notifikováno to bude vdově zesnulého, jakož i spolku Mánes.*“¹²¹⁴

Výtvarní umělci generace Národního divadla, první uskupení českých výtvarných umělců s vytyčeným cílem a programem (nejednalo se o generaci v pravém slova smyslu, ale o různě staré osobnosti podílející se na výzdobě či stavbě Zlaté kapličky), mezi něž patřil mj. právě Mikoláš Aleš, pomohli pevně zakotvit v našich představách Říp jako jeden ze symbolů české vlasti. A právě k těmto symbolům se opět začínaly ubírat zraky a naděje lidí v těžkých dobách obou světových válek. Výmluvným příkladem jsou zápisky malíře Emila Filly (1888–1953), které si poznamenal do svého zápisníku v době věznění v německém koncentračním

¹²¹¹ M. JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*, kapitola „M. Aleš“ (s. 41).

¹²¹² I. EXNER – M. ZACHAŘ, *Má vlast. Pocta české krajinomalbě*, s. 15.

¹²¹³ Cit. dle tamtéž, s. 16.

¹²¹⁴ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 23. července 1913.

táboře Buchenwald: „*Je rok nesvobody a bídy buchenwaldské. V mysli jak ve snu vyšel jsem jednoho rána a před parnem dostihl jsem vrcholu Řípu. Poklekl jsem a zlíbal zem. Na všechny strany pode mnou se vzdouvala země v trylcích pestrých polí, v crescendo kopců, pohoří hor a z ní, porůznu, až kam oko dohlédlo, vzpínající se křivkou, jak vzepjatý kuň tyčilo se naše krásné a úchvatné Středohoří a tato země pozdravila ubohou mysl, že srdce mé s radostí poznávalo svůj rodný kraj, kde kámen i mez, les s bystřinou a celý duch krajiny mluví s nevýslovné přesvědčivosti a zpívá o plnosti života [...]*“¹²¹⁵

¹²¹⁵ Cit. dle J. DOLEJŠ, *Krajinomalba severních Čech*, s. 115. Po skončení druhé světové války se Filla usídlil v Peruci, odkud vyjížděl za uměleckou inspirací mj. do krajiny Českého středohoří a k Řípu.

11. KAPITOLA: Otakar Nejedlý – Antonín Hudeček – Max Dvořák

Z roudnického gymnázia až na výtvarný Parnas

Dítě a následně mladého člověka formují zásadním způsobem rodinné prostředí, v němž vyrůstá, a v pozdějších letech také škola. Škola je místem, které může zásadním způsobem ovlivnit (ať v pozitivním či negativním slova smyslu) budoucí život jedince, jeho názory, pohled na svět i volbu povolání. Spolužáci a učitelé vytvářejí společenství, které určitým způsobem vždy zanechává otisky v mysli školáka, ty si s sebou ať vědomě či podvědomě nese na své další cestě životem. Následující řádky budou věnovány třem mužům (především však dvěma roudnickým rodákům), které spojuje nejen jejich profesní zaměření související s oblastí výtvarného umění, ale také roudnické gymnázium, na kterém všichni v posledním dvacetiletí 19. století studovali. Mohli bychom jednoduše konstatovat, že dvě z těchto osobností výtvarné umění prakticky „provozovaly“, ta třetí se zabývala teoretickými otázkami s výtvarným uměním spojenými. Hovoříme zde o významných osobnostech nejen českého moderního výtvarného umění – akademických malířích – krajinářích a členech S. V. U. Mánes Otakaru Nejedlém, Antonínu Hudečkovi a historikovi umění Maxi Dvořákovi. První dva zmínění umělci však na roudnickém gymnáziu neodmaturovali¹²¹⁶ – oba odešli v patnácti letech studovat malbu do Prahy (Nejedlý do soukromé malířské školy Ferdinanda Engelmüllera, nově založené roku 1897, Hudeček na Akademii výtvarných umění). Jako jediný z celé trojice zde tak nakonec v roce 1892 odmaturoval pouze Max Dvořák.

Roudnický rodák, akademický malíř Otakar Nejedlý (1883–1957) po celý svůj život miloval hudbu¹²¹⁷ a v dětství chtěl také být hudebníkem. Jako chlapec hrál na různé hudební nástroje. Ve svých vzpomínkách k tomu napsal: „*Třeba říci, že již od dětství měl jsem pro zvuk dobře vyvinutý sluch, byl jsem do hudby zamilován a také podle úsudku hudebně vzdělaných lidí vynikal jsem značným chápáním hudby. Jako čtyřletý chlapec hrál jsem na maličké housle, jakož i na nezbytné pro dětství nástroje – foukací harmoniku a okarinu,*

¹²¹⁶ SOKA Litoměřice, Josef HORKÝ, Inventář k fondu Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, s. 16. Otakar Nejedlý měl maturovat ve školním roce 1902/3, Antonín Hudeček ve školním roce 1890/1. Informace k této oblasti podávají maturitní protokoly. Ve školních letech 1920/1–1947/8 vyučoval na roudnickém gymnáziu taktéž akademický malíř – krajinář Antonín Kalous (1884 Jarpice u Slaného – 1960 Roudnice n. L.), který ve své tvorbě věnoval pozornost především motivům z rodného Podřipska.

¹²¹⁷ Bohumír Dvorský o Nejedlého zálibě v předmluvě malířovy knihy napsal: „*Byl vášnivým hudebníkem. Smetana byl v hudebním umění tím nejvyšším mezníkem i programem. Nejedlý chtěl vytvořit českou krajinářskou školu v duchu Smetanovy hudby. Smyslovnost umění češtější nad Alše v širokém rozpětí moderního romantismu. [...] Nejedlý – to bylo nezměrně hluboce citící srdce, srdce, milující vášnivě pravdu. Byl shovívavý k mnoha pokleskům. Ale jeho vírou, jeho vášnivou láskou a životním nervem byla touha vytvořit umění, jehož emocionální síla bude rovnocenná síle díla Smetanova i Dvořákova.*“ Viz Otakar NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*. Praha 1960, s. 13, 17–18.

v přednesu velmi pozoruhodném, jak jiní usoudili. Mé hračky byly vůbec samé hudební nástroje – píšťaly, bubny, trumpety a vše, co vydává nějaký zvuk.“¹²¹⁸ Hned po nástupu do školy začal Nejedlý navštěvovat kurz houslové školy. Kromě hodin zpěvu se prý také vyznamenal v hodinách kreslení. K budoucímu povolání malíře ho však, vedle dětských dojmů z krajiny¹²¹⁹, přivedlo studium na roudnickém gymnáziu.

Tam prý nemohl dlouho přivyknout novým kamarádům, neboť způsob jejich zábav mu „připadal příliš způsobný a jednotvárný“¹²²⁰. V chlapcově rodině (Nejedlý byl synem úředníka Jana Nejedlého a Matyldy, roz. Blažkové) si všichni tykali a ne příliš často se zdravili, tamější hoši však říkali rodičům při každém setkání „rukulíbám“ a rodiče svým dětem onikali. „Jejich otcové nebyli stejnorodými členy rodiny, v jejichž přítomnosti je nám milo a teplo, ale chladní, přísní, odměření bohové, vyžadující zjevné úcty, pozornosti a bezmeznou poslušnost.“¹²²¹ Na gymnaziální studia, stejně jako na studia ostatní, nevzpomínal Nejedlý v dospělosti rád, podle jeho vzpomínek „všechn čas, který jsem trávil ve školách, náleží k nejošklivějším dobám mého života vůbec. [...] já i v pouhém snu se všecek zpotím, když se mi totiž zdá, že chodím do školy.“¹²²²

Středoškolským učitelem, který zásadním způsobem ovlivnil a nasměroval budoucí uměleckou kariéru Otakara Nejedlého, byl profesor kreslení Karel Rozum (1856–1933).¹²²³ Rozum přišel do Roudnice v létě roku 1893, kdy byl jmenován profesorem kreslení a deskriptivní geometrie na zdejším gymnáziu a zde působil až do svého penzionování v roce 1911. K jeho příchodu do Roudnice se ve školní kronice můžeme dočíst: „Vysokým ministerským nařízením ze dne 18. května 1893 [...] vyslovena byla změna dosavadního reálného gymnasia v gymnasium čisté s povinným kreslením a tím nastala neodkladná potřeba obsaditi místo učitele kreslení silou definitivní. Na základě konkursu ve vládním Věstníku vypsaného povolán jest na toto místo p. Karel Rozum, toho času suplující učitel na c. k. reálném a vyšším gymnasiu v Klatovech a dosavadní učitel tohoto předmětu Jan Čermák koncem prázdnin ze služby jest vyvázán.“¹²²⁴ Českobudějovický rodák Karel Rozum spojil

¹²¹⁸ Otokar NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*. Praha 1940, s. 187–188.

¹²¹⁹ Tamtéž, s. 41.

¹²²⁰ Tamtéž, s. 189.

¹²²¹ Tamtéž, s. 190.

¹²²² Tamtéž, s. 195.

¹²²³ V otázce hudby Nejedlého dále ovlivnil Otta Šínfeld, septimán roudnického gymnázia a znamenitý houslista, jehož hra budoucího malíře „zcela okouzlovala“. O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 21.

¹²²⁴ SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. od září 1877–1900/1, inv. č. 127, s. 113. Do výslužby byl dán Karel Rozum na základě vlastní žádosti. Na jeho místo nastoupil Rudolf Pros. SOKA Litoměřice, Reálné gymnasium

svůj život v Roudnici nad Labem s vlastivědnou prací v podřipském regionu a s roudnickým muzeem, které bylo založeno r. 1900/1.¹²²⁵

Karel Rozum byl nadaným kreslířem a grafikem. Zpočátku se jeho zájem obracel k technickým oborům. Po maturitě na českobudějovické reálce odešel studovat na techniku do Vídně a zde získal aprobaci středoškolského profesora pro deskriptivní geometrii a matematiku. Následovalo studium na tamější uměleckoprůmyslové škole, kde studoval kresbu u profesora Ferdinanda Laufbergera a absolvoval také roční kurz pro výuku kreslení na středních školách. Po ukončení studií roku 1879 se začal věnovat učitelskému povolání na středních školách.¹²²⁶ Vystřídal několik působišť, než se dostal přes Klatovy (1891–1893), kde se spřátelil se zakladatelem tamějšího muzea Karlem Hostašem, do podřipského města.

Nejedlý vzpomínal, jak mu bylo příjemné stěhovat se na hodiny kreslení „z *místnosti, která byla prosáklá ovzduším suchých učeností gymnasijních, do rozsáhlé světlé kreslírny, odkudž z oken bylo možno se zahleděti do modrých dálek*“.¹²²⁷ Zatímco v běžné učebně prý vždy panovalo hrobové ticho, v kreslárně to hučelo jako v úle. Karla Rozuma charakterizoval Nejedlý jako ryzí osobnost, která se zapsala nezapomenutelným způsobem do jeho paměti. Od počátku k němu choval chlapec nejoddanější city, rázem si u něj získal učitel velký obdiv a úctu. Osobnost Karla Rozuma popsal Nejedlý následujícími slovy: „*Byl dobrým hudebníkem, malířem a znatelem starožitností. Člověk nevelké, ale dosti hřmotné postavy, s mužným hlasem, boдрé, jasné mysli, náchylný k úsměvu a nadšení. Zvláštního výrazu dodávaly hlavě bohatě kučeravé, husté tmavé vlasy, které byly poněkud neuspořádané, rozčuchané a řekl bych, vyjadřovaly něco až zdivočelého. Jeho tvář byla vždy rozjasněná, nezpůsobila výrazu hněvu, leč jen velmi násilného a jen v takovém případě, když bylo potřeba získati potřebné úcty žáka k profesorovi.*“¹²²⁸ V takovou chvíli se vzpomínanému učiteli „*otevřela oční víčka, oči se vyboulily, vlasy se ještě více naježily a čelo se tak zvláštně uměle*

v Roudnici n. L. 1877–1953, č. fondu 752, Dějiny ústavu Obecného gymnasia reálného v Roudnici n. L. 1901/2–1937/8, s. 36.

¹²²⁵ K tomu blíže Jan ŠŤOVÍČEK, *Karel Rozum a jeho muzejní, národopisná a regionálně historická práce na Podřipsku*, in: Litoměřicko 1985–1986, s. 133–160. Rozum se stal jedním z nejaktivnějších spolupracovníků a sběratelů roudnického okresního odboru Národopisné výstavy československé, který se v Roudnici ustanovil roku 1892 a jenž vyvinul za předsednictví Ervína Špindlera na Roudnicku širokou sběratelskou činnost za účelem účasti na celonárodní Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895. Základem Podřipského muzea, jež bylo majetkem roudnického muzejního spolku, se staly sbírky Ervína Špindlera. K založení muzea (jednalo se o regionální muzeum vlastivědného typu) došlo na poradní schůzi, která se konala 12. července 1900. K ustavující valné hromadě roudnického muzejního spolku došlo poté 23. ledna 1901. Nově vzniklou instituci řídilo muzejní kuratorium v čele s předsedou Ervínem Špindlerem. Rozum byl již od počátku jedním z kustodů muzea, kteří byli pověřeni péčí o muzejní sbírky, po roce 1910 spravoval již muzeum sám. Tamtéž, s. 139–140.

¹²²⁶ Tamtéž, s. 137.

¹²²⁷ O. NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*, s. 199.

¹²²⁸ Tamtéž, s. 200.

svraštilo, že vyjadřovalo více špásu než hněvu, neboť oči se při tom smály“¹²²⁹. Toto mračno na čele však nemělo dlouhého trvání.

Když Nejedlý chodil do školního kabinetu pro různé geometrické modely, dostalo se mu možnosti prohlédnout si různé zajímavé věci, které tam měl profesor Rozum uložené. Jednalo se např. o slovácké výšivky, „výkresy, střepiny popelnic, všeliké vycpávky a náčrtky, na stěnách připíchnuté“¹²³⁰. Učitelův kabinet se stal také místem, kde se udála záležitost, jež byla podle Nejedlého rozhodující při volbě jeho budoucího povolání. Jednoho dne totiž Karel Rozum požádal chlapce, aby mu zde seděl modelem. Při následné učitelově práci tak měl mladý hoch poprvé v životě „příležitost nahlédnouti trochu do tajů malování a od té chvíle nebylo již v mé hlavě místa pro nic jiného. Jedno odpůldne profesor začal i dokončil moji podobiznu, kterou mi pak věnoval. Byl jsem očarován, nadšen, hlava mi jen hořela. Hleděl jsem zblízka i z povzdálí na ten obraz a zkoumal ty různé čmouhy, které již z malé vzdálenosti přestaly být čmouhami, číchal jsem s rozkoší vůni barev i plátna a zdálo se mi, že to jest ta nejlepší vůně, kterou znám“.¹²³¹ Také doma byli všichni uneseni učitelovou dovedností a rovněž přízní, kterou se jejich chlapci tímto darem dostalo. Rodiče si tak patrně mysleli, že je jejich syn vynikajícím žákem, pokud se těší takové pozornosti jednoho z učitelů. Nejedlý píše, že ani netušili, že ho učení vůbec nezajímá a že není ani žákem průměrným. Později, když se rodiče dozvěděli o chlapcově špatném prospěchu nedovolujícím mu ani postoupit do vyššího ročníku, bylo z toho pravé pozdvižení. Nikdo však tehdy nebral na zřetel přání nešťastného chlapce, který chtěl studovat malířství nebo hudbu.¹²³² Nakonec se však povedlo Nejedlému prospěch výrazně vylepšit.

Definitivní příklon k malířství prý pro chlapce znamenala příhoda, kdy našel doma na půdě malířské náčiní patřící manželovi jeho sestry, který byl učitelem na obecných

¹²²⁹ Tamtéž.

¹²³⁰ Tamtéž, s. 203–204. Hlavním zájmem Karla Rozuma byl národopis (lidové stavby, zvyky a obyčeje, písně, podřipský kraj), od základů vybudoval národopisnou sbírku roudnického muzea (to se stalo kolektivním členem Společnosti Národopisného muzea československého v Praze). Rozum se stal jedním ze spolupracovníků Zíbrtova Českého lidu. Plánoval také vybudování samostatné národopisné expozice, k čemuž však nakonec nedošlo. Hlavním problémem této instituce byly nedostatečné prostory – muzeum se nacházelo v jedné místnosti městské radnice. Tato skutečnost zapříčinila výrazné omezení sbírkotvorné činnosti a také omezení jeho plného zpřístupnění veřejnosti. J. ŠŤOVÍČEK, *Karel Rozum a jeho muzejní, národopisná a regionálně historická práce na Podřipsku*, s. 142–144. Malá část pozůstalosti Karla Rozuma je uložena v SOkA Litoměřice, fond Karel Rozum, č. fondu 1160, kartony č. 1, 2. Karton č. 2 obsahuje Rozumovu *Bibliografii města Roudnice nad Labem*, zpracovanou do roku 1910 (v první části, Pramenech, podchytil Rozum archivní materiál k dějinám Roudnice uložený v Archivu Národního muzea v Praze, v Zemském archivu v Praze a v Městském archivu v Roudnici, a to od nejstarších dob do poloviny 19. století; ve druhé části, Literatuře, je poté obsažena časopisecká a knižní produkce vztahující se k Roudnici od 17. století do roku 1907). Větší část pozůstalosti Karla Rozuma se nachází v etnografickém oddělení Národního muzea.

¹²³¹ O. NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*, s. 204.

¹²³² Tamtéž, s. 214–215.

školách.¹²³³ Svůj zážitek popsal následujícími slovy: „V krabici bylo několik zmačkaných, ušpiněných tub s nápisem 'olejové barvy'. Již jak jsem odkryl víko, dostalo se nosu vábivé vůně makového oleje, téže vůně, kterou jsem již jednou v dětství ucítil v našem salóně z palety malíře J. Ulrycha, který tenkrát portrétoval tatínka a matinku, a podruhé u mého profesora kreslení Karla Rozuma, který ve svém kabinetu maloval mou podobiznu. Vstrčil jsem tedy nos až do kasety a vdechl zhluboka všechn voňavý olejový obsah. A což teprve když jsem odšrouboval uzávěrku špinavé tuby a vymáčkl na prst trochu čistého barevného obsahu z ušpiněné tuby! Hned vedle schránky leželo v jiné obdélné škatuli několik štětců, a dokonce i kousek stočeného plátna, které také vonělo zvláště fermeží. Zkrátka – byla to pro mne vůně malířského povolání.“¹²³⁴

Přes zlepšující se výsledky ve škole mladý hoch studium na gymnáziu nenáviděl a strašně zde prý trpěl. Naopak krásnými chvílemi byly doby prázdnin, kdy se mohl cele věnovat své zálibě – malování. Pobýval tehdy celé dny v přírodě a upozornil tak na svůj umělecký zájem mnohé podřípské občany, kteří byli v kontaktu s jeho otcem a povzbuzovali ho k rozhodnutí dát syna na studium malířství.¹²³⁵ Otec se pak skutečně jednoho dne odhodlal napsat na Akademii výtvarných umění o sdělení, za jakých podmínek by mohl být chlapec přijat ke studiu. Z těchto podmínek vyplývalo, že musí ještě pokračovat v gymnaziálním studiu, aby tak splnil požadavek předběžného vzdělání. Nejedlý tehdy proklel „v duchu veškeru lidskou učenost“¹²³⁶.

Nejedlému se jeho sen stát se malířem nakonec vyplnil¹²³⁷, chlapcova touha byla dokonce korunována roku 1925 ziskem profesury na Akademii výtvarných umění (obnovil zde po Juliu Mařákovi krajinářskou speciálku), následujícího roku se stal řádným členem Československé akademie věd a umění. Cesta k těmto významným postům však byla dlouhá. Po nedokončených gymnaziálních studiích přišel Nejedlý do Prahy, kde se stal žákem akademického malíře Ferdinanda Engelmüllera (na Akademii výtvarných umění nebyl přijat), u něhož setrval tři roky (1898–1901).¹²³⁸ V roce 1900 poprvé vystavoval na výstavě

¹²³³ O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 22–23.

¹²³⁴ Tamtéž, s. 23.

¹²³⁵ O. NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*, s. 216. Pan lékárník tak prý radil otcí, „aby požádal pana knížete Lobkovic o podporu, že takovou podporu dostává od něho také kterýsi Josef Beneš z Chvalína, který je už v Praze na malířské akademii čtvrtý rok“. O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 23.

¹²³⁶ Tamtéž.

¹²³⁷ Ve Švagrovského sbírce se nenacházel žádný Nejedlého obraz, i když je pravděpodobné, že mecenáš nějaký vlastnil. Se Švagrovským se Nejedlý blíže seznámil až v Praze. K tomu Miroslava HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 18.

¹²³⁸ K životu a dílu Nejedlého viz *Heslo NEJEDLÝ, Otakar*, in: Anděla Horová a kol. (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (N-Ž)*. Praha 1995, s. 556. Dále J. DOBR, *Roudnice výtvarnému umění*, in: *Podřipsko. Celkový obraz kraje*, s. 96–97.

Krasoumné jednoty v Rudolfinu v Praze, zde představil obraz *Žně na Podřipsku* (toho roku maloval o prázdninách na podřipských polích právě v době žní, tolik příznačných pro tento kraj)¹²³⁹. Nejedlý k tomu napsal: „*Od té doby jsem se již stále účastnil výstav obrazů, unášen ctižádostí ukázat více, než jsem dosud ukázal. Malování se mi stalo vyznáním lásky k mému povolání a lásky k přírodě, která mi byla vrcholem všech zážitků.*“¹²⁴⁰ Nejedlý absolvoval studijní pobyty v Itálii (s roudnickým přítelem Pavlem Bächerem navštívil Terst a Benátky)¹²⁴¹, navštívil však také exotická místa Cejlon (1908) a Indii (1909)¹²⁴². V pozdějších letech byl též na Korsice, v Rakousku, Belgii a Anglii.

V letech 1901 až 1903 pobýval Otakar Nejedlý v Roudnici, kde maloval s Angelo Zeyerem, s nímž se vydával na své první malířské toulky¹²⁴³. V roce 1904 se stal členem S. V. U. Mánes (na jeho domácích i zahraničních výstavách v budoucnu vystavoval), a ve stejném roce pobýval spolu s Antonínem Slavičkem v Kameničkách. S malířem se seznámil nejspíše těsně před tímto pobytem v krajině Českomoravské vrchoviny. První setkání udělalo na Nejedlého velký dojem. Otakar Nejedlý tehdy seděl ve společnosti malířů v hostinci Platýz, kam kromě něho a Slavička často chodili např. Antonín Hudeček, Herbert Masaryk, Arnošt Hofbauer či např. Jan Herben. Na Nejedlého udělal tehdy Slaviček dojem: „*[...] když vešel muž střední velikosti s vyvinutým hrudníkem s býčím krkem, který byl krátce přistřižen s vlasy vpředu delšími, s temnými očima, knírkem a štětkou pod spodním rtem. V odborně přesvědčivém hovoru drsného temperamentu dělal dojem vzdělaného a inteligentního člověka a mezi řečí používal latinské citáty.*“¹²⁴⁴

Dílem Antonína Slavička byl Nejedlý výrazně ovlivněn, avšak jeho malířský styl se v následujících letech postupně dále vyvíjel – vytvořil např. několik kubistických zátiší (1914), poté přešel pod vlivem vypuknutí první světové války k expresivní malbě. V roce 1913 založil Nejedlý spolu s Vincencem Benešem ve společném ateliéru na Vinohradech

¹²³⁹ O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 48.

¹²⁴⁰ Cit. dle Alena POTŮČKOVÁ, *Otakar Nejedlý. Z Čech na Cejlon, do Indie a zase zpátky*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 13. 6. do 15. 9. 2013 v rámci volného cyklu Počátky moderny (repríza výstavy uspořádána Východočeskou galerií v Pardubicích v Domě U Jonáše od 1. 10. do 24. 11. 2013). Roudnice nad Labem 2013, s. 8.

¹²⁴¹ Tamtéž, s. 10. Roudnický továrník Rudolf Bächer (Pavel Bächer byl jeho synovcem) Nejedlého v jeho uměleckých začátcích finančně podporoval, kupoval jeho obrazy a vodil mu zájemce o malířova díla. Tamtéž, s. 52–53.

¹²⁴² Tam odjel spolu s Jaroslavem Hněvkovským. K tomu podrobněji A. POTŮČKOVÁ, *Otakar Nejedlý. Z Čech na Cejlon, do Indie a zase zpátky*.

¹²⁴³ Tamtéž, s. 7. Dále podrobně sám O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 26–28, 57. Nejedlého oblíbeným dopravním prostředkem při zájezdech do přírody byl velocipéd. Tamtéž, s. 51.

¹²⁴⁴ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *Antonín Slaviček a jeho přátelé v dopisech a vzpomínkách*, in: Jana Orlíková – Miroslava Hlaváčková: *Antonín Slaviček 1870–1910*. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha 2004, s. 80.

malířskou školu. Během první světové války maloval pražské periferie a krajinu (např. cyklus *Židovské pece, Bohdalec, Černošice*), po válce se vydal na výzvu Památníku odboje spolu s Vincencem Benešem do Francie, kde maloval krajinu zničenou válečnými bojišti (cyklus *Francouzská bojiště* z roku 1921). Tato realistická a výrazově barevná krajina se již v následujících letech na malířových obrazech neměnila. Po první světové válce „*stal se definitivně bytostným krajinářem navazujícím na mánesovskou linii českého umění 19. století, která interpretovala krajinu skrze vcítění do tradice minulosti.*“¹²⁴⁵ Motivy hledal malíř poté už převážně v domácím prostředí (Turnovsko, Orlické hory, Šumava, Tábořsko).

Ve svých vzpomínkách Nejedlý poznamenal: „*Ó, jak často, hlavně když jsem býval v cizině, pocítil jsem potřebu zahledět se aspoň v duchu a aspoň na chvíli do tohoto svého rodného kraje, směrem k Řípu nebo Středohoří.*“¹²⁴⁶ V roce 1921 se toulal po krajině Podřipska a v říjnu téhož roku napsal Augustu Švagrovskému: „*Co je s tímto krajem spojeno, i se všemi vzpomínkami zjasní se v mysli a zachvěje v srdci. Po dlouhých oklikách na své dráze umělecké vracím se zpět k prostému člověku a k svému rodnému kraji, abych tam započal dílo zcela nové, prosté, jasné a každému srozumitelné, odhazují všechny teorie malířské a běru do ruky štětec, abych maloval to, co oko vidí a srdce cítí. Jsem nyní zaujat jedinou myšlenkou, vymalovat svou Vlast a rozvrhl jsem tuto práci tak rozsáhle, že ji budu považovat za své životní dílo.*“¹²⁴⁷ Podle Nejedlého názoru mělo být svatým úkolem každého českého umělce „*být užitečným národu a vlasti, neboť to je jediná půda, ve které naše práce může být plodná, protože jsme z té půdy vyrostli.*“¹²⁴⁸ V pozdějším období, kolem roku 1945, namaloval Nejedlý *Krajinu pod Řípem*¹²⁴⁹, z umělcových děl uložených v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem zaujme – z hlediska podřipských motivů – již dříve vzpomínaný obraz *Vzpomínka na Říp* (1955)¹²⁵⁰, který vytvořil dva roky před svou smrtí.

Dalším z malířů prošlých roudnickým gymnáziem, který se navíc taktéž pohyboval v okruhu Antonína Slavíčka, byl rodák z Loucké u Budyně nad Ohří Antonín Hudeček (1872–

¹²⁴⁵ A. POTŮČKOVÁ, *Otakar Nejedlý. Z Čech na Cejlon, do Indie a zase zpátky*, s. 18.

¹²⁴⁶ O. NEJEDLÝ, *Dětství a chlapectví na Podřipsku*, s. 24.

¹²⁴⁷ Cit. dle J. DOBR, *Roudnice výtvarnému umění*, s. 96–97. O cyklu *Vlast* se Nejedlý zmínil Švagrovskému i v dopise z roku 1930: „*Je to už od převratu, co pracuji v tichosti na velkém cyklu obrazů 'Z vlasti'. Ten co jste viděl, jest jeden z třiceti, těchže rozměrů a na podzim bude tato první část předložena veřejnosti v nové budově Mánesa.*“ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Dopis Otakara Nejedlého adresovaný Augustu Švagrovskému ze 4. listopadu 1930.

¹²⁴⁸ O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 231.

¹²⁴⁹ Soukromá sbírka, Otakar Nejedlý: *Krajina pod Řípem* (kolem r. 1945), olej na plátně, 50 x 85 cm.

¹²⁵⁰ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Otakar Nejedlý: *Vzpomínka na Říp* (1955), olej, plátno, 100 x 150 cm, inv. č. O 976.

1941)¹²⁵¹. Ten po nedokončených gymnaziálních studiích absolvoval v letech 1887 až 1891 Akademii výtvarných umění v Praze, a to speciální školu žánrové malby Maxmiliána Pirnera, v letech 1893 až 1895 poté historické malby Václava Brožíka. Následně odjel studovat malířství do místa tvůrčí inspirace mnohých českých umělců, do bavorské metropole Mnichova. V roce 1897 navštívil poprvé Okoř, kde začal tvořit spolu se žáky Mařákovy krajinářské školy v čele s Antonínem Slavičkem (pod vlivem svých přátel – krajinářů začala postupně v jeho díle dominovat krajinomalba). První léto, které Antonín Hudeček s přáteli umělci na Okoři prožil, bylo léto roku 1897.¹²⁵² Velkou pozornost tam věnoval krajinným motivům z povodí okořského potoka. Jaroslav Pecháček k tomu napsal: „*Poznání, že voda, její barevná a světelná kouzla, podněcují ještě víc než 'volný vzduch' jejich dychtivost po nejsvobodnější barevnosti, po nejvyšším uvolnění malířského rukopisu, je asi pro oba, pro Slavička i pro Hudečka, jedním z rozhodujících slohotvorných objevů okořské periody.*“¹²⁵³ Na Okoři se Hudeček také stále vracel k problému plenérové figurální malby v přírodě.¹²⁵⁴ „*Motiv figury v krajině byl personifikací duše krajiny a zároveň symbolem, zdůrazňujícím nicotnost a pomíjivost lidského života ve srovnání s přírodou.*“¹²⁵⁵ Na výstavě věnované české krajinomalbě, konané v Jízdárně Pražského hradu roku 2015, se objevily z Hudečkových děl např. obrazy *Koupání* (1900)¹²⁵⁶ či *Na břehu rybníka* (1899)¹²⁵⁷.

Okoř Hudeček definitivně opustil v létě roku 1906, jeho odchodem „*nadobro přestala být 'českým Barbizonem' – nadobro skončila svou intimně milou a přece slavnou úlohu v rozvoji moderní české krajinomalby.*“¹²⁵⁸ Při zobrazování krajiny malíř využíval pointilistické metody barevných skvrn, stal se „*jedním z hlavních představitelů náladové krajinomalby přelomu století ovlivněné impresionismem a pointilismem, v níž převládala lyrická meditace a melancholické citění.*“¹²⁵⁹ Ve stejné době byl Antonín Hudeček ovlivněn ve své tvorbě symbolismem, později do jeho díla pronikaly expresivnější tendence.¹²⁶⁰

¹²⁵¹ Základní informace o této osobnosti podává *Heslo HUDEČEK, Antonín*, in: Anděla Horová a kol. (eds.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (A-M)*. Praha 1995, s. 291.

¹²⁵² J. PECHÁČEK, *Okoř a malíři kolem Antonína Slavička*. Praha 1964, s. 49.

¹²⁵³ Tamtéž, s. 54.

¹²⁵⁴ Tamtéž, s. 54.

¹²⁵⁵ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ (ed.): *Umění 19. století. Průvodce expozicí Národní galerie v Praze. Veletržní palác*. Praha 2002, s. 80.

¹²⁵⁶ Soukromá sbírka, Antonín Hudeček: *Koupání* (1900), olej na plátně, 74,5 x 105 cm.

¹²⁵⁷ Sběrka Karlštejnská a. s., Antonín Hudeček: *Na břehu rybníka* (1899), olej na plátně, 99,5 x 80 cm.

¹²⁵⁸ J. PECHÁČEK, *Okoř a malíři kolem Antonína Slavička*, s. 70.

¹²⁵⁹ N. BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ – Šárka LEUBNEROVÁ, *Česká krajinomalba 19. století*, s. 83.

¹²⁶⁰ VLČEK, Tomáš (ed.): *České moderní a současné umění 1890–2010. I. díl*. Katalog stálé expozice Sběrky moderního a současného umění a Sběrky umění 19. století Národní galerie v Praze (Veletržní palác). Praha 2010, s. 59.

Podobně jako jeho mnozí jiní kolegové z uměleckých výtvarných kruhů, i Antonín Hudeček hodně cestoval. V roce 1902 tak navštívil s Janem Preislerem Itálii, roku 1909 pobýval na Sicílii, v letech 1914 a 1915 na Rujáně, či např. v letech 1916 a 1917 v Solnohradsku. Roku 1927 se usadil v Častolovicích. Antonín Hudeček byl členem řady českých i zahraničních spolků – zakládajícím členem S. V. U. Mánes (1887), členem Spolku českých výtvarníků Škréta v Mnichově (1891) či vídeňského Hagenbundu (1906). V roce 1920 se stal dopisujícím členem ČAVU v Praze, o rok později poté jejím mimořádným a v roce 1930 řádným členem (na jeho počest byl založen roku 1941 Fond Antonína Hudečka, jehož cílem byla podpora strádajících umělců). August Švagrovský vlastnil tři Hudečkovy obrazy, žádný z nich však nebyl předán do roudnické galerie v roce 1910, ale až v pozdějších letech.¹²⁶¹ Jednalo se o práce *Mlýn na potoce z jara* (kolem r. 1910), *Louka v lese* (1918) a *Cesta v lukách* (1918).¹²⁶²

Antonína Hudečka seznámil s Otakarem Nejedlým¹²⁶³ malíř Josef Ullmann.¹²⁶⁴ Hudeček uvedl poté Nejedlého do bohémské společnosti malířů, hudebníků i představitelů jiných povolání, která se scházela ve formance v Platýzu.¹²⁶⁵ Nejedlý vzpomínal na Hudečka jako na nesmírně milého člověka, kterého měl každý rád.¹²⁶⁶ „*Jelikož byl málomluvný, byla jeho přítomnost nevyhnutelnou. Utkvělo mi v paměti několik jeho obvyklých pohybů. On totiž stále sahal do náprsní kapsy, ze které zvolna vynášel tašku na cigára a nasadil jedno portoriko do staré zažloutlé špičky s brčkem. A tak zapaloval doutník za doutníkem od rána do noci. I ke spánku prý uléhal s cigárem v ústech, a jak se probudil, dokouřil zbytek z večera a započal znovu.*“¹²⁶⁷ Komicky působilo podle Nejedlého také další přítelovo gesto, „*když totiž počal se velmi zvolna naklánět k osvědčenému sousedovi a pošeptal mu do ucha: 'Nemaj nějakého mecenaura na obraz?' Řekl to s takovou lhostejností, jako by předem znal zbytečnost svého dotazu. To již kdekdo znal tento pohyb, určený spíše k zábavě než vážně myšlenému dotazu. Když se však stalo, že dostal překvapující odpověď, že totiž mecenáš na obraz je, udělal zase pohyb, jako by se ulekl, a naklonil se ještě ke druhému sousedovi s otázkou: 'Voni*

¹²⁶¹ M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 18.

¹²⁶² Podrobný popis zmíněných děl je uveden tamtéž, s. 40–41.

¹²⁶³ Jejich korespondence adresovaná Augustu Švagrovskému je uložena v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem.

¹²⁶⁴ Viz O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 61.

¹²⁶⁵ Tamtéž, s. 75.

¹²⁶⁶ Tamtéž, s. 76. V jeho obrazech bylo podle názoru Nejedlého „*cosi hudebního, jako by vše ladil zvuk v dálce zaznívající flétny. On měl také rád hudbu, zvláště v letech pozdějších, kdy býval často návštěvníkem koncertů a kdy mezi jeho přátele náleželi členové Ševčíkova kvarteta*“. Tamtéž, s. 80.

¹²⁶⁷ Tamtéž, s. 76.

mají také?’ To již vzbudilo bouři smíchu a také on sám se tomu smál, až se mu cvikr na nose naklonil. ¹²⁶⁸

Společnost v Platýzu byla podle Nejedlého nemyslitelná bez dvou mužů – krajinářů – Hudečka a Bohuslava Dvořáka. Každý tam měl „*vysezené právo na židli, kterou nesměl nikdo obsadit a která zůstala prázdná i v jejich nepřítomnosti. Hudečkovi se nevedlo špatně; měl příjmu stále dost, ale uměl to všechno ‘prošustrovat’ jako již své dřívější jmění, takže bylo třeba stále tašku doplňovat. Hudeček byl z mála těch, kteří si dávali teplou večeři podle jídelního lístku, a vzpomínám, jak se mi sbíhaly sliny, když mne ovanula vůně doneseného pokrmu. Nedovedl jsem si vůbec představit, že bych se také mohl jednou malířstvím uživit a bez rozpaků si dát večeři podle jídelního lístku.*“ ¹²⁶⁹

Posledním z trojice avizovaných význačných podřipských osobností byl historik umění a představitel tzv. vídeňské školy Max Dvořák (1874–1921). Na Dvořáka, svého spolužáka z roudnického gymnázia, vzpomínal po letech jazykovědec Pavel Váša. ¹²⁷⁰ Byl to právě Max, doma zvaný familiárně *Maxínek*, který zprostředkoval jeho otci, učiteli na krabčické evangelické škole, přístup do roudnické lobkovické knihovny (zajímal se především o dějiny Jednoty bratrské). ¹²⁷¹ O pokladech, které jsou ukryty za zdmi této knihovny, věděli studenti gymnázia dobře právě od Maxe Dvořáka. Váša vzpomínal, jak Dvořák občas nosil do školy (někdy z vlastního podnětu, jindy na žádost třídního učitele, profesora klasických jazyků Vladimíra Koblisky nebo profesora čeština Světa či Piskáčka) ukázky některých vzácných edic. Studenti tak měli možnost si prohlédnout např. překrásný italský tisk Dantovy *Božské komedie* a mnohé jiné vzácné práce. S touto knihou však zažil Max horké chvílky. Váša popsal příhodu následovně: „*Tenkrát nebyly ještě v lavicích školní kalamáře, a jak jsme se, stojíce kolem něho, nahýbali k sličné knize jasného monumentálního tisku, někdo zavadil o kalamář a černý proud zaplavil knihu. Max se napřed lekl, tenkrát už s hezkým jemným knírkem, se mu nakřivil jako vždy při úsměvu, napětí nebo leknutí, ale potom otřel, co se otřít dalo, a prohlásil resolutně, že zastrčí knihu do regálu, však kdo ví, kdy si zas někdo Danta vypůjčí.*“ ¹²⁷²

¹²⁶⁸ Tamtéž, s. 76–77.

¹²⁶⁹ Tamtéž, s. 77.

¹²⁷⁰ Pavel VÁŠA, *Pod Řípem*. Praha 1947, 4. vydání.

¹²⁷¹ Tamtéž, s. 143. Pavel Váša uvádí, že jeho otci, Čenku Vášovi, byla po dlouhá léta milým společníkem kniha Jaroslava Golla *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der böhmischen Brüder*. V lobkovické knihovně se zajímal o rukopis bratrského díla *Život Jana Augusty*. Sám napsal popularizační práci o dějinách Jednoty bratrské (1894).

¹²⁷² Tamtéž, s. 143–144.

Tenkrát už prý byli Max Dvořák a Pavel Váša dobrými přáteli. Dvořáka popisuje Váša jako „*elegantního studenta, kterému všichni profesori zřejmě přáli a v lecčems poshověli*“¹²⁷³. Do jejich časopisu, jehož vydavatelem, nakladatelem a tiskařem byl student Sedláček, pozdější lékař v Golčově Jeníkově, psal Max verše a kritiky, v nichž již prý tehdy byla patrná jeho sečtělost a pěkný sloh. Dále Váša vzpomínal: „*Od nás všech hochů ve třídě se lišil svým nezájmem o běžné věci politické a nikdy se s námi nerozčiloval pro boje mezi Mlado- a Staročechy. Byla v tom i opatrnost syna panského úředníka i docela jiné myšlení hochů vyrůstajícího v odlišném prostředí.*“¹²⁷⁴ Ze spolužáků se Dvořák nejvíce sblížil s výborným matematikem Derflem, později lékařem: „*Dvořák a Derfl byla dvojice opravdu hezkých hochů, z nich Max byl blondýn, jeho přítel dokonalý brunet. Spolu chodili na procházky, spolu podnikali rozmanité milostné výpravy, při kterých nedbali ani národnosti ani konfese – nejhezčí dívky bývaly židovky – ani konečně společenských překážek, vždyť pan ředitel našeho gymnasia měl také dvě hezké dcerušky.*“¹²⁷⁵

Jednoho dne zavedl Max Dvořák svého kamaráda Pavla Vášu k sobě do zámeckého bytu. Ten měl zajímavou studovnu v okně jednoho pokoje, kam se vešel stolec se židlí. Tehdy Váša poprvé uviděl Maxova otce, archiváře stejného jména.¹²⁷⁶ Popsal ho jako usměvavého pána prostředních let s licousy, který na hochů „*činil dojem úřednického bonvivanta*“¹²⁷⁷. Jednou, když Vášovi líčil výhody panského úředníka, neopominul mu Max Dvořák starší připomenout, kolik litrů výborného piva z knížecího pivovaru denně dostává. Později se mladému hochovi naskytla také možnost poznat lobkovickou knihovnu, ze které se mu nejvíce líbila střední síň se starobylým glóblem a s podstavci na čtení velkých těžkých knih. Tam se mu také pan archivář pochlubil rukopisem Platona, za nějž – dle rodinné lobkovické tradice – zaplatil Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic 2 000 dukátů. Jednoho dne také představil Vášu „*staršímu pánovi patriarchálního vzhledu s dlouhou bradou, který četl u postranního stolu z jakéhosi tlustého svazku. Byl to slavný vídeňský lékař Eduard Albert*“.¹²⁷⁸

Váša se ve svých vzpomínkách zmínil také o tom, že Maxův otec si byl vědom velkého synova nadání a věřil, že je předurčen k akademické dráze. Pochlubil se též Vášovu otci, „*že o Maxínkovi ví už profesor Goll v Praze a slíbil věnovat mu v historickém semináři*

¹²⁷³ Tamtéž, s. 144.

¹²⁷⁴ Tamtéž.

¹²⁷⁵ Tamtéž.

¹²⁷⁶ O životě a tvorbě otce a syna Dvořákových např. Josef DOBR, *Roudnice a vědecká literatura*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje, s. 99–100.

¹²⁷⁷ Tamtéž. K osobnosti archiváře Maxe Dvořáka staršího např. Alena RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*. Praha 1989, s. 92.

¹²⁷⁸ P. VÁŠA, *Pod Řípem*, s. 145.

*zvláštní pozornost*¹²⁷⁹. Mladý Max Dvořák se již tehdy zajímal o kulturní a umělecké dějiny a orientoval se také dobře v roudnické knihovně. Podle Váši byl estétem zálibami a celým svým zjevem. Jednoho dne spolu oba hoši důvěrně hovořili v hodině dějepisu o své budoucnosti. Max Dvořák mu tehdy řekl: „*Já už tě vidím někde na venkovské evangelické faře; jsi ženat, máš hodnou ženu, hodné děti. Lidé tě mají rádi, budeš pokojně žít, budeš jistě šťasten. Já ne, já nejsem a nedovedu být prostý.*“¹²⁸⁰ Přátelské styky obou mladých mužů se po ukončení gymnaziálních studií staly méně častými, v době pražských vysokoškolských studií se oba přátelé sešli ještě několikrát na univerzitních přednáškách.

Josef Bohuslav Foerster ve své vzpomínkové knize uvádí, že ho jeho přítel, profesor na roudnickém gymnáziu Lev Šolc, upozornil jednoho dne dopisem na mladého Maxe Dvořáka, jenž právě odmaturoval v Roudnici a chystal se na univerzitní studia do Prahy. Šolcovi se jednalo o to, jak uvádí Foerster, „*aby Dvořák našel v Praze bytost, jíž by se mohl svěřiti se svými sny a touhami, bytost, jíž by mohl důvěřovati s jistotou, že dojde pochopení a ohlasu*“¹²⁸¹. Pamětník se přiznal, že byl velmi zvědav na tohoto roudnického studenta. První setkání obou mužů popsal Foerster následovně: „*Vešel ke mně hezký, štíhlý jinoch pohledné tváře, jemného vzezření, ušlechtilý, trochu zamklý, tichý a vyčkávající. Snivě melancholické oči zadívaly se na mne tázavě, když se mi byl představil a jasně a určitě, ale se svrchovaně sympatickou skromností, přednesl svůj studijní plán.*“¹²⁸² Bylo mu prý ihned jasné, že tento „*mladý muž je z těch šťastných, kteří jdou již od let mladosti za určitým cílem vědomě a bez pochybnosti, a nepoznávají kolísavosti a rozpaků*“¹²⁸³. Oba muži si rozuměli od prvního setkání (Dvořákova duše prý byla „*zcela naplněna krásou*“¹²⁸⁴), stýkali se poté téměř po dva roky, co pobýval Dvořák v Praze jako žák Jaroslava Golla. Budoucí historik umění bydlel na nábřeží, avšak v chudém pokoji. Výhled na Hradčany však dle Foerstera vše stonásobně nahrazoval. Tento pohled blažival prý oba muže „*často za tichých večerů, jež jsme zažili, sníce a hovořice o umění*“¹²⁸⁵.

Když se později Max Dvořák v Praze s Foersterem loučil, podal mu do ruky na památku dopis, v němž byla jeho báseň zrcadlící nikoliv ojedinělé dekadentní psychické rozpoložení mladého muže: „*Co snili jsme, co provedli a chtěli, / náš život minulý jak kraj ten šerý, / vše mizí. Na smrt myšlenka jen zbývá - / myšlenka, v níž se smysl žité skrývá. / Kam*

¹²⁷⁹ Tamtéž, s. 146.

¹²⁸⁰ Tamtéž.

¹²⁸¹ Josef Bohuslav Foerster, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*. Praha 1932, s. 204.

¹²⁸² Tamtéž.

¹²⁸³ Tamtéž, s. 204–205.

¹²⁸⁴ Tamtéž, s. 205.

¹²⁸⁵ Tamtéž.

*pohlédneš, zříš její přízrak stery, / a pouta klamů minulých s nás snímá / a roste rychle, vše již zaujímá. / I modlíš se. 'Smrt tichou dej mi, Pane', / a skloníš hlavu, čekáš umírání. / Tu kouzlo podivné se v hrud' ti sklání, / vše jasně zříš a ze všeho klid vane, / a smrt jak všeho podstata ti září. / To program můj, ta poesie stárí.*¹²⁸⁶

Max Dvořák patřil do první generace Gollovy školy (vedle Gustava Friedricha, Václava Novotného, J. V. Šimáka, Josefa Šusty či např. Z. Tobolky)¹²⁸⁷, v kruhu jeho učitele a Josefa Pekaře se mu říkalo *lord Max*¹²⁸⁸. Ze svých spolužáků na české filozofické fakultě v Praze udržoval až do své smrti blízké přátelské styky s Josefem Šustou (tomu prý „v životě stanul blíže kohokoliv jiného“¹²⁸⁹). Podle Šusty „*nosným pilířem Dvořákovy bytosti byla zcela osobitým darem pronikavého vidění i cítění vybavená, bohatě tvořivá inteligence, která dovedla i prosté postřehy ozlatiti leskem jedinečnosti. Maje od dětství k volnému užití bohatou lobkovickou knihovnu a naleznuv v profesoru Lvu Scholzovi učitele zajímavé nabádavosti, přicházel Max Dvořák na fakultu s neobyčejnou sčtetostí v domácí i cizí literatuře, s touhou po vlastním básnickém díle, ale zároveň již i s některými vědeckými náběhy, které mu otcovo povolání usnadnilo.*“¹²⁹⁰ Z význačného zámeckého ovzduší si Dvořák přinesl „*především vždy korektní, až elegantní zevnějšek a jakousi distinguovanost, živnou trochu i tělesnými podmínkami*“. Max Dvořák byl podle Šustova názoru „*nápadně hezký, nasnědlý mladík s tesklivým výrazem krásně obrvených očí, jemuž drobný knírek a lehce zvlněný vlas, vyznívajíc v krátkých anglických licouscích dodával aristokratické pěstěnosti, měl neobyčejně slabounké paže a ploský hrudník, dědictví po matce, předčasně zhubené tuberkulosou.*“¹²⁹¹

¹²⁸⁶ J. B. Foerster, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*, s. 207.

¹²⁸⁷ K tomu podrobněji Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu 1790–1900. Část II.* Praha 1997, s. 276.

¹²⁸⁸ Max DVOŘÁK, *Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*. Vydal Jaromír Pečírka. Praha 1943, s. 8 (Úvod J. Pečírky). S Jaroslavem Gollem pojil Dvořáka úzký přátelský vztah, který zažil „krizi“ pouze v letech 1904–1905, kdy se jednalo o povolání Dvořáka na českou univerzitu v Praze, o něž se Goll z ne zcela zřejmých důvodů nezasadil. Tamtéž, s. 9. Ve zmíněné vydané korespondenci (ve všech případech byl odesílatelem dopisů Dvořák) byly vymazány zprávy týkající se úzce rodinných záležitostí. Tamtéž, s. 16 (Úvod J. Pečírky).

¹²⁸⁹ Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, s. 121. Když se v době studií oba přátelé delší dobu neviděli, čekával Šusta vždy s netrpělivostí na Dvořákovy dopisy. Sestry ho „*proto zlobívaly písničkou o panence v Roudnici, která však u mne je panáček*“. Tamtéž, s. 122.

¹²⁹⁰ Tamtéž, s. 84–85.

¹²⁹¹ Tamtéž, s. 84. Šusta uvádí, že „*vleklé plicní katary vzbudily i u něho záhy náladu bytosti odsouzené buď ke krátkému jen, nebo pouze polovičatému žití. 'Voním od mládí vůni pohřebních tuberos', bylo jeho obvyklé rčení a osud nalomeného květu dodával mu nepochybně wertherovského kouzla, které rád zesiloval, odkláníje se zásadně od vši robustní plebejskosti*“. V této souvislosti však Šusta upozornil, že toto nebyla „*planě preciosní koketerie, nýbrž skutečná nedůvěra v možnost normálně sytého žití, v jejímž stínu si navykl žiti bez prudkého odporu. Některé resignované přízvuky končícího se století mu proto zvláště zachutnaly, stejně jako úvahy o tom, jak pochybné dědictví umdlené krve s otcovy i matčiny strany nosí v žilách.*“

Zajímavé je, že podle vzpomínek Josefa Šusty nejevil Max Dvořák v době svých pražských studií ani nejmenší zájem o dějiny umění, svůj budoucí obor.¹²⁹² Oba mladí muži naopak velmi žehrali na to, že jim univerzita nenabízí přednášky, které by sblížovaly s literaturou jako uměním. Šusta zmínil velmi zajímavé úvahy přednášené na české univerzitě martiněvským rodákem, profesorem Otakarem Hostinským o estetice, které se však obracely především k hudbě a také trochu k výtvarnému umění, avšak jen výjimečně k literatuře. A ta především oba přátele v tehdejší době zajímala.

Šusta s Dvořákem se nesetkávali pouze v Praze, kontaktním místem se stalo i Dvořákovo rodiště. Na Říp a do Roudnice zavítal Šusta poprvé již v květnu roku 1893 s Historickým klubem.¹²⁹³ O rok později psal Dvořák příteli, že doufá v jeho prázdninovou návštěvu, aby přivedli „*trochu veselého filosofického života do Roudnice*“¹²⁹⁴. Delší návštěvu v podřipském městě absolvoval Šusta v době svých posledních studentských prázdnin. Mladého muže, syna ředitele Schwarzenberského panství v Třeboni, zaujal roudnický zámek. Ten ho uvedl do známého, avšak zároveň odlišného prostředí. Své dojmy popsal Šusta následujícím způsobem: „*Jako zámek mého rodiště ležel sice také v oblasti města, ale nesplýval s ní nikterak tak těsně. Zachoval si odstup jak zelení parku a příkopem, tak na druhé straně strmou polohou nad řekou. To nebylo renesanční sídlo velmože družně sžitého s měšťanským prostředím a vzrostlého do národního života, jehož radosti a žaly, bouřlivé pitky a zábavy tu měly i v městě samém přirozenou ozvěnu. [...] Tu nebylo, jako u nás v Třeboni, místa pro klukovské taškařice; ze všeho čišela důstojná, ale chladná, takřka až klášterní nálada upjaté etikety.*“¹²⁹⁵ Dvořákovi tehdy obývali několik pokojů, které byly na úrovni zámeckého nádvoří a nacházely se hned vedle archivu.¹²⁹⁶ Na otce Maxe Dvořáka vzpomínal Josef Šusta jako na statného muže, „*jehož kulaté tváři zvláštního výrazu dodával hrotitě nad ústními koutky do výše zdvižený, navoskovaný knírek. Činil dojem robustního*

¹²⁹² Tamtéž, s. 93.

¹²⁹³ Tamtéž, s. 88. Ve svých pamětech Josef Šusta také vzpomínal, jak Max Dvořák seznámil v Praze kolegy se svým bývalým spolužákem z Roudnice, Viktorem Woitschem, který byl synem tamějšího panského sládky a přestoupil ze studia práv na filozofii. Po letech se však vrátil k otcovu povolání a usídlil se v Plzni. Tamtéž, s. 89–90. Tento mladý muž byl tehdy „*roztomilý studentský šviháček, který míval kapsu hlubší než my ostatní a leckdy nám vypomohl, když jsme si k němu přicházeli zahrátí domácí ruletu a hostitele zpravidla obrali*“.

¹²⁹⁴ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Prahy 1. května 1894. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 26.

¹²⁹⁵ J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, s. 137.

¹²⁹⁶ Šusta na tomto místě podotýká, že roudnický archiv byl rozsahem a významem menší než archiv třeboňský, protože do něj nebyly zahrnuty hospodářské registratury lobkovických panství, ale jen dokumenty zvláštního historického významu a rodinná korespondence. Tamtéž.

založení, ale při bližším styku prozrazoval jistou podlomenost a dráždivost, kterou rodina dosti trpěla a již ještě jen zvyšovala poměrně malá zaměstnanost.“¹²⁹⁷

Max Dvořák pocházel, spolu se setrou Marií (zemřela v mladém věku), z otcova prvního manželství. Jejich matka, jež zemřela také mladá, byla sestrou matky architekta Jana Kotěry. Z druhého manželství měl poté otec tři chlapce a dceru. Josef Šusta popsal tamější rodinné prostředí jako velmi vlídné a jemné, „*dobré měšťanské kultury s přízvukem trochu zešlechtilé uhlazenosti. A také s lákavou kuchyní, jaká v dobře usazených úřednických rodinách té doby nebyla vzácná*“.¹²⁹⁸ Kromě obědů a večeří ovšem mladý historik v rodinném kruhu mnoho nepobýval, neboť s Maxem trávili dlouhé hodiny na plovárně u Labe nebo v bažantnici za řekou. Z delších výletů utkvěla mladému muži v paměti především odpolední vycházka na Říp.¹²⁹⁹ Pěkná prý také byla letní odpoledne strávená v chladných sálech velké lobkovické knihovny. Zde mladého čtenáře zaujaly knihy francouzských klasiků i podivné staré hudební nástroje družící se k velkým točitým čtenářským pultům, u nichž chyběla už jen „*postava šedivého abbé, listujícího v starých foliantech*“.¹³⁰⁰ Jiné části zámku navštívil Šusta pouze sporadicky. Bylo v nich podle jeho názoru mnoho cenných předmětů, avšak na druhé straně také ledacos, co poukazovalo na pokles uměleckého vkusu a erudice tehdejších majitelů. Tak se také mohlo stát, že překrásné portréty ze 16. století visely zapomenuty kdesi u půdy, zatímco v „*pokojích knížecí rodiny se hromadily nudné lovecké kresby Pausingerovy vedle špatně zarámovaných fotografií a nevkusných svatých sošek a obrázků*“.¹³⁰¹

Vraťme se však k přátelství Maxe Dvořáka s J. B. Foersterem. Od roku 1894, kdy odjel budoucí historik umění za dalším studiem do Vídně, omezovaly se styky Foerstera a Dvořáka pouze na korespondenci. V září roku 1894 obdržel Foerster od Dvořáka dopis, který byl pro pisatele tak význačný, že z něj Foerster ve svých pamětech ocitoval úryvky. Max Dvořák v dopise napsal: „*Můj život plynul tiše. Bylo v něm více stínu než světla. Byla to stará historie: mladá duše, jež s tisícero iluzí vstupuje do života, mladé srdce, jež nadbytek svého citu otvírá lidem. Mnoho iluzí se rozplyne a nadbytek citu se zašlape. Ale přece jsem*

¹²⁹⁷ Tamtéž. Přírůstky dobře urovaného archivu byly dle Šustových vzpomínek poměrně malé a rozšíření knihovny brzdilo prý oslabení literárního zájmu lobkovické rodiny v posledním pokolení. Dotazy knížete týkající se odborných informací nebyly častou záležitostí a stárnoucí muž údajně „*nedovedl ani vlastní literární činnosti svůj život hutněji naplniti*“.

¹²⁹⁸ Tamtéž, s. 138.

¹²⁹⁹ Tamtéž, s. 139.

¹³⁰⁰ Tamtéž, s. 138.

¹³⁰¹ Tamtéž, s. 139.

nepozbyl víry v život. Nevěřím v možnost všeobecné reformy lidstva, ale věřím v možnost zlepšení jednotlivců. Nevěřím v návrat k dětským snům, ale zřím přece ještě budoucnost. ¹³⁰²

Max Dvořák studoval od roku 1894 na vídeňském Ústavu pro rakouský dějezpýt (Institut für österreichische Geschichtsforschung).¹³⁰³ Sem ho uvedl Josef Šusta, který navštěvoval kurz probíhající v letech 1893–1895.¹³⁰⁴ Ve Vídni obývali Dvořák se Šustou společný pokoj, nedaleko od nich poté bydleli Jan B. Novák s Gustavem Friedrichem, kteří se zapsali do stejného kurzu. Na tuto dobu Šusta vzpomínal: „*České kvarteto naše, v němž Friedrich si přisuzoval bručivý bombardón, Max unylou flétnu, Novák vysoký fagot a já smířlivou violu, vídalo se v plném počtu zpravidla jen někdy večer a nevyhýbali jsme se přitom, pokud to kapsa dovolovala, ani příležitostným nesmělým výletům do džungle předměstského nočního života vídeňského, ostatně zmíry banálního a nudného.*“¹³⁰⁵ O budoucí „české kolonii“ ve Vídni se zmínil Dvořák v dopise adresovaném Šustovi roku 1894. Dále k tomu s žertem poznamenal: „*Založíme spolek a dáme si potvrditi stanovy. Hlavní účel spolku bude: 'šíření humanity'.*“¹³⁰⁶ Ve stejném psaní se však také příteli vyznal: „*Nečekám mnoho z města Fajaků. Nečekám vůbec již mnoho. Tak 'žít do smrti' – je to můj program, nic víc. Žít proto jen, aby se nějak vyplnila mezera mezi dnešním datem a datem dne, kdy opustím slzavé údolí. [...] Všecko nestojí za nic. Práce nestojí za práci, ideal nestojí za ideal, život nestojí za život. A přec třeba žít – Bohužel.*“¹³⁰⁷

O letních prázdninách následujícího roku poslal Dvořák jeden z dalších dopisů určených Šustovi. V něm se svěřil, že mimo malé výlety do Prahy neopustil po celou dobu volna Roudnici a zde se nestýkal téměř s nikým jiným než se středoškolským profesorem Šolcem.¹³⁰⁸ Dvořák si prý zvolna zvykal na život v Roudnici a na své budoucí povolání. K tomu napsal: „*Doufám, že budu jednou zvolen do zdejší městské rady. Nejvíce těší mne plovárna. Chodím se denně dopoledne v 11 hodin koupat, v době kdy se scházejí v plovárně „páni“, a dívám se na zástup břichatých a baňatých Tritonů, pana komissaře, pana sudího atd. A sám jsem hubený Triton, který se sluní a sluní a vyhýbá se stínu těch břichatých Tritonů*

¹³⁰² J. B. Foerster, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*, s. 205.

¹³⁰³ K tomu podrobněji Alphons LHOTSKÝ, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Graz – Köln 1954, s. 271–272.

¹³⁰⁴ Tamtéž, s. 269.

¹³⁰⁵ Tamtéž, s. 125.

¹³⁰⁶ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z 14. května 1894. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 27. Dvořák se zde mj. zmiňuje, že jeho roudnický spolužák Viktor Woitsch bude snad příští rok ve Vídni také.

¹³⁰⁷ Tamtéž, s. 28.

¹³⁰⁸ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z 5. srpna 1895. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 34.

[...].¹³⁰⁹ Letní prázdniny roku 1897 strávil Dvořák opět doma v Roudnici. Také tehdy se téměř s nikým nestýkal „a žil úplně intimním tichým životem“.¹³¹⁰ Dále si povzdychl: „Nedovedu žít mezi mnoha lidmi, tj. nedovedu se s nimi blíže stýkat, jsem přílišným slabochem k tomu, podléhám v momentálním affektu všemožným vlivům, což mne po pominuvším affektu mrzí a bolí. Jaké je to štěstí pro mne, že jsem nestudoval práva, jak můj otec chtěl.“¹³¹¹ O tom, že „žije v Roudnici jako poustevník“ a musí se „zuby nehty brániti paní Melancholii“, která ho zde tak ráda navštěvuje, se zmínil v listu datovaném 9. srpna roku 1900.¹³¹² O další dva roky později psal o tom, že „život v Roudnici je vždy smutný“¹³¹³ a že „jednotvárnost a resignace, to jsou přední požitky venkova“¹³¹⁴.

Přestože měl Max Dvořák pokračovat v rodové tradici (děd Josef i otec Max byli roudnickými lobkovickými archiváři)¹³¹⁵ a na počátku své vědecké dráhy se také lobkovické problematice věnoval (např. časopisecké studie *Proces Jiřího z Lobkovic, Das Lobkowitzsche Archiv in Raudnitz*, spolu s Bohumilem Matějkou práce *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese roudnickém, díl II – Zámek Roudnický*)¹³¹⁶, jeho životní osudy se nakonec odvíjely výrazně jinými cestami, stal se profesorem dějin umění na vídeňské univerzitě (možnost působit na české univerzitě v Praze nedostal, celou tuto záležitost považoval za nejhorší věc, které se dosud dožil¹³¹⁷). V roce 1896 napsal Šustovi nadějná slova: „Rozhodl jsem se, že se věnuji úplně dějinám umění, není snad druhé vědy, jež

¹³⁰⁹ Tamtéž.

¹³¹⁰ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice ze září 1897. Cit. dle tamtéž, s. 52.

¹³¹¹ Tamtéž.

¹³¹² Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z 9. srpna 1900. Cit. dle tamtéž, s. 77.

¹³¹³ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice ze 14. srpna 1902. Cit. dle tamtéž, s. 103.

¹³¹⁴ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z října 1902. Cit. dle tamtéž, s. 104. Dvořák zde mj. uvedl, že někdy chodí k večeru v Roudnici na tenis. Avšak dále si povzdychl: „Ale všechna děvčata, s nimiž jsem se jindy bavival, mají již své ženichy nebo cititele a tak jsem již úplně převzal úlohu strýčka, který smiřuje rozváděné a je důvěrníkem všech – je to již babí leto studentského života.“ V dopise z Říma datovaném stejného roku, který adresoval Jaroslavu Gollovi, se Dvořák zmínil o svém bývalém roudnickém „kolegovi“ z roudnického gymnázia Antonínu Hudečkovi. Uvádí zde, že jsou v italské metropoli dva malíři krajané – Antonín Hudeček a Jan Preisler. O nich prý Dr. Nováček „tvrdí, že jsou hluchoněmí, jeden docela a druhý skorem. Nemluví totiž téměř nikdy nic“. Viz Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Říma z 15. dubna 1902. Cit. dle tamtéž, s. 98.

¹³¹⁵ Podle Šusty šel Dvořák na studia do Prahy s přesvědčením, že jeho osudem je nástupnictví v otcově funkci knížecího archiváře a „že se tak nad ním zavře kalná voda maloměstského rybníčka“, z čehož prý také pramenil jeho občasný pesimismus a chmurné nálady. J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, s. 93. Tuto svou obavu prý však přecházel tvrzením, že stejně nebude dlouho žít a že se také neožení, aby „neprodužoval pokolení sudbou odsouzení k stínu“. V době svého pobytu ve Vídni přesouval Dvořák stále více svůj zájem od politických dějin k dějinám umění a to tím spíše, „že s nimi spojoval možnost uniknouti tak přece hrozící těsnosti budoucího působiště v Roudnici do jiného ovzduší“. Tamtéž, s. 134.

¹³¹⁶ A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, s. 92.

¹³¹⁷ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Florencie z 27. února 1904. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 133.

by poskytovala tolik pozitivních požitků.“¹³¹⁸ Zřízením asistentského místa¹³¹⁹ získal Dvořák možnost setrvat v hlavním městě habsburské monarchie po boku svého obdivovaného učitele Franze Wickhoffa na poli dějin umění, které ho tímto – podle Šustova názoru – konečně naplno zaujaly.¹³²⁰ Z přítelových dopisů prý tehdy „sálala přímo nejen radost nad novou vyhlídkou na setrvání ve Vídni a konečný únik před osudem zámeckého archiváře v Roudnici, nýbrž přímo opojení románským prostředím ‘města světla’. Jakoby naráz padá s jeho duše šerá chandra dekadentského pesimismu¹³²¹ a jasně vystupuje silná bytost výkonného mládí“.¹³²² Nadějný mladý muž takto konečně našel práci odpovídající jeho vlohám a sklonům.¹³²³

Přes prvotní nepřízeň části německého studentstva (Dvořák tak byl např. nucen „přednášet s průvodem studentského chorálu“)¹³²⁴, která se podle Foersterových vzpomínek zpočátku příkře obrátila proti mladému českému učiteli, si dokázal Dvořák své postavení na vídeňské univerzitní půdě obhájit. Stal se tak prý jedním z nejoblíbenějších učitelů, přičemž jeho univerzitní přednášky navštěvovali i četní bývalí posluchači univerzity.¹³²⁵ Josef Bohuslav Foerster a Max Dvořák se scházeli i v době Dvořákova působení ve Vídni: „Bylo nám přáno osudem, abychom se sešli i později v životě. Byl jsem ve Vídni radostným svědkem Dvořákovy veliké práce vědecké i učitelské, svědkem úcty a lásky, jichž požíval, ale i svědkem bolesti, jež ho navštěvovaly.“¹³²⁶ Nejtěžší ranou jeho života byla smrt milované ženy Gisy (s

¹³¹⁸ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Vídně z května 1896. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 41. V dopise z dubna následujícího roku Dvořák reagoval na domácí politickou situaci: „V Čechách pluje vše ve vlnách vládní většiny, mladočeši jásají a hrdě tlukou se v prsa, náš starosta a poslanec [Ervín Špindler – pozn. aut.] dal si dělat nový frak a koupil si lakýrky, proti sociálním demokratům hrne se tisíce osvědčení hněvu nad těmi „také českými“ poslanci.“ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z dubna 1897. Cit. dle tamtéž, s. 48.

¹³¹⁹ O novou zprávu týkající se nabízeného asistentského místa u nově zřízeného kunsthistorického semináře se Dvořák se Šustou podělil na podzim roku 1897. Dvořák se rozhodl místo přijmout, neboť pro něj bude znamenat možnost dalšího vzdělání „a což může býti příjemnějšího než mít za chefa Wickhoffa“. Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z podzimu 1897. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 52.

¹³²⁰ J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, s. 326.

¹³²¹ Podle Jiřího Štaifa se u Dvořáka jednalo – na rozdíl od Šusty a jeho mírně dekadentního intelektuáliství z doby mládí, které mělo spíše módní nádech – o výraznější „spřízněnost s evropskou atmosférou zmaru a hledání fin de siècle“. Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 295. V osobnosti Maxe Dvořáka tak našly „živnou půdu expresivní umělecké směry i filozofie životní síly Friedricha Nietzscheho“.

¹³²² J. ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, s. 326.

¹³²³ Tamtéž, s. 358.

¹³²⁴ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Vídně z 31. října 1905. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 152.

¹³²⁵ J. B. Foerster, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*, s. 206.

¹³²⁶ Tamtéž.

ni se oženil v roce 1906, zemřela při porodu druhé dcery roku 1908¹³²⁷), následovaná do roka smrti jeho otce.¹³²⁸

Dvořáková kariéra ve Vídni byla rychlá. Roku 1897 byl promován na základě práce *Quellenuntersuchungen zu Cosmas von Prag* doktorem filozofie, v roce 1902 se stal docentem (habilitoval se prací *Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt*, v níž vřadil malířství doby Karla IV. do evropských souvislostí), roku 1905 mimořádným (na základě monografie *Das Rätsel der Kunst der Brüder van Eyck*) a o další čtyři roky řádným profesorem dějin umění.¹³²⁹ Významnou prací se stala také monografie *Der Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* (1918). Vídeňská škola umění, reprezentovaná již Dvořákovými učiteli Franzem Wickhoffem a Aloisem Rieglem, zásadním způsobem ovlivnila vývoj dějin umění. Namísto estetického hodnocení podle předem pevně stanovených soudů a kritérií či historických konstrukcí nastoupilo hodnocení objektivní, založené na vědeckých principech, nezátížené ustálenými předsudky. Nově začalo být nazíráno na umění období středověku, do té doby považované za úpadkové, neboť podle pohledu moderních teoretiků umění každá doba měla plnohodnotné umění, které bylo jejím odrazem. „*Za charakteristikon 'vídeňské školy' bylo kdesi stanoveno, že se zmocňuje uměleckého díla se všech stran, že vyčerpává všechny cesty, které vedou k jeho vysvětlení.*“¹³³⁰ Po smrti Franze Wickhoffa převzal jeho místo Max Dvořák. Jaroslavu Gollovi k tomu napsal: „*Proč Wickhoff žil a bojoval, přeměna dějin umění v exaktní historickou vědu, vědecká závěť jeho školy, spočívá nyní na mně a je mou povinností, abych na německých universitách ji hájil a udržoval, abych pokračoval v tom, co Wickhoff založil.*“¹³³¹

Pro Maxe Dvořáka se staly dějiny umění výrazem dějin lidského ducha.¹³³² Studium uměleckých děl i jeho tvůrců založil na kritickém zkoumání historických pramenů, využíval

¹³²⁷ Se zármutkem z tragické události se svěřil příteli Šustovi. Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Vídně z 29. ledna 1909. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 168.

¹³²⁸ J. B. Foerster, *Poutníkovy cesty (Paměti díl II.)*, s. 207.

¹³²⁹ Dvořákovu akademické působení zčásti dokumentují materiály uložené v Archiv der Universität Wien, Rigorosenakten der Philosophischen Fakultät (1870–2003), Max Dvořák – Akt/Dokument (1896–1897), sign. PH RA 1031 a Personalakten der Philosophischen Fakultät (19. – 20. Jh.), Max Dvořák – Personalakt (1897–1921), sign. PH PA 1514.

¹³³⁰ [PEČÍRKA, Jaroslav], *Max Dvořák* [Nekrolog], *Český časopis historický*, roč. XXVII, 1921, s. 2.

¹³³¹ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Vídně z 28. dubna 1909. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 170–171.

¹³³² Tři roky po smrti Maxe Dvořáka byl v Mnichově vydán soubor jeho prací nesoucí příznačný název *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*. V předmluvě této publikace citovali její vydavatelé Dvořáková slova, která pronesl roku 1920: „*Die Kunst besteht nicht nur in der Lösung und Entwicklung formaler Aufgaben und Probleme; sie ist auch immer in erster Linie Ausdruck der die Menschheit beherrschenden Ideen, ihre Geschichte, nicht minder als die Religion, Philosophie oder Dichtung, ein Teil der allgemeinen Geistesgeschichte.*“ Srov. Max DVOŘÁK, *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung*. München 1924, s. X. Podstatné bylo Dvořákovu novátorství duchovnědného a dějinného

srovnávací metody. V dopise adresovaném Jaroslavu Gollovi z podzimu roku 1903 Dvořák uvedl, že nic neschází dějinám umění tolik, jako vědeckost, tedy vědecká metoda, kterou používají ostatní historické disciplíny.¹³³³ Za hlavní cíl svého oboru považoval „nalezení jistého hodnotového a estetického kódu, který spojoval rámcově nejen uměleckou tvorbu, ale i celkový intelektuální diskurz určitého místa a doby“.¹³³⁴ O svém oboru Dvořák Šustovi napsal: „Každý, kdo se domnívá, že práce z dějin umění je snad příjemnější, méně unavující, méně nudná než práce z jiného oboru dějin, velmi se mylí. Bud' třeba opět sbírat data nebo archivní zprávy, nebo psát jiným lidem o požitku, jež jsme kdysi měli. Což může být nejapnějšího, protivnějšího, než líčiti rozkoše, jež nám způsobil včerejší oběd. Tyto rozkoše, to je jediný profit. A tu nevím jak to přišlo. Věnoval jsem se umění proto, že se mi otevřely seznámením moderního malířství oči, či naopak. Nebylo by to možno bez toho celého apparatusu? To jsou tak myšlenky, jež mi napadají, když chodím večer jako ve snu podle Labe a dívám se, jak svítí barvy ve vodě.“¹³³⁵

Max Dvořák se zajímal o české i evropské výtvarné umění, a to v rozsahu od antiky po současnost – impresionismus, expresionismus. V roce 1904 ocenil ve studii nazvané *Von Manes zu Švabinsky* dílo Josefa Mánesa, které porovnával se světovými uměleckými díly. Dvořák se také výrazně zajímal o ochranu památek. Oproti staršímu postoji k památkám, který hlásal jejich „bezohledné“ restaurování a obnovu až do podoby předpokládaného původního stavu, zastával Dvořák novější názor, tj. že dotyčný předmět či objekt je potřeba zabezpečit a zachovat v jeho současném stavu a vzhledu a ochránit jej před dalším chátráním.¹³³⁶ Svůj názor objasňoval v dopise profesoru Gollovi: „Až dosavad se totiž po většině kladl větší důraz na to, aby malby byly 'slohově' restaurovány, kdežto nový, jistě jediný z historického stanoviska správný princip je, aby se nerestaurovalo nic, nýbrž zachované se uchovalo tak, jak to je.“¹³³⁷ Dvořák si však stěžoval na obtížné prosazení

zakotvení systému umění a systému myšlení, které společně tvořily „duch doby“. Viz *Heslo DVOŘÁK Max*, Biografický slovník českých zemí XV. (Dvořák – Enz). Praha 2012, s. 488.

¹³³³ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Roudnice z 9. září 1903. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 122. Toto přesvědčení vedlo podle Dvořáka k vydávání *Kunstgeschichtliche Anzeigen*, přílohy *Mittheilungen des Instituts für die österreichische Geschichtsforschung*. Prvním redaktorem periodika byl Franz Wickhoff, po jeho smrti v roce 1909 poté Max Dvořák. Úkolem bylo „bojovat proti diletantismu v dějinách umění a posuzovati produkci v dějinách umění měřítkem vědeckosti“.

¹³³⁴ J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 296.

¹³³⁵ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Šustovi z Roudnice z léta 1899. M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 70.

¹³³⁶ Tamtéž, s. 13 (Úvod J. Pečírky). Např. rotunda na Řípu prošla v tomto ohledu v 19. století dvěma velkými rekonstrukcemi v letech 1826 a 1870–1881. K tomu podrobněji Karel NOVÁČEK, *Říp a jeho kostel. K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří*, in: Martin Gojda – Martin Trefný a kolektiv, *Archeologie krajiny pod Řípem. Opomíjená archeologie*, sv. 2. Plzeň 2011, s. 127–142.

¹³³⁷ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Vídně ze 7. prosince 1903. Cit. dle M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 127.

zmíněného názoru v českém prostředí. V dopise si posteskl: „[...] zdá se opravdu, že u nás každá nová pravda dojde uznání teprve tehdy, kdy všude jinde již je antikvována. Nikde jinde v celém Rakousku jsem se nesešel s odporem principiálním, jen u nás“.¹³³⁸ V roce 1905 se stal Dvořák generálním konzervátorem Centrální komise pro zachování památek v Rakousku, od roku 1911 působil jako její viceprezident. Byl také účasten na řešení ochrany všech důležitých českých památek – např. Pražského hradu.¹³³⁹ Také v tomto konkrétním případě prosazoval myšlenku – v opozici proti starší generaci – zachovat objekt ve stavu, v jakém se v současné době nachází.¹³⁴⁰ Tyto aktivity mu přinesly spoustu ostrých bojů a nepříjemných mrzutostí. Ty nejostřejší zažil paradoxně doma, v Čechách.¹³⁴¹ Základy památkářství jako vědecké disciplíny položil v práci *Katechismus der Denkmalpflege* (1916).

Podřipský rodák Max Dvořák, významná osobnost na poli moderních evropských i světových dějin umění, zemřel náhle a předčasně, duševně a fyzicky vyčerpan v roce 1921 v Hrušovanech nad Jevišovkou. V jeho nekrologu, otištěném v roce 1921 v Českém časopise historickém, Jaroslav Pečírka napsal: „Zemřel v plné tvůrčí síle, dosáhnuv významu světového učence v plném slova toho smyslu, učence určujícího vědě nové cesty a otevírajícího jí nové světy poznání.“¹³⁴²

O Maxi Dvořákovi se již v době jeho života říkalo, že se odrodil českému prostředí. Za účelem vyvrácení tohoto názoru otiskly noviny Říp v Dvořákově nekrologu v březnu roku 1921 informaci o jeho zásluze na záchraně roudnických zvonů v době první světové války.¹³⁴³ V roce 1916 byla nařízena rekvizice čtyř tamějších památných zvonů, mezi nimi i největšího a nejvýznamnějšího z nich s názvem „Matka Boží“ z roku 1541. Zastupitelstvo města tehdy marně protestovalo proti jejich zničení. V posledním okamžiku před smutným aktem však přišel z litoměřického velitelství rozkaz, aby bylo od celé záležitosti upuštěno. Teprve po nějaké době vešlo ve známost, že na poslední chvíli požádal lékárník F. Zinke (z usnesení

¹³³⁸ Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Vídně z 11. února 1906. Cit. dle tamtéž, s. 153.

¹³³⁹ M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 15 (Úvod J. Pečírky).

¹³⁴⁰ O těžkostech s prosazováním moderního přístupu k ochraně historických památek se zmínil v dopise adresovaném profesorovi Gollovi. Litoval především toho, že „všude jinde, v kulturně nejpátečnějších zemích, v Tyrolsku nebo Dalmacii, v Bukovině nebo Haliči, mám spory jen s lidmi, kteří mají materiální zájmy na starém stavu věcí, a intelektuální vedoucí kruhy stojí na mé straně, u nás však se setkávám jen s odporem“. Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Jaroslavu Gollovi z Vídně ze 17. července 1906. Cit. dle tamtéž, s. 157–158.

¹³⁴¹ O tom se zmiňuje např. v korespondenci s Josefem Pekařem. Viz Dopis Maxe Dvořáka adresovaný Josefu Pekařovi ze Spitzu nad Dunajem z 27. července 1906. Cit. dle tamtéž, s. 158. V této souvislosti hovoří především o sporech s Josefem Hlávkou.

¹³⁴² [PEČÍRKA, Jaroslav], *Max Dvořák* [Nekrolog], s. 1–2.

¹³⁴³ BROŽEK, F., *Prof. dr. Max Dvořák* [Nekrolog], Říp 4. března 1921.

zastupitelstva) prof. Dvořáka o zakročení a jeho intervence byla nakonec úspěšná.¹³⁴⁴ V odpovědi na děkovný dopis osadního zastupitelstva Max Dvořák uvedl: „*Bylo mi milou povinností pokusit se o záchranu zvonu starobylého, který mé rodáky a mne v mém mládí lahodným zvukem tak často v blahých a trudných okamžicích života provázel a radost má, že se podařilo ctihodné paládium města zachránit, byla nemalá.*“¹³⁴⁵ A dále pokračoval: „*Bud'te ujištěn, slovutný pane starosto, že i v budoucnosti mi bude velevítána každá příležitost přispěti k ochraně uměleckých památek Roudnice.*“¹³⁴⁶

¹³⁴⁴ František Kučera však uvádí, že nakonec byly odvezeny pouze dva menší zvony a cimbály zámeckých hodin. SOKA Litoměřice, fond František Kučera, č. fondu 1217, *Kronika města Roudnice nad Labem*, strojopis, 1956 (1949), s. 90.

¹³⁴⁵ BROŽEK, F., *Prof. dr. Max Dvořák* [Nekrolog], Říp 4. března 1921.

¹³⁴⁶ Tamtéž.

12. KAPITOLA: Tichý mecenáš August Švagrovský

„Tichý mecenáš“¹³⁴⁷, „každým coulem kavalír, pravý šlechtic duchem“, „jediný Maecen, jež Roudnice zrodila“¹³⁴⁸ – to jsou jen některá označení roudnického rodáka, mecenáše umění a osobnosti stojící v pozadí vzniku Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem (1910) Augusta Švagrovského (1847–1931).¹³⁴⁹ Jeho jméno se objevilo na řadě předcházejících stran předkládané práce, ať již v souvislosti s prvním řípským táborem pořádaným v roce 1868 či obecně kulturním a politickým děním regionu daného období. Jaké tedy byly životní osudy této významné roudnické osobnosti, čím se zapsal nejen do historie podřípského regionu, ale také do dějin moderního českého výtvarného umění? Jaké byly důvody jeho sběratelství a jak vypadala sbírka, kterou odkázal městu? Na tyto otázky se pokusí dát odpověď následující řádky.

Nejprve je nezbytné zmínit se o rodinném zázemí, ze kterého Švagrovský pocházel a které ho také výrazně formovalo. Rodina Švagrovských přišla do Roudnice na počátku 19. století z nedaleké Budyně nad Ohří. Řeznický mistr František Švagrovský, Augustův dědeček, tehdy zakoupil v Roudnici dům. Zde pokračovali v řemesle také dva jeho synové, avšak třetí syn Martin (1807–1866), Augustův otec, později začal podnikat se dřevem a založil ve městě parní pilu. O důvodech změny povolání svého otce a nesnadných začátcích jeho pracovní kariéry se ve stáří zmínila v korespondenci Augustova mladší sestra Růžena. Konstatovala, že přes prvotní obtíže nakonec „měl otec milion mimo co rozdál a asi 5 domů

¹³⁴⁷ Takto nazval Švagrovského Antonín NEČÁSEK, *Tichý mecenáš. K osmdesátce Augusta Švagrovského*, in: Vlastivědný sborník Podřípska, roč. 1927, č. 9, s. 137–138 a č. 10, s. 148–149. Autor uvádí svůj článek slovy: „Je málo mecenášů, kteří bydlí v chudém bytě chudé dělnické čtvrti a o kterých se nemluví, ani nepíše. Je obyčejem, že mecenáši bydlí dobře a krásně a že se o nich hodně mluví a píše. Jeden z těch prvních, kteří žijí v tichém, chudém ústraní, je August Švagrovský, který se právě v těchto dnech dožil osmdesáti let.“ Tamtéž, č. 9, s. 148. „Muž, kdysi bohatý, má než bohatství svých obrazů, které nade vše miluje, ke kterým se poji krásné vědomí toho, co neokázale vykonal pro české umění. Člověk malodušný by snad v tomto ústraní někdy aspoň v skrytu duše se tázal, nebyl-li štedřejší, než bylo zdrávo.“ Tamtéž, č. 10, s. 149. Švagrovský žil na konci svého života v Košířích u Prahy, zemřel v Písku. V roce 1927 sepsal závěť, v níž odkázal všechno své jmění, uložené v bytě, městu Roudnici. Švagrovského byt o velikosti dvou pokojů popsali jeho návštěvníci těmito slovy: „A ať jsme se podívali kamkoliv, všude visely obrazy ručně malované, originály.“ A. H., *Za Augustem Švagrovským*, in: Vlastivědný sborník Podřípska, roč. 1931, č. 1, s. 3. Po jeho smrti vypravila Roudnice Švagrovskému pohřeb na náklad města (tělo sem bylo převezeno z Písku).

¹³⁴⁸ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Augustu Švagrovskému z Roudnice 13. února 1904.

¹³⁴⁹ Této osobnosti se věnuje M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*. Osobní pozůstalost Švagrovského v rozsahu 1 kartonu je uložena v SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800. Fond obsahuje především korespondenci s Ervínem Špindlerem, Milošem Jiránkem, Herbertem Masarykem a Angelo Zeyerem. Podstatnou část tvoří milostná korespondence adresovaná Švagrovskému z prvního desetiletí 20. století. Kromě Miloše Jiráňka inspiroval Švagrovský např. kresby Angelo Zeyera (Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Jan Angelo Zeyer: *August Švagrovský*, inv. č. K 222 a *Studie hlavy Augusta Švagrovského*, inv. č. K 423) či sochařské dílo Bohumila Kafky (tamtéž, Bohumil Kafka: *Podobizna Augusta Švagrovského*, sádra, v. 52 cm, inv. č. S 4).

v Roudnici a byl nejmávanějším občanem. Asi po třikráte zachránil největšího dřevního obchodníka v Praze Bubeníčka.¹³⁵⁰ Mimořádně vzrostl v Roudnici obchod se dřevem ještě před polovinou 19. století, neboť díky Labi bylo možné tuto surovinu lacině dopravovat do německých odbytišť. Místní podnikatelé navíc těžili z existence místních lesů (Kyškovicko-vyšeckého polesí na pravém břehu Labe a komplexu předonínských a beřkovických lesů na břehu levém). Martin Švagrovský skupoval lesní pozemky v jižních Čechách, především na Šumavě, a jeho pila dodávala dříví na palisády terezínské pevnosti. Syn August, stejně jako jeho v této práci zmiňované sestry, pocházel z druhého otcova manželství s Rozálií Linkovou z Bechlína (1819–1892).¹³⁵¹

August Švagrovský nikdy nenalezl zálibu v obchodních aktivitách svého otce. Přestože v Praze vystudoval obchodní akademii, od svého útlého mládí se zajímal především o umění a literaturu. M. V. Kratochvíl popisuje Švagrovského naturel následujícími slovy: „[...] místo strážlivosti měl vyvinutou fantazii, místo chladně kalkulujícího počtářského mozku dával se snadno unášet nadšením až vášnivým a opatrnickví bylo u něj nahrazeno důvěřivostí, stejně jako skepse optimismem“.¹³⁵² Mnoho ze svých kulturních aktivit Švagrovský sám finančně podporoval, a to především z výnosů rodinného podniku, který roku 1866, v roce otcova úmrtí¹³⁵³, spolu se svými bratry převzal. V obchodech se mu však nedařilo a tak se často potýkal s finančními potížemi. Ty mu však nebránily v jeho mecenášské činnosti. Levně tak např. prodával dříví na lešení ke stavbě Národního divadla¹³⁵⁴ a po jeho vyhoření se vzdal téměř celé náhrady¹³⁵⁵, v době finanční tísně podporoval redakci Národních listů, příteli Ervínu Špindlerovi poskytl prostředky na vydávání roudnických mladočesky orientovaných novin Říp a Podřipan, plně také financoval „Sbírku proslulých politických spisů“ (nakonec

¹³⁵⁰ ANM, fond Marie Červinková-Riegrová, karton č. 39, inv. č. 598, Dopis Růženy Fričové-Švagrovské adresovaný Václavu Červinkovi z 20. února 1928. V tomto fondu se nachází korespondence Fričové-Švagrovské z let 1927–1928 adresovaná Červinkovi, manželovi Marie Červinkové-Riegrové, s níž se znala Růžena z pražské vyšší dívčí školy. V dopisech pisatelka líčí – svým pohledem – historii své rodiny a popisuje svůj vztah s manželem Vojtěchem Fričem.

¹³⁵¹ Řadu informací o rodině Švagrovských podává M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 104–110. Z druhého otcova manželství se narodili 4 chlapani a 3 dívky. M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 8.

¹³⁵² M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 107.

¹³⁵³ Martin Švagrovský zemřel v červnu toho roku na cholery. František Kučera uvádí, že v září a říjnu roku 1866 zemřelo v Roudnici 8 pruských vojínů a přes 30 domácích obyvatel. SOKA Litoměřice, fond František Kučera, č. fondu 1217, karton č. 2, *Kronika města Roudnice nad Labem*, strojopis 1956 (1949), s. 41. Pro náhrobek Martina Švagrovského na starém roudnickém hřbitově vytvořil Josef Václav Myslbek bronzový medailón.

¹³⁵⁴ Kratochvíl cituje úryvek z dopisu Jana Nerudy adresovaného A. V. Šemberovi, v němž se básník zmiňuje o těžké finanční ztrátě, kterou utrpěl Švagrovský svou obětavostí při stavbě Národního divadla. V dopise se Neruda světuje: „S nervami téměř rozrušenými odjel do ciziny. Byl tam deset měsíců, vrátil se zdráv, půjde ale zas a usadí se nějaký rok v Paříži. Šťastný člověk!“ Tamtéž, s. 148.

¹³⁵⁵ Patřil také klidem, kteří se zasloužili o postavení pražské letní arény „Na hradbách“. Viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 10

vyšly pouze dva – Machiavelliho *Kníže* roku 1871 a Rousseauova *Smlouva společenská* v roce 1873). Spolu se Špindlerem se Švagrovský také významně angažoval v kulturním spolku Jednota Říp (1872). Byl též osobností, která zaujala Špindlera již v době jeho příchodu do města pod Řípem, a která výrazně vyčnívala mezi tehdejšími obyvateli města. S ním se Špindler scházel při čaji a při hře šachů, jeho označil za nejinteligentnějšího ze všech Roudničanů.¹³⁵⁶

Dům Švagrovských v Roudnici (č.p. 192) navštěvovaly především na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století významné osobnosti tehdejšího národního života, přičemž je nepochybné, že jejich zdejší přítomnost prospívala rozvoji místního národního dění. Za všechny zmiňme např. Bohuslava Schnircha¹³⁵⁷, Václava Brožíka¹³⁵⁸, Jana Nerudu, Serváce Hellera či Františka Pivodu. August také udržoval blízké přátelské styky s Juliem Grégrem či Josefem Václavem Fričem. Skutečnost, že rodina Švagrovských navázala kontakty s řadou předních kulturně činných osobností, umocnily ještě manželské svazky, které uzavřely tři Augustovy sestry. Do rodiny se tak přiženili architekt a stavitel, bratr Julia Zeyera Jan Zeyer, zakladatel moderní české zoologie prof. František Vejdovský a bratr radikálního demokrata Josefa Václava Friče, právník Vojtěch Frič.

Je nepochybné, že August Švagrovský měl velký vliv na svoji mladší sestru Růženu, která k němu vzhlížela, a ještě po řadě desetiletí vzpomínala s úctou na svého staršího sourozence. V létě roku 1883 psala Augustovi z Bechlína a litovala nepřítomnosti bratra, „*který ví, že každým slůvkem potěší svou Růži, které každý lístek jeho je pokladem, darem neocenitelným, která je jeho dlužnicí a která nemůže nikdy splatit dluh svůj za lásku, za práci v mládí mi věnovanou*“.¹³⁵⁹ Ve svých vzpomínkách se poté Růžena odvolává na to, že ji vychovával její bratr, upřímný vlastenec August a dodává: „*Četl mně české básně, já musela je psát, opsat načisto, naučit se zpaměti, on pak na pokraji chyby opravil a dal mně známku a tak jsem uměla asi třicet epických našich básní, které pronikly i do srdce mého a stala jsem*

¹³⁵⁶ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 21. února 1868. Špindler zde své budoucí ženě také napsal: „*Vůbec Tě lituji, neboť Ti neposkytne mužská společnost v Roudnici ani dost málo zajímavého. Zrovna tak i dámy, které jsem dosud poznal, nezůstavily ve mně ani dost malého dojmu. Není jich viděti [...]. Za to jsou tu některé, které viděti je tím více co [...] stránky tělesné. Vypravují o tom lidé věci k neuvěření.*“

¹³⁵⁷ Bohuslav Schnirch vytvořil v první polovině sedmdesátých let mramorové poprsí krabčického rodáka Adolfa Straky, profesora v Londýně. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Bohuslav Schnirch: *Dr. Adolf Straka* (1873), v. 68 cm, inv. č. S1.

¹³⁵⁸ Mladý Václav Brožík prožil v domě Švagrovských dvoje prázdniny, rodina mu také umožnila studium v Paříži. Bohuslava Schnircha uvedl do rodiny Švagrovských Jan Zeyer, díky finanční podpoře Augusta Švagrovského mohl uskutečnit Schnirch studijní cestu do Říma. August podporoval však také mladé umělce, se kterými se osobně neznal. Viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 9.

¹³⁵⁹ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, Dopis Růženy Fričové-Švagrovské adresovaný Augustu Švagrovskému z Bechlína 20. června 1883.

se nadšenou vlastenkou a ostanu jí až do hrobu [...].¹³⁶⁰ Během Růženiných pražských studií jí poté August psával dlouhé dopisy s pokyny jako „*Pracuj*“ nebo „*Miluj svou vlast*“.¹³⁶¹ August vylíčil svůj blízký vztah k milované sestře v dopise z Paříže z prosince roku 1880: „[...] nikdy nevypravím a nikdy nedokážu, čím jsi mi Ty a čím Tobě mám být já!“¹³⁶²

Ocenění za činnost v kulturní a národní oblasti se Švagrovskému dostalo od Jednoty Říp v roce 1878. Tehdy mu bylo uděleno čestné členství v tomto roudnickém spolku (stal se v pořadí jeho druhým čestným členem – po Bedřichu Smetanovi). Diplom v červených deskách zdobený zlatým písmem praví, že se tak stalo „*pro zásluhy, jichž Jste Sobě získal nejen o spolek, město a okres, ale i o národ náš a kulturní jeho zájmy i zápasy*“.¹³⁶³ V rámci Jednoty Říp se Švagrovský angažoval kromě jejího literárního odboru (vzpomeňme např. Švagrovského účast na pohřbu Victora Huga v Paříži v roce 1885, kde byl jeho vyslancem) především v odboru divadelním. A to nejen jako divadelní ochotník¹³⁶⁴, ale též jako ředitel místního ochotnického družstva a mecenáš. Na počátku sedmdesátých let získal spolek díky Švagrovskému stálé sídlo v prvním poschodí Hospodářské záložny postavené roku 1863 na místě zbořené renesanční radnice.¹³⁶⁵ Švagrovský vybavil jeviště a dodal také sedadla do hlediště.¹³⁶⁶ Na zřízení jeviště daroval prý 700 až 800 zl., což Špindler okomentoval v dopise adresovaném přítelkyni Františce Severové slovy: „*To je ředitel, jak se sluší a patří. Vejdu-li se do budky nápovědy, tož dám se také k divadlu a budu napovídat. Jsem proniknut důležitostí tohoto úřadu. Kdo se mi z herců nebude líbit, toho nechám plavat. Věnuj mi několik vzdechů soustrasti, že jsem musil k slavnostnímu otevření divadla napsati proslov.*“¹³⁶⁷

Bezpochyby se jednalo o záslužnou činnost. O nesnadné situaci, v níž se nacházeli roudničtí ochotníci na konci šedesátých let 19. století, podal neradostné svědectví stejný Ervín Špindler. V roce 1868, záhy po svém příchodu do Roudnice, byl totiž zvolen za režiséra

¹³⁶⁰ LA PNP Staré Hrady, fond Antal Stašek, Vzpomínky Růženy Fričové-Švagrovské (rkp.), inv. č. 271, 27 s.

¹³⁶¹ Tamtéž. Ve vzpomínkách, které jsou dovedeny do roku 1873, líčí Růžena mj. své seznámení s Vojtěchem Fričem, kterému dala přednost před sochařem Bohuslavem Schnirchem.

¹³⁶² Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 10.

¹³⁶³ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, Zdobený diplom z 31. března 1878 od Jednoty Říp. V Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem se dochovaly dvě Švagrovského členské karty Umělecké besedy. Na kartě z roku 1864 byl uváděn jako člen přispívající, na té z roku 1873 jako člen zakládající.

¹³⁶⁴ Jeho jméno nalezneme v seznamu ochotníků, který byl otištěn v publikaci *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*. Roudnice n. L. 1897, s. 71. Od počátku června roku 1873 do 29. března 1874 vybral spolek (krejcarovou sbírkou nebo při jiných příležitostech) 473 zl. na stavbu Národního divadla.

¹³⁶⁵ V Roudnici se v sedmdesátých letech objevila myšlenka vybudování Národního domu, který by se stal útočištěm roudnických spolků. Myšlenka však nebyla realizována. SOKA Litoměřice, fond Ervín Špindler, Zpráva „K historii Národního domu“ z roku 1883 (rkp.).

¹³⁶⁶ Na zhotovení jeviště bylo potřeba 6 500 zl. *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 25. V první polovině osmdesátých let bylo přemalováno péčí architekta Jana Zeyera. Tamtéž, s. 31.

¹³⁶⁷ LA PNP Praha, fond Ervín Špindler, Karton „M-Ž“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Františce Severové z Roudnice z 27. října 1871.

ochotnického divadla. Krátké působení v této roli vylíčil Jaroslav Gollovi slovy: „*Také mě zvolili za režiséra ochotnického divadla, já však s tou důstojností již po prvním kuse praštil, poněvadž vyžaduje nad míru mnoho času a škodí mé činnosti v Sokole. Za druhé nemá divadlo žádných prostředků a slušné úpravy, takže se mi hrůzou žaludek (...), když se na tu primitivnost dívám. Konečně nemá ani u obecnstva přízně. Takže mnohdy nevíme, pro koho hrajem. Venkovští na noc nemohou do Roudnice a zdejší nemají pro divadlo smysl.*“¹³⁶⁸

V první polovině sedmdesátých let 19. století byl Švagrovský přítomen události, která hýbala celou českou společností. V roce 1872 totiž proběhl „národní soud“ nad radikálně demokratickým politikem, publicistou, básníkem i autorem libret k Smetanovým operám *Braniboři v Čechách* a *Prodaná nevěsta* Karlem Sabinou (1813–1877). Zmíněného roku byla odhalena jeho spolupráce s rakouskou policií a Sabina byl natrvalo vyobcován z české společnosti.¹³⁶⁹ Dne 30. července roku 1872 se uskutečnila dodnes z mnoha úhlů pohledu zcela neobjasněná schůzka u advokáta Jana Kučery, již se kromě jmenovaného a Sabiny zúčastnili Julius Grégr (hlavní iniciátor sezení, jemuž se dostal do rukou materiál usvědčující Sabinu), Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Josef Barák, August Švagrovský¹³⁷⁰ a Emanuel Tonner.¹³⁷¹ Na této schůzce byl Karel Sabina vyzván, pod pohrůzkou zveřejnění jeho udavačství, aby opustil Čechy (za tímto účelem mu byl přislíben jistý finanční obnos). Přestože Karel Sabina do zahraničí 7. srpna odjel (bez slíbené sumy), vídeňské a české noviny informaci zveřejnily a hříšník žil, po svém návratu do Prahy, až do konce života v bídě a s cejchem „zrádce národa“.

Jak se Švagrovský na zasedání „národního soudu“ ocitl, popsal ve vyšetřovacím protokolu z 30. září roku 1872 následujícími slovy: „*Asi tři dni před 30. červencem obdržel jsem od jednoho z mých známých z Prahy psaní, bych přišel do Prahy k přátelské poradě*

¹³⁶⁸ Tamtéž, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Jaroslavu Gollovi z Roudnice roku 1868. O místním divadle se vyslovil Špindler také v dopise Marii Špindlerové: „*V neděli jsem byl v divadle, kdež dávali „Chudého písničkáře“.* *Hudba hrála strašně, herci a herečky některé jeví talent, zvláště sl. Ulrichova a její bratr Trojan.*“ Tamtéž, karton – „Korespondence různá, Marii Špindlerové“, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Marii Špindlerové z 10. března 1868.

¹³⁶⁹ K tomu Karel KAZBUNDA, *Sabina. Neuzavřený případ policejního konfidenta*. K vydání připravil Martin Kučera. Praha 2006. K. Kazbunda výklad Sabinova případu nedokončil, informace doplnil editor publikace. Sabina se stal konfidentem (krycí jméno Roman) roku 1859. Nejnověji k této problematice Petr KOVAŘÍK, *Národní soud nad zrádcem Karlem Sabinou. (Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků)*. Praha 2010.

¹³⁷⁰ V květnu roku 1872 pozval Švagrovský Sabinu na cestu do Itálie, aby se tam zotavil po těžkém zápalu plic. Švagrovský také vystupoval v roli svědka v soudním procesu, který vedl Sabina proti redakci vídeňského listu Vaterland. P. KOVAŘÍK, *Národní soud nad zrádcem Karlem Sabinou. (Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků)*, s. 52. Tento deník otiskl roku 1870 nepřímé nařčení Sabiny z placeného udavačství. Sabina se tehdy soudně bránil a spor vyhrál. V jeho policejních raportech se objevilo kromě Švagrovského také jméno Ervína Špindlera. Tamtéž, s. 99.

¹³⁷¹ Tamtéž, s. 125. V údajích o počtu těchto „národních soudců“ se jednotliví autoři zabývající se daným případem rozcházejí.

k panu dru Kučerovi; tuším, že v tomto psaní byla též udána hodina, v které ke Kučerovi dostavití se mám. Příčina v tomto psaní udána nebyla, za kterou jsem zavolán byl. Též již nemám v paměti, kdo mi toto psaní psal. Přijel jsem 30. července odpoledne do Prahy a šel jsem k 6. hodině večerní k dru Kučerovi. Nelze mi v určitosti udati, kdo u Kučery byl, když jsem já tam přišel, a vím toliko, že při této poradě se zúčastnili já, dr. Kučera, Josef Barák, Jan Neruda, Vítězslav Hálek, dr. Julius Grégr, Emanuel Tonner. Přijda tam bylo mi rázem od těchto pánů řečeno, že proti Karlu Sabinovi stává podezření, že stojí ve službě u policejního ředitelství.¹³⁷² Zároveň bylo údajně Švagrovskému řečeno, „že se toto podezření zakládá na jakémsi manuskriptu Karla Sabiny, který prý se našel; ukázalo se mi na několik listin, jež tam na stole ležely; já ty listiny také prohlížel, a pokud se na obsah pamatuji, bylo to psaní na Bulhara Stojanova, které Sabina k vědomosti policejního ředitelství předkládá.“¹³⁷³ Účelem setkání poté mělo být konstatování, zda se skutečně jedná o Sabinův rukopis, „poněvadž se tomu věřiti nechtělo“.¹³⁷⁴ Nakonec se dle Švagrovského Sabina přiznal, že se jedná o jeho rukopis, načež „mu bylo drem Juliem Grégrem řečeno, že nahlídnouti musí nemožnost existence své v Praze [!], a že se mu tedy radí, aby si někde jinde výživy hledal“.¹³⁷⁵

Ač se vyšetřovatelé snažili přivést Švagrovského k doznání, že se ze strany „soudců“ jednalo vůči Sabinovi o silně nátlakovou akci, takřka „terorismus“¹³⁷⁶, usilující o jeho vyhnání ze země (při které mu bylo navíc vyhrožováno), vyslýchaný toto vždy jednoznačně popřel. Podle jeho výpovědi Sabina sám uznal nemožnost své existence v Praze a žádal, aby mu přítomní byli nápomocni při hledání nějakého zaměstnání. Přitom žádal také o finanční podporu za účelem zaopatření své rodiny. Zároveň měl též podotknout, že kdyby se mu nepodařilo najít mimo Prahu v Čechách práci, že by musel odjet za hranice. A dále Švagrovský pokračoval: „Na to se mu řeklo, že nám lhostejno jest, kam se odeběře, ale Prahu a kruhů našich že každým pádem opustiti musí, pakliže by to ale neučinil, řečeno mu, že by se tato nemilá záležitost uveřejniti musela; opustí-li ale Prahu, tedy že za jeho pobytu zde nic se

¹³⁷² Vyšetřovací protokol Augusta Švagrovského u zemského co trestního soudu v Praze. Cit. dle P. KOVAŘÍK, *Národní soud nad zrádcem Karlem Sabinou. (Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků)*, s. 240. Autor ve své práci uveřejnil výsledkové protokoly z fondu Zemského soudu trestního uloženého ve Státním oblastním archivu Praha, týkající se účastníků schůzky. Vyšetřovací protokol Augusta Švagrovského je uveřejněn na s. 239–246. Švagrovského výslechy se uskutečnily 30. září 1872, 11. listopadu 1872 a 8. února 1873.

¹³⁷³ Tamtéž, s. 240.

¹³⁷⁴ Tamtéž.

¹³⁷⁵ Tamtéž.

¹³⁷⁶ Tamtéž, s. 241. Proti nepravdivosti obvinění Švagrovský argumentoval: „Tomu naprosto musím odpírati; nám byl Sabina důvěrným přítelem a mnozí vážili jsme si ho co otce a nedovolili bychom si nijakž brutálně proti němu vystoupiti a jeho existenci ohrožovati, naopak musím tvrditi, že on sám nahlédl, že pakli by věc ta do širší známosti přišla, v Čechách se ctí obstáti nemohl, a vyžádal si výslovně, aby věc nebyla uveřejněna, že raději ochotně kruhy naše opustí.“

neuveřejní; též se mu slíbila podpora peněžítá na cestu.“¹³⁷⁷ Realita však byla nakonec výrazně odlišná. Je více než pravděpodobné, že úplná pravda o Sabinově konfidentství a především o konci této jeho neslavné aktivity zůstane už navždy hořkým tajemstvím.

V letech osmdesátých, v době ostrých sporů mezi roudnickými přívrženci strany mladočeské (mezi nimi měl August své přátele) a staročeské (jedním z jejích hlavních zástupců byl Augustův bratr Max¹³⁷⁸, zvaný též *Maksa*),¹³⁷⁹ odprodal August Švagrovský svůj podíl v rodinné firmě (ta zároveň upadala díky stavební krizi v Německu).¹³⁸⁰ Po nějakou dobu ještě působil jako prokurista chmelařské firmy Čestmíra Kratochvíla v Roudnici (a současně též jako její zástupce v Žatci) a poté odešel natrvalo z města.¹³⁸¹ V dubnu roku 1886 se objevila v Podřipanu následující zpráva: „*V těchto dnech odešel z Roudnice šlechtyný její občan A. Švagrovský. Žil zde spíše v zátiší a cenil lidi dle mravnosti, byl věrný svým ideálům humanity. Jen jednou vystoupil v Roudnici ze svého zátiší tento filozof – samotář, a to tehdy, když bylo třeba zachránit časopis Podřipan, převzal jej od svého přítele. Ale i sem vtiskl svého ducha – chtěl, aby Podřipan se věnoval hlavně úkolům vzdělávacím, malou měrou zábavě a v nejmenší míře věcem místním. Chtěl přihlížet k věcem, které hýbou světem.*“¹³⁸² Autor textu spekoval o zamýšleném místě odchodu Švagrovského, zmínil Paříž.

¹³⁷⁷ Tento výrok vzal však Švagrovský při svém druhém výslechu dne 11. listopadu 1872 zpět. Zmíněná slova prý nikdo z přítomných k Sabinovi nepronesl. Tamtéž, s. 240. Při výslechu dne 8. února 1873 Švagrovský opět zdůraznil, že si není vědom jakéhokoliv násilí spáchaného ze strany osob přítomných schůzi na Sabinovi. Tamtéž, s. 245.

¹³⁷⁸ Max Švagrovský (1853 – asi 1922 Cleveland) byl nejprve členem mladočeské strany, po neshodách z ní vystoupil a postavil se do čela staročechů. Postupně vydával několik titulů novin (Hlasy od Řípu, Nový Říp, Činely, Roudnické listy, Roudnické noviny) tisknutých mimo Roudnici, články ostře namířené proti roudnickým mladočechům uveřejňoval také v pražských staročeských listech. Stál v opozici proti Špindlerovi a proti jeho osobě vystupoval také v obecním zastupitelstvu, jehož byl členem a které bylo do roku 1891 ve staročeských rukou. Životní osudy Maxe Švagrovského popsal stručně M. V. Kratochvíl v publikaci *Čechy krásné, Čechy mé*. Max studoval na polovojenské kadetce ve Vídni a poté na akademickém gymnáziu v Praze, kde se stal členem tajného revolučního spolku Blaník, jehož programem byly politické atentáty. Po odhalení aktivit spolku musel uprchnout do ciziny (Německa, Ruska, USA). Po vyhlášení rakouské generální amnestie pro politické vězně se vrátil do Čech, kde nastoupil povinnou vojenskou službu (přihlásil se k námořnictvu). Roku 1876 se účastnil srbsko-turecké války. V Roudnici (tu opustil na počátku devadesátých let kvůli volební porážce staročechů a existenčním problémům) a v Praze založil několik sportovních spolků, byl vydavatelem a redaktorem časopisu Sportovní obzor. Roku 1913 odešel do USA.

¹³⁷⁹ Juliu Grégrovi August Švagrovský napsal: „*Ta metla Attilova, ten roudnický Orlando furion vyžádati si Tvého svolení k uveřejnění jaderného odbytí. Ten ztřeštěnec činí mi pobyt zde trapným. Jsem duše z měkkého těsta uhnětená a dotýká se mne, při mé stoičnosti ta [...] činnost Maksova bobství. Nyní zvlášť, když rodinné poměry škodolibým závistníkům na pospas dává. Následkem toho uzavírám se opět [...] do sebe a to, po zkušenosti, povaze mé nesvědčí.*“ Archiv Národního muzea, fond Julius Grégr, karton č. 6, Korespondence osobní, Dopis Augusta Švagrovského adresovaný Juliu Grégrovi z Roudnice z 9. dubna 1884.

¹³⁸⁰ Např. již roku 1874 prodali všichni bratři statek Vysoká u Příbrami Václavu hraběti Kounicovi. M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 9.

¹³⁸¹ M. SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L. (August Švagrovský – jeho život a doba)*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 12, s. 180.

¹³⁸² Podřipan 16. dubna 1886. Dodnes není jasné, kdy vlastně Švagrovský do ciziny odjel.

V poslední den roku 1886 psal Švagrovskému Špindler: „*Jak schvaluji celým srdcem Tvůj úmysl, zůstatí ve vlasti a nevzdalovati se zemi, ve které časem bude přece jen trvalé Tvé působíště veřejné, až se poměry u nás změní, což dle mnohých známek – nebude již trvati tak dlouho.*“¹³⁸³ Pisatel upozorňuje, že nadejde chvíle, kdy bude třeba nových sil, „*zvláště pak mužů racionelních, kteří nespálili nikdy žádného mostu a žádné lodi za sebou a v chaosu mínění a v bludišti křivolakých cest vzbuzujících nedůvěru po dosavadních zkušenostech jsou schopni ukázati k cestě pravé*“.¹³⁸⁴ A takovým mužem je podle Špindlerova názoru právě August, „*jenž mnohem víc myslí, než-li mluví*“¹³⁸⁵.

Se svými problémy týkajícími se nalezení vhodného zaměstnání v Čechách se Švagrovský svěřil roku 1892 Juliu Grégrovi: „*Přiznávám se Ti bez obalu, že mne jen starost o den příští dnes vede k Tobě. Musím jít sloužit. Matka mi churaví a úmrtím jejím budu zbaven výslužného, jehož požívám. [...] Vznáším proto k Tobě uctívou žádost a prosbu abys mi k tomu místu dopomohl, činím tak proto, že sám ničeho se domoci nedovedu [...]. Se svou skromností pochybuji, že bych se někde dožebrał místa polního hlídače a tak by mi nezbylo než jít někam do pouště, vzývat pomoc všech svatých a světic a když ne těch, tedy těch 900.000 démonů [...]*“.¹³⁸⁶ Následujícího roku napsal: „*Odhodlávám se ještě jednou a to naposled, svěřiti se Ti s miserií svou, v níž se ocituji. Nemohu a nemohu najíti přiměřeného mi zaměstnání, jež by mi sebe skromnější výživy poskytovalo. Vyslal jsem snad [...] 100 žádostí do světa a všechny bez úspěchu.*“¹³⁸⁷

V roce 1893 napsala tesklivý lístek Švagrovskému jeho sestra Františka.¹³⁸⁸ Zmiňuje se v něm o tom, že ji velmi zarmoutil bratrův dopis, který byl plný samého „*loučení s nimi se*

¹³⁸³ SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Augustu Švagrovskému z Roudnice 31. prosince 1886.

¹³⁸⁴ Tamtéž.

¹³⁸⁵ Tamtéž.

¹³⁸⁶ Archiv Národního muzea, fond Julius Grégr, karton č. 6, Korespondence osobní, Dopis Augusta Švagrovského adresovaný Juliu Grégrovi z 16. února 1892.

¹³⁸⁷ Tamtéž, Dopis Augusta Švagrovského adresovaný Juliu Grégrovi z Plané z 9. července 1893.

¹³⁸⁸ Ve druhé polovině devadesátých let vypomáhal August své sestře Františce finančně, neboť se dostala rodina Jana Zeyera do velkých finančních potíží. Zeyerův bratr Julius k tomu sám v dopise J. V. Sládkovi napsal: „*[...] snad víš, že můj bratr architekt je v konkursu, je prý na „žebrotě“, tak aspoň mi psal, a budu musit tedy, ač sám už moc nemám, aspoň něco dát.*“ Dopis Julia Zeyera adresovaný J. V. Sládkovi z Vodňan z 13. května 1897. Viz Sládek – Zeyer. *Vzájemná korespondence*. K vydání připravil J. Š. Kvapil. Praha 1957, s. 334. Žádost o půjčku je obsahem několika dopisů Františky Zeyerové adresovaných bratrovi Augustovi. V dopise z roku 1896 se omlouvá: „*Nemusím Tě ujišťovat jak nerada přijímám nabízenou mi Tebou půjčku 300, ale pro okamžik si nemohu pomoci, buď ujištěn, jak jen budu moci, že Ti je splatím [...]*“. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Dopis Františky Zeyerové adresovaný Augustu Švagrovskému ze 16. srpna 1896. O tři měsíce dříve uvedla důvod veškerých potíží, na jejichž počátku stály směnky v hodnotě 40 000 podepsané manželem. Tamtéž, Dopis Františky Zeyerové adresovaný Augustu Švagrovskému z 11. května 1896. S finančními potížemi se však rodina potýkala i na počátku 20. století. Bratra tehdy prosila o poskytnutí peněz: „*Tedy prosím snažně hled' mi je zaopatřit at' prodějem obrazů a nebo výpůjčkou.*“ Tamtéž, Dopis Františky Zeyerové adresovaný Augustu Švagrovskému z 5. února 1905. Zeyerova rodina rozprodávala starožitné předměty uměleckého charakteru

všemi i s celým světem“.¹³⁸⁹ Sestra nevěří tomu, že by byl August schopen žít v cizině a že by se již více nevrátil do vlasti. Ještě méně by poté mohla věřit, že by byl bratr tak zbabělým a vůbec nedovedl žít. Františka tak vyjadřuje naději, že přijde doba, kdy se bratr nasytí potulování po cizině a vyhledá svůj milovaný kout, kde se mu tak líbilo. A sestra se skutečně dočkala. Do vlasti se Švagrovský definitivně navrátil ještě v první polovině devadesátých let. Nejprve působil jako vedoucí jedné kanceláře průmyslového podniku v Mladé Boleslavi, za krátkou dobu se však odstěhoval do Košíř u Prahy.¹³⁹⁰

V publikaci vydané roku 1897 u příležitosti pětadvacetileté existence spolku Jednota Říp ocenil její autor osobnost Augusta Švagrovského. Vyslovil však „upřímné politování s trpkými pocity smíšené“¹³⁹¹, že nebylo této osobnosti vzácných ctností doposud dopřáno zaujmout v našem veřejném životě místo, které by odpovídalo jeho „neobyčejným vlastnostem ducha i srdce“¹³⁹². V dnešní době tak žije Švagrovský v ústraní veřejného života a tudíž také v pesimistické náladě a prý netouží po ničem jiném, než být zapomenut. Jako důkaz této skutečnosti poté autor textu uvádí, že Švagrovský odmítl i prosbu spolku o zaslání několika svých řádků do této památeční publikace.

Je nepochybné, že Augustův pobyt ve Francii a její kulturní a umělecké ovzduší tohoto muže významně ovlivnily. Po svém návratu do Čech se začal intenzivně zajímat o současné české výtvarné umění. Od prvního ročníku časopisu vydávaného Spolkem S. V. U. Mánes Volné směry (1896) byl jejich předplatitelem a všechny jeho ročníky také předal budoucí roudnické galerii.¹³⁹³ Důvodem Švagrovského sběratelství byla kromě hluboké lásky k umění především snaha podpořit umělce. Žil zkrátka zcela pro umění. Pro sebe toho mnoho nepotřeboval, většinu prostředků vydával ve prospěch českého moderního malířství. M. V. Kratochvíl např. zmínil příhodu, kdy Švagrovský obdržel mnohatisícový obnos jako čestný dar od města Roudnice, a to v reakci na to, když se zástupci města dozvěděli o nuzném způsobu mecenášova života. Když však dostal Švagrovský peníze do rukou, do čtyřiaadvaceti hodin mu z nich nic nezbylo. Všechny stačil za tuto krátkou dobu rozdat malířům.¹³⁹⁴ Svoji sbírku výtvarného umění začal Švagrovský budovat od poloviny devadesátých let 19. století.

z Roudnicka, nikoliv však městu, které o ně mělo zájem. SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Augustu Švagrovskému z Roudnice z 1. září 1912. August vypomáhal finančně také sestře Josefíně. O tom hovoří korespondence uložená v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem, Dopis Josefíny Vejdovské adresovaný Augustu Švagrovskému z Prahy ze 14. května 1909 a Navštívenka Josefíny Vejdovské adresovaná Augustu Švagrovskému z Prahy ze 7. března 1908.

¹³⁸⁹ Tamtéž, Lístek Františky Zeyerové adresovaný Augustu Švagrovskému z Bechlína z 11. července 1893.

¹³⁹⁰ M. SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L.*, Kulturní měsíčník, roč. 1970, č. 1, s. 5.

¹³⁹¹ *Památník Jednoty Řípu v Roudnici n. L. 1872–1897*, s. 18–19.

¹³⁹² Tamtéž.

¹³⁹³ M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 12.

¹³⁹⁴ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 128.

Zaměřil se hlavně na díla současníků (nejcennější jsou práce impresionistů Antonína Slavička, Miloše Jiráka, Antonína Hudečka a Angelo Zeyera) a koupí obrazů tak vypomáhal ke zlepšení jejich finanční situace. Švagrovský však také usiloval o transformaci své privátní kolekce obrazů českých umělců 19. a počátku 20. století v municipální sbírku.¹³⁹⁵ Jeho zásluhou vznikla třetí nejstarší veřejná umělecká sbírka u nás.¹³⁹⁶

Ještě než přejdeme k otázce vztahů mezi Augustem Švagrovským a Antonínem Slavičkem, podívejme se blíže na dvě již zmíněné osobnosti moderního českého výtvarného umění, které byly taktéž v kontaktu se Švagrovským a navíc byly provázány rodinnými vztahy s podřipským regionem. Tou první je výrazná postava generace devadesátých let, umělec, v jehož díle se zobrazovalo úzké propojení literatury a výtvarného umění a taktéž zájem nejen o praktické otázky umění, ale též o teoretické otázky historie umění, Miloš Jiránek (1875–1911).¹³⁹⁷ Tento výtvarný kritik¹³⁹⁸, jeden z mluvčích generace přelomu 19. a 20. století, redaktor *Volných směrů*¹³⁹⁹, malíř (nejblíže měl k impresionismu, jeho malířské dílo však dosud stojí v pozadí), literát a překladatel, se narodil v evangelické rodině v Lužci nad Vltavou nedaleko Mělníka. Jeho matkou byla Marie Jiránková (1850–1914)

¹³⁹⁵ K tomu Lubomír SLAVÍČEK, „*Sobě, umění, přátelům*“. *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*. Brno 2007, s. 204. Slaviček zmiňuje doklad podobného chování, kdy soukromý sběratel věnoval svou sbírku městu, na příkladě německého prostředí měst Brna a Liberce. V Brně se jednalo o odkaz Heinricha Gomperze, který se stal zásadním podnětem pro založení samostatné městské galerie (1897) nesoucí ve svém názvu jméno dárce a následně také Městského muzea (1905). V Liberci se kolekce obrazů německých, rakouských a francouzských malířů 19. století z pozůstalosti barona Heinricha Liebiga stala základem městské galerie (1906), jež taktéž nesla jméno svého dárce. Tamtéž, s. 204. Dobou největšího rozkvětu soukromého sběratelství byla u nás poté první čtyři desetiletí 20. století. Tamtéž, s. 10. Tzv. gründerská generace však začala pravidelně a systematicky nakupovat umění a rozvíjet tak své individuální a mecenášské aktivity od sedmdesátých, resp. osmdesátých let 19. století. Její představitelé se zaměřovali na díla soudobých tvůrců, která byla nezřídka doplněna vybranými ukázkami starého umění. Tamtéž, s. 195.

¹³⁹⁶ A. POTUČKOVÁ: *Antonín Slaviček v roudnické galerii*. In: Jana Orliková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková: *Antonín Slaviček 1870–1910*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem 2010, s. 4.

¹³⁹⁷ Svoji podobu vystihl Jiránek např. v podobizně vytvořené kolem přelomu letopočtu. Soukromá sbírka, Miloš Jiránek: *Vlastní podobizna* (kolem r. 1900), pastel, papír, 29 x 26 cm.

¹³⁹⁸ Jako jeden z prvních českých kritiků se pokusil podat ucelený nástin vývoje českého moderního malířství (*O českém malířství moderním*, *Volné směry* 1909). Viz *Heslo JIRÁNEK, Miloš*, in: Anděla Horová a kol. (eds.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (A–M)*, Praha 1995, s. 324–325. Podstatná část Jiránkovy pozůstalosti se nachází v LA PNP Staré Hradky, fond Miloš Jiránek, 3 kartony. Mezi zde uloženou korespondencí jsou mj. dopisy historika a archiváře Václava Kratochvíla adresované Jiránkovi i dalším členům rodiny.

¹³⁹⁹ Roku 1909 se stal Jiránek jejich šéfredaktorem. Tehdy oslovil za účelem přispívání do časopisu studiem i o starším českém umění Maxe Dvořáka. Ten však musel z důvodu pracovní vytíženosti nabídku odmítnout a místo sebe doporučil sběratele a historika umění Vincence Kramáře. Archiv Národní galerie v Praze, fond Jiří Kotalík, *Dopis Maxe Dvořáka z Vídně 12. 11. 1909*. K tomu také Tomáš WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*. Publikace vydána u příležitosti stejnojmenné výstavy konané v Galerii výtvarného umění v Chebu od 5. 4. do 17. 6. 2012 a v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem od 28. 6. do 19. 9. 2012. *Cheb – Řevnice 2012*, s. 111.

pocházející z podřipské rodiny Kratochvílů¹⁴⁰⁰ (sestra archiváře Václava Kratochvíla), otcem poté František Jiránek (1846–1900), provozovatel parního mlýna v Lužci a výrobce cukrovinek.¹⁴⁰¹

Dětství Miloše Jiráňka bylo spojeno s častými pobyty v Mlčechvostech u dědy Františka Kratochvíla (1827–1899), jehož jednu z podobizen vytvořil mladý umělec kolem roku 1895.¹⁴⁰² Nebyl to však pouze Jiráňkův dědeček, který se stal námětem kreseb mladého umělce. Ve sbírce grafiky a kresby Národní galerie v Praze nalezneme celou řadu podobizen nejen příslušníků jeho rodiny, ale také dalších osob, které pobývaly v době prázdnin na mlčechvostském statku (některé z nich kreslil i vícekrát). Kromě dědy s babičkou¹⁴⁰³ a bratra Ladislava¹⁴⁰⁴ jsou to např. Jaroslav Vrchlický¹⁴⁰⁵ či jeho dcera Eva¹⁴⁰⁶. Pobyty v Mlčechvostech popsal v pozdějších letech Milošův mladší bratr Ladislav Jiránek¹⁴⁰⁷ (ten se mj. vyznal: „*V Lužci byl přepych, vše čišilo novostí a studeným leskem; v tomto prostředí bylo málo potravy pro dětskou obrazotvornost. Domov byl v Mlčechvostech.*“) ¹⁴⁰⁸, na Milošovy pobyty v Mlčechvostech vzpomínala i Eva Vrchlická¹⁴⁰⁹. Vrchlická popsala, jak její matka Ludmila s Milošem kreslívala, „*a byla nadšena jeho nadáním, jeho vážností, jemností a hloubkou jeho vidění krajiny a předmětů, jeho všestranným vzděláním, nevšedním u tak mladého člověka*“.¹⁴¹⁰

Kresbou a malbou se mladý Jiránek na mlčechvostském statku hojně zabýval (jednou si např. půjčil od Ludmily Podlipské skříňku olejových barev a „*s malým obrázkem formátu*

¹⁴⁰⁰ Mariin dědeček Václav Kratochvíl (1796–1879) přišel do Mlčechvost roku 1812. Měl tři syny: Václava Kratochvíla (1820–1893), který vyženil statek v Lounkách, Josefa Kratochvíla, jenž se oženil do jiného statku v Mlčechvostech a Františka Kratochvíla (1826–1899), Mariina otce, jenž zůstal v rodném statku. Josef Kratochvíl měl syny Václava (zubního lékaře v Roudnici), Čestmíra (majitele chmelařské firmy v Roudnici) a dceru Vlastu, která se provdala za jednoho z vůdců Omladiny Antonína Čížka (1865–1897). K rodinným vazbám blíže M. V. Kratochvíl: *Čechy krásné, Čechy mé*.

¹⁴⁰¹ O životě a díle Miloše Jiráňka podrobně T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*.

¹⁴⁰² Soukromá sbírka, Miloš Jiránek: *Podobizna dědy Františka Kratochvíla* (kolem r. 1895), pastel, karton, 45,5 x 40 cm.

¹⁴⁰³ NG – Sběrka grafiky a kresby, např. Miloš Jiránek: *Děd František Kratochvíl*, kresba tužkou, papír, 22,9 x 18 cm, inv. č. K 42 317; *Babička Kratochvílová*, kresba tužkou, papír, 11,5 x 10 cm, inv. č. K 42 319.

¹⁴⁰⁴ Tamtéž, např. Miloš Jiránek: *Podobizna bratra*, kresba tužkou, papír, 35,9 x 24,5 cm, inv. č. K 40 364; či *Ladík*, akvarel s tužkovou podkresbou, papír, 28 x 19,8 cm, inv. č. K 42 316. Objevují se zde i Jiráňkovy autoportréty – např. *Autoportrét z roku 1895*, kresba tužkou, papír, 20,5 x 15 cm, inv. č. K 46 591. Roztomile působí kresba malého spícího dítěte, kterým byl Jiráňkův bratranec Miloš Václav Kratochvíl – *Bratranec Miloš V. Kratochvíl*, kresba tužkou, papír, 18,1 x 13,1 cm, inv. č. K 42 335.

¹⁴⁰⁵ Tamtéž, Miloš Jiránek: *Jaroslav Vrchlický*, kolorovaná kresba tužkou, papír, 19 x 15 cm, inv. č. 34 424.

¹⁴⁰⁶ Tamtéž, Miloš Jiránek: *Eva Vrchlická*, kresba tužkou, papír, 21,1 x 13 cm, inv. č. K 42 314.

¹⁴⁰⁷ Ladislav JIRÁNEK, *Neznámé mládí Miloše Jiráňka*, Lidové noviny 25. 10. 1936; TÝŽ, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*, Lidové noviny 20. 12. 1936.

¹⁴⁰⁸ L. JIRÁNEK, *Neznámé mládí Miloše Jiráňka*.

¹⁴⁰⁹ Eva VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha 1988, 2. vydání. Vrchlický měl prý Miloše Jiráňka velmi rád.

¹⁴¹⁰ Tamtéž, s. 47–48.

16 x 24 jde po prázdninách k Pirnerovi¹⁴¹¹, kde byl přijat bez přijímací zkoušky). V prvním patře stavení, v tzv. sále, vytvořil Miloš Jiránek nástěnnou kresbu uhlem, na níž vyobrazil kopii Michelangelovy fresky *Stvoření Adama* ze Sixtinské kaple ve Vatikánu. V této místnosti mladý umělec často pracoval, protože nikde jinde neměl tolik světla a místa. Jednalo se o stejný prostor, v němž skládal své verše Jaroslav Vrchlický.¹⁴¹² Ten sedával za teplých letních prázdninových večerů s Milošem Jiránkem pod kaštanem a hovořili spolu dlouho do noci.¹⁴¹³

Básník – milovník vody, avšak neplavec – si půjčoval od bratrů Jiránkových červené plavky s vyšitým bílým lvem na zadní straně.¹⁴¹⁴ Ladislav Jiránek vzpomínal, že se zde vyvinul jakýsi zvláštní sport: „[...] v ohybu, kde Vltava je nejprudší, přechází Mistr s Jiránkem [Milošem – pozn. aut.] denně na druhý břeh. Miloš nese skříňku s barvami a vede Vrchlického pozorně za ruku až doprostřed řeky. Voda stoupá Jiránkovi po krk, Mistrovi po ústa. Vrchlický klidně bere oktávána kolem krku a visí mu na rameni, strháván proudem. Druhou ruku, ve které drží hůl se zobcem ze slonoviny a tašku s cigaretami, klade Jiránkovi na hlavu. Dá pozor, aby voda nesmočila tabák. Zatím se dětinsky těší na krátký moment napětí – asi dvacet vteřin –, kdy voda sahá Milošovi po oči. Jiránkova levá ruka, vysoko vzpažena, drží skříňku s barvami; pravá se malými tempy brání proudu.“¹⁴¹⁵ Bratr Ladislav zatím plaval styl „na bok“ a táhl skládací malířský stojan. U druhého břehu řeky stály vory. Na jejich konci poté Vrchlický ručkoval „v hladké houžvi, visící do dravého proudu. Drží se houžve pod hladinou, tělo vodorovně neseno a propíráno proudem. Nad ním stojí Jiránek u štafle, maluje krajinu v pozadí, sluch a nervy napjaty, stále připraven, kdyby unavené ruce Mistra uklouzly [...]“¹⁴¹⁶

V roce 1886 začal Miloš Jiránek studovat na Akademickém gymnáziu v Praze, a jak již bylo dříve zmíněno, v době svého pražského pobytu bydlel v rodině Vrchlických (roku 1892, když zkrachoval mlýn v Lužci, přestěhovali se do hlavního města i Jiránkovi rodiče). Výrazný vliv měl na chlapce v období jeho dospívání strýc Václav Kratochvíl¹⁴¹⁷, působící dlouhá léta ve dvorním a státním archivu ve Vídni. Od Jiránkova mládí sledoval jeho talent a byl mu rádcem a oporou i v budoucích letech. Vůbec nepochyboval o Jiránkově talentu. Jeho rodičům napsal: „*O tom, že by pronikl jako sta malířů nejen našich, ale všech zemí, ani*

¹⁴¹¹ L. JIRÁNEK, *Neznámé mládí Miloše Jirána*.

¹⁴¹² Eva VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 183.

¹⁴¹³ L. JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*. V pozdější době Jiránek vytvořil několik portrétů Vrchlického a navrhl také obálku jeho sbírky *Jak táhla mračna* a také jeho ex libris s textem „in silentio et ope“ (v tichu a síle). Viz T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 24.

¹⁴¹⁴ Eva VRCHLICKÁ, *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 185.

¹⁴¹⁵ L. JIRÁNEK, *Básník o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*.

¹⁴¹⁶ Tamtéž.

¹⁴¹⁷ Václava Kratochvíla portrétoval v roce 1899 Arnošt Hofbauer.

v nejmenším nepochybuji. Má takovou zásobu inteligence, že by se jistě nad prostřednost vyšinul. Právě tak široká inteligence jeho mne ale přivádí do rozpaků. Obyčejně malíři bývají jednostrannější, schopnosti jejich bývají rozvinuty jedním směrem a za to tím intenzivněji, význačněji. Mají smysl pro svůj kumšt, v jiném jsou hloupí aneb se aspoň o jiné věci nestarají. O něm platí pravý opak. On je fešák v každém ohledu.“¹⁴¹⁸

Václavův syn M. V. Kratochvíl ve své vzpomínkové knize mj. uvedl, že „při kterémsi výroční příležitosti mu [Miloši Jiránkovi – pozn. aut.] daroval [Václav Kratochvíl – pozn. aut.] z Říma přivezené album, obsahující tři sta reprodukcí nejslavnějších obrazů, a když přijeli bratři Jiránkové k němu na návštěvu do Vídně, připravil jim pečlivě vybranou okružní cestu po obrazových galériích a sbírkách, a to i po těch, kam jim zjednaly přístup jen Kratochvílovy osobní známosti“.¹⁴¹⁹ Po maturitě navštívil Miloš během léta roku 1894 Václava Kratochvíla ve Vídni a toto setkání se stalo pro jeho budoucí životní cestu zásadním, neboť po návratu do Prahy se Miloš Jiránek zapsal jak na Akademii výtvarných umění (nejprve studoval u Maxmiliána Pirnera, poté u Vojtěcha Hynaise), tak zároveň (na strýcovu radu) na Filozofickou fakultu pražské univerzity, kde studoval dějiny umění.¹⁴²⁰ Mezi jeho učitele¹⁴²¹ zde patřili T. G. Masaryk, Otakar Hostinský či Jaroslav Goll¹⁴²². K Jiránkovým spolužákům – malířům – patřili např. Arnošt Hofbauer (díky němu vstoupil Jiránek roku 1896 do S. V. U. Mánes), Karel Myslbek či Herbert Masaryk.

První malby v plenéru vytvořil Miloš Jiránek nedaleko svého rodiště v Obříství u Mělníka, kam se odebral s Karlem Myslbekem v létě roku 1898. Ladislav Jiránek popsal jejich tamější umělecké působení následujícími slovy: „Dva nepraktičtí asketi, kteří si hledí více práce než pohodlí, žijí celé dny na starém, opuštěném voru, zakotveném po léta v postranním rameni Labe u ostrova pode mlýnem. Suchý chléb, sardinky a sodovka [...] tvoří jedinou stravu po dobu prázdnin.“¹⁴²³ V té době malovali tito umělci akty, ruce a nohy aktu ponořené ve vodě. Jako model jim sloužil Jiránkův mladší bratr Ladislav, a to za plat jednoho krejcaru měsíčně. Do této služby byla zahrnuta jedna podmínka: „[...] žítí ve stínu po celé

¹⁴¹⁸ Archiv Národní galerie v Praze, fond Miloš Jiránek, Dopis Václava Kratochvíla adresovaný rodičům Miloše Jirána z Říma ze 17. dubna 1891, inv. č. AA-1494/4.

¹⁴¹⁹ Viz M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 197.

¹⁴²⁰ T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 24.

¹⁴²¹ Výčet Jiránkových pedagogů podává opis jeho univerzitního indexu. LA PNP Staré Hrady, fond Miloš Jiránek, karton č. 1 – „Doklady, korespondence“.

¹⁴²² V Archivu Akademie věd České republiky se nachází 3 Jiránkovy dopisy adresované Jaroslavu Gollovi z roku 1910, kdy Miloš Jiránek připravoval publikaci o Antonínu Slavičkoví a shromažďoval jeho korespondenci, mj. i s tu s Gollem. Archiv Akademie věd České republiky, fond Jaroslav Goll, karton č. 2, inv. č. 142, Dopisy Miloše Jirána adresované Jaroslavu Gollovi z Prahy ze 16. září, 20. září a 15. prosince 1910. V posledním z dopisů se již pisatel zmiňuje o své chorobě, která mu znemožnila vrátit vypůjčené dopisy osobně.

¹⁴²³ L. JIRÁNEK, *Neznámé mládí Miloše Jirána*.

prázdniny. *Bílé tělo lépe reflektuje modř nebe a zelené stíny stromů. Červenec platí Miloš, srpen pan Myslbek*“.¹⁴²⁴ Podle Ladislava Jiráňka pracovali oba tvůrci „jako trapisté [...] od šesté ráno do poledne. Pak kompletní série skoků po hlavě s horního konce voru nad místem, kde jest jen po pás vody a ostré kameny tvoří dno. Do hloubky dokáže skákat každý uzenář. Charles, ač zmožen vedrem, nekoupe se vůbec. Se strážlivostí Sancho Panzy sleduje tyto Don Quijotské fortele.“¹⁴²⁵ Odpoledne byly malovány akty nad strmým břehem Labe. Pouze v neděli se končila práce již brzy odpoledne. Tehdejší model k tomu dodal: „*Ne samou sodovkou živ jest člověk. Tři hodiny ostré chůze přes pět vesnic do Mlčechvost*.“¹⁴²⁶ Z pobytu v Obříství se dochovala díla *Jez v Obříství*¹⁴²⁷, *Slup v Obříství*¹⁴²⁸, *Vor v Obříství*¹⁴²⁹ a *Proti slunci*¹⁴³⁰. Poslední dvě zmíněná díla lze podle Tomáše Wintera „zařadit do širší linie českého umění devadesátých let, pracující na novém spojení figury a krajiny – jednom z hlavních námětů secesního malířství“.¹⁴³¹

V Jiráňkově pracovní činnosti hrála výraznou úlohu organizátorská práce. Činný Sokol a velký milovník fotbalu Miloš Jiránek (obě oblasti se pro něj staly i zajímavým tvůrčím námětem) tak např. zorganizoval pražskou návštěvu francouzského sochaře Augusta Rodina a pomáhal představit jeho dílo české veřejnosti (Rodinova výstava se konala roku 1902 v nově postaveném pavilonu S. V. U. Mánes pod Kinského zahradou). Té prezentoval také uměleckou práci norského malíře Edvarda Muncha (v Praze se jeho výstava uskutečnila roku 1905). V roce 1902 patřil Jiránek mezi skupinu umělců, jež doprovázela Rodina během jeho pobytu v Čechách, a s ní se také poprvé ocitl na Slovácku, které ho jako umělce okouzlo.¹⁴³² Následně objevil též krásy středního Slovenska (Detva), kde mohl rozvíjet své oblíbené téma zbojnictví (toto téma zpracovával od roku 1904 i literárně)¹⁴³³. Při přípravě zbojnického cyklu chtěl kromě kreseb uplatnit i fotografie. Jejich negativy posílal ze Slovenska k vyvolání strýci Václavu Kratochvílovi do jeho nového vídeňského fotografického ateliéru ve dvorním archivu.¹⁴³⁴ Strýc Václav byl také svědkem na Jiráňkově

¹⁴²⁴ Tamtéž.

¹⁴²⁵ Tamtéž.

¹⁴²⁶ Tamtéž.

¹⁴²⁷ Soukromá sbírka, Miloš Jiránek: *Jez v Obříství* (1898), olej, plátno, 91,5 x 45 cm.

¹⁴²⁸ Soukromá sbírka, Miloš Jiránek: *Slup v Obříství* (1898), olej, plátno, 74,5 x 45 cm.

¹⁴²⁹ Národní galerie v Praze, Miloš Jiránek: *Vor v Obříství* (1898), olej, plátno, 69,5 x 54 cm.

¹⁴³⁰ Soukromá sbírka, Miloš Jiránek: *Proti slunci (Na břehu řeky v Obříství)* (1898), olej, plátno 80 x 55 cm.

¹⁴³¹ T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 21. Připomeňme na tomto místě některá díla Antonína Hudečka.

¹⁴³² Tamtéž, s. 47.

¹⁴³³ Miloš JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*, s. 61–73.

¹⁴³⁴ T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 77.

svatbě s Antonínou Zedníkovou, která se uskutečnila v kostele sv. Klimenta na Novém Městě v Praze dne 15. prosince roku 1906.¹⁴³⁵

Celý profesní život se v Jiránkovi střetávaly dvě složky umění – literatura a výtvarné umění. Sám k tomu dva roky před svou smrtí napsal: „[...]cítím dávno, že nemohu být výlučně profesionálem ani v malířství, ani v literatuře. Všechno co dělám, jsou jaksi jen poznámky in margine života a zmožu-li se jednou na soubornou výstavu, vysvitne tenhle ráz mojí práce v malířství, stejně jako vysvitne v mojí knize.“¹⁴³⁶ Hlavním a jediným literárním dílem Miloše Jirána byly *Dojmy a potulky*, které vyšly roku 1908. Podle Jiřího Kotalíka patřilo toto dílo k nejvýznamnějším příkladům impresionismu na půdě české prózy.¹⁴³⁷ Impresionismem, či impresionistickou metodou, jíž zde autor používal, byla myšlena koncepce literární práce jako textových fragmentů vycházejících z přímého pozorování a prožívání skutečnosti.¹⁴³⁸ V úvodu knihy Jiránek uvedl: „Mám za sebou zelené mládí i učební léta a chtěl bych si zrekapitulovati chvíle, které dávaly životu cenu, a poděkovati všem, kdo mi pomohli tolikrát dál. Byla taková setkání na křižovatkách i na rozích ulic života, kdy mi bylo, jako by se mne ujali vzdálení a dávno mrtví mistři, vzali mne za ruku a vedli kus cesty. Nedostatečnost života byla by nesnesitelná, kdyby nebylo umění. [...]. Mám rád umění ne pro iluzi, kterou nás šálí, ne proto, že dovede zalhat bídu, v níž žijeme, a okrášlit ji modrým nebo růžovým sklem, ale za to, že v nás obnovuje pocit spravedlnosti, za to, že svou nadzemskou krásou drží rovnováhu naší nízkosti.“¹⁴³⁹

V kapitole nazvané *Dva muži* autor vzpomenu na svého dědečka Františka Kratochvíla: „Znal jsem sedláka, starého pána. Vysoký, s královskou hlavou. [...] nedokázal vůbec nic slavného, ba sotva co pozitivního v dlouhém dost životě, ale neviděl jsem nikdy nikoho, kdo by byl tolik vážil celým svým zjevem a prostou existencí. Byl silný jako příroda a měl mnoho z její klidné dobroty. Znal jsem ho na výměnku; měl rád malé děti, zralé ovoce a zpěvné ptáky, znal všechna hnízda v okolí. [...] Chodíval jsem s ním do polí a nebylo nic krásnějšího než cítiti ho těsně po svém boku a vložit ruku na jeho věrnou šíji.“¹⁴⁴⁰ V řece u Mlčechvost se nalézalo nehluboké místo s rázně proudící vodou, kam se někdy chodili Miloš Jiránek s dědečkem koupat. František Kratochvíl „se zvedal mocný a pevný v tom víru, vodní

¹⁴³⁵ Tamtéž, s. 88.

¹⁴³⁶ Dopis Miloše Jirána adresovaný Janu Štencovi z Brna z 12. dubna 1909. Cit. dle Miloš Jiránek. *Literární dílo*. Uspořádal Ladislav Jiránek. Praha 1936, 208.

¹⁴³⁷ M. JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*. Viz úvodní stať Jiřího Kotalíka „*Dojmy a potulky*“ v *literárním a výtvarném díle Miloše Jirána*, s. XXXV. O impresionismu můžeme hovořit – vedle výtvarného umění a literatury – také v hudbě. Jeho zakladatelem byl francouzský skladatel Claude Debussy (1862–1918).

¹⁴³⁸ K tomu T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 115.

¹⁴³⁹ M. JIRÁNEK, *Dojmy a potulky a jiné práce*, s. 9.

¹⁴⁴⁰ Tamtéž, kapitola *Dva muži* (s. 37–38).

bůh, vládl bez námahy řekou i proudem, jeho dlouhé vlasy splývaly mokré na mohutné tělo starého siláka a jeho dobré modré oči smály se na svět. ¹⁴⁴¹

Řádky věnované osobnosti Miloše Jiráka si nekladou za cíl představit celou jeho uměleckou tvorbu a životní osudy. V kontextu zvoleného tématu proto zmiňme již jen jednu práci, kterou byl jeho podíl na malbě opony Městského divadla na Královských Vinohradech, jež byla realizována Vladimírem Županským (jeho návrh zvítězil v anonymní soutěži roku 1905, opona byla dokončena a instalována dva roky po otevření divadla v roce 1909).¹⁴⁴² Tuto oponu zde zmiňujeme z toho důvodu, že se na ní dostal Jirákovou zásluhou jeden mlčechvostský motiv. Miloš Jiránek na ní totiž přenesl obraz topolů z břehu Vltavy nacházejícího se právě naproti této obci.¹⁴⁴³

Na jaře roku 1910 se konala v Topičově salonu první Jiráková souborná výstava obsahující reprezentativní výběr více než sedmdesáti děl tohoto umělce. Smutným dokladem soudobého kritického vnímání jeho malířské činnosti byla skutečnost, že se na ní podařilo prodat jediný obraz, který koupil ještě na vernisáži Vincenc Kramář. Jirákův blízký kolega Emil Filla usiloval o to, aby některá díla zakoupila do svých sbírek Národní galerie. Ta však neprojevila žádný zájem, což dokládají Fillova slova: „Obrátil jsem se přímo na Preislera, aby jako člen Moderní galerie zakoupil z této výstavy něco a s ustrnutím jsem z jeho úst uslyšel, že žádné vystavené dílo není dost hodnotné pro Moderní galerii, že vše je dosud nezralé a že Jiráka nepokládá vůbec za malíře.“¹⁴⁴⁴

Miloš Jiránek opustil tento svět předčasně, stalo se tak dne 2. listopadu roku 1911 v nervovém sanatoriu ve Veleslavíně u Prahy (příčinou umělcova úmrtí byl tuberkulózní zánět mozkových blan). Zůstala po něm tehdy manželka se třemi dětmi (dvojčaty Milošem a Ladislavem a dcerou Miladou). O rok později uspořádal S. V. U. Mánes jeho první posmrtnou soubornou výstavu obsahující 260 děl. Tehdy však již Moderní galerie zakoupila čtyři jeho práce.¹⁴⁴⁵ V jednom z posledních listů, napsaných v sanatoriu, Miloš Jiránek napsal: „Říká se, že Praha jest srdcem Čech. Nevěřte tomu, srdce jest velmi stěhovavý pták. [...] Říp. Tam jest srdce Čech. Podpisuji Nerudův výrok; narodil jsem se pod Řípem.

¹⁴⁴¹ Tamtéž, s. 38.

¹⁴⁴² T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 92. Tato opona byla z Vinohradského divadla odstraněna na počátku padesátých let 20. století.

¹⁴⁴³ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 199.

¹⁴⁴⁴ Cit. dle T. WINTER, *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*, s. 121–122.

¹⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 142.

Z mlčechvostského háje jest jako na dlani. Odvezli mne na studie do Prahy. Nejprve jsem si koupil blok a nakreslil jsem si Říp.“¹⁴⁴⁶

Druhým moderním umělcem, který propojil svůj život s Podřipskem, byl Jiránkův vrstevník Jan Angelo Zeyer (1878–1945). Angelo byl synem Františky Švagrovské z Roudnice a jejího manžela, architekta a stavitele Jana Zeyera (1847–1903).¹⁴⁴⁷ Tento představitel české novorenesance postavil v podřipském městě pro svou rodinu na počátku osmdesátých let vilu na Bezděkově (po svatbě se v Roudnici na nějakou dobu usídlil, žil zde s rodinou v letech 1880–1885)¹⁴⁴⁸, pro MUDr. Šmidrkala dům v ulici Na Rvačově¹⁴⁴⁹, nejvíce však stavěl v Praze.¹⁴⁵⁰ Angelo Zeyer tak prožil část svého mládí v Roudnici. V době svých mladých let navštěvoval budoucí umělec často ateliér Hanuše Schwaigera, a to zásluhou bratra své matky Augusta Švagrovského, který ho tam s sebou za svým starým přítelem brával.¹⁴⁵¹ Mladý umělec (byl vyloučen ze všech středních škol)¹⁴⁵² začal studovat (1897) na Akademii výtvarných umění v Praze u Václava Brožíka (tento malíř trávil v mládí dvoje prázdniny v rodině Švagrovských v Roudnici¹⁴⁵³), studia však nedokončil. Hodně cestoval, během života navštívil Dalmácii, Německo, Holandsko, Belgie, Itálii, Francii, Španělsko, Irsko, Skotsko, Spojené státy americké, Kanadu, Alžírsko, v letech 1907–1913 žil v Bruggách. V zahraničí také vystavoval svá díla – v Bruselu (1909), následujícího roku v Gentu, později také v Edinburku, Antverpách, Berlíně, Miláně, v Paříži a ve Vídni. Zeyer proslul především jako tvůrce děl vyhotovených akvarelovou technikou.

V době první světové války byl Angelo Zeyer poslán spolu s Karlem Myslbekem na ruskou frontu, později na frontu italskou. Po válce byl zaměstnán na ministerstvu národní obrany a zde vypracoval např. ideový plán Památníku odboje, který byl později realizován

¹⁴⁴⁶ List Miloše Jiráka napsaný v sanatoriu v říjnu 1911. Cit. dle Miloš Jiránek. *Literární dílo*, s. 628. Jiránek dále pokračoval: „*Jest to nejcharakterističtější hora česká. Na monumentálním podstavci spočívá jako klenot. Myslíl jsem vždy: koruna svatováclavská, ne, jest to Žižkova lebka. Má její podobu i tvrdost. Tam postavíme amfiteatr. Naši sochaři a architekti dostanou se konečně k monumentální úloze. Amfiteatr pro stotisíc diváků, ohromná kulatá prostora, uprostřed ní krásný sarkofág.*“ Tamtéž, s. 628–629.

¹⁴⁴⁷ O některých pracovních i osobních záležitostech (objevují se zde často jména Augusta a Františky Švagrovských) počátku sedmdesátých let se Jan Zeyer zmiňuje např. v korespondenci adresované Bohuslavu Schnirchovi. Archiv Národní galerie v Praze, fond Bohuslav Schnirch, Dopisy Jana Zeyera adresované Bohuslavu Schnirchovi z let 1871–1873., č. fondu 46, inv. č. 243.

¹⁴⁴⁸ *Heslo ZEYER, Jan*, in: Anděla HOROVÁ a kol. (eds.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (N-Ž)*. Praha 1995, s. 953.

¹⁴⁴⁹ Pro tento dům vytvořil Otakar Nejedlý na chodbě v přízemí roku 1901 dvě nástěnné malby s motivy čapů v rákosí na břehu rybníka (alegorie zrození) a havrana na lebce (alegorie smrti). Viz A. POTŮČKOVÁ, *Otakar Nejedlý. Z Čech na Cejlon, do Indie a zase zpátky*, s. 53.

¹⁴⁵⁰ Viz M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 136.

¹⁴⁵¹ Tamtéž, s. 137.

¹⁴⁵² *Heslo ZEYER, Jan Angelo*, in: Anděla HOROVÁ a kol. (eds.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (N-Ž)*, s. 954.

¹⁴⁵³ Tehdy se zamiloval do nejmladší dcery Švagrovských Josefíny. Viz Miloš SAXL, *Malířské tradice v 19. století v Roudnici n. L., část I.*, Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 6, s. 89.

v Praze na Vítkově. Byl také poslán spolu s malíři T. F. Šimonem a Oldřichem Koničkem do Itálie, aby zde maloval památná bojiště.¹⁴⁵⁴ Roku 1913 se podílel na přípravě kanadského pavilonu na výstavě v belgickém Gentu.¹⁴⁵⁵ V roce 1930 vymaloval zasedací síň Obecní spořitelny v Roudnici, v níž vytvořil velkou vedutu města. Mimo to získal od spořitelny zakázku na portrét prezidenta Tomáše G. Masaryka.¹⁴⁵⁶

V době, kdy se nedostávalo Angelo Zeyerovi a Miloši Jiránkovi finančních prostředků, vypomáhal jim August Švagrovský koupí jejich obrazů (se Zeyerem se znal od jeho dětství¹⁴⁵⁷, s rodinou Kratochvílů se přátelil dlouhá léta). Ve Švagrovského sbírce se nacházela díla obou zmíněných umělců. Z Jirákových děl to bylo deset obrazů z let 1900 až 1907: *U řeky* (1900), *Kovář v Troji* (1900), *Cikán cvočkař* (1902), *Hoši z Velké* (1902), *Valašská cikánka* (1902–1903), *Cikánky z Valašska* (1902–1903), *Jarní tání na Slovensku* (1903), *Slováci v kostele* (1903), *Z Myjavy* (1903) a již zmíněná *Podobizna Augusta Švagrovského* (1907).¹⁴⁵⁸ Angelo Zeyer byl autorem děl *Zed'* (1898)¹⁴⁵⁹, *Campo Santo v Pule* (1901), *Studie hocha*, *Plachetnice v přístavu* (1904–1909), *Ve žních* (kolem r. 1905), *Uhelný přístav v Bruggách* (1909) a *Mořský břeh* (1909).¹⁴⁶⁰

Do povědomí širší veřejnosti však vstoupil August Švagrovský především jako mecenáš malíře Antonína Slavička (1870–1910), po smrti Julia Mařáka (1899) vůdčí postavy

¹⁴⁵⁴ M. V. KRATOCHVÍL, *Čechy krásné, Čechy mé*, s. 138.

¹⁴⁵⁵ Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Oficiální Dopis potvrzující podíl Angelo Zeyera na přípravách kanadského pavilonu na výstavě v Gentu roku 1913, Gent, duben 1913.

¹⁴⁵⁶ O tom se zmiňuje v dopise z dubna roku 1930. SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, č. fondu 800, Dopis Angelo Zeyera adresovaný Augustu Švagrovskému z Paříže z 24. dubna 1930. V tomto fondu také další Zeyerovy dopisy z přelomu dvacátých a třicátých let 20. století adresované Švagrovskému (píše v nich o své umělecké práci). Zeyerovy náčrtníky a bločky s poznámkami se nacházejí v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem. Zeyer také namaloval portrét roudnického starosty Josefa Václavíka. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Jan Angelo Zeyer: *Podobizna muže (starosta města Václavík)*, olej, překližka, 47,5 x 62 cm, inv. č. O 978.

¹⁴⁵⁷ V době, kdy již Zeyer umělecky tvořil, Švagrovského mrzelo, že jeho synovec špatně vychází – z důvodu odlišných povah – s Antonínem Slavičkem a Herbertem Masarykem. Viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 18.

¹⁴⁵⁸ Detailní popis zmíněných děl je uveden tamtéž, s. 42–43.

¹⁴⁵⁹ Tento obraz nese alternativní název *Stará pila v Roudnici n. L.* a byl nejstarším exponátem ve Švagrovského sbírce. Tamtéž, s. 18. Zeyer se na konci 19. století toulal po Roudnici a jejím okolí s Otakarem Nejedlým. K tomu blíže O. NEJEDLÝ, *Malířovy toulky po Evropě, Cejlonu a Indii*, s. 26–27. Později chodili oba malovat do nedalekého Chvalína. K Zeyerově povaze a chování Nejedlý napsal: „Mísilo se tu jakési měšťáctví s venkovskými poznatkami, což vyznělo ve svém sledu vždy nějak zvláštně a charakteristicky pro celou jeho rázovitou postavu, která patří k první mé známosti s malířem z povolání.“ Tamtéž, s. 28.

¹⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 78–79. Autorka dále zmiňuje několik Zeyerových prací, které lze zařadit do Švagrovského sbírky hypoteticky. Jedná se o díla *Krajina – Cheb* (1917), *Studie hlavy Augusta Švagrovského* (kolem r. 1920), *Vesnice* (kolem r. 1923), *Benátky* (kolem r. 1923), *Přístav v Tréboul* (po r. 1923), *Mlýn na Lužnici u Tábora* (kolem r. 1925). Tamtéž, s. 79–80.

nastupující krajinářské generace.¹⁴⁶¹ Julius Edvard Mařák (1832–1899) byl povolán do Prahy z Vídně na popud mecenáše umění Josefa Hlávky roku 1887, aby se zde stal profesorem obnovené krajinářské školy na Akademii, uzavřené od roku 1866. V. V. Štech upozornil, že Mařák učil budoucí malíře se přesně orientovat kresbou v prostoru, dále také vyjádřit různost materiálů a vůbec procítit pohodu krajiny. Parafrázoval dále slova Aloise Kalvody, dle kterého právě Julius Mařák způsobil, že se mladým malířům staly totožnými pojmy *krajina* a *vlast*.¹⁴⁶² Julius Mařák zajížděl často se svými žáky malovat do plenéru, místy četných školních výprav se stalo především okolí Prahy (např. Okoř a Zákolany).

Dle vyprávění pamětníků „*vyznačovala Mařákovu školu pohoda srdečné družnosti i napětí intenzivní společné práce, z níž vyroste výsledný názor na českou krajinu, patrný až do středu let devadesátých. Teprve pak se spolužáci rozcházelí lidsky i umělecky*“¹⁴⁶³. Tato škola vystoupila poprvé na veřejnost roku 1891 na Jubilejní zemské výstavě, a to v jejím uměleckém oddělení (Antonín Slaviček zde tehdy vystavoval dílo *Z českého Polabí*), přičemž v rámci této významné akce byl poprvé představen přehled novodobého českého umění. Podle Jiřího Kotalíka to byla právě generace devadesátých let, tj. generace malíře Antonína Slavička a jeho přátel, která u „*nás poprvé pochopila výtvarnou kulturu v sounáležitosti všech jejích složek, dovršila a naplnila snahy minulosti, předznamenala půdorys a směřování vývoje do budoucna*“.¹⁴⁶⁴

Na domácí scéně se objevil impresionismus (vnímající hodnotu barev, světla a vzduchu a pokoušející se vystihnout atmosféru určité denní chvíle), svým způsobem nejzazší bod klasického realismu. Antonín Slaviček však odmítal zaškatulkování své tvorby jako impresionistické, a je pravdou, že – ač tento výtvarný směr jeho dílo zásadním způsobem inspiroval – Slavičkovy práce většinou přesahovaly toto zařazení.¹⁴⁶⁵ S tím, jaký je vhodný prostor pro tvorbu skutečného uměleckého díla, se svěřil v dopise adresovaném roku 1904 Jaroslavu Gollovi: „*Jen venku, tam kde jsou silné dojmy mohl by člověk utvořit nějaké skoro umělecké dílo – jinak ne. Vše ostatní je zbytečné. K dílu uměleckému je zapotřebí celého*

¹⁴⁶¹ Antonín Slaviček nejprve po Mařákově smrti krajinářskou školu prozatímně vedl, řádnou profesuru se mu však získat nepodařilo. Mařákovým nástupcem se tak nakonec stal vídeňský šlechtic Rudolf z Ottenfeldů, jenž se specializoval na obrazy bitev.

¹⁴⁶² Václav Vilém ŠTECH, *Čtení o Antonínu Slavičkovi*. Praha 1961, 2. vydání, s. 19.

¹⁴⁶³ Tamtéž, s. 20. Mařákův umělecký zájem patřil především lesu a stromům. Dle Aleny Potůčkové patří možná nejpopulárnější obraz roudnické sbírky, Slavičkovu *Slunce v lese* (1898), namalované za pobytu v Luhačovicích, „*k nejradikálnějším odnožím mařákovského pojetí interiéru lesa s uzavřeným horizontem*“.
A. POTŮČKOVÁ, *Antonín Slaviček v roudnické galerii*, s. 4–5.

¹⁴⁶⁴ Jiří KOTALÍK, *Dílo Antonína Slavička*, in: Antonín Slaviček 1870–1910. Soupis díla. Praha 1965, s. 6.

¹⁴⁶⁵ Jana ORLÍKOVÁ, *Hledání a zápasy Antonína Slavička*. In: Jana Orliková – Miroslava Hlaváčková: Antonín Slaviček 1870–1910. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha 2004, s. 6–7.

člověka – srostlého s tím vším, který vše má rád – Jinak je to polovičatá skizza turisty – flirt. – Už není krásy, aby ji malíř chytal do své „skizzovní knížky“¹⁴⁶⁶, – musí ji prokousat a strávit a musí mu přejít do každé krvinky v jeho krvi [...].¹⁴⁶⁷ Druhou nejvýraznější postavou Mařákovy školy byl František Kaván (1866–1941), jehož spojení s Podřipskem můžeme nalézt na jaře roku 1894, kdy pobýval u nakladatele Františka Topiče v jeho rodném Chvalíně u Roudnice nad Labem. Tehdy zde maloval panorama části regionu, jež zúročil v obraze nazvaném *Podřipsko* (1896).¹⁴⁶⁸

Seznámení Švagrovského se Slavičkem zprostředkoval roku 1903 Miloš Jiránek.¹⁴⁶⁹ Tehdy přivedl Švagrovského ke Slavičkovi, protože si u něj chtěl August zakoupit dva obrazy.¹⁴⁷⁰ A právě od tohoto momentu se začalo odvíjet přátelství mezi oběma muži, které vydrželo až do Slavičkovy tragické smrti roku 1910 (kromě umělcova ateliéru se scházeli např. v hospodě U Davida na Letné). Ze Slavičkovy korespondence je patrné, že malíř zasvěcoval mecenáše do malířské problematiky a vzniku svých obrazů, svěřoval se mu nejen s uměleckými, ale taktéž se soukromými záležitostmi.¹⁴⁷¹ Vzájemné vztahy se staly brzy důvěrnými. Slaviček stál o to, aby Švagrovský jako první viděl rodící se díla, neboť si velmi vážil jeho úsudku. Nejednokrát potřeboval malíř dodat důvěru. V květnu roku 1904 v dopise zaslaném z Kameniček Švagrovskému napsal: „*Od smrti profesora Michla a Mařáka nemám přítele, kterýž by byl tak jako oni, – k nimž jsem se vždycky obrátil. Nevím proč ale snad ani*

¹⁴⁶⁶ Přesto Slavičkova žačka Ada Hodáčová vzpomínala: „[...] Slaviček jak dalece se pamatuji nemaloval nikdy úplně z paměti; k větším věcem v atelieru míval z přírody studii nebo skizzu – obraz pak vypadal někdy na konec zcela jinak, ale popud k práci mu dala vždycky příroda sama.“ Archiv Národní galerie v Praze, fond Jiří Kotalík, Dopis Ady Hodáčové adresovaný Miloši Jiránkovi z Brna z 10. 3. [s . a.]

¹⁴⁶⁷ Cit. dle J. ORLÍKOVÁ, *Hledání a zápasy Antonína Slavička*, s. 12.

¹⁴⁶⁸ Soukromá sbírka, František Kaván: *Podřipsko* (1896), olej, plátno, 36 x 50 cm. Viz Michael ZACHAŘ, *František Kaván / hvězda Mařákovy školy*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 23. 6. do 4. 9. 2011 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem v rámci volného cyklu Počátky moderny. Roudnice nad Labem 2011, s. 19, 29, 33. Na tomto díle je patrné, že Kaván maloval v intencích moderního výtvarného umění své generace, hora Říp již nepředstavovala pro umělce motiv hodný zvláštní pozornosti.

¹⁴⁶⁹ V. V. Štech o přátelství obou mužů napsal: „*Od roku 1903 pomáhal mu [Slavičkovi – pozn. aut.] vskutku přátelsky Max Švagrovský [chybně uvedené křestní jméno, myšlen August – pozn. aut.], ušlechtilý muž, zanícený ohněm nejčistšího idealismu, který potom rodné Roudnici věnoval jedinečný soubor náčrtů.*“ V. V. ŠTECH, *Čtení o Antonínu Slavičkovi*, s. 34.

¹⁴⁷⁰ M. HLAVÁČKOVÁ, *Antonín Slaviček a jeho přátelé v dopisech a vzpomínkách*, in: Jana Orliková – Miroslava Hlaváčková: *Antonín Slaviček 1870–1910*. Praha 2004, s. 85. Vzájemná korespondence započala na jaře roku 1903. Již na začátku dubna téhož roku se Slaviček Švagrovskému omlouval, že ještě nedodal obrazy, které si u něj mecenáš vybral. Mezi první zakoupená díla patřil *Vítr* (1900). Když poznal Slaviček Švagrovského sbírku, sám mu navrhol díla, která by se do ní hodila.

¹⁴⁷¹ Malířovy finanční potíže se staly např. námětem dvou nedatovaných dopisů adresovaných Švagrovskému. V jednom z nich si Slaviček posteskl: „*Pálí mne to – Ale ty mě teď placené dluhy byly, jako vši, – tížily mne, protože lidi, jimž jsem byl dlužen, byli předce jen divného druhu. Nevím, jak jinak bych Vám tu věc vysvětlil, jen tím, že Vy spíše mi počkáte do července, než by počkali ti druzí.*“ Dopis byl psán v době, kdy se Slaviček připravoval na malbu *Chrám sv. Víta*. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Dopis Antonína Slavička adresovaný Augustu Švagrovskému, s. a., s. 1.

*Vy nevíte, že jste nyní jejich místo u mne nastoupil.*¹⁴⁷² Ve stejném roce se Slaviček Švagrovskému vyznal: „*Ale to bude mne těšit nejvíce, když tam bude aspoň několik upřímných přátel – a mezi těmi málo, co jich mám – mám Vás nejradši.*“¹⁴⁷³ O Antonínu Slavičkovi je známo, že tvořil s výrazným vypětím svých duševních i fyzických sil. Ačkoliv byla jeho tvorba z tohoto hlediska velmi náročná a vyčerpávající, měl často obtíže s jejím adekvátním finančním ohodnocením. V roce 1904 si Švagrovskému povzdychl: „*Ach je to u nás bída – bída v těch Čechách – Nutná je intenzivní činnost – a ti lidé nevědí, kolik nocí probdělých stojí jen jedinký obraz.*“¹⁴⁷⁴

Po přečtení románu *Západ* Karla Václava Raise (odehrával se v Kameničkách, v knize se ves jmenovala Studenec) se rozhodl Slaviček navštívit kraj, do nějž je umístěn děj příběhu.¹⁴⁷⁵ V roce 1903 se Švagrovskému svěřil se svými dojmy: „*Viděl jsem teď chudé kraje za Hlinskem. – Dlouhatánské úhory a ubohá pastvíska, – malé cesty obrostlé břízami a tu a tam na kopečkách roztroušené borovičky. – Všechno jaksi zakrské, – v sebe schoulené, – chudé, – úžasně chudé. A nad tím vším nebe – v tónu, jako by smiřovalo tu chudobu roztroušenou v nepatrných barácích a tu bídu těch tkalců. – Viděl jsem, jak ti lidé na místo potahů sami orají těžkou, kamenitou půdu, – jak musí tak namáhavě kypřiti skoupou zem těch pohorských krajů. – Tam jsou dojmy, které člověku stahují srdce.*“¹⁴⁷⁶ Následující rok Švagrovskému o kraji Českomoravské vrchoviny napsal: „*Mraky se tam po horách honí a je tam někdy celých 14 dní jako pod příkrovem. Vše nutí člověka ke convergenci forem, aby vyjádřil část toho, co cítí, že souvisí se životem chudáků, kteří v dusných dřevěných barácích zůstávají. – Já jsem ještě daleko toho cíle a i prvního stupínku k němu. Když tak na ten kraj vzpomínám, myslím si, že snad nejsem schopný tolik, abych jednou všechno barvou podal.*“¹⁴⁷⁷

Ve stejném roce zaujal malíře pohled na – na obzoru jdoucí – průvod venkovského pohřbu. Z tohoto dojmu vzniklo nakonec menší dílo *Studie k pohřbu v Kameničkách* (1905). Švagrovskému umělec tehdy sdělil: „*[...] Psal jsem Vám, tuším, kdysi o jednom pohřbu – který byl celý šedý a jako poloplastika v mlze vystupoval. – Neudělal jsem to ještě – nesvedu to dosud ale strojíím se na to – K té harmonii se přiblížit ne slazených, ale jistých tónů – bez*

¹⁴⁷² Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 13.

¹⁴⁷³ Cit. dle tamtéž, s. 13.

¹⁴⁷⁴ Cit. dle J. KOTALÍK, *Dílo Antonína Slavička*, s. 19.

¹⁴⁷⁵ Ke Slavičkově tvorbě v Kameničkách např. Jana ORLÍKOVÁ (ed.): *Antonín Slaviček – Kameničky*. Katalog vydaný u příležitosti stejnojmenné výstavy pořádané Východočeskou galerií v Pardubicích od 7. 5. do 31. 8. 2014 a Galerií umění Karlovy Vary od 11. 9. do 9. 11. 2014. Pardubice 2014.

¹⁴⁷⁶ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *Galerie Roudnice. 1986*. Katalog k expozici. Roudnice n. L. 1986, s. 18.

¹⁴⁷⁷ Cit. dle tamtéž.

*afektace – tak němé jako opravdový smutek bez nářku a pláče –.*¹⁴⁷⁸ Toto dílo patří ke Slavičkovým pracím drobnějšího formátu, kterým říkal „prkynka“ a jež považoval za důležitá. Dle Jany Orlikové „byly pro něj rezervoárem motivů, ale i vyjádřením osobního prožitku jedinečné chvíle“.¹⁴⁷⁹

V Kameničkách u Hlinska vznikla v letech 1904 až 1905 malá umělecká kolonie. Kromě Slavička zde ve zmiňované době pobývali např. Herbert Masaryk, Otakar Nejedlý, Angelo Zeyer, Bohuslav Dvořák, rodina profesora právnické fakulty české univerzity Emanuela Tilsche či rodina profesora Golla. S Jaroslavem Gollem udržoval Slaviček blízké přátelské styky (profesor ho v jednom ze svých dopisů zaslaných Josefu Pekařovi označil za „velmi zajímavé chlapisko“)¹⁴⁸⁰, Gollova dcera Ada byla také umělcovou žačkou. V Kameničkách míval Goll velmi často a rád obsáhlé rozhovory, resp. přednášky z historie. Podle vzpomínek tamějšího faráře Selichara, jenž se o v Kameničkách pobývajícím umělce vlastně staral, profesor vždy navazoval na starší látku a vlastně zúčastněně zkoušel.¹⁴⁸¹ Dle Bohuslava Dvořáka měl zásluhu na příjezdu řady umělců do Kameniček August Švagrovský (spolu se Slavičkem inicioval uměleckou kolonii podobnou těm, jaké byly známy ze zahraničí).¹⁴⁸²

V době, kdy zmínění čeští umělci tvořili svá díla v Kameničkách na Českomoravské vrchovině, již nebyla generací těchto mladých malířů pocíťována potřeba ve svém díle demonstrovat vlastenectví. Došlo tak k tomu, že – jak upozorňuje Hana Librová – vlast tehdy již mohla být ztotožněna s domovem v širším smyslu.¹⁴⁸³ Představa o českém domově tedy nebyla vázána na místa úzce spjatá s českou historií (např. horou Říp). Ještě v dnešní době tak českou krajinu mnozí lidé ztotožňují, vedle jiných, díky Antonínu Slavičkovi např. právě s Českomoravskou vrchovinou. Potřeba vlastenectví se začala znovu výrazně objevovat v dobách ohrožení českého národa za první a druhé světové války.

¹⁴⁷⁸ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 14. V Kameničkách a jejich okolí zaujalo Slavička vysoké nebe. V následujících letech začínal téměř vždy své obrazy oblohou, kterou považoval za stěžejní prvek díla.

¹⁴⁷⁹ Jana ORLÍKOVÁ: *Slovo k výstavě*. In: Jana Orliková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková: Antonín Slaviček 1870–1910. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem 2010, s. 13. Švagrovského sbírka obsahuje, až na několik výjimek, především právě tato drobná díla.

¹⁴⁸⁰ Dopis Jaroslava Golla adresovaný Josefu Pekařovi z 25. srpna 1903. Viz *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*. Vydal Josef Klik. Praha 1941, s. 372.

¹⁴⁸¹ Tamtéž, s. 389 (viz pozn. pod čarou). V pozdějších letech přesídlil Selichar na faru do Německé Rybné u Žamberka, kde v roce 1909 dostal Slaviček při koupání v řece mrtvici. Slaviček měl podle Selichara rád Golla především pro jeho zájem o historii.

¹⁴⁸² M. HLAVÁČKOVÁ, *Antonín Slaviček a jeho přátelé v dopisech a vzpomínkách*, in: Jana Orliková – Miroslava Hlaváčková, Antonín Slaviček 1870–1910, s. 93.

¹⁴⁸³ H. LIBROVÁ, *Láska ke krajině?*, s. 110.

Po Kameničkách našel Antonín Slaviček zdroj svých námětů v rodné Praze, která se stala jeho hlavním působištěm v posledních třech letech života. V době výrazné modernizace hlavního města věnoval pozornost mnoha tamějším zákoutím, městským trhům či Letné, kde bydlel. Po návratu z cesty do Paříže, kterou podnikl v roce 1907, se Švagrovskému svěřil: „*Mě, příteli drahý, mě už netěší jako malíře volná příroda tak jako masy lidí a veliké město nebo nějaká kultivovaná alej. Cítím v tom více života, více barev a toho co hledám, nalézám jen tam a ne v přírodě venkova.*“¹⁴⁸⁴ Řada děl s pražskými motivy se dostala do Švagrovského sbírky (mecenáš se nesoustředil na malířovo rané dílo). Nejvíce Slavičkových obrazů, které Švagrovský do své sbírky získal, pocházelo z let 1903–1908, přičemž v jejich rámci byly nejbohatěji zastoupeny roky 1906–1907, kdy přibýlo 28 děl.¹⁴⁸⁵

Roku 1907 vypsal Praha soutěž na tvorbu pohledů na město, které se měly objevit v jejím pavilonu na výstavě Obchodní a živnostenské komory následujícího roku. Z důvodu své nelichotivé finanční situace tehdy poprosil Slaviček Švagrovského, aby se za něj přimluvil na pražském magistrátě: „*Bud'te tak dobrý a ztraťte slovo ale hodně mu to řekněte u p. dra. Friče... Mě by to nedali tak beze všeho.*“¹⁴⁸⁶ Slaviček tehdy usiloval o zpracování témat „*Staroměstské střechy z Národopisného musea s pohledem na Židovský hřbitov*“ a „*Praha od Kobylis*“. To druhé mu bylo nakonec také svěřeno. Jedním z nejlepších Slavičkových obrazů se tak stal *Pohled na Prahu od Ládví* (1908). S touto prací byl spokojen. Roku 1908 se Švagrovskému uprostřed tvorby zmínil: „*Nesmím zapomenout: Praha je do ½ na plátně – Šťastně jsem začal a za dva dny jsem fix und fertg – Jde mi to jako z vody. Mám z toho ohromnou radost; je to v předjarní ranní náladě – Velice se na Vás těším, rád bych Vám to ukázal – protože mně málokdy co tak šlo jako ten pohled na naši Prahu.*“¹⁴⁸⁷

Když Slaviček namaloval protějšek tohoto obrazu, *Prahu z Letné* (dílo tvořil pro sebe, avšak s vírou, že bude obraz na výstavu přijat), svěřil se Švagrovskému: „*Jak jsem začal, myslil jsem, že si budu zoufat, ale jak jsem našel ten hledaný háček, už mi to šlo a ještě mnohem lehčeji než ta Praha prvá. Viděl jsem před sebou město plné čilého ruchu – moderní město, ale se starými gotickými věžemi, které jsou opravdové stopy dávného středověku. To*

¹⁴⁸⁴ Cit. dle J. KOTALÍK, *Dílo Antonína Slavička*, s. 21.

¹⁴⁸⁵ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 15.

¹⁴⁸⁶ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ: *Antonín Slaviček ve vzpomínkách a dopisech*. In: Jana Orlíková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková, *Antonín Slaviček 1870–1910*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem 2010, s. 78. Tato studie je rozšířenou verzí stati otištěné v katalogu *Antonín Slaviček 1870–1910*. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha 2004, s. 80–87.

¹⁴⁸⁷ Cit. dle J. ORLÍKOVÁ, *Hledání a zápasy Antonína Slavička*, s. 17.

*město jsem ztopil v plné slunce a když jsem to viděl, měl jsem radost sám velkou.*¹⁴⁸⁸ Na rozdíl od zmíněných pohledů na Prahu, které malíř tvořil s lehkostí, tvůrčí muka zažíval při malování nakonec nedokončeného *Dómu sv. Víta* (1909): „*Tak žiju – trápím se – mořím se – začínám stále znova – a znova. S ničím nejsem spokojen – ale na dnu duše to leží; ten velký fantom gotiky – které dělaly věky – a nejde to tak snadno ani lehce. Znovu jsem začal, - rozřezal nožem a znovu natáhl plátno a znovu to rozmanžiroval [...].*“¹⁴⁸⁹ Přesto ale malíř neztrácel naději a na práci se těšil, jako by byl on sám Parlěm a Rejskem zároveň, a jako by sám stavěl stavbu, kterou měl před očima.

V létě roku 1909 trávil Slaviček léto s rodinou v Německé Rybné v Orlických horách, kde byl dne 10. srpna při koupání v říčce Zdobné raněn mrtvicí. Slavičkovou zoufalství po jeho ochrnutí levé poloviny těla prožíval Švagrovský se svým přítelem. Malíř však cítil, že již nebude schopen plnohodnotně tvořit, přičemž bez malířské tvorby si nedokázal představit svůj život. Dne 1. února roku 1910 napsal v posledním dopise své rodině následující zoufalá slova: „*Moji nejdražší, nevím – budu-li mít za chvíli odvahy – ale jsem nadobro již bez naděje, že se pozdravím a bylo by nejrozumnější se odstranit. Je to příliš trapný život. Nemohu ani více psát ale přejte mi ten klid. Vždyť jsem zcela mrzák. Buďte tu zdraví – drazí moji – Váš taťka*“.¹⁴⁹⁰ Poté se zastřelil. Švagrovský si v reakci na přítelovu smrt napsal na kus papíru: „*Chystal se k práci. Měl napnuté plátno a úmysl, pokusit se o práci. Naděje jej nemohla opustit, když si nové větší plátno na úterý objednal. Co se asi v hlavě jeho odehrálo v posledních hodinách jeho života? – Hádanka!*“¹⁴⁹¹

V prvním desetiletí 20. století byly v Roudnici založeny dvě důležité městské kulturní instituce, v letech 1900/1901 Podřipské muzeum¹⁴⁹² a roku 1910 Městská galerie, umístěná od roku 1913 v budově roudnických měšťanských a pokračovacích škol (jejím prvním správcem byl Rudolf Pros).¹⁴⁹³ Pros charakterizoval roku 1922 sběratelskou činnost Augusta Švagrovského slovy: „*Jest vzácným typem sběratele – idealisty, který nespekuluje, nekupčí, nýbrž věren svým ideálům mravním dává národu své životní dílo radostně bez nároků na sebe menší uznání.*“¹⁴⁹⁴ Cesta k vysněnému založení roudnické galerie však trvala několik let. V únoru roku 1904 byla podána na schůzi obecního zastupitelstva zpráva obecní rady o

¹⁴⁸⁸ Cit. dle V. V. ŠTECH, *Čtení o Antonínu Slavičkovi*, s. 59–60.

¹⁴⁸⁹ Cit. dle J. ORLÍKOVÁ, *Hledání a zápasy Antonína Slavička*, s. 19.

¹⁴⁹⁰ Cit. dle J. ORLÍKOVÁ: *Slovo k výstavě*, s. 20.

¹⁴⁹¹ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *Antonín Slaviček a jeho přátelé ve vzpomínkách a dopisech*, in: Jana Orliková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková, *Antonín Slaviček 1870–1910*, s. 76.

¹⁴⁹² Sběry předmětů a archiválií pro muzeum začaly již v roce 1868 po příchodu Ervína Špindlera do Roudnice.

¹⁴⁹³ Quido KASTNER, *Podřipské muzeum Karla Rozuma a Městská galerie Augusta Švagrovského v Roudnici nad Labem*, in: *Vlastivědný sborník Litoměřicko XXVI*, roč. 1990, s. 137–145.

¹⁴⁹⁴ Cit. dle M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 31.

základu, který položil ke zřízení umělecké galerie August Švagrovský věnováním devíti „*starých obrazů v olejových barvách*“.¹⁴⁹⁵ Poté zastupitelstvo schválilo návrhy rady v otázce následujících kroků. Rada byla zmocněna, „*aby o tomto projevu vděčnosti vhodným způsobem učinila sdělení panu Aug. Švagrovskému, a to s ubezpečením, že krásným a šlechetným činem svým zapsal se trvale do srdcí všech věrných synů a uvědomělých občanů rodného města svého*“.¹⁴⁹⁶ Dále bylo radě uloženo, aby se postarala o prozatímní umístění darovaných obrazů způsobem pokud možno co nejvhodnějším a také aby podala o daru zprávu výboru obecní spořitelny (spolu se zprávou měla též podat žádost, aby – až výbor spořitelny přikročí ke stavbě vlastní budovy – bylo v daném objektu pamatováno na umístění městské galerie).

Na počátku roku 1905 se Špindler zmínil v dopise adresovaném Švagrovskému, v němž děkoval za nabídku prodeje věnovaných obrazů (dražbou či slosováním) městem o svých obavách o budoucnost českého národa: „*Jsou chvíle černé, ve kterých s vážnými obavami dívám se do budoucnosti našeho národa. Ideální zanícenost pro vše krásné a dobré, pro právo a pravdu, pro svobodu a osvětu, pro vědu a umění jako by se vytrácela z českých duší. Umělců rodí náš národ stále a stále dost, ale porozumění v širších vrstvách pro výtvary jejich jest minimální. Pouze malý kruh chápe umění a dovede je oceniti, ostatní je pokládají za luxus, jehož si mohou dopřávat jen nejhořejší jedinci národní společnosti naší. Naši umělci musejí stále více za hranicemi hledati porozumění a odbyti. V drahé vlasti své by zemřeli hlady.*“¹⁴⁹⁷ A dále pokračoval: „*Připoj k tomu svárliivost, podezřívavost, nedopřejnost, hašteřivost a snahu všemožně každého zhanbiti a potupiti, kdo jen poněkud výše stojí, – a máš obrázek naší společnosti národní, který neslibuje do budoucnosti mnoho utěšeného.*“¹⁴⁹⁸

V květnu roku 1910 přednesl starosta města Ervín Špindler na schůzi obecního zastupitelstva zprávu obecní rady o značném věnování obrazů Augusta Švagrovského za účelem založení místní galerie moderního výtvarného umění (instituce měla být přístupná

¹⁴⁹⁵ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 17. 2. 1902 – 20. 4. 1906, inv. č. 76, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 29. února 1904. Špindler poděkoval Švagrovskému za dar v dopisech z 13., 21. a 22. února 1904. Tamtéž, fond August Švagrovský, karton č. 1.

¹⁴⁹⁶ Tamtéž, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 29. února 1904.

¹⁴⁹⁷ Tamtéž, fond August Švagrovský, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Augustu Švagrovskému z Roudnice z 20. ledna 1905.

¹⁴⁹⁸ Tamtéž.

veřejnosti) a také její návrh týkající se umístění galerie.¹⁴⁹⁹ Jednalo se tehdy o 234 originálů obrazů, skic a studií moderního českého umění. Zastupitelstvo města Roudnice se zavázalo, že použije věnovaného daru ke zřízení vzdělávací instituce, která bude nést jméno svého šlechtetného zakladatele, tedy „Moderní české umělecké galerie Augusta Švagrovského v Roudnici“. Obecní radě bylo uloženo, aby za účelem trvalého a vhodného umístění galerie, stejně jako sbírek Podřipského muzea, pokračovala v započatých jednáních.¹⁵⁰⁰

V zápisu ze schůze obecního zastupitelstva nalezneme také proslov, učiněný při této příležitosti starostou. Špindler zde mimo jiné pronesl: „*Krásný tento čin Roudnického Maecena byl by hoden všeobecné pochvaly a uznání. I kdyby šlo o dárce, bohatě oplývajícího vezdejšími statky, u něhož dar 50 – 60 000 K nemnoho znamená. Co však říci, jak chváliti a slaviti obětavost velkolepou, kterou svému rodnému městu osvědčil muž, který v mládí svém sice spravoval značné jmění a svým časem zajisté byl by se dodělal značného blahobytu, kdyby právě na počátku jeho vzestupu obchodního nebyla jej k zemi srazila celá řada úpadků velkých domů obchodních v Německu, s nimiž p. Aug. Švagrovský byl v starém obchodním spojení a jimž následkem toho velký úvěr poskytoval.*“¹⁵⁰¹ A dále řečník pokračoval: „*Jak vysoko sluší ceniti obětavost muže, jenž z bývalého jmění svého nic nezachoval, pouze po smrti své dobré matky opětně jakousi existenci sobě zabezpečil, sám však spartánské prostotě a soběstačnosti přivyknuv, tak levně životní potřeby své uspokojoval, že při své spořivosti a i z nepatrných příjmů svých rok co rok příležitostně nákupy obrazů činiti mohl, až se mu*

¹⁴⁹⁹ Tamtéž, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 10. května 1910.

¹⁵⁰⁰ Nebyla to však pouze umělecká díla, se kterými měli představitelé města Roudnice na konci sledovaného období „starosti“. Před první světovou válkou totiž muselo obecní zastupitelstvo řešit, pokud se kulturní oblasti týká, praktické záležitosti vztahující se ke zcela modernímu médiu, které mělo sice své počátky v 19. století, ale podmínky pro skutečný rozvoj mu umožnilo až století následující – k filmu. Obecní rada několikrát projednávala žádosti o udělení licencí pro stálá kinematografická představení v Roudnici, ale nakonec vždy se zamítavým stanoviskem. Rada většinou vyhověla návrhu policejního odboru o zamítnutí požadavku „[...] z důvodů již několikrát uvedených, že totiž kinematograf škodí zraku a nervové soustavě, ku vzdělání nepřispívá a lid o peníze připravuje“. SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 19. března 1913. V červenci roku 1914 se obecní zastupitelstvo usneslo na tom, „[...] aby i budoucně proti všem žádostem o stálý biograf v Roudnici, pokud žadatelé neposkytnou úplnou záruku svými představeními pro zdravý směr lidové výchovy a zábavy, zaujato bylo zásadně zamítavé stanovisko [...]“. Tamtéž, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva 11. 12. 1913 – 12. 12. 1915, inv. č. 79, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 23. července 1914. Produkce provozované nepřetržitě několik neděl po sobě „[...] působí po mravní, výchovné i hospodářské stránce nezdravě, [...] široké obecenstvo nepoučují a nezdělávají, nýbrž myslí obyvatelstva jen rozčilují a naň zhoubně působí a hospodářsky právě ty nejslabší vrstvy vysávají [...]“. Tamtéž. V celém okrese tak obstarávaly promítání filmů až dokonce první světové války pojižděné biografy. J. Š., *Film na Podřipsku*, in: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 63.

¹⁵⁰¹ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 10. května 1910.

starých i nových mistrů v bytě tolik nahromadilo, že sám v bytě o 4 pokojích pro lože místa neměl a v kuchyni přespávají musel.“¹⁵⁰²

Na tomto místě Špindler také zmínil, že v lístku ze dne 30. prosince roku 1908 mu Švagrovský sdělil, že má pro roudnickou galerii „jednu starší Roudnici“, než jakou zaslal jemu¹⁵⁰³ a ta se prý Antonínu Slavíčkovi velmi líbí. A tehdy k tomu ještě Švagrovský připsal: „*Také několik jiných dobrých věcí máte u mne k dispozici*“. K mecenáši tehdy měla být vyslána dvoučlenná deputace, která by mu poděkovala a postarala se o transport obrazů. K jejímu vyslání však nakonec nedošlo, přičemž tuto skutečnost okomentoval Špindler slovy: „*Ve své skromnosti vymluvil se August, že jeho byt studený v zimě se nehodí k přijímání návštěv a mně dopsal, že má z radostného přijetí dárku nabídnutého velké potěšení, ale co se deputace týká prohlásil, že mu moje děkovací psaní úplně stačí.*“¹⁵⁰⁴ Tehdy Švagrovský Špindlerovi sdělil, aby si Roudničané vybrali někoho, kdo by posoudil, která díla ze Švagrovského obrazů by se do galerie hodila a která naopak nikoliv. Sám tehdy doporučoval „*pro české umění do let sedmdesátých starého Waldhausra, mého přítele z Umělecké besedy, a pro věci z let sedmdesátých a pozdějších mladého umělce Miloše Jiráňka*“.¹⁵⁰⁵ Po návštěvě u Švagrovského referoval Špindler v sezení obecní rady dne 15. února roku 1909 již o 100 obrazech, které město dostane, mezi nimi bylo též 60 prací Antonína Slavíčka. Když poté Špindler přítele znovu počátkem roku 1910 navštívil, shledal, že se jedná téměř o půl třetího sta obrazů a že se Švagrovský chystá začít s jejich zabeďněním a expedováním.

17. ledna roku 1910 v Roudnici obdrželi deset beden a v nich celkem 225 obrazů, skic a studií výhradně českého původu. V dopise, který zásilku ohlašoval, Švagrovský upozornil, že ještě dojde jedna bedna, v níž budou čtyři obrazy Miloše Jiráňka a jedna krajina Antonína Chittussiho, kterou on sám zařazuje mezi prvořadá díla, dále jedna podobizna dívky a další tři práce Antonína Slavíčka. Do celkového počtu věnovaných uměleckých děl byly zahrnuty i tři Heintschovy figurální malby, přičemž obecní rada byla dárce zmocněna, aby je, najde-li se kupec pro tyto obrazy a zaplatí-li za každý z nich nejméně 2 000 K, prodala (s podmínkou, že za získané peníze zakoupí obrazy moderních českých umělců hodících se do galerie). Dále Špindler uvedl, že do počtu 234 děl je pojato šest legendárních a figurálních obrazů starých

¹⁵⁰² Tamtéž.

¹⁵⁰³ Tamtéž. Špindler slavil roku 1908 65. narozeniny. K této příležitosti mu Švagrovský věnoval obraz města Roudnice nad Labem, přičemž se nejspíše jednalo o obraz Františka Chalupy, který Špindler později věnoval roudnické galerii (současné inv. č. O 958). Viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 20.

¹⁵⁰⁴ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 10. května 1910.

¹⁵⁰⁵ Tamtéž.

škol, které jsou zavěšeny v malé místnosti prvního patra vedle jeho úřadovny a mohou být taktéž za stejných podmínek prodány nebo vyměněny za moderní české umění.¹⁵⁰⁶ Na schůzi obecního zastupitelstva dne 10. května roku 1910 prozatím nemohl být přečten kompletní seznam věnovaných děl, neboť Švagrovský dosud nezaslal seznam všech darovaných uměleckých prací. Mecenáš však vyslovil důrazné přání, aby kolekci obrazů a skic Antonína Slavička byla v roudnické galerii věnována zvláštní místnost a pokud by toto velikost síní nedovolovala, „*aby alespoň zůstaly pohromadě ve zvláštním koutku*“.¹⁵⁰⁷

Na závěr přečetl Špindler před plénem několik vět ze soukromého dopisu,¹⁵⁰⁸ který mu Švagrovský napsal po druhém ulehnutí Antonína Slavička (to ho zbavilo tvůrčích sil a nakonec dohnalo k sebevraždě), a to za účelem nahlédnutí do šlechetné duše drahého přítele. Z dopisu je patrné, že mecenáš se s uměleckými díly neloučil úplně snadno. Švagrovský k tomu konkrétně sdělil: „*Posílám dnes Roudnici na Tvou adresu řadu svých chráněnců s přáním, aby se jim dostalo tam u Vás stálějšího útulku. Loučil jsem se s nimi s tesknou a takovou, jako když si dva přátelé poslední pozdravy vyměňují. Už jsem takových teskností prožil několik. Leckterý z těchto obrázků poskytoval mi často náhrady za útěchu přátelskou a přirostl mi k srdci, nediv se tedy mé tesknosti.*“¹⁵⁰⁹ Ještě jednou doporučil Špindlerově zvláštní přízni Slavičkovy práce, neboť „*za čas leckdos k nim bude putovat*“.¹⁵¹⁰ Zároveň sdělil, že v dodávce děl neposlal „*kosatce*“¹⁵¹¹. Důvodem je Slavičkův špatný zdravotní stav, kvůli kterému nemůže již téměř rok pracovat a krutě tak na něj přirozeně doléhá starost o rodinu. Aby mu od této starosti ulehčil, rozhodl se Švagrovský nabídnout zmíněný obraz Moderní galerii, a to za sumu 4 000 K v malířův prospěch.

¹⁵⁰⁶ Ukázalo se, že zmíněná sdělení neodpovídala skutečnosti. První soupis z roku 1913 uváděl 225 obrazů (navíc ještě Slavičkův *Ovocný trh* a od jednoho obrazu pouze číslo). Nejspíše zde byly připočteny obrazy z roku 1904 (seznam začíná až číslem 10). Druhý soupis z roku 1913 uváděl poté již jen 223 obrazů (ovšem včetně těch, které město získalo roku 1904). Viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 21.

¹⁵⁰⁷ SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 10. května 1910.

¹⁵⁰⁸ Švagrovského dopis zaslaný Špindlerovi z Košíř je datován 11. ledna 1910.

¹⁵⁰⁹ Tamtéž.

¹⁵¹⁰ Tamtéž.

¹⁵¹¹ Jednalo se o Slavičkův obraz *Kosatce* z roku 1907. V květnu roku 1910 si Ervín Špindler posteskl v dopise adresovaném Augustu Švagrovskému, že právě o tento obraz bude roudnická galerie ochuzena. Špindler k tomu napsal: „*Když jsem se procházel výstavou Slavičkovou, přece jen – jsem to sobec! – litoval jsem, že právě o „Kosatce“ budeme připraveni shodou truchlivých poměrů. Zdálo se mi totiž, že právě kosatcové pole tvořilo chef-d’oeuvre Tvé veliké sbírky Slavičků, která nyní náleží Tvému rodišti. Že se k této slabosti upřímně přiznávám, dokazuje pouze, že vůči Tobě nedovedu míti tajemství žádného. Jsem ovšem zvědav, zda-li komise Moderní galerie nabídku Tvou přijme. Kdy se zas jednou rozběhneš do Bechlína a odtamtud ke mně? Objímá Tě v dávné lásce Tvůj Ervín Špindler.*“ Dopis je otištěn v publikaci M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 14. Kosatce byly v tehdejší době velmi oblíbené květiny, Slavička přitahovaly opakovaně. Viz J. ORLÍKOVÁ, *Hledání a zápasy Antonína Slavička*, s. 10. Ve stejném roce Slaviček Švagrovskému napsal: „*Ale k čemu pořád krajiny – k čemu. Také květy – i jarní i letní i podzimní – krása je to – krása – květy i utřené. Jsou to celé velké symfonie barvy – nikdo to nepochopí, kdo je nemá rád – To je i život.*“ Tamtéž, s. 15.

Švagrovský vybídl Špindlera k tomu, aby zaslané bedny v Roudnici neotevírali do doby, než budou mít k dispozici místnost, byť i prozatímní, kde by mohla být díla rozvěšena. Neopomněl však také přítele upozornit, aby mu nebyla vyslovována žádná „díky“, neboť ho to deprimuje. Mecenáš napsal: „*Co jsem vykonal, vykonal jsem bez nároků na uznání, vedla mne k tomu pouhá dobrá vůle, jako ke všemu, co jsem byl vykonal v minulosti! S přáním, aby dar můj vykonal v Roudnici své kulturní poslání, vzkazuji svému rodnému městu uctivý pozdrav [...]*“.¹⁵¹² V roce 1910 nebyla považována za reálnou možnost vybudování samostatné budovy určené pouze pro roudnickou galerii a snad také pro muzeum. K úvaze tehdy připadaly dvě alternativy. Tou první bylo vybudování přístavby na ploše dvou zahrad za městskou radnicí, druhou poté – avšak v případě, že by se obecní spořitelna odhodlala ke stavbě vlastní budovy – umístění institucí v prostorách tohoto peněžního ústavu.

Do záležitosti vybudování galerijního prostoru se v následujícím roce vložil také profesor vídeňské univerzity Max Dvořák. Ten informoval dopisem 4. února roku 1911 Špindlera, že by bylo možné dostat subvenci na stavbu galerie a muzea a starostovi doporučil, aby jednal s archivářem Josefem Emlerem a historikem umění Zdeňkem Wirthem o účelnosti a zařízení stavby.¹⁵¹³ Dvořák navrhoval, aby se žádost o státní finanční příspěvek poslala na ministerstvo vyučování, které by si následně vyžádalo dobrozdání centrální komise, kde by ji on podpořil. Dále by však také měla být zaslána na ministerstvo veřejných prací „*pod titulem povznesení návštěvy cizinců, kde je určený fond velmi velký*“, především poukáže-li se na to, že „*museum a moderní skvostná galerie budou novou atrakcí města*“.¹⁵¹⁴ Nakonec však zůstala díla uskladněna od 7. února 1910 do 11. března 1913 v prázdné místnosti prvního patra roudnického probošství¹⁵¹⁵, kterou nabídl za tímto účelem k dispozici Mons. Václav Kotrch.¹⁵¹⁶ V roce 1913 poté byla vystavena v aule nové budovy měšťanských škol postavené

¹⁵¹² SOKA Litoměřice, Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950), č. fondu 63, Zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, Kniha zápisů o schůzích obecního zastupitelstva 2. 5. 1910 – 19. 11. 1913, inv. č. 78, Zápis ze schůze obecního zastupitelstva ze dne 10. května 1910.

¹⁵¹³ M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 22.

¹⁵¹⁴ Cit. dle tamtéž. O dotaci na stavbu roudnické galerie se Max Dvořák ve Vídni staral ještě roku 1913 a Václavu Chaloupeckému tehdy potvrdil, že je možné ji získat. Nabídka však nebyla využita.

¹⁵¹⁵ O nabídce roudnického probošta se zmínil Špindler v dopise Švagrovskému. SOKA Litoměřice, fond August Švagrovský, Dopis Ervína Špindlera adresovaný Augustu Švagrovskému z Roudnice z 18. ledna 1910.

¹⁵¹⁶ M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 23. Špindler chtěl roku 1910, za účelem zvýšení zájmu místních obyvatel o galerii, uspořádat ve městě výstavu Antonína Slavička. Akce se nakonec neuskutečnila. Malířovy obrazy se brzy vrátily do Prahy, protože po Slavičkově smrti se S. V. U. Mánes rozhodl uspořádat umělci v hlavním městě výstavu. Roudnice obrazy na tuto akci zapůjčila, zřejmě se jednalo o 52 obrazů. Miloš Jiránek si ve stejné době chtěl půjčit od Švagrovského všechny Slavičkovy dopisy. V roce 1910 otiskl ve Volných směrech výběr ze Slavičkovy korespondence adresované přátelům.

podle projektu plzeňského architekta V. Šulce. Zde zůstala do roku 1919, kdy Ferdinand kníže Lobkovic nabídl jejich přestěhování do prostor zámku.¹⁵¹⁷

Švagrovského sbírku již dnes není možné určit v její úplnosti, protože nejsou k dispozici kompletní historické dokumenty (otázkou tak zůstává i samotný počet děl, který není jistý).¹⁵¹⁸ Sbírkou samotnou je možné rozdělit na tři části. Tu první, a početně nejmenší, tvoří díla většinou neznámých českých, holandských, německých a italských autorů ze 17. a 18. století (např. rozměrná plátina Jana Jiřího Heinsche *Sv. Mikuláš uděluje almužny, Sv. Václav přisluhuje u stolu chudým* a *Sv. otec Řehoř*). Druhou poté tvoří obrazy z 19. století (většinou se jedná o krajiny a portréty), u nichž je – pokud se jedná o české malíře – jejich autor u mnohých znám (např. Quido Mánes, Antonín Chittussi, Zdenka Braunerová, Bedřich Havránek, Alois Bubák či Antonín Waldhauser). Nutno však podotknout, že v prvních dvou částech sbírky je úroveň děl kolísavá. Třetí část tvoří díla umělců od konce 19. století do roku 1909 a několik obrazů z pozdější doby. V případě obrazů z 20. století se jedná již o vynikající kvalitu prací (patří mezi ně šedesát obrazů Antonína Slavíčka¹⁵¹⁹, deset obrazů Miloše Jiránka, čtrnáct obrazů Angelo Zeyera, tři obrazy Antonína Hudečka či jeden obraz Františka Kavána). Ze struktury sbírky je možné usuzovat, že tam, kde byl Švagrovský odkázán na náhodné koupě v akcích, vybíral z okruhu nabízeného (nedělal tudíž rozdíl mezi náměty a žánry děl). Jiná však byla situace v případě, že si vybíral díla od současných umělců. Tehdy

¹⁵¹⁷ Tamtéž, s. 23. Po dalším několikerém stěhování našla roudnická galerie trvalé sídlo až v rekonstruované bývalé zámecké jízdárně, kde byla slavnostně otevřena roku 1965 (zde sídlí dosud).

¹⁵¹⁸ K mnoha komplikacím souvisejícím s určováním zmíněné sbírky viz M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 25–30. Mnoho děl se v průběhu času také poztrácelo.

¹⁵¹⁹ Do Švagrovského sbírky spadala Slavíčková díla: *Za humny* (1896–1897), *Slunce v lese* (1898), *Vítr* (1900), *Brod* (1901), *Nábřeží v dešti* (1902), *Plískanice* (1902), *Z Hlinska* (1903), *Z Kameniček* (1902–1903), *Kameničky v bouři* (1903–1904), *Les – Kameničky* (1904–1905), *Na jaře v Kameničkách* (1904–1905), *Volákův kopec v Kameničkách* (1905–1905), *Studie k lesu* (1905–1905), *Z Kameniček* (1905–1905), *Z Kameniček v létě* (1905), *Studie k pohřbu v Kameničkách* (1905), *Z Kameniček na podzim* (1905), *Noc* (1905), *Vítr v Kameničkách* (1905), *Před bouřkou v Kameničkách* (1905), *Staré masné krámy* (1905), *Na jaře v letenském parku* (1905), *Pohled na František z levého břehu* (1905–1906), *Studie sněhu pod Letnou* (1905–1906), *Z Prahy* (1905–1906), *Pod Letnou* (1905–1906), *Příjezd na most* (1906), *Na Štvanici* (1906), *U Troje* (1906–1907), *Na silnici před Davidem* (1906–1907), *Trh u sv. Havla v Praze* (1906–1907), *Na ledě* (1906–1907), *Z Letné* (1906–1907), *Trh na Letné* (1906–1907), *U Bruské brány* (1906–1907), *Pastouška ve Štolmíři* (1907), *Kostel ve Štolmíři u Českého Brodu* (1907), *V Paříži* (1907), *Kostel ve Fécamp* (1907), *Přístav ve Fécamp* (1907), *Na Letné v podzimu* (1907), *Na Letné v létě* (1907), *Z parku na výstavišti* (1907), *Na Letné v dešti* (1907), *Zátiší* (1907), *Na Letné* (1907), *Ve Stromovce* (1907), *Ovocný trh v Praze* (1907), *Most u Národního divadla* (1907), *Uhelný trh v Praze* (1907–1908), *Mikulášský trh v Praze* (1908), *Z Prahy* (1908), *Z Kameniček* (1908), *Kameničky v zimě* (1908), *Kameničky v zimě* (1908), *U Troje* (1908), *Ovocný trh v Praze* (1908), *Na Františku v Praze* (1908), *Les u Svatky* (1908). Podrobný soupis i s popisem jednotlivých děl viz tamtéž, s. 56–75 (chybí zde dílo *U lesa*, kolem r. 1890). Přehled kompletní roudnické sbírky Slavíčkových obrazů (spolu s vyobrazením všech děl) je součástí publikace J. ORLÍKOVÁ – A. POTUČKOVÁ – M. HLAVÁČKOVÁ: *Antonín Slavíček 1870–1910*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem 2010, s. 52–58.

upřednostňoval práce, které pokládal za hodnotné, a cílil především na krajinomalbu.¹⁵²⁰ Jak napsala znalkyně Švagrovského díla Miroslava Hlaváčková: „Sběratelská činnost A. Švagrovského byla diktována srdcem milovníka umění, nikoliv systematickým rozumem historika umění, proto jsou v ní citelné jeho osobní vztahy, týkající se převážně skupiny impresionistů.“¹⁵²¹

¹⁵²⁰ M. HLAVÁČKOVÁ, *August Švagrovský a jeho sbírka*, s. 30–31. Např. o díla symbolistů se nijak zvlášť nezajímal, což dokládá také pouze několik takových obrazů v jeho sbírce.

¹⁵²¹ TÁŽ, *Galerie Roudnice*. 1986, s. 10.

ZÁVĚR

Kulturní dění na Podřipsku (v soudním okrese Roudnice nad Labem) mělo ve sledovaném období 1860 až 1914 všechny předpoklady pro svůj rozkvět. Roudnicko bylo bohatou a úrodnou zemědělskou oblastí, orientující se od šedesátých let 19. století na pěstování cukrové řepy (jako součást širěji chápaného Podřipska se stalo vedle střední Moravy nejvýznamnějším regionem produkujícím tuto plodinu), rozvíjející se podřipský průmysl byl zaměřen především na zpracování zemědělských produktů a na výrobu strojů používaných v zemědělství. Soudní okres Roudnice nad Labem byl kompaktním a zeměpisně homogenním celkem, jenž nebyl až na jednu výjimku – pravobřežní část Roudnicka (velký labský meandr nacházející se na sever od Roudnice – obce Lounky, Chodouny, Černěves, Vědomice, Kyškovice, Vetlá, Brzánky) rozdělen žádnými vnitřními přehradami. Toto území bylo odděleno od zbytku soudního okresu tokem Labe a přímo tak sousedilo s pravobřežními německými oblastmi Čech. Většinově český region se ve sledovaném období nacházel na jazykové a národnostní hranici (ve své severní části sousedil s většinově německým hejtmanstvím litoměřickým a hejtmanstvím v Dubé).

Roudnicko vykazovalo dobré podmínky v oblasti dopravního spojení umožňujícího vyšší stupeň sociální komunikace a mobility, a to s pražskou metropolí i německými oblastmi (labská vodní doprava, levobřežní železniční trať Praha – Podmokly – Drážďany). Z náboženského hlediska bylo pro region charakteristické, že se zde přes protireformační snahy pobělohorského období udržela až do vydání Tolerančního patentu (1781) početná evangelická menšina. Svou roli zde sehrál rod Lobkoviců (ač katolická vrchnost, v náboženské oblasti vystupovala tolerantně) i blízkost k německým protestantským oblastem. Ve sledovaném období se zde setkáváme se třemi protestantskými sbory. K evangelické reformované církvi se hlásily sbory v Krabčicích a Ledčicích, k evangelické církvi augšpurského vyznání sbor v Libkovicích. Mezi podřipským evangelickým obyvatelstvem, a zvláště sedláky, získávalo české národní hnutí v daném období mnohé své příznivce.

Nedaleko Roudnice nad Labem se nalézají mytická hora Říp, která byla od dávných dob posvátným místem. Právě k ní se vázal mýtus o původu Čechů, poprvé zaznamenaný počátkem 12. století v kronice děkana pražské kapituly Kosmy a poté přejímaný a upravovaný následujícími autory. Pro vývoj řípské lokální tradice měla důležitý význam zmínka o pochování zesnulého praotce Čecha ve Ctiněvsi pod Řípem, kterou učinil ve své *Kronice české*, vydané v polovině 16. století, Václav Hájek z Libočan. Pověst o praotci Čechovi přestala být definitivně vnímána jako reálný historický příběh až na konci 19. století, a to v souvislosti s výzkumy odhalujícími skutečnost padělání *Rukopisů*. Zásadní význam v kvalitativně novém vnímání příběhu hrálo dílo Aloise Jiráska *Staré pověsti české* (1894), vycházející především z práce Hájkovy a inspirované Palackého *Dějiny*. Říp byl v období 19. století proměněn spolu s dalšími významnými českými vrchy v národní symbol, stal se součástí národně obrozeného mýtu. Bylo z něj vytvořeno místo paměti českého národa (kolektivní paměť tak byla orientována na konkrétní lokalitu). „Prestiž“ Řípu coby objektu pozornosti české společnosti výrazně vzrostla ve spojení s národním dnem roku 1868 a s tvorbou generace Národního divadla. Po první světové válce se objevila myšlenka (nikoliv zcela nová, návrhy na „českou Walhallu“ můžeme pozorovat již dříve) vytvoření památníku na vrcholu Řípu. Tehdy se mělo jednat o památník svobody sloužící zároveň jako pomník českých legionářů. Podřipský region můžeme zařadit mezi tzv. regiony národní paměti, jež nabývaly na svém významu v době ohrožení českého národa v obou světových válkách.

Pod pojmem krajina obvykle chápeme určité ohraničené území, přírodní scenérii, nebo v nejužším slova smyslu malbu (zobrazení krajiny ve výtvarném umění). Krajina je však ve skutečnosti pojmem velmi širokým a komplexním. *Realita krajiny* (to, v čem žijeme) se

neustále proměňuje, vzniká interakcí reálného, imaginárního a symbolického světa. V této souvislosti se před námi objevují pojmy jako *krajina reálná* (tj. přírodní prostředí bez zásahu člověka – ve skutečnosti však již nejen v našem geografickém prostoru de facto neexistují místa nezasažená lidskou činností) a *krajina kulturní* (krajina v průběhu času vytvářená a přetvářená člověkem – fyzickou prací i prostřednictvím symbolů – a to za účelem přežití a naplnění žití, přičemž představu tohoto úkonu umožňuje imaginace).

Podřípská krajina, jež se vyznačuje specifickým krajinným rázem a které dominuje čedičový třetihorní Říp, je v této práci vnímána v úzké souvislosti se sousedící krajinou Českého středohoří, jejíž na první pohled odlišné kuželovité kopce mají stejný geologický původ. Zatímco oblast Českého středohoří, vyznačující se na rozdíl od Podřípska převahou německého obyvatelstva, zapadala (např. vedle Alp či Krkonoš) do představ ideální krajiny (nejen) umělců období romantismu, zvoncovitý Říp nalézající se uprostřed rozlehlé roviny lákal zraky české společnosti až od šedesátých let 19. století. Tehdy se začala krajina kolem Řípu stávat symbolem a zosobněním české krajiny (harmonické, zemědělské a mírně kopcovité), můžeme zde hovořit o symbolickém utváření národní krajiny spojené s pojmem vlasti a domova. Příroda se stala součástí národně identifikačního dědictví. Říp mohl být jak zastávkou na cestě rozjímajících poutníků, vnímajících symbolický význam místa (jeho *genius loci*), tak cílem moderních turistů zdolávajících tento rozmarný výtvor přírody. Hoře se dostávalo od šedesátých let pozornosti mj. ze strany významných českých umělců – především básníků a malířů (na vzniku a podobě národní sebeidentifikace s krajinou se významným způsobem podílela právě krajinomalba). Ve sledovaném období můžeme pozorovat jak problematiku *krajiny v umění* (19. století s sebou přineslo v očích malířů mimořádný zájem o krajinu – toto období je také nazýváno *stoletím krajinomalby*, zobrazení Řípu v české poezii atd.), avšak také *umění v krajině* (např. malbu impresionistů v plenéru, pěvecké produkce konané na Řípu).

České národní hnutí (usilující o získání všech základních atributů plnohodnotného národa) je nezbytné chápat v kontextu tzv. formování novodobých evropských národů, procesu probíhajícího v období celkové modernizace evropské společnosti v průběhu „dlouhého“ 19. století. Tehdy docházelo k zásadní proměně v postojích a myšlení lidí. Identifikace s národem se postupně stala dominantní formou kolektivní identity, s myšlenkou příslušnosti k národu se ztotožnily široké vrstvy obyvatelstva. K této skutečnosti u nás přispělo významnou měrou táborové hnutí let 1868–1871 (mladočechům, jeho předním organizátorům, poskytlo příležitost ke sjednocení opozičních sil), které bylo zahájeno památným řípským táborem (tehdy nalezlo české národní hnutí širší ohlas také mezi rolnictvem a dělnictvem). Definitivní nástup závěrečné fáze tohoto hnutí (poprvé se její „masový“ charakter objevil roku 1848) byl odsunut Bachovým neoabsolutistickým režimem padesátých let na počátek let šedesátých (Podřípsko patřilo k národně nejaktivnějším oblastem již v předcházejícím období národní agitace). Představitelé českého národního hnutí přesunuli svoji pozornost z kulturní do politické oblasti (snaha o formulaci politického programu, boj za historické právo), usilovali o institucionalizaci národního života. Vývoj s sebou přinášel postupnou politickou diferenciaci. Zatímco podřípský venkov byl od šedesátých let 19. století, kdy se začalo formovat v rámci Národní strany mladočeské křídlo, baštou mladočechů, Roudnice zůstávala až do roku 1891 v rukou strany staročeské. Nic na tom nezměnila ani skutečnost, že mladočeši dlouhodobě ovládali ve městě vydávaný tisk a nejdůležitější společenská střediska a nejvýznamnější osobnosti regionu se hlásily k mladočeské straně.

Šedesátá léta, na jejichž počátku došlo k proměně společensko-politické situace a obnovení konstitučního života, byla naplněna velkými očekáváními nejen v kulturní, ale především v politické oblasti. Doprovázena byla výrazným vzednutím národně kulturních a spolkových aktivit. Kultura a politika byly tehdy úzce provázány (kulturní politika českého národa s sebou nesla mj. úsilí o zakládání českých spolků a českých kulturních institucí,

důležitou roli sehrála samospráva). Prvotní nadšení však bylo postupem doby stále více kaleno neúspěchy v oblasti státoprávního boje, deziluze české společnosti přinášela rostoucí apatii či naopak radikalizaci. S postupnou emancipací ve všech sférách národního života (emancipační proces vrcholil na konci osmdesátých let ve sféře sociální a hospodářské – cílem bylo překonat značné hospodářské rozdíly mezi Čechy a Němci žijícími v českých zemích) se tato společnost stále více konfrontovala s domácí společností německou (především právě v oblasti politiky a nově také hospodářství). Svědectvím velkého rozvoje českého hospodářství se stala Jubilejní zemská výstava pořádaná v Praze roku 1891, na níž vystavovalo také Podřipsko. Výstavě dominovalo cukrovarnictví, důležitý národohospodářský průmysl, typické právě pro Podřipsko. Rostoucí sebevědomí českého národa a jeho nepopíratelné úspěchy přinášely proměny v postojích českých Němců pociťujících ohrožení svých vlastních pozic. Od osmdesátých let tak byla patrná oboustranná nacionalizace společnosti (její obětí se nejen v případě Roudnice stávali často Židé) prostupující všechny oblasti života (zatímco pěvecký spolek Říp přijímal zpočátku mezi své členy také Němce a řípského tábora lidu roku 1868 se účastnili mj. němečtí sedláci ze Štětška, Litoměřicka a Ústecka, tato skutečnost by již byla později nemyslitelná). České Roudnicko podporovalo národní snahy (kulturní, politické i hospodářské) Čechů žijících v sousedních smíšených či většinou německých oblastech Čech (především Litoměřicka).

Ačkoliv již nestála ve sledovaném období v hlavním zorném poli českých snah otázka kulturní emancipace a s ní spojené snahy o překonání kulturní inferiority, kultura (v 19. století vnímaná především jako tzv. *vysoká kultura*, tj. díla třech sledovaných složek umění, a jako *lidová kultura* – specifická složka kultury národní) nadále zůstávala podstatnou oblastí zájmů společnosti, v mnohém ohledu suplující funkci politiky (výrazným politikem se stalo např. Národní divadlo, národ sjednocující a paradoxně také rozdělující instituce, velkým úspěchem byl vznik české univerzity). *Kultura* se stala de facto seismografem či „lakmusovým papírkem“ zralosti celospolečenských poměrů, je možné ji chápat jako *prvek sjednocující i rozdělující*. Významnou reprezentativní, kulturní a „sebepoznávací“ akcí, do níž se zapojily široké vrstvy českého obyvatelstva a která měla také sjednotit českou společnost rozdělenou vnitřními politickými rozepřemi, se stala Národopisná výstava československá v Praze roku 1895. Také jí se Podřipsko zúčastnilo, tentokrát však jen nepatrnou měrou. Příčinou byla mj. rychlá modernizace, kterou region ve druhé polovině 19. století prodělal (rychle tak mizely projevy tradiční lidové kultury). Podřipané tehdy nebyli schopni kvůli nedostatku předmětů instalovat a prezentovat region jako celek.

V souvislosti s vývojem české společnosti můžeme pozorovat také na příkladu dějin Podřipska postupný přechod od kulturního dění úzce souvisejícího s aktivitami národními k aktivitám na jedné straně souvisejícím s potřebou naplnění samotného společenského a kulturního vyžití jeho obyvatel (např. spolková činnost), na straně druhé poté k aktivitám čistě kulturním, uměleckým (umělci a jejich díla). V oblasti umění docházelo k postupnému opouštění jeho „služebního poměru“ k národu. K národním festivům docházelo na Podřipsku od samého počátku šedesátých let. Jednou z nejvýznamnějších akcí se stal památný tábor lidu na Řípu konaný 10. května roku 1868. Podnětem k jeho uspořádání se stal návrh vlády Carlose Auersperga na zvýšení daní, především daně ze jmění. Jeho svolavateli se stali představitelé rolnictva z Roudnicka, Mělnicka a Velvarska, mezi táborovými řečníky se objevili mj. Ervín Špindler a August Švagrovský. S řípským táborem byla spojena slavnost odvozu základního kamene z Řípu pro stavbu Národního divadla. Samotného aktu jeho položení (16. května 1868) se účastnili někteří Podřipané, v čele jejich selského banderia stál starosta roudnického okresního zastupitelstva Václav Kratochvíl z Lounek, jemuž se dostalo cti poklepu na základní kámen. Druhý řípský tábor (19. června roku 1887) byl jednou z největších politicky motivovaných akcí mladočeské strany osmdesátých let namířených proti straně staročeské. Třetí řípský tábor, reagující na Koerberovou vládou předložené návrhy

zákonů o užívání jazyků při státních úřadech v Čechách a na Moravě a vytvoření krajských úřadů v Čechách (26. srpna 1900) měl být podnikem všech stran stojících na státoprávním programu (nebyli zde vítáni sociální demokraté).

Jedním z určujících znaků sledovaného regionu byla jeho hraniční poloha nacházející se na pomezí s německými oblastmi Čech. S o to větší intenzitou zde byla vnímána národnostní problematika a rostoucí nacionální soupeření (MY vs. ONI). Národnostní faktor (a jeho postupný ústup do pozadí v oblasti umění), hraje v předkládané práci zásadní roli. Pocit ohrožení a stavění se do pozice hráze proti německému živilu výrazně formovalo a ovlivňovalo dění v regionu. Rostoucí suverenita a sebevědomí Čechů se odrážely také v umění, umělci tvořící na konci 19. století již nepociťovali potřebu zdůrazňovat konfrontaci s německým prostředím (naopak Říp v poezii Jaroslava Vrchlického, Ervína Špindlera či např. Svatopluka Čecha byl ještě chápán jako jakýsi „nárazníkový bod“, básníci vnímali aktivizační potenciál hory – poukazovali na její historický význam a v té souvislosti na slavnou minulost českého národa, a obraceli se k ní se svými nadějemi do budoucna). Pokud použijeme příměru z oblasti vědy, kdy v současné době dochází k novým objevům často na pomezí hranic oborů, nabízí obecně v této souvislosti „hraniční téma“ zajímavý potenciál.

Důležitým aspektem sledované problematiky se stal *veřejný prostor*, jehož rozvoj souvisel s emancipací středních vrstev. V jeho poli se odehrávaly podstatné události kulturní problematiky – jednalo se jak o prostor venkovní, tak o interiéry veřejných institucí (divadel, knihoven, muzeí, galerií). Ty umožňovaly stále širším vrstvám obyvatelstva sdílet určité hodnoty, ale také získávat informace a být vzdělávány. Místa setkávání, a tedy prostory komunikace a navazování kontaktů, byly v tehdejší době na Roudnicku např. hospody a hostince (navštěvované dle národnostního a politického smýšlení), kde byla probírána široká škála témat od banálních otázek každodenního života až po aktuální záležitosti politické a kulturní a kde se konaly také pěvecké a deklamační besedy, taneční zábavy či koncerty. Roudnické náměstí se dále stávalo místem pořádání spolkových a slavnostních akcí, knížecí ostrov na Labi byl místem koncertních programů, tanečních zábav, hora Říp (její vrchol či svahy) prostorem táborů lidu, poutí nebo pěveckých slavností. Důležitým místem setkávání však bylo i roudnické gymnázium, na jehož půdě se sešli i někteří učitelé a žáci, jež promluvili do českých i evropských kulturních dějin. Komunikace neprobíhala pouze na území samotného regionu, ale také směrem vně. Zmínit tak můžeme např. účast Roudničanů na svěcení praporů pěveckých spolků a besed za hranicemi soudního okresu (Litoměřice, Slaný, Štětí), ve většinově německých Litoměřicích spolupracoval spolek Jednota Říp s českou Besedou, založenou roku 1862 (ta se naopak účastnila se svým pěveckým sborem při národních slavnostech na Řípu). Podřípané též zavítali na národní akce konané v Praze (např. účast pěveckého spolku Říp na velkém sjezdu pěveckých spolků roku 1864 či na koncertu pěveckých spolků roku 1868).

Velký význam v oblasti komunikace (zásadním komunikačním kódem je jazyk), umožňující mj. tok informací a ovlivňování *veřejného mínění*, hrála tištěná média. Knihtiskař a nakladatel Alois Mareš vydával v Roudnici poezii, beletrii i odborné práce. Jeho tiskárna významně přispívala k šíření a upevnění pozic Národní strany svobodomyšlné na Podřipsku (od roku 1870 se zde tiskly mladočeské čtrnáctideníky Říp a Podřípan – v roce 1885 sloučené v týdeník Podřípan, i letáky zvoucí na spolkové či politické akce). Noviny přinášely informace z českého i mezinárodního politického (články místních i pražských politiků) i kulturního života, představovaly čtenářům tvorbu vybraných českých literátů. Mareš tiskl po řadu let měsíčník Vlast, společně vydávaný orgán českých spolků působících v zahraničí. Roku 1895 koupil jeho tiskárnu J. Hofrychtr, na začátku roku 1898 se Podřípan s novým majitelem rozešel a Podřípan musel být tisknut v Terezíně.

Komunikační deficity bývají spolu s rozdílnými představami, názory, postoji či zájmy jednotlivců nebo skupin příčinou celé řady konfliktních situací (ty však s sebou nemusely nést

vždy nezbytně pouze negativní důsledky). V případě sledované problematiky můžeme pozorovat konflikty na několika úrovních, resp. na úrovni různě velkých jednotek, jenž měly mj. vliv na kulturní dění. Jednalo se o konflikty na úrovni národních společností (česká vs. německá společnost), v rámci české společnosti (politické, sociální konflikty), v rámci rodin (např. rozpory v rodině Švagrovských způsobené boji mezi roudnickými mladočechy a staročechy) nebo konflikty osobní (interpersonální či intrapersonální). Kulturní a společenský život podřípského města výrazně ovlivňovaly vzájemné půtky mezi příznivci mladočechů a staročechů (významně se tato skutečnost projevovala v osmdesátých letech, rozpory se objevily např. při organizaci velké „národní“ sokolské slavnosti 17. června 1888). Do víru politických rozepří se přitom mohli dostat i lidé, kteří se sami o politiku příliš nezajímali, ale na jedné ze stran konfliktu měli např. více přátel. Politikou způsobené konflikty se projevovaly mj. ve spolkové činnosti, pro neshody s mladou generací mladočesky orientovaných jedinců např. opustilo roku 1867 26 členů roudnické Měšťanské besedy tento spolek, politické zápasy byly také jednou z příčin ochabování činnosti tamějšího Sokola.

Ve společnosti se však neodehrávají pouze konflikty, ale také aktivity postavené na spolupráci jejích jedinců. Významnou úlohu v kulturních dějinách sledovaného období nejen Roudnicka hrála právě spolková činnost, jeden z hlavních aktérů národních a kulturních aktivit. K nejvýznamnějším spolkům zde patřila Jednota Řípa, která vznikla roku 1872 sloučením tří samostatných spolků – pěveckého spolku Říp, Občanské besedy a Jednoty divadelních ochotníků. Z nich byly následně vytvořeny tři odbory spolku nového – pěvecký, literární, divadelní. Na půdě spolku byla konána řada kulturních akcí (např. přednášky, koncerty, divadelní představení), spolek zval do Roudnice mj. pražské umělce (spisovatele, herce Prozatímního a Národního divadla, skladatele atd.) Na konci roku 1883 naopak zorganizoval zájezd vlakem k návštěvě Národního divadla. Další dva významné roudnické spolky, Sokol a Dělnická vzdělávací jednota Budislav, byly založeny roku 1868.

V prvním desetiletí 20. století byly v Roudnici založeny dvě důležité městské kulturní instituce – muzeum a galerie. Sběry předmětů a archiválií pro Podřípské muzeum, založené roku 1900/1, začaly již v roce 1868 s příchodem budoucího starosty Ervína Špindlera do Roudnice. Roku 1892 se ve městě ustanovil okresní odbor Národopisné výstavy československé, který pod Špindlerovým vedením vyvinul širokou sběratelskou činnost za účelem účasti na zmíněné výstavě. V čele muzea, umístěného v jedné z místností městské radnice, stálo kuratorium vedené Ervínem Špindlerem. Městská galerie, k jejímuž vzniku dal podnět dar mecenáše Augusta Švagrovského, byla poté založena roku 1910 (od roku 1913 umístěna v budově roudnických měšťanských a pokračovacích škol, do té doby byla díla uskladněna na roudnickém proboštství). Cesta k založení galerie trvala několik let. V únoru roku 1904 byla podána na schůzi obecního zastupitelstva zpráva obecní rady o základu, který položil ke zřízení umělecké galerie (vzdělávací instituce), Švagrovský věnováním 9 obrazů. K roku 1910 věnoval pro vybudování veřejné galerie 234 originálů obrazů, skic a studií (mezi nimi 60 děl Antonína Slavíčka). Zastupitelstvo města Roudnice se tehdy zavázalo, že instituce ponese jméno „Moderní česká umělecká galerie Augusta Švagrovského v Roudnici“.

Sledované kulturní aktivity, probíhající jak na úrovni jednotlivců (*aktivity individuální*), tak skupin (*aktivity skupinové*), můžeme z geografického hlediska vytyčit po linii PODŘIPSKO – PRAHA – VÍDEŇ (příběh operní pěvkyně Klementiny Kalašové nás však zavádí až mimo evropský kontinent). S výraznými kulturními aktivitami a působením osobností spjatých s Podřípskem se setkáváme nejen v Roudnici, ale také v některých dalších obcích regionu – např. v evangelických Krabčicích či v Mlčechvostech (nacházejících se nedaleko od jižní hranice soudního okresu). V oblasti širšího Podřípska zmiňme dále např. Obříství u Mělníka. Tyto vazby byly zprostředkovány širokou škálou vztahů rozličných podob a jejich kombinací. V síti vztahů a kontaktů tak můžeme pozorovat vazby rodinné, přátelské, pracovní i společenské. Za zmínku stojí např. rodinné vazby v rodině Augusta

Švagrovského (jeho sestry uzavřely sňatky s významnými muži českého kulturního, společenského a vědeckého života – Růžena Švagrovská se provdala za pražského právníka Vojtěcha Friče, bratra Josefa Václava Friče, Josefina za zakladatele moderní české zoologie prof. Františka Vejdovského a Františka za architekta Jana Zeyera, bratra Julia Zeyera) či rozvětvená evangelická rodina Kratochvílů z Lounek a Mlčechvost.

Dvěma stěžejními osobnostmi působícími na Podřipsku byli Ervín Špindler a August Švagrovský. Choceňský rodák Ervín Špindler (1843–1918), spisovatel, překladatel, novinář, básník a politik (mladočeský poslanec českého zemského sněmu a vídeňské říšské rady, starosta Roudnice) spojil své životní osudy s Roudnickem v únoru roku 1868, kdy sem přišel z Prahy jako nově zvolený tajemník roudnického okresního zastupitelstva. Vlastní literární tvorbě a překladatelské činnosti se věnoval především v šedesátých a v první polovině let sedmdesátých. Literárně vycházel ze základů položených májovou družinou, později se přidružil i k ruchovcům. V letech 1864–1867 působil v redakci Národních listů, v letech 1865–1868 působil jako jednatel literárního odboru Umělecké besedy. V šedesátých letech přispíval do celé řady časopisů, verše tehdy publikované shrnul a doplnil ve sbírku *Básně* (1866). Největšího ocenění dobové kritiky se dostalo epickým básním z oddílu *Úryvky z cyklu Polska*, v nichž reagoval na události polského lednového povstání roku 1863. V prvních měsících roudnického pobytu, v době opojení láskou k budoucí ženě Marii, vznikl soubor nepublikovaných básní *Polabské písně* (1868). Kromě milostné poezie skládal také verše příležitostného charakteru s výrazně vlasteneckým obsahem (např. báseň *Na Říp*, složená v upomínku na řípský tábor roku 1868, či *Pod Řípem*, vznikla u příležitosti řípského tábora roku 1887). Několika básněmi přispěl do almanachu *Ruch* (1868). Publikoval také beletrii – např. *Historické povídky* (1874), novelu *Mladá Čechie* (1866) či román *Bělohorští mučedníci* (1867). V roce 1864 vyšel jeho překlad básně Alfreda Meissnera *Žižka*, nejznámějšími se však staly první úplné české překlady děl Heinricha Heineho – *Kniha písní* (1873) a *Atta Troll. Sen letní noci* (1874). Špindler byl též autorem řady proslavů (při regionálních i celonárodních slavnostech), některé z nich sám jako vynikající řečník při daných příležitostech přednesl.

August Švagrovský (1847–1931), mecenáš umění a osobnost stojící v pozadí vzniku Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem (1910), vstoupil do kulturního dění regionu v šedesátých letech 19. století. Byl výrazně formován rodinným prostředím. Rodina Švagrovských přišla do Roudnice na počátku 19. století z nedaleké Budyně nad Ohří. Řeznický mistr František Švagrovský, Augustův dědeček, tehdy zakoupil v Roudnici dům. Zde pokračovali v řemesle také dva jeho synové, třetí syn Martin (1807–1866), Augustův otec, později začal podnikat se dřevem a založil ve městě parní pilu. Martin Švagrovský skupoval lesní pozemky v jižních Čechách, jeho pila dodávala dřevo na palisády terezínské pevnosti. Syn August pocházel z druhého otcova manželství s Rozálií Linkovou z Bechlína (1819–1892). Dům Švagrovských v Roudnici navštěvovaly především na přelomu šedesátých a sedmdesátých let významné osobnosti tehdejšího národního života (např. Jan Neruda, Servác Heller, Bohuslav Schnirch, Václav Brožík). August nenalezl zálibu v obchodních aktivitách svého otce (přestože v Praze vystudoval obchodní akademii, od útlého mládí se zajímal především o umění a literaturu). Mnoho kulturních aktivit finančně podporoval, a to především z výnosů rodinného podniku, který po otcově smrti spolu se svými bratry převzal (levně prodával dříví na lešení ke stavbě Národního divadla, příteli Špindlerovi poskytl prostředky na vydávání novin *Říp* a *Podřipan*). Významně se angažoval ve spolku Jednota *Říp* (působil v jejím divadelním odboru, a to jako divadelní ochotník, mecenáš a ředitel). Roku 1872 byl jako jeden ze „soudců“ přítomen kontroverzní události, jež hýbala celou českou společností, „národnímu soudu“ nad Karlem Sabinou (1813–1877). V osmdesátých letech, v době ostrých sporů mezi roudnickými přívrženci strany mladočeské (mezi nimi měl své přátele) a staročeské (jedním z hlavních představitelů byl Augustův bratr Max, zvaný Maksa), odprodal svůj podíl v rodinné firmě. Zpráva o jeho odchodu z Roudnice se v tisku

objevila na jaře roku 1886. Odešel do ciziny (Francie), do vlasti se navrátil v první polovině devadesátých let. Nedlouho poté se usadil v Košířích u Prahy. Začal se intenzívně zajímat o současné české výtvarné umění. Důvodem Švagrovského sběratelství byla kromě hluboké lásky k umění především snaha podpořit umělce. Svoji sbírku výtvarného umění začal budovat od poloviny devadesátých let. Zaměřil se hlavně na díla současníků (nejcennější byly práce Antonína Slavíčka, Miloše Jiráka, Antonína Hudečka a Angelo Zeyera).

Švagrovský usiloval od počátku 20. století o transformaci své privátní kolekce obrazů v municipální sbírku. Do povědomí veřejnosti vstoupil jako mecenáš malíře Antonína Slavíčka (1870–1910), po smrti Julia Mařáka vůdčí postavy nastupující krajinářské generace. Seznámení Švagrovského se Slavíčkem zprostředkoval roku 1903 Miloš Jiránek pocházející z rodiny Kratochvílů. Od onoho momentu se začalo odvíjet přátelství, které vydrželo až do Slavíčkovy tragické smrti roku 1910. Malíř zasvěcoval svého přítele a mecenáše do malířské problematiky a vzniku svých obrazů, svěřoval se mu s uměleckými i soukromými záležitostmi. Nejvíce Slavíčkových obrazů ze Švagrovského sbírky pocházelo z let 1903–1908. Sbírkou je možné rozdělit do tří částí. Početně nejmenší část tvořila díla většinou neznámých českých, holandských, německých a italských autorů ze 17. a 18. století, dále se jednalo o obrazy z 19. století (např. Quido Mánes, Antonín Chittussi, Zdenka Braunerová, Bedřich Havránek, Alois Bubák, Antonín Waldhauser). Třetí část obsahovala díla umělců převážně od konce 19. století do roku 1909. V případě, kdy si Švagrovský vybíral díla od současných umělců, cílil především na krajinomalbu, preferoval díla impresionistů.

Nebylo to pouze výtvarné umění, které se spolu s jeho tvůrci objevovalo v kulturních dějinách podřipského regionu. Všechny tři sledované složky umění, tedy HUDBA – LITERATURA – VÝTVARNÉ UMĚNÍ (kulturótvorným impulsem i oporou se staly *Rukopisy Královédvorský a Zelenohorský* a historiografické dílo Františka Palackého), jejichž zásadní význam v oblasti národně-uvědomovacího působení je nepopiratelný, zde sehrály svou úlohu. Hudba hrála v českém národním hnutí význačnou roli, nabývala povahy národního symbolu. Hudební skladatelé věnovali stále větší pozornost tématům spojeným s dávnými dějinami národa, v ideji české opery spatřoval Bedřich Smetana vrchol národního uměleckého snažení. Byl to především společenský zpěv, jenž zažíval hlavně v šedesátých letech 19. století nebývalý rozkvět. Na Podřipsku se tehdy odehrála řada pěveckých slavností, jichž se účastnili také spolky a zástupci českého národního života z Prahy (např. velká pěvecká slavnost na Řípu dne 27. dubna 1862, které se zúčastnily pražský Hlahol – jednalo se o jeho první mimopražské vystoupení – a Sokol – první mimopražský výlet). Roku 1862 byl založen roudnický pěvecký spolek Říp, jehož předsedou se stal lékař Martin Kalaš, otec budoucí operní divy.

Jednou z největších roudnických slavností šedesátých let se stalo svěcení praporu pěveckého spolku Říp (15. srpna 1864), kterého se opět zúčastnil pražský Hlahol, cti zaražení hřebů do žerdí praporu se dostalo mj. jeho zástupci a hudebnímu skladateli Ludevítu Procházkovi či tvůrci praporu Josefu Mánesovi. Slavnosti se zúčastnil také Bedřich Smetana. Ačkoliv hrál zpěv i v následujících desetiletích v českém kulturním životě důležitou roli, rozmachu let šedesátých již nedosahoval. Také v Roudnici ustupoval pěvecký život do pozadí. K oživení hudební činnosti došlo v Roudnici až na počátku 20. století. V roce 1903 byl založen samostatný pěvecký kroužek, z něhož se vyvinul Zpěvácký spolek Hlahol (1907). Ten zapěl např. 22. května 1910 při příležitosti otevření turistické chaty na Řípu. Spolek se stal členem Pěvecké župy podřipské Kličkovy, založené roku 1913. V letech před první světovou válkou pořádala Jednota Říp v Roudnici koncerty, na nichž účinkovali mj. tehdejší i bývalí pěvci Národního divadla. Svou životní pouť zakončil ve městě pod Řípem spisovatel, redaktor a vydavatel výboru Smetanových dopisů Karel Teige (1859–1896). Na počátku školního roku 1895/96 zde byl jmenován řádným učitelem, nedlouho poté však zemřel.

Literatura sehrála v českém národním hnutí zcela zásadní roli (souviselo s tím také důležité postavení, které v české společnosti zaujímal spisovatelé). Na několik desetiletí probíhajícímu vývoji literární tvorby je možné pozorovat výrazné proměny v její podobě a funkci. Zatímco na počátku sledovaného období stála literatura zcela ve službách národa, jeho zájmů a pod tímto zorným úhlem bylo nahlíženo na její plody, v závěru již spisovatelé usilovali o vymanění své tvorby z „národních zájmů“ a o možnost vytvoření soběstačných uměleckých hodnot. Manifest České moderny, v němž jeho autoři, sami sebe prezentující jako část mladé generace, kritizovali soudobé umění (důraz na kritiku, individualitu a autenticitu umělce), politiku (ostrá kritika mladočechů) a společnost (nutnost řešení sociální otázky), zapadal do ovzduší devadesátých let 19. století, doby hledání nových cest. Úspěchy české společnosti v oblasti kulturní, sociální a hospodářské tehdy nebyly doprovázeny podobnými úspěchy v oblasti politické, česká politická reprezentace nedokázala pružně reagovat na společenské změny.

Zajímavé bylo propojení výtvarného umění a hudby. Hudba (v podobě alegorie, v symbolickém významu či v realistickém zobrazení) se objevovala v evropském výtvarném umění po celá staletí. Tato složka umění představovala pro výtvarné umělce významný inspirační zdroj, navozovala tvůrčí atmosféru. Získala výjimečné postavení právě v 19. století, kdy se v souvislosti s tehdejšími hlubokými proměnami společnosti měnil i charakter a rozsah její působnosti (proměny ve výrazových prostředcích hudebního projevu, rozšíření hudební kultury do širších společenských vrstev). Důležitou roli sehrála výstavba budov (divadel, oper) určených pro koncertní provedení hudebního umění. Dokladem výtvarných děl symbolizujících vzájemné propojení obou uměleckých složek byly např. alegorie *Hudba* (1907–1912) Josefa Václava Myslbeka či alegorický cyklus Josefa Mánesa *Cyklus Musica* (po r. 1855). Místem sdružujícím nejvýznamnější představitele českého moderního výtvarného umění se stal Spolek výtvarných umělců Mánes (jeho patronem byl Josef Mánes, prvním starostou Mikoláš Aleš), založený v Praze roku 1887 a kladoucí důraz na českost v evropském kontextu. Mařákova krajinářská škola vystoupila poprvé na veřejnost roku 1891 na Jubilejní zemské výstavě, a to v jejím uměleckém oddělení (Antonín Slavíček zde tehdy vystavoval dílo *Z českého Polabí*). Generace krajinářů devadesátých let byla výrazně ovlivněna impresionismem (tento směr je možné nalézt také v literatuře a hudbě), svým způsobem nejzazším bodem klasického realismu, vnímajícím hodnotu barev, světla, vzduchu a pokoušejícím se vystihnout atmosféru a dojmy určitého okamžiku (její nejvýraznější osobnost, Antonín Slavíček, však odmítal zaškatulkování své tvorby jako impresionistické). Typickou byla pro její umělce tvorba v plenéru. Tato generace umělců již nepociťovala potřebu demonstrovat ve svém díle vlastenectví, vlast tak mohla být ztotožněna s domovem v širším smyslu (namísto prostoru úzce spjatého s českou historií a národem – např. Řípem, např. se „Slavičkovou“ Českomoravskou vrchovinou).

Ve sledované linii TVŮRCE – DÍLO – PUBLIKUM zaměříme pozornost nejprve na umělce a tvůrčí osobnosti. V oblasti hudby se v rámci zvolené problematiky setkáváme s hudebním skladatelem a zakladatelem moderní české hudby Bedřichem Smetanou a operní pěvkyní Klementinou Kalašovou. Přestože Smetanovy životní osudy (rodinné vazby i tvůrčí náměty) byly spojeny především s tzv. širším Podřipskem (především Obřístvím u Mělníka), skladatel navázal kontakty také s Roudnickem. Dne 15. srpna roku 1864 byl přítomen při roudnické slavnosti svěcení praporu pěveckého spolku Říp, v odpoledních hodinách téhož dne v podřipském městě koncertoval. Sestra Augusta Švagrovského Růžena (1851–1935) v době pražských studií ve Smetanově rodině v polovině šedesátých let více než rok bydlela. Mistrovy osobní vazby s Podřipskem byly navázány především prostřednictvím Ervína Špindlera, jenž se se Smetanou seznámil v Umělecké besedě. Skladatel a Josef Wenzig požádali Špindlera o přeložení dvou německy psaných Wenzigových libret k operám *Dalibor* (premiéra 16. května 1868) a *Libuše* (premiéra až 11. června 1881). Špindlerova práce však

musela zůstat utajena (nebylo možné veřejně přiznat existenci německého libreta). Obě díla jsou v kontextu celé Smetanovy operní tvorby výjimečná – jako jediná měla původně německé libreto, sám skladatel jim přikládal výjimečnost (šedesátá léta hrála zásadní význam pro vznik české národní opery, opera tehdy stála na vrcholu společenské hierarchie uměleckých druhů). Spolupráce mezi třemi tvůrci probíhala paralelně dvěma směry – mezi Smetanou a Špindlerem a mezi skladatelem a Wenzigem. Během práce na překladu *Dalibora* si zval Smetana, jenž sám zasahoval i do původního textu, Špindlera do svého bytu v Lažanského paláci. Občasné Špindlerovy návštěvy byly konány na výslovné pozvání, a to za účelem změny textu. U opery *Dalibor* usiloval Špindler o jeho maximální věrnost, v případě opery *Libuše* si vypomáhal slovy a termíny z *Rukopisu zelenohorského*, vlasteneckou tendenci opery umocnil častým užíváním výrazů *vlast a národ* (*Libuše* začala být vnímána pod zorným úhlem kněžnina prorocství, spolu s vnímáním *Libuše* jako patronky českého národa, teprve pod vlivem ohrožení českého národa ve světových válkách). Závěry obou oper, přepracované na žádost skladatele, však již napsal česky Wenzig. Po Špindlerově odchodu do Roudnice jeho pracovní styky se Smetanou zřídly. Špindler přeložil také německé libreto Eduarda Rüffera k opeře Karla Richarda Šebora *Nevěsta husitská* (premiéra 27. září 1868), která se stala nejúspěšnějším dramatickým dílem zmíněného významného Smetanova konkurenta. Také v tomto případě zůstalo Špindlerovo jméno utajeno. Překladatel nepovažoval dílo za kvalitní, byl sám iniciátorem tohoto zatajení.

Ve Smetanově hudební tvorbě je možné nalézt dva vrcholy jeho úsilí o vytvoření vrcholně vlastenecky orientovaných a politicky angažovaných děl. Vedle *Libuše* (manifestace českého politického programu) to byl cyklus symfonických básní *Má vlast* (*Vyšehrad – Vltava – Šárka – Z českých luhů a hájů – Tábor – Blaník*). Dílo, hudebně vyjadřující slavnou minulost národa a krásy české země, mělo ve své době (zklamání z nenaplněných představ let šedesátých) výrazně aktuální kontext. Ač se nestala skutkem informace publikovaná v časopise *Dalibor* roku 1873, dle níž měla nést jedna z těchto symfonických básní název *Říp*, jsou pro nás zajímavé – z hlediska širšího Podřipska – dvě části cyklu – *Vltava* (premiéra 1875) a *Z českých luhů a hájů* (premiéra 1876), dotýkající se svým námětem krajin středních Čech a Polabí. Velkého uznání Smetanovu dílu, jenž bylo během skladatelova života často kritizováno, se definitivně dostalo díky obrovskému úspěchu Národního divadla na mezinárodní hudební a divadelní výstavě ve Vídni v červnu roku 1892. Ze skladatelových děl zde zazněl mj. *Dalibor*. Na poslední české představení byla naplánována Šeborova *Nevěsta husitská*, avšak díky fenomenálnímu úspěchu *Prodané nevěsty* nakonec zakončila české vystoupení ona. Jednota *Říp* zvolila roku 1874 Bedřicha Smetanu svým prvním čestným členem, v roce 1884 jmenovala Smetanu svým prvním čestným členem Roudnická beseda.

Operní pěvkyně světového formátu Klementina Kalašová (1850–1889) byla rodačkou z Horních Beřkovic. Publikum zaujala především jako Amneris ve Verdiho *Aidě*, Orfeus v Gluckově *Orfeovi a Euridice* či Ratmír v Glinkově *Ruslanu a Ludmile*. Pocházela z rodiny lékaře Martina Kalaše (přísný a starostlivý otec talent dívky usilovně podporoval), který zakoupil ve druhé polovině padesátých let dům na náměstí v Roudnici nad Labem. Do českého kulturního života vstoupily také její mladší sestry Marie Kalašová (1854–1937), spisovatelka a překladatelka, a malířka Zdenka Kalašová (1857–1924). Klementina byla všestranně umělecky nadaná, kromě hudby měla vlohy pro výtvarné umění a literaturu. Poprvé veřejně vystoupila v roudnickém hostinci U Mičků roku 1863. V následujícím roce vystoupila během slavnosti svěcení praporu pěveckého spolku *Říp*, roku 1865 nastoupila do Smetanova hudebního ústavu na studium hry na klavír. V letech 1866–1868 studovala na skladatelovo doporučení zpěv u Františka Pivody, který jí nejspíše zprostředkoval více jak roční pěvecké školení u Francesca Lampertího v Miláně. Roku 1870 se ucházela (na Smetanovo doporučení) o angažmá mezzosopranistky v Prozatímním divadle, vedení ji však nepřijalo. Využila tedy pozvání knížete Jurije Nikolajeviče Golicyna a jeho choti a odjela do

Petrohradu. S pomocí Čechů žijících v Rusku získala možnost studovat na petrohradské konzervatoři, kde se věnovala kromě zpěvu také hře na klavír, baletu a herectví. Vystupovala v Moskvě i Petrohradě. V roce 1874 přijala nabídku opery v Covent Garden v Londýně. Přes úspěchy na zahraničních pódiiích snila o životě a angažmá v rodné vlasti, tento sen však zůstal nenaplněn. Následně nastoupila do Teatro alla Scala v Miláně, od roku 1878 vystupovala také na řadě dalších italských divadelních scén (oblubu si získala především účinkováním v operách Giuseppe Verdiho). Na podzim roku 1879 dostala příležitost hostovat v Praze, a to na pozvání kapelníka Prozatímního divadla J. N. Maýra. Tehdy zaujala mnohé české posluchače. Během pobytu v Čechách navštívila Roudnici, kde vystoupila na koncertu spolku Jednota Říp. Následujícího roku přijala nabídku italské operní společnosti C. A. Gomese k účasti na turné do Jižní Ameriky, kde následně dosáhla mimořádných úspěchů (zážitky z exotické cesty si mohli přečíst čtenáři Podřipanu). Poté se přesunula operní společnost přes Střední Ameriku do Spojených států amerických, kde následovalo další turné. Zpěvaččina vystoupení zaujala také české komunity v Chicagu a New Yorku. V roce 1883, navzdory nepříliš výhodným podmínkám, přijala Kalašová pohostinské hostování a následné angažmá v Národním divadle v Praze. Především díky nízkému pracovnímu vytižení však pěvkyně smlouvu roku 1884 vypověděla. V následujících letech vyjížděla z Itálie na scény evropských divadel. Roku 1888 dostala opět nabídku na turné po Jižní Americe, to se jí však stalo osudným. Kalašová zemřela v brazilské Bahii (dnešní Sao Salvador) na žlutou zimnici. Na její počest napsal Jaroslav Vrchlický básnickou sbírku *È morta*.

V rámci literární tvorby tvořilo během svého působení v podřipském městě – vedle Ervína Špindlera – několik osobností, jež sem přivedlo jejich povolání. Byl to např. Antal Stašek (1843–1931), který pobýval v Roudnici v letech 1876 až 1877 jako koncipient u tehdejšího zemského advokáta Josefa Mokrého. U Aloise Mareše vydal román *Nedokončený obraz* (1878) a dva díly *Básní* (1876, 1880). Publikoval také v Podřipanu, působil jako jednatel Jednoty Říp, ve školním roce 1876/77 vyučoval na Hospodářské škole v Hracholuskách. Stašek se pohyboval v okruhu lidí kolem Ervína Špindlera, po dlouhá léta se přátelil s Růžnou Fričovou-Švagrovskou. K dalším literárně-činným osobnostem patřil evangelický kněz Jan Karafiát (1846–1929), který působil v Roudnici v letech 1870–1871 (toho roku napsal spis *Mistr Jan Hus*) a v následujícím roce pobýval v Krabčicích (zde trávil v následujících letech část své dovolené). V této obci sepsal první část knihy *Broučci* (1876) a začal pracovat na spisku *Kamarádi*. Publikoval v Evangelických listech, tištěných v Roudnici. Olomoucký rodák, literární historik, překladatel, kritik a básník Lev Šolc (1861–1907) působil v letech 1884–1907 jako profesor na roudnickém gymnáziu. Literární činnost tohoto vzdělaného muže byla vnímána již ve své době jako anachronická (jednalo se o pokusy o velkou epiku v duchu hrdinských zpěvů z mytických dob národa, a o patetické opěvování postav slavné české minulosti). Tragická smrt ukončila život muže, jenž usiloval o vavříny na literárním poli, avšak jeho postoje, názory a tvorba již nepadly na úrodnou půdu tehdejšího stavu české společnosti. Ve sledovaném období se v literárních dějinách Podřipska setkáváme také se jmény Fráni Šrámka (1877–1952), který odmaturoval na roudnickém gymnáziu ve školním roce 1895/6, „básníka Podřipska“ Josefa Hory (1891–1945) či Arthura Breiského (1888–1910), mj. autora dekadentních esejů a psychologických povídek.

Úzké vazby na Podřipsko měli také dva velikáni české literatury – Jan Neruda a Jaroslav Vrchlický. Jan Neruda (1834–1891) napsal pro publikaci vydanou u příležitosti oslav dvacetiletého výročí existence roudnického Sokola epigram *Říp* (ten nakonec vyšel v Podřipanu v posmrtné vzpomínce na spisovatele) a báseň *Dvě drahá místa*, obě práce odkazující k národní hoře. Bližší kontakt Nerudy, čestného člena Jednoty Říp i roudnické Dělnické vzdělávací jednoty Budislav, s regionem byl navázán prostřednictvím jeho přátelství s Ervínem Špindlerem a s Augustem Švagrovským. Špindler přednášel o Nerudových dílech na půdě Jednoty Říp, některé práce otiskoval v Podřipanu (zde publikoval i sám Neruda, pro

noviny také sháněl přispěvatele). Kromě Roudnice navštěvoval Neruda především letní vilu rodiny Švagrovských v nedalekém Bechlíně, kam v sedmdesátých letech zajížděly provdané sestry Augusta Švagrovského. Básník udržoval blízké přátelství především s Růženou Fričovou-Švagrovskou a jejím mužem Vojtěchem Fričem. Manželé Nerudovi vypomáhali v dobách jeho osobních i finančních potíží (např. Josefu Václavu Sládkovi dále poskytl finanční výpomoc v roce 1877, kdy přešla redakce Lumíru do jeho rukou). Právě Bechlín se stal místem, kde Neruda sepsal většinu básní svých *Písní kosmických* (1878). Dílo chtěl věnovat Růženě, po jejím odmítnutí neslo třetí vydání dedikaci Podřipsku. Růženě věnoval *Povídky malostranské* (1878). Roku 1884, u příležitosti svých padesátých narozenin, věnoval Neruda Jednotě Říp úplný rukopis *Písní kosmických*. V době básnickové nemoci dala Jednota Říp podnět k sebrání čestného honoráře za toto dílo, vybraných 600 zlatých následně Neruda použil k zaplacení lázeňského pobytu.

Prostřednictvím přátelství se Špindlerem a rodinou Kratochvílů z Mlčechvost navázal styky s regionem také Jaroslav Vrchlický (1853–1912). Špindler, velký obdivovatel Vrchlického díla, psal do Podřipanu reference o jeho nových básnických počinech a snažil se v regionu pomocí přednášek propagovat jeho poezii. V roce 1885 vyzvala Vrchlického Jednota Říp, aby se zúčastnil pohřbu Victora Huga v Paříži a jménem českého národa tam položil na spisovatelovu rakev věnec. Vrchlickému nedovolily jeho rodinné a pracovní povinnosti cestu vykonat (jako náhradu přednesl v Roudnici přednášku o Hugově životě a díle), za Jednotu Říp se nakonec zúčastnil pohřbu Švagrovský. Roudničtí divadelní ochotníci zinscenovali několik Vrchlického her. Roudnickému Sokolu věnoval Vrchlický báseň s příznačným názvem *Sokolu!* V roce 1893 jmenovala roudnická městská rada Vrchlického, spolu se Svatoplukem Čechem, čestným měšťanem. Roku 1895 jmenovala oba literáty svými členy Jednota Říp. V roce 1897 Vrchlický přispěl do Památníku Jednoty Říp básní *Tři návštěvy na Řípu*, této hoře věnoval pozornost např. také v básni *Modlitba na Řípu* (*Selské balady*, 1885). Vrchlický udržoval dlouholeté a srdečné vztahy s rodinou Františka Kratochvíla (1826–1899) z Mlčechvost, na jejich rodinném statku strávil v polovině devadesátých let troje letní prázdniny. Svým hostitelům zde v létě roku 1895 napsal báseň *Tichý dům*. Mlčechvosty se staly mj. místem tvorby Vrchlického rozsáhlé epické básně o vůdci židovského odboje proti Římanům *Bar Kochba* (1897) z cyklu *Zlomky epepeje*. Blízký vztah udržoval Vrchlický také se synem Františka Kratochvíla Václavem (1861–1919), archivářem vídeňského dvorního a státního archivu, kterému věnoval své *Exulanty*. Jeho rodinu také během svých pobytů v metropoli habsburské monarchie navštěvoval.

Mezi výtvarnými umělci spojenými svou tvorbou s Podřipskem nalezneme na jednom z předních míst Josefa Mánesa (1820–1871), který se věnoval podřipským motivům v šedesátých letech 19. století. Na svých toulkách krajinou si tento milovník přírody s sebou nosil náčrtníky, do nichž si zaznamenával skici a kresby. V jednom z nich nalezneme mj. několik kreseb vážících se k hoře Říp, řípské rotundě a soše sv. Jiří v jejím výklenku. Nejen tyto skici sloužily následně umělci jako zdroj rozličných výtvarných motivů, jež později zhodnotil ve své umělecké tvorbě (motiv řípské rotundy a sochy sv. Jiří použil při tvorbě návrhu praporu pro roudnický pěvecký spolek Říp). Do dějin českého výtvarného umění vstoupily dvě olejomalby Mánesových panoramatických pohledů, protějškové obrazy *Labská krajina* (1863) a *Řípský kraj* (1863). K oběma malbám se dochovaly také související akvarelové studie *Labe pod Mělníkem* (před r. 1863) a *Pohled z vinic pod mělnickým zámkem do kraje na sever* (kolem r. 1863). Mánesovo pojetí české krajiny se stalo příbuzné hudebnímu programovému vyjádření, které ve svém díle, především v *Mé vlasti*, vytvořil Bedřich Smetana. Jeho vypočtení české krajiny směřovalo k typizaci. S myšlenkou zadání zakázky návrhu a tvorby praporu Jednoty Říp (1863–1864) Mánesovi (ten byl mj. tvůrcem praporů pražských spolků Sokol a Hlahol) přišel zřejmě roudnický rodák, v Praze žijící stavitel a architekt František Václavík (roku 1862 portrétoval Mánes Václavíka a jeho

manželku Annu). Prapor (181 x 197 cm) vytvořený olejem na hedvábí zdobil na lícové straně výjev boje sv. Jiří s drakem o princeznu (doplněný v pravém dolním rohu znakem města Roudnice), v levé části praporu malíř zobrazil řípskou kapli. Na rubu byl poté vyobrazen český lev se zlatou korunkou. František Václavík zprostředkoval Mánesovi také práci na kalendářní desce pražského orloje (1866).

Z umělecké rodiny Mánesů nebyl Josef Mánes jediným, kdo zvětšil ve svém díle osobu spojenou s Podřipskem. Jeho mladší bratr Quido Mánes (1828–1880) namaloval roku 1861 obraz *Zlatník (Hodinář)*, v němž vyobrazil zlatnického mistra Václava Kokošku (dědečka malíře Oskara Kokoschky), pocházejícího z Dobříně u Roudnice v jeho pražské dílně ve Spálené ulici. Portréty Růženy Fričové-Švagrovské namaloval roku 1878 a kolem roku 1890 František Ženíšek (1849–1916). Vdova po nevlastním bratru Augusta Švagrovského Václavovi, Marie, objednala po smrti svého manžela mramorový sarkofág truchlící ženy u rakve zemřelého (1881–1883) u Josefa Václava Myslbeka (1848–1922). Sám August Švagrovský byl vyobrazen Milošem Jiránkem (1907) a v kresbách Angelo Zeyera. Archiváře Václava Kratochvíla zvětšil na svém obraze Arnošt Hofbauer (1909).

Pokud se zaměříme na krajinomalbu a podřipské motivy, před polovinou 19. století se objevoval pohled na Říp v souvislosti se zobrazením polabských měst (vedut), jejichž záměr byl především turisticko-propagační. S uměleckými zobrazeními Řípu a jeho okolí se setkáváme po roce 1860. K umělcům, kteří si zvolili zmíněný námět, patřili např. Bedřich Havránek (1821–1899), Alois Bubák (1824–1870), Hugo Ullik (1838–1881), Karel Liebscher (1851–1906) a další. Zmíňme také malíře a roudnického rodáka Josefa Ulricha (1857–1930), kterého vyslala na studia do Prahy, s peněžitou podporou vybranou především mezi svými členy, Jednota Říp. Ten zvětšil *Říp* kolem roku 1890. V dílech podřipských tvůrců – impresionistů – se již Říp neobjevoval. Svým vzezřením i „ideovým obsahem“ nekonvenoval potřebám umělců tvořících v jeho intencích.

V souvislosti s vyobrazením národní hory Říp nemohou zůstat opomenuty především dvě osobnosti – krajinář Julius Mařák (1832–1899), mj. vedoucí osobnost krajinářské školy, a malíř, kreslíř a ilustrátor Mikoláš Aleš (1852–1913), jenž navázal na umělecký odkaz Josefa Mánesa a spolu s ním je považován za zakladatele české výtvarné národní tradice. Julius Mařák vyobrazil Říp v rámci cyklu devíti krajinných obrazů, panoramatických pohledů na památná místa Čech a Moravy, z nichž byly přivezeny základní kameny pro stavbu *Zlaté kapličky* (cyklus byl určen pro předsíň její královské lóže). Finální studie k výzdobě Národního divadla *Říp* (1882–1883) zaujímá čestné místo mezi dalšími studiemi zmíněných památných míst. O patnáct let později tvořil Mařák druhý velký slavnostní cyklus – nástěnné malby pro schodiště Národního muzea. Také zde, mezi historicky památnými místy Čech, se objevil Říp. Mikoláš Aleš vyobrazil tuto horu v několika svých kresbách, díky jeho ztvárnění se stal Říp jedním ze symbolů české krajiny. Motiv hory se objevil např. na kartonu *Skližeň řepy* (1893) pro vnitřní výzdobu Městské spořitelny v Praze či na sgrafitu *Hospodářství* (1896) v Okresní záložně ve Slaném. K jeho nejznámějším ztvárněním Řípu patří perokresba z roku 1911, jedna z jeho posledních prací. V rámci podřipské tematiky nalezneme mezi umělcovými pracemi např. perokresbu *Praotec Čech* (1883) či kresbu *Podřipané*. Výtvarní umělci generace Národního divadla, první uskupení českých výtvarných umělců spojených společným programem, pomohli pevně zakotvit v našich představách Říp jako jeden ze symbolů české vlasti.

Tři významné osobnosti spojené s výtvarným uměním (dva malíři a jeden teoretik umění) prošly roudnickým gymnáziem. K nejvýznamnějším roudnickým rodákům patřil akademický malíř, obnovitel krajinářské speciálky na Akademii výtvarných umění Otakar Nejedlý (1883–1957), který se vedle exotických námětů věnoval také rodné krajině. Nejedlého, od dětství velkého milovníka hudby, přivedlo k budoucímu povolání (vedle dětských dojmů z krajiny) studium na roudnickém gymnáziu. Středoškolským učitelem, který

zásadním způsobem ovlivnil jeho budoucí kariéru, byl profesor kreslení Karel Rozum (1856–1933). Ten přišel do Roudnice roku 1893, svůj život spojil s vlastivědnou prací a s tamějším muzeem (od jeho založení byl jedním z kustodů pověřených péčí o muzejní sbírky, po roce 1910 spravoval muzeum sám). Po nedokončených gymnaziálních studiích přišel Nejedlý do Prahy, kde se stal žákem akademického malíře Ferdinanda Engelmüllera (1898–1901). V roce 1900 poprvé vystavoval na výstavě Krasoumné jednoty v Rudolfinu, kde představil obraz *Žně na Podřipsku*. Nejedlý hodně cestoval, pobýval např. na Cejlonu (1908) a v Indii (1909). V letech 1901–1903 působil v Roudnici, kde maloval s Angelo Zeyerem. Roku 1904 se stal členem S. V. U. Mánes a pobýval též s Antonínem Slavičkem v Kameničkách. Nejedlého malířský styl se vyvíjel, byl postupně ovlivněn impresionismem, kubismem i expresionismem. Po první světové válce se vrátil k tématu vlasti, v poslední etapě života vytvořil několik obrazů s motivy podřipské krajiny – *Krajina pod Řípem* (kolem r. 1945) a *Vzpomínka na Říp* (1955).

Studentem roudnického gymnázia byl také rodák z Loucké u Budyně nad Ohří, malíř Antonín Hudeček (1872–1941). Ten absolvoval po nedokončených středoškolských studiích Akademii výtvarných umění – speciální školu žánrové malby Maxmiliána Pirnera (1887–1891) a školu historické malby Václava Brožíka (1893–1895). V roce 1897 poprvé navštívil Okoř, kde začal tvořit spolu se žáky Mařákovy krajinářské školy v čele s Antonínem Slavičkem (pod vlivem svých přátel – krajinářů, začala postupně v jeho díle dominovat krajinomalba). Velkou pozornost tam věnoval krajinným motivům z povodí okořského potoka. Vracel se zde také k problému plenérové figurální malby v přírodě. Hudeček ve své tvorbě využíval pointilistickou metodu barevných skvrn, kromě impresionismu byl ovlivněn např. také symbolismem. Jako jeho mnozí kolegové hodně cestoval, roku 1887 se stal zakládajícím členem S. V. U. Mánes.

Historik umění Max Dvořák (1874–1921) maturoval na roudnickém gymnáziu v roce 1892. Byl vnukem a synem archivářů roudnických Lobkoviců Josefa a Maxe Dvořáka st. Prostředí, ve kterém vyrůstal (lobkovický zámek s bohatou knihovnou), mladého chlapce výrazně ovlivnil. Před jeho příchodem na studia do Prahy (byl žákem Jaroslava Golla, patřil do první generace jeho školy) upozornil na nadaného a sečtělého muže profesor gymnázia Lev Šolc přítel Josefa Bohuslava Foerster. Ze svých spolužáků udržoval po celý život přátelství s Josefem Šustou, který ho také v Roudnici navštívil. Dvořák studoval od roku 1894 na vídeňském Ústavu pro rakouský dějepis. V dobách letních prázdnin pobýval v Roudnici, kde žil uzavřeným životem. Přestože měl pokračovat v rodové tradici a stát se archivářem roudnických Lobkoviců (na počátku své vědecké dráhy se také lobkovické problematice věnoval), jeho působištěm se nakonec stala Vídeňská univerzita. Zde nejprve působil jako asistent Franze Wickhoffa (jím reprezentovaná Vídeňská škola umění zásadním způsobem ovlivnila vývoj dějin umění – namísto estetického hodnocení podle předem stanovených kritérií požadovala hodnocení objektivní, založené na vědeckých principech, podle moderních teoretiků umění bylo umění každé doby plnohodnotné). Roku 1909 se stal Dvořák řádným profesorem. Dějiny umění se staly pro Dvořáka dějinami lidského ducha. Zajímal se o české i evropské výtvarné umění a také o ochranu památek (roku 1905 se stal generálním konzervátorem Centrální komise pro zachování památek v Rakousku, od roku 1911 působil jako její viceprezident). Dvořák se i v pozdějších letech svého života zajímal o kulturní dění v Roudnici a pokoušel se také městu v této oblasti pomoci.

K malířům s rodinnými vazbami na Podřipsku patřili Jan Angelo Zeyer a Miloš Jiránek. Malíř, výtvarný kritik, redaktor Volných směrů, literát a překladatel Miloš Jiránek (1875–1911) byl výraznou postavou generace devadesátých let, umělcem, pro jehož dílo bylo typické úzké propojení literatury a výtvarného umění. Narodil se v evangelické rodině v Lužci nad Vltavou nedaleko Mělníka. Jeho matkou byla Marie Jiránková (1850–1914), pocházející z podřipské rodiny Kratochvílů (sestra archiváře Václava Kratochvíla). Jiránkovo dětství bylo

spojeno s častými pobyty v Mlčechvostech u dědy Františka Kratochvíla (1827–1899). V roce 1886 začal studovat na Akademickém gymnáziu v Praze, tehdy bydlel v rodině Vrchlických. Výrazný vliv měl na chlapce v době dospívání jeho strýc Václav Kratochvíl (v době svých gymnaziálních studií bydlící v rodině Sofie Podlipské), sledoval jeho talent a nadání, byl mu rádcem i oporou. Na jeho radu se nechal Jiránek zapsat nejen na Akademii výtvarných umění, ale zároveň na filozofickou fakultu české univerzity, kde studoval dějiny umění. První malby v plenéru vytvořil Jiránek nedaleko svého rodiště v Obříství u Mělníka. V Jiránkově pracovní činnosti hrála výraznou úlohu organizátorská práce (roku 1902 např. zorganizoval návštěvu francouzského sochaře Augusta Rodina v Praze). Tvořil na Slovácku a středním Slovensku. Zemřel předčasně v nervovém sanatoriu ve Veleslavíně u Prahy v roce 1911. Malířem, jenž strávil část mládí v Roudnici, byl Jan Angelo Zeyer (1878–1945), syn Františky Švagrovské a jejího manžela, architekta a stavitele Jana Zeyera (1847–1903). Otec Jan, představitel české novorenesance, postavil v Roudnici pro svou rodinu vilu na Bezděkově, po svatbě se ve městě na nějakou dobu usídlil. Roku 1897 začal Angelo Zeyer studovat na Akademii výtvarných umění u Václava Brožíka, studia však nedokončil. Hodně cestoval, proslul především jako tvůrce děl vyhotovených akvarelovou technikou. V letech 1904–1905 pobýval spolu s dalšími umělci (např. Otakarem Nejedlým) v Kameničkách u Hlinska. V době, kdy se nedostávalo Miloši Jiránkovi a Angelo Zeyerovi finančních prostředků, vypomáhal jim Angelův strýc August Švagrovský koupí jejich obrazů, ve Švagrovského sbírce se nacházela díla obou zmíněných umělců.

Vedle problematiky tvůrce a jeho díla stojí také otázka avizované třetí složky – publika. 19. století přineslo nový vztah mezi umělcem a jeho publikem, tento vztah následně zprostředkovávaly nově zakládané umělecké instituce. V hudební oblasti promlouval v šedesátých letech 19. století hudební jazyk svým hlasem ke stále širším vrstvám obyvatelstva, k potenciálním členům vědomě vytvářené české národní pospolitosti. Zpěv působil jako stmelující prvek, každý člen společnosti si ho mohl osvojit a zapojit se tak do kolektivní činnosti. Kolektivní zpěv, při kterém se stírala role účinkujícího a diváka, významně přispíval k upevňování a šíření vědomí příslušnosti k českému národu. Pokud se týká příjemců literárního díla, tedy čtenářů a jejich možností přečíst si plody literární produkce, takovými místy byly v Roudnici – vedle soukromých občanských knihoven především knihovny spolkové. Mezi ty největší patřila knihovna Jednoty Říp (4 000 svazků). Akvizice získávala především dary od soukromých osob. Ervín Špindler odevzdal na prahu první světové války svoji osobní knihovnu (3 000 svazků) městu s tím, aby se tato stala půjčovnou knih přístupnou široké veřejnosti. Specifickou knihovnou byla knihovna roudnických Lobkoviců, jedna z našich nejvýznamnějších šlechtických knihoven. Ta si udržela velkou dynamiku kvantitativního růstu i v 19. století, v období upadajícího významu šlechtických knihoven a naopak rostoucího významu a počtu knihoven veřejných. Již od první poloviny 19. století byla přístupná návštěvám a exkurzím z řad veřejnosti, pro potřeby odborného vědeckého bádání však bylo třeba zvláštního povolení (to byl také případ zdejšího studia Františka Palackého), nestala se tedy knihovnou studijní. Roudnice nabízela ve sledované době také divadelní vyžití. Ač pořádal divadelní odbor Jednoty Říp a také další roudnické spolky mnohá představení, ne vždy nalezla kulturní nabídka odezvu mezi samotným obyvatelstvem města (tato skutečnost byla způsobena mj. i čistě praktickými důvody, kdy např. pro venkovské obyvatelstvo bylo problematické navštěvovat večerní představení). Obecenstvo také často dávalo přednost „lehčímu repertoáru“. Prezentace kulturních pokladů roudnického muzea a galerie veřejnosti byla po dlouhou dobu zásadně limitována či znemožněna díky nedostatečným prostorům vyhrazeným těmito institucím.

Tvůrčí osobnosti vystupující v předkládané práci disponovaly různými druhy kapitálu, jenž umožňoval nejen jim osobně, ale taktéž okruhu jejich rodinných příslušníků či přátel určité výhody. Básník Josef Svatopluk Machar, žijící dlouhá léta ve Vídni, dokázal využít mj.

svého sociálního a symbolického kapitálu ve prospěch českých osobností působících tehdy nejen ve Vídni. Věhlasný chirurg Eduard Albert sice strávil celý svůj profesní život v zahraničí (především ve Vídni), avšak zůstal v permanentním kontaktu s českým prostředím a také řadu kulturních podniků finančně podporoval. Spolu s historikem Václavem Kratochvílem se stal jakýmsi patronem českých (nejen) umělců v hlavním městě monarchie. S Roudnickem byl provázán prostřednictvím Ervína Špindlera a svého bývalého spolužáka z gymnázia v Hradci Králové Josefa Černého (jeho zeťem byl Jiří Guth-Jarkovský). Se Špindlerem se Albert stýkal především během Špindlerových poslaneckých pobytů ve Vídni. Kromě zájmu o politiku oba muže spojovala láska k poezii (mj. té Vrchlického). Albert ji sám také především v pozdějším věku skládal a českou poezii se snažil zprostředkovat zahraničním čtenářům – svým nákladem vydal několik svazků vlastních i cizích překladů, reprezentativní překladovou řadu *Poesie aus Böhmen* (1893–1895). Druhým místem setkání obou mužů byl Albertův rodný Žamberk, kde si nechal postavit vilu. Jedním z nejčastějších hostů v Žamberku u Eduarda Alberta byl však Josef Černý, který přišel do Roudnice roku 1889 jako ředitel zdejšího gymnázia. Během své návštěvy u Černého v podřipském městě neopomněl Albert vynechat procházku na Říp. Odtud si také nechal lékař přivést stromky, které byly následně zasazeny v rozlehlé zahradě budované kolem žamberské vily.

Životní osudy Václava Kratochvíla se dostaly ve druhé polovině 20. století zčásti na stránky knihy a filmové plátno. Kratochvíl se stal předobrazem jedné z postav románu svého syna, spisovatele, historika, dramaturga a pedagoga na FAMU Miloše Václava Kratochvíla *Evropa tančila valčík* (1974) a shodou okolností tudíž také jedné z postav posledního stejnojmenného celovečerního filmu režiséra Otakara Vávry (1989). V románu, v němž věnoval jeho autor pozornost událostem vedoucím k první světové válce, vedle sebe vystupují postavy historické i fiktivní (mezi nimi archivář Václav Kavan, jehož předobrazem byl právě Kratochvíl). Rodák z Mlčechvost působil jako archivář dvorního a státního archivu ve Vídni (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kde se stal mnohým (nejen) českým badatelům ochotným rádcem a patronem. Po studiích na pražské univerzitě (patřil ke starším žákům tzv. Gollovy školy) absolvoval v letech 1887–1889 Ústav pro rakouský dějzpyt (Institut für österreichische Geschichtsforschung). V letech 1890–1891 působil jako stipendista zemského výboru Království českého v archivech ve Florencii a v Římě. Spolu s Hynkem Kollmannem se podílel na objevení archivu kongregace *de propaganda fide* (s římským pobytem byla spojena smutná epizoda úmrtí manželky staročeského politika Františka Ladislava Riegra Marie roku 1891 – zemřela na Kratochvílově lůžku). Jeho odborná činnost se týkala především publikování drobných historických, archivních a edičních studií k dějinám předbělohorské doby. Jako první v naší zemi upozornil roku 1907 na novou holandskou archivní teorii, která preferovala tzv. provenienční princip. Jeho velkým úspěchem bylo zřízení moderního fotografického ateliéru v nové budově archivu, který sloužil k badatelským účelům. Ve Vídni žila Kratochvílova rodina uzavřeným životem (trávila zde většinu roku, na letní prázdniny odjížděla do Mlčechvost), výjimku představovalo její přátelství s rodinou Josefa Svatopluka Machara. Ten dedikoval Kratochvílovi své *Podzimní sonety* (1893), jeho ženě Ludmile (1876–1945), dceři roudnického lékaře Emanuela Formánka, věnoval jednu z básní sbírky *Zde by měly kvést růže...* (1894). V době první světové války byl Kratochvílovi svěřen k prozkoumání do Vídně přivezený srbský státní archiv (spisy kompromitující české osoby tehdy ničil). Po skončení války byl ustanoven komisařem tzv. likvidační komise při československém vyslanectví ve Vídni, jež byla pověřena péčí o předání archiválií českého původu z Vídně do českých archivů. Zemřel na jaře roku 1919 v rodných Mlčechvostech.

Co říci na závěr? V dějinách Podřipska sledovaného období nalezneme řadu výrazných paralel s vývojem tehdejší české kultury a společnosti, celospolečenský a kulturní proces odehrávající se v českém národě je možné dokumentovat na mnoha příkladech spojených s podřipským regionem. Mnozí významní čeští umělci či tvůrčí osobnosti tehdejší

doby promluvili do dění na Podřipsku, někteří tamější rodáci se naopak zapsali nesmazatelným písmem do českých, ba i evropských či světových kulturních dějin. Předkládaná práce, jež si kladla za cíl představit nejdůležitější aspekty navýsost zajímavého kulturního dění zvoleného regionu v kontextu vývoje české společnosti (k výsledkům patří např. objevení autorství překladu německého libreta k opeře Karla Richarda Šebora *Nevěsta husitská*, za níž stál Ervín Špindler), a to za částečného využití sociologických, kulturně-antropologických a psychologických konceptů, tak může přispět k doplnění jednoho ze střípků do mozaiky mnohvrstevnatého procesu formování české společnosti druhé poloviny „dlouhého“ 19. století. Zkoumané téma nabízí nosný potenciál i do budoucna, zvolenou problematiku je nadále možné sledovat v tematicky i geograficky (v rámci „širšího Podřipska“) širším horizontu (samostatnou kapitolou je pohled z druhé, tedy sousedící německé strany) či naopak v zaměření se na vybranou otázku či osudy konkrétní tvůrčí osobnosti či skupiny jedinců.

Zakončeme práci odkazem k – v mnoha ohledech – důležité roudnické události roku 1910. Tehdy byl otevřen nový roudnický most přes Labe (po celé délce řeky, tvořící severní hranici soudního okresu, se od třicetileté války, kdy byl zničen starý roudnický kamenný most, nevyskytoval most jiný). Stavba mostu nepřinášela prospěch pouze v hospodářské oblasti, ale také důležitý potenciál v oblasti komunikace, a to nejen s pravobřežní částí Podřipska, ale také s oblastmi obývanými převážně německým obyvatelstvem. Již v proslovu, sepsaném tehdy u příležitosti otevření zmíněného mostu, vkládal do této stavby jeho autor Ervín Špindler naději ve vzájemné sblížení a shodu. Most se tak stal nikoliv poprvé, ani naposledy v českých dějinách, symbolem nalezení cesty ke druhé straně, symbolem smíření.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

1. PRAMENY

Archivní prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví (Praha, Staré Hrady)

fond Antal Stašek
fond Ervín Špindler
fond František Seraf. Procházka
fond Jan Neruda
fond Jaromír Čelakovský
fond Jaroslav Vrchlický
fond Karáskova galerie
fond Marie Kalašová
fond Miloš Jiránek
fond Zdeněk V. Tobolka

Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích

Archiv města Roudnice nad Labem 1576–1945 (1950)
Jednota Říp Roudnice n. L. 1880–1948
Okresní hejtmánství v Roudnici – Presidiální spisy 1860–1918
Okresní úřad Roudnice (1855–1948) – Spolkové záležitosti (1895–1904)
Okresní zastupitelstvo Roudnice n. L. 1865–1928
Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953
Roudnice – spolky (1866–1950)
fond August Švagrovský
fond Ervín Špindler
fond František Kučera
fond Karel Rozum

Archiv Národního muzea

fond František Ladislav Rieger
fond Julius Grégr
fond Karel Kramář
fond Marie Červinková-Riegrová

Národní muzeum – České muzeum hudby – Muzeum Bedřicha Smetany

Konvolut diplomatických opisů odeslané rodinné korespondence, Bedřich Smetana – Bettina Smetanová Ferdinandiová (1864–1870)
Smetanovy zápisky z roku 1866

Národní galerie v Praze – Sbirka grafiky a kresby

fond Josef Mánes
fond Mikoláš Aleš
fond Miloš Jiránek

Archiv Národní galerie v Praze

fond Bohuslav Schnirch
fond Jiří Kotalík
fond Josef Mánes
fond Josef Václav Myslbek
fond Miloš Jiránek

Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem

Korespondence (různá)

Archiv Akademie věd České republiky

fond Jaroslav Goll
fond Otakar Hostinský

Národní archiv

fond Jaroslav Goll (Drobné pozůstalosti)
Sokol pražský (1857) 1861–1959

Archiv der Universität Wien

Eduard Albert – Personalakt, Denkmal im Arkadenhof (1907–1909)
Max Dvořák – Rigorosenakt (1896–1897), Personalakt (1897–1921)

Národní filmový archiv

Literární scénář k filmu *Evropa tančila valčík* (M. V. Kratochvíl, O. Vávra)
Technický scénář k filmu *Evropa tančila valčík (Třicet dní)*, (M. V. Kratochvíl, O. Vávra)

Městské muzeum v Žamberku

Pamětnice domu č. 528 – návštěvní kniha vily Eduarda Alberta (1889–190

Dobový tisk

Činely (1885)
Dalibor (1874)
Denní dělnické listy (New York, 1882)
Domácí krb (1883)
Hlas národa (1889)
Hlasy z Podřipska (1898)
Hudební revue (1908–1913)
Humoristické listy (1881, 1883)
Národní listy (1861–1863, 1869, 1889, 1918)
Naše listy (1869)
Podřipan (1870–1914)
Polaban (1864)
Roudnické listy (1890–1893)
Říp (1870–1885)
Říp (1920–1923)
Svornost (Chicago, 1882)
Zlatá Praha (1889)
Ženské listy (1874)

Prameny vydané tiskem

ARBES, Jakub: *Pláč koruny české čili nová persekuce*. Praha, Ed. Grégr 1870. BALBÍN, Bohuslav: *Krásy a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého*. Z latinského originálu přeložila a uspořádala Helena Businská, úvodní studii napsala Zdeňka Tichá. Praha, Panorama 1986.
Führer durch die Ausstellung und Katalog der gewerblichen Special-Ausstellung. Hrsg. von der Ausstellungs-Commission. Wien, Verlag der Ausstellungs-Commission 1892.
Gesangbuch für österreichische Bürgerschulen. Zusammengestellt von Josef Mann. Prag, Verlag von Gustav Neugebauer 1889.
HÁJEK z Libočan, Václav: *Kronika česká*. K vydání připravil Jan Linka, s doslovem Petra Voita. Praha, Academia 2013.
HELLER, Servác: *Jubileum velké doby. Obraz našeho národního rozmachu před padesáti lety*. Praha, Pražská akciová tiskárna 1918.
Hlavní katalog. Všeobecná zemská výstava 1891 v Praze. K oslavě jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze. Praha, Výkonný výbor 1891, 2. vydání.
HROCH, Miroslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha, Sociologické nakladatelství 2003.
Illustrierter Führer durch die Internationale Ausstellung für Musik und Theaterwesen Wien 1892. Wien, Hrsg. von Louis Rainer 1892.
Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen Wien 1892. Abtheilung für Drama und Theater. Theatergeschichtliche Ausstellung der Stadt Wien 1892. Wien, Verlag der Bibliothek und des Historischen Museums der Stadt Wien 1892.
Kosmova kronika česká. Přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha, Svoboda 1972, 5. vydání.
Mitteilungen des statistischen Zentralamtes. Prag 1941.
Národní album. Sbíрка podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých. Praha, Jos. R. Vilímek 1899.
Památník Jednoty Řípu v Roudnici nad Labem 1872–1897. Roudnice n. L., A. Mareš (Hofrychtr) 1897.
Památník podřipského Sokola roudnického. K oslavě dvacetiletého trvání spolku 1868–1888. Roudnice n. L., Podřipský Sokol roudnický 1888.
Památník pražského Hlaholu. Na oslavu 25leté činnosti spolku z usnesení výboru sestavili J. Srb a Ferd. Tadra. Praha, Nákladem zpěvického spolku Hlaholu 1886.
Pokračovatelé Kosmovi. Přeložili Karel Hrdina, V. V. Tomek a Marie Bláhová. Praha, Svoboda 1974.
Program slavnosti 300-leté památky zrozenin Shakespearových. Praha, I. L. Kober, s. a. [1864].
RENAN, Ernest: *Co je to národ?* In: HROCH, Miroslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha, Sociologické nakladatelství 2003, s. 24–35.
RÜFFER, Edvard: *Nevěsta husitská. Velká romantická zpěvohra s baletem v 5 jednáních*. [Přeložil Ervín Špindler]. Praha, Vlastním nákladem 1869.
Řeč dra. Karla Sladkovského při slavném položení základního kamene Národního divadla v Praze dne 16. května 1868. Praha, Ed. Grégr 1868.
SCHMIDLEICHNER, Ed. Ferdinand: *Upomínka na slavnost Jungmannovu v Praze dne 12. a 13. července 1873. S připojením řeči dr. Frant. Lad. Riegra*. Praha, Kněhkupectví Mikuláše Knappa v Karlíně 1874.
Sokol. Národní kalendář českoslovanský na obyčejný rok 1863. Uspořádali J. Rank a Fr. Vichterle. Praha, Nákladem Alexandra Štorcha 1862.
Společenský zpěvník český. Uspořádal Josef Bojislav Pichl. Praha, Jaroslav Pospíšil 1851.
Stanovy zpěvického spolku Říp v Roudnici. Roudnice, A. Mareš 1867.
ŠTĚPÁN, Václav – TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta: *Prozatímní divadlo 1862–1883 I., II*. Praha, Academia – Národní divadlo 2006.
TEIGE, Karel: *Skladby Smetanovy. Kommentovaný katalog všech skladeb Mistrových v chronologickém postupu*. Praha, Fr. A. Urbánek 1893.
Ueber die internationale Ausstellung für Musik und Theaterwesen. Wien, Verlag des Niederösterreichischen Gewerbevereins 1892.
VÁCLAVEK, Bedřich – SMETANA, Robert: *Český národní zpěvník. Písň české společnosti 19. století*. Praha, Melantrich 1940.
WENZIG, Josef: *Libuše. Slavnostní zpěvohra o třech jednáních*. [Přeložil Ervín Špindler]. Praha, Státní nakladatelství 1946, 2. vydání.

Paměti, vzpomínky a korespondence

Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, svazek IV. Korespondence odeslaná (1896–1904). Red. Milan Kuna. Praha, Bärenreiter Editio Supraphon 1995.
Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, svazek VI. Korespondence přijatá (1885–1892). Red. Milan Kuna. Praha, Editio Supraphon 1997.
Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, svazek VIII. Korespondence přijatá (1896–1904). Red. Milan Kuna. Praha, Editio Bärenreiter 2000.
Antonín Dvořák. Korespondence a dokumenty, svazek X. Dokumenty. Red. Milan Kuna. Praha, Editio Bärenreiter Praha 2004.

- Antonín Slaviček Antonínu Hudečkovi. *Dopisy*. Uspořádal V. V. Štech. Praha, Nakladatelství československých výtvarných umělců 1964.
- BARTOŠ, František (ed.): *Smetana ve vzpomínkách a dopisech*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954, 9. rozšířené vydání.
- BREISKY, Arthur: *V království Chimér. Korespondence a rukopisy z let 1902–1910*. Praha 1997.
- ČAPKOVÁ, Běla: *Z Jabkenické myslivny*. Praha, Supraphon 1968, 4. vydání.
- ČECH, Adolf: *Z mých divadelních pamětí*. Praha, Nakladatelství muzejní Máj, s. a.
- DOLANSKÝ, Ladislav: *Hudební paměti*. Praha, Hudební matice Umělecké besedy 1949, 2. vydání.
- Dopisy Jaroslava Vrchlického se Sofií Podlipskou z let 1875–1876*. Praha, Fr. Borový 1917.
- DVOŘÁK, Max: *Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*. Vydal Jaromír Pečírka. Praha, Vyšehrad 1943.
- ELIADE, Mircea: *Paměti*. Jinočany, H&H 2007.
- FOERSTER, Josef Bohuslav: *Poutník v cizině*. Praha, Orbis 1947.
- FOERSTER, Josef Bohuslav: *Poutník*. Praha, Aventinum 1929.
- FOERSTER, Josef Bohuslav: *Poutníkovy cesty*. Praha, Aventinum 1932.
- FRÍČ, Josef Václav: *Paměti III*. Sestavil Karel Cvejn. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1963.
- FRÍDA, Bedřich: *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*. Praha, Společnost Jaroslava Vrchlického 1931.
- GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří: *Z korespondence Dv. rady Dra. Ed. Alberta gymn. řed. Josefu Černému*, Zvon (Týdeník beletristický a literární), 1931, roč. 31, č. 22, 23, 37, 38, 41; 1932, roč. 32, č. 50, 51; 1933, roč. 33, č. 20, 32.
- HELLER, Servác: *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického*. Díl III. Praha, Český čtenář 1921, s. 149–150.
- HERBEN, Jan: *Knihy vzpomínek*. Praha, Družstevní práce 1935.
- HERRMANN, Ignát: *Ze staré Prahy*. Praha, Svoboda 1970.
- HOLEČKOVÁ-HEIDENREICHOVÁ, Jelena: *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. Praha, Topičova edice 1940.
- HOSTINSKÝ, Otakar: *Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českou hudbu*. Praha, Jan Laichter 1901.
- Jan Neruda. Dopisy III*. Uspořádal Miloslav Novotný. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1965.
- Jaroslav Vrchlický. Eduard Albert. Vzájemná korespondence*. K vydání připravil Bohuslav Knoesl. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1954.
- JENÍČEK, R.: *J. B. Foerster a česká vídeňská menšina*. Hudební revue 13, 1919, č. 3, s. 93–97.
- JIRÁNEK, Ladislav: *Báseň o prázdninách. Jaroslav Vrchlický a Miloš Jiránek*. Lidové noviny 20. 12. 1936.
- JIRÁNEK, Ladislav: *Neznámé mládí Miloše Jiránka*. Lidové noviny 25. října 1936.
- JIRÁNEK, Miloš: *Dojmy a potulky a jiné práce. Literární dílo I*. Uspořádal Jiří Kotalík. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959.
- Josef Mánes. Dopisy*. K vydání připravili Jindřich Anger a Miroslav Anger. Praha, ARTEFACTUM 1998.
- KARAFIÁT, Jan: *Paměti spisovatele Broučků, sv. I. Doba imramovská*. Praha, Ferd. Kavka 1919.
- KARAFIÁT, Jan: *Paměti spisovatele Broučků, sv. II. Na školách středních a vysokých*. Praha, Ferd. Kavka 1921.
- KARAFIÁT, Jan: *Paměti spisovatele Broučků, sv. III. Na školách ještě vyšších. Doba rýnokolínská, roudnická, edinburská a čáslavská*. Praha, Ferd. Kavka 1922.
- KARAFIÁT, Jan: *Paměti spisovatele Broučků, sv. IV. Doba práce. Dvacet let na Valašsku*. Praha, Ferd. Kavka 1923.
- KARAFIÁT, Jan: *Paměti spisovatele Broučků, sv. V. Doba práce. Přes třicet let v Praze*. Praha, Václav Vančura 1928.
- KOKEŠOVÁ, Helena: *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*. Praha, Scriptorium 2004.
- [Korespondence Eduarda Alberta adresovaná Ervinu Špindlerovi]. *Věstník českých lékařů XLII*, 1930, č. 43, s. 1000–1001; č. 44, s. 1017–1018; č. 45, s. 1031.
- KRATOCHVÍL, Miloš V.: *Čechy krásné, Čechy mé. O dvou podřipských rodech*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1984, 2. doplněné vydání.
- KRATOCHVÍL, Miloš V.: *Dům na slunci (Na Hamráčku)*. Praha, Práce 1988.
- KRATOCHVÍLOVÁ, Ludmila: *Mé vzpomínky na J. Vrchlického*. Rozhledy po literatuře a umění, 15. prosince 1933, roč. 2, č. 19/20, s. 131–132.
- KVAPIL, Jaroslav: *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*. Praha, Jos. R. Vilímeček 1937, 2. vydání.
- Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla Josefa Pekaře*. Vydal Josef Klik. Praha, Vyšehrad 1941.
- LÖWENBACH, Jan: *Bedřich Smetana a Dr. Ludevít Procházka. Vzájemná korespondence*. Praha, Umělecká beseda 1914.
- MACHAR, Josef Svatopluk: *Třicet roků*. Praha, Gustav Dubský 1922, 2. vydání.
- MACHAR, Josef Svatopluk: *Videň*. Praha, Gustav Dubský 1919.
- MACHAR, Josef Svatopluk: *Vídeňské profily*. Praha, Gustav Dubský 1919.
- Miloš Jiránek. Literární dílo*. Uspořádal Ladislav Jiránek. Praha, Fr. Borový 1936.
- MOJŽIŠOVÁ, Olga – POSPÍŠIL, Milan: *Bedřich Smetana a jeho korespondence*. Praha, Národní muzeum 2011.
- NEJEDLÝ, Otakar: *Malířovy toulky po Evropě, Cejlomu a Indii*. Praha, Nakladatelství československých výtvarných umělců 1960.
- NEJEDLÝ, Otakar: *Dětství a chlapectví na Podřipsku*. Praha, Českomoravský kompas 1940.
- POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena: *Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně, Listy a články Karla Purkyně*. Praha, Výtvarný odbor Umělecké besedy 1944.
- PRAŽÁK, Albert: *Neruda v dopisech*. Praha, Československý spisovatel 1950.
- PRAŽÁK, Albert: *Vrchlický v dopisech*. Praha, Československý spisovatel 1955.
- PROS, Rudolf: *Před šedesáti lety (Vzpomínka na založení spolku „Říp“ v Roudnici) I–XIX*. Říp červenec – prosinec 1922.
- ROUSSEAU, Jean Jacques: *Vyznání. Díl I. – Mládí*. Praha, Nakladatelství Julius Albert 1929.
- Sládek – Zeyer. Vzájemná korespondence*. K vydání připravil J. Š. Kvapil. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957.
- Smetanův žák vzpomíná. Vzpomínky a korespondence Josefa Jiránka*. Uspořádali Blažena Pistoriová a Luboš Pistorius. Praha, Topičova edice 1941, 3. vydání.
- STAŠEK, Antal: *Vzpomínky*. Praha, František Borový 1925.
- STAŠEK, Antal: *Z paměti Růženy Fričové-Švagrovské (Josef V. Sládek)*. Praha, Miloslav Novotný (soukromý tisk) 1931.
- ŠPINDLER, Ervín: *Bedřich Smetana na úsvitě našeho moderního rozvoje uměleckého*. Hudební revue 9, 1916, č. 8–9, s. 295–308.
- ŠPINDLER, Ervín: *Několik vzpomínek na Mistra B. Smetanu*. Hudební revue 2, 1909, č. 5, s. 248–253.
- ŠTÁSTNÝ, O. L.: *Procházka starou Roudnicí. (Podle tatínkových vzpomínek)*. Krása našeho domova, roč. 27, 1935, č. 4, s. 60–62.
- ŠUBERT, František Adolf: *České Národní divadlo na první mezinárodní hudební a divadelní výstavě ve Vídni r. 1892*. Praha, Družstvo Národního divadla 1892.
- ŠUSTA, Josef: *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*. Praha, Nakladatelství Československé Akademie věd 1963.
- V úctě nejhlubší Julius Zeyer. Korespondence Julia Zeyera s manželou Náprstkovými*. Praha, Národní muzeum 2007.

VÁŠA, Pavel: *Pod Řípem. Paměti I.* Praha, Kalich 1947, 4. vydání.
VÁVRA, Otakar: *Paměti aneb moje filmové 100letí.* Praha, BVD, s.r.o. 2011, 2. doplněné a rozšířené vydání titulu Podivný život režiséra (1996).
Ve stínu Orfea. Julius Zeyer a rodina Kalašových v dopisech. K vydání připravil Jaroslav Zikmund. Praha, Bohuslav Rupp 1949.
VRCHLICKÁ, Eva: *Dětsví a mládí s Vrchlickým.* Praha, Československý spisovatel 1988, 2. vydání.

Poezie a próza

ALBERT, Eduard: *Co jest české básnictví národní?* Vídeň, Vlastním nákladem 1895.
ALBERT, Eduard: *Lyrisches und verwandtes aus der böhmischen Literatur.* Wien, Alfred Hölder 1900.
ALBERT, Eduard: *Neuere Poesie aus Böhmen. Anthologie aus den Werken von Jaroslav Vrchlický.* Wien, Alfred Hölder 1893.
ALBERT, Eduard: *Neueste Poesie aus Böhmen I. Die der Weltliteratur conformen Richtungen.* Wien, Alfred Hölder 1895.
ALBERT, Eduard: *Neueste Poesie aus Böhmen II. Die nationalen Richtungen.* Wien, Alfred Hölder 1895.
ALBERT, Eduard: *Poesie aus Böhmen.* Wien, Alfred Hölder 1893.
Básně Jaroslava Golla. Praha, Dr. Grégr & Ferd. Dattel 1874.
Goll, Jaroslav: *Anthologie české lyriky.* Praha, Dr. Grégr & Ferd. Dattel 1872.
HEINE, Heinrich: *Atta Troll. Sen letní noci.* Přeložil Ervín Špindler. Roudnice, A. Mareš 1874.
HORA, Josef: *Hladový rok. Příběh města.* Praha, Fr. Borový 1932, 2. vydání.
KIRCHER, Nora (Hrsg.): *Die Elbe in Mythen, Märchen und Erzählungen.* München, Knauer 1988.
KRATOCHVÍL, Miloš Václav: *Evropa tančila valčík. Evropa v zákopec.* Praha, Československý spisovatel 1982, 2. vydání (I. společné).
KVĚTENSKÝ, Jaroslav [= Ervín Špindler]: *Proslov přednesený při slavnostní akademii v předvečer otevření nového mostu přes Labe v Roudnici 1. října 1910.* S. 1., s. a.
LEV, Vojtěch: *Ě morta? Román o životě české umělkyně.* Praha, Dělnické nakladatelství v Praze 1945.
MACHAR, Josef Svatopluk: *Podzimní sonety.* Praha, J. Otto 1894.
MACHAR, Josef Svatopluk: *Tristium Vindobona.* Praha, Nakladatelství Šolc a Šimáček 1923. 6. vydání.
MACHAR, Josef Svatopluk: *Zde by měly kvést růže...* Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957, 20. vydání.
Na zemi a na nebi. Básně Eduarda Alberta. Praha, Nakladatelství F. Šimáčka 1900.
NERUDA, Jan: *Básně II.* K vydání připravil a doslov napsal Felix Vodička. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1956.
NERUDA, Jan: *Písňe kosmické.* Praha, Nákladem Dr. Grégra a Ferd. Dattla 1882, 3. vydání.
Sebrané spisy Jana Nerudy, řada I., díl II. – *Básnické spisy*, část II. Pořádá Ignát Herrmann. Praha, F. Topič 1907.
Sebrané spisy Jana Nerudy, řada I., díl IV. – *Povídky malostranské.* Pořádá Ignát Herrmann. Praha, F. Topič 1920, 7. vydání.
SLÁDEK, Josef Václav: *Skrivánčí písně.* Brno, Tribun EU s. r. o. 2011 (vychází z 2. vydání Spisů básnických J. V. Sládka, 1926).
ŠPINDLER Ervín: *Historické povídky. Sv. I.* Roudnice, A. Mareš 1874.
ŠPINDLER, Ervín: *Básně.* Praha, Kněhkupectví B. Stýbla [1866].
VRCHLICKÝ, Jaroslav: *Bar-Kochba.* Praha, Jos. R. Vilímek [1897].
VRCHLICKÝ, Jaroslav: *Ě morta.* Praha, J. Otto 1894, 2. rozšířené vydání.

2. LITERATURA

Encyklopedie a slovníky

Biografický slovník českých zemí XV. (Dvořák – Enz). Praha, Libri 2012.
Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten un Völker. Band I. (Aaskow – Charasse). Hrsg. von August Hirsch. Wien – Leipzig, Urban & Schwarzenberg 1884.
Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 7. Hrsg. von Friedrich Jaeger. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler 2008.
HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana: *Biografický slovník archivářů českých zemí.* Praha, Libri 2000.
HOROVI, Anděla a kol. (eds.): *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (A-M).* Praha, Academia 1995.
HOROVI, Anděla a kol. (eds.): *Nová encyklopedie českého výtvarného umění (N-Ž).* Praha, Academia 1995.
Kolektiv autorů: *Latinsko-český slovník.* Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1996, 4. vydání.
Lexikon české literatury 4/I. Osobnosti, díla, instituce. Praha, Academia 2008.
Lexikon české literatury 4/II. Osobnosti, díla, instituce. Praha, Academia 2008.
LUDVOVÁ, Jitka a kolektiv: *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století.* Praha, Divadelní ústav – Academia 2006.
LURKER, Manfred: *Slovník symbolů.* Praha, Euromedia Group k. s. – Knižní klub 2005.
MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha, Academia 1968, 2. opravené a doplněné vydání.
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. I. Band (A–Glä). Graz – Köln, Verlag Hermann Böhlau nachf. 1957.
Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému, 3. díl, sv. 2, Praha, J. Otto 1935.
Ottův slovník naučný, 28. díl, doplňky. Praha, J. Otto 1909.
Ottův slovník naučný, sv. XV. Praha, J. Otto 1900.
Ottův slovník naučný, sv. XVI. Praha, J. Otto 1900.
Ottův slovník naučný, sv. XXIV. Praha, J. Otto 1906.
Slovník naučný, sv. IX. Red. Fr. Lad. Rieger. Praha, I. L. Kober 1872.
Všeobecná encyklopedie, sv. 4. Praha, DIDEROT 2002, 2. vydání.

Katalogy k výstavám a expozicím

BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda – LEUBNEROVÁ, Šárka: *Česká krajinomalba 19. století.* In: Naděžda Blažíčková-Horová (ed.): *Krajina v českém umění 17. – 20. století. Průvodce stálou expozicí Národní galerie v Praze v Paláci Kinských.* Praha, Národní galerie v Praze 2005, s. 22–88.
BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda (ed.): *František Ženišek (1849–1916).* Katalog vydaný u příležitosti výstavy konané Národní galerií ve Valdštejnské jízdárně Pražského hradu v roce 2005. Praha, Národní galerie 2005.
BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda (ed.): *Krajina v českém umění 17. – 20. století. Průvodce stálou expozicí Národní galerie v Praze v Paláci Kinských.* Praha, Národní galerie v Praze 2005.

BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda (ed.): *Umění 19. století v Čechách. (1790–1910) – malířství, sochařství a užité umění*. Průvodce expozicí Sbírkou umění 19. století Národní galerie v Praze umístěné v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě. Praha, Národní galerie v Praze 2009.

BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda (ed.): *Umění 19. století. Průvodce expozicí Národní galerie v Praze. Veletržní palác*. Praha, Národní galerie v Praze 2002.

EXNER, Ivan – ZACHAŘ, Michael: *Má vlast. Pocta české krajinomalbě*. Katalog vydaný u příležitosti stejnojmenné výstavy pořádané Správou Pražského hradu a Spolkem výtvarných umělců Mánes v Jizdárně Pražského hradu a v Galerii S. V. U. Mánes Diamant od 4. 9. do 1. 11. 2015. Praha, S. V. U. Mánes 2015.

HLAVÁČKOVÁ, Miroslava: *Antonín Slaviček a jeho přátelé v dopisech a vzpomínkách*. In: Antonín Slaviček 1870–1910. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha, Gallery 2004, s. 80–87.

HLAVÁČKOVÁ, Miroslava: *Antonín Slaviček ve vzpomínkách a dopisech*. In: Jana Orlíková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková: Antonín Slaviček 1870–1910. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2010, s. 72–80.

HLAVÁČKOVÁ, Miroslava: *August Švagrovský a jeho sbírka*. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici n. L. 2008.

HLAVÁČKOVÁ, Miroslava: *Galerie Roudnice. 1986*. Katalog k expozici. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 1986.

KESNEROVÁ, Gabriela: *Krajina v díle Josefa Mánesa*. Katalog vydaný u příležitosti výstavy pořádané Národní galerií v Praze roku 1991 v Klášteře sv. Anežky České. Praha, Národní galerie 1991.

NÝVLTOVÁ, Irena: *Hudební motivy ve výtvarném umění českých zemí 19. století*. In: Andrea Rousová (ed.): *Vivat Musica!* Katalog vydaný u příležitosti výstavy pořádané Národní galerií v Praze ve Veletržním paláci od 25. 4. do 2. 11. 2014. Praha, Národní galerie v Praze 2014, s. 48–73.

ORLÍKOVÁ, Jana – Hlaváčková, Miroslava: *Antonín Slaviček 1870–1910*. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha, Gallery 2004.

ORLÍKOVÁ, Jana – POTŮČKOVÁ, Alena – Hlaváčková, Miroslava: *Antonín Slaviček 1870–1910*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2010.

ORLÍKOVÁ, Jana (ed.): *Antonín Slaviček – Kameničky*. Katalog vydaný u příležitosti stejnojmenné výstavy pořádané od 7. 5. do 31. 8. 2014 ve Východočeské galerii v Pardubicích a od 11. 9. do 9. 11. 2014 v Galerii umění Karlovy Vary. Pardubice, Východočeská galerie v Pardubicích 2014.

ORLÍKOVÁ, Jana: *Hledání a zápasy Antonína Slavička*. In: Antonín Slaviček 1870–1910. Publikace vydaná u příležitosti výstavy uspořádané Galerií hlavního města Prahy ve spolupráci se společností Gallery v Městské knihovně v Praze od 17. 3. do 5. 9. 2004. Praha, Gallery 2004, s. 6–21.

ORLÍKOVÁ, Jana: *Slovo k výstavě*. In: Jana Orlíková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková: Antonín Slaviček 1870–1910. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2010, s. 13–21.

POTŮČKOVÁ, Alena: *Antonín Slaviček v roudnické galerii*. In: Jana Orlíková – Alena Potůčková – Miroslava Hlaváčková: Antonín Slaviček 1870–1910. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 6. 5. do 29. 8. 2010 v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem a od 21. 10. do 16. 1. 2011 v Galerii výtvarného umění v Chebu. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2010, s. 4–7.

POTŮČKOVÁ, Alena: *Otakar Nejedlý. Z Čech na Cejlon, do Indie a zase zpátky*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 13. 6. do 15. 9. 2013 v rámci volného cyklu Počátky moderny (repríza výstavy uspořádaná Východočeskou galerií v Pardubicích v Domě U Jonáše od 1. 10. do 24. 11. 2013). Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2013.

ROUSOVÁ, Andrea (ed.): *Vivat Musica!* Katalog vydaný u příležitosti výstavy pořádané Národní galerií v Praze ve Veletržním paláci od 25. 4. do 2. 11. 2014. Praha, Národní galerie v Praze 2014.

ROUSOVÁ, Andrea: *Hudba jako alegorie, symbol a metafora*. In: Andrea Rousová (ed.): *Vivat Musica!* Katalog vydaný u příležitosti výstavy pořádané Národní galerií v Praze ve Veletržním paláci od 25. 4. do 2. 11. 2014. Praha, Národní galerie v Praze 2014, s. 12–45.

VLČEK, Tomáš (ed.): *České moderní a současné umění 1890–2010. 1. díl*. Katalog stálé expozice Sbírkou moderního a současného umění a Sbírkou umění 19. století Národní galerie v Praze (Veletržní palác). Praha, Národní galerie v Praze 2010.

WINTER, Tomáš: *Miloš Jiránek. Zápas o moderní malbu 1875–1911*. Publikace vydaná u příležitosti stejnojmenné výstavy konané v Galerii výtvarného umění v Chebu od 5. 4. do 17. 6. 2012 a v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem od 28. 6. do 19. 9. 2012. Cheb – Rěvnice, Galerie výtvarného umění v Chebu – Arbor vitae v Rěvnicích 2012.

ZACHAŘ, Michael: *František Kaván / hvězda Mařákovy školy*. Katalog ke stejnojmenné výstavě konané od 23. 6. do 4. 9. 2011 v Galerii moderního umění v Roudnici v rámci volného cyklu Počátky moderny. Roudnice nad Labem, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem 2011.

Literatura

ABRAHAM, David: *Hlas krajiny. Příběh života je vepsán v krajině*. In: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005, s. 15–17.

AGNEW, Hugh LeCaine: *Origins of the Czech National Renaissance*. Pittsburgh – London, University of Pittsburgh Press 1993.

ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso 1990; česky vyšlo pod názvem *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha, Karolinum 2008.

Antonín Slaviček 1870–1910. Soupis díla. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1965.

ARBES, Jakub: *O Janu Nerudovi*. Praha, Melantrich 1952.

BACCI, Massimo Livi: *Populace v evropské historii*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.

BALAJKA, Bohuš: *Jaroslav Vrchlický*. Praha, Melantrich 1979.

BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít – HOLZER, Jan – ŠEDO, Jakub: *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2011, 3. vydání.

BARTLOVÁ, Milena: *Reprezentace*. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 63–70.

BARTOŠ, Josef: *Prozatímní divadlo a jeho opera*. Praha, Sbor pro zřízení druhého Národního divadla v Praze 1938.

- BAXMANN, Inge: *Der Körper der Nation*. In: Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 353–365.
- BECHYNĚ, Josef: *František Turinský*. Kulturní měsíčník, 1971, č. 2, s. 21–22; č. 3, s. 37–38; č. 4, s. 53–55; č. 5, s. 73–74; č. 4, s. 88–89; č. 7–8, s. 112–113.
- BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír: *Má krajina paměť?* In: Archeologie a krajinná ekologie. Uspořádali Jaromír Beneš a Vladimír Brůna. Most, Nadace projekt Sever 1994, s. 37–46.
- BIRNBAUMOVÁ, Alžběta: *Říp ve výtvarném umění*. In: Památná hora Říp. Praha, Sportovní a turistické nakladatelství 1959, s. 20–36.
- BITTNEROVÁ, Dana – HEŘMANSKÝ, Martin: *Kultura českého prostoru a prostor české kultury očima české antropologie a příbuzných oborů*. In: Dana Bittnerová – Martin Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha, ERMAT 2008, s. 7–14.
- BITTNEROVÁ, Dana – Martin HEŘMANSKÝ (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha, ERMAT 2008.
- BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 8. – 10. března 2001 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem dějin umění AV ČR a Archivem města Plzně. Praha, Koanisch Latin Press 2002.
- BLÜML, Josef: *Jaroslav Goll a počátky české kulturní historie*. In: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005, s. 121–128.
- BLÜML, Josef: *Zíbrtovy přednášky o kulturních dějinách na pražské univerzitě*. In: Dagmar Blümllová (ed.): *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Studie a materiály. Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zíbrt a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003, s. 62–89.
- BLÜMLLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef: *Život Čenka Zíbrta*. In: Dagmar Blümllová (ed.): *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Studie a materiály. Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zíbrt a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003, s. 9–40.
- BLÜMLLOVÁ, Dagmar – JIROUŠEK, Bohumil: *Čas pádu Rukopisů*. Studie a materiály ze stejnojmenného vědeckého sympozia pořádaného Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 24. – 25. května 2003. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2004.
- BLÜMLLOVÁ, Dagmar – RAUCHOVÁ, Jitka (eds.): *Čas výstavního ruchu*. Studie a materiály. Sborník z vědeckého symposia „Čas výstavního ruchu“, pořádaného Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve dnech 29. – 30. května 2004 v Kostelci nad Vltavou, České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2004.
- BLÜMLLOVÁ, Dagmar (ed.): *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Studie a materiály. Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zíbrt a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003.
- BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel: *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.a 1860–1890*, Praha – Litomyšl, Paseka 2012.
- BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel: *Velké dějiny země Koruny české, sv. XII.b 1890–1918*, Praha – Litomyšl, Paseka 2013.
- BOROVSKÝ, Tomáš – HANUŠ, Jiří – ŘEPA, Milan (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Obrazy vzpomínek. Josef Šusta a jeho mladá léta*. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 127–139.
- BOUČEK, Jaroslav: *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*. Jinočany, H&H 2002.
- BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha, Karolinum 1998.
- BOUZEK, Jan: *Otázka české identity v českém prostoru i mimo něj*. In: Dana Bittnerová – Martin Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha, ERMAT 2008, s. 19–24.
- BROFT, Miloslav: *Turistika na Podřipsku*. In: Podřipsko – celkový obraz kraje. Roudnice nad Labem, Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 64–66.
- BROŽEK, F.: *Prof. dr. Max Dvořák* [Nekrolog]. Říp 4. března 1921.
- BROŽOVÁ, Věra: *Mlčení kolem Sládkova Lumíra: komunikační deficit lumírovské generace*. In: Kateřina Bláhová (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století pořádaného 8. – 10. března 2001 v Plzni Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem dějin umění AV ČR a Archivem města Plzně. Praha, Koanisch Latin Press 2002, s. 298–306.
- BURCKHARDT, Jacob: *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc, Votobia 1996, 2. vydání.
- Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred Hettling und Paul Nolte. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1993.
- BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán 2011.
- BURKE, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisců. Škola Annales (1929–1989)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.
- BURKE, Peter: *Historie jako sociální paměť*. In: Variety kulturních dějin, s. 50–66.
- BURKE, Peter: *Variety kulturních dějin*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- CIBULKA, Pavel: *Proměny českého politického programu v letech 1860–1891*. In: Politické programy českých národních stran 1860 – 1890 (ed. Pavel Cibulka). Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 9–36.
- CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha, Dokořán 2005, 2. doplněné vydání.
- CÍLEK, Václav: *Makom. Kniha míst*. Praha, Dokořán 2007, 2. doplněné vydání.
- CÍLEK, Václav: *Ostrovni hora Říp. Když má Říp čepici, bude přšet*. Vesmír, roč. 79, 2000, č. 1, s. 36–37.
- CÍLEK, Václav: *Posvátné vrchy*. In: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005, s. 145–154.
- ČAPEK, Karel: *O umění a kultuře III*. Praha, Československý spisovatel 1986.
- ČECHOVÁ, Olga – FOJTÍKOVÁ, Jana: *Antonín Dvořák* (inventář fondu, strojopis, S 76). Praha 1981. Národní muzeum – České muzeum hudby – Muzeum Antonína Dvořáka.
- ČECHOVÁ, Olga – FOJTÍKOVÁ, Jana: *Bedřich Smetana* (inventář fondu, strojopis, S 217). Praha 1984. Národní muzeum – České muzeum hudby – Muzeum Bedřicha Smetany.
- ČERNÝ, František: *Idea Národního divadla*. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985, s. 17–25.

- ČERVENKA, Václav: *Knihovny a čítárny na Roudnicku*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 56–57.
- ČINÁTL, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha, Argo 2011.
- Člověk a příroda v novodobé české kultuře*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989.
- DAČEVOVÁ, Rumjana a kol.: *Karászkova galerie. České výtvarné umění přelomu 19. a 20. století a první poloviny 20. století ve sbírce Karáskovy galerie*. Praha, Památník národního písemnictví 2012.
- Deutsche Erinnerungsorte I–III*. Hrsg. von Etienne François und Hagen Schulze. München, Verlag C. H. Beck 2001.
- Divadlo v české kultuře 19. století*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985.
- DOBR, Josef: *Ještě Podřipsko v literatuře*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 103–112.
- DOBR, Josef: *Roudnice a vědecká literatura*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 98–102.
- DOBR, Josef: *Roudnice výtvarnému umění*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 94–98.
- DOBR, Josef: *Roudnicko a píseň*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 112–115.
- DOBROVÁ, Lidmila: *Říp a Podřipsko v literatuře*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 86–89.
- DOLEJŠ, Jiří: *Krajinomalba severních Čech*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1988.
- DOLEŽELOVÁ, Marie: *Ervin Špindler*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, č. 8/2, 1998, s. 98–99.
- DOSKOČIL, Oldřich: *Eberhard Eysert (1860–1920)*. Malíř Litoměřicka, sv. 1. Litoměřice, Okresní vlastivědné muzeum Litoměřice 1996.
- DÜDING, Dieter: *Nationale Oppositionsfeste der Turner, Sänger und Schützen im 19. Jahrhundert*. In: Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg. Hrsg. von Dieter Düding, Peter Friedemann und Paul Munch. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag 1988, s. 166–190.
- DÜDING, Dieter: *Politische Öffentlichkeit – politisches Fest – politische Kultur*. In: Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg. Hrsg. von Dieter Düding, Peter Friedemann und Paul Munch. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag 1988, s. 10–24.
- DVOŘÁK, Max: *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung*. München, R. Piper & Co/Verlag 1924.
- EAGLETON, Terry: *Idea kultury*. Brno, Host 2001.
- ECO, Umberto (ed.): *Dějiny krásy*. Praha, Argo 2005.
- Encyclopedia of Nationalism. Vol. 1 – Fundamental themes, Vol. 2 – Leaders, movements and concepts*. Ed. Alexander J. Motyl. San Diego – San Francisco – New York – Boston – London – Sydney – Tokio, Academic Press 2001.
- FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.
- Festkulturen im Vergleich. Inszenierung der Religiösen und Politischen*. Hrsg. von Michael Maurer. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2010.
- FREELANDOVÁ, Cynthia: *Teorie umění*. Praha, Dokořán 2011.
- FRÍDA, Vladimír: *Jaroslav Vrchlický a Podřipsko*. In: Podřipsko Jaroslavu Vrchlickému. Uspořádal Arne Novák. Kralupy nad Vltavou, Společnost krajinského musea v Kralupech n. Vltavou 1937, s. 3–21.
- FUENTES, Carlos: *Pohřbené zrcadlo*. Praha, Mladá fronta 2003.
- FUTTERA, Ladislav: *Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století*. Příbram, Pistorius & Olšanská 2015.
- GALANDAUER, Jan: *Hrob neznámého vojína v proměnách času*. Historie a vojenství, roč. 1999, č. 2, s. 251–273.
- GAWRECKÁ, Marie – GAWRECKI, Dan: *Slezské legendy, mýty, symboly a stereotypy*. In: ŘEPA, Milan (ed.): 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 50–64.
- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha, Sociologické nakladatelství 2000.
- GELLNER, Arnošt: *Národy a nacionalismus*. Praha, Josef Hříbal 1993, 2. vydání.
- GELLNER, Ernest: *Nacionalismus*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2003.
- GIDDENS, Anthony: *Sociologie*. Praha, Argo 1999, 1. vydání (dotisk).
- GOJDA, Martin – TREFNÝ, Martin a kolektiv: *Archeologie krajiny pod Řípem*. Opomíjená archeologie, sv. 2. Plzeň, Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 2011.
- GOMBRICH, Ernst Hans: *Příběh umění*. Praha, Odeon 1992.
- H., A.: *Za Augustem Švagrovským*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1931, č. 1, s. 3–4.
- HÁJEK, Jan – KUBŮ, Eduard: *Ekonomický nacionalismus českých zemí sklonku 19. a první poloviny 20. století jako středoevropský „model“*. Pokus o vymezení specifického typu. Český časopis historický 104, 2006, č. 4, s. 783–819.
- HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové. Praha, Sociologické nakladatelství 2009.
- HANUŠ, Jiří (ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2002.
- HANUŠ, Jiří: *„Kůň již stojí v branách Tróje“*. Cesta Jacoba Burckhardta ke kritice moderní kultury. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): Kultura jako téma a problém dějepisců. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 99–111.
- HAVRÁNEK, Jan: *Zdroje historického povědomí širokých vrstev českého národa v 19. století*. In: Povědomí tradice v novodobé české kultuře (Doba Bedřicha Smetany). Uspořádala Milena Freimanová. Praha, Národní galerie 1988, s. 39–53.
- HAVRDA, Vladimír: *Říp a Podřipsko*. In: Litoměřicko, 1966, s. 50–58.
- HERYŇK, Antonín: *Rudolf Bächer (Pokus o první životopis)*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, 1929, č. 9, s. 137–144.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Tzv. Gollova škola a vídeňský „Institut“*. In: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005, s. 77–90.
- HLAVÁČEK, Luboš: *Josef Mánes a umělecká rodina Mánesů*. Praha, Melantrich 1988.
- HLAVÁČKA, Milan – KOLÁŘ, František: *Češi, Němci a Jubilejní výstava 1891*. Český časopis historický 89, 1991, č. 4, s. 493–518.

- HLAVAČKA, Milan – MARÈS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha, Historický ústav AV ČR 2011.
- HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I, II*. Praha, Historický ústav AV ČR 2014.
- HLAVAČKA, Milan: *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha, Academia 1990.
- HLAVAČKA, Milan: *Samospráva a festivita. Tábor lidu na Řípu jako reálná a virtuální performance*. In: Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera. K vydání připravili Dagmar Hájková, Luboš Velek a kol. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011, s. 92–111.
- HLAVAČKA, Milan: *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha, Libri 2006.
- HLAVAČKA, Milan: *Zrod moderní dopravní a komunikační sítě v českých zemích*. In: Kateřina Bláhová (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 8. – 10. března 2001 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem dějin umění AV ČR a Archivem města Plzně. Praha, Koanisch Latin Press 2002.
- HOBSBAWM, Eric J.: *Introduction: Inventing Traditions*. In: *The Invention of Tradition*. Edited by Eric HOBSBAWM and Terence RANGER. New York, Cambridge University Press 2010, s. 11–14.
- HOBSBAWM, Eric J.: *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge, Cambridge University Press 1990; česky vyšlo pod názvem *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000.
- HOJDA, Zdeněk: *Die Prager Kunstausstellungen 1886–1914: Ihr Publikum und ihr Verkaufserfolg*. In: *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Hans Lemberg, Karel Litsch, Richard Georg Plaschka und György Ránki. Wien – München, Verlag für Geschichte und Politik Wien – R. Oldenbourg Verlag München 1988, s. 251–273.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha – Litomyšl, Paseka 1997, 2. vydání.
- HOLZKNECHT, Václav: *Bedřich Smetana. Život a dílo*. Praha, PANTON 1984, 2. rozšířené a upravené vydání.
- HONS, L. – PFEIFFER, A.: *Popis okresního hejtmánství roudnického*. Roudnice nad Labem, A. Mareš (Hofrychtr) 1897.
- HORÁK, Petr: *K problému určení místa tzv. dekadence v kontextu evropského myšlení 19. století*. In: *Člověk a příroda v novodobé české kultuře*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 18–29.
- HORÁKOVÁ, Danuše: *Z historie roudnického Sokola*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, roč. 1997, č. 7, s. 116–125.
- HORKÝ, Bedřich: *Václav Horký, býv. učitel evang. školy v Krabčicích*. In: *Vlastivědný sborník Podřipska* 3/1929, s. 40–43.
- HORKÝ, Josef: *Reálné gymnasium v Roudnici n. L. 1877–1953*. Inventář, č. fondu 752, uložen v SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích.
- HOSTINSKÝ, Otakar: *Umění a společnost*. Praha, Jan Laichter 1941.
- HOSTINSKÝ, Otakar: *Umění a společnost*. In: *Umění a společnost*. Praha, Jan Laichter 1941, s. 41–162.
- HRABÁK, Josef: *Miloš V. Kratochvíl*. Praha, Československý spisovatel 1979.
- HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina (eds.): *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 21. – 23. února 2013. Praha, Academia 2014.
- HROCH, Miroslav: *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha, Svoboda 1986.
- HROCH, Miroslav: *Formování národa jako zápas o moc*. In: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková (eds.): *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*. Pocta Jiřímu Koňalkovi k 75. narozeninám. Praha, Karolinum 2007, s. 29–37.
- HROCH, Miroslav: *Jazykový program národních hnutí v Evropě: Jeho skladba a sociální předpoklady*. *Český časopis historický* 93, 1995, č. 3, s. 398–418.
- HROCH, Miroslav: *K otázce územní skladby národního hnutí*. *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 513–536.
- HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha, Mladá fronta 1999.
- HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha, Sociologické nakladatelství 2009.
- HROCH, Miroslav: *Úvodem k čtení textů o nacionalismu*. In: Miroslav Hroch (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů. Praha, Sociologické nakladatelství 2003.
- HROCH, Miroslav: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.
- HROCH, Miroslav: *Vlastenci bez národa*. In: *Naše živá i mrtvá minulost* (red. Fr. Graus). Praha, Svoboda 1968, s. 107–135.
- CHALOUPECKÝ, Václav: *O Řípu*. Praha, A. B. Černý 1919.
- CHALOUPECKÝ, Václav: *Palacký v archivu roudnickém*. *Český časopis historický* 18, 1912, s. 332–336.
- CHARLE, Christophe: *Intelektuálové v Evropě 19. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004.
- JANÁK, Jan: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno, Matice moravská 2007.
- JANÁK, Jan: *Táborové hnutí na Moravě v letech 1868–1874*. In: TÝŽ, *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka. Brno, Matice moravská 2007, s. 219–253.
- JÍLEK, Václav: *Nerudovi přátelé z Podřipska*. In: *Z doby Nerudovy*. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století. Redigoval Karel Krejčí. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 206–220.
- JIRÁNEK, Jaroslav: *Smetanova operní tvorba I*. Dílo a život Bedřicha Smetany, sv. 3. Praha, Supraphon 1984.
- JIRÁSEK, Arnold: *Eduard Albert. Pokus o kroniku a rozbor života, práce i významu E. Alberta učiněný ke stému výročí jeho narození (20. ledna 1941)*. Praha, Československá chirurgická společnost 1946, 2. vydání.
- JIROUŠEK, Bohumil – BLÜML, Josef – BLÜMLOVÁ, Dagmar (eds.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005.
- JIRSÍK, Jan Valerián: *Říp a jeho chrám*. Praha, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1826.
- Jubiléjní výstava zemská Království českého v Praze 1891*. Praha, F. Šimáček 1894.
- JUSTIN, Petr: *Americký pohled na dějiny kultury (L. Hunt (ed.), The New Cultural History, Berkeley 1989)*. In: Dagmar Blümllová (ed.): *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*. Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zíbrt a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003, s. 286–295.
- KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří (eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2008.
- KAISEROVÁ, Kristina – VESELÝ, Martin (eds.): *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně – Ústav slovansko-germánských studií 2006.

- KAMEN, Jiří: *Češi patří k Vídni aneb třicet dva výprav do Vídne v českých stopách*. Praha Mladá fronta 2014.
- Karel Václav Rais v Roudnici [autor podepsán šifrou „š“]. In: Vlastivědný sborník Podřipska 8/1928, s. 115–117.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965.
- KASCHUBA, Wolfgang: *Die Nation als Körper. Zur symbolischen Konstruktion „nationaler“ Alltagswelt*. In: Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von. Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 291–299.
- KASTNER, Quido: *Pisemná pozůstalost Augusta Švagrovského*. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko XXVI, roč. 1990, s. 147–152.
- KASTNER, Quido: *Podřipské muzeum Karla Rozuma a Městská galerie Augusta Švagrovského v Roudnici nad Labem*. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko XXVI, roč. 1990, s. 137–145.
- KASTNER, Quido: *Podřipsko*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, roč. 2001, s. 6–9.
- KASTNER, Quido: *Posvátná hora Říp*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 2001, s. 47–49.
- KASTNER, Quido: *Roudnice nad Labem. Od nejstarších písemných zpráv do roku 1945*. Roudnice nad Labem, Oblastní galerie výtvarného umění – Městský národní výbor 1989.
- KAZBUNDA, Karel: *Sabina. Neuzavřený případ policejního konfidenta*. K vydání připravil Martin Kučera. Praha, Karolinum 2006.
- KELLAS, James G.: *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London, The Macmillan Press 1991.
- KELLER, Jan: *Úvod do sociologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2010, 5. vydání (dotisk).
- KOBR, Josef: *Alois Mareš*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1907–1909, s. 45–47.
- KOCOUREK, Ludomír: *Rok 1848 na Roudnicku*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1998, č. 8/1, s. 6–9.
- KOHAČ, Erazim: *Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecní lidství v českém myšlení*. Praha, FILOSOFIA 2010, 2. opravené a doplněné vydání.
- Kolektiv autorů: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha, Littera Bohemica 1996.
- KOŘALKA, Jiří: *Co je národ?* Praha, Svoboda 1969.
- KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, Argo 1996.
- KOŘALKA, Jiří: *K diskusím o pojmu „národ“*. Československý časopis historický 15, 1967, č. 15, s. 873–884.
- KŘÁLKA, Jiří: *Národ bez státu*. In: *Naše živá i mrtvá minulost* (red. Fr. Graus). Praha, Svoboda 1968, s. 136–157.
- KOSTRBOVÁ, Lucie: *Mezi Prahou a Vídni. Česká a vídeňská literární moderna na konci 19. století*. Praha, Academia 2011.
- KOTALÍK, Jiří: *„Dojmy a potulky“ v literárním a výtvarném díle Miloše Jiráka*. In: Miloš Jiránek: *Dojmy a potulky a jiné práce*. Literární dílo I. Uspořádal Jiří Kotalík. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959, s. III–LIV.
- KOTALÍK, Jiří: *Dílo Antonína Slavička*. In: Antonín Slaviček 1870–1910. Soupis díla. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1965, s. 5–32.
- KOTALÍK, Jiří: *William Shakespeare v českém novodobém umění*. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985, s. 119–131.
- KOTRCH, Václav: *Říp. Jeho památnosti a vyhlídka*. Praha, Nakladatelství V. Kotrba 1898.
- KOTYZA, Oldřich – SMETANA, Jan – TOMAS, Jindřich a kol.: *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice, Město Litoměřice 1997.
- KOTYZA, Oldřich – SMETANA, Jan: *Litoměřicko a Podřipsko v českých dějinách. Vlastivědná encyklopedie okresu Litoměřice, sv. 1*. Litoměřice, Okresní úřad Litoměřice 2000.
- KOVÁČ, Dušan: *Nationalism and Political Culture in Austria-Hungary in the Period of Dualism*. In: *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*, Part II – 19th and 20th Centuries. Edited by Magdalena Hułas and Jaroslav Pánek in cooperation with Roman Baron. Warsaw, Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic – Institute of History of the Polish Academy of Sciences 2005, s. 71–88.
- Kovařík, Petr: *Národní soud nad zrádcem Karlem Sabinou. (Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků)*. Praha, Modrý stůl 2010.
- KRATOCHVÍL, Miloš Václav: *Národ sobě*. Praha, Práce 1983.
- KRATOCHVÍL, Václav: *Hollandská teorie archivní a reforma archivnictví u nás*. Český časopis historický, roč. XIII, 1907, s. 1–10, 137–149.
- KRAUS, Jiří: *Ke konverzačním maximám hospodského hovorů*. In: Vladimír Novotný (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997, s. 13–18.
- KREJČÍK, A. L.: *První české provedení oratoria „Svoření“*. Hudební revue, roč. 2, 1909, č. 6, s. 313–314.
- KREJČÍK, Ad. L.: *První české provedení Haydnova oratoria „Svoření“*. Hudební revue, roč. 3, 1910, č. 2, s. 77–79.
- KRONBAUER, Rudolf Jaroslav: *Naše jubilejní výstava*. Praha, Jos. R. Vilímek 1892.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.
- KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989.
- KŘENEK, Karel: *Doktor Pařík v Třebenicích*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1925, č. 7, s. 102–106.
- KŘIVKA, Josef: *Vývoj chmelářství na Polepských blatech*. In: Posláním zemědělsko-lesnický archivář a agrární historik. In memoriam PhDr. Josefa Křivky, CSc. Praha, Spolek Zemědělského muzea ve spolupráci s Národním zemědělským muzeem 2006, s. 615–634.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro: *Konflikty mezi lidmi*. Praha, Portál 2002, 2. přepracované vydání.
- KŘÍŽEK, Jurij: *Krise cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí*. Československý časopis historický 4, 1956, č. 2, s. 270–298, č. 3, s. 417–447 a Československý časopis historický 5, 1957, s. 473–506.
- KUBIŠTA, Alois: *Inventář k fondu Roudnice – spolky 1866–1950*. SOKA Litoměřice 1975.
- KUČERA, František ml.: *Ervin Špindler – buditel Podřipska*. Strojopis, s. a., uloženo v SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích.
- KUČERA, František ml.: *Počátek činnosti E. Špindlera v samosprávě*. Kulturní měsíčník 3/1969, s. 1969.
- KUČERA, František: *Kronika města Roudnice nad Labem*. Strojopis uloženo ve Státním okresním archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích, 1956 (1949).
- KUČERA, Martin: *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*. Praha, Academia 2011.
- KUČERA, Martin: *Kulturně politická aktivita pokrokového hnutí*. Český časopis historický 92, roč. 1994, č. 1, s. 63–76.
- KUČERA, Zdeněk: *Krajina v regionech, region v krajině (několik poznámek k ochraně krajiny jako regionálního dědictví)*. In: *Regiony – časoprostorové průsečíky? Vědecká redakce Robert Šimůnek. Sborník příspěvků z konference „Regiony – časoprostorové průsečíky?“*, pořádané v Praze dne 23. ledna 2008. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 47–63.
- KUCHYNKA, Rudolf: *Mánesovy prapory*. Praha, Jan Štenc 1921.
- KUPKA, Jiří: *Regionální rozdíly – důležitý znak kulturně historické charakteristiky krajinného rázu*. In: *Regiony – časoprostorové průsečíky? Vědecká redakce Robert Šimůnek. Sborník příspěvků z konference „Regiony – časoprostorové průsečíky?“*, pořádané v Praze dne 23. ledna 2008. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 38–46.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997, 2. přepracované a doplněné vydání.

- KUTNAR, František: *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*. Praha, Karolinum 2003.
- KVĚT, Radan: *Země, krajina a člověk*. Brno, Moravské zemské muzeum 2006.
- LANGEWIESCHE, Dieter: *Die schwäbische Sängerbewegung in der Gesellschaft des 19. Jahrhunderts – ein Beitrag zur kulturellen Nationsbildung*. In: TYŽ, Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa. München, Beck 2000, s. 132–169.
- LANGEWIESCHE, Dieter: *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. München, Verlag C. H. Beck 2000.
- LAPKA, Miloslav: *Úvod do sociologie krajiny*. Praha, Karolinum 2008.
- LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008, 2. doplněné vydání.
- LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha, Mladá fronta 1999.
- LENDEROVÁ, Milena: *O proměnách elit v českých zemích*. Vesmír, roč. 81, 2002, č. 3, s. 165–168.
- LHOTSKÝ, Alphons: *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Festgabe zur Hundert-Jahr Feier des Instituts. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband XVII. Graz – Köln, Hermann Böhlau Nachf. 1954.
- LIBROVÁ, Hana: *Antropologická a sociální dimenze v percepci krajiny*. In: Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 30–36.
- LIBROVÁ, Hana: *Láska ke krajině?* Brno, Blok 1988.
- Literární tradice na Podřipsku*. Sestavila Lenka Ječná. Roudnice nad Labem, Městská knihovna Ervína Špindlera 2002.
- Má vlast. Česká krajina v díle našich malířů*. Uspořádal Jan Květ (s předmluvou Josefa Hory). Praha, Orbis 1948, 5. vydání.
- MACEK, Jaroslav: *Říp a jeho pokrokové tradice*. Litoměřice, Kulturní správa ONV v Litoměřicích 1968.
- MACURA, Vladimír: *Český sen*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998.
- MACURA, Vladimír: *Hospoda v české vlastenecké kultuře*. In: Vladimír Novotný (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997, s. 28–38.
- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany, H&H 1995, 2. vydání.
- [MACHAR, Josef Svatopluk]: *Nekrolog Václava Kratochvíla ml.* Národní listy 11. května 1919.
- MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kolektiv: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, sv. I. (1861–1938)*. Brno, Doplněk 2005.
- MALÍŘ, Jiří: *K proměnám politické kultury: vztah kultury a politiky v 90. letech 19. století*. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 155–170.
- MALÍŘ, Jiří: *Národní strana svobodomyslná v Čechách a Lidová strana (pokroková) na Moravě*. In: *Politické strany I. (1861–1938). Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*. Brno, DOPLNĚK 2005, s. 139–199.
- MALÍŘ, Jiří: *Staročeši a mladočeši v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Brno, CERM 1998.
- MALÝ, Miloslav: *Bedřich Smetana a příroda*. In: Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 211–213.
- MANGUEL, Alberto: *Dějiny čtení*. Brno, Host 2007.
- MAREK, Jaroslav: *Česká moderní kultura*. Praha, Mladá fronta 1998.
- MAREK, Jaroslav: *Historie a postmoderna*, Český časopis historický 92, 1994, č. 3, s. 477–495.
- MAREK, Jaroslav: *Jaroslav Goll*. Praha, Melantrich 1991.
- MAREK, Jaroslav: *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Český časopis historický 90, 1992, č. 4, s. 491–506.
- MAREŠ, Vladislav: *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová. Část druhá: Ze světových jevišť do Národního divadla*. Kulturní měsíčník 2/1976, s. 22–23.
- MAREŠ, Vladislav: *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová. Část první: Cesta ke světové slávě*. Kulturní měsíčník 1/1976, s. 9–10.
- MAREŠ, Vladislav: *Verdiho zpěvačka Klementina Kalašová. Část třetí: Labutí zpěv*. Kulturní měsíčník 3/1976, s. 46–47.
- MATYS, Rudolf: *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha, Academia 2003.
- MAUR, Eduard: *Kult hor v českém národním mýtu*. In: *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum 2001, s. 101–110.
- MAUR, Eduard: *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť*. Praha, Havran 2006.
- McLEOD, Hugh: *Sekularizace v Západní Evropě (1848–1914)*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008.
- MIKUŠEK, Eduard: *Gollova škola a Kommission für neuere Geschichte Österreichs*. In: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005, s. 91–106.
- MIKUŠEK, Eduard: *Následky tolerančního patentu na Podřipsku*. In: *Vlastivědný sborník Litoměřicko*, 1990, č. XXVI, s. 97–122.
- MILOTOVÁ, Nina: *„Dokud národy – i pěvci pěti budou...“ Dobře zatajená tvorba Ervína Špindlera*. In: Martin Hrdina – Kateřina Piorecká (eds.): *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 33. ročníku plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň 21. – 23. února 2013. Praha, Academia 2014, s. 281–287.
- MILOTOVÁ, Nina: *Bedřich Smetana a Podřipsko*. Přednáška u příležitosti 130. výročí uvedení Smetanovy opery Libuše. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 26. května 2011. Nepublikováno.
- MILOTOVÁ, Nina: *České národní hnutí na Podřipsku v 60. – 90. letech 19. století ve stínu místních mladočeských aktivit*. Magisterská diplomová práce, FF UP v Olomouci 2008 (vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.), 196 s.
- MILOTOVÁ, Nina: *Háje a lesy v krajině Podřipska 2. polovina „dlouhého“ 19. století*. Kapitola v kolektivní monografii Václav Matoušek – Tereza Blažková (eds.), *Les a industrializace*. Praha, Togga 2015, s. 181–194. Přípravováno do tisku.
- MILOTOVÁ, Nina: *Kulturně-politické aktivity českého národního hnutí na Podřipsku v letech 1860–1914*. *Moderní dějiny* 19, 2011, č. 1, s. 1–46.
- MILOTOVÁ, Nina: *Má prsa Tvá jsou, vlastní má... Ervín Špindler (1843–1918)*. Přednáška u příležitosti 170. výročí narození Ervína Špindlera. Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, 12. září 2013. Nepublikováno.
- MILOTOVÁ, Nina: *Religious Identity and Nationalism of the Podřipsko Region in the Context of the Czech National Movement of the 19th Century*. Konferenční příspěvek na CEEPUS Summer School 2010 “Regional, Religious and Ethnic Identities in Central Europe”, Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca (Romania), August 22nd – 30th 2010. Nepublikováno.
- MILOTOVÁ, Nina: *Říp. Mytická hora v českých dějinách 19. a 20. století*. Přednáška pořádaná Maticí českou. Nová budova Národního muzea, 24. října 2013. Nepublikováno.
- MILOTOVÁ, Nina: *Stopy českých vědců v místě paměti Vídeňské univerzity*. *Vesmír*, roč. 90, 2011, č. 10, s. 588–591.

- MILOTOVÁ, Nina: *Utajený a znovuobjevený. Ervín Špindler – zapomenutý spoluvůrce Smetanovy Libuše*. Dějiny a současnost 4/2011, s. 18–20.
- MILOTOVÁ, Nina: *Ve jménu národa... (Ne)naplněné sny české společnosti 2. poloviny 19. století*. Přednáška u příležitosti výstavního cyklu Národního muzea „Monarchie“. Nová budova Národního muzea, 17. dubna 2013.
- MILOTOVÁ, Nina: *Videňský patron. Životní osudy historika a archiváře Václava Kratochvíla*. Dějiny a současnost 5/2012, s. 24–27.
- MILOTOVÁ, Nina: *Vzhůru na Říp! Různé podoby putování na posvátnou horu Čech ve 2. polovině 19. století*. Východočeský sborník historický 23, 2013, s. 277–306.
- MOJŽISOVÁ, Olga: *Památka Bedřicha Smetany v Jabkenicích. Průvodce*. Praha, Národní muzeum 2003.
- Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. K vydání připravili Jiří Malíř a Radomír Vlček. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně. Brno, Matice moravská 2001.
- MORAVCOVÁ, Mirjam: *Lidová kultura – vzestup a pád (?) symbolu českého prostoru*. In: Dana Bittnerová – Martin Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha, ERMAT 2008, s. 42–72.
- MORAVEC, Jaroslav: *Inventář k fondu Zemská vyšší škola hospodářská Roudnice nad Labem – 1. část 1864–1938*. Uložen v SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, č. fondu 762.
- MORÁVEK, J.: *Zprávy [nekrolog Václava Kratochvíla]*, Český časopis historický, roč. XXV, 1919, s. 153–154.
- MUNZAR, Jiří: *Herder v Čechách*. In: Jiří Hanuš (ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2002, s. 44–51.
- MURPHY, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2006, 2. vydání (dotisk).
- MYERS, Tony: *Slavoj Žižek*. Praha, Svoboda Servis 2008.
- Naše živá i mrtvá minulost* (red. Fr. Graus). Praha, Svoboda 1968.
- Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995.
- NEČÁSEK, Antonín: *Tichý mecenáš. K osmdesátce Augusta Švagrovského*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1927, č. 9, s. 137–138 a č. 10, s. 148–149.
- NĚMEC, Václav: *Tichý lásky sen Klementiny Kalašové o Jaroslavu Gollovi*. Strojopis uložený v LA PNP Staré Hradky (fond Marie Kalašová, karton vztahující se ke Klementině Kalašové „výstřížky, foto“), s. a.
- NERUDA, František: *Vznik a dějiny zpěváckého spolku „Hlahol“ v Roudnici n. L. I–VIII*. In: Vlastivědný sborník Podřipska, roč. 1932, č. 8, s. 121–122 až roč. 1933, č. 8, s. 118–119.
- NERUDA, František: *Vznik a dějiny zpěváckého spolku „Hlahol“ v Roudnici nad Labem*. In: 30 let zpěváckého spolku Hlahol v Roudnici n. L. Roudnice n. L., Zpěvácký spolek Hlahol v Roudnici n. L. 1934, s. 5–22.
- NORA, Pierre: *Das Abenteuer der „Lieux de mémoire“*. In: Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 83–92.
- NORBERG-SCHULZ, Christian: *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Praha, Dokořán 2010, 2. vydání.
- NOVÁČEK Karel: *Říp a jeho kostel. K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří*. In: Martin Gojda – Martin Trefný a kolektiv: *Archeologie krajiny pod Řípem. Opomíjená archeologie*, sv. 2. Plzeň, Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 2011, s. 127–142.
- NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V.: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno Atlantis 1995, 5. vydání (reprint 4. vydání, R. Promberger, Olomouc 1936–1939).
- NOVÁK, František A.: *Ochrana květeny roudnického okresu*. Krása našeho domova, roč. 27, 1935, č. 4, s. 54–57.
- NOVOTNÝ, Jan: *Počátky české turistiky jako způsobu poznávání přírody a jejich odraz v kultuře 19. století*. In: Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 90–93.
- NOVOTNÝ, Jan: *Sokol v životě národa*. Slovo k historii 25. Praha, Melantrich 1990.
- NOVOTNÝ, Vladimír (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997.
- OČADLÍK, Mirko: *Libuše. Vznik Smetanovy zpěvohry*. Praha, Melantrich 1939.
- Öffentliche Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*. Hrsg. von Dieter Düding, Peter Friedemann und Paul Munch. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag 1988.
- OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan: *Bedřich Smetana a jeho doba*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997.
- OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan: *Opera a český historismus. Smetanova Libuše*. In: Bedřich Smetana a jeho doba. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997, s. 80–95.
- OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan: *Proměny hudby v městské společnosti*. In: Bedřich Smetana a jeho doba. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997, s. 36–45.
- PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha, B. Kočí 1921.
- Památná hora Říp*. Praha, Sportovní a turistické nakladatelství 1959.
- Památník dělnické vzdělávací jednoty Budislav v Roudnici nad Labem 1868–1928*. Roudnice, Vzdělávací jednota Budislav v Roudnici n. L. 1928.
- PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha, Odeon 1981.
- [PEČÍRKA, Jaroslav]: *Max Dvořák [Nekrolog]*. Český časopis historický, roč. XXVII, 1921, s. 1–7.
- PECHÁČEK, Jaroslav: *Okoř a malíři kolem Antonína Slavička*. Praha, Orbis 1964.
- PELC, Martin: *„Kultura“ a „společnost“ v nedávných diskusích německých historiků*. Český časopis historický 104, 2006, č. 3, s. 606–614.
- PEŘINA, Josef: *K počátkům národního obrození na Podřipsku*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1994, č. 4, s. 41–47.
- PEŘINA, Josef: *P. Josef Hochmann – buditel Podřipska*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993, s. 38–47.
- PEŘINA, Josef: *Věrní vlasti a víře... (30 katolických duchovních z Podřipska 19. století)*. Ústí nad Labem, Společnost Podřipské Muzeum v Roudnici nad Labem 2005.
- PEŘINA, Josef: *Život a dílo podřipského buditele P. Josefa Hochmanna*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1996, č. 6/1, s. 97–117.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Divadlo jako způsob vědomí sebe*. In: Divadlo v české kultuře 19. století. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985, s. 10–16.
- PETRÁŇ, Josef a kolektiv: *Dějiny hmotné kultury I*, 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1985, s. 11–107.
- PETRÁŇ, Josef a kolektiv: *Dějiny hmotné kultury II*, 1. Praha, Karolinum, s. 9–30.
- PETŘÍČEK, Miroslav: *Krajina a chůze*. In: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005, s. 18–19.
- Podřipsko – celkový obraz kraje*. Roudnice nad Labem, Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940.

- POKORNÁ, Magdaléna: *Listy z mláde. Ervín Špindler Jaroslavu Gollovi*. In: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005, s. 635–646.
- POKORNÝ, Jiří: *Veřejné knihovny na přelomu století. Koncepce a realizace*. In: Český časopis historický 98, roč. 2000, č. 1, s. 48–82.
- POLANYI, Karl: *Velká transformace*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- POLIAKOVÁ, Martina – RAŠKA, Jakub – SMYČKA, Václav (eds.): *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha, Filozofická fakulta UK v Praze 2014.
- Povědomí tradice v novodobé české kultuře (Doba Bedřicha Smetany)*. Uspořádala Milena Freimanová. Praha, Národní galerie 1988.
- PRAHL, Roman: „*Intimní krajina*“ a její české přijetí. In: Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 103–118.
- PRAHL, Roman: *Malíři, divadlo a formy obraznosti 19. století*. In: Divadlo v české kultuře 19. století. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985, s. 132–143.
- PURŠ, Jaroslav: *Tábory v českých zemích 1868–1871. (Příspěvek k problematice národního hnutí)*. Československý časopis historický 6, 1958, s. 234–266, 446–470, 661–690.
- RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša: *Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české*. Praha, Dělnické nakladatelství 1945.
- RAK, Jiří: *Bývali Čechové... České historické mýty a stereotypy*. Jinočany, H&H 1994.
- RAK, Jiří: *Národ místo Boha*. In: Kristina Kaiserová – Martin Veselý (eds.): *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně – Ústav slovansko-germánských studií 2006, s. 9–12.
- RAK, Jiří: *Pivo jako konstitutivní prvek vlastenecké ideologie*. In: Vladimír Novotný (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997, s. 171–176.
- RANDÁK, Jan: *Hrob neznámého vojína a národní paměť – nástin problematiky*. In: Milan Hlavačka – Antoine Marès – Magdaléna Pokorná (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha, Historický ústav AV ČR 2011, s. 282–300.
- RANDÁK, Jan: *Paměť v prostoru a prostor v paměti*. In: Martina Poliaková – Jakub RAŠKA – Václav SMYČKA (eds.): *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. Praha, Filozofická fakulta UK v Praze 2014, s. 111–129.
- RAUCHOVÁ, Jitka: *Rakouský institut v Římě a čeští badatelé v letech 1887–1914*. In: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.): *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Sborník příspěvků z vědecké konference „Jaroslav Goll a jeho žáci“, pořádané ve dnech 6. – 8. dubna 2005 Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2005, s. 107–120.
- Regiony – časoprostorové průsečíky?* Vědecká redakce Robert Šimůnek. Sborník příspěvků z konference „Regiony – časoprostorové průsečíky?“, pořádané v Praze dne 23. ledna 2008. Praha, Historický ústav AV ČR 2008.
- REITTEREROVÁ, Vlasta – REITTERER, Hubert: *Vier Dutzend rothe Strümpfe... Zur Rezeptionsgeschichte der Verkauften Braut von Bedřich Smetana in Wien am Ende des 19. Jahrhunderts*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2004.
- RICHTEROVÁ, Alena: *Vývoj roudnické lobkovické knihovny (na základě průzkumu archivních pramenů)*. Praha, Státní knihovna ČSR 1989.
- ROBEK, Antonín: *Podřipsko v revolučním roce 1848*. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1999, č. 9, s. 21–55.
- Roudnický most 1906–2006. 100 let od zahájení stavby mostu*. Sestavili Michal Cihla a Martin Trefný. Publikace k výstavě Podřipského muzea (duben – červen 2006). Roudnice nad Labem, Podřipské muzeum v Roudnici nad Labem 2006.
- ROYT, Jan: *Barokní pouť v Čechách*. In: Být poutníkem v dobách minulých a dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Poutní cesty na Šumavě“. Hartmanice, AgAkcent 2010, s. 7–15.
- ŘEPA, Milan (ed.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha, Historický ústav AV ČR 2008.
- ŘEPA, Milan: *Devatenácté století v soudobé francouzské historiografii*. In: Jiří Hanuš (ed.): *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2002, s. 11–16.
- ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno, Doplněk 2011.
- ŘEPA, Milan: *Obrozený, nebo vymyšlený? Český národ a jeho nacionalismus*. In: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Ed. Milan Řepa. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 132–138.
- ŘEPA, Milan: *Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě*. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. K vydání připravili Jiří Malíř a Radomír Vlček. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně. Brno, Matice moravská 2001.
- ŘEPA, Milan: *Umění, kultura, civilizace: několik zastavení namísto úvodu*. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 11–23.
- ŘEZNÍK, Miloš: *Historické formy kolektivních identit, moderní národ a teritoriální patriotismus. Úvod do problematiky*. In: Martin Elbel (ed.): *Limity a možnosti historického poznání*. Sborník z cyklu přednášek. Olomouc – Pardubice, Univerzita Palackého v Olouci – Univerzita Pardubice 2008, s. 145–156.
- ŘEZNÍK, Miloš: *Konfese a národní identita: české hnutí v evropském kontextu*. In: Kristina Kaiserová – Martin Veselý (eds.): *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně – Ústav slovansko-germánských studií 2006, s. 74–91.
- ŘEZNÍK, Miloš: *M. V. Kratochvíl a historická beletrie sedmdesátých let. Hledání nových forem a přístupů ve zpracování historických témat*. In: *Život je jinde...? Česká literatura, kultura a společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století*. Uspořádal Jan Matonoha. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2002, s. 281–288.
- ŘEZNÍK, Miloš: *Miroslav Hroch a evropské studium formování moderního národa*. In: *Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, roč. 3, 2/2011 („Za naše i vaše práva! Útlak a emancipace 1890 – 2000“), s. 82–105.
- ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: *Kompetence a autonomie. Obrat literární vědy ke kulturním vědám*. In: Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa (eds.): *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Brno, Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura 2006, s. 49–61.
- SÁDLO, Jiří a kolektiv: *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha, Malá Skála 2008, 3. upravené vydání.
- SÁDLO, Jiří: *Krajina jako interpretovaný text*. In: *Archeologie a krajinná ekologie*. Uspořádali Jaromír Beneš a Vladimír Brůna. Most, Nadace projekt Sever 1994, s. 47–54.
- SÁDLO, Jiří: *Zapalte ho – ať hoří! Příroda na Řípu a co s ní dělat*. *Vesmír*, roč. 79, 2000, č. 1, s. 37–41.
- SAK, Robert: *Josef Jungmann. Život obrozence*. Praha, Vyšehrad 2007.
- SAK, Robert: *Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku*. Semily, Město Semily 1993.
- SAK, Robert: *Salon dvou století. Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*. Praha – Litomyšl, Paseka 2003.

- SAXL, Miloš: *Maliřské tradice v 19. století v Roudnici n. L. (August Švagrovský – jeho život a doba)*. Kulturní měsíčník, roč. 1969, č. 6 až roč. 1970, č. 7–8 (seriál na pokračování).
- SCRUTON, Roger: *Průvodce inteligentního člověka po moderní kultuře*. Praha, Academia 2002.
- Sedmdesát let Umělecké besedy 1863–1933*. Uspořádal František Skácelík a kol. Praha, Umělecká beseda 1933.
- SEKERA, Martin – BURIÁNEK, Petr: *Česká lobby ve Vídni*. Dějiny a současnost 1/1995, s. 22–25.
- SEKERA, Martin: *Gustav Eim, „český konzul ve Vídni“ 1879–1897*. Dějiny a současnost 1/1992, s. 33–37.
- SEMOTANOVÁ, Eva: *K problematice regionů – časoprostorových průsečíků*. In: *Regiony – časoprostorové průsečíky? Vědecká redakce Robert Šimůnek. Sborník příspěvků z konference „Regiony – časoprostorové průsečíky?“*, pořádané v Praze dne 23. ledna 2008. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 7–25.
- SÉQUARDOVÁ, Hana: *Bedřich Smetana*. Praha, Supraphon 1988.
- SHELDRAKE, Rupert: *Tao přírody. Znovuzrození posvátnosti přírody ve vědě*. Bratislava, GARDENIA Publishers 1994.
- SHINOHARA, Taku: *Vyživání národně politické kultury v Čechách v letech 1848–1868. Pokus o přemostění mezi sociální a kulturní historií*. Dizertační práce, FF UK 2015 (vedoucí práce: Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.).
- SCHAMA, Simon: *Krajina a paměť*. Praha, Argo – Dokořán 2007.
- SIRINELLI, Jean-François: *Politische Kultur und Nationale Emotionen*. In: *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich*. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von. Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 393–395.
- SKLENÁŘ, Karel: *Hrob praotce Čecha*. In: *Litoměřicko*, 1971, s. 91–99.
- SLAVÍČEK, Lubomír: *„Sobě, umění, přátelům“*. *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650 – 1939*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal 2007.
- SMOLKA, Jaroslav: *Smetanova symfonická tvorba. Dílo a život Bedřicha Smetany*, sv. 5. Praha, Supraphon 1984.
- SMOLKA, Jaroslav: *Smetanova vokální tvorba. Písň, sbory, kantáta*. Dílo a život Bedřicha Smetany, sv. 2. Praha, Supraphon 1980.
- SOKOL, Jan: *O kultuře, jazyku a češtví*. In: Dana Bittnerová – Martin Heřmanský (eds.): *Kultura českého prostoru, prostor české kultury*. Praha, ERMAT 2008, s. 15–18.
- SOUKUP, Václav: *Pojem kultura jako nástroj studia kulturní historie*. In: Dagmar Blümllová (ed.): *Čeněk Zibrť a kulturní historie. Studie a materiály. Sborník příspěvků z vědeckého symposia „Čeněk Zibrť a kulturní historie“, konaného ve dnech 25. – 26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2003, s. 212–232.
- STEHLÍKOVÁ, Eva: *Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí*. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v Plzni ve dnech 10. – 12. března 1983. Praha, Národní galerie 1985, s. 161–166.
- STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil: *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha, Dokořán 2009.
- STREJČEK, Ferdinand: *Josef Václav Sládek. Jak žil, pracoval a trpěl*. Praha, J. Otto [asi 1915].
- STREJČEK, Ferdinand: *Lumírovci a jejich boje kolem roku 1880*. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1915.
- STREJČEK, Ferdinand: *Tři básníci revolučního roku*. In: *Z doby Nerudovy. Příspěvky k dějinám českého života kulturního a společenského v šedesátých a sedmdesátých letech XIX. století*. Redigoval Karel Krejčí. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 193–2015.
- Š., J.: *Film na Podřipsku*. In: *Podřipsko. Celkový obraz kraje*. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 63–64.
- ŠÁMALOVÁ, Zlata: *Historie vodní cesty na dolním Labi. Výstavba zdymadla Střekov*. Hradec Králové, Povodí Labe 2009.
- ŠÍMA, Karel: *Národní slavnosti šedesátých let 19. století jako performativní akty konstruování národní identity*. Český časopis historický 104, 2006, č. 1, s. 81–110.
- ŠKALOUDEK, Vladimír: *Život a dílo Václava Paříka*. Kulturní měsíčník, roč. 1976, č. 9, s. 124–126.
- ŠMAJS, Josef (ed.): *Aby Země nebyla jen hrobem. Literatura – Kultura – Příroda*. Praha, Obec spisovatelů 2011.
- ŠPECINGER, Otakar: *Klementina Kalašová*. In: *Litoměřicko* 1989, s. 65–80.
- ŠPECINGER, Otakar: *Klementina Kalašová*. Ústí nad Labem, Severočeská vědecká knihovna – Severočeský klub spisovatelů 2006.
- ŠPECINGER, Otakar: *P. Jan Valerián Jirsík*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993*, s. 48–52.
- ŠPECINGER, Otakar: *Ze železniční historie Podřipska a Litoměřicka*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1998, č. 8/2, s. 66–70.
- ŠTAIF, Jiří: *Česká národní společnost a její politické elity v letech 1848–1911*. In: Pavla Vošahlíková – Milan Řepa (eds.): *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha, Nakladatelství Dr. Eduard Grégr a syn 1997, s. 9–28.
- ŠTAIF, Jiří: *František Ladislav Rieger a česká národní elita 19. století*. In: *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století*. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech. Semily, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily 2003, s. 7–21.
- ŠTAIF, Jiří: *František Palacký. Život, dílo, mýtus*. Praha, Vyšehrad 2009.
- ŠTAIF, Jiří: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900*. Část II. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997.
- ŠTAIF, Jiří: *Symbolické znaky české národní elity v dlouhém 19. století*. In: Milan Řepa (ed.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 168–192.
- ŠTECH, Václav Vilém: *Čtení o Antonínu Slavičkově*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1961, 2. vydání.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století*. Český lid 84, 1997, č. 2, s. 137–147.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Jakub Arbes a řípské tábory 1868–1869*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, roč. 1998, č. 8/1, s. 20–27.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Karel Rozum a jeho muzejní, národopisná a regionálně historická práce na Podřipsku*. In: *Litoměřicko*, 1985–1986, s. 133–160.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Národopisná výstava československá – impuls k založení Podřipského muzea v Roudnici n. L.* In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 2001, č. 11, s. 11–13.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Národopisná výstava československá a Podřipsko*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1998, č. 8/2, s. 79–82.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Podřipsko na Jubilejní výstavě 1891*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1995, č. 5, s. 85–92.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Tradice řípských táborů*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko. Mimořádné číslo k jubilejnímu shromáždění pod Řípem 25. 9. 1993*, s. 6–25.
- ŠTOVÍČEK, Jan: *Výstavní ruch let 1891–1895 a podřipská vlastivěda*. In: *Vlastivědný sborník Podřipsko*, 1995, č. 5, s. 92–97.
- ŠUBERT, František Adolf – NIEDERLE, Lubor: *Národopisná výstava Československá v Praze 1895*. Praha, J. Otto 1895.
- The Invention of Tradition*. Edited by Eric J. HOBBSBAW and Terence RANGER. New York, Cambridge University Press 2010.
- THER, Philipp: *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*. Praha, Dokořán 2008.
- THIESSOVÁ, Anne-Marie: *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.

- TOCQUEVILLE, Alexis de: *Starý režim a revoluce*. Praha, Academia 2003.
- TOMAS, Jindřich: *José Rizal, Ferdinand Blumentritt a novodobé Filipíny*. Litoměřice, Město Litoměřice 1998.
- TOUŽIMSKÝ, V: *Říp. Popis hory a kostelíka*. Roudnice n. L. [1922], 4. doplněné vydání.
- TRAPL, Miloslav: *České národní obrození na Moravě v době předbřeznové a v revolučních letech 1848–1849*. Brno, Blok 1977.
- TROM, Danny: *Natur und nationale Identität. Der Streit um den Schutz der „Natur“ um die Jahrhundertwende in Deutschland und Frankreich*. In: Nation and Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Etienne François, Hannes Siegrist und Jakob Vogel. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 147–167.
- TRUMM, Karel: *Vznik okrašlovacího spolku v Roudnici n. Labem*. Krása našeho domova, roč. 27, 1935, č. 4, s. 49–52.
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Vymyšlení českého národa*. Dějiny a současnost 2/2000, s. 41–43.
- ULRYCH, Jaromír: *Říp, bájná hora předků a soudobá geologie*. Vesmír, roč. 79, 2000, č. 1, s. 33–36.
- URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha, Svoboda 1982.
- URBAN, Otto: *Český liberalismus v 19. století*. In: Milan Znoj – Jan Havránek – Martin Sekera (eds.): *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha, Torst 1995, s. 15–27.
- URBAN, Otto: *K problematice formování občanské společnosti*. Československý časopis historický 16, 1968, č. 16, s. 872–881.
- URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.
- VÁCLAVEK, Bedřich – SMETANA, Robert: *K dějinám českého společenského zpěvu a zpěvníků*. In: Tiž, Český národní zpěvník. Písně české společnosti 19. století. Praha, Melantrich 1940, s. 13–59.
- van DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha, Dokořán 2002.
- VAŠÁK, Pavel: *Pivo, hospody a máchovský kult*. In: Vladimír Novotný (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997, s. 39–43.
- VELEK, Luboš: *The Political Culture in the Czech Lands 1848 – 1918*. In: Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century), Part II – 19th and 20th Centuries. Edited by Magdalena Hulas and Jaroslav Pánek in cooperation with Roman Baron. Warsaw, Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic – Institute of History of the Polish Academy of Sciences 2005, s. 45–70.
- VÍT, Petr: *Hudba v programu českého národního hnutí doby předbřeznové a po Říjnovém diplomu*. In: Povědomí tradice v novodobé české kultuře (Doba Bedřicha Smetany). Uspořádala Milena Freimanová. Praha, Národní galerie 1988, s. 54–76.
- VÍT, Petr: *Sociabilita „hudby malující“ přírodu v české kultuře 19. století*. In: Člověk a příroda v novodobé české kultuře. Uspořádala Milena Freimanová. Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze ve spolupráci s Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989, s. 138–146.
- Vladimír Novotný (ed.): *Hospody a pivo v české společnosti*. Praha, Academia 1997.
- VOJÁČEK, Milan: *Manifest České moderny. Jeho vznik, ohlas a spory o pojetí České moderny, které vedly k jejímu rozpadu*. In: Časopis Národního muzea – řada historická 169, 2000, č. 1–2, s. 69–96.
- VOJTĚCH, Tomáš: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha, Academia 1980.
- VYSKOČIL, Karel – ZIMMERMAN, Josef: *Libochovicko, kulturní předmostí Podřipska*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L., Okresní osvětové sbory v Roudnici n. L. a Libochovicích 1940, s. 115–123.
- WASSILKO, Theophila: *Die internationale Musik- und Theaterausstellung Wien 1892 und das Obersthofmeisteramt*. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 7. Festgabe zur Hundertjahrfeier des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Wien, Ferdinand Berger 1954, s. 457–477.
- WHITE, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno, Host 2011.
- ŻARNOWSKI, Janusz: *Considerations on the Political Culture of Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Specific Features of Epochs and Regions*. In: Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century), Part II – 19th and 20th Centuries. Edited by Magdalena Hulas and Jaroslav Pánek in cooperation with Roman Baron. Warsaw, Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic – Institute of History of the Polish Academy of Sciences 2005, s. 11–25.
- Zde spjala tvé břehy Roudnice. 100 let od dostavby nového mostu přes Labe*. Sestavili Martin Trefný a Michal Cihla. Publikace k výstavě Podřipského muzea (květen – říjen 2010). Roudnice nad Labem, Podřipské muzeum v Roudnici nad Labem 2010.
- ZEMÁNEK, Jiří (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005.
- ZEMÁNEK, Jiří: *O spojování země s nebem*. In: Jiří Zemánek (ed.): *Od země přes kopec do nebe... O chůzi, poutnictví a posvátné krajině*. Publikace vydaná ke stejnojmenným výstavám pořádaným v Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích ve dnech 20. 5. – 7. 8. 2005 a na zámku Klenová ve dnech 7. 5. – 31. 10. 2006. Praha, Arbor vitae – Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích – Galerie Klatovy/Klenová 2005, s. 23–56.
- ZILYNSKYJ, Bohdan: *Co je nám do jejich ráje. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století*. Dějiny a současnost 5/2005, s. 14–18.
- ZINKE, Gustav: *Divadlo na Podřipsku*. In: Podřipsko. Celkový obraz kraje. Roudnice n. L. 1940, s. 50–56.

SUMMARY

The Cultural history of the Podřipsko Region (1860–1914) in the Context of the Czech National Movement

The present dissertation deals with the cultural history of the Podřipsko region (judicial district of Roudnice nad Labem) in the years 1860–1914, that is to say during the final stage of the formation of the modern Czech nation. It focuses, among other aspects, on the prerequisites for the significant cultural activities in the region in question, on the issues of nation, culture and landscape. The issue of cultural activities is treated in the perspective of three forms of art (MUSIC – LITERATURE – FINE ARTS): the mutual firm connection of these was typical for the 19th century. In terms of topics it follows the line AUTHOR – WORK – AUDIENCE. As for the geographical content, it includes the localities PODŘIPSKO REGION – PRAGUE – VIENNA.

The region of Podřipsko, incorporating in its history many striking parallels with the development of the Czech culture and society, possessed important prerequisites for the national and cultural bloom. It was a fertile agricultural region going through a significant economic development. Besides a large evangelical minority, one of the defining characteristics was the fact that it shared a border with the German parts of Bohemia. Nearby the town of Roudnice nad Labem, Mount Říp is located, a place bound with the myth about the Czechs' origins. During the 19th century it became the national symbol and was transformed into the Czech nation's place of memory. Since 1860s it attracted the attention of the Czech national society including but not limited to artists – primarily of poets and painters, it became one of the symbols of the Czech landscape (both the topics of *landscape in the art* as well as *art in the landscape* are dealt with).

The dissertation is composed of four parts. While the first one strives to find the answer to the question *why* (precondition and wider context of the issue in question), the following three thematic chapters face the question *how* (the specific aspects of the cultural activities and artistic creation). The fundamental cultural events in the region took place in a *public space*: Mount Říp (mass meetings, singing festivals and national pilgrimages), the main square in Roudnice (associational and festive events), local pubs and inns (discussions, national pilgrimages) and even the grammar school in Roudnice became the places of gathering and communication. An important role was played by the associational life, the most notable association being Jednota Říp (1872); an essential part in the communication domain was played by the press – in Roudnice under the long-term control of the Youth (i.e. liberal) Czech Party. In 1900/1 a new cultural institution, Podřipské muzeum, was founded.

The culture of the period often substituted the function of politics, served as a seismograph of the Czech society's maturity (later, it sought to liberate itself from serving the nation), it was *both a unifying and dividing element*. The focus is laid on cultural events (the progress from nationalist to purely artistic activities), *both group and individual activities*, the lives and works of creative artists. Individuals possessing various kinds of capital are perceived in the social context (sociological, cultural anthropological and psychological concepts of *consensus and conflict* are outlined, furthermore, the *reality model* characterizing the complementary relation between the *real, imaginary and symbolic world* is used), in the network of relations in family, between friends, at work and in society. On one hand, a number of important personalities in Czech culture joined destinies with the Podřipsko region, on the other hand some natives of the region influenced the Czech, or even the European culture. Amongst the significant personalities active in the region we can name the writer, journalist, poet and a liberal politician Ervín Špindler (who, for instance, translated the German libretti of Smetana's operas *Dalibor* and *Libuše* as well as of K. R. Šebor's opera *Nevěsta husitská* [Hussite Bride]), or patron of the arts (supported, for instance, the painter Antonín Slavíček) August Švagrovský, whose collection formed the basis of The Gallery of Modern Art in Roudnice (1910).

From a musical perspective, the life and work of an opera singer Klementina Kalašová and the founder of Czech modern music Bedřich Smetana are followed. The writers Antal Stašek, Jan Karafiát and Lev Šolc worked in the town located under Mount Říp, Jan Neruda and Jaroslav Vrchlický were closely linked to it. In Vienna used to work Podřipský region native and a model of one of the characters in the Czech novel *Europe Danced the Waltz* (1974), Václav Kratochvíl, as an archivist in the Austrian State Archives and his friend Eduard Albert, a poetry-loving surgeon. The region landscape was painted by, among others, Josef Mánes, Julius Mařák and Mikoláš Aleš. Taking in consideration the artist generation of 1890s, Miloš Jiránek, Antonín Hudeček, Otakar Nejedlý, Angelo Zeyer and art historian Max Dvořák were linked with the region by a family bond.

ZUSAMMENFASSUNG

Kulturgeschichte der Region „Podřipsko“ in den Jahren 1860–1914 im Kontext der tschechischen Nationalbewegung

Die Dissertation beschäftigt sich mit der Problematik der Kulturgeschichte der Region „Podřipsko“ – Vorland des Berges „Říp“ – (Gerichtsbezirks Roudnice nad Labem) in den Jahren 1860–1914, in der Zeit der abschließenden Phase der Bildung der tschechischen Nation. Die Aufmerksamkeit wird unter anderem den Voraussetzungen markanter Kulturaktivitäten der beobachteten Region gewidmet, den Fragen von Nation, Kultur und Landschaft. Die Problematik des Kulturgeschehens wird mittels drei Schichten der Kunst (MUSIK – LITERATUR – BILDENDE KUNST) betrachtet, deren gegenseitige enge Verknüpfung typisch für das 19. Jahrhundert war. Unter dem thematischen Sichtpunkt wird des Weiteren die Frage auf der Linie AUTOR – WERK – PUBLIKUM betrachtet, unter dem geographischen Sichtpunkt umfasst die Dissertation die Orte PODŘIPSKO – PRAG – WIEN.

Podřipsko, in dessen Geschichte der beobachteten Epoche viele markanten Parallelen zur Entwicklung der damaligen tschechischen Kultur und Gesellschaft zu finden sind, hatte wichtige Voraussetzungen für eine kraftvolle nationale und kulturelle Entwicklung. Es handelte sich um eine reiche und fruchtbare, zu diesem Zeitpunkt eine wirtschaftliche Entwicklung erlebende Agrarregion. Eines der bestimmenden Merkmale dieser böhmischen Region mit einer ansehnlichen evangelischen Minderheit war ihre Grenzlage mit den deutschen Gebieten Böhmens. Unweit von Roudnice nad Labem (Raudnitz an der Elbe) befindet sich der Berg Říp (Sankt Georgsberg), mit dem der Mythos zum Ursprung der Tschechen in Verbindung steht. Im 19. Jahrhundert wurde er zu einem Nationalsymbol umgewandelt, es wurde ein Erinnerungsort der tschechischen Nation geschaffen. Seit den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts fing er an, die Aufmerksamkeit seitens der tschechischen Nationalgesellschaft zu genießen, u. a. der Künstler – vor allem der Dichter und Maler, er wurde zu einem Wahrzeichen der tschechischen Landschaft (neben *Landschaft in der Kunst* wird die Aufmerksamkeit auch *Kunst in der Landschaft* gewidmet).

Die Arbeit ist in vier Teile aufgeteilt. Der erste versucht eine Antwort auf die Frage *warum* (Voraussetzungen und ein breiterer Kontext der Problematik) anzubieten, die folgenden drei thematischen Teile dann auf die Frage *wie* (konkrete Aspekte des Geschehens und des Schaffens). Wichtige Veranstaltungen der Kulturproblematik in der Region spielten sich im *öffentlichen Raum* ab, zum Treff- und Kommunikationspunkt wurden der Berg „Říp“ (Volksversammlungen, Gesangsfeste, Wallfahrten), der Platz in Roudnice nad Labem (Vereins- und festliche Veranstaltungen), sowie dortige Kneipen und Gaststätten (Diskussionen, Konzerte, Tanzveranstaltungen, Kränzchen) und das Gymnasium. Die Vereinstätigkeit spielte eine bedeutende Rolle – der wichtigste Verein war „Jednota Říp“ (Verein Říp, 1872); eine wesentliche Rolle auf dem Gebiet der Kommunikation spielte die Presse (in Roudnice langfristig von den Jungtschechen beherrscht). Zu den neu gegründeten Kulturinstitutionen gehörte das Podřipsko-Museum (1900/1).

Die Kultur in der beobachteten Epoche substituierte in vielen Hinsichten die Funktion der Politik, sie war ein Seismograph der Reife der tschechischen Gesellschaft (stufenweise bemühte sie sich um ihre Befreiung aus dem Dienst der Nation), *ein vereinigendes* sowie *trennendes Element*. Die Arbeit folgt dem Kulturgeschehen (Entwicklung des Geschehens von eng nationalen zu rein künstlerischen Tätigkeiten), *individuellen* und *Gruppenaktivitäten*, Leben und Tätigkeit der schöpferischen Persönlichkeiten. Die Einzelpersonen, die über verschiedene Arten an Kapital verfügen, werden im Kontext der Gesamtheit wahrgenommen – der Gesellschaft (angedeutet werden soziologische, kultur-anthropologische sowie psychologische Konzepte von *Konsens* und *Konflikt*, des Weiteren wird das zwischen der *realen*, *imaginären* und *symbolischen Welt* aufzeichnende *Modell der Realität* angewendet), und zwar in einer Perspektive eines Beziehungsnetzwerks – aus Familien-, Freundschafts-, Arbeits- sowie gesellschaftlichen Bezügen. Mit der Region „Podřipsko“ verbanden wichtige Persönlichkeiten des tschechischen Kulturlebens ihre Schicksäle, einige gebürtige Personen aus Podřipsko beteiligten sich wiederum am tschechischen oder europäischen Kulturgeschehen. Zu den bedeutendsten in der Region tätigen Persönlichkeiten gehörten der Schriftsteller, Journalist, Dichter und Politiker der Jungtschechen Ervín Špindler (u.a. Übersetzer der deutschen Librettos zu Smetanas Opern „Dalibor“ und „Libuše“ und der Oper „Nevěsta husitská“ von K. R. Šebor) und der Mäzen der Kunst (z. B. von Antonín Slavíček) August Švagrovský, aus dessen Sammlung die Galerie der modernen Kunst in Roudnice nad Labem hervorging (1910).

Auf dem Gebiet der Musik wird das Arbeits- und Lebensschicksal des Gründers der modernen tschechischen Musik Bedřich Smetana verfolgt und der in Podřipsko geborenen Opernsängerin Klementina Kalašová. In der Stadt unter dem Berg „Říp“ waren literarisch z. B. Antal Stašek, Jan Karafiát oder Lev Šolc tätig, enge Beziehungen hielten mit der Region „Podřipsko“ Jan Neruda und Jaroslav Vrchlický. In Wien wirkte der in Podřipsko geborene Archivar des Hof- und Staatsarchivs Václav Kratochvíl, Vorbild einer der Gestalten des Romans „Evropa tančila valčík“ (Europa tanzte Walzer, 1974), und der Poesie liebende Chirurg und Freund von Špindler Eduard Albert. Die Landschaft von Podřipsko bildeten in ihren Werken z. B. Josef Mánes, Julius Mařák oder Mikoláš Aleš ab, aus der Generation der Künstler der neunziger Jahren waren mit Podřipsko durch Familienbeziehungen Miloš Jiránek, Antonín Hudeček, Otakar Nejedlý, Angelo Zeyer und der Kunsthistoriker Max Dvořák verbunden.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Mapa okresního hejtmanství roudnického (výřez). Roudnice, R. Kaška, s. a. Měřítko: 1:100 000.

František Chalupa: Roudnice (kolem r. 1874), olej, plátno, 75 x 100 cm, inv. č. O 958
(Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem)

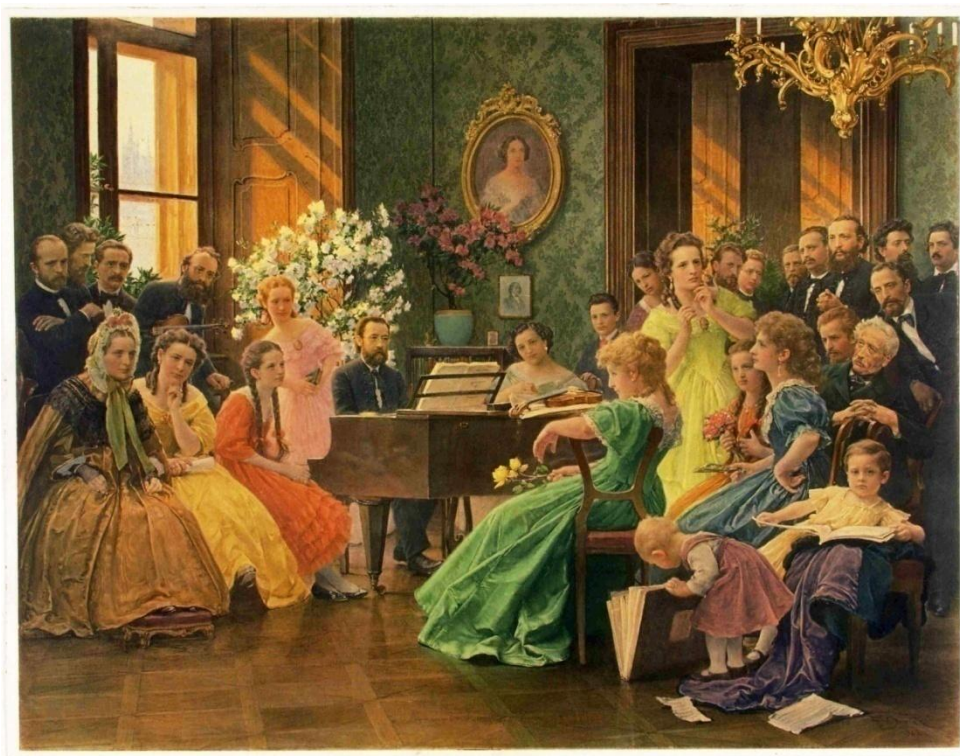
Josef Ulrich: Říp (kolem r. 1890), olej, plátno, 45 x 58 cm, inv. č. O 607
(Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem)

Ervín Špindler (1864).
(Literární archiv Památníku národního písemnictví)

Miloš Jiránek: Podobizna Augusta Švagrovského (1907), olej, plátno, 87 x 80 cm, inv. č. O 66
(Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem)

Imaginární vyobrazení Bedřicha Smetany v kruhu přátel v roce 1865 (1924)
 barvotisk podle olejomalby Františka Dvořáka z roku 1923, inv. č. Muzeum Bedřicha Smetany M 858
 50,5 x 65,3 cm, dívka s copy v pravé části výjevu – Růžena Švagrovská
 (Národní muzeum – České muzeum hudby)

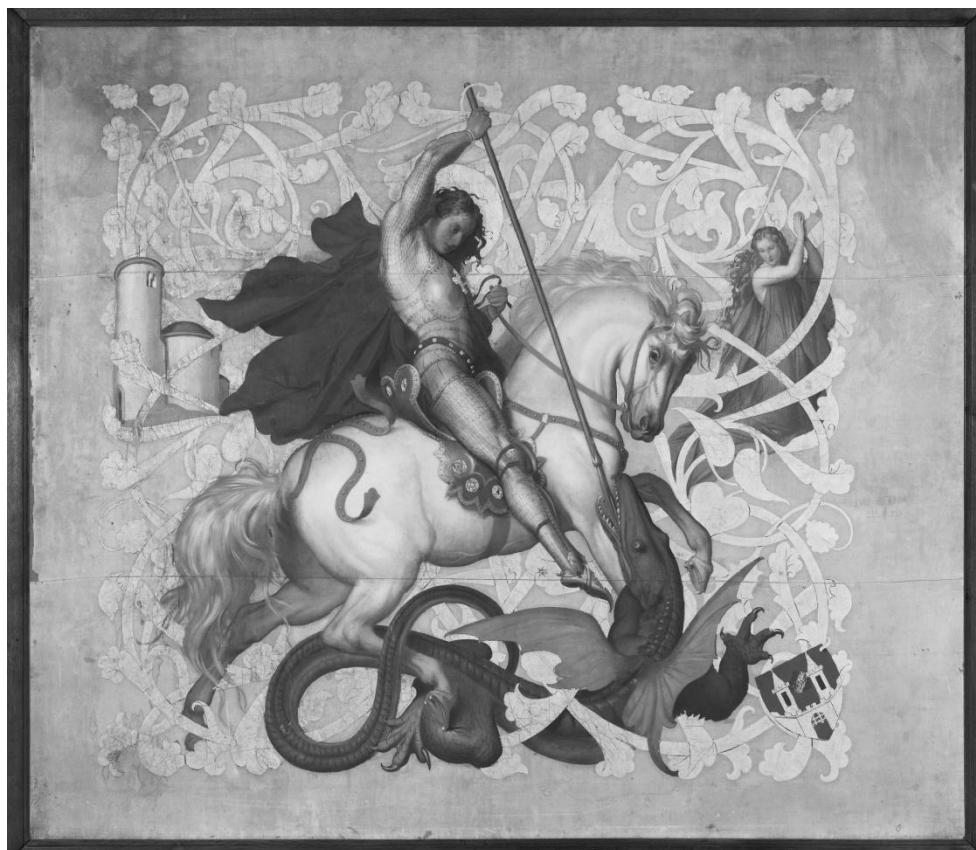
Čestný diplom od Roudnické besedy v Roudnici n. L. (1884)
 inv. č. Muzeum Bedřicha Smetany S 217/103
 (Národní muzeum – České muzeum hudby)

Klementina Kalašová
(Literární archiv Památníku národního písemnictví)

František Ženíšek: Podobizna paní Fričové (1890), olej, plátno, 102 x 90 cm, inv. č. O 2918
(Fotografie © 2015 Národní galerie v Praze)

Josef Mánes: Prapor Jednoty Říp v Roudnici nad Labem (1863–1864)
olej, hedvábí, 9,5 – 166,5 x 194 cm, inv. č. O 4647
(Fotografie © 2015 Národní galerie v Praze)

Mikoláš Aleš: *Podřipané*
tužka – pero – tuš, papír, 146 x 209 mm, inv. č. K 41083
(Fotografie © 2015 Národní galerie v Praze)

ANOTACE

Název práce:

Kulturní dějiny Podřipska 1860–1914 v kontextu českého národního hnutí

Název práce v angličtině:

The Cultural history of the Podřipsko Region (1860–1914) in the Context of the Czech National Movement

Anotace:

Dizertační práce se zabývá problematikou kulturních dějin Podřipska (soudního okresu Roudnice nad Labem) v letech 1860–1914, v období závěrečné fáze formování novodobého českého národa. Pozornost je věnována mj. předpokladům výrazných kulturních aktivit sledovaného regionu, otázkám národa, kultury a krajiny. Problematika kulturního dění je nahlížena prostřednictvím tří složek umění (HUDBY – LITERATURY – VÝTVARNÉHO UMĚNÍ), jejichž vzájemné úzké propojení bylo typické pro 19. století. Z tematického hlediska je otázka dále sledována po linii TVŮRCE – DÍLO – PUBLIKUM, z geografického zahrnuje lokality PODŘIPSKO – PRAHA – VÍDEŇ.

Klíčová slova:

kulturní dějiny, Podřipsko, hora Říp, české národní hnutí, regionální dějiny

Anotace v angličtině:

The present dissertation deals with the cultural history of the Podřipsko region (judicial district of Roudnice nad Labem) in the years 1860–1914, that is to say during the final stage of the formation of the modern Czech nation. It focuses, among other aspects, on the prerequisites for the significant cultural activities in the region in question, on the issues of nation, culture and landscape. The issue of cultural activities is treated in the perspective of three forms of art (MUSIC – LITERATURE – FINE ARTS): the mutual firm connection of these was typical for the 19th century. In terms of topics it follows the line AUTHOR – WORK – AUDIENCE. As for the geographical content, it includes the localities PODŘIPSKO REGION – PRAGUE – VIENNA.

Klíčová slova v angličtině:

cultural history, Podřipsko region, Mount Říp, Czech national movement, regional history

Přílohy: 6 stran obrazových příloh

Rozsah práce: 339 stran

Jazyk práce:

český jazyk